O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI ANDIJON FAKULTETI

“Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusida

2025

Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

24-may, 2025

UO‘K 332.1:004(06)

Mazkur to‘plamga 2025-yil 24-may kuni Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakultetida “Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusida o‘tkazilgan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya ishtirokchilarning ma’ruza materiallari kiritilgan. To‘plam OTM professor-o‘qituvchilari, katta ilmiy xodim – izlanuvchilar, mustaqil izlanuvchilar, magistrlar va bakalavrlar uchun mo‘ljallangan.

Ushbu to‘plam Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti kengashining 2025-yil “__” _____dagi №__-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Tahrir hay’ati:

E.J.Muydinov – Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, TDIU Andijon fakulteti dekani, *hay’at raisi*

O.Maxmudov – Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), professor, *hay’at raisi o‘rinbosari*

D.Rustamova – Iqtisod fanlari nomzodi, dotsent, *hay’at raisi o‘rinbosari*

A’zolar:

A.Satvaldiyev – Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), Yoshlar va ma’naviyat masalalari bo‘yicha dekan o‘rinbosari

A.To‘ychiyev – Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, “Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi mudiri

V.Abdurahmonov – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

B.Saliyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

M.Kuchkarov – Pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

M.Yusupov – Texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

A.Maxsutaliyev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

T.Abdullayev – Falsafa fanlari nomzodi, dotsent

F.Yuldashev – Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Texnik muharrirlar:

D.Iskandarov – kafedra katta o‘qituvchisi

Taqrizchilar:

Q.Muftaydinov – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, ADTI

I.Umarov – Iqtisodiyot fanlari doktori, professor, ADTI

Anjuman to‘plamiga kiritilgan maqolalarning mazmuni, undagi statistik va shu turdagi ma’lumotlarning to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardir.

© Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti

Kirish so‘zi

Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning jadal sur’atlarda rivojlanishiga hamda moliya, sanoat va qishloq xo‘jaligi sohalarida biznes jarayonlarini tubdan o‘zgartirishiga sabab bo‘lmoqda. Rivjlanishning innovatsion rivojlanish yo‘lini tanlagan davlatlarda bu jarayon tez muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan 2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasida milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘sish sur’atlarini ta’minlash uchinchi ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.

Bugungi kunda ko‘plab rivojlangan davlatlarda raqamlashtirish, innovatsion rivojlantirish va ko‘plab startap loyihalari davlat va turli xususiy investorlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanmoqda va moliyalashtirilmoqda. Respublikamizda ham zamonaviy voqeliklar va iqtisodiy va moliyaviy xavfsizlik tendentsiyalarini hisobga olgan holda raqamli iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o‘tish boshlandi. Misol uchun, 2017 yilda Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalining (my.gov.uz) yangi talqini ishga tushirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Loyiha boshqaruvi milliy agentligi tashkil etildi. 2018-yilda ushbu sohadagi loyihalarni davlat-xususiy sheriklik shartlarida, shu jumladan blokcheyn texnologiyasini joriy etish bilan bog‘liq bo‘lgan loyihalarni amalga oshirish uchun investorlarning mablag‘larini jalb etish va birlashtirish maqsadida Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlash Raqamli ishonch jamg‘armasi tashkil etildi.

Axborot texnologiyalarini yanada rivojlantirish maqsadida 2020-yil 28-aprelda Prezidentning “Raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4699-son qarori qabul qilindi. Hujjatda mazkur vazifani bajarish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar belgilangan.

Prezidentimizning 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son Farmoni qabul qilingani soha rivojining yangi bosqichi bo‘ldi. Hujjatni qabul qilishdan maqsad zamonaviy voqelikni hisobga olgan holda raqamli iqtisodiyotga samarali o‘tishdir.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlash, moliyaviy-iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlash orqali barqarorlikka erishish, shuningdek, mamlakatimiz iqtisodiyotining samaradorligi va raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha yangi muammolarni tahlil qilish eng muhim yo‘nalishlar sifatida qaralmoqda. Zamonaviy moliyaviy

munosabatlarni rivojlantirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu nuqtai nazardan, “Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusida o‘tkazilgan Respublika ilmiy-amaliy konferensiya mavzusi dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Konferensiyaning asosiy maqsadi raqamlashtirish sharoitida moliyaning dolzarb muammalari va uning yechimlariga qaratilgan ilmiy taklif va tavsiyalarni ishlab chiqish: innovatsion ta’lim texnologiyalari yordamida “Moliya” fanini o‘qitishning o‘ziga xos jihatlari, moliya tizimini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, moliya tizimini rivojlantirishda bank, soliq, sug‘urta tashkilotlarining o‘rni va roli, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy masalalari, moliyaviy menejmentni rivojlantirishning dolzarb masalalari, qimmatli qog‘ozlar va ikkilamchi bozorlarni rivojlantirish bo‘yicha muammolar va yechimlarni ko‘rib chiqish. Anjumanda sohaga oid dolzarb masalalar muhokama qilinadi va chuqur tahlil qilinadi, qimmatli fikrlar bildiriladi, amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

O‘ylaymizki, ushbu konferensiya va uning materiallari professor-o‘qituvchilarimiz, doktorantlar, magistrantlar va bakalavriat talabalarining kelgusidagi ilmiy va amaliy hamkorligiga xizmat qiladi.

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti dekani,
Iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Muydinov Erkinjon Jamoldinovich

I SHO’BA

К ВОПРОСУ ИННОВАЦИИ В МЕНЕДЖМЕНТЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ

Хаджимуратов Абдукаххор Абдумуталович,
Доктор экономических наук,
Ферганский медицинский институт общественного здоровья
Tel:/teleg. +998 99 974 15 58. khajimuratov58@gmail.com
Легай Владимир Олегович,
Студент международного факультета
Тел/телег: 99 996 6937

Аннотация. В данной статье изучается прогресс инноваций в менеджменте и обсуждается вопросы по важным аспектам инновационного менеджмента в сфере здравоохранении. При этом определен огромный прорыв в медицинских технологиях и науке в настоящее время. Указывается, что благодаря инновациям будут достигаться оптимальные условия труда и лучший способ увеличения КПД сотрудников в медицинской сфере.

Ключевые слова: Здравоохранение, менеджмент, инновации, сотрудники, технологии, разработка, эффективность, развитие.

Введение. В стратегии ВОЗ по цифровому здравоохранению на 2020–2025 годы отмечается, что современные технологии должны быть доступны пациентам. Среди приоритетов выделены конфиденциальность данных, прозрачность их обработки и доверие к цифровым медицинским услугам. ВОЗ видит развитие цифровой медицины как экосистему, обеспечивающую глобальный доступ к медицинским услугам, и подчеркивает важность устранения барьеров в наименее развитых странах. При этом, изучение теории и практики инновационного менеджмента в медицине является актуальным на сегодняшний день.

Цель исследования – раскрыть суть инновации в медицинской сфере для эффективного функционирования инновационного предпринимательства молодых ученых.

Основная часть. Инновация – это, введенная в гражданский оборот или используемая для собственных нужд новая разработка, применение которой на практике обеспечивает достижение значительного социально-экономического эффекта.

Инновационный менеджмент нацелен на создание условий, где сотрудники могут свободно делиться идеями. Важное место в этом занимает креативное мышление, помогающее находить нестандартные решения и идеи. При этом, методом развития креативного мышления являются:

Обучающие программы и тренинги. Развитие творческих навыков с помощью курсов и мастер-классов.

Мозговой штурм. Групповая методика генерации идей, позволяющая каждому участнику внести свой вклад.

Синектический метод. Поиск решений через аналогии, что помогает взглянуть на проблему с разных точек зрения.

Критический анализ. Способность объективно оценивать идеи, выявляя их плюсы и минусы, что позволяет определить, насколько они перспективны и реализуемы. Методы критического анализа включают:

SWOT-анализ. Оценка сильных и слабых сторон организации, а также возможностей и угроз внешней среды.

PEST-анализ. Изучение политических, экономических, социальных и технологических факторов, влияющих на компанию.

Почему же актуален изучения вопросы инновационного менеджмента на сегодняшний день? Это обуславливается в следующим:

1. Создание конкурентных преимуществ. С помощью инновационного менеджмента компании разрабатывают уникальные продукты и технологии, что помогает выделиться среди конкурентов. Например, Apple остается лидером на рынке смартфонов благодаря внедрению новшеств, таких как Face ID и регулярные обновления операционной системы.
2. Повышение эффективности операций. Инновации помогают компаниям совершенствовать процессы. Например, метод Lean Six Sigma, разработанный Toyota, снижает затраты и улучшает качество продукции.
3. Адаптация к изменяющимся потребностям клиентов. Компании гибко подстраиваются под запросы потребителей. Так, Amazon регулярно внедряет новые технологии, чтобы лучше удовлетворять потребности онлайн-покупателей.
4. Выход на новые рынки и развитие возможностей для роста. Tesla, например, расширила свою деятельность с производства электромобилей на технологии хранения и генерации энергии.

5. Привлечение и удержание талантливых сотрудников. Инновационный менеджмент способствует созданию привлекательной рабочей среды, что помогает привлечь и удержать квалифицированных специалистов.

В стране в структуре Минздрава Узбекистана создан проектный офис "Центр проектов здравоохранения" в форме госучреждения.

Стратегия "Узбекистан-2030" включает ряд задач по охране здоровья населения и повышению качества медицинских услуг. В целях их эффективной реализации разработаны предложения с участием международных экспертов.

В зоне ответственности нового центра будут находиться полное внедрение системы государственного медицинского страхования и пакета гарантированных государством бесплатных медуслуг и лекарств, усиление системы контроля за качеством и безопасностью медицинских услуг, повышение потенциала кадров, развитие системы медицинского образования и науки на основе международных стандартов.

Также центр будет способствовать широкому внедрению цифровых технологий, ускорению проектов государственно-частного партнерства, расширению частного сектора, повышению прозрачности госзакупок, реформированию фармацевтической отрасли.

"В деятельность проектного офиса будут привлекаться на договорной основе опытные специалисты специализированных медицинских центров, высших учебных и научно-исследовательских учреждений, а также иностранные эксперты и консультанты" [1].

В России федеральный проект «Развитие сети национальных медицинских исследовательских центров и внедрение инновационных медицинских технологий» с 2019 по 2024 годы получил финансирование свыше 60 млрд рублей. Ключевые направления — развитие регенеративной и ядерной медицины, персонализированных методов лечения и телемедицины.

Благодаря инновациям, такие как умные устройства, искусственный интеллект (ИИ) и роботизированные помощники, меняют подходы к диагностике и лечению. Вот перечень примеров медицинских новшеств, которые востребованы у пациентов и специалистов:

1. Искусственный интеллект имитирует мышление человека и решает задачи, в частности через машинное обучение (ML), распознавая данные и делая прогнозы на основе выявленных зависимостей. Основные применения ИИ:

- управление медицинскими данными;
- диагностика заболеваний;

- планирование лечения;
- персонализированная помощь;
- мониторинг здоровья;
- разработка лекарств;
- виртуальные консультации.

Плюсом является то, что искусственный интеллект способствует снижению нагрузки на систему здравоохранения. Он помогает в ранней диагностике распространенных заболеваний, таких как рак, диабетическая ретинопатия, болезнь Альцгеймера и COVID-19. Это позволяет большему количеству пациентов своевременно получать медицинскую помощь и уменьшает вероятность осложнений.

2. Робототехника в медицине давно привлекает внимание ученых. Первые медицинские роботы, разработанные еще в 1970-х годах для космических и военных нужд, со временем были адаптированы для хирургии. Сегодня роботы активно применяются для проведения сложных операций.

Система взаимодействия человека и робота воплощена в хирургической роботизированной технике: хирург, используя тактильный интерфейс, управляет движениями робота, наблюдая за операцией через монитор с изображением органов пациента. Для удобства хирурга может быть добавлена трехмерная модель, созданная на этапе подготовки к операции.

Роботы широко используются в медицине для таких задач, как:

- хирургическое лечение грыж;
- удаление желчного пузыря;
- бариатрическая хирургия для людей с лишним весом;
- удаление опухолевых поражений органов;
- кардиоторакальная и колоректальная хирургия;
- удаление опухолей головы и шеи.

3. Носимые устройства для мониторинга здоровья, такие как смарт-часы, теперь выполняют роль миниатюрного диагностического комплекса. Они фиксируют различные показатели организма, что полезно для пациентов с неврологическими и сердечно-сосудистыми заболеваниями, помогая контролировать их состояние и мотивируя к здоровому образу жизни. Устройства также способствуют приверженности к медикаментозной терапии и диете, напоминая о приеме лекарств и отслеживая активность пациента.

4. Геномные технологии, такие как секвенирование ДНК, позволяют расшифровывать генетический код организма. С помощью портативных

секвенаторов, способных анализировать ДНК в реальном времени, ученые проводят диагностику и создают новые клеточные модели для изучения болезней человека. Также используется система CRISPR-Cas9 для редактирования генома, что открывает возможности для изучения генетических заболеваний.

5. Медицинские импланты и протезы давно используются для поддержки и восстановления функций организма. Технология создания индивидуальных имплантов учитывает анатомические особенности пациента и обеспечивает высокую эстетику и функциональность.

Основные выводы: Основываясь на вышесказанном можно понять, что на данный момент политика менеджмента в здравоохранении имеет очень высокую ценность так как введение новшеств в медицину значительно позволит снизить смертность пациентов и улучшить состояние качества жизни в целом у всего населения. Поэтому, в настоящее время очевидно, что развитие данной отрасли приведет к более успешному расходу времени и снижение нагрузки на медицинский персонал.

Список литературы и источники:

1. Какие изменения ожидаются в сфере здравоохранения Узбекистана в 2024 году
2. Global strategy on digital health 2020-2025. Geneva: World Health Organization; 2021. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
3. Роль прорывных медицинских технологий в условиях новых вызовов // Аналитический вестник. — 2022. — № 10 (800).
4. Aung YYM, Wong DCS, Ting DSW. The promise of artificial intelligence: a review of the opportunities and challenges of artificial intelligence in healthcare. Br Med Bull. 2021 Sep 10;139(1):4-15. doi: 10.1093/bmb/ldab016. PMID: 34405854.
5. Amisha, Malik P, Pathania M, Rathaur VK. Overview of artificial intelligence in medicine. J Family Med Prim Care. 2019 Jul;8(7):2328-2331. doi: 10.4103/jfmpc.jfmpc_440_19. PMID: 31463251; PMCID: PMC6691444.
6. GAO, Artificial Intelligence in Health Care: Benefits and Challenges of Machine Learning Technologies for Medical Diagnostics, GAO-22-104629 (Washington, D.C.: Sep. 29, 2022).
7. Diana M, Marescaux J. Robotic surgery. Br J Surg. 2015 Jan;102(2):e15-28. doi: 10.1002/bjs.9711. PMID: 25627128.
8. Intuitive Surgical, Inc [Электронный ресурс]: AnnualReports. URL: https://www.annualreports.com/Company/intuitive-surgical-inc.

9. Yu J, Wang Y, Li Y, Li X, Li C, Shen J. The safety and effectiveness of Da Vinci surgical system compared with open surgery and laparoscopic surgery: a rapid assessment. J Evid Based Med. 2014 May;7(2):121-34. doi: 10.1111/jebm.12099. PMID: 25155768.
10. Lanfranco AR, Castellanos AE, Desai JP, Meyers WC. Robotic surgery: a current perspective. Ann Surg. 2004 Jan;239(1):14-21. doi: 10.1097/01.sla.0000103020.19595.7d. PMID: 14685095; PMCID: PMC1356187.
11. Хаджимуратов А. А. Среда инновационного предпринимательства при формировании зелёной экономики / INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «SCIENCE AND INNOVATION» SPECIAL ISSUE: GREEN ENERGY AND ECONOMICS May 2-3, 2025. – с. 441-447/ https://doi.org/10.5281/zenodo.15402563

SANOAT KORXONALARIDA KADRLARNI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Abdullayev Mirzohid G‘ayiberdiyevich
Andijon davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti, i.f.f.d, (PhD)
mirzo1972@mail.ru

Sanoat milliy mahsulotlar ishlab chiqarish bo‘yicha milliy iqtisodiyotning asosiy tarmoqlaridan biri bo‘lib, u qo‘shimcha qiymat yaratish orqali aholi ehtiyojlarini samarali qondirishga qodir. Binobarin, moddiy ishlab chiqarishning yetakchi tarmog‘i sifatida mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida sanoatning o‘rni muhim. Sanoatning afzalliklari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, sanoat material ishlab chiqarish sektorining asosiy tarmog'i bo'lib, milliy va jahon bozorlarida iste'mol bozori sharoitlarini ta'minlaydi. Buning natijasida bozorlar aholi ehtiyojini qondiradigan iste’mol tovarlari bilan ta’minlanmoqda. Bu, o'z navbatida, milliy iqtisodiyotning tovar aylanmasi darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ikkinchidan, sanoat iqtisodiyotning ulkan dvigateli bo'lib, u erda qo'shimcha qiymat yaratiladi. Sanoatda barcha qazib olinadigan va yetishtiriladigan resurslarni qayta ishlash, ulardan yangi mahsulotlar ishlab chiqarish, assortimenti va nomenklaturasini kengaytirish hisobiga diversifikatsiya jarayoni takomillashtiriladi.

Uchinchidan, sanoat tarmog‘i nafaqat yirik sanoat muassasasi, balki aholi bandligini ta’minlash, ish o‘rinlari yaratishda ham muhim o‘rin tutadi.

Ayni paytda mamlakatimizda sanoatda band bo‘lgan xodimlarning umumiy soni qariyb 16 foizni tashkil etadi. Sanoat tarmog‘ining bandlik o‘sishi nuqtai nazaridan yana bir muhim xususiyati qayta ishlash va qo‘shimcha qiymat yaratish faoliyatida namoyon bo‘ladi. Ya'ni, qayta ishlash korxonalari sonining ko'payishi va qo'shilgan qiymatning oshishi sanoatda band bo'lgan ishchilar sonining ko'payishiga olib keladi. Bu ish o'rinlarining o'sishi bilan sanoatda band bo'lganlar sonining o'zgarishi bilan qayta ishlash hajmi va qo'shilgan qiymatning oshishi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi .

To'rtinchidan, sanoat jahon iqtisodiyotida ishtirok etuvchi mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya jarayonlarini muvofiqlashtirish va iqtisodiyot tarmoqlari o'rtasidagi muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Buning natijasida barcha mamlakatlarning fan va texnika yutuqlaridan, tabiiy, mehnat va moliyaviy resurslaridan oqilona foydalanish mumkin bo‘ladi.

Ta’kidlash joizki, keyingi yillarda hukumat tomonidan sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarishni mahalliylashtirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Sanoat sohasining yuqorida qayd etilgan afzalliklari bilan bir qatorda, ijtimoiy mehnat taqsimotini rag‘batlantirish, bozor raqobatini rivojlantirish kabi qator ustuvor vazifalar ham mavjud.

Bizning fikrimizcha, mamlakatimizda sanoatni yanada rivojlantirish, ijtimoiy mehnat taqsimoti va ishlab chiqarishni chuqur ixtisoslashtirish kadrlar bilan ishlash darajasiga bog‘liq.

Sifatli ta’lim bevosita kadrlar siyosatiga bog‘liq. Ma'lumki, kadrlar siyosati xodimlarni boshqarish tamoyillari, maqsadlari va strategiyalaridan iborat [4]. Korxonada xodimlar bilan ishlash bilan bog'liq barcha tadbirlar aynan shunga qaratilgan.

Shu bilan birga, korxonada va tarmoqda xodimlarni boshqarish strategiyasining asosiy maqsadi korxona xodimlarining salohiyatini shakllantirish, rivojlantirish va undan samarali foydalanishdir. Bu har bir xodim bilan ishlash sifatini doimiy ravishda oshirib borish va korxonaning pirovard maqsadiga erishish uchun malakali kadrlar qobiliyatidan to‘liq foydalanishni ta’minlash orqali kompaniya o‘z faoliyati va ijodkorligini oshirishni ta’minlashi kerak.

So‘nggi yillarda mamlakatlar o‘rtasida raqobatning kuchayishi, xalqaro bozorlarda yuqori texnologiyali mahsulotlarga talabning ortib borishi va jahon bozorlarida yuqori texnologiyali mahsulotlarga talabning ortib borishi milliy eksportda yuqori texnologiyali mahsulotlar ulushini oshirishga va milliy ishlab chiqarishni

innovatsion rivojlantirishga moyil bo‘ldi. Keyinchalik bunga ehtiyoj yanada keskinlashdi [2].

Boshqa tomondan, mamlakatimizda ishlab chiqarish kadrlarini samarali boshqarish ichki iste’mol bozorlarini sifatli tovarlar bilan to‘ldirish, zarur bozor muvozanatini ta’minlash, milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarishni mahalliylashtirish, aholi bandligi va daromadlarini oshirish kabi masalalarni hal etishda yetakchi tarmoqqa aylandi.

Bugungi kunda boshqaruv tizimini takomillashtirish sohasida quyidagi tendentsiyalar mavjud:

Boshqaruv faoliyatining maqsadli yo'naltirilganligini kuchaytirish;

Moslashuvchan boshqaruv tuzilmalarini va takomillashtirilgan boshqaruv apparatini yaratish, shu jumladan ortiqcha boshqaruv bo'linmalarini qisqartirish orqali;

Ishlab chiqarishni boshqarishda jamoaning rolini oshirish va ularni yuqori natijalarga erishishga qaratish;

Mehnatning ijtimoiy sharoitlarini yaxshilash. Bu tendentsiyalar, shuningdek, korxonalarning boshqaruv tuzilmalarini, birinchi navbatda, sifat ko'rsatkichlari asosida takomillashtirish yo'nalishlarini belgilaydi.

Boshqaruv tizimini takomillashtirish va uni baholash tendentsiyalari va ko'rsatkichlari quyidagilardan iborat:

Optimallik - minimal ma'muriy aloqalarga ega bo'lgan tarkibiy bo'linmalar o'rtasidagi munosabatlarni oqilona o'rnatish. Shunday qilib, ko'p bosqichli boshqaruvni qisqartirish boshqaruvni takomillashtirishning asosiy talablaridan biridir.

Samaradorlik - bu boshqaruv qarorlarining o'z vaqtida va sifatli bajarilishini ta'minlash uchun barcha funktsional bo'linmalar va kerak bo'lganda ishlab chiqarish bo'linmalari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning aniqligi.

Ishonchlilik - ma'lumotni o'z vaqtida olishni va boshqaruv qarorlarini rahbariyat va rahbarlarga o'z vaqtida etkazib berishni ta'minlaydi. Ishonchlilik va samaradorlik joriy va kelajakdagi boshqaruv tizimining samaradorligi uchun muhim omil hisoblanadi.

Iqtisodiyot - bu, asosan, boshqaruv tizimining maksimal samaradorligini ta'minlash, ya'ni ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun boshqaruv xarajatlarini kamaytirishdir. Ta'kidlash joizki, kompaniyaning kadrlar boshqaruvini takomillashtirish sohasida hamma ham bir xil yo'nalishlarga ega emas.

Bugungi kunda korxona boshqaruvini takomillashtirishning muhim yo‘llaridan biri raqamli iqtisodiyot imkoniyatlarini yaratish, joriy etish va ulardan samarali foydalanish, shuningdek, ish vaqtining yo‘qotilishining oldini olish, asbob-

uskunalarning ishlamay turishini qisqartirish, mehnat va moddiy resurslardan oqilona foydalanish uchun kompyuterlardan foydalanish hisoblanadi.

Bizningcha, yuqorida qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biriga aylanishi kerak. Buning sababi shundaki, sanoat sohasi muammolarini hal etish mamlakat iqtisodiyotini yuksak cho‘qqilarga ko‘tarish imkonini beruvchi asosiy omil hisoblanadi [3].

Mamlakatimizda sanoat sohasini yanada takomillashtirish uchun birinchi navbatda quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha strategik vazifalarni amalga oshirish zarur:

- mavjud ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishni oshirish;
- joriy funksionallikni tiklash;
- korxonalarning ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish;
- yangi tashkil etilayotgan korxonalar faoliyati uchun qulay sharoitlar yaratish;
- sanoat tarmog‘ini rivojlantirishda kichik korxonalar sonini yanada ko‘paytirish va ularni tashkil etish chora-tadbirlarini rag‘batlantirish.

Mamlakatda sanoat sektorining barqaror o‘sishini ta’minlash uchun quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur:

1. Eksport qiluvchi korxonalarni qo‘llab-quvvatlash va ularning barqaror ishlashini ta’minlash.
2. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar va yetkazib beruvchilar mahsulotlariga ichki talabni rag‘batlantirish chora-tadbirlari.
3. Iqtisodiyotning real sektorida resurs bazasini kengaytirish va investitsiya faolligini oshirish.
4. Elektr energetikasini modernizatsiya qilish, energiya sarfini kamaytirish va energiya tejovchi tizimlarni joriy etish.
5. Kichik biznesni rivojlantirish, aholi bandligini ta’minlash va yangi ish o‘rinlari yaratishni qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish.

Bu vazifalarni amalga oshirish sohada kadrlar boshqaruvini, ularda yuzaga keladigan muammolar va qonuniyatlarni o‘rganish, sohaning rivojlanish tendensiyalaridagi muhim empirik munosabatlarni o‘rganish kabi qator amaliy masalalarni samarali hal etish bilan bevosita bog‘liqdir.

Bu, o‘z navbatida, mahalliy ishlab chiqarishda kadrlar boshqaruvining rivojlanish darajasini tavsiflovchi qo‘shimcha statistik ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish, ularning barqaror va mutanosib rivojlanishini monitoring qilish, tarmoqlarni rivojlantirishning ilmiy asoslangan ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash va ularni rivojlantirish mexanizmlari bilan bog‘liq tizimli tahlillarni o‘tkazish, ilmiy-uslubiy muammolarni samarali hal etish, rivojlanish omillarini ekonometrik modellashtirish,

rivojlanish omillarini prognozlash va prognozlashtirishni baholashni taqozo etadi. rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiyot tarmoqlari barqarorligini baholashning samarali usullari va modellaridan foydalangan holda respublika tarmoqlari.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2011-2015-yillarda O‘zbekiston Respublikasi sanoatini rivojlantirishning barqaror yo‘nalishlari to’grisida”gi 2010-yil 21-dekabr PQ-1442-sonli qarori.
2. Абдуллаев М. Personal malakasini oshirish asoslari. Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси. № 2.
3. Теоретические аспекты влияния социально-экологических факторов на эффективное использование трудовых ресурсов. Нурматов Дильшадбек Набижанович, Абдуллаев Мирзохид Гайибердиевич. Номер: 2 (92) Год: 2014 Страницы: 30-31. 14.02.2014. Издательство: Редакция Журнала научных публикаций аспирантов и докторантов (Курск).
4. Абдуллаев М. Г. Американская и японская система управления персоналом: преимущества и недостатки //International Conference on Educational Discoveries and Humanities. – 2025. – С. 84-93.
5. Кибанов А.Я. Управление персоналом (учебник). Москва, Инфра. 2012 г.

КАК ВИЗУАЛЬНЫЙ КОНТЕНТ ВЛИЯЕТ НА ПРИНЯТИЕ РЕШЕНИЯ О ЗАПИСИ К СТОМАТОЛОГУ

Абдунабиева Севинч Нозимали кизи,
Студентка 5-курса фармацевтического факультета,
Ферганского медицинского института общественного здоровья,
sevabdu@mail.ru
Хаджимуратов Абдукаххор Абдумуталович,
Доктор экономических наук,
Ферганский медицинский институт общественного здоровья,
Тел:/ телег. +998 99 974 15 58
khajimuratov58@gmail.com

Аннотация. В данной статье исследуется эффективность использования таргетированной рекламы в стоматологии с анализом конкретных кейсов и метрик. Изучается влияние таргетированной рекламы на привлечение пациентов в стоматологические клиники на основе анализа практических кейсов и

статистических данных. Рассматриваются основные платформы (Facebook, Instagram, Google Ads), стратегии настройки аудитории и ключевые показатели эффективности CPC(*Cost Per Click*), CTR(*Click Through Rate*), ROI(*Return On Investment*). Сделан вывод, о том, что грамотно настроенные рекламные кампании способны значительно повысить конверсию и снизить стоимость привлечения клиента.

Ключевые слова. Стоматология, таргетированная реклама, маркетинг, эффективность, ROI(Return On Investment), кейс-стади.

Abstract. This article examines the effectiveness of targeted advertising in dentistry with an analysis of specific cases and metrics. The impact of targeted advertising on attracting patients to dental clinics is studied based on the analysis of practical cases and statistical data. The main platforms (Facebook, Instagram, Google Ads), audience targeting strategies and key performance indicators CPC(*Cost Per Click*), CTR(*Click Through Rate*), ROI(*Return On Investment*). are considered. The results show that well-configured advertising campaigns can significantly increase conversion and reduce the cost of attracting a client.

Keywords. Dentistry, targeted advertising, marketing, efficiency, ROI(Return On Investment), case study.

Введение. Современные стоматологические клиники сталкиваются с задачей не только предоставления качественных медицинских услуг, но и эффективного привлечения пациентов. В условиях высокой конкуренции на рынке стоматологических услуг таргетированная реклама становится важным инструментом для привлечения новых пациентов. В условиях цифровизации экономики традиционные методы маркетинга уступают место онлайн-инструментам, среди которых таргетированная реклама занимает особое место.

Следовательно, таргетированная реклама позволяет показывать рекламные объявления строго определённой целевой аудитории на основе демографических данных, интересов и поведения пользователей. Это делает её одним из наиболее эффективных способов продвижения стоматологических услуг. Всестороннее изучения и для обоснование этого положения является поводом написание данной статьи. Следовательно, обсуждение этого вопроса в настоящее время привлекает многих людей, в том числе ученых экономистов и медиков.

Методы исследования. Для изучения и анализа эффективности таргетированной рекламы были использованы следующие методы:

- Кейс-стади (Case Study): анализ рекламных кампаний трёх стоматологических клиник с различными маркетинговыми стратегиями;

- Сбор данных: изучение показателей эффективности рекламы (CTR, CPC, CPA, ROI) через аналитические платформы (Google Analytics, Meta Business Suite);

- Сравнительный анализ: оценка эффективности рекламы на разных платформах (Google Ads, Facebook, Instagram) с использованием различных настроек таргетинга;

- Опросы пациентов: для определения влияния рекламы на решение о записи на приём.

Обзор изученной литературы. В научной литературе по данной теме со своими мнениями высказались различные авторы, анализируя эффективность рекламы и предлагая собственные стратегии:

1) Дмитрий Агарков и Сергей Езепенко в своих статьях с анализом кейсов описывают опыт привлечения пациентов в стоматологические клиники с помощью таргетированной рекламы в Instagram и Facebook [1];

2) В статье, опубликованной на Medreclama.ru, рассматриваются основные этапы маркетинга стоматологических клиник и анализируется эффективность рекламных инструментов, авторы выдвыгали мнению, что реклама дает наилучшие результаты только при интеграции в комплексную маркетинговую стратегию[2].

3) Авторы статьи в сайте Shmargun.ru рекомендуют для стоматологических клиник создавать портрет идеального клиента через сегментация аудитории и персонализация контента и это действительно повышают эффективность рекламы;

4) В статье на Saler.kz подчеркивается, что предложение бесплатных консультаций может значительно снизить барьер для первой записи пациента [4];

5) Агентство EdgeLab провело анализ (Кейсы “EdgeLab”) рекламной кампании стоматологической клиники в Google Ads и Facebook Ads и они отмечают, что регулярный анализ метрик и внесение корректировок в стратегию – ключ к повышению эффективности рекламы[5].

Основная часть. Всем несекрет, что таргетированная реклама является важным инструментом для привлечения новых пациентов в стоматологические клиники. По данной теме в научной литературе встречается различные мнение авторов, анализируя эффективность рекламы и предлагая собственные стратегии.

Дмитрий Агарков и Сергей Езепенко в своих статьях с анализом кейсов описывают опыт привлечения пациентов в стоматологические клиники с помощью таргетированной рекламы в Instagram и Facebook. Они применяли

воронки продаж, чат-боты и автоматизированные рекламные кампании, что позволило снизить стоимость заявки в 5–8 раз [1]. Да, по нашему мнению, использование быстрых воронок продаж и чат-ботов действительно может повысить эффективность рекламы. Поскольку, эти инструменты помогают наладить мгновенную коммуникацию с потенциальными пациентами и ускорить процесс записи.

Авторы на Medreclama.ru, рассматриваются основные этапы маркетинга стоматологических клиник и анализируется эффективность рекламных инструментов. Оны подчеркивают, что реклама дает наилучшие результаты только при интеграции в комплексную маркетинговую стратегию[2]. На наш взгляд, действительно комплексный подход к маркетингу играет ключевую роль. Так, как сочетание нескольких каналов, например, таргетированная реклама, SEO, контент-маркетинг и т.д. позволяет достичь максимального охвата и снизить зависимость от одного источника трафика.

Авторы сайта Shmargun.ru рекомендуют для стоматологических клиник:

- создавать портрет идеального клиента;
- настраивать таргетинг по демографическим характеристикам;
- разрабатывать уникальный контент под разные сегменты аудитории [3]. По нашему мнению, сегментация аудитории и персонализация контента действительно повышают эффективность рекламы. Разные группы пациентов, например, молодежь, семьи с детьми, пожилые люди и др. имеют разные потребности, и процесс реклама должна учитывать эти особенности.

В статье на Saler.kz подчеркивается, что предложение бесплатных консультаций может значительно снизить барьер для первой записи пациента. Это дает людям возможность познакомиться с клиникой и врачами, не рискуя деньгами [4]. Да, предложение бесплатных консультаций – хороший маркетинговый ход, который помогает завоевать доверие клиентов. Однако важно четко прописывать условия, чтобы избежать слишком большого наплыва нерешительных пациентов, которые не собираются продолжать лечение.

Агентство EdgeLab провело анализ рекламной кампании стоматологической клиники в Google Ads и Facebook Ads со своим кейсом “EdgeLab”. Они отметили, что регулярный анализ метрик и внесение корректировок в стратегию – ключ к повышению эффективности рекламы[5]. Действительно, постоянный мониторинг кампаний и их адаптация к изменяющимся условиям рынка критически важны. За последние время заметно,

что клиники часто запускают рекламу и не анализируют её эффективность, что приводит к нерациональному расходу бюджета.

По нашим мнениям, можно выделить общие и отличительные черты мнений тех авторов.

• Общее черты: Все авторы сходятся во мнении, что таргетированная реклама эффективна для стоматологий, но требует правильной настройки и анализа. Большинство авторов подчеркивают важность сегментации аудитории, качественного контента и анализа метрик.

• Различия мнении авторов: • Агарков и Езепенко делают акцент на автоматизации (воронки, чат-боты);

• Medreclama.ru подчеркивает, что реклама должна быть частью комплексной стратегии;

• Shmargun.ru фокусируется на персонализации рекламы под разные сегменты пациентов;

• Saler.kz выделяет тактику бесплатных консультаций как способ привлечения клиентов;

• EdgeLab делает упор на анализ данных и постоянную оптимизацию рекламных кампаний.

Результаты исследования. По результатом исследования можно выделить степень вовлечённости клиентов в следующим:

1. По эффективность платформы:

• Instagram и Facebook показали высокий уровень вовлечённости (CTR — 4,5%), особенно при использовании фото “до/после” и видео-обзоров процедур;

• Google Ads обеспечил наибольший процент конверсии (CPA на 20% ниже по сравнению с соцсетями), особенно для пользователей, активно ищущих стоматологические услуги.

2. По влияние формат контента:

• Фото “до/после” увеличили кликабельность на 35% по сравнению с обычными текстовыми объявлениями;

• Видео-обзоры: способствовали увеличению доверия и уменьшению стоимости привлечения клиента на 15%.

3. По воздействие на поведение пациентов:

• 68% опрошенных пациентов подтвердили, что реклама в соцсетях повлияла на их решение записаться на консультацию;

- Пациенты чаще выбирали клинику, где реклама была сопровождаема реальными отзывами и демонстрацией результатов лечения.

Обсуждение (Discussion): Полученные результаты подтверждают, что таргетированная реклама в стоматологии эффективна при правильной настройке аудитории и выборе контента. Особое значение имеет использование визуального контента (фото, видео), который вызывает эмоциональный отклик и способствует доверию со стороны потенциальных пациентов.

Сравнение разных платформ показало, что Google Ads лучше подходит для “горячей” аудитории, активно ищущей услуги, в то время как социальные сети эффективны для формирования интереса и лояльности.

Однако важно учитывать риски: некачественная реклама или завышенные ожидания могут привести к разочарованию пациентов. Кроме того, необходимо соблюдать этические нормы, включая получение согласия пациентов на публикацию их данных.

Выводы и рекомендации: Таргетированная реклама действительно работает в стоматологии, но ее успех зависит от правильной настройки, выбора контента и регулярного мониторинга результатов. При этом, результаты изучения влияние таргетированной рекламы на привлечение пациентов в стоматологические клиники на основе анализа практических кейсов и статистических данных по основным платформам Facebook, Instagram, Google Ads, стратегии настройки аудитории и ключевые показатели эффективности (CPC, CTR, ROI) являлся сделать ряд выводов в следующим:

- Таргетированная реклама является мощным инструментом для привлечения пациентов в стоматологические клиники;
- Наибольшую эффективность показывают кампании с использованием визуального контента и точной настройки аудитории;
- Для достижения максимальных результатов необходимо комбинировать разные платформы и регулярно анализировать метрики эффективности;
- Этический аспект и прозрачность в коммуникации с потенциальными пациентами являются важными факторами для долгосрочного успеха.

Следуя вышеперечисленных, можно рекомендовать стоматологическим клиникам: - уделять особое внимание на значение визуального контента (фото, видео), который вызывающих эмоциональный отклик потенциальных пациентов. - Google Ads лучше подходит для “горячей” аудитории, активно ищущей услуги, в социальные сети;

- важно учитывать риски, при некачественной рекламы, могут привести к разочарованию пациентов;
- соблюдать этические нормы в рекламе, включая получение согласия пациентов на публикацию их данных.

Использованная литература:

1. Д. Агарков и С. Езепенко Кейс: Продвижение стоматологии. Конверсия 94% в запись на прием при снижении цены заявки в 5-8 раз/ https:vc.ru
2. Блог в Medreclama/ https:medreclama.ru
3. Покажем людям ценность вашего продукта и построим эффективную систему закупки трафика/ https:shmargun.ru
4. Раздел-Связанный с медицинским маркетингом или услугами клиник/https:saler/kz
5. Kotler P., Keller K. L. Marketing Management. Pearson Education, 2016./https:
6. Chaffey D., Ellis-Chadwick F. Digital Marketing: Strategy, Implementation and Practice. Pearson, 2019. /https:
7. Lee, S., & Park, H. (2020). “The Role of Visual Content in Social Media Marketing for Healthcare Services.” Journal of Healthcare Marketing, 12(3), 45–58./ https:
8. Statista. “Global Digital Advertising Spending Report,” 2023./ https:

BYUDJET TASHKILOTLARIDA MOLIYAVIY NATIJALAR HISOBINI YURITISHNING HUQUQIY VA AMALIY ASOSLARI

Azamov Afzalbek Yorqinjon O‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti Muhandislik
Iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
afzalbekazam@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yuritishning huquqiy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Maqolada moliyaviy natijalarni hisoblash va hisobot berish tartibini belgilovchi asosiy qonun va normativ hujjatlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, byudjet tashkilotlarida moliyaviy intizom va hisobdorlikni ta’minlash bo‘yicha amaliyotga e’tibor qaratiladi. Tadqiqot natijalari moliyaviy boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Byudjet tashkilotlari, Moliyaviy natijalar, Yagona hisob rejasi, Moliyaviy nazorat, Mablag‘lar boshqaruvi, Buxgalteriya hisobi, Moliya vazirligi.
Annotation: This thesis analyzes the legal and practical foundations of accounting for financial results in budgetary organizations of the Republic of Uzbekistan. The thesis examines the main laws and regulatory documents that govern the calculation and reporting of financial results. Additionally, it focuses on the practice of ensuring financial discipline and accountability within budgetary organizations. The research findings aim to contribute to improving the efficiency of financial management.
Keywords: Budget organizations, Financial results, Unified chart of accounts, Financial control, Fund management, Accounting, Ministry of Finance.

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida byudjet tashkilotlari tomonidan amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy vazifalar davlatning barqaror rivojlanishida muhim o‘rin egallamoqda. Shu nuqtayi nazardan, byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalarni shakllantirish, yuritish va tahlil qilish tizimi nafaqat moliyaviy intizomni mustahkamlash, balki davlat moliyasining ochiqligi va shaffofligini ta’minlashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, moliyaviy natijalarni huquqiy jihatdan to‘g‘ri tashkil etish va amaliyotda qo‘llash byudjet intizomi, samardorlik va davlat nazoratining samarali yuritilishiga xizmat qiladi.

ASOSIY QISM

Byudjet tashkilotlari — bu davlat tomonidan belgilangan ijtimoiy-maqsadli funksiyalarni bajaruvchi, notijorat yo‘nalishda faoliyat yurituvchi tashkilotlardir. [1]
Moliyaviy natijalar byudjet tashkiloti tomonidan o‘ziga ajratilgan moliyaviy resurslardan qanday foydalanganini, ya’ni belgilangan vazifalarni bajarishda qanday natijaga erishganini ko‘rsatadi. Ular quyidagi jihatlar orqali baholanadi:

1) Davlat byudjetidan ajratilgan mablag‘larning to‘g‘ri sarflanishi;
2) Xarajatlarning smeta ko‘rsatkichlariga mosligi;
3) Moliya intizomining ta’minlanganlik darajasi;
4) Moliyaviy hisobotlarda aniqlik va shaffoflik.

Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan buxgalteriya hisobining yagona hisob rejasi asosida byudjet tashkilotlari xarajatlarining aniq hisobini yuritadi. Bundan tashqari, har chorakda va yil yakunida moliyaviy hisobotlar shakllantiriladi va ular orqali tashkilot faoliyati natijalari baholanadi. [2] Shuningdek, “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun (2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son) hamda Moliya vazirligining 2020-yilda joriy etilgan yagona buxgalteriya hisob

tizimi moliyaviy natijalarni aniq va tizimli yuritish uchun huquqiy asos vazifasini o‘taydi.

Byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yuritish O‘zbekiston Respublikasining tegishli qonunlari, farmonlari va normativ-huquqiy hujjatlari bilan tartibga solinadi. Ushbu hujjatlar moliyaviy nazorat, byudjet mablag‘larini boshqarish, hisobdorlik va shaffoflikni ta’minlashga qaratilgan.

“Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun (2016-yil 13-aprel, O‘RQ-404-son) byudjet tashkilotlarida buxgalteriya hisobi yuritish va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash tartibini belgilaydi. [3]

O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti to‘g‘risidagi yillik qonunlar har yili byudjet tashkilotlariga ajratiladigan mablag‘lar miqdori va yo‘nalishlarini belgilaydi va shu o‘rinda Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan yagona hisob rejasi byudjet tashkilotlarida hisob-kitoblarni standartlashtirish va hisobdorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat moliyaviy nazorati to‘g‘risidagi Qonun (2021-yil) moliyaviy nazorat mexanizmlarini mustahkamlash va moliyaviy resurslarning maqsadli ishlatilishini ta’minlashga yo‘naltirilgan.

Amaliyotda byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisoboti quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

Byudjet smetalari asosida mablag‘larni taqsimlash va ularning maqsadga muvofiqligi nazorat qilinadi.

Buxgalteriya hisobi yagona hisob rejasi asosida yuritilib, xarajatlar va boshqa moliyaviy ko‘rsatkichlar aniqlanadi.

Har chorak va yil yakunida moliyaviy hisobotlar tayyorlanadi, bu hisobotlar Moliya vazirligi va boshqa nazorat organlariga taqdim etiladi.

Moliyaviy natijalar asosida byudjet tashkilotining faoliyati samaradorligi tahlil qilinadi, moliyaviy intizom buzilishlari aniqlanib, javobgarlik choralari ko‘riladi. [4]

Masalan, 2020-yildan boshlab Moliya vazirligi tomonidan joriy etilgan yagona buxgalteriya hisob rejasi byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalarni yagona uslubda va aniq yuritishga imkon berdi, bu esa moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirdi.

Shunday qilib, huquqiy va amaliy jihatdan byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yuritish tizimi mamlakatimizda davlat moliyasining samarali boshqaruvini ta’minlash uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yuritish O‘zbekiston Respublikasining tegishli qonunlari, farmonlari va normativ-huquqiy

hujjatlariga asoslangan holda amalga oshiriladi. Ushbu tizim davlat mablag‘larining maqsadga muvofiqligi, samarali ishlatilishi va hisobdorlik tamoyillarining ta’minlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Moliyaviy natijalar nafaqat tashkilotning iqtisodiy faoliyatining bahosi, balki davlat moliyasining shaffofligi va barqarorligini kafolatlovchi omil hisoblanadi. Shuning uchun, moliyaviy natijalarni yuritishning huquqiy asoslari va amaliy mexanizmlarini doimiy takomillashtirish zarur.

Kelajakda byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yanada samaraliroq yuritish uchun qonunchilik bazasini takomillashtirish, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanishni kengaytirish va moliyaviy nazorat tizimini kuchaytirish muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2020). Byudjet tashkilotlari faoliyatini tartibga solish bo‘yicha qo‘llanma. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
2. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2021). Byudjet tashkilotlarining moliyaviy natijalarini hisobga olish va nazorat qilish bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2016). “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonun (13-aprel, O‘RQ-404-son). Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2019). Moliyaviy nazorat va moliyaviy intizomni ta’minlash bo‘yicha ko‘rsatmalar. Toshkent: Moliya vazirligi nashriyoti.

UZOQ VA QISQA MUDDATLI AKTIVLARNI SAMARALI BOSHQARISH ORQALI KORXONALARDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASH

Alijonov Ergashboy Ilhomjon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
alijonovergashboy787@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqolada korxonalarda uzoq va qisqa muddatli aktivlarni samarali boshqarishning barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlashdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Aktivlarni boshqarish mexanizmlarining korxona likvidligi, investitsion*

faolligi va umumiy iqtisodiy samaradorlikka ta’siri nazariy va amaliy asosda yoritiladi. Shuningdek, aktivlarning to‘g‘ri hisobini yuritish va ularni boshqarish orqali barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish bo‘yicha tavsiyalar beriladi. Tahlil jarayonida ilmiy yondashuvlar va aniq statistik ma’lumotlardan foydalanilgan.

***Kalit so‘zlar**: korxonalar, uzoq muddatli aktivlar, qisqa muddatli aktivlar, aktivlarni boshqarish, iqtisodiy o‘sish, moliyaviy barqarorlik, investitsion faollik.*

***Annotation**: This article analyzes the role and significance of effective management of long-term and short-term assets in ensuring sustainable economic growth in enterprises. The impact of asset management mechanisms on enterprise liquidity, investment activity, and overall economic efficiency is covered on both theoretical and practical bases. Additionally, recommendations are provided on achieving sustainable economic growth through proper accounting and management of assets. The analysis is supported by scientific approaches and precise statistical data.*

***Keywords**: enterprises, long-term assets, short-term assets, asset management, economic growth, financial stability, investment activity.*

KIRISH

Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning barqaror va samarali faoliyat yuritishi ko‘p jihatdan ularning moliyaviy resurslarini boshqarish darajasiga bog‘liq. Xususan, uzoq va qisqa muddatli aktivlarning tuzilmasi va boshqaruv samaradorligi korxona iqtisodiy o‘sishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Aktivlarning holati, ularning aylanish muddati va likvidlilik darajasi nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki raqobatbardoshlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasida ham moliyaviy boshqaruvni mustahkamlash, resurslardan samarali foydalanish va korxonalarning investitsion salohiyatini oshirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilangan. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganlaridek: “Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Investitsiya bilan birga turli soha va tarmoqlarga, hududlarga yangi texnologiyalar, ilg‘or tajribalar, yuksak malakali mutaxassislar kirib keladi, tadbirkorlik jadal rivojlanadi”[1]

ASOSIY QISM

Uzoq va qisqa muddatli aktivlar korxona moliyaviy faoliyatining ajralmas tarkibiy qismlaridir. Uzoq muddatli aktivlar tarkibiga asosiy vositalar, nomoddiy aktivlar,

investitsiyalar kiradi va ular korxonaning uzoq muddatli strategik rejalari asosida shakllanadi. Qisqa muddatli aktivlar esa ishlab chiqarish jarayonining muhim bo‘g‘inlarini — xom ashyo zaxiralari, tayyor mahsulot, naqd pul va hisob-kitoblarni qamrab oladi. Mazkur aktivlarning har biri o‘z funksiyasi orqali korxona daromadiga ta’sir ko‘rsatadi. Amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, aktivlar tarkibini optimal darajada rejalashtirish, ularning aylanish tezligini oshirish va eskirish darajasini nazorat qilish orqali korxonalar moliyaviy barqarorlikka erishmoqda. Ayniqsa, qisqa muddatli aktivlarning haddan tashqari ko‘payib ketishi likvidlik muammolariga olib kelsa, uzoq muddatli aktivlarning yetarli bo‘lmasligi investitsiya salohiyatini cheklab qo‘yadi. Shu bois, aktivlar tuzilmasi va ularni boshqarish strategiyasi har bir korxona uchun individual yondashuv asosida shakllanishi lozim.

O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiy islohotlari kontekstida, korxonalarda aktivlarni boshqarishda zamonaviy uslublar — masalan, moliyaviy tahlil, aktivlar aylanish koeffitsienti, ROI (investitsiyadan qaytish) kabi ko‘rsatkichlardan foydalanish tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu yondashuvlar nafaqat mavjud resurslardan to‘liq foydalanish imkonini beradi, balki korxona o‘sish strategiyasini moliyaviy asoslashga xizmat qiladi. Natijada, korxona nafaqat qisqa muddatli likvidlikni ta'minlaydi, balki uzoq muddatli o‘sishni rejalashtira oladi.

Aktivlarni samarali boshqarish, korxona moliyaviy holatini barqarorlashtirishda asosiy rol o‘ynaydi. “Uzoq muddatli va qisqa muddatli aktivlar boshqaruvi o‘rtasidagi to‘g‘ri muvozanatni ta’minlash, shuningdek, yangi investitsiyalarni jalb qilish orqali korxona o‘sishini ta’minlash mumkin. Aktivlar tuzilmasini yaxshilash va ularning samarali ishlatilishini ta’minlashda investitsiyalar muhim o‘rin tutadi.”[2]

Investitsiyalarning aktivlarga ta’siri:

1. **Uzoq muddatli aktivlar uchun investitsiyalar**: Asosiy vositalar, binolar, uskunalar kabi uzoq muddatli aktivlar korxonaning ishlab chiqarish salohiyatini oshirish uchun zarur bo‘ladi. Yangi texnologiyalar, uskunalar va infratuzilma uchun amalga oshirilgan investitsiyalar, korxona faoliyatini samarali yuritishga imkon yaratadi. Bu, o‘z navbatida, korxonaning strategik o‘sishiga va foydalilik ko‘rsatkichlarining oshishiga yordam beradi.
2. **Qisqa muddatli aktivlar uchun investitsiyalar**: Naqd pul va tovar-moddiy zaxiralar, shuningdek, debitor qarzlar kabi qisqa muddatli aktivlar korxonaning kundalik faoliyatini davom ettirish uchun zarur. Qisqa muddatli aktivlarni boshqarish, ayniqsa likvidlikni ta’minlashda muhimdir. Yangi investitsiyalarni jalb qilish orqali, qisqa muddatli aktivlarning aylanma tezligini oshirish va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash mumkin.

Investitsiyalarni samarali boshqarish: Investitsiyalarni boshqarishda, korxona aktivlarining doimiy va zamonaviy holatda bo‘lishi uchun, o‘zgaruvchan bozor sharoitlariga mos ravishda investitsiyaviy strategiyalarni ishlab chiqish zarur. Bu, ayniqsa, korxona o‘sishi va rivojlanishini ta’minlaydigan yangi sohalarga yoki texnologiyalarga investitsiya kiritish orqali amalga oshiriladi.

Aktivlar tuzilmasining optimalligi: Investitsiyalarni optimallashtirish va ularning faqat zarur bo‘lgan faoliyatlarga yo‘naltirilishini ta’minlash, moliyaviy resurslarning to‘g‘ri taqsimlanishini osonlashtiradi. Boshqacha aytganda, aktivlar boshqaruvida investitsiyalarni maqsadli ravishda jalb qilish, korxonaning umumiy samaradorligini oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev, Sh. M. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. (2020) https://president.uz/uz/lists/view/2228
2. Ismanov, I. N. Uzoq muddatli aktivlar hisobini takomillashtirish. “Classik” nashriyoti. (2021).
3. Biyek, A. A., & Janov, A. I. (Korxonalarda investitsiyalarni boshqarish: nazariy va amaliy jihatlar. Toshkent: Ekonomika. (2022).
4. O‘zimov, R. S. Moliyaviy boshqaruv va investitsiyalar. Toshkent: Yangi Nashr. (2019)

XO‘JALIK YURITUVCHI SUBYEKTLARDA MAHSULOT TANNARXINI TAHLIL QILISH ORQALI IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH YO‘LLARI

Dehqonov Diyorbek Davronbek o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
diyor.rv03@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada xo‘jalik yurituvchi subyektlarda mahsulot tannarxini tahlil qilish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Mahsulot tannarxining shakllanishi, uning to‘g‘ri hisoblanishi va boshqarilishi korxonalarning moliyaviy samaradorligi, rentabelligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada mahsulot tannarxini tahlil qilishning amaliy yondashuvlari,

zamonaviy raqamli texnologiyalar va xalqaro hisob-kitob standartlari asosida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning usullari ko‘rsatilgan. Tahlil jarayonida ilmiy yondashuvlar va aniq statistik ma’lumotlar asosida tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: xo‘jalik yurituvchi subyektlar, mahsulot tannarxi, iqtisodiy samaradorlik, raqamli texnologiyalar, moliyaviy barqarorlik, xalqaro hisob standartlari, rentabellik, raqobatbardoshlik.

Annotation: This article examines ways to improve economic efficiency in business entities by analyzing the cost of goods sold. The formation, accurate accounting, and management of the cost of goods sold are crucial in ensuring the financial efficiency, profitability, and competitiveness of enterprises. The article presents practical approaches to cost analysis, methods to enhance economic efficiency based on modern digital technologies and international accounting standards. The analysis process is supported by scientific approaches and specific statistical data, followed by recommendations.

Keywords: business entities, cost of goods sold, economic efficiency, digital technologies, financial stability, international accounting standards, profitability, competitiveness.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning barqaror va samarali faoliyat ko‘rsatishi, asosan, mahsulot tannarxini boshqarishning samaradorligiga bog‘liq. Mahsulot tannarxining to‘g‘ri shakllanishi va boshqaruv usullarining optimal qo‘llanilishi korxonalarning iqtisodiy samaradorligini oshirish, shuningdek, ularning raqobatbardoshligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Tannarxning tuzilishi, aylanish jarayoni va likvidlik darajasi nafaqat moliyaviy barqarorlikni ta’minlashda, balki korxonalarning bozor raqobatida muvaffaqiyatli bo‘lishida ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shuning uchun mahsulot tannarxini boshqarish samaradorligini oshirish, korxonalarning uzoq muddatli o‘sishi va muvaffaqiyatiga asos bo‘ladi.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida sifat o‘zgarishlarini amalga oshirmasdan turib, bozor iqtisodiyotini rivojlantirish mumkin emas. Ularni isloh qilish jarayonining mazmuni bozor munosabatlari rivojlanishining qonuniyatlaridan kelib chiqadiki, ularda birlamchi bo‘g‘in (xo‘jalik yurituvchi subyektlar) ga alohida o‘rin berilishi kerak.[1]

ASOSIY QISM

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar xaridor va sotuvchi sifatida faoliyat ko‘rsatib, tovarlar va xizmatlar bozorida talab va taklif o‘zgarishiga asoslangan raqobat muhiti orqali o‘zaro ta’sir o‘tkazadilar. Baholar yig‘indisi, o‘z navbatida, tushumning hajmini belgilab beradi. Shu bilan birga, xo‘jalik yurituvchi

subyektlar (firmalar, korporatsiyalar va boshqalar) ning moliyaviy holati va bozordagi faolligi, ularning faoliyatida bozor omillarining o‘zgarishi va dinamikasini to‘liq hisobga olish o‘rtasida mustahkam aloqalar mavjud. Bu omillarni e’tiborga olish, xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining asosiy yondashuvlarini o‘zgartirishni talab qiladi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlarni bozor sharoitlariga moslashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar tizimini ishlab chiqish va amalga oshirish, ularni bozor iqtisodiyotining to‘laqonli subyektlariga aylantirish orqali moliyaviy isloh qilishning asosiy maqsadi hisoblanadi.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tganimizga 18 yildan ortiq vaqt bo‘lishiga qaramay, mamlakatimizdagi xo‘jalik yurituvchi subyektlarning faqat ma’lum bir qismi bozor munosabatlariga to‘liq moslashgan. Ba’zi mutaxassislar fikriga ko‘ra, sanoat korxonalarining faqat chorak qismi bozor iqtisodiyotining to‘laqonli subyektlari sifatida hisoblanishi mumkin.

Yangi sharoit talabiga ko‘ra munosabati bilan xo‘jalik yurituvchi subyektlarni moliyaviy isloh qilishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Faoliyatni bozor talablariga yo‘naltirish va eng yangi texnologiyalarga investitsiyalar asosida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish yo‘li bilan mahsulotlar va xizmatlar raqobatbardoshligini ta’minlash;
- Xo‘jalik yurituvchi subyektlar kapitalini shakllantirish va boshqarish samaradorligini oshirish;
- Xo‘jalik yurituvchi subyektlar rivojlanishini moliyaviy jihatdan ta’minlash va uning moliyaviy barqarorligini oshirish rezervlarini qidirib topish va jalb qilish;
- Ishlab chiqarishning barcha omillaridan samarali foydalanish va mahsulot birligiga to‘g‘ri keluvchi xarajatlarni kamaytirish asosida ularning daromadlarini o‘stirish yo‘li bilan xo‘jalik yurituvchi subyektlarning investitsion jozibadorligini oshirish;
- Aktivlarni restrukturizatsiya qilish va bozor konyunkturasini bashoratlash, tovarlar va xizmatlarning to‘lovga layoqatli talabi va taklifi asosida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini diversifikatsiyalash.

Xo‘jalik yurituvchi subyektlar, firmalar va korporatsiyalarni moliyaviy isloh qilishda kapitalizatsiya jarayoni, ya’ni mavjud salohiyat (aktivlar)dan eng yaxshi foydalanish hisobidan kompaniyaning qiymatini oshirish va shu asosda kapitallashtirishning asosiy manbayini – kapitalni o‘stirishga yo‘naltiriladigan sof foydani o‘stirish alohida o‘rin egallaydi. Sof foydani kapitallashtirish koeffitsiyenti aktiv (kapital)ni oshirishga yo‘naltirilgan sof foyda qismining xo‘jalik yurituvchi

subyekt sof foydasi umumiy hajmiga nisbati bilan aniqlanadi. Uni formula shaklida quyidagicha aks ettirish mumkin:

Kk = (SFkq : SFuh), Bu yerda:

- Kk – sof foydani kapitallashtirish koeffitsiyenti;
- SFkq – aktivlar (kapital)ni oshirishga yo‘naltirilgan sof foydaning qismi;
- SFuh – xo‘jalik yurituvchi subyekt sof foydasining umumiy hajmi.[2]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Malikov, T. M. Moliya: Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi. Toshkent, 2010.
2. **Vahobov, A. V., Ishonqulov, N. F., Ibrohimov, A. T. Moliya va boshqaruv tahlili.** Toshkent, «Iqtisod-Moliya», 2013.
3. Qodirov, A. A., Xudoyberganov, I. M. Moliya va kredit tahlili. Toshkent, «Iqtisod-Moliya», 2015.
4. Raximov, Z. A., Soliyev, F. Sh. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi. Toshkent, «Iqtisod-Moliya», 2017.

THE USE OF INTERACTIVE PLATFORMS FOR EFFECTIVE FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Muslimakhon Muminova Mukhiddin kizi
English teacher,
Tashkent State University of Economics Andijan faculty
Ibrokhimov Shahriyorbek Azamat ugli
First year student,
Tashkent State University of Economics Andijan faculty

The landscape of foreign language learning has changed drastically with the advent of interactive platforms. Traditional language learning methods, such as textbooks and lectures, have evolved to incorporate digital tools that offer greater flexibility, accessibility, and engagement. Among these platforms, Baamboozle and Kahoot stand out as prime examples of how gamified learning environments can enhance language acquisition. These platforms not only provide students with the opportunity to practice vocabulary and grammar but also foster a deeper connection with the language through interactive and competitive elements. This article explores the role of interactive platforms in foreign language education, focusing on the effectiveness of Baamboozle and Kahoot, the impact on student engagement, the

development of communication skills, and the challenges faced in integrating these tools into the classroom

In recent years, there has been a noticeable shift towards the use of digital tools in education, with foreign language learning being no exception. Platforms like Baamboozle, Kahoot, Quizlet, and Duolingo provide interactive and game-like environments that help learners improve their language skills. These platforms offer a range of activities, such as quizzes, flashcards, vocabulary games, and interactive lessons, designed to make learning both effective and enjoyable.

For example, Baamboozle allows teachers to create customizable quizzes where students can answer questions in teams, making the learning experience both collaborative and competitive. Kahoot, on the other hand, focuses on real-time quizzes, where students answer questions in a race against time, providing instant feedback on their performance. These platforms have been widely embraced in classrooms, particularly due to their ability to make learning more interactive and engaging.

While these tools are incredibly beneficial, it’s important to note that they are not a replacement for traditional teaching methods but rather a complement to them. When used alongside traditional methods, interactive platforms can significantly enhance student engagement, provide valuable practice, and facilitate a deeper understanding of the language being learned.

One of the most significant advantages of using interactive platforms in language learning is the boost in motivation and engagement. Traditional language learning methods can sometimes be monotonous and may not always capture students’ attention. However, platforms like Baamboozle and Kahoot transform lessons into interactive experiences that encourage active participation.

The gamification aspect of these platforms is especially impactful. Games, quizzes, and competitions provide immediate rewards and feedback, motivating students to engage with the material more actively. Kahoot, for instance, includes a competitive element where students can see how they rank compared to their peers, which fosters a sense of excitement and urgency in completing lessons. Additionally, the use of points, levels, and time constraints further amplifies students’ motivation to perform well.

Baamboozle’s team-based approach also promotes collaboration among students. By working in groups, learners not only reinforce their understanding of the material but also build communication and teamwork skills. This collaborative environment enhances social interaction, making the learning process more enjoyable and less isolating.

Research has shown that when students are motivated and engaged, they retain information better and are more likely to persist in their learning journey. Platforms like Baamboozle and Kahoot make language learning fun and interactive, which increases students’ motivation to continue practicing.

One of the key benefits of using interactive platforms is the ability to offer personalized learning experiences. Traditional classroom settings often follow a one-size-fits-all approach, where students may struggle to keep up with the pace of the lesson or feel bored by the material. Interactive platforms, however, are designed to adapt to the individual learner’s needs, providing a customized learning experience that can cater to varying levels of proficiency.

For instance, platforms like Duolingo use algorithms to adjust the difficulty of exercises based on the learner's performance. If a student struggles with certain vocabulary or grammar rules, the platform automatically provides more practice in those areas, ensuring that learners are always challenged but not overwhelmed. This adaptability allows students to progress at their own pace, which is particularly useful for language learners at different stages of proficiency.

Kahoot also offers the option for teachers to create quizzes that cater to different skill levels, ensuring that all students, regardless of their proficiency, can participate in the learning process. The instant feedback provided by these platforms allows learners to immediately see their strengths and areas that need improvement, enabling them to focus their efforts more effectively.

Personalized learning paths help increase student satisfaction and confidence, as they feel more in control of their progress. This tailored approach ensures that learners are always engaged with content that is appropriately challenging and relevant to their current abilities.

While interactive platforms like Baamboozle and Kahoot are often used for vocabulary and grammar practice, they also play a significant role in developing speaking and communication skills. Traditional language learning methods tend to focus heavily on reading and writing, but in today’s globalized world, speaking and listening are essential skills.

Baamboozle and Kahoot offer interactive activities that encourage learners to practice speaking and listening in real-time. For example, Baamboozle’s team-based games often include verbal responses, prompting students to speak out loud and practice pronunciation. This immediate practice, coupled with feedback from peers and teachers, can help students overcome their fear of speaking in a foreign language.

Additionally, platforms like HelloTalk and Italki provide opportunities for learners to connect with native speakers, further improving their speaking abilities. These platforms allow learners to practice language in real-world contexts, engaging in conversations that build fluency and listening comprehension. The ability to communicate with others in authentic settings accelerates language acquisition and fosters cultural exchange, which is essential in mastering any foreign language.

By incorporating speaking and listening components into lessons, interactive platforms help learners develop a well-rounded set of language skills, preparing them for practical communication in real-life situations.

While interactive platforms offer numerous benefits, they also present certain challenges that educators must address. One potential issue is over-reliance on technology. When students become too focused on game-based learning, they may neglect other important aspects of language acquisition, such as writing, grammar, and cultural understanding. To mitigate this, it’s essential to maintain a balance between using these platforms and incorporating other methods, such as writing exercises, discussions, and immersion activities.

Another challenge is the technical issues that can disrupt the learning experience. Connectivity problems, glitches, or difficulty accessing platforms may hinder progress, especially in classrooms where resources are limited. Educators can overcome these issues by ensuring that both teachers and students are familiar with the technology beforehand and by preparing alternative lesson plans in case of technical difficulties.

Finally, the cost of premium features on platforms like Kahoot and Baamboozle may pose an obstacle for some students. While free versions are available, access to more advanced features often requires a subscription. Institutions and educators can address this by providing students with institutional access to paid versions or by using free alternatives to ensure all students have equal access to the tools.

Conclusion

Interactive platforms like Baamboozle and Kahoot have proven to be invaluable tools in foreign language education. They provide engaging, personalized learning experiences that motivate students, improve their language skills, and foster communication. While challenges exist, the benefits of these platforms far outweigh the drawbacks, and with thoughtful integration into traditional learning methods, they can enhance the overall learning experience. As technology continues to evolve, the role of interactive platforms in language learning will only grow, offering even more opportunities for students to engage with and master new languages.

BOLA HUQUQLARINI ISHONCHLI TA’MINLASHNING ASOSIY JIHATLARI

Zokirjon Ergashevich Suyarov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti
“Mutaxassislik, ijtimoiy gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi katta o`qituvchisi
To`xtasinov Javlonbek Jahongir o`g`li
Buxgalteriya hisobi va audit yo`nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalar huquqlarini himoya qilishning asosiy yo‘nalishlari, xalqaro hujjatlar va mamlakatimizda bu borada amalga oshirilayotgan islohotlar haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, BMT tomonidan qabul qilingan Bola huquqlari konvensiyasi va uning ahamiyatiga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada bola huquqlarini ta’minlash bo‘yicha mavjud muammolar va ularni hal qilish yo‘llari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: Konvensiya, huquq, bola, ehtiyoj, deklaratsiya, inson, hujjat, qaror, BMT, global..

Kirish.

Bola huquqlarini himoya qilish bugungi kunda global ahamiyat kasb etgan masalalardan biridir. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida insonning asosiy huquqlari belgilangan bo‘lsa-da, bolalar uchun maxsus yondashuv va kafolatlar zarurligi vaqt o‘tishi bilan yaqqol namoyon bo‘ldi. Shu maqsadda 1989-yilda BMT tomonidan Bola huquqlari xalqaro konvensiyasi (BXXK) qabul qilindi. Ushbu hujjat bolalarning ta’lim olish, sog‘lom o‘sish, xavfsizlik va tenglik kabi asosiy huquqlarini kafolatlaydi.

1.Bola huquqlari masalasining boshlanishi

Bola huquqlarini himoya qilish bugungi kunda global ahamiyat kasb etgan masalalardan biridir. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida insonning asosiy huquqlari belgilangan bo‘lsa-da, bolalar uchun maxsus yondashuv va kafolatlar zarurligi vaqt o‘tishi bilan yaqqol namoyon bo‘ldi. Shu maqsadda 1989-yilda BMT tomonidan Bola huquqlari xalqaro konvensiyasi (BXXK) qabul qilindi. Ushbu hujjat bolalarning ta’lim olish, sog‘lom o‘sish, xavfsizlik va tenglik kabi asosiy huquqlarini kafolatlaydi**.**

XIX asrda bolalar mehnatiga qarshi birinchi tashabbuslar Paydo bo‘ldi. 1833-yilda Angliyada **“Factory Act”** (Fabrika qonuni) qabul qilindi, bu qonun bolalarning

fabrikalarda ishlash muddatini cheklagan va ularning ish sharoitlarini yaxshilashga qaratilgan edi. O‘sha davrda bolalarning huquqlari va ularni himoya qilish haqida o‘ylashning boshlanishi, birinchi huquqiy qadamlardan biri edi.

Bola huquqlarini muammosini ko‘tarilish tarixi

Bola huquqlari tarixan ko‘p vaqt davomida e’tibordan chetda qolgan. Bolalarning huquqlari bo‘yicha birinchi hujjatlar 1924-yilda **League of Nations (Millatlar Ligasi)** tomonidan qabul qilingan, lekin ular bolalar huquqlarini xalqaro miqyosda tizimli ravishda himoya qilishni ta’minlamagan.

Yuqori darajadagi yondoshuv 1948-yilda qabul qilingan **Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi** orqali boshlangan bo‘lsa-da, bolalar uchun maxsus huquqlarni belgilashga qaratilgan birinchi asosiy hujjat **Bola huquqlari xalqaro konvensiyasi** bo‘ldi. 1989-yil 20-noyabrda BMTning Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan bu konvensiya, bolalarning huquqlarini huquqiy jihatdan mustahkamladi va davlatlarga bolalarni himoya qilishda mas’uliyat yukladi.

BXXK bolalarning eng asosiy huquqlarini – ta’lim olish, sog‘lom o‘sish, xavfsiz sharoitda yashash va jamiyatda teng imkoniyatlarga ega bo‘lish huquqlarini kafolatlaydi. Shuningdek, konvensiyada bolalarni zo‘ravonlik, ekspluatatsiya, mehnatga jalb etish kabi salbiy holatlardan himoya qilishga qaratilgan qat’iy choralar ko‘rish zarurligi ta’kidlangan.

2. Bugungi kunda O‘zbekistonda bola huquqlarini himoya qilish masalalari

O‘zbekistonda bola huquqlarini himoya qilish sohasida ko‘plab qonunlar, normativ hujjatlar va dasturlar mavjud. 1992-yilda O‘zbekiston BXXKni ratifikatsiya qilganidan so‘ng, bolalarning huquqlarini himoya qilish bo‘yicha bir qator yirik islohotlar amalga oshirilgan. Shunga qaramay, ba’zi muammolar mavjud bo‘lib, ular bo‘yicha yana ham samarali choralar ko‘rish zarur.

Pedofiliya va bola jinsiy ekspluatatsiyasi

O‘zbekistonda bola huquqlari himoyasi sohasida eng og‘ir muammolardan biri, bolalarni jinsiy ekspluatatsiya qilish va pedofiliya holatlaridir. Bola jinsiy ekspluatatsiyasiga qarshi kurashishda jamiyatning barcha qatlamlari, ayniqsa huquqni muhofaza qilish organlari va ta’lim tizimi faol ishtirok etishi kerak. Bugungi kunda bu masala bo‘yicha qonunlar kuchaytirilgan bo‘lsa-da, pedofiliya holatlarini oldini olishda ijtimoiy madaniyat va qonunlarga rioya qilish tizimida kamchiliklar mavjud.

Bola mehnati. Bola mehnati masalasi ham O‘zbekistonda dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ba’zi sohalarda bolalarning majburiy mehnatga jalb etilishi va ularning yoshi kattalarga nisbatan jismoniy va ruhiy salomatligiga zarar yetkazilishi holatlari uchraydi. Ijtimoiy himoya tizimining zaifligi, bolalarning ta’lim olish

imkoniyatlarining cheklanishi va ijtimoiy-iqtisodiy muammolar bu kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

Yod tanqisligi va bolalarni oziqlantirish. Bola huquqlarining amalga oshirilishi faqat ta’lim va xavfsizlik bilan cheklanmaydi. Shuningdek, bolalarni sog‘lom oziqlantirish ham juda muhimdir. O‘zbekistonda yod tanqisligi va bolalarning to‘g‘ri oziqlanishi masalalari hali ham dolzarb hisoblanadi. Ushbu muammolarni hal etish uchun jamiyatda to‘g‘ri va sog‘lom oziqlanish madaniyatini shakllantirish zarur.

Bola huquqlarini samarali himoya qilish jamiyat, davlat va xalqaro hamkorlikning muhim bir qismi bo‘lib, bu yo‘nalishda amalga oshiriladigan har bir chora bolalar hayoti va kelajagi uchun ta’sirli bo‘ladi. Hozirgi kunda bolalar huquqlarini himoya qilishda mavjud muammolarni hal etish va samaradorlikni oshirish uchun bir qator takliflar va chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur.

1. Bola huquqlari bo‘yicha huquqiy tizimni kuchaytirish

Bola huquqlarini himoya qilishdagi asosiy qadam huquqiy bazani mustahkamlash va amalga oshirishda samarali tizimlarni yaratishdir. Bu quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Bola huquqlarini himoya qilish bo‘yicha qonunlarni kuchaytirish: Bola huquqlarini himoya qilishga doir qonunlar va normativ hujjatlar, ayniqsa bola mehnati, bola jinsiy ekspluatatsiyasi, bolalarni zo‘ravonlikdan himoya qilish kabi masalalarda yanada kuchaytirilib, amalda qo‘llanishi kerak.

Bola huquqlarini buzganlik uchun jazolarni kuchaytirish: Bola huquqlarini buzgan shaxslar yoki tashkilotlar uchun jazoning samarali va qat’iy bo‘lishi muhimdir. Huquqni muhofaza qilish organlari bola huquqlarini himoya qilishda ishtirok etishda faolroq bo‘lishi kerak.

2. Sog‘liqni saqlash va ta’lim sohasini yanada rivojlantirish

Bola huquqlarini himoya qilishning asosiy qismi bolalarning sog‘lig‘i va ta’lim olish imkoniyatlarini yaxshilashni o‘z ichiga oladi:

Sog‘lom hayot tarzini targ‘ib qilish: Bolalarni sog‘lom va xavfsiz sharoitlarda tarbiyalash, ular uchun to‘g‘ri oziqlanishni ta’minlash va yod tanqisligi kabi salomatlikka doir muammolarni hal qilish zarur. Shuningdek, bolalarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash va stressdan saqlash uchun maxsus psixologik yordam xizmatlarini kengaytirish kerak.

Sifatli ta’lim tizimini ta’minlash: Har bir bola ta’lim olish huquqiga ega bo‘lishi kerak. Buning uchun ta’lim tizimi yanada qulay va hamma uchun teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi zarur. Uzoq hududlarda yashovchi, kam ta’minlangan va nogironligi bo‘lgan bolalarga ta’lim berishni osonlashtiradigan dasturlar ishlab chiqish kerak.

3. Pedofiliya va bola jinsiy ekspluatatsiyasiga qarshi kurashni kuchaytirish

Pedofiliya va bola jinsiy ekspluatatsiyasiga qarshi kurashish bola huquqlarini himoya qilishning eng og‘ir, ammo juda muhim qismidir. Bu yo‘nalishda amalga oshirilishi kerak bo‘lgan chora-tadbirlar quyidagilardan iborat:

Pedofiliya holatlarini oldini olish: Bolalarni jinsiy ekspluatatsiya qilishning oldini olish uchun ta’lim muassasalarida, jamoat joylarida va internetda bolalar xavfsizligini ta’minlash uchun maxsus dasturlarni amalga oshirish lozim. Pedagoglar, psixologlar, huquqni muhofaza qilish organlari va ota-onalar hamkorligida bola xavfsizligi bo‘yicha tizimli ishlar olib borilishi zarur.

Tibbiy, psixologik va huquqiy yordam: Bolalarni jinsiy ekspluatatsiya qilishga uchragan hollarda, ularga tibbiy, psixologik va huquqiy yordam ko‘rsatish zarur. Shuningdek, bolalarning xavfsizligini ta’minlash uchun maxsus muassasalar va reabilitatsiya markazlarini yaratish kerak.

4. Ijtimoiy himoya tizimini kuchaytirish

Ijtimoiy himoya tizimi bolalarning xavfsizligini ta’minlashda katta rol o‘ynaydi. Bu tizimni kuchaytirish quyidagilarni anglatadi:

Oilaviy yordam va himoya: Ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan oilalarga yordam ko‘rsatish, ayniqsa, mablag‘lari cheklangan va bolaning ehtiyojlarini qondirishda qiynalayotgan oilalarga yordam berish kerak.

Ijtimoiy xizmatlar va o‘quv dasturlari: Bolalarni himoya qilish bo‘yicha ijtimoiy xizmatlar va o‘quv dasturlarini joriy etish, oilalarga bolalar huquqlari haqida ma’lumot berish muhimdir. Bu orqali jamiyatda bola huquqlari haqida bilimlar oshiriladi.

5. Bola huquqlari bo‘yicha ongli va madaniy yondashuvlarni shakllantirish

Bolalar huquqlarini himoya qilishda jamiyatda ongli yondashuvni shakllantirish ham juda muhim. Buning uchun quyidagi choralar kerak:

Tarbiyaviy dasturlar va treninglar: Ota-onalar, pedagoglar va bolalar bilan ishlovchi mutaxassislar uchun bola huquqlari, ularni himoya qilish va xavfsiz munosabatlar o‘rnatish bo‘yicha muntazam treninglar va seminarlar tashkil etish zarur.

Keng ommaviy axborot vositalari orqali targ‘ibot: Televideniye, radio, internet va boshqa ommaviy axborot vositalari orqali bola huquqlari, ularning himoyasi, bolalarga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish bo‘yicha keng miqyosli targ‘ibot ishlari olib borilishi kerak.

Psixologik yordam va maslahatchilik xizmatlari: Ota-onalarga, bolalarga va jamiyatga bola huquqlari masalasida psixologik yordam va maslahatchilik xizmatlarini ko‘rsatish muhimdir.

6. Xalqaro hamkorlikni mustahkamlash

Bola huquqlarini himoya qilishda xalqaro hamkorlik katta ahamiyatga ega. O‘zbekiston va boshqa davlatlar o‘rtasida bola huquqlari bo‘yicha tajriba almashish, yirik xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish, global muammolarga qarshi birgalikda kurashish zarur.

Xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik: BMT, UNICEF, Jahon Sog‘liqni Saqlash Tashkiloti kabi xalqaro tashkilotlar bilan birgalikda bolalar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha global dasturlarni amalga oshirish va o‘zaro tajriba almashish.

Xulosa Bolalarga nisbatan madaniyatli munosabatni shakllantirish jamiyatda ularning huquqlarini himoya qilish va kelajakda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash uchun zarurdir. Bu jarayonda ota-onalar, ta’lim muassasalari va jamoatchilikning roli katta. Bolalarga hurmatli munosabatni shakllantirish uchun, avvalo, jamiyatni bolalar huquqlari haqida xabardor qilish lozim. Ommaviy axborot vositalari, ta’lim dasturlari va ijtimoiy xizmatlar orqali bolalarning huquqlariga nisbatan madaniyatni rivojlantirish mumkin. Shuningdek, bolalarga nisbatan zo‘ravonlik va ekspluatatsiyaning oldini olish uchun kuchli huquqiy va ijtimoiy himoya tizimlarini yaratish zarur. Ota-onalar va pedagoglarga bolalar tarbiyasida mas’uliyatli yondashuvni o‘rgatish, bolalarning fikrini hurmat qilish va ularga xavfsiz muhit yaratish jamiyatda ijobiy o‘zgarishlarni keltiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 29-maydagi “Bola huquqlarini himoya qilish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha choratadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. Bola huquqlari to’g’risidagi xalqaro konvensiya.
3. O’zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi. Lex.uz.

FERMER XO‘JALIKLARINING IQTISODIY RIVOJLANISH KO‘RSATKICHLARINI EKONOMETRIK MODELLASHTIRISH

Muhammadrasulova Basida Mansurali qizi
TDIU Andijon fakulteti
“Iqtisodiyot yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston qishloq xo‘jaligidagi fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Tadqiqotda, yer maydoni, investitsiyalar, texnika bilan ta’minlanish, ishchi kuchi va davlat subsidiyalarining iqtisodiy rivojlanishga ta’siri aniqlangan. Regresyon

modelidan foydalanish orqali olingan natijalar, fermer xo‘jaliklarining o‘sishiga ta’sir etuvchi omillarni samarali boshqarish zarurligini ko‘rsatmoqda. Tadqiqotning natijalari, qishloq xo‘jaligi sektorining rivojlanishiga oid aniq tavsiyalarni taqdim etadi.
Kalit so‘zlar: Fermer xo‘jaliklari, iqtisodiy rivojlanish, investitsiyalar, yer maydoni, texnologiya, ishchi kuchi, davlat subsidiyalari, regresyon modeli.
Аннотация: В данной статье анализируются основные факторы, влияющие на экономическое развитие фермерских хозяйств в сельском хозяйстве Узбекистана. В исследовании рассматриваются такие показатели, как размер земельных угодий, инвестиции, обеспечение техникой, рабочая сила и государственные субсидии, и их влияние на экономическое развитие. Используя регрессионную модель, результаты исследования показывают, что эффективное управление этими факторами необходимо для роста фермерских хозяйств. Результаты исследования предлагают конкретные рекомендации для развития сельского хозяйства.
Ключевые слова: Фермерские хозяйства, экономическое развитие, инвестиции, земельные угодья, технологии, рабочая сила, государственные субсидии, регрессионная модель.
Abstract: This article analyzes the key factors influencing the economic development of farms in Uzbekistan's agricultural sector. The study focuses on variables such as land area, investments, machinery, labor force, and government subsidies, and their impact on economic growth. By using a regression model, the results highlight the necessity of efficient management of these factors for the growth of farm enterprises. The findings provide specific recommendations for improving the development of the agricultural sector.
Keywords: Farm enterprises, economic development, investments, land area, technology, labor force, government subsidies, regression model.

KIRISH : Bozor munosabatlari chuqurlashib borayotgan bir paytda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining barqaror va samarali rivojlanishi mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, fermer xo‘jaliklari bugungi kunda agrar sohaning asosiy tayanchi sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanish sur’atlari nafaqat ularning o‘ziga xos boshqaruv va ishlab chiqarish strategiyalariga, balki makroiqtisodiy omillar, tabiiy-iqlim sharoitlari va davlat tomonidan ko‘rsatilayotgan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga ham bog‘liqdir. Shu jihatdan, fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlarini chuqur o‘rganish va ularni zamonaviy statistik va matematik vositalar, jumladan, ekonometriya usullari asosida modellashtirish dolzarb

ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Ekonometrik tahlil vositalari fermer xo‘jaliklari faoliyatiga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini baholash va istiqbolli prognozlar ishlab chiqish imkonini beradi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularni ekonometriya modellaridan foydalangan holda modellashtirishdir. Ushbu yondashuv orqali fermer xo‘jaliklarining barqarorligini ta’minlash, resurslardan oqilona foydalanish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Adabiyotlar sharhi: Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga oid tadqiqotlar so‘nggi yillarda o‘zining dolzarbligi bilan ajralib turadi. Jahon tajribasida agrar sektorni tahlil qilishda statistik va ekonometrik modellar keng qo‘llanilib, ishlab chiqarish samaradorligini aniqlash, omillararo bog‘liqlikni o‘rganish, va barqarorlikka erishish imkoniyatlari o‘rganib kelinmoqda. Masalan, Todaro va Smith (2015) o‘zlarining “Economic Development” nomli asarlarida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining iqtisodiy o‘sishdagi o‘rni va kichik fermer xo‘jaliklarining strategik ahamiyatini keng tahlil qilganlar. Ular, ayniqsa, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda davlat siyosatining o‘rni va kichik xo‘jaliklarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlariga e’tibor qaratgan. O‘zbekiston olimlaridan X. Xoshimov, S. Jo‘rayev, va D. Normatovlarning ishlarida (2019–2023 yillar) fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy faoliyati, ishlab chiqarish strukturalari, hamda davlat tomonidan berilayotgan subsidiyalar samaradorligi tahlil qilingan. Ularning tadqiqotlarida iqtisodiy tahlil va matematik modellashtirish orqali fermer xo‘jaliklarining rivojlanish omillarini aniqlash bo‘yicha muhim yondashuvlar mavjud. Ekonometrik modellar yordamida tahlil qilish bo‘yicha Gujarati (2004) tomonidan yozilgan “Basic Econometrics” asari ushbu metodologiyaning nazariy asoslarini chuqur yoritadi. Unda ko‘p omilli regressiya, vaqt qatorlari tahlili, autokorrelyatsiya va heteroskedastiklik muammolari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. Ushbu metodlar fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini baholashda qo‘llanilishi mumkin. Shuningdek, Milliy statistika qo‘mitasi va Qishloq xo‘jaligi vazirligining yillik hisobotlari fermer xo‘jaliklari faoliyatiga oid asosiy statistik ma’lumotlar manbai sifatida katta ahamiyatga ega. Ushbu ma’lumotlar asosida real tahlillar o‘tkazish va model yaratish imkoniyati mavjud. Mazkur adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ularni chuqur va tizimli o‘rganishda ekonometrik yondashuvlar muhim vosita hisoblanadi. Shu bois ushbu maqolada fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy ko‘rsatkichlarini modellashtirish orqali asosiy omillarni aniqlash va ularning o‘zaro ta’sirini tahlil qilish maqsad qilib olingan.

Tadqiqot metodlari: Ushbu tadqiqotda fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularning o‘zaro bog‘liqligini baholash maqsadida ekonometrik modellashtirish usullari qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida ko‘p omilli regressiya tahlili, statistik korrelyatsiya koeffitsientlari, hamda vaqt qatorlari tahlili ishlatildi. Tadqiqot uchun zarur bo‘lgan dastlabki ma’lumotlar O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Qishloq xo‘jaligi vazirligi va viloyat fermer xo‘jaliklari faoliyati to‘g‘risidagi hisobotlardan olindi. Ma’lumotlar 2018–2023 yillar davrini qamrab oladi. Model yaratishda quyidagi asosiy ko‘rsatkichlar tanlab olindi: yalpi daromad, foydalanilgan yer maydoni (ga), investitsiya hajmi, ishchilar soni, texnika bilan ta’minlanganlik darajasi, va davlat subsidiyalari hajmi. Ushbu o‘zgaruvchilar mustaqil (x) sifatida tanlandi, iqtisodiy rivojlanish darajasi esa bog‘liq o‘zgaruvchi (y) sifatida qabul qilindi. Tadqiqotda quyidagi umumiy ko‘rinishdagi ko‘p omilli regressiya modeli qurildi:

$$Y=\beta 0+\beta 1X1+\beta 2X2+\cdots+\beta nXn+\varepsilon$$

Bu yerda:

- Y — fermer xo‘jaligining iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichi (masalan, sof foyda yoki yalpi mahsulot hajmi),
- X1,X2,...,Xn — mustaqil o‘zgaruvchilar (masalan, yer maydoni, investitsiya hajmi, mehnat resurslari),
- β0,β1,...,βn — regressiya koeffitsientlari,
- ε — tasodifiy xatolik atamasi.

Ma’lumotlarni tahlil qilish va model parametrlari bahosini olish uchun **EViews** va **Excel** dasturlaridan foydalanildi. Modelda aniqlik darajasi (R^2), t-statistika, p-qiymatlar va F-statistika ko‘rsatkichlari asosida parametrlarning ishonchliligi baholandi. Tadqiqot davomida quyidagi bosqichlar bajarildi:Dastlabki statistik ma’lumotlarni to‘plash va tozalash.

1. O‘zgaruvchilar o‘rtasidagi korrelyatsion bog‘liqlikni aniqlash.
2. Ko‘p omilli regressiya modelini qurish va uning statistik tahlilini amalga oshirish.
3. Model asosida prognoz qilish va xulosa chiqarish.

Ushbu metodologiya orqali fermer xo‘jaliklari faoliyatiga ta’sir etuvchi muhim iqtisodiy omillar aniqlanadi va ularning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni ilmiy asosda baholanadi.

Tahlil va natijalar: Tadqiqotda O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sektoridagi fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar ko‘rib chiqildi. Tadqiqot davomida, O‘zbekistonning turli viloyatlaridan olingan namunaviy

ma’lumotlar asosida ekonometrik modellash orqali mustaqil o‘zgaruvchilar (yer maydoni, investitsiyalar, ishchilar soni, texnika bilan ta’minlanish darajasi va davlat subsidiyalari) va bog‘liq o‘zgaruvchi (fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichi) o‘rtasidagi aloqalar tahlil qilindi.

Regressiya modelining natijalari quyidagicha:

1. **Yer maydoni va iqtisodiy rivojlanish.** Yer maydoni va iqtisodiy rivojlanish o‘rtasida ijobiy va kuchli aloqalar mavjud. O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida yerning samarali ishlatilishi iqtisodiy rivojlanishning asosiy omillaridan biridir. Natijalarga ko‘ra, yer maydonining har bir birligi ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Xususan, yerning samarali ishlatilishi orqali mahsulotlar hajmi va qishloq xo‘jaligi sektoridagi umumiy daromad oshadi. Bu o‘zgaruvchi iqtisodiy o‘sishning birinchi va eng muhim omili sifatida chiqadi.

2. **Investitsiyalar va iqtisodiy rivojlanish.** Investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotda ko‘rsatilganidek, investitsiyalarning oshishi, ayniqsa, texnologik yangilanish va infratuzilma rivojlanishiga imkon yaratadi. Investitsiyalarni jalb qilish orqali ishlab chiqarish samaradorligi oshadi va fermer xo‘jaliklarining daromadlari ko‘payadi. Tadqiqotning natijalari shuni ko‘rsatadiki, investitsiya hajmi har bir viloyatda iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari bilan o‘xshashdir va ularning ijobiy ta’siri sezilarli.

3. **Ishchilar soni va iqtisodiy rivojlanish.** Ishchilar soni va ishlab chiqarish samaradorligi o‘rtasida ham ijobiy aloqalar mavjud. Biroq, ishchilar sonining ortishi daromadning oshishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qilmaydi. Bu ko‘rsatkich O‘zbekistonda mehnat resurslarining samarali foydalanish va mehnat unumdorligini oshirish zarurligini ta’kidlaydi. Tadqiqotda malakali ishchi kuchining ahamiyati ko‘rsatilgan. Masalan, yangi texnologiyalarni joriy etish va fermerlar uchun maxsus o‘quv kurslari tashkil etish ishchi kuchining samaradorligini oshiradi.

4. **Texnika bilan ta’minlanish va iqtisodiy rivojlanish.** Fermer xo‘jaliklarining texnika bilan ta’minlanishi iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta’sir qiladi. Texnikaning samarali ishlatilishi ishlab chiqarishni tezlashtiradi va sifatini oshiradi. Tadqiqot natijalari, texnika bilan ta’minlanishning oshishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirishi va fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy holatini yaxshilashga yordam berishini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, texnologiyalarning o‘zgarishi va avtomatizatsiya jarayonlari qishloq xo‘jaligida resurslarni samarali boshqarishga imkon yaratadi.

5. **Davlat subsidiyalari va iqtisodiy rivojlanish.** Davlat subsidiyalarining qishloq xo‘jaligi sektoridagi rolini hisobga olgan holda, ularning iqtisodiy rivojlanishga katta ta’siri mavjud. Subsidiyalar fermerlarga ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun zarur

bo‘lgan moliyaviy resurslarni taqdim etadi. Tadqiqotda ko‘rsatilganidek, davlat tomonidan ajratilgan subsidiyalar va qo‘llab-quvvatlash mehnat unumdorligini oshiradi va fermerlarning iqtisodiy holatini yaxshilaydi. Davlatning qo‘llab-quvvatlashi orqali fermerlar zarur bo‘lgan texnologik yangilanishlar va innovatsiyalarni joriy etishda yordam olishadi.

Modelning umumiy natijalari: Regressiya modelining umumiy natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sektorida iqtisodiy rivojlanishga ta’sir etuvchi asosiy omillar yer maydoni, investitsiyalar, texnika bilan ta’minlanish, ishchi kuchi va davlat subsidiyalaridir. Har bir omilning o‘ziga xos ahamiyati bo‘lib, ular birgalikda iqtisodiy o‘sishni va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning asosiy xulosalari:

- **Yer maydoni** va **investitsiyalar** fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanishiga eng katta ta’sir ko‘rsatmoqda.
- **Texnika bilan ta’minlanish** va **ishchilar soni** iqtisodiy o‘sishni kuchaytiradi, ammo bu omillarning ta’siri nisbatan kichikroq.
- **Davlat subsidiyalari** iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlashi va fermer xo‘jaliklarining moliyaviy holatini yaxshilashi mumkin.

Xulosa: Tadqiqotda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligidagi fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlarini tahlil qilish va ekanometrik modellashtirish orqali ularning o‘sishiga ta’sir etuvchi omillar aniqlangan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, iqtisodiy rivojlanishga ta’sir etuvchi asosiy omillar **yer maydoni, investitsiyalar, texnika bilan ta’minlanish, ishchilar soni** va **davlat subsidiyalari** hisoblanadi. Yer maydonining samarali ishlatilishi va investitsiyalarni jalb qilish, iqtisodiy rivojlanishni kuchaytiradi. Shuningdek, texnologiyalarni rivojlantirish va ishchi kuchining malakali bo‘lishi fermer xo‘jaliklarining ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Davlat subsidiyalarining samarali taqdim etilishi, fermerlarga texnologik yangilanishlar va infratuzilma rivojlanishiga yordam beradi. Tadqiqotda olingan natijalar, shuningdek, qishloq xo‘jaligida ishlatiladigan resurslarning samarali boshqarilishi, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va iqtisodiy o‘sishni stimulyatsiya qilish uchun aniq tavsiyalarni keltiradi.

Takliflar:

1.Investitsiyalarni jalb qilish.

O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarishni samarali oshirish uchun tashqi va ichki investitsiyalarni ko‘paytirish zarur. Investitsiyalarni rivojlantirish orqali

texnologik yangilanishlar va infratuzilma rivojlanishi tezlashadi. Mamlakatda fermerlarga mo‘ljallangan moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimini yanada

2.Texnologiyani rivojlantirish.

Qishloq xo‘jaligida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish uchun **innovatsion texnologiyalar** va **avtomatlashtirilgan tizimlarni** kengaytirish zarur. Fermerlarga texnologik vositalar, mehnat unumdorligini oshiradigan mashina va asbob-uskunalar bilan ta’minlash, ishlab chiqarish jarayonlarini tezlashtirishga yordam beradi. Bu esa natijada mahsulotlar hajmini va sifatini yaxshilashga olib keladi.

3.Ishchi kuchi malakasini oshirish.

Mehnat resurslarini samarali ishlatish va ishchi kuchining malakasini oshirish uchun o‘quv kurslari va treninglar tashkil qilish zarur. Fermerlar uchun maxsus malaka oshirish dasturlari yaratish, ularning yangi texnologiyalarni o‘rganishiga yordam beradi va ishlab chiqarishni yanada samarali qilish imkonini yaratadi.

4.Davlat subsidiyalarni samarali taqsimlanishi.

Davlat subsidiyalarining to‘g‘ri taqsimlanishi va ularni samarali boshqarish tizimini yaratish muhimdir. Fermerlar uchun subsidiyalarni ajratishda, ularning ehtiyojlari va resurslarga nisbatan adolatli yondashuvni ta’minlash zarur. Bu, o‘z navbatida, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshiradi va fermerlarni qo‘llab-quvvatlashga yordam beradi.

5.Yer maydonidan samarli foydalanish.

O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi sektori yer resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlash zarur. Yerga ishlov berishning yangi usullari va texnologiyalarini joriy etish, tuproq unumdorligini saqlash va oshirish uchun tizimli tadbirlar amalga oshirilishi lozim. Bundan tashqari, yer maydonini ijtimoiy ehtiyojlarga ko‘ra taqsimlash va uni ishlab chiqarishga samarali jalb qilish kerak.

6.Statistik va tahliliy ma’lumotlar bazasini kuchaytirish.

Fermer xo‘jaliklarining rivojlanishini tahlil qilish va ularning iqtisodiy ko‘rsatkichlarini to‘g‘ri baholash uchun sifatli statistik ma’lumotlar va tahliliy asbob-uskunalar zarur. Tarmoq bo‘yicha ma’lumotlar bazasini yaratish, regulyatorlar va siyosatchilarga aniq qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Qushchiev, R. (2021).** *Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy samaradorligini tahlil qilish.* O‘zbekiston iqtisodiyoti jurnali, 3(2), 45-58.

2. **Xamidov, T., & Usmonov, A. (2019).** *O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida investitsiyalarning ahamiyati: nazariy va amaliy jihatlar.* Tashkent: O‘zbekiston iqtisodiyoti institutining nashriyoti.

3. **Barber, M., & Desai, A. (2020).** *Econometric methods in agricultural economics: A practical approach.* Journal of Economic Modelling, 27(4), 340-355. https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.01.015
4. **O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2023).** *Qishloq xo‘jaligi sektori bo‘yicha statistik ma’lumotlar.* Toshkent, O‘zbekiston.
5. **Sultanov, S., & Karimov, B. (2018).** *Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va uning o‘sish omillari.* Qishloq xo‘jaligi ilmiy-texnikasi, 13(1), 60-73.
6. **OECD. (2021).** *Agricultural policies and their impact on rural development.* Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). https://www.oecd.org/agr

EKONOMETRIKA FANINI O’QITISHDA INNAVATSION USULLARNI QO’LLASH

Iskandarov Davlatbek
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti O’qituvchisi.
idavlatbek15@gmail.com
Joylovova Marjona Abdunazar qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Buxgalteriya hisobi va audit”
yo’nalishi 2-bosqich talabasi
marjonaabdunazarovna7@gmail.com

Annotatsiya*: Ushbu ilmiy maqola, ekonometrika fanini o'qitishda innovatsion usullarni qo'llashning ahamiyati va ularni ta'lim jarayonida qanday samarali ishlatish mumkinligi haqida bo'ladi. Maqolada an'anaviy o'qitish metodlari bilan zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalash orqali ta'lim sifatini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi. O'qituvchilar va talabalar uchun innovatsion vositalar, masalan, statistik dasturlar (SPSS, R, STATA) va interaktiv onlayn platformalar haqida tavsiyalar beriladi. Maqola iqtisodiy tahlil va statistik metodlarni o'rgatishda innovatsion yondashuvlarning samaradorligini o'rganadi va iqtisodiy ta'limni zamonaviy talablarga moslashtirish imkoniyatlarini ko'rib chiqadi.*

Kalit so‘zlar: innovatsion usullar, ekonometrika, o'qitish metodlari, zamonaviy texnologiyalar, ta'lim jarayoni, statistik dasturlar, SPSS, R, STATA, interaktiv platformalar, o'qituvchilar, talabalar, o'quv jarayoni, iqtisodiy tahlil, statistik metodlar,

interaktiv ta'lim, o'quv metodologiyasi, ta'lim samaradorligi, axborot texnologiyalari, o'qitish innovatsiyasi, ta'limning sifatini oshirish.

Аннотация: Данная научная статья посвящена важности применения инновационных методов в преподавании эконометрики и тому, как они могут быть эффективно использованы в образовательном процессе. В статье рассматриваются способы интеграции современных технологий с традиционными методами преподавания для улучшения качества образования. Преподавателям и студентам даются рекомендации по использованию инновационных инструментов, таких как статистическое программное обеспечение (SPSS, R, STATA) и интерактивные онлайн-платформы. Статья исследует эффективность инновационных подходов в преподавании экономического анализа и статистических методов и обсуждает возможности адаптации экономического образования к современным требованиям.

Ключевые слова: инновационные методы, эконометрика, методы преподавания, современные технологии, образовательный процесс, статистическое программное обеспечение, SPSS, R, STATA, интерактивные платформы, преподаватели, студенты, учебный процесс, экономический анализ, статистические методы, интерактивное обучение, методология преподавания, качество образования, информационные технологии, инновации в преподавании, улучшение качества.

Annotation: This scientific article focuses on the importance of applying innovative methods in teaching econometrics and how they can be effectively utilized in the educational process. The paper explores ways to integrate modern technologies with traditional teaching methods to improve the quality of education. Recommendations are provided for educators and students on the use of innovative tools such as statistical software (SPSS, R, STATA) and interactive online platforms. The article examines the effectiveness of innovative approaches in teaching economic analysis and statistical methods and discusses the possibilities of aligning economic education with modern requirements.

Keywords: innovative methods, econometrics, teaching methods, modern technologies, educational process, statistical software, SPSS, R, STATA, interactive platforms, educators, students, teaching process, economic analysis, statistical methods, interactive learning, teaching methodology, educational quality, information technologies, teaching innovation, quality improvement.

Ekonometrika fani iqtisodiy jarayonlarni matematik va statistik metodlar yordamida tahlil qilishga qaratilgan ilmiy soha bo‘lib, u iqtisodiy nazariyalarni

tekshirish, iqtisodiy ma'lumotlardan asoslangan prognozlar berish, va iqtisodiy siyosatlarni baholashda muhim vosita hisoblanadi. Ekonometrikaning yordamida biz real dunyoda yuz berayotgan iqtisodiy hodisalarni matematik modellar asosida tushunishga harakat qilamiz. Masalan, iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, ishsizlik va boshqa makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda ekonometrika muhim rol o‘ynaydi.

Ekonometrika fanining ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, u iqtisodiyotning barcha sohalarida keng qo‘llaniladi-makroiqtisodiyotda davlatning iqtisodiy siyosatini baholash, mikroiqtisodiyotda esa firmalar va iste'molchilarning qarorlarini o‘rganishda. Shu sababli, ekonometrika o‘qitish ham juda muhim va talabalar uchun samarali bilimlarni shakllantirishni talab qiladi.

So‘nggi yillarda ta'lim sohasida innovatsion metodlarning qo‘llanilishi tobora kengaymoqda. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan, o‘qitish metodlari ham o‘zgarib, ko‘plab yangi yondashuvlar ishlab chiqildi. Ekonometrika fani ham bu o‘zgarishlardan chetda qolmaydi. Bugungi kunda talabalar faqatgina darsliklarga tayanib qolmasdan, amaliyotga asoslangan, texnologiyalar yordamida o‘qishadi. Innovatsion usullar, masalan, onlayn platformalar, interaktiv darslar va statistik tahlil dasturlarini o‘rgatish, ekonometrika fanini o‘qitishda talabalar uchun samarali natijalar beradi. Bu metodlar ta'lim jarayonini interaktiv va amaliy qilishga yordam beradi. Innovatsion metodlar yordamida talabalar iqtisodiy tahlilni yanada chuqurroq o‘rganishadi. Masalan, real vaqt rejimida o‘zgargan iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida modellarga tuzatishlar kiritish, prognozlar berish kabi amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish mumkin. Innovatsion usullar, shuningdek, statistik dasturlarni o‘rgatishda ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, talabalar ularga maqolaning asoslangan qarorlar qabul qilishni o‘rganishadi. Innovatsion metodlar yordamida ekonometrika fani o‘qitilsa, talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallashadi, bu esa ularning iqtisodiy jarayonlarni to‘g‘ri tahlil qilish qobiliyatini oshiradi. Ekonometrika fanini o‘qitishda an'anaviy usullar, ya'ni darsliklar, ma'ruzalar, va klassik o‘quv materiallari yordamida talabalar asosan nazariy bilimlarni olishadi.

An'anaviy metodlar o‘qitish jarayonida talabalar bilan interaktiv aloqani yaratishga qaratilmagan va ular ko‘pincha o‘quvchilarni iqtisodiy tahlilni amaliy tarzda bajarishga o‘rgatishda cheklovlarga ega. Bu usullar orasida darsliklardan foydalanish, ma'ruzalar o‘qish, statistik formulalarni o‘rganish, va matematik modellarni qo‘llash kabi jarayonlar mavjud.An'anaviy metodlar ko‘p hollarda tizimli bo‘lmagan va talabalar uchun amaliy mashg‘ulotlarni o‘z ichiga olmaydi. Talabalar, asosan, iqtisodiy nazariyalar va ularning statistik tahlillarini o‘rganishga qaratilgan bilimlar bilan

cheklanib qolishadi. Shuning uchun, bu metodlar iqtisodiy jarayonlarni to‘g‘ri tahlil qilishda va prognozlar berishda yetarlicha samarali bo‘lmaydi.An'anaviy usullarni qo‘llashda bir nechta muammolar mavjud:

✓ Tez o‘zgarayotgan iqtisodiy sharoitlar: An'anaviy metodlar ko‘pincha real vaqt rejimida yuz berayotgan iqtisodiy o‘zgarishlarni aks ettira olmaydi. Bu esa talabalarni amaliy tahlil qilishda qiyinchiliklarga olib keladi.

✓ Amaliy mashg‘ulotlarning yetishmasligi: Talabalar iqtisodiy ma'lumotlarni faqat nazariy asosda o‘rganadi, lekin haqiqiy ma'lumotlarga asoslangan amaliy mashg‘ulotlar etishmaydi.

✓ Talabalar o‘rtasida passiv ishtirok: An'anaviy darslarda talabalar faqat auditoriyada eshituvchi rolini o‘ynaydi va ularga iqtisodiy tahlil qilishda faol qatnashish imkoniyati kamayadi.

An'anaviy metodlar iqtisodiy tahlil qilishni o‘rgatishning cheklangan yondashuvidir. Talabalar faqatgina matematik modellarga asoslangan statistik tahlillarni o‘rganishadi, ammo ular iqtisodiy jarayonlarni tushunishda, statistik dasturlardan foydalanishda, va real hayotdagi ma'lumotlarni tahlil qilishda yetarli amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lmaydi. Masalan, talabalar iqtisodiy o‘sish va ishsizlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni statistik modellar orqali tahlil qilgan bo‘lsalar ham, ularni real hayotdagi iqtisodiy holatlar bilan solishtirish va shunga mos tahlil qilishda qiynalishlari mumkin. An'anaviy metodlarda talabalarga faqatgina statistik formulalar, matematik modellar va iqtisodiy nazariyalar o‘rgatiladi. Bunday yondashuvlar talabalar uchun iqtisodiy tizimlarning haqiqiy dunyodagi ishlashini tushunishga yordam bermaydi. Shu sababli, bu metodlarni yangilash va yangilanishni talab etuvchi holatlar yuzaga kelmoqda. An'anaviy metodlarga innovatsion usullarni qo‘shish iqtisodiy ta'limni samarali qilishda yordam beradi. Innovatsion metodlar yordamida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko‘nikmalarni ham egallashadi. Masalan, real iqtisodiy ma'lumotlar asosida tahlillarni amalga oshirish, regressiya modellari yaratish, prognozlar qilish kabi amaliy mashg‘ulotlar talabalar uchun an'anaviy metodlarga nisbatan samaraliroq bo‘ladi. Bundan tashqari, interaktiv platformalar va statistik dasturlar yordamida talabalar iqtisodiy jarayonlarni o‘z vaqtida tahlil qilish va o‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlarda qarorlar qabul qilishni o‘rganadilar. Shu bilan birga, bunday metodlar talabalar uchun iqtisodiy tahlil qilishni yanada qiziqarli va amaliy qilish imkonini beradi.

Xulosa sifatida shuni aytib o’tish mumkinki, ekonometrika fanini o‘qitish jarayonida innovatsion usullarni qo‘llash talabalarga nafaqat teoriyalarga oid bilimlarni, balki iqtisodiy tahlil va prognozlar qilishni o‘rgatish uchun zarur

ko‘nikmalarni ham beradi. Innovatsion yondashuvlar, shuningdek, o‘qituvchilarga ham ta'lim jarayonini samarali boshqarish imkonini beradi va umumiy o‘quv natijalarini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Habibullayev I., Utanov B. „Ekonometrika asoslari’’. O’quv qo’llanma. Toshkent (2018y)
2. Nasriddinov G. „Ekonometrika’’. O’quv qo’llanma. Toshkent (2020).
3. Xodiyev B.Y., SHodiyev T.SH., Berkinov B.B „Ekonometrika’’.O’quv qo’llanma. Toshkent. (2022y).

QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARINING ISHLAB CHIQARISH JARAYONLARINI KO'P OMILLI EKONOMETRIK MODELLARINI ISHLAB CHIQISH

X.Muydinov
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi
Kamoliddinov Ozodbek Ziyoyiddin o‘g‘li
TDIU Andijon fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir qiluvchi asosiy omillarni ko‘p omilli ekonometrik modellar yordamida tahlil qilish masalasi ko‘rib chiqilgan. Talaba sifatida maqolani yozishdan asosiy maqsadim – iqtisodiy tahlil vositalari orqali ishlab chiqarish samaradorligini aniqlash va uni oshirishga doir tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot doirasida yer maydoni, mehnat resurslari, texnika bilan ta’minlanganlik, o‘g‘it miqdori kabi omillar asosiy mustaqil o‘zgaruvchilar sifatida tanlandi. Ushbu omillarning hosil hajmiga qanday ta’sir qilishi ekonometrik model orqali tahlil qilinadi. Olingan natijalar asosida qishloq xo‘jaligi sohasidagi resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha xulosa va amaliy takliflar berildi.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, iqtisodiy o‘sish, iqtisodiy tahlil, ko‘p omilli ekonometrik model, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari, yer resurslari, mehnat resurslari, texnikalardan foydalanish, o‘g‘itlar, ob-havo omillari, ekonometrik tahlil, iqlim o‘zgarishlari, barqaror ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligi sektori, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion texnologiyalar, texnika bilan ta’minlanish, mahsuldorlik,

ekologik barqarorlik, qishloq xo‘jaligi boshqaruvi, barqaror rivojlanish, qishloq xo‘jaligi siyosati.

Kirish

Mamlakatimiz iqtisodiy taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida qishloq xo‘jaligi sohasi alohida o‘rin egallaydi. Aholining oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ichki bozorni zarur mahsulotlar bilan ta'minlash va eksport hajmini oshirishda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining barqaror va samarali bo‘lishi muhim hisoblanadi. So‘nggi yillarda bu borada keng ko‘lamli islohotlar, subsidiya va imtiyozlar, shuningdek, texnik bazani modernizatsiya qilish orqali ishlab chiqarish hajmlarini oshirishga harakat qilinmoqda.

Shu bilan birga, ishlab chiqarish natijalari doimo bir xil bo‘lmasligi, mahsulot hajmlarida yildan-yilga farq bo‘lishi mavjud. Bu holat esa, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga ta’sir qiluvchi omillarni chuqur tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi. Mazkur omillar qatoriga yer maydonining hajmi, mehnat resurslarining salohiyati, texnika bilan ta'minlanganlik darajasi, mineral o‘g‘itlardan foydalanish hajmi, ob-havo sharoiti kabi ko‘plab omillar kiradi. Har bir omil o‘zining muayyan darajadagi ta’siri bilan hosildorlikka va umumiy ishlab chiqarish hajmiga ta’sir ko‘rsatadi.

Talaba sifatida ushbu mavzuni tanlashimga asosiy sabab – iqtisodiyot sohasida o‘rganayotgan nazariy bilimlarimni amaliy tahlilga tadbiq etish, ko‘p omilli ekonometrik modellar yordamida real soha — qishloq xo‘jaligida qanday iqtisodiy bog‘liqliklar mavjudligini tahlil qilishga bo‘lgan qiziqishimdir. Ekonometrik tahlil metodlari, ayniqsa ko‘p omilli regressiya modellarini qo‘llash orqali ishlab chiqarishga ta’sir qiluvchi eng muhim omillarni aniqlash, ular orasidagi o‘zaro munosabatlarni baholash, kelgusida yanada samarali strategiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Mazkur ilmiy maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish hajmiga ta’sir ko‘rsatadigan asosiy omillar aniqlanadi va ular o‘rtasidagi iqtisodiy bog‘liqliklar ko‘p omilli ekonometrik model orqali tahlil qilinadi. Maqolaning asosiy maqsadi – ishlab chiqarish jarayoniga eng kuchli ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdir. Tadqiqot obyekti sifatida O‘zbekistonning viloyatlar kesimidagi statistik ko‘rsatkichlar olingan bo‘lib, tadqiqot predmeti esa – ishlab chiqarishga ta’sir qiluvchi omillar bilan mahsulot hajmi o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatdir.

Ushbu tadqiqot nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, qishloq xo‘jaligida resurslardan oqilona foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va mahsulot hajmini ko‘paytirish bo‘yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar Sharhi

Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotida ko‘p omilli model va regressiya tahlilidan keng foydalanilmoqda. Bu usullar ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilishda samarali bo‘lib, resurslardan qanday foydalanish kerakligini va qaysi omillarning eng ko‘p ta’sir ko‘rsatayotganini aniqlashda yordam beradi. Ushbu bo‘limda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonini tahlil qilishga bag‘ishlangan bir qator ilmiy ishlar ko‘rib chiqiladi.

Birinchi navbatda, Cobb-Douglas ishlab chiqarish funktsiyasi ko‘plab tadqiqotlarda iqtisodiy tahlil uchun asos sifatida keng qo‘llaniladi. Bu model ishlab chiqarish funksiyasining oddiy ko‘p omilli shakli bo‘lib, unda ishlab chiqarish hajmi kapital va mehnat resurslari orqali belgilanishi mumkin. Solow (1956) tomonidan ishlab chiqilgan Cobb-Douglas modeli, o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni o‘rganishga yordam beradi va ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini baholashda ishlatiladi. Mazkur modelni qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini tahlil qilishda Johnson (1981), Mishra (2007) va boshqa olimlar muvaffaqiyatli qo‘llagan.

Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishiga ta’sir qiluvchi omillarning ko‘p omilli tahlili bilan bog‘liq tadqiqotlar soni ham ortib bormoqda. Khan (2011) o‘zining ishlarida ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda texnika, yer va mehnat resurslarining muhimligini ta'kidlaydi. Khan o‘zining tadqiqotida Pakistanning turli hududlarida o‘tkazilgan empirik tahlilga asoslanib, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining samaradorligiga ta’sir qiluvchi asosiy omillarni aniqlagan. Uning ishlari iqtisodiyotning rivojlanishida qishloq xo‘jaligi resurslaridan qanday foydalanish kerakligi haqidagi ilmiy asoslangan tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Smith (2003) esa o‘z tadqiqotlarida qishloq xo‘jaligidagi texnologik yangiliklarning ishlab chiqarishga ta’sirini o‘rganadi. Smithning izlanishlari, ayniqsa, yangi texnologiyalar va resurslardan samarali foydalanishning mahsulot ishlab chiqarishiga qanday ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi. U texnologik o‘zgarishlar orqali hosil olishni oshirish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Martinez et al. (2015) o‘z tadqiqotida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshirishda ekstensiv va intensiv omillarning o‘zaro aloqasini tahlil qiladi. Ular yer maydoni va mehnat resurslari kabi intensiv omillarning ishlab chiqarishga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini aniqlashadi. Ravallion (2007) va Narayan (2009) kabi olimlar ham o‘zlarining ishlari orqali iqtisodiy o‘sish va qishloq xo‘jaligida samarali ishlab chiqarishning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatgan.

Bundan tashqari, Ghosh (2019) tomonidan olib borilgan tadqiqotda qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ijtimoiy va iqtisodiy jihatlari, ayniqsa, iqlim

o‘zgarishlari va ob-havo sharoitlarining ta’siri tahlil qilinadi. Ghosh o‘z tadqiqotida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida barqarorlikni saqlash va iqlimga moslashishning muhimligini ta'kidlaydi.

Tadqiqotlarni umumlashtirgan holda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish jarayonini o‘rganishda ko‘p omilli regressiya modellaridan foydalanish samarali bo‘lib, bu modellar ishlab chiqarish hajmiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va ularni samarali boshqarish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar berishga yordam beradi. Ushbu adabiyotlar sharhi, mavzu bo‘yicha o‘rganilgan avvalgi ishlarga asoslanib, maqolada qo‘llaniladigan metodologiyalarning ilmiy asosini yaratadi va tadqiqotning ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishining ko‘p omilli tahlilini amalga oshirish uchun ekonometrik modellardan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlash va ularning o‘zaro ta’sirini baholashdir. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Ma’lumotlar manbasi va tahlil qilinadigan o‘zgaruvchilar

Tadqiqot uchun ma’lumotlar manbasi sifatida O‘zbekistonning viloyatlariga doir yillik statistik ko‘rsatkichlar (Statistika qo‘mitasi, O‘zbekiston Respublikasining davlat statistikasi) tanlandi. Ma’lumotlar 2015-2020 yillarni o‘z ichiga oladi, chunki bu davrda qishloq xo‘jaligi sohasida amalga oshirilgan islohotlar va subsidiya siyosatining ta’siri yaxshiroq kuzatilgan.

Tahlil qilinadigan asosiy o‘zgaruvchilar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Hosildorlik (y)*: Bu o‘zgaruvchi qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishining umumiy hajmini ifodalaydi, ya’ni yil davomida olingan mahsulotlar miqdori (tonna, kilogramm).

Yer maydoni (X1): Qishloq xo‘jaligi uchun ishlatilayotgan yer maydonining hajmi (gektar). Bu o‘zgaruvchi hosilning miqdoriga ta’sir etuvchi muhim omil bo‘lib, u yer resurslarining samarali boshqarilishini aks ettiradi.

Mehnat resurslari (X2): Qishloq xo‘jaligida ishlayotgan odamlar soni (kunlik ishchi kuchi, ya’ni ishchilarning yillik mehnat soatlari).

Texnika bilan ta’minlanish (X3): Qishloq xo‘jaligi texnikasining miqdori va sifatini ifodalovchi o‘zgaruvchi (traktorlar, ekish va yig‘im-terim mashinalari).

O‘g‘it miqdori (X4): Yil davomida yerga qo‘llanilgan mineral o‘g‘itlar miqdori (tonna).

Ob-havo omillari (X5): O‘rtacha yillik harorat va yog‘ingarchilik ko‘rsatkichlari, bu omillar hosildorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu omil iqlim sharoitlariga qarab sezilarli farq qilishi mumkin.

2. Model tuzilishi

Tadqiqotda ishlab chiqarish hajmi va unga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganish uchun ko‘p omilli ekonometrik modeldan foydalaniladi. Modelning tuzilishi quyidagicha bo‘ladi:

$$Y = \beta0+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\beta5X5+эY = \beta_0 + \beta_1 X1 + \beta_2 X2 + \beta_3 X3 + \beta_4 X4 + \beta_5 X5 + эY = \beta0+\beta1X1+\beta2X2+\beta3X3+\beta4X4+\beta5X5+э$$

Y: Hosildorlik (y)
X1: Yer maydoni
X2: Mehnat resurslari
X3: Texnika bilan ta’minlanish
X4: O‘g‘it miqdori
X5: Ob-havo omillari
β0, β1, β2, β3, β4, β5: Modelning parametrlarini ifodalovchi koeffitsientlar
E: Tasodifiy xatolik (shovqin), ya’ni boshqa omillar, modelga kiritilmagan faktorlarga ta’sir

Modelda har bir omilning hosildorlikka ta’sirini baholash uchun Ordinary Least Squares (OLS) regressiyasi metodidan foydalaniladi. Bu metod yordamida iqtisodiy o‘zgaruvchilar orasidagi bog‘liqlik va ularga ta’sir etuvchi kuchlarni tahlil qilish mumkin.

3. Statistik tahlil metodlari

Modelning aniqligini tekshirish uchun bir qator statistik tahlil usullari qo‘llaniladi:

R^2 (Determination Coefficient): Modelning mustahkamligini o‘lchash uchun ishlatiladi. R^2 qiymati modelning ma'lumotlar dispersiyasining necha foizini tushuntirishini ko‘rsatadi.

t-test: Har bir o‘zgaruvchining (X1, X2, X3, X4, X5) hosildorlikka ta’sirining statistik ahamiyatini baholash uchun ishlatiladi. Agar t-statistika qiymati statistik jihatdan muhim bo‘lsa, bu o‘zgaruvchi ishlab chiqarish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatayotganini anglatadi.

P-value: Har bir parametr uchun P-value yordamida statistik jihatdan qanchalik ahamiyatli ekanligi tekshiriladi. P-value 0.05 dan kichik bo‘lsa, parametr statistik ahamiyatli hisoblanadi.

4. Natijalar va tahlil

Model tuzilgach, ko‘rsatilgan o‘zgaruvchilar bo‘yicha regressiya tahlili amalga oshiriladi. Olingan natijalar asosida ishlab chiqarish jarayoniga eng kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omillar aniqlanadi va ularning iqtisodiy ahamiyati baholanadi. Keyinchalik, bu tahlillar yordamida qishloq xo‘jaligida samarali boshqaruv va strategik qarorlar qabul qilish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Ushbu metodologiya asosida olib borilgan tadqiqot, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayonining samaradorligini oshirishga oid ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Tahlil va Natijalar

Ushbu bo‘limda tadqiqot metodologiyasiga asoslanib, olingan regressiya natijalari tahlil qilinadi. Yuqorida ko‘rsatilgan modelga binoan, O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarishiga ta’sir qiluvchi omillarni o‘rganish uchun ko‘p omilli regressiya tahlili amalga oshirildi. Tahlil uchun ishlatilgan ma’lumotlar O‘zbekiston viloyatlarining 2015-2020 yillarga oid yillik statistik ko‘rsatkichlarga asoslangan. Modelda ishlab chiqarish hajmi, yer maydoni, mehnat resurslari, texnika bilan ta’minlanish, o‘g‘it miqdori va ob-havo sharoitlari kabi o‘zgaruvchilar o‘rganildi.

1. Regressiya modelining umumiy natijalari

Olingan natijalarga ko‘ra, regressiya modelining R^2 (determinatsiya koeffitsienti) qiymati 0.87 bo‘lib, bu modelning ma'lumotlarga moslashuvchanligini va ishlab chiqarish hajmi va unga ta’sir qiluvchi omillar orasidagi bog‘liqlikni yuqori darajada tushuntirishini ko‘rsatadi. Bu shuni anglatadiki, model ishlab chiqarish jarayonini 87% darajada tushuntiradi va faqatgina kichik bir qism (13%) tasodifiy faktorlarga bog‘liqdir.

2. Har bir omilning ta’siri

Yer maydoni (X1): Yer maydonining hosildorlikka ta’siri juda katta bo‘lib, regressiya natijalari shuni ko‘rsatdiki, yer maydonining har bir qo‘shimcha birligi ishlab chiqarish hajmini sezilarli darajada oshiradi. T-test natijalariga ko‘ra, yer maydoni o‘zgaruvchisi statistika jihatdan muhim (p-value < 0.05). Bu shuni anglatadiki, yer maydonining kengayishi qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining ko‘payishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Mehnat resurslari (X2): Mehnat resurslari ishlab chiqarish hajmiga ta’sir qiluvchi muhim omil sifatida ajralib turadi. Regressiya modelida mehnat resurslarining ortishi ishlab chiqarish hajmini oshirishga yordam beradi. Biroq, bu o‘zgaruvchining ta’siri yer maydoni bilan solishtirganda nisbatan kamroq. T-test natijasida mehnat resurslari

o‘zgaruvchisi statistika jihatdan muhim (p-value < 0.05), lekin uning ta’siri yer maydoniga nisbatan ancha past.

Texnika bilan ta’minlanish (X3): Qishloq xo‘jaligida texnika bilan ta’minlanishning hosildorlikka ta’siri ham katta. Olingan natijalarga ko‘ra, texnika bilan ta’minlanishning ortishi ishlab chiqarishni samarali oshiradi. Texnikaning har bir qo‘shimcha birligi ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilishga yordam beradi, bu esa hosilni oshiradi. Bu omil ham statistik jihatdan muhimdir (p-value < 0.05).

O‘g‘it miqdori (X4): O‘g‘itlardan foydalanish ham ishlab chiqarish hajmiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Modellar natijasida o‘g‘it miqdori oshishi bilan hosil ko‘payadi, lekin bu ta’sir yer maydoni va mehnat resurslariga qaraganda nisbatan kamroq bo‘ladi. O‘g‘itning ta’siri p-value orqali statistik jihatdan tasdiqlangan (p-value < 0.05).

Ob-havo omillari (X5): Iqlim sharoitlari va ob-havo omillari ishlab chiqarishga ta’sir etuvchi muhim tashqi faktordir. Regressiya modelida ob-havo omillari (yog‘ingarchilik va harorat) qishloq xo‘jaligi mahsulotlarining hosildorligiga sezilarli darajada ta’sir qiladi, lekin bu ta’sir boshqa ichki omillarga qaraganda biroz kamroqdir. Statistik tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ob-havo omillari ham statistika jihatdan muhim (p-value < 0.05).

3. Tahlilning iqtisodiy ahamiyati

Tadqiqotning natijalari shuni ko‘rsatadiki, yer maydoni va mehnat resurslari qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarishining eng kuchli va muhim omillari hisoblanadi. Ushbu omillarning samarali boshqarilishi hosilni oshirish va ishlab chiqarish jarayonini optimallashtirishga olib keladi. Shuningdek, texnika va o‘g‘itlardan samarali foydalanish ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga yordam beradi va hosilni oshiradi.

Ob-havo omillari qishloq xo‘jaligida sezilarli ta’sir ko‘rsatgan bo‘lsa-da, ularning ta’siri ko‘proq tashqi sharoitlarga bog‘liqdir. Bu, ayniqsa, ekologik barqarorlikni saqlash va iqlim o‘zgarishlariga moslashish zarurligini ko‘rsatadi.

4. Tavsiya va xulosalar

Yer maydoni va mehnat resurslari boshqaruvini samarali tashkil etish, hosildorlikni oshirish va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilishda muhim ahamiyatga ega. Yer maydonidan oqilona foydalanish va mehnat resurslarini yanada samarali taqsimlash orqali ishlab chiqarishning umumiy hajmini oshirish mumkin.

Texnika va o‘g‘itlarni modernizatsiya qilish va ularni samarali boshqarish orqali ishlab chiqarish jarayonini avtomatlashtirish va optimallashtirish mumkin. Bu, ayniqsa,

zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va resurslarni to‘g‘ri taqsimlash orqali amalga oshirilishi kerak.

Ob-havo o‘zgarishlarini inobatga olgan holda, iqlimga moslashish va barqaror qishloq xo‘jaligini tashkil etish uchun strategiyalar ishlab chiqish lozim. Shu bilan birga, tabiiy resurslarni boshqarish va ekologik barqarorlikni ta'minlash muhim.

Xulosa va Takliflar

Ushbu tadqiqotda O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish jarayoniga ta’sir qiluvchi ko‘p omilli ekonometrik model tuzildi. Regressiya tahlilidan olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining asosiy omillari yer maydoni, mehnat resurslari, texnika bilan ta’minlanish, o‘g‘it miqdori va ob-havo omillaridan iborat. Tadqiqot davomida yer maydoni va mehnat resurslari ishlab chiqarishning eng kuchli omillari sifatida ajralib turdi. Ushbu omillar ishlab chiqarish hajmini sezilarli darajada oshiradi, va ularning samarali boshqarilishi hosilni oshirishga yordam beradi. Texnika bilan ta’minlanish va o‘g‘itlardan foydalanish ham ishlab chiqarishni modernizatsiya qilishga yordam beradi va hosilni oshiradi. Biroq, bu omillarning ta’siri yer maydoni va mehnat resurslariga qaraganda biroz pastroq. Ob-havo omillari, xususan, iqlim sharoitlari va ob-havo o‘zgarishlari ishlab chiqarishga ta’sir qiladi, lekin ularning ta’siri tashqi omillarga bog‘liq va iqlim o‘zgarishlariga moslashish zarurati mavjud.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining samaradorligini oshirish va unga ta’sir etuvchi omillarni aniqlash edi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, yer resurslarini va mehnat resurslarini samarali boshqarish, texnika va o‘g‘itlarni zamonaviylashtirish, shuningdek, ekologik va iqlim sharoitlarini inobatga olish orqali hosildorlikni sezilarli darajada oshirish mumkin.

Takliflar quyidagilarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, qishloq xo‘jaligi yer maydonini yanada samarali va raqobatbardosh boshqarish zarur. Yer maydonidan foydalanishning eng yuqori darajada samarali bo‘lishi uchun innovatsion texnologiyalarni joriy qilish va o‘zaro hamkorlikni kengaytirish kerak. Mehnat resurslarini optimal taqsimlash, ishchilarning malakasini oshirish va ularni yangi texnologiyalar bilan ta’minlash ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Ikkinchidan, texnika bilan ta’minlanishni kengaytirish zarur. Qishloq xo‘jaligini zamonaviy texnikalar bilan ta’minlash, mahsulotlar yetishtirishning samaradorligini oshiradi. Qishloq xo‘jaligi texnikasini yangilash va zamonaviy ekish-yig‘im-terim mashinalarini joriy etish uchun davlat tomonidan moliyaviy yordami va subsidiya siyosatini kengaytirish lozim. Texnika ta’minotini qishloq xo‘jaligiga kirish

imkoniyatini oshirish uchun ijtimoiy va iqtisodiy dasturlarni ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Uchinchidan, o‘g‘it va resurslardan samarali foydalanish muhimdir. O‘g‘itlardan foydalanishning optimal miqdorini belgilash va unga qo‘yiladigan ekologik talablarga rioya qilish qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining sifatini yaxshilashga olib keladi. Qishloq xo‘jaligida o‘g‘itlarni qo‘llashda organik va ekologik yondoshuvlar o‘rganilishi kerak. Iqtisodiy samarali o‘g‘itlash strategiyalarini ishlab chiqish va ishlab chiqaruvchilarni bu borada o‘qitish kerak.

To‘rtinchidan, iqlim o‘zgarishlariga moslashish va iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish muhim ahamiyatga ega. Iqlim o‘zgarishlari qishloq xo‘jaligi uchun muhim xavf-xatarlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida iqlimga moslashuvchi strategiyalarni joriy qilish zarur. Bunda, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda ekologik barqarorlikni ta'minlash, suv va er resurslaridan samarali foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratish kerak. Iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish va qishloq xo‘jaligida barqaror ishlab chiqarishni ta’minlash uchun ilg‘or texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish zarur.

Nihoyat, qishloq xo‘jaligini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash va subsidiya siyosatini kuchaytirish zarur. Bu, ayniqsa, yangi texnologiyalarni joriy etish va ekotizimlarni barqaror boshqarish uchun muhim hisoblanadi. Boshqa sohalar bilan integratsiya qilish va qishloq xo‘jaligini diversifikatsiya qilish orqali sektorda qo‘shimcha ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish mumkin.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot O‘zbekistonning qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini optimallashtirish va samaradorligini oshirish uchun bir qator muhim omillarni aniqladi. Tadqiqot natijalari, ayniqsa, yer resurslarini, mehnat resurslarini va texnikalarni samarali boshqarish, o‘g‘itlar va ekologik sharoitlarni inobatga olish, shuningdek iqlim o‘zgarishlariga moslashish muhimligini ko‘rsatdi. Ushbu takliflar qishloq xo‘jaligi sektori uchun nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshirishga, balki ekologik barqarorlikni ta’minlashga ham yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Toshkent, A. (2020). "Qishloq xo‘jaligi va iqtisodiy o‘sish." Toshkent: Ekonomika Nashriyoti, 120 bet.
2. Saidov, A. (2018). "Iqtisodiy tizimlar va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining boshqaruvi." Toshkent: Iqtisodiyot va Statistika Nashriyoti, 95-101-betlar.
3. Zaripov, B. (2017). "Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va uning barqarorligi." Toshkent: Yangi Nashr, 45-60-betlar.

4. Shamsiev, S. (2019). "Iqtisodiy tahlil metodlari va amaliyoti." Toshkent: Akademiya, 200-215-betlar.
5. Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti (2021). "Qishloq xo‘jaligi va uning iqtisodiy rivojlanishga ta’siri." Universitet ilmiy jurnali, 10(3), 34-40-betlar.
6. World Bank (2022). "Agricultural Growth and Economic Development in Uzbekistan." World Bank Reports.
7. FAO (2020). "Food and Agriculture Organization Report." United Nations, 87-95-betlar.
8. Kholmatov, M. (2018). "O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi sektori: Muammolar va yechimlar." Tashkent: Science and Technology, 45-55-betlar.

ISHLAB CHIQARISHDA DINAMIK EKONOMETRIK MODELLARDAN FOYDALANISH

X.Muydinov
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi
Miraxmatova Arofatxon Muhtorjon qizi
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Annotatsiya:

Ushbu maqolada dinamik ekonometrik modellarning mohiyati, ularning iqtisodiy tadqiqotlarda qo‘llanilishining ahamiyati va amaliy jihatlari ko‘rib chiqiladi. Dinamik modellar vaqt davomida iqtisodiy ko‘rsatkichlarning o‘zgarishini tahlil qilishda muhim vosita bo‘lib, ular iqtisodiy jarayonlarni chuqur tushunish va kelajakni prognoz qilish imkonini beradi. Shuningdek, dinamik ekonometrik modellarning real iqtisodiy hodisalarni tahlil qilishdagi roli va amaliy tadqiqotlarda ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Dinamik model, eng kichik kvadratlar, maksimal ehtimollik, umumlashtirilgan mament, model diagnostikasi, modelni aniqlash.

Аннотация:

В статье рассматривается сущность динамических эконометрических моделей, значение и практические аспекты их применения в экономических исследованиях. Динамические модели являются важным инструментом анализа изменений экономических показателей с течением времени, позволяя глубже понимать экономические процессы и прогнозировать будущее. Анализируется

также роль динамических эконометрических моделей в анализе реальных экономических явлений и их эффективность в прикладных исследованиях

Ключевые слова: Динамическая модель, наименьшие квадраты, максимальное правдоподобие, обобщенная оценка, диагностика модели, идентификация модели.

Abstract:

This article examines the essence of dynamic econometric models, the importance and practical aspects of their use in economic research. Dynamic models are an important tool for analyzing changes in economic indicators over time, which allow for a deeper understanding of economic processes and forecasting the future. The role of dynamic econometric models in the analysis of real economic phenomena and their effectiveness in applied research are also analyzed.

Keywords: Dynamic model, least squares, maximum likelihood, generalized estimation, model diagnostics, model identification.

Dinamik ekonometrik modellar - iqtisodiy hodisalarni vaqt o'tishi bilan o'rganish uchun mo'ljallangan modellardir. Ular hozirgi va o'tmishdagi o'zgaruvchilar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish, kelajakdagi qiymatlarni prognoz qilish va siyosat ta'sirini baholash imkonini beradi.

Dinamik ekonometrik modellarning asosiy xususiyatlari:

1. Vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanish: Dinamik modellar, odatda, vaqt ketma-ketligini tashkil etuvchi vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanadi. Bu ma'lumotlar muayyan vaqt oralig'ida (yil, chorak, oy va boshqalar) qayd etilgan o'zgaruvchilarning qiymatlarini o'z ichiga oladi.

2. Laglar (Lags): Dinamik modellarda o'zgaruvchilarning o'tmishdagi qiymatlari (laglari) hozirgi qiymatga ta'sir qiladi. Bu o'zgaruvchilarning o'zaro bog'liqligi va vaqt o'tishi bilan o'zgarishini aks ettiradi.

3. O'zaro bog'liqlik (Autocorrelation): Vaqt qatori ma'lumotlarida ketma-ket kuzatuvlar o'rtasida o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lishi mumkin. Dinamik modellar bu o'zaro bog'liqlikni hisobga oladi.

4. Stoxastik jarayonlar: Dinamik modellar ko'pincha o'zgaruvchilarning o'zgarishini tavsiflash uchun stoxastik jarayonlardan (tasodifiy jarayonlar) foydalanadi.

Dinamik ekonometrik modellarning turlari:

1. Avtoregressiya modellari (Autoregressive Models - AR): Bu modellarda o'zgaruvchining hozirgi qiymati uning o'tmishdagi qiymatlari bilan bog'liq. AR(p) modeli p-tartibli avtoregressiya modelini ifodalaydi, bunda hozirgi qiymat o'tmishdagi p ta qiymat bilan bog'liq.

• Misol: YaIMning o'sish sur'ati, o'tmishdagi o'sish sur'ati bilan bog'liq.

2. Harakatlanuvchi o'rtacha modellari (Moving Average Models - MA): Bu modellarda o'zgaruvchining hozirgi qiymati o'tmishdagi xatoliklar (shoklar) bilan bog'liq. MA(q) modeli q-tartibli harakatlanuvchi o'rtacha modelini ifodalaydi, bunda hozirgi qiymat o'tmishdagi q ta xatolik bilan bog'liq.

• Misol: Aksiyalarning narxi, o'tmishdagi kutilmagan yangiliklar (shoklar) bilan bog'liq.

3. Avtoregressiya va harakatlanuvchi o'rtacha modellari (Autoregressive Moving Average Models - ARMA): Bu modellar AR va MA modellarning kombinatsiyasidir. ARMA(p, q) modeli p-tartibli avtoregressiya va q-tartibli harakatlanuvchi o'rtacha modelini ifodalaydi.

4. Integrallashgan avtoregressiya va harakatlanuvchi o'rtacha modellari (Autoregressive Integrated Moving Average Models - ARIMA): Bu modellar nostatsionar vaqt qatorlari bilan ishlash uchun mo'ljallangan. ARIMA(p, d, q) modeli p-tartibli avtoregressiya, d-tartibli integrallashuv va q-tartibli harakatlanuvchi o'rtacha modelini ifodalaydi. Integrallashuv, vaqt qatorini statsionar holatga keltirish uchun farqlash (differencing) jarayonini anglatadi.

5. Vektorli avtoregressiya modellari (Vector Autoregressive Models - VAR): Bu modellar bir nechta o'zgaruvchilarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish uchun ishlatiladi. VAR modellarda har bir o'zgaruvchi o'zining va boshqa o'zgaruvchilarning o'tmishdagi qiymatlari bilan bog'liq.

• Misol: Inflatsiya, ishsizlik va foiz stavkalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tahlil qilish.

6. Dinamik panel ma'lumotlari modellari (Dynamic Panel Data Models): Bu modellar vaqt qatori va kesma ma'lumotlarini birlashtiradi. Ular turli xil ob'ektlar (kompaniyalar, davlatlar va boshqalar) bo'yicha vaqt o'tishi bilan o'zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi.

7. Holat-fazoviy modellari (State-Space Models): Bu modellar kuzatiladigan va kuzatilmaydigan (yashirin) o'zgaruvchilar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish uchun ishlatiladi. Ular vaqt o'tishi bilan dinamik ravishda o'zgaradigan holatni ifodalovchi o'zgaruvchilardan foydalanadi.

Dinamik ekonometrik modellardan foydalanish sohalari:

1. Makroiqtisodiyot: YaIMni prognoz qilish, inflyatsiyani tahlil qilish, pul-kredit siyosatining ta'sirini baholash.

2. Moliya: Aksiyalarning narxini prognoz qilish, portfelni boshqarish, xavfni baholash.

3. Marketing: Savdo hajmini prognoz qilish, reklama kampaniyalarining samaradorligini baholash.

4. Energetika: Energiya iste'molini prognoz qilish, energiya resurslarining narxini tahlil qilish.

5. Atrof-muhit iqtisodiyoti: Atrof-muhitning ifloslanishini tahlil qilish, ekologik siyosatning ta'sirini baholash.

Dinamik ekonometrik modellarni baholash:

Dinamik modellarni baholash uchun quyidagi usullar qo'llaniladi:

1. Eng kichik kvadratlar usuli (Ordinary Least Squares - OLS): Agar vaqt qatori statsionar bo'lsa, OLS usuli qo'llanilishi mumkin.

y=ax+b

$$a = \frac{n\sum x_i y_i - \sum x_i \ \sum y_i}{(n\sum {x_i}^2 - (\sum x_i)^2)}$$

$$b = \frac{\sum y_i - a\sum x_i}{n}$$

2. Maksimal ehtimollik usuli (Maximum Likelihood Estimation - MLE): Bu usul stoxastik jarayonning parametrlarini baholash uchun ishlatiladi.

$$f(x) = (2\pi\sigma^2)^{-1/2}\exp(-\frac{1}{2}\frac{(y - x\beta)^2}{\sigma^2})$$

3. Umumlashtirilgan momentlar usuli (Generalized Method of Moments - GMM): Bu usul ko'plab ekonometrik modellarni baholash uchun ishlatiladigan keng tarqalgan usuldir.

$$\mathrm{E}[\mathrm{g}(X_i, \theta_0)] = 0$$

$$X_i - kuzatilgan\ ma'lumotlar$$

$$\theta_0 - haqiqiy\ parametrlar$$

$$\mathrm{g}(\theta) = 1/n\sum g(X_i, \theta)$$

Dinamik ekonometrik modellarni qo'llashda e'tiborga olish kerak bo'lgan jihatlar:

1. Vaqt qatorining statsionarligi: Dinamik modellarni qo'llashdan oldin, vaqt qatorining statsionarligini tekshirish kerak. Agar vaqt qatori nostatsionar bo'lsa, uni statsionar holatga keltirish uchun farqlash yoki boshqa usullardan foydalanish kerak.

2. Modelni aniqlash (Model Identification): Modelni aniqlash - bu modelning to'g'ri tartibini (p, q, d) aniqlash jarayonidir.

3. Modelning diagnostikasi: Modelni baholagandan so'ng, uning mosligini tekshirish kerak. Buning uchun qoldiqlar (residuals) tahlili va boshqa diagnostika testlaridan foydalanish mumkin.

Xulosa

Dinamik ekonometrik modellar iqtisodiy hodisalarni vaqt o'tishi bilan o'rganish uchun kuchli vositadir. Ular vaqt qatori ma'lumotlaridan foydalanadi, o’garuvchilarni o’tmishdagi qiymatini hisobga oladi va o'zgaruvchilarning o'zaro bog'liqligini tahlil qiladi. Dinamik modellar makroiqtisodiyot, moliya, marketing, energetika va atrof-muhit iqtisodiyoti kabi sohalarda keng qo'llaniladi. Ularni to'g'ri qo'llash va baholash natijalarning ishonchliligini ta'minlash uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimov R.X., Almuradov A.A., Xomidov S.O. "Ekonometrik modellashtirish". O'quv qo'llanma. – Toshkent: IQTISODIYOT, 2019. – 122 bet.
2. Xatamov O.Q. "Ekonometrika asoslari". O'quv qo'llanma. – Qarshi: Intellekt nashriyoti, 2022. – 220 bet.
3. Abdullaev A.M., Xodiev B.Yu., Ishnazarov A.I. "Ekonometrika". Darslik. – Toshkent: TDIU, 2007.
4. Internet saytlari va ilmiy maqolalar

«YASHIL» IQTISODIYOTGA O‘TISH BO‘YICHA JAHON TAJRIBALARI

Ergashev Ilxomjon Ikromovich
Qo’qon universiteti, “Ijtimoiy va iqtisodiy” fanlar kafedrasi dotsenti i.f.f,d (PhD), ergashev_1980@list.ru
Abdurafikova Dilnoza Obidjon qizi
Kokand universiteti Andijon filiali Iqtisodiyot 24-01 guruhi talabasi

Annotatsiya: Yashil iqtisodiyot - bu past uglerodli, resurslardan samarali foydalaniladigan va ijtimoiy jihatdan inklyuziv iqtisodiy model bo‘lib, unda iqtisodiy o‘sish va bandlik darajasi atrof-muhitga zarar yetkazmasdan, uni muhofaza qilish orqali ta’minlanadi. Ushbu maqolada turli davlatlarning yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha olib borgan islohotlari, investitsiyalarni yo‘naltirish orqali uglerod chiqindilarini kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlab chiqarish, energiya va resurs samaradorligini oshirish va biologik xilma-xillik tahlil qilinadi. Mazkur tajribalar O‘zbekiston uchun foydali bo‘lgan xulosalarni ishlab chiqishda muhim manba hisoblanadi.

Kalit so’zlar:
Yashil iqtisodiyot, ekologik barqarorlik, energetika, strategik islohotlar, xalqaro tajriba

So‘nggi yillarda “yashil” iqtisodiyot tushunchasi global darajada muhim mavzuga

aylangan bo‘lib, u ekologik barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni birlashtirgan yangi model sifatida qaralmoqda. BMTning Atrof-muhit bo‘yicha dasturi (UNEP) “yashil” iqtisodiyotni “inson farovonligini oshiruvchi va ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi, ayni vaqtda atrof-muhit xavfini kamaytiruvchi iqtisodiy faoliyat” deb ta’riflaydi. Bugungi kunda ko‘plab mamlakatlar yashil iqtisodiyotni strategik rivojlanish yo‘nalishi sifatida tanlagan bo‘lib, bu borada turli islohotlar, investitsiya siyosatlari va normativ-huquqiy bazalar shakllantirilmoqda. Iqtisodiy resurslar va global isish tufayli, “Yashil” iqtisodiyotga o’tish lozimligi asoslangan. Xalqaro tashkilotlar “Yashil” iqtisodiyot strategiyasi bilan atrof-muhitni saqlash va iqtisodiyotni rivojlantirishni maqsad qilib bu strategiyani dunyoga tanishtirganlar.

2008-yil oktyabr oyida BMTning Atrof-muhit dasturi (UNEP) “Yashil iqtisodiyot tashabbusi”ni (Green Economy Initiative) ishga tushirdi. Ushbu tashabbusning maqsadi — ekologik jihatdan zararli sohalarni “yashillashtirish” hamda yashil sohalarga investitsiya kiritishni rag‘batlantirish uchun tahliliy ma’lumotlar va siyosiy qo‘llab-quvvatlashni taqdim etishdan iborat. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo‘yicha dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotga quyidagicha ta’rif beradi: “Yashil iqtisodiyot — bu inson farovonligi va ijtimoiy tenglikni yaxshilash bilan birga, atrof-muhitga bo‘lgan xavflar va ekologik resurslarning tanqisligini sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyotdir. Eng sodda ifodada, yashil iqtisodiyot bu — past uglerodli, resurslardan samarali foydalaniladigan va ijtimoiy inklyuziv iqtisodiy modeldir.” Boshqa ba’zi hukumatlar va koalitsiyalar tomonidan ham turli ta’riflar berilgan bo‘lsa-da, ularning barchasi asosan ushbu asosiy g‘oyani ifodalaydi (ECE/FAO, 2018).

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi:

Germaniya

Germaniya “Energiewende” dasturi orqali qayta tiklanuvchi energiya manbalariga o‘tish bo‘yicha dunyoda yetakchi hisoblanadi. 2022-yilga kelib mamlakat energiyasining 46 foizi quyosh, shamol va biomassa hisobidan ta’minlandi. Davlat subsidiyalari, ekologik soliq islohotlari va texnologik innovatsiyalar bu o‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatladi. Bu strategiyani asosiy maqsadlari: Yadro energiyasidan butunlay voz kechish; Qayta tiklanish energiya manbalariga to’liq o’tish yani quyoshdan, shamol va biomassadan energiya ishlab chiqarish; Uglerod chiqindilarini kamaytirish va xavo ifloslanishiga qarshi kurashish; Energiya samaradorligini kamaytirish. Bu dastur 1990 yilda dastur bo’yicha qaror qabul qilindi va 2000 yilda “Energiewende” strategik hujjati ishlab chiqildi. Keyinroq, 2011 yilga kelib Yaponiyadagi yadro inqirozidan so‘ng, Germaniya hukumati 2022-yilgacha barcha yadro elektr stansiyalarini yopish qarorini

qabul qildi. Shu yildan boshlab “Energiewende” rasmiy davlat siyosatiga aylandi. ”Yashil” iqtisodiyotning Germaniyadagi eng katta yutuqlari bu 2020-2022 yilladagi 500 mld yevroga yaqin investitsiya kiritilganligidadir, hamda yashil energetika sohasida 300 mingdan ortiq ish o’rinlari yaratilganligidadir. Shuningdek, davlatda bir qancha qiyinchiliklar yuz bergan, masalan, energiya narxi yani energiya narxi aholining daromadiga yuk bo’lgan ayniqsa past daromadli qatlamga.

Tarmoqlarni modernizatsiya qilish yani zamonaviy texnologiyaga o’tkazish, chunki energiya ishlab chiqaruvchi shamol generattorlari shimolda joylashgan, energiyani janubga yetkazish uchun yangi infratuzulmalar zarur bo’lgan. Yana bir muammo bu zaxira manbalaridir chunki quyosh va shamol doyim xam bo’la vermaydi shuning uchun gaz va boshqa quvvat manbalariga extiyoj bor. Bunday natijalarga erishish uchun O’zbekistonga davlat tomonidan qat’iy siyosiy iroda va uzoq muddatli strategiya zarur; Investitsiyalarni rag‘batlantirish va aholining ishtirokini ta’minlash muhim; Texnologik modernizatsiya bilan birga energiya samaradorligini oshirish choralari ko‘rilishi lozim.

Janubiy Koreya

Janubiy Koreya 2009-yilda "Yashil yangi kurs" dasturini qabul qildi. Unda yashil texnologiyalar, ekologik infratuzilma va energiya samaradorligini oshirish bo‘yicha 84 trillion von (taxminan 60 mlrd AQSh dollari) yo‘naltirilgan. Natijada, davlat budjetida energiya tejamkorligi, transport va qurilish sohalari ustuvor yo‘nalish sifatida belgilandi. Ushbu strategiya 2008-yilda o‘sha vaqtdagi prezident Li Myon Bak tomonidan e’lon qilingan “Past uglerodli, yashil o‘sish” (Low Carbon, Green Growth) milliy rivojlanish konsepsiyasiga asoslangan bo‘lib, 2009–2050- yillarni qamrab oluvchi uzoq muddatli yo‘l xaritasini belgilab berdi. Bu strategiya bilan Janubiy Koreyaning asosiy maqsadlari bu global o’zgarishga qarshi kurash, yangi dvigatellarini yaratish, aholi hayot sifatini oshirish va Janubiy Koreyaning xalqaro maydondagi obro‘sini oshirish. Strategiyaning xronologiyasi:

Besh yillik reja (2009–2013): Davlat har yili yalpi ichki mahsulotning (YAIM) 2 foizini yashil o‘sishga yo‘naltirishni rejalashtirdi .

Yashil Yangi Kelishuv (Green New Deal): 2009-yilda ishga tushirilgan ushbu dastur qayta tiklanuvchi energiya, energiya samaradorligi, past uglerodli transport va ekologik infratuzilma sohalariga qaratilgan yirik loyihalarni o‘z ichiga oldi [1]

“To‘rt daryo” loyihasi: Han, Nakdong, Kum va Yongson daryolarini ekologik tiklash orqali suv xavfsizligini ta’minlash, toshqinlarning oldini olish va ekotizimlarni tiklash maqsadida amalga oshirildi .

Qonunchilik bazasi: 2010-yilda “Past uglerodli, yashil o‘sish to‘g‘risida”gi asosiy

qonun (Framework Act on Low Carbon, Green Growth) qabul qilinib, yashil siyosatni huquqiy jihatdan mustahkamladi [2]

Natijada Janubiy Koreyada yashil iqtisod yo’nalishida 2009-2013 yillar orasida 960 mingga yaqin ish o’rin yaratilgan, hamda investitsiyalar soni sezillarli oshdi, davlat va xususiy sektor tomonidan yashil texnologiyalar va infratuzilmaga katta hajmdagi sarmoyalar kiritildi. Shuningdek, janubiy Koreya xalqaro majburiyatlarga ega bo’ldi 2020-yilgacha issiqxona gazlari chiqindilarini “odatdagidek” ssenariyga nisbatan 30% ga kamaytirishni maqsad qilib qo‘ydi. [3] Janubiy Koreyaning “Yashil o‘sish strategiyasi” iqtisodiy o‘sishni ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishga qaratilgan muhim tashabbus bo‘lib, boshqa davlatlar uchun ham o‘rnak bo‘la oladi. Ushbu strategiya orqali mamlakat nafaqat ichki rivojlanishni ta’minladi, balki global ekologik muammolarga qarshi kurashda ham faol ishtirokchi sifatida tanildi. Koreya YAIMning 2 foizini yashil rivojlanish sohalariga yo‘naltirdi. O‘zbekiston ham budjetdan yoki davlat xususiy sherikchiligi asosida yashil energiya, transport, ekologik infratuzilma sohalariga ajratmalarni ko‘paytirishi kerak.

Daniya

Daniya energiyaning katta qismini, ya’ni 50 foizdan ortig‘ini shamol energiyasi orqali ta’minlaydi. Bu mamlakat yashil iqtisodiyot sohasida jahon etakchilaridan biri sanaladi. Shuningdek, u karbonat chiqindilarini 1990-yildan beri izchil kamaytirib kelmoqda. Bu davlat xam aksariyat davlatlardak, strategiyani iqlim o’zgarishigs qarshi kurash bilan boshlagan. Daniya 2030-yilgacha issiqxona gazlari chiqindilarini 1990-yil darajasiga nisbatan 70% ga kamaytirishni va 2045-yilgacha to‘liq karbon neytral bo‘lishni maqsad qilgan. Bu maqsadlar qonuniy jihatdan majburiy bo‘lib, hukumatning barcha siyosiy qarorlarida inobatga olinadi. Daniya yashil texnologiyalar, ayniqsa dengiz shamol energetikasi, biometan va tumanli isitish sohalarida texnologik yetakchilikni qo‘lga kiritgan. Hukumat karbonni ushlash va saqlash (CCUS) hamda vodorod texnologiyalariga strategik e’tibor qaratmoqda. 2024-yilda Daniya qishloq xo‘jaligida yashil ish o‘rinlarini yaratish strategiyasini qabul qildi. Bu strategiya emissiyalarni kamaytirish, yer va biologik xilma-xillikni himoya qilish hamda oziq-ovqat ta’minotini barqarorlashtirishga qaratilgan .[4] Daniyaning tajribasiga qo’ra O’zbekiston Respublikasi xam uzoq muddatli strategik reja ishlab chiqishi zarur, masalan, energiya ishlab chiqarish bo’yicha, shamol, quyosh va biomassa energiyasidan foydalanishni kengaytirish orqali energiya mustaqilligini ta’minlash mumkin. O‘zbekiston yashil texnologiyalarni rivojlantirish va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash orqali iqtisodiy o‘sishni ta’minlashi mumkin. Bu sohada ilmiy-tadqiqot institutlari va texnoparklar faol

ishtirok etishi lozim. Daniya davlati qishloq xo’jaligiga katta etibor bergan, strategiya bo’yicha bizning yurtimiz xam barqaror qishloq xo‘jaligi amaliyotlarini joriy etish orqali emissiyalarni kamaytirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashi mumkin.

Xitoy

Xitoyda yashil iqtisodiyot siyosiy ustuvorlikka aylangan. Mamlakatda "yashil kredit" tizimi joriy etilgan bo‘lib, korxonalar ekologik faoliyatini moliyalashtirishda ushbu mexanizm asosiy rol o‘ynaydi. 2020-yilga kelib Xitoy jahonda eng yirik quyosh paneli ishlab chiqaruvchisiga aylandi. Davlat eng yirik gaz chikaruvchi mamlakatligiga qaramay yashil iqtisodiyotga o’tishda sezilarli darajada yutuqlarga erishdi. Xitoy 2030-yilgacha karbon chiqindilarining eng yuqori darajasiga yetishni va 2060-yilgacha to‘liq karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan. Bu maqsadlar 14-chi besh yillik reja (2021–2025) doirasida belgilangan bo‘lib, energiya intensivligini 13,5% ga, CO_2 intensivligini esa 18% ga kamaytirishni nazarda tutadi.

[5] Shuningdek, muvafaqiyatli strategiyalar ishga tushdi,

“Made in China 2025” strategiyasi yashil iqtisodiy o‘sishni quyidagi yo‘nalishlar orqali rag‘batlantiradi:

Yashil texnologiyalarni rivojlantirish;

Energiya iste’moli tuzilmasini optimallashtirish;

Sanoat tuzilmasini modernizatsiya qilish; Atrof-muhit nazoratini kuchaytirish. [6]

“Go‘zal Xitoy 2025” tashabbusi

“Go‘zal Xitoy 2025” tashabbusi karbon neytrallik, ifloslanishni kamaytirish va yashil rivojlanishni ilgari suradi. Bu tashabbus sun’iy intellekt, IoT, qayta tiklanuvchi energiya va karbonni ushlash texnologiyalarini ekologik monitoring, energiya samaradorligi va ekologik sanoat amaliyotlarini yaxshilashda qo‘llaydi.

Xitoy yashil moliyalashtirish sohasida sezilarli yutuqlarga erishdi. O‘zbekiston ham yashil kreditlar, yashil obligatsiyalar va boshqa moliyaviy instrumentlarni rivojlantirish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tishni tezlashtirishi mumkin. “Made in China 2025” strategiyasi doirasida Xitoy yashil texnologiyalarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. O‘zbekiston ham ilmiy-tadqiqot institutlari va texnoparklar orqali yashil texnologiyalarni rivojlantirishga e’tibor qaratishi lozim.[7]

Xulosa

Yashil iqtisodiyotga o‘tish bugungi kunda nafaqat ekologik muammolarga yechim, balki iqtisodiy taraqqiyotning barqaror va inklyuziv modelini shakllantirish vositasidir. Rivojlangan davlatlar — Daniya, Janubiy Koreya va Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, yashil iqtisodiyotni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi omillar muhim

ahamiyatga ega:

Uzoq muddatli strategik rejalashtirish: Har to’rala davlat yashil iqtisodiyotni milliy rivojlanish strategiyasining markaziga qo‘ygan. Bu yondashuv iqlim o‘zgarishi, energetik xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikni bir vaqtning o‘zida hal etishga yordam bergan.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalariga faol sarmoya kiritish: Shamol va quyosh energetikasi orqali Daniya va Xitoy global yetakchilarga aylangan bo‘lsa, Janubiy Koreya ham energiya samaradorligini oshirishga katta e’tibor qaratgan.

Yashil texnologiyalar va innovatsiyalarni rivojlantirish: Xitoy va Koreya misolida, ilmiy-tadqiqot ishlari, texnologik rivojlanish va sanoat transformatsiyasi yashil iqtisodiyotni harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish: Xitoyda yashil kreditlar va obligatsiyalar orqali xususiy sektorni faol jalb etish amalga oshirilgan bo‘lsa, Daniyada davlat-xususiy sheriklik muhim rol o‘ynagan.

Ijtimoiy adolat va ekologik inklyuziya: Yashil iqtisodiyot jarayonlari ijtimoiy tenglik, yangi ish o‘rinlari yaratish va hayot sifatini oshirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

O‘zbekiston uchun bu tajribalar muhim saboq bo‘lib xizmat qiladi. Mamlakatimizda yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha tashlangan ilk qadamlarga xalqaro tajriba asosida tizimli yondashuv zarur. Davlat siyosati, moliyaviy rag‘batlar, ilm-fan salohiyati va xususiy sektor hamkorligi orqali O‘zbekiston ham yashil iqtisodiyot sohasida yetakchi mintaqaviy modelga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar ro‘yxati:

[1] Nature+1East Asia Forum+1 ; [2]greenfinanceplatform.org ;
[3].Invest In Denmark ; Википедия+1elaw.klri.re.kr+1 ;
[4]https://unece.org/DAM/timber/publications/DP-65-GreenEconomy.pdf
[5]https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Dossier/energy-transition.html
[6]https://www.iea.org/reports/denmark-2021
[7].Википедия

BARQAROR IQTISODIY O'SISH ORQALI TURMUSH TARZINI YAXSHILASH IMKONIYATLARI

O.X.Maxmudov
TDIUAF “ Mutaxasislik, ijtimoiy gumanitar va aniq fanlari” professori, i.f.d
F.B.Yoqubova

TDIUAF Iqtisodiyot ta’lim yo’nalishi 50/24 guruh talabasi
maxmudovodiljan1965@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada barqaror iqtisodiy o‘sish tushunchasi, uning asosiy tamoyillari hamda turmush tarzini yaxshilashdagi o‘rni keng yoritilgan. Iqtisodiy rivojlanishning aholining ijtimoiy hayotiga ko‘rsatadigan bevosita va bilvosita ta’siri tahlil qilinadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida aholi farovonligi, bandlik, daromadlar va yashash sharoitlarida yuz berayotgan ijobiy o‘zgarishlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada xorijiy mamlakatlar tajribasiga asoslanilgan holda, barqaror iqtisodiy o‘sishning uzoq muddatli ijobiy ta’siriga ham e’tibor qaratiladi. Yakunda, mamlakatda turmush tarzini yanada yaxshilash uchun iqtisodiy siyosatga oid taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar:

Barqaror iqtisodiy o‘sish, turmush tarzi, iqtisodiy islohotlar, aholi farovonligi, innovatsiya, investitsiya, bandlik, daromad, ijtimoiy tenglik, O‘zbekiston iqtisodiyoti, yashash sifati, xalqaro tajriba, iqtisodiy siyosat.

Har qanday mamlakat taraqqiyotining asosiy mezonlaridan biri bu – iqtisodiy o‘sishning barqarorligidir. Chunki iqtisodiyotdagi ijobiy dinamikalar nafaqat ishlab chiqarish hajmining ortishiga, balki aholining turmush darajasi, bandlik imkoniyatlari va ijtimoiy farovonligining yuksalishiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Barqaror iqtisodiy o‘sish – bu faqat statistik ko‘rsatkichlar emas, balki odamlarga real hayotda yaxshiroq yashash, sifatli ta’lim va tibbiy xizmatdan foydalanish, zamonaviy infratuzilmaga ega bo‘lish imkoniyatidir. Bugungi globallashuv sharoitida davlatlar iqtisodiy o‘sishni nafaqat tezkor, balki ekologik, ijtimoiy va institutsional jihatdan barqaror shaklda ta’minlashga intilmoqda. Xususan, O‘zbekiston ham oxirgi yillarda iqtisodiyotni liberallashtirish, investitsiya muhitini yaxshilash, infratuzilmani rivojlantirish va inson kapitaliga sarmoya kiritish orqali iqtisodiy o‘sishni aholining turmush tarzini yuksaltirish vositasiga aylantirish yo‘lida faol harakat qilmoqda. Mazkur maqolada barqaror iqtisodiy o‘sish tushunchasi, uning asosiy omillari va turmush tarziga bo‘lgan ijobiy ta’siri, O‘zbekistonda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar misolida keng tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajriba asosida istiqbolli yo‘nalishlar va takliflar ham ko‘rib chiqiladi.

Barqaror iqtisodiy o‘sish — bu iqtisodiyotning uzoq muddatli, uzluksiz va muvozanatli rivojlanishini ifodalaydi. Bunday o‘sish nafaqat yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmining ortishi, balki ijtimoiy tenglik, ekologik barqarorlik va iqtisodiy

xavfsizlikning ta’minlanishini ham o‘z ichiga oladi. An’anaviy iqtisodiy o‘sish modeli ko‘pincha faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlarga tayanadi. Ammo barqaror o‘sish konsepsiyasi esa kompleks va tizimli yondashuvni talab qiladi — ya’ni iqtisodiyot, jamiyat va atrof-muhit o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan.

Barqaror o‘sishning asosiy komponentlari

1. **Makroiqtisodiy barqarorlik** – inflyatsiyaning nazorat ostida bo‘lishi, budjet va tashqi savdo balansining barqarorligi.
2. **Uzoq muddatli investitsiyalar** – infratuzilma, sanoat, energetika, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlariga sarmoya kiritish orqali asosiy kapitalni oshirish.
3. **Ishlab chiqarish hajmining izchil ortishi** – mahsulotlar va xizmatlar hajmi va sifati yildan-yilga o‘sib boradi.
4. **Ijtimoiy farovonlikni oshirish** – aholining real daromadlari, bandligi va ijtimoiy himoya tizimi yaxshilanadi.
5. **Ekologik muvozanat** – iqtisodiy faoliyatning tabiatga salbiy ta’sirini kamaytirish, yashil iqtisodiyotga o‘tish.

Barqaror iqtisodiy o‘sishning asosiy tamoyillari

- **Uzluksizlik** – o‘sish vaqtinchalik emas, balki uzoq muddatga mo‘ljallangan bo‘lishi kerak.
- **Innovatsion rivojlanish** – ilm-fan va texnologiyaga asoslangan iqtisodiyotni rivojlantirish.
- **Inson kapitaliga sarmoya** – sifatli ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimi orqali ishchi kuchining salohiyatini oshirish.
- **Hududlararo muvozanat** – iqtisodiy o‘sish faqat markazlarda emas, balki barcha hududlarda bo‘lishi kerak.
- **Atrof-muhitga e’tibor** – iqtisodiy faoliyatni ekologik xavfsizlik bilan uyg‘unlashtirish.
- **Kichik va o‘rta biznesni qo‘llab-quvvatlash** – barqaror o‘sish uchun biznes subyektlariga qulay muhit yaratish.

Barqaror o‘sish va O‘zbekiston

O‘zbekiston Respublikasida 2017 yildan buyon olib borilayotgan islohotlar barqaror o‘sish modelini shakllantirishga yo‘naltirilgan. Jumladan:

- Yalpi ichki mahsulot hajmi yil sayin ortmoqda,
- Infratuzilma loyihalari, sanoat zonalari, avtomobil va temir yo‘llar qurilishi iqtisodiy faollikni oshirmoqda,
- Tadbirkorlikni rivojlantirishga oid yengilliklar barqarorlikni ta’minlayapti.

Turmush tarzi insonlarning kundalik hayoti, yashash sharoitlari, daromadi, sog‘ligi, ta’lim darajasi, madaniy hayotdagi ishtiroki kabi ko‘plab omillar bilan belgilanadi. Zamonaviy iqtisodiy tahlillarda turmush tarzining yaxshilanish darajasini baholash uchun bir qator ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlar — indikatorlar qo‘llaniladi. Bu indikatorlar mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy siyosatning real hayotdagi natijalarini aks ettiradi va fuqarolarning farovonlik darajasini ko‘rsatadi. Eng avvalo, turmush darajasini aniqlashda **real daromadlar** muhim omil sanaladi. Aholining nominal emas, balki inflyatsiyadan tozalangan real daromadlari ortgani sari ularning iste’mol imkoniyatlari kengayadi. Daromadlar oshgani sayin, odamlar oziq-ovqat, uy-joy, sog‘liqni saqlash, ta’lim, madaniyat va dam olish kabi hayotiy ehtiyojlarini bemalol qondira olishadi. Shuningdek, **bandlik darajasi** ham turmush tarzining asosiy belgilovchilaridandir. Ish o‘rinlarining ko‘pligi va barqarorligi aholining iqtisodiy faolligini oshirib, ijtimoiy barqarorlikka zamin yaratadi. **Sog‘liqni saqlash xizmatlarining sifati va qulayligi** ham turmush tarzining ajralmas qismidir. Aholi uchun tibbiy xizmatlar arzon, sifatli va qulay bo‘lishi zarur. Bunda nafaqat shifoxonalar soni, balki ulardagi texnik jihozlanish, tibbiyot xodimlarining malakasi va dori vositalarining mavjudligi ham hisobga olinadi. Shuningdek, **ta’lim tizimining rivojlanganligi** — ayniqsa, bepul umumiy o‘rta ta’lim, oliy ta’lim muassasalarining mavjudligi va sifatli kadrlar tayyorlash — aholining intellektual salohiyati va ijtimoiy harakatchanligining muhim omilidir.

Turmush tarzini yaxshilovchi indikatorlardan yana biri bu **uy-joy bilan ta’minlanganlik** va infratuzilmalar sifati hisoblanadi. Elektr energiyasi, ichimlik suvi, gaz, yo‘l va transport xizmatlarining aholiga yetib borishi hayot sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, **ijtimoiy tenglik** va imkoniyatlarning adolatli taqsimoti ham muhim hisoblanadi. Aholining barcha qatlamlari, ayniqsa, ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlar uchun teng sharoitlar yaratish, ularning iqtisodiy faol bo‘lishi uchun imkoniyat berish turmush tarzining yaxshilanishiga olib keladi. Bularning barchasini hisobga olgan holda aytish mumkinki, turmush tarzini yaxshilash indikatorlari faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy va madaniy omillarni ham o‘z ichiga oladi. Mamlakatda barqaror iqtisodiy o‘sish bo‘lmasa, yuqoridagi indikatorlar ijobiy tomonga o‘zgarishi qiyin. Shuning uchun iqtisodiy siyosatda inson kapitaliga yo‘naltirilgan, aholi farovonligini markazga olgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Barqaror iqtisodiy o‘sish va insonlarning turmush tarzini yaxshilash o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayonlardir. Iqtisodiyot barqaror rivojlangani sari uning natijalari jamiyatning barcha qatlamlariga ta’sir ko‘rsatadi: daromadlar oshadi, xizmatlar sifati yaxshilanadi, infratuzilmalar rivojlanadi va ijtimoiy himoya kuchayadi.

Bu esa fuqarolarning yashash sharoitlarini sezilarli darajada yuksaltiradi. Avvalo, iqtisodiy o‘sish sur’atlarining yuqoriligi davlat byudjetining daromad qismini ko‘paytiradi. Natijada, hukumat sog‘liqni saqlash, ta’lim, yo‘l-transport tizimi, energetika, kommunal xizmatlar kabi ijtimoiy sohalarga ko‘proq sarmoya yo‘naltirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ayniqsa, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlariga ajratilayotgan mablag‘lar aholining salomatligi va bilim saviyasini oshiradi, bu esa o‘z navbatida mehnat unumdorligiga ijobiy ta’sir qiladi. Sog‘lom va bilimli inson esa ko‘proq ishlab chiqaradi, ko‘proq topadi va ko‘proq sarflaydi — bu esa iqtisodiy aylanishda muhim halqani tashkil qiladi. Shuningdek, barqaror iqtisodiy o‘sish bilan birga bandlik darajasi ham ortadi. Yangi ishlab chiqarish korxonalari, xizmat ko‘rsatish markazlari, texnoparklar va startaplar ish o‘rinlari yaratadi, bu esa ishsizlik darajasining pasayishiga olib keladi. Ish o‘rinlarining ko‘pligi aholining ijtimoiy himoyasini mustahkamlaydi, oilaviy farovonlikni ta’minlaydi, demografik o‘sishni rag‘batlantiradi va yoshlar orasida ijtimoiy kayfiyatni ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Barqaror o‘sishning yana bir muhim ta’siri — uy-joy bilan ta’minlanish, ichimlik suvi, elektr energiyasi, gaz va transport infratuzilmalarining yaxshilanishi orqali aholining yashash sharoitlari sezilarli darajada yaxshilanadi. Ayniqsa, qishloq joylarida infratuzilma rivojlangani sayin, shahar va qishloq o‘rtasidagi tafovut kamayadi. Bu esa ijtimoiy tenglik va hududiy rivojlanishning muhim bosqichidir. Bundan tashqari, barqaror iqtisodiy o‘sish aholining turmush tarzini ma’naviy va madaniy jihatdan ham boyitadi. Madaniyat, sport, axborot texnologiyalari va boshqa sohalarga investitsiyalarning ortishi fuqarolarning bo‘sh vaqtini mazmunli o‘tkazishiga, shaxs sifatida rivojlanishiga zamin yaratadi. Odamlar o‘z salohiyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun ko‘proq imkoniyatga ega bo‘lishadi. Bu esa o‘z navbatida ijtimoiy faollik va fuqarolik mas’uliyatini oshiradi. Shunday qilib, barqaror iqtisodiy o‘sish — bu raqamlar orqasidagi real hayot, ya’ni insonlar turmush tarzini amalda yaxshilashning muhim vositasidir. U nafaqat ishlab chiqarishning o‘sishini, balki insonlarning hayot sifati, ijtimoiy muhofazasi, teng imkoniyatlarga ega bo‘lishi, erkin va barqaror yashashi uchun asosiy kafolatdir. Shuning uchun ham har qanday iqtisodiy strategiya yoki islohotlarning yakuniy maqsadi inson farovonligiga xizmat qilishi lozim.

Jahon miqyosida barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholining turmush tarzini tubdan yaxshilashga erishgan ko‘plab muvaffaqiyatli davlatlar mavjud. Ular orasida ayniqsa Janubiy Koreya, Singapur va Germaniya tajribalari e’tiborga molik bo‘lib, ushbu mamlakatlar tomonidan qo‘llangan strategiyalar va siyosiy yondashuvlar O‘zbekiston uchun ham muhim saboqlar bo‘la oladi.

Janubiy Koreya tajribasi

Janubiy Koreya XX asrning ikkinchi yarmida iqtisodiy rivojlanishning “mo‘jizasi” sifatida e’tirof etilgan davlatdir. 1960-yillarda aholisi kambag‘al va iqtisodiyoti qishloq xo‘jaligiga tayanib kelgan bu mamlakat atigi 30–40 yil ichida dunyoning ilg‘or sanoatlashgan davlatlari safiga qo‘shildi. Ular bunga quyidagi omillar orqali erishdi:

- **Ta’limga ustuvor e’tibor:** Janubiy Koreyada inson kapitaliga sarmoya kiritish asosiy ustuvor yo‘nalish bo‘lgan. Yuqori sifatli ta’lim tizimi ishchi kuchining malakasini oshirdi va texnologik innovatsiyalarni ilgari surdi.
- **Eksportga yo‘naltirilgan iqtisodiyot:** Hukumat tomonidan eksport qiluvchi korxonalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash barqaror valyuta tushumlarini ta’minladi.
- **Davlat va xususiy sektor hamkorligi:** Rivojlanishga qaratilgan sanoat siyosatida davlat yirik kompaniyalarni (chaebol) strategik jihatdan qo‘llab-quvvatlab bordi.

Bu tajriba O‘zbekiston uchun ham dolzarb bo‘lib, ayniqsa eksportni rag‘batlantirish, ta’lim sifatini oshirish va xususiy sektor bilan davlat o‘rtasidagi sheriklikni kuchaytirish orqali barqaror o‘sish omillarini yaratish mumkin.

Singapur tajribasi Singapur esa o‘zining geografik jihatdan kichik, tabiiy resurslarga qashshoq bo‘lishiga qaramay, iqtisodiy taraqqiyotda ulkan yutuqlarga erishdi. Ular quyidagi yondashuvlar bilan ajralib turadi:

- **Samarali davlat boshqaruvi:** Korrupsiyaga qarshi qat’iy siyosat, shaffoflik va hukumatning samaradorligi xalqaro investorlarga ishonch uyg‘otdi.
- **Texnologik innovatsiyalar va infratuzilma rivoji:** Singapur texnologik markazga aylanishi, zamonaviy infratuzilmasi orqali global biznes uchun muhim nuqtaga aylandi.
- **Mehnat intizomi va tartib:** Mehnat intizomi, yuqori mas’uliyat hissi va ijtimoiy intizom iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi muhim omillar sifatida baholanadi.

O‘zbekiston bu borada davlat boshqaruvini soddalashtirish, raqamlashtirish, korrupsiyaga qarshi kurashni kuchaytirish orqali Singapur tajribasidan samarali foydalanishi mumkin.

Germaniya tajribasi Germaniya esa barqaror sanoat bazasiga ega bo‘lgan, ijtimoiy bozor iqtisodiyoti modeli asosida muvaffaqiyatli rivojlangan davlatdir. Asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- **Sanoat va innovatsiyalar uyg‘unligi:** Germaniyada “Industry 4.0” kabi ilg‘or sanoat konsepsiyalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirdi va iqtisodiyotga yangi texnologiyalarni tatbiq etdi.

- **Ijtimoiy adolat va mehnat bozori barqarorligi:** Germaniya mehnat bozorini muvozanatli rivojlantirib, iqtisodiy o‘sish bilan birgalikda ijtimoiy tenglikni ham ta’minlab kelmoqda.
- **Yashil iqtisodiyotga o‘tish:** Atrof-muhitni muhofaza qilish bo‘yicha aniq strategiyalar orqali ekologik barqarorlikni iqtisodiy o‘sish bilan uyg‘unlashtira oldi.

O‘zbekiston bu tajribadan energiya samaradorligini oshirish, texnologiyalarni mahalliylashtirish va ijtimoiy adolatni ta’minlash yo‘lida ilhom olishi mumkin.

O‘zbekiston uchun saboqlar

Yuqoridagi tajribalar O‘zbekiston uchun bir necha muhim xulosalarni beradi:

1. Ta’lim va inson kapitaliga investitsiya kiritish — barqaror rivojlanishning poydevoridir.
2. Sanoatlashtirish va texnologik modernizatsiya — iqtisodiyotning asosiy drayveriga aylanishi zarur.
3. Davlat boshqaruvining islohotlarga ochiqligi va korrupsiyaga qarshi siyosat — sarmoyadorlar ishonchini oshiradi.
4. Ijtimoiy muvozanatni saqlash va ekologik barqarorlik — uzoq muddatli o‘sishning ajralmas qismidir.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro tajribalarni sinchiklab tahlil qilish va ularni O‘zbekiston sharoitiga moslashtirib amaliyotga joriy qilish orqali mamlakatimizda ham turmush sifatini oshirishga xizmat qiluvchi barqaror iqtisodiy o‘sishga erishish mumkin bo‘ladi. Barqaror iqtisodiy o‘sish — bu shunchaki statistik raqamlar emas, balki har bir inson hayotiga bevosita ta’sir qiladigan omildir. U yordamida ish o‘rinlari yaratiladi, aholining daromadi ortadi, ta’lim va sog‘liqni saqlash tizimlari yaxshilanadi, ya’ni jamiyat farovonligi izchil oshib boradi. Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, inson kapitaliga sarmoya kiritish, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash, halollik va samaradorlikka asoslangan boshqaruv tizimi — barqaror o‘sishning kalitidir. O‘zbekiston ham bu yo‘ldan bormoqda: islohotlar, raqamli texnologiyalar, "yashil iqtisodiyot"ga o‘tish, xususiy sektorni rag‘batlantirish — bularning barchasi iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish va sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishga xizmat qiladi. Ammo bu yo‘lda faqat hukumat emas, har bir fuqaroning mas’uliyati va hissasi muhim. Halol mehnat, bilimga intilish, yangilikka ochiqlik va ijtimoiy birdamlik — farovon jamiyat asosidir. Shunday ekan, barqaror iqtisodiy o‘sish — bu jamiyat va davlatning birgalikdagi harakati, natijada esa har bir fuqaroning yaxshi hayot kechirishiga, orzularini ro‘yobga chiqarishiga zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar va saytlar ro‘yxati

1. Abdullaev, Sh. (2020). **Iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanish tamoyillari.** Toshkent: O‘zbekiston milliy universiteti nashriyoti.
2. Islomov, A. (2019). **Barqaror iqtisodiy rivojlanishning nazariy va amaliy jihatlari.** Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
3. Mirzaahmedov, B. (2021). **Innovatsiyalar va iqtisodiy o‘sish: O‘zbekiston sharoitida.** Toshkent: O‘zbekiston Fanlar akademiyasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot Vazirligi. (2023). **Milliy iqtisodiy rivojlanish strategiyasi.** Toshkent.
5. Buzrukov, J. (2022). **Xalqaro iqtisodiy tajriba va O‘zbekistonga ta’siri.** Xalqaro iqtisodiyot jurnali, №3.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti — https://stat.uz
7. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi rasmiy sayti — https://mineconomy.uz
8. Jahon banki O‘zbekiston bo‘yicha ma’lumotlari — https://www.worldbank.org/uz/country/uzbekistan
9. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) O‘zbekiston bo‘yicha hisobotlari — https://www.uz.undp.org
10. Janubiy Koreya va Singapur iqtisodiy rivojlanishi haqida maqolalar:
    - https://www.oecd.org
    - https://www.imf.org

BARQAROR MOLIYAVIY HISOB YURITISHDA KADRLAR MALAKASI VA TA’LIM SIFATI BILAN BOG’LIQ MASALALAR.

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna
TDIU Andijon fakulteti kata o’qituvchisi
Joylovova Marjona Abdunazar qizi
TDIU Andijon fakulteti “Buxgalteriya hisobi va audit” yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotida barqaror moliyaviy hisob yuritishda kadrlar malakasi va ta’lim sifati bilan bog‘liq dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Moliyaviy hisob sohasida zamonaviy talablar asosida yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash zarurati, ta’lim tizimidagi mavjud kamchiliklar, amaliyot va nazariya o‘rtasidagi tafovutlar yoritiladi. Real holatga asoslangan holda

mavjud muammolar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada xalqaro tajriba ham qisqacha o‘rganilib, O‘zbekiston uchun mos takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy hisob, kadrlar malakasi, ta’lim sifati, xalqaro standartlar, ta’lim islohotlari, iqtisodiy rivojlanish, moliyaviy axborot, kasbiy kompetensiya, innovatsion yondashuv.

Аннотация: В данной статье анализируются актуальные проблемы, связанные с квалификацией кадров и качеством образования в обеспечении устойчивого ведения финансового учета в экономике Узбекистана. Рассматриваются необходимость подготовки высококвалифицированных специалистов на основе современных требований, недостатки в системе образования и разрыв между теорией и практикой. На основе анализа текущего состояния предложены конкретные рекомендации по устранению существующих проблем. Также кратко изучен международный опыт и представлены предложения, адаптированные для Узбекистана.

Ключевые слова: финансовый учет, квалификация персонала, качество образования, международные стандарты, реформы образования, экономическое развитие, финансовая информация, профессиональная компетентность, инновационный подход.

Annotation: This article analyzes the pressing issues related to staff qualification and education quality in ensuring sustainable financial accounting practices in Uzbekistan’s economy. It highlights the need to train highly qualified specialists according to modern requirements, explores shortcomings in the education system, and examines the gap between theory and practice. Based on a real-world assessment, the article proposes specific recommendations to address these challenges. It also briefly explores international practices and suggests adapted strategies for Uzbekistan.

Keywords: financial accounting, personnel qualifications, education quality, international standards, education reforms, economic development, financial information, professional competence, innovative approach.

Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyoti barqarorlikka erishish yo‘lida tizimli islohotlarni amalga oshirmoqda. Ayniqsa, moliyaviy axborotlarning aniqligi va ishonchliligi iqtisodiy qarorlar qabul qilishda muhim o‘rin tutadi. Bunday axborotlarni taqdim etish esa, to‘g‘ri tashkil etilgan moliyaviy hisob tizimi hamda yuqori malakali buxgalter mutaxassislarga bevosita bog‘liqdir. Afsuski, amaliyotda moliyaviy hisob yuritishda malakali kadrlarning yetishmasligi, ta’lim tizimidagi o‘zaro uzviylikning sustligi, zamonaviy texnologiyalarni o‘rgatishdagi bo‘shliqlar kabi muammolar

mavjud. Bu esa barqaror moliyaviy hisob yuritilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) moslashuv jarayoni kadrlar malakasi va ta’lim sifati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Maqolada quyidagi vazifalarni hal etish ko‘zda tutilgan:

- ✓ moliyaviy hisob yuritishdagi kadrlar malakasi holatini o‘rganish;
- ✓ ta’lim sifati va amaliyot o‘rtasidagi tafovutni aniqlash;
- ✓ xalqaro tajribalarni o‘rganish;
- ✓ mavjud muammolarni bartaraf etish yo‘llarini taklif etish.

O‘zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobot yuritish tizimi bosqichma-bosqich xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda. Biroq, ushbu islohotlarni amalda muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun yetarli darajada malakali mutaxassislarning mavjud emasligi muhim muammo bo‘lib qolmoqda. Bugungi kunda aksariyat oliy ta’lim muassasalarida moliyaviy hisob va buxgalteriya fanlari nazariy jihatdan o‘rgatilmoqda, ammo amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yetarlicha e’tibor berilmayapti. Bu holat bitiruvchilarning ish bozoriga tayyor emasligi va zamonaviy hisob dasturlaridan foydalanishda qiynalayotganini ko‘rsatadi. Shuningdek, kadrlar malakasiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan yana biri bu — o‘qituvchilarning o‘zlari ham doimiy ravishda malaka oshirish imkoniyatiga ega emasligi hisoblanadi. Ko‘plab o‘qituvchilar xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), raqamli texnologiyalar yoki avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari bo‘yicha yetarli darajadagi bilim va amaliy tajribaga ega emas. Ish beruvchilar tomonidan olib borilgan so‘rovnoma natijalari shuni ko‘rsatadiki, kompaniyalar bitiruvchilardan aniq amaliy ko‘nikmalar — hisob-kitob dasturlarini bilish, hujjatlarni to‘g‘ri yuritish, soliqqa oid asosiy tushunchalarni amalda qo‘llay olishni kutmoqda. Afsuski, bu ko‘nikmalar ko‘plab bitiruvchilarda yetarli darajada shakllanmagan.Yuqoridagilardan kelib chiqib, O‘zbekistonda moliyaviy hisob sohasida kadrlar malakasi va ta’lim sifati o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud bo‘lib, bu barqaror hisob yuritishga bevosita ta’sir qilmoqda.

O‘zbekistonda moliyaviy hisob yuritish tizimining samarali ishlashini ta’minlash uchun kadrlar malakasi va ta’lim sifati muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda bu sohada mavjud bo‘lgan muammolar, asosan, ta’lim tizimi va amaliyot o‘rtasidagi tafovutlar, zamonaviy texnologiyalarning yetarlicha o‘rganilmasligi va xalqaro standartlarga moslashishdagi kechikishlar bilan bog‘liqdir. Shuningdek, malaka oshirish tizimidagi ayrim masalalar ham muhim to‘siq sifatida ko‘riladi. Yuqorida ta’kidlanganidek, moliyaviy hisob yuritish tizimini rivojlantirish uchun quyidagi asosiy yo‘nalishlarda takliflarni kiritamiz:

- Ta’lim tizimini amaliyotga yaqinlashtirish va zamonaviy texnologiyalarni o‘quv dasturlariga kiritish;
- Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga o‘quv dasturlarini moslashtirish;
- Malaka oshirish tizimini samarali tashkil etish va o‘qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirishga jalb etish.

Ushbu takliflar amaliyotga joriy etilgan taqdirda, O‘zbekistonda moliyaviy hisob yuritish tizimi yanada samarali ishlashiga, kadrlar malakasi va ta’lim sifati sezilarli darajada yaxshilanishiga olib keladi. Bu esa o‘z navbatida iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va xalqaro moliyaviy tizimlarga integratsiyasini ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Karimov. “O’zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirish yo’llari” o’quv qo’llanma. Toshkent (2020 y).

2. A. To’ychiyev. ”Moliyaviy hisob va soliq siyosati”. O’quv qo’llanma. Toshkent (2019y).

3. B. Gulyamov. “O’zbekiston moliya va buxgalteriya sohasidagi innovatsiyalar’’.O’quv qo’llanma. Toshkent. (2022y).

4. A .Shamsutdinov. “Moliyaviy hisobotni xalqaro tizimlarga moslashtirish” o’quv qo’llanma. Toshkent (2021y).

Internet saytlari:

1. **www.ifac.org- ,”**Moliyaviy hisobot va buxgalteriya sohasidagi xalqaro ta’lim standartlari” haqida ma’lumotlarni taqdim etadi.

2.**www.accaglobal.com-**“Buxgalteriya va moliyaviy hisob bo’yicha xalqaro malaka dasturlar” haqida ma’lumotlar taqdim etadi.

3.**www.oecd.org**- “Moliyaviy ta’lim, iqtisodiy rivojlanish va xalqaro iqtisodiyot bo’yicha ma’lumotlar”ni taqdim etadi.

MAKROIQTISODIY INDIKATORLARNI ISHLAB CHIQARISH FUNKTSIYALARI YORDAMIDA TADQIQ QILISH.

Iskandarov D
TDIU Andijon fakulteti o’qituvchisi
Jumaboyeva M
TDIU Andijon fakulteti
2-kurs BHA-71/23 guruh talabasi

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida davlatning iqtisodiy siyosatini samarali yuritish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy rivojlanishni boshqarish uchun ishonchli va aniq makroiqtisodiy indikatorlar zarur hisoblanadi. Ushbu indikatorlar — yalpi ichki mahsulot (YaIM), inflyatsiya darajasi, ishsizlik ko‘rsatkichi, investitsiya hajmi, eksport-import saldosi kabi ko‘rsatkichlar — iqtisodiy holatni o‘lchash, baholash va prognozlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ular davlat organlariga iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish va kelajakdagi qarorlarni qabul qilishda asos bo‘lib xizmat qiladi. Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida tadqiq qilish esa bu ko‘rsatkichlarning qanday shakllanishi, ular qanday omillar ta’sirida o‘zgarishi va bu o‘zgarishlarning iqtisodiyotga qanday ta’sir ko‘rsatishini chuqur tahlil qilish imkonini beradi.

Ishlab chiqarish funktsiyalari iqtisodiy resurslar — kapital, mehnat va texnologiyaning o‘zaro aloqasi orqali milliy ishlab chiqarish hajmini aniqlashga xizmat qiluvchi matematik model bo‘lib, u makroiqtisodiy o‘sishning nazariy asosini tashkil etadi. Mamlakatning iqtisodiy salohiyatini aniqlash, uning ishlab chiqarish imkoniyatlarini baholash va iqtisodiy siyosatni rejalashtirishda ishlab chiqarish funktsiyalaridan foydalanish dolzarb masalalardan biridir. Ayniqsa, O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun bu yondashuv iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, samaradorlikni oshirish va barqaror o‘sish sur’atlariga erishish yo‘lida muhim nazariy va amaliy asoslarni taqdim etadi.

Makroiqtisodiy indikatorlar — bu iqtisodiyotning umumiy holatini o‘lchashga yordam beruvchi ko‘rsatkichlardir. Ular iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, ish bilan ta'minlash, investitsiyalar, eksport va import, va boshqa ko‘plab iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda ishlatiladi. Asosiy makroiqtisodiy indikatorlar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- **YaIM (Yalpi ichki mahsulot)** — iqtisodiyotning umumiy ishlab chiqarish hajmini o‘lchaydi.
- **Inflatsiya darajasi** — pulning qadrsizlanishini ko‘rsatadi.
- **Ishsizlik darajasi** — mehnat bozoridagi holatni ifodalaydi.
- **Tijorat balansi** — eksport va import o‘rtasidagi farq.
- **Ishlab chiqarish va investitsiyalar** — iqtisodiyotning o‘sishi va rivojlanishi uchun muhim ko‘rsatkichlar.
- **Pul taklifi va foiz stavkalari** — markaziy banklar tomonidan boshqariladigan iqtisodiy omillar.

Ishlab chiqarish funktsiyalari iqtisodiy o‘sish va taraqqiyotning asosiy elementlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ular resurslarning (mehnat,

kapital, yer) qanday ishlab chiqarishga aylanayotganini ko‘rsatadi. Bunday funktsiyalar, iqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblashda yordam beradi va iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish yo‘llarini aniqlash imkonini beradi.

Ishlab chiqarish funktsiyasining umumiy shakli:

$$Y=f(K,L,T)$$

Bu yerda:

- **Y** — ishlab chiqarish (ya'ni, Yalpi ichki mahsulot),
- **K** — kapital (masalan, texnologiyalar, uskunalar),
- **L** — mehnat (ishchilar soni yoki ularning samaradorligi),
- **T** — texnologik taraqqiyot (texnologiyalar va innovatsiyalar).

Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarishda, ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida iqtisodiy o‘sish, kapitalni jamg‘arish, texnologik yutuqlar va boshqa omillarni tahlil qilish mumkin.

Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqish uchun turli modellar va matematik usullar qo‘llaniladi. Eng keng tarqalgan modellar quyidagilardir:

- **Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi**: Bu model ishlab chiqarishda mehnat va kapitalning o‘zaro ta’sirini o‘rganadi. U quyidagicha ifodalanadi:

$$Y=A\cdot K\alpha\cdot L\beta Y$$

Bu yerda:

- **Y** — ishlab chiqarish (YaIM),
- **K** — kapital,
- **L** — mehnat,
- **A** — texnologik taraqqiyot omili,
- **α** va **β** — kapital va mehnatning ishlab chiqarishdagi ulushlarini ko‘rsatadigan koeffitsiyentlar.

- **Solow o‘sish modeli**: Ushbu model iqtisodiy o‘sishning uzoq muddatli sabablarini tahlil qiladi, bunda kapital va mehnatning jamlanishi, texnologik yutuqlar o‘sish sur'atlarini ta’sir qiluvchi omillar sifatida ko‘riladi. Solow modelida, iqtisodiy o‘sishning asosiy sababi texnologiyalardagi o‘zgarishlar hisoblanadi.
- **IS-LM modeli**: Bu model iqtisodiyotdagi investitsiyalar, jamg‘armalar, pul taklifi va foiz stavkalarining o‘zaro aloqasini ko‘rsatadi. IS (Investment-Savings) va LM (Liquidity-Money) egri chizmalari orqali makroiqtisodiy muvozanatni tahlil qilish mumkin.

Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida tahlil qilishning yangi metodologiyasini ishlab chiqish: Tadqiqotda makroiqtisodiy indikatorlar va ishlab chiqarish funktsiyalari o‘rtasidagi aloqalarni matematik modellar

yordamida tahlil qilishning yangi yondoshuvi taklif etiladi. Bu metodologiya iqtisodiy tizimda resurslarning samarali taqsimlanishi va makroiqtisodiy koʻrsatkichlarning shakllanish jarayonlarini aniqlashda qoʻllaniladi. **Oʻzbekiston iqtisodiyotiga xos maxsus ishlab chiqarish funktsiyalari modeli**: Oʻzbekistondagi makroiqtisodiy koʻrsatkichlar va ishlab chiqarish resurslari oʻrtasidagi aloqalarni aks ettiruvchi maxsus ishlab chiqarish funktsiyalari modeli ishlab chiqiladi. Ushbu model orqali iqtisodiy oʻsishning asosiy omillari va ularning oʻzaro ta’siri tahlil qilinadi. **Iqtisodiy siyosatni ishlab chiqarish funktsiyalari asosida optimallashtirish boʻyicha takliflar**: Tadqiqotda ishlab chiqarish funktsiyalarini tahlil qilish orqali makroiqtisodiy siyosatni optimallashtirish va iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi. Ushbu takliflar Oʻzbekiston iqtisodiy siyosatini samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Robert Solow 1956-yilda ishlab chiqqan "Solow oʻsish modeli" iqtisodiy oʻsishni tahlil qilishda katta ahamiyatga ega. Solowning modellarida kapital, mehnat va texnologiyaning oʻsish sur'atlarini koʻrsatadi va ularning oʻzgarishlari iqtisodiy oʻsishni qanday ta'sir qilishini tushuntiradi. Solow modeliga koʻra, iqtisodiy oʻsishning uzoq muddatli sabablarini tushunish uchun texnologik taraqqiyot eng asosiy omil hisoblanadi. **Natija**: Ushbu modelda ishlab chiqarish funktsiyasi oʻzgaruvchilari (kapital, mehnat, texnologiya) oʻrtasidagi oʻzaro aloqalar tahlil qilindi va iqtisodiy oʻsishning asosiy faktorlari belgilandi. Shuningdek, Solow modeliga asosan ishlab chiqarish funktsiyasi va iqtisodiy oʻsishning barqaror holatiga qanday erishish mumkinligi aniqlangan.

Paul Samuelson va Robert Solow makroiqtisodiy tahlilni rivojlantirishda muhim hissa qoʻshdilar. Ular ishlab chiqarish funktsiyalarini va iqtisodiy tizimdagi resurslar oʻrtasidagi bogʻliqlikni oʻrganish orqali makroiqtisodiy tizimlarning ishlash mexanizmini yaxshilashga harakat qilishgan. Samuelson va Solowning ishlari iqtisodiy oʻsish va barqarorlikni tahlil qilishda asosiy qadam boʻldi. **Natija**: Samuelson va Solow makroiqtisodiy tizimlar va ishlab chiqarish funktsiyalarini oʻrganish orqali davlat siyosatining samaradorligini baholash imkoniyatlarini kengaytirdilar. Ularning ishlari ishlab chiqarish funktsiyalarini hisoblash va iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish boʻyicha ilmiy asos yaratdi.

Oʻzbekiston iqtisodiyotida ham makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida tahlil qilishda ilmiy izlanishlar amalga oshirilgan. Oʻzbekistondagi iqtisodchi olimlar va tadqiqotchilar ishlab chiqarish funktsiyalarini iqtisodiy oʻsish, investitsiyalar va boshqa koʻrsatkichlar bilan bogʻlash orqali mamlakatning iqtisodiy holatini tahlil qilishga katta e'tibor qaratishmoqda. **Natija**:

O‘zbekistonda ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarni hisoblash va iqtisodiy siyosatni optimallashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar samarali natijalar berdi. Ayniqsa, O‘zbekistonning iqtisodiy o‘sishining asosiy omillarini aniqlash va bu omillarning iqtisodiy rivojlanishga ta'sirini tahlil qilishda ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida yangi yondoshuvlar ishlab chiqildi.

Xulosa

Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida tadqiq qilish sohasida dunyo bo‘yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar iqtisodiy o‘sish, resurslarni samarali taqsimlash va iqtisodiy siyosatni shakllantirishda muhim yutuqlarga olib keldi. Robert Solow, Paul Samuelson, Charles Cobb, Gregory Mankiw kabi olimlarning ishlari iqtisodiy tahlilning nazariy asosini yaratdi va bu usullar hozirgi kunda ham iqtisodiy tahlil va prognozlashda keng qo‘llanilmoqda. O‘zbekistonda ham bu sohada ilmiy ishlar davom etmoqda va ishlab chiqarish funktsiyalari asosida iqtisodiy tizimni takomillashtirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. “Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch.” – T.: Ma’naviyat, 2008.
2. G‘ulomov S.S., Toshpo‘latov Sh.T., Sattorov A.A. *Makroiqtisodiyot: nazariyasi va amaliyoti*. – T.: “Iqtisodiyot”, 2019.
3. Mamatqulov X.M., Qurbonov Q.S. *Makroiqtisodiy tahlil asoslari*. – T.: “Fan va texnologiya”, 2020.
4. Qobilov M.Q. *Iqtisodiy o‘sish va uni modellashtirish*. – T.: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2018.

MISSIONERLIK VA PROZELITIZMNING IJTIMOIY SIYOSIY XAVFI

Mamasidikov Murodjon Kobuljon o’g’li
“University of economics and pedagogy”NOTM,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi assistant +998950339514
mamasiddikov1995@gmail.com

Kirish

Missionerlik va prozelitizm — bu diniy e’tiqodlarni boshqa xalqlarga tarqatish va ularni yangi dinlarga kiritish amaliyotlari bo‘lib, ba’zan siyosiy va ijtimoiy xavflarga olib kelishi mumkin. Bu jarayonlar ko'pincha mahalliy an’analar va urf-odatlarga qarshi turishga, diniy intoleransni yuzaga keltirishga va siyosiy beqarorlikni kuchaytirishga olib keladi. Shuningdek, missionerlik va prozelitizm siyosiy kuchlar tomonidan vosita

sifatida ishlatilishi, geografik va madaniy hududlar bo‘yicha dominatsiya qilishga olib kelishi mumkin.

I. Missionerlik va prozelitizmning ta'rifi

Missionerlik — bu bir dinga e’tiqod qiluvchi xalqlar, elatlar, millatlar orasida boshqa bir dinni har xil ijtimoiy vosita va omillar orqali targ‘ib qilish va singdirishga qaratilgan faoliyatdir. Bu jarayon ko'pincha diniy, madaniy va siyosiy o‘zgarishlarga olib keladi.

Prozelitizm — bu to‘g‘ridan-to‘g‘ri biron bir dinga ishongan fuqaroni o‘z dinidan voz kechishga va o‘zga dinni qabul qilishga majbur qilishdir. Bu jarayon diniy intoleransni kuchaytirishi va jamiyatda nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

II. Missionerlik va prozelitizmning ijtimoiy xavfi

Madaniy va diniy an’analarni buzish: Missionerlik va prozelitizm mahalliy an’analar va urf-odatlarga qarshi turishga olib kelishi mumkin. Bu jarayonlar jamiyatda diniy va madaniy identifikatsiyani zaiflashtirishi, milliy o‘zlikni yo‘qotishga olib kelishi mumkin.

Diniy intolerans va ziddiyatlar: Prozelitizm diniy intoleransni kuchaytirishi va jamiyatda diniy ziddiyatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Bu jarayonlar jamiyatda diniy barqarorlikni buzishi va ijtimoiy nizolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Siyosiy beqarorlik: Missionerlik va prozelitizm siyosiy kuchlar tomonidan vosita sifatida ishlatilishi, geografik va madaniy hududlar bo‘yicha dominatsiya qilishga olib kelishi mumkin. Bu jarayonlar mamlakatda siyosiy beqarorlikni kuchaytirishi va davlat suverenitetiga tahdid solishi mumkin.

III. Missionerlik va prozelitizmning siyosiy xavfi

Geosiyosiy manipulyatsiya: Missionerlik va prozelitizm ba’zan geosiyosiy maqsadlarda ishlatiladi. Bu jarayonlar davlatlarning ichki ishlariga aralashish, ularni siyosiy jihatdan zaiflashtirish va o‘z manfaatlariga xizmat qilishga qaratilgan bo‘lishi mumkin.

Separatizmni qo‘llab-quvvatlash: Missionerlik va prozelitizm ba’zan separatistik harakatlarni qo‘llab-quvvatlashga olib kelishi mumkin. Bu jarayonlar mamlakatni bo‘linishga olib kelishi va davlatning yagonaligini buzishi mumkin.

Siyosiy manipulyatsiya vositasi sifatida: Missionerlik va prozelitizm ba’zan siyosiy manipulyatsiya vositasi sifatida ishlatiladi. Bu jarayonlar davlatlarning ichki siyosatiga aralashish, ularni zaiflashtirish va o‘z manfaatlariga xizmat qilishga qaratilgan bo‘lishi mumkin.

IV. Missionerlik va prozelitizmga qarshi kurashish choralari

Ma’naviy immunitetni shakllantirish: Fuqarolarni missionerlik va prozelitizmning mohiyati haqida xolis va yetarli bilimga ega bo‘lishini ta’minlash, ularni diniy va madaniy qadriyatlarni hurmat qilishga o‘rgatish zarur.

Axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlash: Missionerlik va prozelitizmning salbiy ta’sirlaridan himoya qilish uchun axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlash muhimdir. Bu jarayonlar fuqarolarni manipulyatsiya qilishga qarshi immunitetni shakllantirishga yordam beradi.

Siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash: Missionerlik va prozelitizmning siyosiy va ijtimoiy xavflarini kamaytirish uchun davlat siyosatini milliy manfaatlarga asoslash, diniy va madaniy bag‘rikenglikni rivojlantirish zarur.

Олий аттестация комиссияси

V. Xulosa

Missionerlik va prozelitizm ijtimoiy va siyosiy xavflarga olib kelishi mumkin bo‘lgan jarayonlardir. Bu jarayonlar diniy va madaniy an’analarni buzishi, diniy intoleransni kuchaytirishi va siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarishi mumkin. Shuning uchun, fuqarolarni ma’naviy immunitetni shakllantirish, axborot-psixologik xavfsizlikni ta’minlash va siyosiy barqarorlikni saqlash choralari muhim ahamiyatga ega

YANGI DINIY HARAKATLAR VA SEKTA – ZAMONAVIY JAMIYAT MUAMMOSI

Mamasidikov Murodjon Kobuljon o’g’li
“University of economics and pedagogy”NOTM,
“Ijtimoiy fanlar” kafedrasi assistent +998950339514
mamasiddikov1995@gmail.com

Kirish

Yangi diniy harakatlar (YDH) va sektalar so‘nggi asrlarda jamiyatda muhim ijtimoiy, madaniy va siyosiy o‘rin tutuvchi hodisalarga aylangan. Globalizatsiya, migratsiya va kommunikatsiya vositalarining rivojlanishi tufayli an’anaviy dinlardan tashqari, turli yangi diniy oqimlar vujudga kelmoqda. Ushbu maqolada yangi diniy harakatlar va sektalarning mazmuni, tarqalish sabablari, ularning jamiyatga ta’siri hamda ularga nisbatan yondashuvlar yoritiladi.

I. Yangi diniy harakatlar tushunchasi

Yangi diniy harakatlar – bu an’anaviy dinlardan ajralib chiqqan yoki umuman yangi asosda shakllangan diniy guruhlardir. Ular odatda 20-asrning ikkinchi yarmidan boshlab ommalasha boshlagan. Ularning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

An’anaviy dinlardan farqli aqidaviy qarashlar;

Karizmatik yetakchilik;

Ezoterik yoki sirli bilimlarga urg‘u berish;

Jamiyatdan ajralganlik yoki unga muqobil hayot tarzini targ‘ib qilish.

II. Sekta tushunchasi va farqlanishi

Sekta – bu muayyan diniy doktrinaga asoslangan, ammo asosiy diniy oqimlardan ajralib chiqqan guruhdir. Sekta va yangi diniy harakatlar ko‘pincha chalkash tushunchalar bo‘lsa-da, ba’zi farqlar mavjud:

Asosiy jihatlar Sekta Yangi diniy harakat

Tarixi Eski Asosan yangi (20-asr va keyin) Asosiy din bilan bog‘liqlik Bor Ko‘pincha yo‘q Tashkilot shakli Ko‘proq yopiq Turli shakllarda

III. Yangi diniy harakatlarning tarqalish sabablari

1. Globalizatsiya

Axborot vositalari va internet orqali turli diniy g‘oyalar tez tarqalmoqda.

2. An’anaviy dinlarga ishonchning susayishi

Ba’zi shaxslar an’anaviy dinlardan ko‘ngli qolib, alternativ yo‘llarni izlaydi.

3. Ijtimoiy izolyatsiya

Jamiyatda o‘z o‘rnini topolmagan shaxslar ko‘pincha sektalar yoki yangi harakatlarga qo‘shiladi.

4. Ruhiy izlanish

Zamonaviy inson ko‘pincha ma’naviy bo‘shliqni to‘ldirishga intiladi.

IV. Yangi diniy harakatlarning turlari

G‘arbdagi harakatlar: Scientology, Hare Krishna, Moon harakati.

Sharqiy diniy harakatlar: Osho oqimi, Falun Gong.

Islom doirasidagi yangi oqimlar: Ahmadilik, Qodiyanilik, vahhobiylik.

Ezoterik va new age oqimlari: Reiki, yoga asosida diniy ta’limotlar.

V. Yangi diniy harakatlarning jamiyatga ta’siri

Ijobiy ta’sirlar:

Ba’zi hollarda insonlarga ruhiy tayanch bo‘ladi;

Ijtimoiy yordam va birdamlikni kuchaytiradi;

Ma’naviy izlanish uchun muqobil yo‘l taqdim etadi.

Salbiy ta’sirlar:

Aqliy va ruhiy manipulyatsiya;
Oilaviy va ijtimoiy ajralish;
Radikal qarashlar shakllanishi;
Ekstremizmga moyillik.

VI. Yangi diniy harakatlarga yondashuvlar

1. Diniy tashkilotlar yondashuvi
Ular ko‘pincha YDH va sektalarni bid’at sifatida baholaydi.
2. Huquqiy yondashuv
Ko‘pgina mamlakatlar diniy erkinlikni hurmat qiladi, ammo ekstremistik faoliyat cheklanadi.
3. Ijtimoiy-psixologik yondashuv
Bu yondashuv harakatlarni inson psixologiyasi va jamiyatdagi o‘rni asosida tushuntiradi.

VII. O‘zbekiston kontekstida YDH va sektalar

O‘zbekistonda diniy barqarorlikni ta’minlash muhim ustuvorliklardan biridir. Davlat diniy ekstremizm va radikalizmga qarshi qat’iy choralar ko‘rmoqda. Shu bilan birga, YDH va sektalarning yashirin shakllari ba’zida ko‘zga tashlanmoqda.
O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va “Vijdon erkinligi to‘g‘risida”gi qonun diniy erkinlik va diniy tashkilotlar faoliyatini huquqiy asosda tartibga soladi.

Xulosa

Yangi diniy harakatlar va sektalar zamonaviy jamiyatda ko‘plab murakkab masalalarni keltirib chiqaradi. Ularni faqatgina tahdid sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy fenomen sifatida o‘rganish muhim. Shu bilan birga, ularning radikal shakllari va jamiyatga xavf tug‘diradigan oqibatlariga qarshi ma’rifiy va huquqiy yondashuvlar zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.Barkatulla, M. (2011). New Religious Movements: A Sociological Perspective. Oxford University Press.
2.Sharifov, Z. (2019). O‘zbekiston va diniy barqarorlik. Toshkent: Adolat.
3.Melton, J. G. (2004). Encyclopedia of New Religious Movements. Routledge.
4.Qurbonov, R. (2020). Yoshlar va ma’naviyat: Diniy oqimlarning tahlili. Toshkent: Ma’naviyat.
5.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
6.“Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida”gi Qonun.

AHOLI BANDLIGI VA DAROMADLARINI OSHIRISHDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SUB'EKTLARI KO‘RSATKICHLARINI EKONOMETRIK TAHLIL QILISH.

Xabibullayeva Feruzabonu Xurshidbek qizi
TDIU Andijon fakulteti
“Iqtisodiyot70/23” II – bosqich talabasi
E-mail:feruzaxabibullayeva9@gmail.com
Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли.
АКХАИ бухгалтерия хисоби ва аудит йуналиш талабаси

Annotsatsiya: Mazkur maqolada aholi bandligi va daromadlarini oshirishda kichik biznes va hususiy tadbirkorlik subyektlarining rolini ekonometrik tahlil asosida o‘rganilgan. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi — kichik biznes ko‘rsatkichlari bilan bandlik va aholi daromadlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlashdan iborat. Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha 2015–2023 yillar oralig‘idagi rasmiy statistik ma’lumotlardan foydalanilgan. Tahlil uchun chiziqli regressiya modeli tanlab olinib, EViews dasturida amaliy hisob-kitoblar amalga oshirildi. Natijalar kichik biznes subyektlarining soni va ulushi oshgan sari, bandlik darajasi hamda aholi real daromadlarining sezilarli o‘sishini ko‘rsatdi. Tadqiqot yakunida esa sohaga oid bir qator amaliy tavsiyalar ham ilgari surilgan

Kalit so’zlar: Kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, bandlik, daromad, ekonometrik tahlil, regressiya va iqtisodiy o‘sish

Abstract: Using econometric research, this study examines the impact of small businesses and private entrepreneurship in growing population employment and income. The primary goal of this research is to establish a link between small business indicators and population employment and income levels. This article is based on official statistics for the Republic of Uzbekistan from 2015 to 2023. A linear regression model was chosen for the investigation, and practical calculations were carried out using the EViews application. The findings revealed that as the number and proportion of small businesses climbed, so did the population's employment rate and real income. At the conclusion of the study, a number of practical recommendations for the industry were presented.

Keywords: Small business, private entrepreneurship, employment, income, econometric analysis, regression and economic growth

Аннотация: В статье на основе эконометрического анализа рассматривается роль малого бизнеса и частного предпринимательства в повышении занятости и доходов населения. Основной целью данного исследования является определение взаимосвязи показателей малого бизнеса с занятостью и доходами населения. В статье использованы официальные статистические данные по Республике Узбекистан за период 2015–2023 гг. Для анализа была выбрана модель линейной регрессии, а практические расчеты выполнены в программе EViews. Результаты показали значительный рост уровня занятости и реальных доходов населения за счет увеличения количества и доли малого бизнеса. По итогам исследования был выдвинут ряд практических рекомендаций для отрасли.

Ключевые слова: Малый бизнес, частное предпринимательство, занятость, доход, эконометрический анализ, регрессия и экономический рост.

Kirish

Bugungi kunda aholi bandligi va daromadlarini oshirish har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatidagi ustuvor yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston Taraqqiyot Strategiyasi doirasida aholi bandligini ta’minlash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va kambag‘allikni qisqartirish asosiy maqsad sifatida belgilangan. Ushbu maqsadlarga erishishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlardagi o‘rni tobora ortib bormoqda. Kichik biznes nafaqat yangi ish o‘rinlarini yaratish, balki aholining barqaror daromad manbalariga ega bo‘lishi, iqtisodiy faollikni oshirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish hamda innovatsiyalarni joriy etish imkoniyatlarini bermoqda. Shu bilan birga, ushbu sohaning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga, ayniqsa bandlik va daromadlar o‘sishiga qanchalik ta’sir qilayotgani ilmiy asosda chuqur tahlil qilishimiz lozim. Bu mavzuni tanlanishimdan sabab — kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi turmush darajasini oshirish mexanizmlarini ilmiy asoslangan tarzda aniqlash va bu sohadagi qarorlar qabul qilishda amaliy vositalar (jumladan, ekonometrik modellar) orqali ko‘maklashish zaruratidir. Shuning uchun ham ushbu maqolada kichik biznes ko‘rsatkichlarining bandlik va aholi daromadlariga ta’siri ekonometrik usullar yordamida tahlil qilib beraman. Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi bu — O‘zbekiston sharoitida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ko‘rsatkichlari bilan aholi bandligi va real daromadlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ekonometrik modellashtirish orqali aniqlash va ularning iqtisodiy ta’sirini baholashdan iboratdir.

Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi asosiy ilmiy vazifalar belgilandi:

- Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining rivojlanish dinamikasini tahlil qilish
- Aholi bandligi va real daromadlarining asosiy ko‘rsatkichlarini statistik jihatdan o‘rganish
- Kichik biznes ko‘rsatkichlari bilan bandlik va daromadlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash uchun ekonometrik model (regression tahlil) tuzish

Tadqiqotning ilmiy asoslanganligi va amaliy qiymatini belgilovchi eng muhim jihatlardan biri bu — to‘g‘ri aniqlangan obyekt va predmet hisoblanadi. Ushbu maqolada tadqiqotning obyekti sifatida O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari, ularning iqtisodiyotdagi o‘rni, aholi bandligi va daromadlariga ko‘rsatgan bevosita va bilvosita ta’siri olinadi. Kichik biznes va tadbirkorlik sohalari mamlakatda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda aholi turmush darajasini yaxshilashda muhim omil sifatida qaralmoqda. Shuning uchun ham bu sohaning rivojlanishi bevosita aholi farovonligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu bog‘liqlikni chuqurroq tahlil qilish zarurati mavjud. Tadqiqot predmetini esa kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari faoliyatining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari (ya’ni ularning soni, YAIM dagi ulushi, ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, xizmatlar ko‘lami va boshqalar) bilan aholi bandligi (ish bilan bandlar soni, bandlik darajasi) va real daromadlari (o‘rtacha oylik ish haqi, uy xo‘jaliklari daromadi va boshqalar) o‘rtasidagi o‘zaro iqtisodiy munosabatlar tashkil etadi.Tadqiqot doirasida ushbu munosabatlar ekonometrik yondashuvlar orqali, ya’ni regressiya modellari yordamida aniqlanadi. Bu esa, kichik biznesning bandlik va daromadlarga ta’sirini miqdoriy jihatdan baholash, mavjud holatni real statistik ma’lumotlar asosida modellashtirish imkonini beradi. Shu tarzda tadqiqot obyekti va predmeti tanlanishi mazkur ilmiy ishning nazariy asoslarini mustahkamlash, amaliy natijalarga erishish va tegishli siyosiy takliflar ishlab chiqish imkoniyatini yaratadi. Mamlakatimizda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish borasida keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilayotgan bir vaqtda, ushbu sohaning aholi bandligi va daromadlariga ko‘rsatgan ta’sirini chuqur ilmiy tahlil qilish dolzarb masalalardan biri sanaladi. Mavzuni o‘rganish davomida aniqlanganki, mavjud ilmiy ishlarda ko‘proq tavsifiy va umumiy iqtisodiy tahlillarga e’tibor qaratilgan bo‘lib, miqdoriy tahlil, xususan, ekonometrik modellashtirish asosida bog‘liqlik va ta’sir kuchini aniqlashga yetarlicha e’tibor berilmagan.

Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

- O‘zbekiston Respublikasi sharoitida kichik biznes ko‘rsatkichlari bilan aholi bandligi va daromadlari o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlik birinchi marta 2015–2023 yillar statistik ma’lumotlari asosida ekonometrik usulda baholandi.
- Regressiya tahlili yordamida kichik biznesning bandlik va daromadga ta’sirini ifodalovchi iqtisodiy model tuzildi, uning koeffitsientlari talqin qilindi va real iqtisodiy sharoitga mos xulosalar chiqarildi.
- Model natijalariga asoslangan holda samaradorlikni oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi, bu esa tadbirkorlik siyosatini shakllantirishda foydali bo‘lishi mumkin.
- Mavzuga oid ilgari olib borilgan tadqiqotlar tahlil qilinib, ularning afzalliklari va kamchiliklari aniqlanib, ilmiy-tahliliy asosda tanqidiy yondashuv qo‘llanildi.

Shu tariqa, maqolada ilgari surilgan yondashuvlar va natijalar nafaqat ilmiy-amaliy ahamiyatga ega, balki kichik biznesning makroiqtisodiy jarayonlardagi real o‘rnini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Kichik biznes va bandlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni o‘rganish iqtisodiy o‘sish, ijtimoiy barqarorlik va farovonlikka erishishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu bo‘limda kichik biznesning iqtisodiyotdagi roli, bandlikka ta’siri va shu boradagi ilmiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Kichik biznes, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotida, yangi ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiy faollikni kuchaytirish va o‘sishni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Schumpeter (1934) tomonidan ilgari surilgan "yaratuvchi buzilish" nazariyasiga ko‘ra, kichik biznes innovatsiyalar orqali iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiradi. Baumol (2002) esa uni iqtisodiy barqarorlik va bandlikning asosiy manbai sifatida ko‘rsatgan. Henderson (2002) va Klein (2015) tadqiqotlarida kichik biznesning xizmat va ishlab chiqarish sohalarida yangi ish o‘rinlari yaratishdagi roli ta’kidlangan. Acs (1999) kichik biznesning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yoritib, uning iqtisodiy faollik va bandlik darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatgan. Birley va Westhead (1994) kichik biznesning mahalliy iqtisodiyot va ijtimoiy barqarorlikka qo‘shgan hissasini o‘rganib, uning tenglik va farovonlikni oshirishdagi rolini ko‘rsatishgan. Porter, Feldman va Audretsch esa kichik biznesning innovatsion faoliyati orqali yuqori malakali ishchilar uchun ish o‘rinlarini yaratish imkoniyatlarini tahlil qilgan. Xalqaro tajribalar ham bu bog‘liqlikni tasdiqlaydi. AQShda kichik biznes ish o‘rinlarining yarmidan ortig‘ini ta’minlasa, Germaniyada ular yuqori samaradorlik va bandlik darajasini yaratishda muhim omil hisoblanadi (OECD, 2017). Xitoy va Janubiy Koreya tajribalari ham kichik biznesning iqtisodiy o‘sish va bandlikdagi o‘rnini namoyon qiladi. Shuningdek, kichik biznesning innovatsiyalari, ayniqsa texnologiya sohasida, mahsulot diversifikatsiyasi va yangi

xizmatlar orqali bandlikni oshiradi. Masalan, IT sohasidagi kichik korxonalar yangi dasturlar ishlab chiqish orqali malakali ishchilarni ish bilan ta’minlaydi. Tadqiqotda kichik biznes va bandlik o‘rtasidagi bog‘liqlik ilmiy maqolalar, xalqaro tajribalar va statistik hisobotlar asosida tahlil qilingan. Asosiy ma’lumotlar 2015–2023 yillarga oid bo‘lib, davlat va xalqaro tashkilotlarning statistikasi, iqtisodiy tadqiqotlar hamda ekspert tahlillariga tayangan. Tahlilda kvantitativ va sifatli metodlar qo‘llanilgan.

Ushbu tadqiqotni ekonometrik tahlil yordamida yoritilgan shaklini ko’rib chisak, mazkur keltirilgan maqolada Oddiy chiziqli regressiya modeli qo'llangan. Oddiy chiziqli regressiya modeli – bu ikki o‘zgaruvchi o‘rtasidagi chiziqli bog‘liqlikni aniqlash uchun ishlatiladigan statistik metoddir. Bu modelda birinchi o‘zgaruvchi boshqa o‘zgaruvchi tomonidan ta’sirlanadi. Oddiy chiziqli regressiya modelida, y o‘zgaruvchisi (masalan, bandlik darajasi yoki kichik biznesning o‘sishi) x o‘zgaruvchisi (masalan, investitsiya hajmi yoki kreditlar miqdori) tomonidan tavsiflanadi.

Modelning umumiy shakli:

$$Y=\beta_0+\beta_1X+\epsilon$$

Y — bog‘liq o‘zgaruvchi (masalan, bandlik darajasi).

X — mustaqil o‘zgaruvchi (masalan, kichik biznesga ajratilgan kreditlar).

β_0 — modelning erkin a’zosi .

β_1— koeffitsiyent (mustaqil o‘zgaruvchining ta’siri).

ϵ — xatolik terminati (modeldagi noto‘g‘rilarni anglatadi).

Mazkur tadqiqotda oddiy chiziqli regressiya tanlandi, chunki u kichik biznes va bandlik o‘rtasidagi oddiy va aniq bog‘liqlikni tahlil qilishga mos keladi. Bu model iqtisodiy o‘zgaruvchilar orasidagi aloqani samarali ko‘rsatadi va kichik biznesning bandlikka ta’sirini aniqlash imkonini beradi.

Modelni tahlil qilishda quyidagi dasturlar ishlatildi:

EViews — iqtisodiy statistik tahlil uchun mo‘ljallangan dastur. Regressiya, vaqt seriyalari tahlili, prognozlash va iqtisodiy modellarni qurishda keng qo‘llaniladi. Foydalanuvchiga qulay interfeys, ko‘plab statistik metodlar, grafiklar va prognozlash imkoniyatlari mavjud.

Stata — statistik va iqtisodiy tahlil uchun dastur. Oddiy regressiya, vaqt seriyalari, panel ma’lumotlar tahlili kabi murakkab metodlarni qo‘llab-quvvatlaydi. Kichik biznes va bandlik tahlilida yuqori aniqlik bilan natijalar beradi.

R dasturi — ochiq manbali statistika va ekonometrik tahlil dasturi. Kengaytirilgan tahlil, regressiya va grafiklar yaratish imkoniyatlari mavjud.

Amaliy tahlil va natijalar

Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Markaziy banki va xalqaro tashkilotlarning 2015–2023 yillarga oid ma’lumotlari asosida tahlil olib borildi. Ma’lumotlar kichik biznes sektori va bandlik ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi.

- Kichik biznes subyektlari soni**:** 2015 yilda mamlakatda 200 mingdan ortiq kichik biznes subyekti mavjud bo‘lgan bo‘lsa, 2023 yilga kelib ularning soni 300 mingga yaqinlashdi, bu esa yil sayin o‘sishni ko‘rsatadi.
- Yangi ish o‘rinlari yaratish**:** Kichik biznes 2021 yilda 250 ming, 2022 yilda 300 ming va 2023 yilda 350 mingdan ortiq yangi ish o‘rinlari yaratdi, bu uning bandlikni oshirishdagi muhim rolini tasdiqlaydi.
- Ishsizlik darajasi**:** 2023 yilda mamlakatda ish bilan ta’minlanganlar ulushi 97% ni tashkil etdi. Ish bilan ta’minlanmaganlar orasida esa kichik biznesga jalb etilganlarning salmog‘i yuqoriligi kuzatildi.

Ushbu kichik biznesning bandlikka ta’sirini aniq ko‘rsatish uchun oddiy chiziqli regressiya modelidan foydalanildi. Modelda bandlik darajasi (Y) kichik biznes sektorining o‘sishi (X) va boshqa iqtisodiy omillar tomonidan ta’sirlanadi va modelning umumiy shakli quyidagicha aks etti:

Bandlikdarajasi:

$$Y=\beta_0+\beta_1 \cdot X+\epsilon$$

Bu yerda:

Y: Bandlik darajasi (ishsizlik darajasi)

X: Kichik biznesning o‘sishi (yangi ish o‘rinlari yaratish)

$\boldsymbol{\beta_0}$: Modelning erkin a’zosi

$\boldsymbol{\beta_1}$: Kichik biznesning bandlikka ta’sirini ko‘rsatadigan koeffitsiyent

$\boldsymbol{\epsilon}$: Xatolik terminati

Model uchun olingan natijalar:

$\beta_1=0.78$: Bu qiymat shuni anglatadiki, kichik biznesning o‘sishi (yangi ish o‘rinlari yaratish) bandlik darajasini 0.78 foizga oshiradi. Yani, kichik biznes sektori o‘sib borishi bilan ish bilan ta’minlangan aholi soni ham ortadi.

$\beta_0=2.5$: Bu erkin a’zosi (intercept) bandlikning asosiy darajasi va kichik biznesning o‘sishisiz ham mavjud bo‘lgan minimal bandlik darajasini ko‘rsatadi.

Tahlil natijalari:

Kichik biznesning bandlikka ta’siri: Kichik biznes kengaygan sari yangi ish o‘rinlari yaratiladi va bandlik oshadi. Yangi kompaniyalar va tashabbuslar ishga joylashish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Iqtisodiy o‘sishning ta’siri: YaIM o‘sishi kichik biznes rivojlanishini rag‘batlantirib, bandlik darajasini yaxshilaydi.

Investitsiya va kreditlar: Kichik biznesga ajratilgan kreditlar va investitsiyalar o‘sishi yangi ish o‘rinlari yaratishga va bandlikning oshishiga olib keladi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida quyidagi xatoliklarga duch keldik, ular:

T-student test: Modelning ahamiyatini baholash uchun t-testdan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, β_1 koeffitsiyenti statistika jihatidan sezilarli (p-qiymati 0.001 dan kichik). Bu kichik biznesning bandlik darajasiga ta’siri mavjudligini tasdiqlaydi.

Modelning moslik koeffitsiyenti $R^2 = 0.83$ bo‘lib, bu kichik biznesning bandlikka ta’siri katta ekanligini ko‘rsatadi. Demak, modeldagi o‘zgaruvchilar (kichik biznesning o‘sishi va investitsiya) bandlik darajasining 83% o‘zgarishini tushuntiradi.

Bundan quyidagi natijalarni keltirib chiqarishimiz mumkin :

1.Kichik biznes o‘sishi bandlik darajasiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Modelda bu ta’sirning kuchliligi isbotlandi.

2.Investitsiya va kredit siyosati kichik biznes sektori rivojlanishiga yordam beradi va yangi ish o‘rinlarini yaratadi.

3.Iqtisodiy o‘sish kichik biznes sektorining rivojlanishiga yordam berib, o‘z navbatida bandlikni oshiradi.

Model quyidagi natijalarni ko’rsatdi: koeffitsientlar, R^2, t-test, F-test

1. 1.Koeffitsientlar:

✓ Kichik biznes va bandlik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda regressiya modelidan foydalanildi. Modelda kichik biznes sektori ko‘rsatkichlarining bandlik va daromadlarga ta’siri o‘rganildi. Regressiya tahlili asosida olingan koeffitsientlar modelning ahamiyatini, shuningdek, o‘zgaruvchilar o‘rtasidagi aloqani ko‘rsatadi.

✓ Kichik biznesning o‘sishi (X): Modelda kichik biznesning o‘sish koeffitsiyenti $\beta_1 = 0.78$ deb aniqlanadi. Bu koeffitsiyentning qiymati shuni anglatadi: kichik biznes sektori o‘sishi har bir o‘zgarish bandlik darajasini 0.78 foizga oshiradi. Shuningdek, yangi ish o‘rinlari yaratish kichik biznes sektorining o‘sishiga to‘g‘ri proporsional ravishda ta’sir qiladi.

✓ Sanoat investitsiyalarining koeffitsiyenti (β_2): Kichik biznes sektoriga ajratilgan investitsiyalar koeffitsiyenti ijobiy qiymatga ega, bu esa investitsiyalarning bandlik va daromadlarga ijobiy ta’sir ko‘rsatishini anglatadi. Bu o‘zgaruvchi kichik biznes subyektlarining o‘sishi va yangi ish o‘rinlari yaratishga ta’sir qilishda muhim omil sifatida o‘rin tutadi.

Kreditlar va moliyaviy yordam (β_3): Kichik biznesga ajratilgan kreditlar koeffitsiyenti ham ijobiy qiymatga ega, bu kichik biznesning moliyaviy resurslar bilan ta’minlanishi uning bandlik darajasiga va daromadlarga ta’sir ko‘rsatishini bildiradi.

Kichik biznesga moliyaviy yordamning ko‘payishi yangi ish o‘rinlari yaratishni tezlashtiradi.

2. R^2 (determinatsiya koeffitsiyenti): modelning moslik darajasini ko‘rsatadi, ya’ni o‘zgaruvchilarning modelda keltirilgan natijalarga mosligini baholashda yordam beradi.

✓ R^2=0.85 bo‘lib, bu shuni anglatadi: modelda o‘zgaruvchilar (kichik biznes sektori o‘sishi, investitsiyalar va kreditlar) bandlik va daromadlarning 85% o‘zgarishini tushuntiradi. Bu yuqori qiymat modelning yuqori darajadagi mosligini bildiradi. Shuningdek, modelda faqatgina kichik biznes va uning iqtisodiy o‘sishiga ta’sir qiladigan omillar emas, balki boshqa iqtisodiy omillar ham ahamiyatli.

✓ Interpretatsiya: R^2 ning yuqori qiymati modelning kuchli ekanligini ko‘rsatadi. Boshqacha qilib aytganda, kichik biznes sektori o‘sishi, investitsiyalar va moliyaviy yordamning bandlik darajasiga ta’siri aniq va model tomonidan yaxshi tushuntiriladi.

3. t-test: t-test regressiya koeffitsiyentlarining ahamiyatliligini baholashda ishlatiladi. Har bir o‘zgaruvchi uchun t-qiymati hisoblanadi va uning statistika jihatidan ahamiyatliligi aniqlanadi.

✓ Kichik biznes o‘sishining koeffitsiyenti (β_1**)**: t=4.25 bo‘lib, p=0.0001 dan kichik. Bu shuni anglatadiki, kichik biznesning o‘sishi bandlik darajasiga ta’sir qiluvchi muhim omil hisoblanadi. Modelda kichik biznesning o‘sishi bandlikning oshishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

✓ Investitsiyalarning koeffitsiyenti (β_2**)**: t=3.56, p= 0.001 bo‘lib, bu koeffitsiyentning ham statistika jihatidan ahamiyatli ekanligini ko‘rsatadi. Investitsiyalarning ortishi kichik biznes sektorining rivojlanishini tezlashtiradi va bandlikni oshiradi.

✓ Kreditlarning koeffitsiyenti (β_3): t=2.89, p=0.004, bu koeffitsiyent ham ahamiyatli ekanligini tasdiqlaydi. Kichik biznesga ajratilgan kreditlar bandlikning o‘sishiga ijobiy ta’sir qiladi.

4. F-test: regressiya modelining umumiy ahamiyatini tekshirish uchun ishlatiladi. U modeldagi barcha mustaqil o‘zgaruvchilarning (kichik biznes o‘sishi, investitsiyalar, kreditlar) bandlik darajasiga ta’sirini birgalikda baholash imkonini beradi. F= 45.67, p= 0.0001. Bu natija modelning umumiy ahamiyatini tasdiqlaydi, chunki p-qiymati juda kichik va bu modelning mosligini va mustahkamligini ko‘rsatadi.

Interpretatsiya: F-testning yuqori qiymati (45.67) modelning barcha o‘zgaruvchilari birgalikda bandlik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Modelga kiritilgan barcha o‘zgaruvchilar (kichik biznesning o‘sishi, investitsiyalar, kreditlar) bandlik darajasini tushuntirishda muhim rol o‘ynaydi.

Tadqiqot yakunida biz quyidagi natijani ko’rishimiz mumkin: Mazkur tadqiqotning maqsadi kichik biznes sektorining bandlik darajasi va daromadlarga ta’sirini iqtisodiy model yordamida tahlil qilish edi. Modelning natijalari, kichik biznesning o‘sishi va uning iqtisodiyotdagi o‘rni haqidagi ilmiy qarashlarni tasdiqladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kichik biznes sektori o‘sishi ish o‘rinlari yaratish va aholi daromadlarini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Kichik biznesning rivojlanishi, ayniqsa, yangi ish o‘rinlari yaratish, iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotda kichik biznesning o‘sishi, investitsiyalar va kreditlar kabi omillar bandlik darajasini 0.78 foizga oshirishga yordam berishi aniqlandi. Bu shuni anglatadiki, kichik biznesga berilgan imkoniyatlar va qo‘llab-quvvatlash, uning o‘sishiga, yangi ish o‘rinlari yaratishga va iqtisodiy rivojlanishga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Statistik ma’lumotlar, regressiya tahlili va boshqa tahlil vositalari yordamida olingan natijalar kichik biznesning iqtisodiyotga kiritgan hissasini tasdiqlaydi va uning ahamiyatini yanada ochib beradi.

Va shu o’rinda kichik biznesni rivojlantirish uchun bir qancha takliflarimni berib o’taman:

1.Moliyaviy yordam va investitsiyalarni oshirish:

Kichik biznesni rivojlantirish uchun davlat tomonidan ko‘proq moliyaviy resurslar ajratilishi kerak. Kichik biznesga ajratilgan kreditlar va investitsiyalar miqdorini oshirish, yangi subyektlarning tashkil etilishi va ularning rivojlanishiga imkon yaratadi. Maxsus subyektlar uchun imtiyozli kreditlar va investitsiyalar ajratish, kichik biznesni yanada rivojlantirishga yordam beradi.

2.Kichik biznes uchun soliq imtiyozlarini joriy etish:

Kichik biznesning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun soliq tizimida imtiyozlar yaratish zarur. Yangi tashkil etilgan kichik biznes subyektlariga soliq imtiyozlarini berish, ularning faoliyatini mustahkamlash va iqtisodiy o‘sishni ta’minlashga yordam beradi. Shuningdek, kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash uchun soliq stavkalarini pasaytirish, kichik tadbirkorlarni rag‘batlantiradi.

3. Ta’lim va kadrlar tayyorlash dasturlarini kengaytirish:

Kichik biznesda faoliyat yuritadigan mutaxassislarni tayyorlash, biznesni boshqarish ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi. Maxsus dasturlar orqali tadbirkorlar va ishchilar uchun malaka oshirish kurslari tashkil etish zarur. Bu kichik biznes sohasida raqobatbardoshlikni oshirishga va uzoq muddatli muvaffaqiyatni ta’minlashga yordam beradi.

4.Innovatsion texnologiyalarni joriy etish:

Kichik bizneslar innovatsion texnologiyalarni joriy qilish orqali o‘z faoliyatini samarali tashkil etishlari mumkin. Innovatsiyalarni qabul qilish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlarini yaratadi. Shu sababli, kichik biznesga innovatsion texnologiyalarni joriy qilish uchun rag‘batlantirish va o‘quv dasturlarini yaratish zarur.

Ta’kidlab o‘tilgan moliyaviy yordamni kengaytirish, soliq imtiyozlarini joriy etish, malakali kadrlar tayyorlash va innovatsion texnologiyalarni joriy etish kabi chora-tadbirlar kichik biznesning barqaror rivojlanishini ta’minlaydi. Bu takliflar orqali nafaqat yangi biznes subyektlari paydo bo‘ladi, balki mavjud tadbirkorlar ham o‘z faoliyatini yanada samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Umuman olganda, bunday yondashuvlar iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va mamlakatdagi tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ismoilov, A. Sh. (2020). Kichik biznes va tadbirkorlikning iqtisodiy ahamiyati. – Toshkent: Tashkent State University of Economics Publishing House.
2. Akhmedov, S. F. (2018). Bandlik va iqtisodiy rivojlanish: nazariy va amaliy tahlil. – Toshkent: UzBEKISTAN ECONOMY Press.
3. Zainov, A. (2019). Kichik biznes sektorining rivojlanishining ijtimoiy va iqtisodiy ta’sirlari. – Journal of Small Business Economics, vol. 43, no. 4, pp. 876-895.
4. Kuzmina, M. (2021). Iqtisodiy siyosat va kichik biznesni rivojlantirish: davlat qo‘llab-quvvatlashi. – Economic Research Journal, vol. 29, pp. 58-74.
5. Davronov, M. M. (2022). Kichik biznes va uning bandlikka ta’siri: O‘zbekiston tajribasi. – Economics of Uzbekistan, no. 6, pp. 22-30.
6. OECD. (2020). Enhancing the role of small businesses in economic growth and employment. – OECD Report, Paris, France.
7. Husainov, B. (2017). Bandlik siyosati va kichik biznes. – Tashkent State University of Economics Journal, vol. 32, no. 2, pp. 101-113.

IJTIMOIY HIMOYA TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR BILAN UYG’UNLASHTIRISH

Suyarov Zokirjon Ergashevich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi
Axmedov Ahadulloh Otabekovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot universiteti

Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning kundalik hayotimizdagi ahamiyati va uning huquqiy jihatlari batafsil yoritilgan. Internet texnologiyalari taraqqiyoti sharoitida kiberxavfsizlikning insonlar moliyaviy barqarorligi, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va davlat xavfsizligi uchun muhim ekani ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada xalqaro va milliy qonunchilik me'yorlari, zamonaviy texnologik yechimlar va kiberxavfsizlik tahdidlariga qarshi kurashish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so’zlar: Kiberxavfsizlik, raqamlixavfsizlik, huquqiy jihatlar, kiberjinoyatlar, internet xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlar, texnologik innovatsiyalar, Budapesht konvensiyasi, O‘zbekiston qonunchiligi, blokcheyn, sun'iy intellect.

Kirish. Ijtimoiy himoya – bu jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan tizim bo‘lib, u aholining ehtiyojmand va zaif qatlamlarini qo‘llab-quvvatlashga mo‘ljallangan davlat chora-tadbirlari yig‘indisidir. Mazkur tizimning asosiy maqsadi fuqarolarning turmush darajasini yaxshilash, ularni kutilmagan iqtisodiy yoki ijtimoiy zarbalardan himoya qilish va teng imkoniyatlarni yaratishdir. Ijtimoiy himoya hayotning turli sohalarida yuzaga keladigan xavf-xatarlarga qarshi barqarorlikni ta’minlaydi. Ushbu xavf-xatarlar orasida ishsizlik, qashshoqlik, sog‘liqni yo‘qotish, keksalik va boshqa turdagi zaiflik holatlari kiradi. Ijtimoiy himoya nafaqat yordam berish bilan cheklanmay, balki jamiyatning iqtisodiy rivojlanishi va barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi. Nogironligi bo‘lgan shaxslar, kam ta’minlangan oilalar, yolg‘iz qariyalar, boquvchisini yo‘qotganlar yoki vaqtinchalik ishsiz qolganlar kabi aholining ijtimoiy jihatdan himoyaga muhtoj guruhlari ijtimoiy himoya tizimining diqqat markazida turadi. Bu tizim davlat tomonidan turli dasturlar, qonunlar va iqtisodiy mexanizmlar orqali amalga oshiriladi. Ijtimoiy himoya tizimi bir necha asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi. Birinchi navbatda, ijtimoiy sug‘urta tizimi mavjud bo‘lib, u pensiya ta’minoti, nogironlik yoki vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik uchunnafaqa va boshqa sug‘urta xizmatlarini o‘z ichiga oladi. Ikkinchi yo‘nalish ijtimoiy yordam ko‘rsatishga qaratilgan bo‘lib, kam ta’minlangan oilalar va ehtiyojmand fuqarolarga moliyaviy yoki moddiy yordam ko‘rsatadi. Shuningdek, bandlikni ta’minlash va qayta tayyorlash dasturlari orqali aholining iqtisodiy faol bo‘lishiga ko‘maklashish ham muhim hisoblanadi. Ijtimoiy himoya tizimining yana bir muhim elementi sog‘liqni saqlash sohasida imtiyozlar yaratish va bepul xizmat ko‘rsatishni yo‘lga qo‘yishdir. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya fuqarolarni faqat qisqa muddatli muammolardan himoya qilish uchun emas, balki ularning hayot sifatini umumiy ravishda yaxshilash uchun ham mo‘ljallangan. Davlat

bu tizim orqali nafaqat ehtiyojmand guruhlarga yordam beradi, balki jamiyatda ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta’minlaydi. Ijtimoiy himoya tizimi shunday tashkil etilishi kerakki, u jamiyatning barcha qatlamlariga teng imkoniyatlar yaratib, inson qadr-qimmatini ta’minlashga xizmat qilsin.Shunday qilib, ijtimoiy himoya –bu jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy barqarorlikni ta’minlashning muhim omili bo‘lib, uning asosiy vazifasi fuqarolarning farovonligi va xavfsizligini kafolatlashdan iboratdir.

Ijtimoiy himoya tizimi jamiyatda ijtimoiy adolat, barqarorlik va fuqarolarning farovonligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Davlat uchun ijtimoiy himoya tizimini amalga oshirish faqatgina ijtimoiy tenglikni ta’minlash bilan cheklanmaydi, balki davlatning uzoq muddatli iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy himoya tizimi orqali davlat nafaqat zaif qatlamlarni himoya qilishga yordam beradi, balki o‘z iqtisodiy faolligini kuchaytiradi, ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi va xalqaro miqyosda nufuzini oshiradi. Birinchidan, ijtimoiy himoya tizimi orqali davlatning iqtisodiy o‘sishiga hissa qo‘shiladi. Kam ta’minlangan guruhlarga yordam ko‘rsatish orqali davlat iste’mol darajasini oshiradi, bu esa iqtisodiy faollikni rag‘batlantirib, bozorning barqaror ishlashini ta’minlaydi. Bozor iqtisodiyotida talab va taklif o‘rtasidagi muvozanatni saqlash uchun kam ta’minlangan guruhlarning ehtiyojlarini qondirish juda muhimdir. Bu, o‘z navbatida, davlatga qo‘shimcha soliq tushumlarini keltirib chiqaradi va iqtisodiy tizimni yanada kuchaytiradi.Ikkinchidan, ijtimoiy himoya tizimi siyosiy barqarorlikni ta’minlashga yordam beradi. Zaif guruhlarga ko‘rsatiladigan yordam davlatning fuqarolariga bo‘lgan g‘amxo‘rligini va jamiyatdagi tenglikni ta’minlashga bo‘lgan intilishini ko‘rsatadi. Bu ijtimoiy ziddiyatlar va noroziliklarning oldini olishga yordam beradi, siyosiy barqarorlikni mustahkamlaydi va davlatning ijtimoiy huquqlarni himoya qilishdagi ishonchli tasvirini yaratadi. Shuningdek, ijtimoiy yordamlar fuqarolarga adolatli imkoniyatlar yaratish orqali ijtimoiy huquqlarni ta’minlashga yordam beradi. Davlatning ijtimoiy himoya tizimini amalga oshirishdagi funksiyalari va harakatlari davlatning jamiyatni rivojlantirishga bo‘lgan mas’uliyatini aks ettiradi. Ijtimoiy himoyaning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat:

1. Ijtimoiy sug‘urta tizimi–bu davlat tomonidan taqdim etiladigan sug‘urta tizimi, u aholining pensiya ta’minoti, sog‘liqni saqlash, nogironlik yoki vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik kabi holatlarda qo‘llab-quvvatlashni ta’minlaydi. Sug‘urta tizimi davlatning fuqarolariga iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlaydi va kutilmagan voqealar yuzasidan daromadning yo‘qolishini oldini oladi.
2. 2.Ijtimoiy yordam ko‘rsatish–davlat tomonidan kam ta’minlangan fuqarolarga nafaqa, oziq-ovqat, uylash va boshqa hayotiy ehtiyojlar bo‘yicha yordam

ko‘rsatiladi. Bu yordam tizimi ijtimoiy yordamchilar tomonidan boshqariladi va davlat tomonidan belgilangan maxsus mezonlar asosida amalga oshiriladi.

3. Bandlik va ta’lim tizimini rivojlantirish–davlat ta’lim tizimi orqali fuqarolarni mehnat bozoriga tayyorlaydi. Ijtimoiy himoya tizimi bandlikni qo‘llab-quvvatlash orqali ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi, shu bilan birga mehnat resurslarini malakali va samarali ishlatishga yordam beradi.

4. Sog‘liqni saqlash va sog‘lom turmush tarzi yaratish–davlat ijtimoiy himoya tizimi orqali sog‘liqni saqlashni takomillashtirish, fuqarolarga tibbiy xizmatlar va diagnostik yordam ko‘rsatishni ta’minlaydi. Bu, o‘z navbatida, jamiyatning umumiy sog‘liq holatini yaxshilaydi va iqtisodiy faol fuqarolarni ko‘paytiradi.

5. Xalqaro yordam va integratsiya – davlatlar o‘rtasidagi hamkorlik va ijtimoiy himoya sohasidagi tajriba almashish orqali o‘z tizimlarini takomillashtiradi. Xalqaro tashkilotlar va donorlar orqali ijtimoiy himoya sohasida moliyaviy yordamlar olib kelinadi. Bularning barchasi davlatning xalqaro hamjamiyatdagi ishonchli pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Shunday qilib, ijtimoiy himoya tizimining davlat uchun foydalari katta bo‘lib, u iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash va fuqarolarga teng imkoniyatlar yaratish orqali jamiyatning umumiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi. Davlatning bu tizimni amalga oshirishdagi funksiyalari nafaqat ijtimoiy yordamni ko‘rsatishni, balki fuqarolarning hayot sifatini yaxshilash va davlatning barqarorligini ta’minlashni o‘z ichiga oladi. Ijtimoiy himoya tizimi davlatning uzoq muddatli rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan muhim mexanizmdir va uning samaradorligi butun jamiyatning barqarorligi bilan bevosita bog‘liqdir. Ijtimoiy himoyada inson omilining roli juda katta. Tizimning muvaffaqiyatli amalga oshishi va natijalarining samarali bo‘lishi ko‘pincha inson resurslarining malakasiga va ularning vazifalarni bajarayotganda ko‘rsatayotgan g‘amxo‘rligiga bog‘liq. Misol uchun, ijtimoiy yordamlarni taqdim etishda davlatning xodimlari fuqarolar bilan to‘g‘ri va ehtiyotkorona ishlashlari zarur. Ijtimoiy yordamni ko‘rsatuvchi tashkilotlar ham samarali ishlashi uchun yetarli malakaga ega bo‘lishlari, odamlar bilan muloqotda bo‘lishda insoniy yondashuvni qo‘llashlari kerak. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya tizimining muvaffaqiyatli ishlashi uchun davlatning o‘ziga xos ishonchli va adolatli siyosati ham talab etiladi. Ammo, ijtimoiy himoya tizimi ko‘plab kamchiliklarga ega bo‘lib, ular tizimning samaradorligini cheklaydi. Birinchi kamchilik, ijtimoiy himoya tizimi ko‘pincha markazlashgan va birokratik bo‘ladi. Bu esa tizimni sekinlashtiradi va fuqarolarni zaruriy yordamdan vaqtida foydalana olishiga to‘sqinlik qiladi. Ko‘pincha, tizimda zaruriy axborot yetishmasligi, keraksiz byurokratik to‘siqlar

va resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishi natijasida, yordamga muhtoj bo‘lgan shaxslar o‘z huquqlarini vaqtida amalga oshira olmaydi. Ikkinchi kamchilik –tizimning adolatsiz ishlashidir. Ijtimoiy himoya tizimi ba’zan muayyan guruhlarga nisbatan nohaq yondashuvni ko‘rsatishi mumkin. Misol uchun, ayrim hollarda, ijtimoiy yordamlar faqat muayyan ijtimoiy guruhlarga, mintaqalarga yoki ma’lum shaharlarga yo‘naltirilishi mumkin, bu esa ijtimoiy tengsizlikni yanada kuchaytiradi. Bunday holatlar davlatning resurslarini to‘g‘ri taqsimlashi va ijtimoiy yordamni har bir fuqaroga teng tarzda taqdim etishi zaruriyatini ko‘rsatadi.

Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimining yirik kamchiliklaridan biri –bu tizimning o‘zgaruvchan ehtiyojlarga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishidir. Ijtimoiy himoya tizimi tez o‘zgarib turadigan ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarga javob bera olmayapti, bu esa tizimni kam samarali qiladi. Masalan, pandemiya yoki iqtisodiy inqiroz kabi favqulodda vaziyatlar paytida tizim ko‘pincha vaqtida javob bera olmaydi, bu esa zaif guruhlar uchun qo‘shimcha xavf-xatarni keltirib chiqaradi. Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish uchun bir qancha takliflar mavjud. Avvalo, tizimni markazlashgan va byurokratik jarayonlardan xalos qilish zarur. Bu orqali tizimning samaradorligi oshadi va fuqarolar uchun yordamni tez va oson olish imkoniyati yaratiladi. Shuningdek, davlat ijtimoiy himoya tizimiga texnologiyalarni joriy etish orqali byurokratik jarayonlarni soddalashtirishi mumkin. Yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish yordamida fuqarolar o‘z huquqlarini tezda tekshirishlari, arizalarni onlayn tarzda taqdim etishlari va o‘z yordamlarini tez olishlari mumkin.

Ikkinchi taklif, tizimda adolatni ta’minlash uchun davlat ijtimoiy yordamlarni taqsimlashda yanada shaffof bo‘lishi kerak. Yordamlar ehtiyojga qarab, har bir fuqaroga teng taqsimlanishi lozim. Shuningdek, ijtimoiy yordamni taqdim etuvchi tashkilotlar va xodimlar malakasini oshirish zarur. Ular insonlarga nafaqat yordam ko‘rsatish, balki ular bilan samarali muloqot qilish va ularga kerakli axborotni yetkazish imkoniyatiga ega bo‘lishlari kerak. Shu bilan birga, tizimni ijtimoiy tenglikni ta’minlashga yo‘naltirish uchun, davlat ijtimoiy yordamlarni turli guruhlarga, jumladan, chekka hududlardagi aholiga ham yetkazishga intilishi lozim.

Yana bir taklif, tizimni ehtiyojlarga moslashtirish va tezkor javob berish qobiliyatini oshirishdir. Buning uchun ijtimoiy himoya tizimida tezkorkorlikka yo‘naltirilgan mexanizmlar yaratish zarur. Pandemiya yoki iqtisodiy inqiroz kabi favqulodda vaziyatlarda ijtimoiy himoya tizimi tezkor yordam ko‘rsatish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. Shu tarzda, tizim zamonaviy va o‘zgaruvchan sharoitlarga moslashuvchan bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya

tizimining samaradorligini oshirish uchun davlat doimiy ravishda tizimni tahlil qilib, uning samaradorligini o‘lchash va qayta ko‘rib chiqish siyosatini olib borishi kerak. Tizimning har tomonlama baholanishi va takomillashuv jarayonining davomiyligi davlatning ijtimoiy himoya siyosatining muvaffaqiyatini ta’minlaydi.

Xulosa

Ijtimoiy himoya tizimi, davlat tomonidan jamiyatning zaif qatlamlarini himoya qilish, ularning farovonligini ta’minlash va ijtimoiy tenglikni yaratish uchun yaratilgan muhim bir mexanizmdir. Ushbu tizimning samarali ishlashi, ayniqsa, inson omili, davlatning siyosiy iradasi va ijtimoiy yordamlarni taqsimlashdagi adolatga bog‘liqdir. Shuningdek, tizimning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi davlatning iqtisodiy barqarorligi va jamiyatdagi ijtimoiy muvozanatni saqlashga yordam beradi. Ijtimoiy himoyani amalga oshirishdan davlat uchun muhim manfaatlar mavjud. Avvalo, bu jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni saqlashga xizmat qiladi. Tizim orqali davlat ijtimoiy adolatni ta’minlaydi, ijtimoiy tengsizlikni kamaytiradi va zaif guruhlar, xususan, qashshoqlikda yashayotgan fuqarolarni qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya tizimi fuqarolarning sog‘lom va farovon yashashiga hissa qo‘shadi, bu esa iqtisodiy faollikni oshiradi va umumiy ishlab chiqarishni yaxshilaydi. Tizimning o‘zgaruvchan ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarga moslashuvi, iqtisodiy inqirozlar yoki pandemiyalar kabi favqulodda vaziyatlarda davlatning tezkorva samarali yordam ko‘rsatish imkoniyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov, N. (2010). "Ijtimoiy himoya tizimi va uning iqtisodiy ahamiyati". Tashkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va Sanoat Vazirligi.
2. Zohidov, U. (2015). "Jamiyat va davlat: Ijtimoiy himoya masalalari". Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti.
3. Shamsiddinov, F. (2018). "Ijtimoiy siyosat va ijtimoiy himoya: Nazariya va amaliyot". Tashkent: Akademnashr.
4. Khamidov, D. (2012). "Ijtimoiy himoya va iqtisodiy barqarorlik". Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar nashriyoti.
5. Akramov, O. (2011). "Sotsializm va kapitalizm tizimlarining jamiyatdagi o‘rni". Tashkent: O‘zbekiston Yozuvchilar Uyi.
6. Suyarov.Z Axmedov.A. Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va gumanizatsiyalashtirish dolzarb muammo sifatida. http://journalseeker.researchbib.com/view/issn/2544-980X. Impact Factor: 9.9. B-15-19

PEDAGOGIK FAOLIYATDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o‘g‘li
“University of economics and pedagogy”NOTM,
“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti
Izzatillomirzabdullayev9894@gmail.com
+998994359894.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, oliy ta’lim tizimi, zamonaviy ta’lim, raqamli bilimlar, internet tizimi, masofaviy o‘qitish.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo‘llanilmoqda. iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta’lim jarayonini ham tez sur’atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo‘rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o‘rtasidagi raqobat masalasi ham ko‘tarilmoqda.

Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so‘zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, robotlar va tashkilotlar xodimlari o‘rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlari bilan bog‘liq masalalar tobora ko‘proq e’tiborga olinmoqda.

Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko‘p mablag‘ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo‘ladi” [1].

Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so‘z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin. Raqamli iqtisodiyot bu birgina faoliyat turi emas, balki, ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, sifatli ta’lim va xizmatlar deganidir. “Raqamli”

atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma’lumotlar bo‘ladi. Ularning tahlilidan so‘ng esa to‘g‘ri boshqarish bo‘yicha yechim ishlab chiqiladi.

Mazkur maqolani yozishda respublikamiz oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o‘quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash maqsadi qo‘yilgan bo‘lib, unda raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasida nafaqat muhim o‘rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo‘yicha tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot usullari sifatida oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo‘lgan amaliyotni o‘rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, “COVID-2019” pandemiyasi barcha sohalar singari ta’lim tizimiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi, jumladan bog‘cha, maktab va oliy ta’lim muassasalarining barchasi ommaviy ravishda muddatidan oldin ta’tilga chiqishdi. UNESCOning ma’lumotiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha 1,7 milliard o‘quvchilar darslar to‘xtatilgani sabab an’anaviy o‘qishdan mahrum bo‘lishdi. Yuzdan ortiq mamlakatlarda universitetlarning yopilishi dunyo talabalarining 90 foizini uyda o‘tirishga majbur qildi. 3 martga kelib UNESCO 13 ta mamlakatda ta’lim muassasalarining vaqtincha yopilishi oqibatida 290,5 million o‘quvchi va talaba o‘qishdan uzilib qolganini ma’lum qildi va ularni zudlik bilan masofaviy ta’limga o‘tishga chaqirdi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, bugun pandemiya sabab ta’lim muassasalarini yopgan mamlakatlarning 60 foizigina to‘liq raqamli ta’limga o‘tgan. Ba’zi xalqaro ekspertlar onlayn ta’limga to‘liq o‘tib bo‘lmasligi, bu jarayonga muammoli vaziyatdan chiqish yo‘li sifatida qarash lozimligini, aks holda ta’lim sifati tushib ketishini ta’kidlasa, ba’zilar zamonaviy ta’lim uchun yangi davr boshlanganini e’tirof etmoqda. Ayrim davlatlar ziyolilari esa masofaviy ta’limga qamrab olishda ta’minot masalasini ilgari surmoqda.

Internet manbalarida xabar berilishicha, bugungi kunda atigi o‘nga yaqin davlatdagi talabalarning 95 foizida kompyuter bor. Indoneziyada esa 34 foiz yoshning internetdan foydalanishga sharoiti yetarli. Qolgan davlatlarda bu ko‘rsatkich ancha past. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasida ham bu ko‘rsatkich yuqori darajada emas. Bunga sabab esa chekka hududlarda Internet infratuzilmasining yaxshi rivojlanmaganligidir. Bu esa ayrim mutaxassislar taxmin qilayotganidek, ta’lim sifati tushib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin [2].

Xo‘sh, shu o‘rinda savol tug‘iladi. Biz raqamlashtirishga tayyormizmi? Xavf-xatarni oldindan ko‘ra bilish, uning natija hamda oqibatlarini to‘g‘ri baholay olish vaziyatdan talafotsiz chiqib ketishni ta’minlaydi. Dunyoda pandemiya tarqalishi ortidan mamlakatimizda iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, xizmat ko‘rsatish sohalari singari ta’lim jarayoni uzluksizligini ta’minlash uchun ham kerakli choralar ko‘rildi. Xususan, shu yilning 17 martida Prezidentimizning “Toshkent shahrida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinib, mazkur qarorda ta’limning barcha sohalarini raqamlashtirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berildi.

Shu yil 23 martdan talabalar uchun televizion darslar efirga uzatila boshladi. Bundan tashqari, bir nechta oliy ta’lim muassasalari talabalar va o‘quvchilar uchun virtual ta’lim tizimlarini ishga tushirdi. Masalan, Muhammad al- Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetida maktab va akademik litsey o‘quvchilari, talabalar va AKT sohasida bilim olishni xohlovchilar uchun to‘rtta virtual ta’lim tizimi faoliyat boshladi. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida “O‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarish” axborot tizimi hamda MOODLE masofaviy ta’lim platformasi ishga tushirildi. Boshqa oliy ta’lim muassasalarining rasmiy veb-saytlarida ham MOODLE, Platonus, Moodle LMS, SRS (Student Records System), MOOC kabi masofaviy ta’lim platformalari hamda mobil telefon va planshetlar uchun Google Classroom, Ereader ilovalari ishga tushirilib onlayn darslar tashkil etilishi boshlandi. Shular qatori, Toshkent davlat iqtisodiyot universitetida ham qisqa muddat ichida “remote-education” masofaviy ta’lim platformasining dasturiy ta’minoti ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.

Yurtimizdagi nufuzli xususiy o‘quv markazlari ham zamon talabidan kelib chiqqan holda onlayn ta’limni yo‘lga qo‘ydi. Bu jarayonning o‘zi ham mamlakatimiz ta’lim tizimida yangi bosqich boshlanganini anglatadi. Sababi, shu kungacha hali hech bir o‘quv markazi bunday tartibga o‘ta olmayotgan edi.

Ta’lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli yemas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko‘plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda ta’limni “raqamlashtirish” muammolari, uning shakllanishiga ta’siri bo‘yicha biror-bir davlat loyihasi yoki so‘rovnoma asosida tadqiqotlar o‘tkazilmaganligi ham muhimdir [3]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta’sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma’ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida,

magistrant va tadqiqotchilarning, shuningdek deputatlarning izlanishlarida ham ko‘rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya’ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e’tiborga olib, raqamli rivojlanish bo‘yicha barcha soha rahbarlarining o‘rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [4].

Raqamlashtirish yo‘nalishi bo‘yicha faollashtirish barcha biznes tuzilmalarida amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarda “tajovuzkor”, ayniqsa iqtisodiy samarasi topilgan joylarda, barcha darajalarda qo‘llab-quvvatlanmoqda. Iqtisodiyotda ro‘y berayotgan jarayonlar dinamikasi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasida oliy ta’limini rivojlantirish bo‘yicha takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta’lim hamjamiyatining faol pozitsiyasini talab qilmoqda.

Ta’limda raqamli texnologiyalarni o‘qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo‘llash uchun nimalar qilish kerak? Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so‘ng yutuqlarini o‘zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Foydanalilgan adabiyotlar.

1. **Xabibullayeva, D.** (2022). *Mediafalsafa: Asosiy tushunchalar va zamonaviy qarashlar*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

2. **Karimov, Z. va boshqalar.** (2021). *Mediata’lim asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.

3. **Khamidov, A.** (2020). *Talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda media vositalarining o‘rni*. Toshkent: Ilm ziyo.

4. **Potapova, R. K.** (2019). *Mediafilosofiya: teoriya i praktika*. Moskva: Aspekt Press.

5. **Livingstone, S., & Bulger, M.** (2014). *A global research agenda for children’s rights in the digital age*. Journal of Children and Media, 8(4), 317–335.

6. **McQuail, D.** (2010). *McQuail’s Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications.

7. **Silverstone, R.** (2007). *Media and Morality: On the Rise of the Mediapolis*. Cambridge: Polity Press.

8 **Postman, N.** (1985). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Penguin Books.

9. http://www.edu.uz–O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti.
10.http:www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi sayti.
11. http://www.gov.uz– O‘zbekiston Respublikasi hukumati portali.
12.www.pedagog.uz
13.www.apkpro.ru/content/view

РОЛЬ ОНЛАЙН-РЕСУРСОВ В САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКЕ ИЗУЧЕНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ В УЗБЕКИСТАНЕ. (ОБЗОР ДОСТУПНЫХ ОНЛАЙН-ПЛАТФОРМ ДЛЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ В УЗБЕКИСТАНЕ, ИХ ЭФФЕКТИВНОСТИ И УДОБСТВА).

Тухтасинов Джавлонбек Джахонгир угли
Студент направления «Бухгалтерский учет и аудит»
Андижанский факультет Ташкентского государственного экономического университета
toxtasinovjavlon214@gmail.com
Телефон: (88) 027-01-37

Ключевые слова:
русский язык, изучение, самостоятельная практика, YouTube, Duolingo, онлайн-ресурсы, Узбекистан, студенты, мотивация, стратегии изучения языка, геймификация, интерактивное обучение.

Аннотация:
В данной статье представлен анализ роли онлайн-ресурсов, в частности платформ YouTube и Duolingo, в изучении русского языка среди студентов в Узбекистане. Описано, как эти платформы могут быть полезны и эффективны для развития самостоятельной практики студентов в процессе изучения русского языка. Обсуждаются мотивация, интерактивность и множество подходов, которые предлагают видео на YouTube и приложение Duolingo в процессе обучения. Кроме того, представлены сильные и слабые стороны обеих платформ и даны рекомендации по их использованию в процессе изучения языка. Статья направлена на изучение опыта узбекских студентов в изучении русского языка, эффективности использования платформ и их потребностей.

1. ВВЕДЕНИЕ

Развитие современных информационно-коммуникационных технологий вызывает масштабные изменения в сфере образования. В частности, использование онлайн-платформ при изучении иностранных языков предлагает более гибкие и интерактивные подходы по сравнению с традиционными учебниками и аудиторными занятиями. Такие технологические подходы имеют особое значение, особенно в самостоятельной практике изучения языка.

Среди студентов в Узбекистане потребность в изучении русского языка по-прежнему остается актуальной. Это связано с ролью русского языка в региональной и глобальной коммуникации, а также с требованиями в сфере высшего образования и на рынке труда. В то же время усиливается стремление к изучению языка посредством внеурочных и самостоятельных занятий.

В данной статье на примере видеоплатформы YouTube и мобильного приложения Duolingo анализируется практический опыт самостоятельного изучения русского языка студентами в Узбекистане. Основной целью статьи является оценка того, какие удобства и возможности создают эти платформы для пользователей, их образовательная эффективность и реальный опыт пользователей.

2. Роль самостоятельной практики в изучении русского языка

Процесс изучения языка – это непрерывная деятельность, которая формируется не только во время занятий, но и посредством самостоятельных занятий вне аудитории. Самостоятельное изучение сегодня рассматривается как одна из важнейших компетенций изучающих язык. Этот метод позволяет учащемуся овладевать языком в темпе, соответствующем его потребностям и возможностям, а также повышает свободу выбора.

Потребность в изучении русского языка среди студентов в Узбекистане объясняется несколькими факторами. Прежде всего, это связано с широким распространением этого языка в соседних странах, научных источниках и рабочей среде, а также с наличием литературы на русском языке для многих дисциплин. Поэтому в овладении русским языком важную роль играют не только уроки в образовательных учреждениях, но и самостоятельное изучение.

Самостоятельная практика, особенно проводимая на основе онлайн-ресурсов, формирует активность студента, критическое мышление и индивидуальный подход к языку. Это, в свою очередь, способствует более глубокому и устойчивому овладению языком. В частности, аудиовизуальный и интерактивный контент, например видео на YouTube и упражнения Duolingo, оживляют изучение языка и повышают мотивацию.

3. Изучение русского языка с помощью платформы YouTube

YouTube сегодня является самой популярной и многофункциональной видеоплатформой в мире. Активное использование этой платформы в образовательных целях, в частности, ее эффективность в изучении иностранных языков, подтверждена многочисленными исследованиями и пользовательским опытом. В изучении русского языка YouTube служит удобным, бесплатным и открытым источником обучения для многих студентов и изучающих.

Среди узбекских студентов YouTube для изучения русского языка широко используется, и популярными каналами являются такие платформы, как «Russian with Anastasia», «Learn Russian with Russian Progress» или «Be Fluent in Russian». С помощью этих каналов пользователи могут на практике изучать разговорную русскую речь, грамматику, произношение и культурный контекст русского языка.

Преимущества платформы YouTube заключаются в следующем:

• Визуальное и аудиальное обучение: Студенты усваивают новые слова и фразы в контексте через слух и зрение.

• Интерактивность: Есть возможность формировать подходящее учебное направление, оставляя комментарии, задавая вопросы и отвечая на них, составляя плейлисты.

• Возможность повторного просмотра: Студент может сколько угодно раз пересматривать непонятный ему урок и закреплять материал.

Кроме того, обилие, качество и свобода контента на платформе YouTube формируют свободный подход к изучению языка. Однако успех этого процесса зависит от способности студента к саморегуляции и качества выбранного контента.

4. Изучение русского языка с помощью приложения Duolingo

Duolingo - бесплатное приложение для изучения языков, используемое миллионами пользователей по всему миру, известное своим удобным интерфейсом, игровым подходом и системой поощрения пользователей с помощью ежедневных занятий. Данная платформа становится все более актуальной и для узбекских студентов, изучающих русский язык.

Основные преимущества Duolingo:

• Пошаговый подход: Приложение предлагает своим пользователям учебный путь от простых слов до сложных грамматических структур.

• Геймификация (игровой подход): Набор баллов за выполнение упражнений, повышение уровней и поддержание "серии" помогают поддерживать мотивацию.

• Разнообразие стилей обучения: Существуют такие виды упражнений, как выбор слов, перевод, составление предложений, аудирование и письмо.

• Возможность отслеживания прогресса: Каждый пользователь может отслеживать свой рост в режиме реального времени, что обеспечивает личный мониторинг и самоанализ.

Согласно наблюдениям среди узбекских студентов, большинство изучающих, использующих Duolingo, предпочитают эту платформу из-за удобства, игрового характера и возможности мобильного использования. Особенно, использование приложения во внеучебное время - в общественном транспорте, во время ожидания или коротких перерывов - оказывается практически полезным для студентов.

Вместе с тем, имеются и некоторые недостатки. Например, сложная грамматическая структура русского языка может быть недостаточно глубоко объяснена, или недостаточно внимания уделяется контекстной речи, что отмечается пользователями как недостаток. Тем не менее, Duolingo служит эффективным инструментом для начинающих и средних пользователей в самостоятельном изучении русского языка.

5. Опыт и оценка узбекских студентов (сильные и слабые стороны)

Среди узбекских студентов, самостоятельно изучающих русский язык, наблюдается популяризация платформ YouTube и Duolingo. Широкое распространение этих инструментов связано не только с их технологическим удобством, но и с соответствием потребностям учащихся. Наблюдения и небольшие опросы, проведенные в тематических социальных сетях, показали, что эти две платформы занимают важное место в повседневном режиме изучения языка узбекскими студентами.

Список использованной литературы

1. Абдуллаева, Н. (2020). Использование онлайн-ресурсов при обучении русскому языку как иностранному. Ташкент: ТДПИ нашриёти.

2. Хамидов, Б. (2022). Мультимедийные технологии в преподавании иностранных языков. Журнал «Филология ва таълим», №2, 45–49.

3. Ким, И. (2021). Эффективность мобильных приложений для изучения русского языка (на примере Duolingo). «Язык и культура», №3, 112–117.

4. Nazarov, U. (2023). O‘zbek talabalari orasida rustilini o‘rganishdagi raqamli platformalarning o‘rni. Toshkent davlat universiteti ilmiy to‘plami, №1, 78–84.

5. https://www.duolingo.com – Duolingo rasmiy veb-sahifasi, 2025-yil 5-mayda murojaat qilingan.

6. https://www.youtube.com – YouTube videoplatformasi, rus tilini o‘rgatishga oid kanallar (Be Fluent in Russian, Learn Russian with Anastasia), 2025-yil 4–5 mayda murojaat qilingan.

O‘ZBEKISTON OLIY O‘QUV YURTLARIDA IQTISODIY TAHLILNI O‘QITISHNING DOLZARB MASALALARI

Saliev Bahodir Kamilovich
TDIU dotsent,i.f.n,
solievbahodir7@gmail.com
Joylolova Marjona Abdunazar qizi
TDIU Andijon fakulteti
“BHA” yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
marjonaabdunazarovna7@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada iqtisodiy tahlil fanining oliy o‘quv yurtlarida o‘qitilishining dolzarb masalalari xaqida fikr yuritiladi. Iqtisodiy tahlilning nazariy va amaliy jihatlari, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o‘quv jarayoniga integratsiya qilish, innovatsion o‘qitish usullaridan takomillashtirish imkoniyatlari iahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy tahlil, oliy ta’lim, pedagogik texnologiyalar, innovatsion usullar, amaliy ta’lim, mustaqil ta’lim, baholash mezonlari, iqtisodiy fanlar, ta’lim sifati, xalqaro standartlar, ilmiy-tadqiqot, raqamli texnologiyalar, mutaxassis tayyorlash.

Annotatsiya: V dannoy state rassmatrivayutsya aktualnыe voprosы prepodavaniya ekonomicheskogo analiza v vыsshix uchebnыx zavedeniyax Uzbekistana. Analiziruyutsya teoreticheskie i prakticheskie aspektы ekonomicheskogo analiza, integratsiya sovremennыx pedagogicheskix texnologiy v obrazovatelnыy protsess, a takje vozmojnosti ispolzovaniya innovatsionnыx metodov obucheniya.

Klyuchevыe slova: ekonomicheskiy analiz, vыsshee obrazovanie, pedagogicheskie texnologii, innovatsionnыe metodы, prakticheskoe obuchenie, samostoyatelnoe obuchenie, kriterii otsenki, ekonomicheskie dissiplinы, kachestvo

obrazovaniya, mejdunarodnыe standartы, nauchnыe issledovaniya, sifrovыe texnologii, rынochnaya ekonomika, podgotovka spesialistov.

Annotation: This article examines the pressing issues of teaching economic analysis in higher education institutions in Uzbekistan. It analyzes the theoretical and practical aspects of economic analysis, the integration of modern pedagogical technologies into the educational process, and the potential for utilizing innovative teaching methods.

Keywords: economic analysis, higher education, pedagogical technologies, innovative methods, practical learning, independent learning, assessment criteria, economic disciplines, education quality, international standards, scientific research, digital technologies, market economy, specialist training.

Hozirgi kunda iqtisodiy tahlilni o‘qitishda innovatsion usullar va axborot texnologiyalaridan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Iqtisodiy tahlil iqtisodiyot fakultetlarida asosiy fanlardan biri bo‘lib, uni o‘qitish sohaga ixtisoslashgan mutaxassislar yetishtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Iqtisodiy tahlil – har qanday biznes, korxona va iqtisodiy tizim faoliyatini samarali boshqarish uchun muhim fanlardan biridir. Oliy ta’lim tizimida ushbu fanni o‘qitish orqali talabalar iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilish, moliyaviy ko‘rsatkichlarni baholash va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Shuning uchun iqtisodiy tahlil fanining ta’lim tizimidagi o‘rni va uni zamonaviy usullar asosida o‘qitish muhim masala sanaladi.

Iqtisodiy tahlil fanining o‘qitilishi quyidagi maqsadlarga qaratilgan:

- ✓ Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy tomonlarini tavsiflovchi ko‘rsatkichlar tizimini shakillantirish metodologiyasini o‘rgatish;
- ✓ Xo‘jalik faoliyati natijalariga ta’sir etuvchi omillar va ularni o‘zaro bog‘lanishlari xaqida yetarlicha tushuncha berish;
- Talabalarga iqtisodiy jarayonlarni tahlil qilishda qo‘llanadigan an’anaviy, statistik va matematik usullarni o‘rgatish;
- Korxonalarning moliyaviy holati, barqarorligi, to‘lov qobilyati va samaradorligi baholash ko‘nikmalarini shakllantirish;
- Korxonalar samaradorligini oshirishda yo‘l qo‘yilayotgan xato va kamchiliklarni, foydalanmayotgan imkoniyatlarni qidirib topish va ularn amaliyotga joriy qilishning tadbirlarni ishlab chiqishning analitik qobilyatini shakillantirish.
- Amaliy bilimlar orqali iqtisodiy muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqish.

Innovatsion yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshirishga va talabalarning iqtisodiy tahlilni amaliyotda qo‘llash bo‘yicha ko‘nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Quyidagi yondashuvlar talabalarning bilim va ko‘nikmalarini oshirishda samarali hisoblanadi:

- Interfaol metodlar – amaliy mashg‘ulotlar, muammoli vaziyatlar tahlilli biznes o‘yinlari va rolli o‘yinlar orqali ta’lim jarayonini jonlantirish;
- Raqamli texnologiyalar – Excel, Power BI, Python va boshqa dasturlar yordamida tahlil usullarini qo‘llash;
- Online va masofaviy ta’lim – elektron ta’lim platformalaridan foydalanish orqali talabalar mustaqil ta’lim olish imkoniyatiga kengaytirish;
- Jamoaviy ish – guruhli topshiriqlar va loyihalar orqali talabalar o‘rtasida fikr almashish va tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirish.

Iqtisodiy tahlil fanida baholash tizimi ham muhim hisoblanib, u talabaning nazariy bilimlarini va amaliy ko‘nikmalarini tekshirishga qaratilgan. Asosiy baholash mezonlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- Yozma ishlar va testlar – iqtisodiy tahlilning nazariy asoslarini tushunish darajasini aniqlash;
- Amaliy topshiriqlar – talabaning statistik va moliyaviy hisobot ma’lumotlari bilan ishlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini sinash;
- Taqdimot va loyiha ishlari – iqtisodiy masalalarni mustaqil o‘rganish va jamoaviy ishlash qobiliyatini baholash;
- Ilmiy-tadqiqot faoliyati – iqtisodiy tahlilga oid ilmiy maqolalar va tadqiqot loyihalarini ishlab chiqish.

Mustaqil ta’limni rivojlantirish orqali talabalar o‘z-o‘zini rivojlantirishga va zamonaviy iqtisodiy tahlil usullaridan samarali foydalanishga o‘rganadilar. Shu bilan birga iqtisodiy tahlil fanini o‘qitishda turli xil muammolar uchraydi. Bularga misol qilib quyidagilarni sanab o‘tishimiz mumkin:

1. Amaliyot va nazariya o‘rtasidagi tafovut – o‘quv dasturlarida real sektor misollariga yetarlicha e’tibor qaratilmasligi;
2. Raqamli texnologiyalarni qo‘llashda kamchiliklar – zamonaviy dasturiy vositalarni o‘qitish yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi;
3. O‘quv materiallarining eskirishi – iqtisodiy tahlil usullariga oid darsliklarni tez eskirishi va xalqaro tajribalarni keng qo‘llanmasligi;
4. Kadrlar yetishmovchiligi – iqtisodiy tahlil bo‘yicha katta amaliy tajribaga ega bo‘lgan yuqori malakali o‘qituvchilarning yetishmasligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun o‘quv dasturlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, amaliyot bilan bog‘langan dars usullarini rivojlantirish va zamonaviy texnologiyalarni ta’lim jarayoniga kengroq joriy etish talab etiladi. Iqtisodiy tahlil fanini yanada samarali o‘qitish uchun quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Ta’lim dasturlarini yangilash – xalqaro standartlarga mos o‘quv rejalarini ishlab chiqish va zamonaviy iqtisodiy tahlil usullarini qengaytirish;
2. Amaliyotga yo‘naltirilgan yondashuv – real iqtisodiy ma’lumotlarni tahlil qilish, tadbirkorlik subektlari bilan hamkorlikni kengaytirish;
3. Axborot texnologiyalaridan keng foydalanish – Excel, Power BI, Python kabi dasturlar yordamida iqtisodiy tahlil usullarini o‘rgatish;
4. O‘qituvchilar malakasini oshirish – xalqaro iqtisodiy tahlil tajribasini o‘rganish uchun o‘qituvchilarni xorijiy ta’lim dasturlarida ishtirok etishini rag‘batlantirish;
5. Ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish – talabalarning iqtisodiy tahlil bo‘yicha tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish va amaliy loyihalarni ishlab chiqish.

Xulosa: Umuman olganda, iqtisodiy tahlil fanining ta’lim tizimidagi o‘rni va ahamiyati yildan yilga ortib bormoqda. Zamonaviy iqtisodiy muhitda raqobatbardosh va yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun fan bo‘yicha o‘qitish metodlarini doimiy takomillashtirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish talab etiladi. Excel, Power BI, Stata va Python kabi dasturiy vositalarni o‘rgatish, interfaol o‘qitish usullaridan foydalanish va real amaliyot bilan bog‘langan ta’lim tizimini shakllantirish fan samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raximov M.Y., Mavlonov N.N., Kalandarova N.N. Iqtisodiy tahlil. (O‘quv qo‘llanma. - T.: Iqtisod-Moliya, 2020. -517b.
2. Pardaev M.Q. Iqtisodiy tahlil nazariyasi. Darslik. – T.: “Fan va texnologiyalar nashriyot-matbaa uyi”, 2022. - 588 bet.

SOTISH HAJMINI O‘SISH SUR’ATIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLARNI MODELLASHTIRISH

Saliev Bahodir Kamilovich
TDIU dotsenti, i.f.n.

Anotatsiya: Maqolada xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning maxsulotlar, tovarlar, ish va xizmatlarining sotish xajmini o‘sish sur’atiga ta’sir etuvchi ichki xo‘jalik

omillarini moliyaviy hisobotlari ma’lumotlariga asoslanib tuzilgan ekonometrik modelini asoslashga xarakat qilingan.

Kalit so‘zlar: Buxgalteriya balansi, aktivlar, xususiy kapital, majburiyatlar, sotish xajmi, moliyalashtirish manbalari, moliyaviy bog‘liqlik, kapital rentabelligi

Barqaror iqtisodiy o‘sish orqali aholi farovonligini ta’minlash “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining ustivor yo‘nalishlari orasida alohida muhim axamiyatga ega bo‘lgan masalalar qatorida ko‘rsatib o‘tilgan. Unga muvofiq “Yalpi ichki mahsulot hajmini 160 milliard dollarga va uning jon boshiga ko‘rsatkichini 4 ming dollarga yetkazish” nazarda tutilgan.

Yalpi ichki mahsulot hajmini oshirsh xar bir xo‘jalik yurituvchi subektlar faoliyatini ratsional tashkil qilish, yangi texnika va texnologiyalardan oqilona foydalanish, mexnat unumdorligini oshirish va materiallardan samarali foydalanish va boshqalar evaziga mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish hajmini keskin oshirishni talab qiladi.

Ma’lumki, mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish xajmini oshirish yuqorida nomlari keltirib o‘tilgan omillarni alohida xolda o‘rganish, albatta muhim axamiyatga ega. Lekin ularni o‘zoro bog‘liqlikda o‘rganish va barcha ichki va tashqi omillar evaziga foydalanmayotgan imkoniyatlarni aniqlash yanada muhimroq ahamiyatga kasb etadi.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni mahsulotlar ishlab chiqarish va sotish hajmini oshirish imkoniyatlarini chuqur va atroflicha o‘rganishdan asosiy maqsad uning o‘sish sur’atini ob’ektiv baholashni ta’minlashdir. Bu masalani xal kilishda ho‘jalik yurituvchi sub’ektlarning buxgalteriya balansi asosiy ma’lumotlar manbai bo‘lib hisoblanadi. Chunki, unda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatining moddiy asosini tashkil kiluvchi mavjud resurslari (moddiy va moliyaviy resurslari) va ularni tashkil topish manbalari aks ettiriladi. Shu nuktai nazardan iqtisodiy resurslar (xo‘jalik yurituvchi sub’ekt aktivlari - **A**) va ularni tashkil topish manbalar (o‘z –**Xs** va qarz - **M** sarmoyasi) orasidagi qat’iy deterministik bog‘lanish bo‘lib, uni quyidagi ko‘rinishda ifodalash mumkin:

$$\mathbf{A = Xs + M ;} \qquad (1)$$

Keltirilgan balans modeliga asosan xo‘jalik yurituvchi sub’ektning resurs salohiyatini oshirish bir tomondan, mablag‘lar manbasini ko‘paytirish va, ikkinchi tomondan ular orasidagi nisbatni o‘zgatirish orqali amalga oshirilishi mumkin. Balans unsurlari orasida yuqori (1) da ko‘rsatib o‘tilganday kat’iy funksional bog‘lanish mavjudligini hisobga olib, ularni o‘zgarishini – o‘sish yoki kamayish (**Δ**) sur’atini quyidagicha ifodalaymiz:

$$\Delta \mathbf{A} = \Delta \mathbf{Xs} + \Delta \mathbf{M}. \quad (2)$$

Agar xo‘jalik yurituvchi sub’ekt hususiy kapitali xajmining o‘zgarishi asosan dvidend siyosati (to‘lanadigan dvidendlar va kayta investitsiyalangan foyda – $\mathbf{I_f}$ ko‘rsatkichlari nisbatiga) va aksionerlik kapitali o‘zgarishlariga bog‘liqligini hisobga olsak, u holda yuqorida keltirilgan modelni biroz o‘zgartirib,

$$\mathbf{A = Xk + I_f + M} \quad (3)$$

ko‘rinishga keltirishimiz mumkin. Bu yerda **Xk** – qayta investitsiyalangan foyda chegirilgandan keyingi xususiy kapital, ya’ni $Xk = Xs - I_f$.

Yuqorida keltirilgan modeldan ko‘rinib turibdiki, xo‘jalik yurituvchi sub’ekt o‘z faoliyatini moliyalashtirish uchun uchta manbadan foydalanishi mumkin bo‘lib, bular: **(a)** o‘z xo‘jalik faoliyatining natijasi (kayta investitsiyalangan foyda); **(b)** ustav kapitalaini ko‘payishi (qo‘shimcha aksiyalar chiqarish, pay va badallar kiritish); **(v)** chetdan jalb kilingan mablag‘lar (bank krediti olish, obligatsiya chiqarish va x.k).

Moliyalashtirishning asosiy manbalari sifatida qaralayotgan va yuqorida sanab o‘tilgan manbalarini qaysi biri afzal va qaysi biri kamroq jozibadorligi ko‘pchilikka ma’lum. Bizning maksadmiz ularni baholash emas, balki ular o‘zgarishiga ta’sir ko‘rsatadigan ko‘p sonli omillarni hisobga olgan holda moliyalashtirish manbalarni modellashtirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqishdan iborat.

Modellashtirishning boshlang‘ich unsuri bo‘lib taxminlashtirilayotgan buxgalteriya hisobotini tuzish hisoblanadi. Buning uchun quyidagi usullardan foydalanish maqsadga muvofiq: (a) xo‘jalik yurituvchi sub’ekt faoliyatini nisbatan to‘liq tavsiflash imkoniyatini beradigan alohida ko‘rsatkich dinamikasidan kelib chiqib, hisobotning alohida moddalarini taxminlashtirish; (b) hisobotning xususiy moddalarining dinamikasi va o‘zoro bog‘liqligidan kelib chiqib uning alohida moddalarini taxminlashtirish.

Xo‘jalik yurituvchi sub’ekt faoliyatini umumlashtiruvchi, natijaviy ko‘rsatkichlaridan biri sotish xajmi (**Q**) bo‘lib, uning o‘sishiga qarab xo‘jalik yurituvchi sub’ektning rivojlanishiga baho berish mumkin. Chunki, sotish hajmini o‘sishi, ma’lum ma’noda xo‘jalik yurituvchi sub’ekt aktivlarini proporsional o‘sishiga olib keladi. Shu nuktai nazardan, **sotish xajmini o‘sish sur’ati** (**t**) va aktivlarni o‘sish surati ($\Delta \mathbf{A}$) o‘rtasidagi o‘zoro bog‘lanishni

$$\Delta \mathbf{A} = \mathbf{A}^{*}\mathbf{t} \quad (4)$$

ko‘rinishida ifodalash mumkin.

Aktivlar o‘sishini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslar manbai - xususiy kapitali hisoblanadi. Xususiy kapital tarkibida esa asosiy e’tibor, qayta investitsiyalanadigan foyda ($\mathbf{I_f}$)ga qaratilishi lozim, chunki, ustav kapitalini

ko‘paytirishning hamma vaqt ham imkoni bo‘lavermaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xususiy kapitalni ko‘payishiga ta’sir etuvchi omillarni – qayta investitsiyalanadigan foyda ulushi (**d**), sotish rentabelligi (**R*x***) va sotish xajmi (**S**)ni ham hisobga olib uning o‘sishini

$$\Delta Xs = d * Rx * S (1 + t) \qquad (5)$$

ko‘rinishida tasvirlash mumkin. Demak, aktivlarni o‘sishini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan qo‘shimcha mablag‘lar manbasin **(Qmm)**ni quyidagicha hisoblanishi mumkin:

$$Qmm = \Delta A - \Delta I_f = A*t - d * Rx * S (1 + t) \qquad (6)$$

Xo‘jalik yurituvchi sub’ekt, agarr moliyalashtirish manbalarining kat’iy tuzilmasiga ega bo‘lsa, ya’ni o‘z va qarz kapitali o‘rtasidagi nisbatlarni optimal darajasiga erishgan bo‘lsa, u ini ko‘payishi bilan qarz mablag‘lari manbalari ham proporsional oshib boradi, ya’ni moliyaviy bog‘liqlik koeffitsenti **C= M / Xs** (qat’iy nisbatda) bo‘lsa, u holda

$$\Delta M = C * \Delta Xs \qquad (7)$$

ko‘rinishga egabo‘ladi. Ushbu o‘zoro bog‘liqlikni yuqoridagi formulaga qo‘yib, uni matematik jihadan biroz o‘zgartirsak, u holda quyidagi formulaga ega bo‘lishimiz mumkin:

$$t = \frac{d*Rx}{1-d*Rx} \qquad (8)$$

Keltirilgan modeldan ko‘rinib turibdiki, xo‘jalik yurituvchi sub’ektning iqtisodiy saloxiyatini oshirish ikkita asosiy omil: xususiy kapital rentabelligi (**Rx**) va foydani kayta investitsiyalash koeffitsenti(**d**) ga bog‘lik. Agar xususiy kapital rentabelligini o‘zi sotish rentabelligi (**Rs**), resurs qaytimi (**Qa**) va moliyaviy bog‘liklik koeffitsenti (**S**) kabi omillarga bog‘liqligini hisobga olsak, u holda yukoridagi modelni kuyidagi ko‘rinishga keltirish mumkin:

$$t = \frac{d * C * Rs * Qa}{1 - d * C * Rs * Qa} \qquad (9)$$

Keltirilgan model qat’iy deterministik xarakterga ega bo‘lib, u maxsulot xajmini o‘sish sur’ati orkali ifodalanuvchi xo‘jalik yurituvchi sub’ektning iqtisodiy saloxiyati va uni belgilovchi omillar o‘rtasidagi bog‘lanishni o‘zida aks ettiradi. Bu omillar xo‘jalik yurituvchi sub’ekt moliyaviy-xo‘jalik faoliyatini turli tomonlarini – ishlab chikarish (resurs kaytimi), moliyaviy (mablag‘lar manbalari), mulkdorlar va xo‘jalik yurituvchi sub’ekt raxbar xodimlari orasidagi munasabat (dvidend siyosati) va xo‘jalik yurituvchi sub’ekt faoliyati samaradorligi (sotish rentabelligi) kabilarni tavsiflash imkoniyatlari beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Вёльтье Йёрг. Коллекция формул для анализа экономики предприятия. М., Финансы и статистика», 2010
2. Савиных В.Н. Математическое моделирование производственного и финансового менеджмента / В.Н. Савиных. - М.: КноРус, 2018. - 256 с.

IQTISODIY O‘SISH OMILLARINING EKONOMETRIK MODELLARINI QIYOSIY TAHLILI

Saliev Bahodir Kamilovich
TDIU dotsenti, i.f.n.
Isroiljonov Nurmuxammadbek Sherzodbek o‘g‘li
TDIU AF “Iqtisodiyot” yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Maqolada milliy iqtisodiyotning o‘sishining suratlari barqarorligini ta’minlovchi va unga ta’sir etuvchi turli omillarni hisobga oluvchi ekonometrik modelini qiyosiy tahlili beriladi.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘sish, omil, investitsiya, ekonometrik model, kapital qaytimi,

Mamlakatimiz iqtisodiyoti taraqqiyotining har bir bosqichida makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uning asosiy ustivor yo‘nalishlaridan biri qilib belgilab kelinadi. Bu esa iqtisodiyotimizning barcha sohalarini mutonosib rivojlantirish va ishlab chiqaruvchi kuchlardan samarali foydalanish bilan bog‘liq. Bu masalani hal qilish, bir tomondan uning manbalarini chuqur, atroflicha o‘rganishni, ikkinchi tomondan, esa uning darajasiga ta’sir ko‘rsatuvchi juda ko‘p turdagi ob’ektiv va su’ektiv omillarni hisobga olishni takazo kiladi.

Milliy iqtisodiyotimiz rivojlanish darajasidagi o‘zgarishlarni, ularning keltirib chiqaruvchi (ob’ektiv va sub’ektiv) sabablarni o‘rganish, ular orasidagi o‘zoro bog‘liqliklarni aniqlash va o‘lchashda, hamda samaradorlik darajasini baholashda ekonometrik modellardan foydalanish muhim rol o‘ynaydi. Ekonometrik modellardan foydalanish, oddiy ananaviy usullardan foydalanishga nisbatan afzalligi, uning yordamida ko‘plab omillarni ta’sirini o‘lchash va baholash imkoniyati kattaligidir.

Mamlakatimizda iqtisodiy o‘sish sabablarini o‘rganish, ularni baholash hamda uning istiqbolini belgilash masalasida qator tadqiqotlar o‘tkazilgan va o‘tkazilayotgan bo‘lsada, bu masala kun tartibida turgan eng asosiy, dolzarb masalalardan biri sifatida qolib kelmokda. Chunki, iqtisodiy o‘sish masalasi juda ko‘p qirrali bo‘lib, uning barcha tomonlarini to‘la hisobga olish imkoniyati chegaralangandir.

O‘rni kelganda shuni alohida takidlash lozimki, milliy iqtisodiyotning o‘sish masalalariga bag‘ishlangan qator tadqiqotlar o‘tkazilgan va turli modellar tavsiya qilingan bo‘lsada, ushbu tadqiqotlarda iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi omillarning o‘zoro bog‘liq holda o‘rganish va ularni roliga umumiy holda baholashga kam e’tibor qaratilgan.Ular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

- investitsiyalarnig milliy va xorijiy sektorlar bo‘yicha taqsimoti va iqtisodiy o‘sishdagi ulushi masalasi;
- investitsiyalarni o‘sishi natijasida mehnat unumdorligi oshishi va mehnat bandligi darajasini o‘zgarishi masalasi;
- milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga iste’mol va jamg‘arma, kapital va mehnat omillarini, milliy va xorijiy investitsiyalarni kompleks baholash.

Ushbu vaziyatlarni hisobga olib biz milliy iqtisodiyotimizni barqaror o‘sishini ta’minlovchi omillarni ekonometrik modelini takomillashtirishga harakat qildik. Iqtisodiyotga ta’sir etuvchi omillarni har tomonlama asoslash, uning miqdoriy jihatdan ifodalovchi qiymatlarni aniqlash hamda uni boshqa omillar ta’siridan ajratib olish (eliminatsiya jarayoni) ekonometrik modellarni tuzish va ularni takomillashtirishning eng murakkab bosqichi hisoblanadi.

Milliy iqtisodiyotni o‘sishini ta’minlovchi ekonometrik modellarni tuzish va takomillashtirishda biz asosiy e’tiborni quyidagilarga qaratdik:

birinchidan, mavjud ekonometrik modellarning hususiyatini o‘zgartirmagan holda sektorlar, milliy iqtisodiyot bo‘yicha tahlil qilish uchun moslashtirishga;

ikkinchidan, investitsiya omilini sektorlar bo‘yicha iqtisodiy o‘sishdagi ulushiga kapital qaytimi ta’sirini aniqlashga va

uchinchidan, mehnat unumdorligini o‘stirishda xorijiy investitsiyalar xajmini oshib borishi ta’sirini aniqlashga xakrakat kildik.

Iqtisodiy o‘sish omillari samaradorligini tahlil qilish va baholash uchun quyidagi ekonometrik modellardan foydalanish tavsiya etiladi:

1) iqtisodiy o‘sishning erishilgan darajasiga yangidan kiritilayotgan investitsiyaning solmog‘i va samaradorligi ta’sirini aniqlash uchun quyidagi modeldan foydalanish mumkin:

$$Y = [(s(1-r)) * (1-n)A^*] + [(s(1-r)) * nB^*].$$

bu yerda, **Y**– iqtisodiy o‘sish darajasi; s–yalpi jamg‘arma me’yori; r–oralik maxsulotini YaIMdagi ulushi; n–jami investitsiyalar tarkibida xorijiy investitsiyalar ulushi; A^* va $\mathbf{B}^*$ - milliy va xorijiy sektorlar investitsiyasini kapital kaytimi.

Taklif qilinayotgan modelning boshqa avtorlar tomonidan tavsiya qilingan modellardan farqli tomoni shundaki, bu yerda milliy va xorijiy sektorlar investitsiyasining ulishi alohida hisobga olingan.

2) tarmoqqa yangi kiritilgan investitsiyani iqtisodiy o‘sishga qo‘shgan ulushini aniqlash uchun quyidagi modeldan foydalanish mumkin:

$$y = s(1-r)[(1-n)\sum_{j=1}^{m} a_j A_j + n\sum_{j=1}^{m} b_j B_j].$$

bu yerda, A_j va B_j–milliy va xorijiy sektorlarning j-chi tarmog‘ini kapital qaytimi; α_j va β_j–iqtisodiyotga qilingan milliy va xarijiy investitsiyalar tarkibida j-chi tarmoqqa qilingan investitsiyani solmog‘i; m–tarmoqlar soni.

Bu yerda ham milliy va xorijiy investitsiyalar hisobga olingan bo‘lsada, bizning iqtisodiyotimizda xorijiy investitsiyaning ulushi sanoat tarmog‘idan tashqari boshqa tarmoqlarda o‘ta kichik ulushda ekanligini hisobga olib, jami investitsiyani tarmoqlarda milliy deb belgilab olamiz, u holda formulani ko‘rinishi

$$y = s(1-r)\sum_{j=1}^{m} a_j A_j$$

ko‘rinishga keladi.

3) kapital qaytimi va investitsiyalar solmog‘ini hisobga olgan holada iqtisodiy o‘sish istiqbolini belgilash uchun quyidagi ekonometrik modeldan foydalanishni tavsiya etamiz:

$$Y_F = Y_S + S(1-r)(A^* - B^*)((1-n)_F - (1-n)_S),$$

Yuqorida keltirilgan ekonometrik modellar milliy iqtisodiyotimizni barqaror o‘sishini atroflicha baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, milliy iqtisodiy tizim hususiyatlaridan kelib chiqib iqtisodiy o‘sish omillarini samaradorligini oshirish uchun investitsiya omilining iqtisodiy o‘sish sur’ati asosidagi samarali ko‘rsatkichini ishlab chiqish va bandlik darajasini o‘stirish uchun zaruriy kapital omilining o‘sish sur’atini o‘zgarish ko‘rsatkichini hisoblab topish uchun ham imkonini yaratadi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мадрахимов У.А., Салиев Б.К. Вопросы совершенствования моделирования факторов экономического роста. Международная конференция РНХА.Т., 2007

2. Solow, Robert M. A Contribution to the Theory of Economic Growth. // Quarterly Journal of Economics 70 (February), 1956

STATISTIK GIPOTEZALARNI TEKSHIRISH USLUBIYATI

Iskandarov Davlatbek
TDIU, Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi
Abdusalomov Samandar
TDIU, Andijon fakulteti, SST ta’lim yo‘nalishi
70/23 guruhi talabasi

Annotatsiya: Statistik gipotezalarni tekshirish — bu ilmiy tadqiqotlarda ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni aniqlash jarayoni. Bu jarayon asosida ikkita gipoteza quriladi: nol gipotezasi (H_0) va alternativ gipoteza (H_1). Nol gipotezasi, odatda, o'zgarishlar yoki ta'sirlar yo'qligini ifodalaydi. Masalan, bir davolash usulining ta'sirini o'rganayotgan bo'lsak, H_0 gipotezasi ‘davolash usuli hech qanday ta'sir ko'rsatmaydi’ degan mazmunda bo'lishi mumkin. Aksincha, alternativ gipoteza o'zgarish yoki ta'sir borligini bildiradi; yuqoridagi misolda H_1 gipotezasi ‘davolash usuli ta'sir ko'rsatadi’ deb ifodalanishi mumkin.

Statistik gipotezalarni tekshirish jarayoni bir qator bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi navbatda, tadqiqot uchun zarur bo'lgan ma'lumotlar yig'iladi. Keyin, ma'lumotlarning tabiati va tadqiqot maqsadiga ko'ra, mos statistik test tanlanadi. Masalan, agar ikkita guruh orasidagi farqni aniqlash kerak bo'lsa, t-test yoki ANOVA testlari ishlatilishi mumkin. Tanlangan test yordamida statistik hisob-kitoblar o'tkaziladi va p-qiymat aniqlanadi.

Natijalarni talqin qilishda, agar p-qiymat belgilangan alfa darajasidan (odatda 0.05) past bo'lsa, nol gipotezasi rad etiladi va alternativ gipoteza qabul qilinadi. Agar p-qiymat yuqori bo'lsa, nol gipotezasi rad etilmaydi. Bu jarayon natijasida tadqiqotchilar o'z ilmiy hipotezalarini tasdiqlash yoki rad etish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

Tayanch so`zlar: Gipoteza - ilmiy taxmin yoki faraz. Nol gipotezasi (H_0) - o'zgarishlar yo'qligini ifodalaydi. Alternativ gipoteza (H_1) - o'zgarishlar borligini bildiradi. Ma'lumot yig'ish - tadqiqot uchun zarur ma'lumotlarni to'plash jarayoni. Statistik test - gipotezani tekshirish uchun qo'llaniladigan matematik usul. p-qiymat - natijalarni talqin qilishda foydalaniladigan statistik ko'rsatkich. Alfa darajasi - nol gipotezasini rad etish uchun belgilangan chegarali qiymat (odatda 0.05). Natijalarni talqin qilish - statistik hisob-kitoblar asosida xulosalar chiqarish jarayoni. Statistik tahlil - ma'lumotlarni analiz qilish va xulosalar chiqarish.

Abstract: Statistical hypothesis testing is the process of analyzing data and determining the results in scientific research. This process is based on two hypotheses: the null hypothesis (H_0) and the alternative hypothesis (H_1). The null hypothesis usually states that there is no change or effect. For example, if we are studying the effect of a treatment, the hypothesis H_0 might be ‘the treatment has no effect.’ Conversely, the alternative hypothesis states that there is a change or effect; in the example above, the hypothesis H_1 might be ‘the treatment has an effect.’ The process of statistical hypothesis testing involves a number of steps. First, the data needed for the study are collected. Then, depending on the nature of the data and the purpose of the study, an appropriate statistical test is selected. For example, if the difference between two groups needs to be determined, a t-test or ANOVA test can be used. Statistical calculations are performed using the selected test and the p-value is determined.

When interpreting the results, if the p-value is below a specified alpha level (usually 0.05), the null hypothesis is rejected and the alternative hypothesis is accepted. If the p-value is higher, the null hypothesis is not rejected. As a result of this process, researchers have the opportunity to confirm or reject their scientific hypotheses.

Key words: Hypothesis - a scientific guess or assumption. Null hypothesis (H_0) - states that there is no change. Alternative hypothesis (H_1) - states that there is a change. Data collection - the process of collecting data necessary for a study. Statistical test - a mathematical method used to test a hypothesis. p-value - a statistical indicator used to interpret results. Alpha level - a threshold value set to reject the null hypothesis (usually 0.05). Interpretation of results - the process of drawing conclusions based on statistical calculations. Statistical analysis - analyzing data and drawing conclusions.

Аннотация: Статистическая проверка гипотез — это процесс анализа данных и определения результатов научных исследований. На основе этого процесса строятся две гипотезы: нулевая гипотеза (H_0) и альтернативная гипотеза (H_1). Нулевая гипотеза обычно утверждает, что изменений или эффектов нет. Например, если мы изучаем эффект лечения, гипотеза H_0 может заключаться в том, что лечение не оказывает никакого эффекта. И наоборот, альтернативная гипотеза утверждает, что существует изменение или эффект; в приведенном выше примере гипотезу H_1 можно сформулировать как ‘лечение оказывает эффект’.

Процесс проверки статистических гипотез включает в себя ряд этапов. Прежде всего собираются данные, необходимые для исследования. Затем, в зависимости от характера данных и цели исследования, выбирается соответствующий статистический тест. Например, если необходимо определить

разницу между двумя группами, можно использовать t-критерий или тесты ANOVA. С помощью выбранного теста выполняются статистические расчеты и определяется значение p.

Если при интерпретации результатов значение p ниже указанного альфа-уровня (обычно 0,05), нулевая гипотеза отклоняется и принимается альтернативная гипотеза. Если значение p велико, нулевая гипотеза не отклоняется. В результате этого процесса исследователи могут подтвердить или опровергнуть свои научные гипотезы.

Ключевые слова: Гипотеза – научное предположение или гипотеза. Нулевая гипотеза (H_0) не представляет никаких изменений. Альтернативная гипотеза (H_1) – утверждает, что изменения есть. Сбор данных — это процесс сбора необходимой информации для исследования. Статистический тест — это математический метод, используемый для проверки гипотезы. Значение p — это статистика, используемая для интерпретации результатов. Уровень альфа — это пороговое значение (обычно 0,05) для отклонения нулевой гипотезы. Интерпретация результатов – это процесс формирования выводов на основе статистических расчетов. Статистический анализ – анализируем данные и делаем выводы.

Gipoteza to’g’risida tushuncha. Sportda, ko’pgina hollarda, biron – bir hodisani tahlil qilishda qandaydir o’lchash ko’rsatkichlari bo’yicha umumlashtiruvchi xulosalar chiqarishga to’g’ri keladi. Tadqiqotchi o’zi vakil bo’lgan sohada sport pedagogikasi, fiziologiyasi, tibbiyoti, psixologiyasi va boshqa bilim sohalari nuqtai nazaridan aniq hodisani tahlil qilish asosida ma’lum farazni ilgari suradi. SHundan keyin ushbu farazning haqiqiyligi shart-sharoitlari nazorat qilinayotgan mos tajriba ma’lumotlari asosida tekshiriladi. Tadqiqotchi oldida quyidagisavol turadi: ishonchli o’lchash natijalarini olish uchun qancha sinaluvchilarni sinovdan o’tkazish kerak? Bu savol juda muhim hisoblanadi, chunki yechiladigan ilmiy masalalar zarurati bilan bog’liq. U statistik gipotezalardan foydalanib hal qilinadi. Matematik usullar yordamida tekshiriladigan hamda o’rganilayotgan hodisaga oid biron-bir tasavvurlarga mos keladigan bosh to’plam taqsimoti to’g’risidagi farazga (tasdiqqa) statistik gipoteza (yoki oddiygina gipoteza) deb aytiladi. Statistik gipotezani odatda H bilan belgilanadi (tasdiqlash ma’nosini anglatadi). Statistik gipoteza o’rganilayotganda, odatda, ikkita bosh to’plam qaraladi. Ulardan biri nazariy model’ bo’lib, ikkinchisi to’g’risida undagi tanlanma bo’yicha hukm chiqariladi. Shuningdek, ikkala bosh to’plamlar ham tanlanma ko’rinishida ifodalangan variant bo’lishi mumkin. Statistik gipotezani tekshirishda quyidagicha yondashuv qabul qilingan. Tajriba jarayonida o’rganilayotgan hodisa

to’g’risida tajriba o’tkazishgacha mavjud bo’lgan ma’lumotlarga mos kelmaydigan yangi ma’lumotlarni olish kam ehtimolli hodisa deb hisoblanadi. Shu bilan birga, agar aynan bitta alomatni o’lchash natijalaridan tashkil topgan ikkita tanlanma olinsa va ularning xarakteristikalari o’zaro solishtirilsa, u holda bu natijalar deyarli barcha hollarda farq qiladi. Bu farqni tasodiflar ta’siri bilan bog’liqlik sifatida qarash mumkin. SHuning uchun dastlabki gipotezani doim quyidagicha ifodalash mumkin: ikkita bosh to’plamlar o’rtasida kutilgan farq mavjud emas. Solishtirilayotgan to’plamlar o’rtasidagi farq yo’qligini nazarda tutadigan bunday gipotezaga no’linchi gipoteza yoki nul’-gipoteza (H0) deb aytiladi.

Tekshirilayotgan gipoteza asosiy-nulinchi hisoblanadi.Bosh to’plamlar o’rtasidagi haqiqiy farq mavjudligi to’g’risidagi unga teskari tasdiqlashga al’ternativ gipoteza yoki al’ternativa (H1) deb aytiladi. Gipotezalarni tekshirish masalasi tasodifiy ta’sirlarni qonuniyatga buysunadigan ta’sirlardan ajratishdan iborat. Tajribada ikki guruh sportchi-sprinterlar ishtirok etmoqda. Bu guruhlar alomatlari tajriba boshida bir-birlaridan deyarli farq qilmaydi, ya’ni bu guruhlarga kirgan sportchilar antropometrik va jismoniy sifatlari bo’yicha deyarli teng va bir xil darajada tayyorlangan. Guruhlardan biri (nazorat) an’anaviy uslubda shug’ullanadi, ikkinchi (tajriba) guruhi yangi-endi sinalayotgan uslubda shug’ullanadi. Yangi (sinalayotgan) uslub qanchalik samarali ekanligi to’g’risida ushbu ikki guruh sportchilari ma’lum bir trenirovka tsikllari o’tgandan keyin ko’rsatgan natijalarining farqi asosida xulosa chiqarish mumkin bo’ladi. Tanlanmalardagi guruhlar sportchilari natijalari farqining ishonchliligini baholash uchun turli solishtirish usullari qo’llanadi. Masalan, nulinchi-asosiy va muqobil (alternative) statistik gipoteza ilgari suriladi. Nulichi gipoteza H0 - bu farq yo’qligi to’g’risidagi gipoteza. Uning bunday atalishiga sabab unda nul 0 raqami mavjudligi. Masalan, $\mu1 - \mu2 = 0$, bunda $\mu1$ va $\mu2$ - to’plamlarning o’rtacha arifmetik qiymatlari; yoki $\sigma1 - \sigma2 = 0$, bunda $\sigma1$ va $\sigma2$ - standart og’ishlar.

Muqobil gipoteza H1 - bu farqlar ahamiyatliligi to’g’risidagi gipoteza. U tanlanmalarning alomatlari teng emasligidan, masalan, $\mu1 \neq \mu2$, yoki $\mu1 \geq \mu2$ va hokazolardan iborat bo’lishi mumkin. Biz qarayotgan misolda nulinchi gipoteza H0 natijalarning o’rtacha arifmetik qiymatlari o’zgarmaganligidan, ya’ni $\mu1 = \mu2$ dan iborat bo’ladi. Agar oldindan yangi uslubdan foydalanish nimaga (natijalarni ortishiga yoki kamayishiga) olib kelishini aytib bo’lmasa, u holda muqobil gipoteza H1 bosh to’plamlarning o’rtacha arifmetik qiymatlari bir xil (teng) emasligi $\mu1 \neq \mu2$ dan iborat bo’ladi. Agarda oldindan yangi uslubdan foydalanish nimaga (natijalarni ortishiga yoki kamayishiga) olib kelishini faraz (bashorat) qilib bo’lsa, u holda H1 muqobil gipoteza $\mu1 > \mu2$ yoki $\mu1$ ko’rinishda yoziladi. Statistik mezonlar tushunchasi.

Kritik soha. Gipoteza qabul qilish sohasi. Har qanday gipoteza oldindan ifodalanishi kerak, ahamiyatlilik darajasi α esa tadqiqotchi tomonidan doimo gipotezani tekshirish uchun asos bo’lib xizmat qiladigan tajriba natijalarini olishdan oldin belgilanishi kerak. q = 1 – α qiymatni (0,05 ahamiyatlilik darajasida ishonch ehtimoli 0,95 ga teng deb tushuniladi) ishonch ehtimoli deb aytiladi. Haqiqiy farazdan og’ish ehtimolini birinchi tur xatoligi deyiladi. U holda yolg’on farazni qabul qilish ehtimolini ikkinchi tur xatolik deyiladi. Gipotezani qabul qilish ham, uni inkor etish ham, ma’lum bir mezon asosida amalga oshiriladi. Statistik mezon deb haqiqiy gipotezani qabul qilinishini va yolg’on gipotezani inkor etilishini ta’minlaydigan qoidaga aytiladi. SHunday qilib, gipotezani tekshirish quyidagii bosqichlarni o’z ichiga oladi:

1. Keyinchalik qabul qilinadigan yoki inkor etiladigan gipotezani shakllantirish (nul’-gipoteza).
2. Ahamiyatlilik darajasini tanlash.
3. Statistik xarakteristikalarning tanlangan qiymatlarini aniqlash (tanlanma to’plami bilan bajariladigan o’lchashlar yoki kuzatishlar asosida).
4. Statistik gipotezani tekshirish uchun mezonni tanlash.
5. Mezonni nazariy hisoblangan qiymatini tanlangan ahamiyatlilik darajasi uchun kritik mezon qiymati bilan solishtiriladi
6. gipoteza qabul qilinadi yoki inkor etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Akbarov A., Musayev B.B. Sport metrologiyasi. Darslik. – T.: Tafakkur qanoti, 2014
2. Акбаров А., Частоедова А.Ю. Методы математической статистики. – Т.: УзГИФК, 2011.
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Linear_algebra
4. www.mcce.ru
5. www.lib.mexmat.ru

ADDITIV VA MULTIPLIKATIV EKONOMETRIK MODELLARNI TUZISH.

D.Iskandarov
TDIU Andijon fakulteti
Katta o’qtuvchisi
Hakimjonov Shahriyor
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Andijon fakulteti 2- bosqich IQ 70/23
yo’nalishi talabasi

Anotatsiya. Mazkur maqolada additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish, ularning tuzilishi, farqlari va amaliy qo‘llanilishi yoritib berilgan. Additiv modelda ta’sir etuvchi omillar natija ko‘rsatkichiga mustaqil qo‘shiladi, multiplikativ modelda esa ular ko‘paytma shaklida bir-biriga bog‘liq tarzda ta’sir qiladi. Ushbu modellar orqali iqtisodiy hodisalar o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, bashorat qilish va tahlil qilish mumkin bo‘ladi. Maqolada misollar asosida har ikki modelning afzalliklari, qo‘llash shartlari va amaliy ahamiyati ko‘rib chiqilgan.

Kalit so’zlar**:** *: Ekonometrik modellar, additiv model, multiplikativ model, iqtisodiy tahlil, nisbiy o‘zgarishlar, mutlaq o‘zgarishlar, elastiklik, iqtisodiy prognoz, OLS (Eng kichik kvadratlar usuli), statistik tahlil, logarifmik model, panel ma’lumotlar tahlili, zamanli qatorlar modellar, risk va ehtimollik tahlili, ma’lumotlar bazasi, iqtisodiy siyosat, inflyatsiya, iqtisodiy o‘sish, foydali modellar, yangi iqtisodiy modellar, additiv va multiplikativ modellarni solishtirish, statistik diagnostika, qaror qabul qilish, xalqaro iqtisodiy ko‘rsatkichlar.*

Kirish

XXI asrda iqtisodiy tahlil va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda an’anaviy yondashuvlardan tashqari, zamonaviy statistik va matematik metodlar tobora keng qo‘llanilmoqda. Xususan, globallashuv, bozor munosabatlarining chuqurlashuvi hamda iqtisodiy axborotlarning hajmi va murakkabligi ortib borayotgan sharoitda, mavjud ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish va asoslangan prognozlar tuzish dolzarb masalaga aylangan. Bunday holatlarda ekonometrik modellar iqtisodiy jarayonlarning ichki mohiyatini anglashda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Ekonometriya – bu iqtisodiyot, matematika va statistikaning tutashgan nuqtasida joylashgan fan bo‘lib, u nazariy iqtisodiy modellarni amaliy ma’lumotlar asosida tekshirish, aniqlik kiritish va real iqtisodiy hodisalarni modellashtirishga imkon beradi. Ekonometrik modellar yordamida iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatlari aniqlanadi, ularning kelajakdagi holati prognoz qilinadi va siyosiy qarorlar qabul qilishda ilmiy asoslar yaratiladi.

Ekonometrik modellar ko‘plab turlarga ega bo‘lib, ularning ichida **additiv** va **multiplikativ** modellar eng keng tarqalgan, o‘zaro taqqoslanadigan va amaliyotda keng qo‘llaniladigan turlardan hisoblanadi. Bu ikki modelning asosiy farqi – omillar (faktorlar) natijaviy ko‘rsatkichga qanday shaklda ta’sir ko‘rsatishida namoyon bo‘ladi. Additiv modelda o‘zgaruvchilar natijaviy ko‘rsatkichga mustaqil va chiziqli tarzda

ta’sir qilsa, multiplikativ modelda esa ularning nisbiy yoki foizli o‘zgarishi natijaviy ko‘rsatkichga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun multiplikativ model ko‘pincha elastiklik tahlilida, nisbatlar va ko‘paytuvchilar asosidagi tahlil usullarida keng qo‘llaniladi.

Mazkur maqolada additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish bosqichlari, ularning matematik shakllari, iqtisodiy talqini, baholash usullari hamda amaliy qo‘llanish imkoniyatlari atroflicha tahlil qilib o’taman. Shuningdek, har ikki modelning ustun va zaif jihatlari taqqoslab o‘rganiladi, model tanlashda iqtisodiy mazmun va ma’lumotlarning xarakteri qanchalik muhim omil ekani ushbu maqolada ko‘rsatib o‘tiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi – additiv va multiplikativ modellarning nazariy va amaliy asoslarini ochib berish, ularni iqtisodiy tahlilda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirish hamda real statistik ma’lumotlar asosida model tuzish va tahlil qilishning asosiy bosqichlarini yoritishdan iborat.

Adabiyotlar sharhi

Additiv va multiplikativ ekonometrik modellar bo‘yicha ilmiy adabiyotlar soni juda ko‘p bo‘lib, ularning ko‘pchiligi nazariy asoslar, matematik formulalar, statistik metodlar va amaliy qo‘llanilishiga bag‘ishlangan. Ushbu mavzuni o‘rganishda birinchi navbatda **asosiy ekonometrik darsliklar**, **ilmiy maqolalar**, va **statistik qo‘llanmalar** muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Masalan, **Gujarati D.N.ning “Basic Econometrics”** nomli darsligi ekonometrik modellar, ularni baholash usullari va diagnostika bosqichlarini chuqur va tushunarli tarzda tushuntiradi. Ayniqsa, bu kitobda oddiy chiziqli (additiv) modellar bilan birga, logarifmik (multiplikativga aylantirilgan) modellar haqida ham to‘liq ma’lumotlar mavjud. Bu darslik ingliz tilida bo‘lsa-da, tushunarli uslubda yozilgan bo‘lib, talaba sifatida nazariy bilimlarni shakllantirishda foydalidir.

Shuningdek, **“Ekonometriya asoslari” (Muallif: X. Xoliqov, Sh. Karimov)** kabi kitoblar, sizga ona tilida zarur tushunchalarni berishda juda foydali. Ushbu darsliklarda additiv va multiplikativ modellar haqida misollar bilan izohlar berilgan, bu esa talabalar uchun ayniqsa qulay.

Bundan tashqari, **Statistika qo‘llanmalari va davlat statistik qo‘mitalari** tomonidan chop etilgan statistik byulletenlar va ma’lumotlar bazalari sizga real raqamlar bilan ishlash, model tuzishni mashq qilish imkonini beradi. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligining rasmiy saytidan olingan ma’lumotlar orqali siz amaliy ekonometrik tahlil qilishni o‘rganishingiz mumkin.

Internetda esa **ResearchGate, Google Scholar, Sciencedirect** kabi manbalardan o‘zbek va xorijiy olimlarning maqolalarini o‘rganish mumkin. U yerda multiplikativ

modellar iqtisodiy o‘sishga qanday ta’sir ko‘rsatgani, inflyatsiya va ishchi kuchi o‘rtasidagi bog‘liqlikni qanday tahlil qilgani bo‘yicha qiziqarli tadqiqotlar bor.

Yuqorida keltirilgan adabiyot va manbalar additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni nazariy va amaliy jihatdan puxta o‘rganishga, ularni o‘z kurs ishlari yoki maqolalaringizda to‘g‘ri qo‘llashga xizmat qiladi. Talaba sifatida, bu modellarni tushunib olish sizning keyingi yillarda yanada murakkabroq iqtisodiy tahlillarni o‘rganishingizga tayanch bo‘ladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqot ishining asosiy maqsadi — additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish, ularni tahlil qilish va amaliy iqtisodiy jarayonlarga tatbiq etish imkoniyatlarini o‘rganishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun tadqiqotda bir nechta ilmiy va amaliy metodlardan foydalanildi.

Birinchidan, **nazariy-tahliliy yondashuv** asosida mavjud adabiyotlar, darsliklar, ilmiy maqolalar va statistik qo‘llanmalardagi tushunchalar o‘rganildi. Additiv va multiplikativ modellar o‘rtasidagi asosiy farqlar, ularning matematik ifodasi va iqtisodiy mazmuni tahlil qilindi. Xususan, bu modellar yordamida qanday iqtisodiy hodisalar modellashtirilishi mumkinligi nazariy jihatdan o‘rganildi.

Ikkinchidan, **solishtirma tahlil usuli** yordamida additiv va multiplikativ modellar o‘rtasidagi asosiy farqlar aniqlab chiqildi. Har ikki modelning afzallik va cheklovlari jadval shaklida taqqoslandi, ularning qaysi holatlarda qo‘llanilishi maqbul ekani izohlandi.

Uchinchidan, tadqiqotda **modellashtirish (model tuzish)** metodidan foydalanildi. Bu orqali iqtisodiy ko‘rsatkichlar orasidagi bog‘liqlikni ifodalovchi oddiy chiziqli (additiv) va logarifmik (multiplikativ) modellar tuzish usullari bosqichma-bosqich ko‘rib chiqildi. Ushbu modellarni baholash uchun **OLS (eng kichik kvadratlar usuli)** asosiy baholash metodi sifatida tanlandi, chunki u oddiy ekonometrik modellarni tuzishda keng qo‘llaniladi va talaba darajasida o‘zlashtirish uchun qulaydir.

To‘rtinchidan, **amaliy yondashuv** sifatida O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Jahon banki va boshqa ochiq ma’lumotlar bazalaridan olingan statistik ma’lumotlar asosida oddiy model misol tariqasida tuzildi. Bunda asosiy e’tibor modelning iqtisodiy mazmunini tushunish va natijalarni tahlil qilishga qaratildi.

Yakuniy bosqichda, modellar baholanishidan so‘ng, ularni iqtisodiy jihatdan talqin qilishga harakat qilindi. Natijalar asosida har bir modelning qanday holatlarda ko‘proq samara berishi haqida xulosa chiqarildi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot nazariy bilimlar va amaliy modellashtirish metodlarining uyg‘unligida olib borildi. Bu yondashuv talaba sifatida sizga nafaqat mavzuni tushunishga, balki real iqtisodiy tahlillarni mustaqil ravishda amalga oshirishga ham ko‘mak beradi.

Tahlil va natijalar

Additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tahlil qilish jarayonida ushbu modellar o‘rtasidagi asosiy farqlar, ularning matematik shakllari va iqtisodiy talqinlari batafsil ko‘rib chiqildi. Har ikki modelning strukturasi real iqtisodiy ko‘rsatkichlarga mos holda baholandi va ularning amaliyotda qanday qo‘llanilishi mumkinligi aniqlashtirildi.

Tahlil davomida quyidagi jihatlar e’tiborga olindi:

Additiv model quyidagi shaklda ifodalanadi:

$$Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \cdots + \beta_n X_n + \varepsilon$$

Bu modelda har bir omil (faktor) natijaviy ko‘rsatkichga chiziqli va mustaqil ta’sir ko‘rsatadi. Bunday modellar odatda ma’lumotlar o‘zgarishi mutlaq miqdorlar bilan ifodalanganda samarali hisoblanadi.

- **Multiplikativ model** esa quyidagicha ko‘rinishga ega:

$$Y = \alpha * X_1^{B_1} * X_2^{B_2} \ldots . X_n^{B_n} * e^{\varepsilon}$$

yoki logarifmik shaklda:

$$\ln(Y) = \ln(\alpha) + B_1 \ln(X_1) + B_2 \ln(X_2) + \cdots + B_n \ln(X_n) + \varepsilon$$

Bu modelda omillar Y ga nisbiy (foizli) ta’sir ko‘rsatadi, ya’ni elastiklik tahliliga mos keladi.

Model asosida o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki:

- Agar omillar va natijaviy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi munosabatlar **mutlaq o‘zgarish** orqali ifodalansa, additiv model aniqroq va tushunarliroq bo‘ladi.
- Aksincha, agar iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘zaro **nisbiy o‘zgarishlar (elastiklik)** orqali bog‘langan bo‘lsa, multiplikativ model afzalroq natijalar beradi.
- Multiplikativ model statistik ma’lumotlar dispersiyasi katta bo‘lgan hollarda yoki log-normal taqsimotga ega bo‘lgan ma’lumotlarda aniqroq ishlaydi.
- Har ikki modelni baholashda **OLS (Eng kichik kvadratlar usuli)** qo‘llanilgan bo‘lib, natijalarning statistik ahamiyati va izohlanish darajasi (R^2) orqali tahlil qilingan.

Misol tariqasida, talab va narx o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilganda, **logarifmik (multiplikativ) model** yordamida har bir narxdagi 1% o‘zgarish mahsulotga bo‘lgan talabga qancha ta’sir qilishini aniqroq ko‘rish mumkin bo‘ldi. Bu esa modelni strategik qarorlar qabul qilishda, xususan, narx siyosatini shakllantirishda muhim vosita sifatida ko‘rsatdi.

Shuningdek, additiv model iqtisodiy prognozlar qilishda oddiyligi va to‘g‘ridan-to‘g‘ri talqini tufayli foydalidir. Ayniqsa, statistik ma’lumotlar yetarli bo‘lmagan yoki oddiy tahlil talab etiladigan holatlarda bu model samaraliroq ishlaydi.

Umumiy natijalar:

Har ikki model o‘ziga xos afzalliklarga ega va ularni tanlash holatga qarab aniqlanishi lozim.

Additiv model oddiy tahlil va mutlaq o‘zgarishlarga asoslangan jarayonlar uchun qulay.

Multiplikativ model esa elastiklik, foizli o‘zgarishlar va log-normal ma’lumotlar bilan ishlashda ustunlikka ega.

Talaba darajasida har ikki modelni tushunish va solishtirish iqtisodiy tahlil ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi.

Xulosa va takliflar

Mazkur tadqiqotda additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish va ularni iqtisodiy tahlil qilish usullari batafsil o‘rganildi. Har ikki modelning matematik shakllari, iqtisodiy talqinlari va qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil qilindi. **Tadqiqotning asosiy xulosalari quyidagicha:**

Birinchidan, additiv va multiplikativ modellar o‘rtasidagi farqlar aniqlandi. Additiv modelda omillar natijaviy ko‘rsatkichga mustaqil va chiziqli tarzda ta’sir ko‘rsatadi. Bu modelni ma’lumotlar mutlaq o‘zgarishlarni ifodalagan holatda ishlatish samarali. Multiplikativ model esa nisbiy (foizli) o‘zgarishlar orqali bog‘lanadigan omillarni modellashtirishda qo‘llaniladi. Ushbu model elastiklik tahlilini amalga oshirishda va log-normal taqsimotga ega ma’lumotlar bilan ishlashda samarali bo‘ladi.

Ikkinchidan, modellarni amaliyotda qo‘llashda farqlar ko‘rildi. Additiv model iqtisodiy tahlilda oddiy va aniq talqinlarga ega bo‘lib, masalan, narx va talab o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni ko‘rsatishda ishlatiladi. Multiplikativ model esa iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi elastiklikni hisoblashda, shuningdek, iqtisodiy o‘sish va inflyatsiya kabi murakkab jarayonlarni tahlil qilishda afzalroqdir.

Uchinchidan, modelni tanlashda iqtisodiy jarayonlarning tabiati va mavjud ma’lumotlarning turlari muhim o‘rin tutadi. Mutlaq o‘zgarishlarni tahlil qilishda additiv model, nisbiy o‘zgarishlar va elastiklikni baholashda esa multiplikativ model afzalroqdir. Shuningdek, statistik tahlil natijalari va diagnostika usullari ham modelni tanlashda katta rol o‘ynaydi.

Takliflar

Tadqiqot davomida foydalanilgan ma’lumotlar bazalarini kengaytirish zarur. Kelajakda, ushbu tadqiqotni takomillashtirish uchun, iqtisodiy tahlil uchun yanada

kengroq va xilma-xil ma’lumotlar bazasidan foydalanish muhimdir. Masalan, xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, IMF) tomonidan taqdim etilayotgan global iqtisodiy ko‘rsatkichlar hamda mahalliy statistik ma’lumotlarni tahlil qilish zarur.

Model tuzishda kompleks metodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Additiv va multiplikativ modellardan tashqari, panel ma’lumotlar tahlili yoki zamanli qatorlar modellari kabi ilg‘or metodlarni ham qo‘llash mumkin. Bu yondashuvlar iqtisodiy jarayonlarni yanada aniqroq prognoz qilish imkonini beradi.

Kelajakda, iqtisodiy ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni yanada aniqroq tahlil qilish uchun interaktiv yoki sintetik modellarni ishlab chiqish mumkin. Bu modellar bir nechta iqtisodiy omillarni bir vaqtning o‘zida hisobga olgan holda, yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Iqtisodiy siyosatni shakllantirishda iqtisodiy modellarni qo‘llashni davom ettirish zarur. Tadqiqotda yoritilgan modellarni amaliyotda qo‘llash orqali, iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish mumkin. Misol uchun, inflyatsiya darajasini kamaytirish yoki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish kabi maqsadlar uchun bu modellarni qo‘llash mumkin.

Ekonometrik modellarda risk va ehtimollikni inobatga olish, natijalarning aniqligini oshiradi. Kelajakda, iqtisodiy tahlilni ehtimollik tahliliga asoslangan usullar bilan boyitish mumkin. Bu esa yanada ishonchli prognozlar va qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Yakuniy xulosa. Ushbu tadqiqotda additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish va tahlil qilish usullari o‘rganildi. Har ikki modelning o‘ziga xos afzalliklari mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy tahlil va prognozlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari, iqtisodiy modellarni to‘g‘ri tanlash va ulardan samarali foydalanish zarurligini ko‘rsatdi. Bu yondashuv, iqtisodiyotning turli sohalaridagi jarayonlarni tahlil qilishda yordam beradi va qaror qabul qilish jarayonini ilmiy asoslashga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G.Shadmanov, B.Raxmankulov, X.Karimova “Ekonometrika darslik” kitobi. 2020-yil
2. A. Ishnazarov, Sh. Nurullayeva “Ekonometrikaga kirish” 2021-yil
3. A.N.Gerasimovning “Ekonometrika” kitobi 2017-yil
4. Khodiyev B, Shodiev T.Sh, Berkinov B.B. “Ekonometrika” kitobi 2018-yil
5. “Ekonometriya asoslari” (Muallif: X. Xoliqov, Sh. Karimov)
6. Internet saytlari.

STRUCTURAL AND CONTENT CHARACTERISTICS OF TEXTS AND INCREASING THE VARIOUS TYPES OF ORAL WORK

Muxitdinova Feruza Rahmatulla qizi
Teacher, Andijan Faculty of
Tashkent State Economic University

Abstract: *in this paper, we propose the development of an experimental material on the development of reading skills. Approbation of this the type of work has shown that as a result of its regular use, even less prepared students acquire certain skills understanding of the essence of the text being studied, and those who did not have a taste for serious read, begin to show interest in him. Based on the study species reading is stimulated by active speech activity of students.*

Keywords: *texts, teaching, reading, students, characteristics, reader, speech, conversation.*

Speech is always addressed to a specific participant in the conversation. Speech circulation is helped by various treatments, steady turn over, which are used in speech.

Introduction helps the reader to prepare for perception main content, see the main thesis that will be text.

The main part outlines the main content. Wherein strict logical organization of the material, sequence in the development of thought, the proof of the propositions, the coherence of all statements into a single semantic whole. Particular importance for the main part acquire a thesis, argument, demonstration, illustration.

In addition to defining the concept, which in the texts very often corresponds to an explanation of the concept, which has a complicated structure and more extensive description of the concept, the most common, similar means of disclosing the content of concepts is:

- indication - explanation of the word by transfer of objects, phenomena called this word;
- description - the selection of external features of the object, phenomenon, developments;
- characteristic - the disclosure of the most prominent features, phenomena;
- explanation - the disclosure of any part of the concept with a certain purpose;
- comparison - an explanation of one concept to another, more familiar, clear.

Narration (message). In the narrative, phrases are combined in a whole the general theme and follow one after another in the order of time the sequence of complex events reflected in speech, their parts.

The structural links of the narrative are a direct chronology, reverse chronology, a direct chronology with digressions.

The message can contain information about a message, experiment. It identifies the parts of the text that contain only the facts and commenting on the content of clarification, explanation, justification, comparison, assessment of facts.

Description - the deployment of the main idea, the main thesis. AT phrases are united by a common theme and follow one after another in order of structural links between the parties, parts, elements reflected in the speech of an object, object, phenomenon, or repetitive object.

Reasoning assumes a strictly logical deployment main content in the text statement. In the reasoning of the phrase are united in a whole by a common theme and follow one after another in a logical the sequence of movement of thought to a conclusion. It is important to learn the following structural elements of reasoning:

- proof or refutation:

a) from the premises, facts to the conclusion,

b) from the thesis to the arguments and from them to the conclusion;

- cognitive movement:

a) from the phenomenon to the essence,

b) from recording changes to an analysis of their causes,

c) from consideration of the qualitative characteristics of the object or phenomena to the study of its quantitative parameters,

d) from the elements to their connections,

e) from the establishment of the law of its content to the disclosure of forms its manifestation in various conditions;

- movement from concrete to abstract and vice versa.

In the text it is often possible to find a combination of different types basic thought: definition (explanation), description (characteristics), narration (messages) and reasoning. In descriptive texts there are arguments, in reasoning - description.

Keywords - these are the words most essential for disclosure themes that denote the basic concepts in a particular subject area. Their knowledge allows you to quickly navigate the text, find the necessary information, to perceive and assimilate the meaning of the whole phrase, paragraph, text in process of reading.

The text contains a system of language facilities functioning in related proposals of the text.

A) extracts - the most common type of work on the training, scientific literature. They fix for future use important places from a textbook, a book, a journal article, a brochure, text. Usually write out individual provisions, facts, digital, other actual and illustrated material.

B) abstracts - the type of record at reading, which allows to generalize material, will spell out its essence in short formulations, revealing all composition. The abstracts can be simple and concise (include only basic provisions), as well as complex and complete basic, secondary provisions). They must flow out one from the other. Some texts can be written in the form of quotes. The basis for the compilation of texts is the logical structure of the text.

C) Inference is the conclusions derived from one or more judgments, that is, logical actions on individual thoughts. In its pure form, the conclusions are extremely rare in the text. Reading, we constantly come to conclusions - the conclusions of various species that are products of this type of activity [2; 308].

References

1. *Galperin I.R.* Text as an object of linguistic research. Moscow, 1981.
2. *Maslyko E.A.* Handbook of the teacher of a foreign language. Minsk, 1997.
3. *Perkas S.V.* Organization of individual reading in high school secondary school / / Foreign languages in school. № 3, 1998.
4. *Rogova G.V.* Methods of teaching a foreign language in high school. Moscow, 1991.
5. *Shakhova N.I.* From the ability to read to the ability to speak. Moscow, 1972.

EKSTREMIZM VA TERRORIZM – MILLIY XAVFSIZLIKKA TAHDID VA UNGA QARSHI KURASHDA JAMOATCHILIK NAZORATINING O’RNI VA AHAMIYATI

Abdullayev Tursunboy Yaxshibayevich
TDIU Andijon fakulteti dotsenti
Muhammadaliyev Husniddin Ahliddin o’g’li
TDIU Andijon fakulteti
BIA ta`lim yo’nalishi 1- bosqich talabasi
Abduvoitov Azizjon Abdunabi o’g’li
TDIU Andijon fakulteti

BHA ta`lim yo’nalishi 1- bosqich talabasi

Azaldan, tinchlik-osoyishtalik insoniyat uchun tengsiz ne'mat bo'lib kelmoqda. Chunki birinchi galda osuda hayot, yaratuvchan mehnat va farovonlik, umuman, barcha ezgu maqsadlarning ro'yobi eng avvalo shu ne'matga bog'liq. Ammo azaldan yaxshilik bilan yomonlik, ezgulik bilan yovuzlik kabi nisbiy kuchlar bo'lganidek, inson hayotiga rahna soluvchi ofatlar ham mavjud. Ulardan biri diniy ekstremizm va terrorizmdir.

Diniy ekstremizm va terrorizm kabi hodisalarning ildizlari uzoq tarixga borib taqalsa-da, ular hech qachon ijtimoiy barqarorlik va taraqqiyot uchun bugungiday tahdid solmagan. Shunday ekan, uning oldini olish va unga qarshi kurashish insoniyatning istiqboliga daxldor masalaga aylanadi. Bu baloyu ofat o'tgan asrning so'nggi o'n yilligi va XXI asrga kelib o'zining jirkanch qiyofasini namoyon eta boshladi.

Hozirda diniy ekstremistik va terrorchi tashkilotlar o'z maqsadlarini amalga oshirish uchun xalqlar o'rtasida birinchi navbatda millatchilik va diniy ayirmachilikni keltirib chiqarish va shu yo'l bilan bir davlatda yashayotgan turli millat vakillari o'rtasida milliy, diniy ixtilof va nizolarni vujudga keltirishga urinmoqda. Diniy ekstremizm, aqidaparastlik, g'oyavandlik va narkobiznes, OITS kabi o'tgan asrning ikkinchi yarmida insoniyatga tahdid sola boshlagan illatlarning XXI asrga ham o'tganligi sog'lom fikrli insonlarni haqli ravishda o'ylantirmoqda. Shu bilan birga IShID nomi bilan atalgan terrorchilik harakatining mudhish xatti-harakatlari esa keng jahon jamoatchiligini tashvishga solmoqda. Taassufki, ba'zan islom dini va diniy aqidaparastlik tushunchalarini bir-biridan farqlay olmaslik yoki g'arazli maqsadlarni ko'zlash kabi holatlar ko'zga tashlanmoqda. Shu bilan birga islom dinini niqob qilib, manfur ishlarini amalga oshirayotgan mutaassib kuchlar hali ongi shakllanib ulgurmagan, tajribasiz, g'o'r yoshlarni o'z tuzog'iga ilintirrib, bosh-ko'zini aylantirib, ulardan o'zining nopok maqsadlari yo'lida foydalanmoqda.

Ekstremizm tahdidlari transmilliy xarakterga ega bo’lib, u o’z xavfining ko’lami bo’yicha butundumyo hamjamiyatini tashvishga solmoqda. Ekspertlarning xulosalariga ko'ra, so'nggi 10 yil ichida dunyo iqtisodiyoti ekstremizm va terrorizmdan 583 trillion AQSh dollari miqdorida zarar ko'rgan bo'lsa, 15 yil ichida 100 mingdan ziyod begunoh insonlar terrorchilik hujumlari qurboni bo'lgan. (M. Mirziyoyev, "Yangi O'zbekiston Strategiyasi" 399-b.).

Haqiqatdan ham keyingi vaqtlarda qo'shni davlatlarda in qurib olgan diniy ekstremistik oqimlarning nog’orasiga o'ynayotgan fukarolarimiz ayniqsa yoshlar orasida ham afsuski uchrab turibdi. Mana shunday sharoitda oila, mahalla, ta'lim

muassasalari, davlat tashkilotlarining hamjihatlikdagi faoliyati muhim ahamiyatga egadir.

Yoshlarning turli oqimlarga kirib qolishlariga oila-mahalla-ta'lim muassasasi tizimining ayrim hududlarda etarli darajada faoliyat ko'rsatmayotganligi, shu bilan birga ayrim yoshlarning ishonuvchanligi, birdaniga va hamma narsaga (boylik, shon-shuhrat, martaba va h.k.) ega bo'lishga harakat qilishi, ilmiy tilda aytganda maksimalizm kabi ma'naviy-ruhiy omillarni alohida ajratib ko'rsatish lozim. Nopok kimsalarning "Sen bu tashkilotga kirish yoki mana bu vazifani bajarish bilan alohida, har kimga ham nasib qilavermaydigan sharafli ishga qo'l urgan bo'lasan, kerak bo'lsa, sen millat, din, insoniyatning haloskoriga aylanasan!" degan g'oyalarni singdirish jarayoni aynan mana shu kabi xususiyatlarga alohida e'tibor berrilayotganini ko'rsatadi.

Ayrim yoshlar va ayollarning o'ziga xos ruhiy holatlaridan o'zlarining g'arazli maqsadlari yo'lida ustalik bilan foydalanishga harakat qilayotgan ayrim buzg'unchilar ularni o'z safsatalariga ishontirib, aldashga urinmoqdalar. Bilimi yetarli darajada bo'lmagan ba'zi bir fuqarolar internetda berilayotgan turli axborotlarga ishonib qolmoqdalar. Vaholanki, bu kabi ma'lumotlarning mutlaqo noto'g'ri ekanini kech anglamoqdalar. Ekstremistlar fuqarolarni guruhga qabul qilishda o'ziga xos usullardan foydalanadilar. Hammaga ma'lumki, inson chindan ham erkin va ozod shaxs. U shaxs atvoriga turli usullar bilan ta'sir qilish mumkin. Usullar odamning tabiatidan, avtobiografiyasidagi ba'zi epizodlardan, o'ziga xos holatdan, maqsadga yo'naltirilgan harakteridan, deylik, bo'lajak terrorchining fikri o'zgaruvchanligi, beqarorligidan, ular hamkorlikka chaqirilgandagi kayfiyatidan kelib chiqib tanlanadi.

Mafkuraviy kurashlar keskinlashgan bugungi kunda yoshlar qalbida ona Vatanga, boy tariximizga, milliy va diniy qadriyatlarimizga, ota-bobolarimizdan meros – muqaddas dinimizga bo’lgan munosabatni qaror toptirish, ularni har qanday zararli g'oyalar tuzog'iga ilinib qolishlaridan asrash maqsadida mafkuraviy immunitetni hosil qilish zamon, davr talabdir. Biroq bu ish bir zumda, oson amalga oshiriladigan ish bo'lmay, murakkab va uzoq davom etadigan jarayondir. Bunda har bir kishining faollig'i, omilkorligi talab etiladi. Uning amalga oshirilishi esa Vatanimiz salohiyatini yanada oshiradi, kelajagi buyuk davlat barpo etishni ta'minlaydigan va insonlarning e'tiqodini mustahkamlashning muhim omili bo'lib xizmat qiladi. Bunday urinishlarning zamirida, eng avvalo, iqtisodiy manfaatdorlikning yotishi aniq. Xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, narkobiznes, milliy ayirmachilik kabi kuchlar faoliyatida ham buni kuzatish mumkin.

Ularning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

- Dindor musulmonlarning islohotchi davlatga bo'lgan ishonchini yo'qotish, demokratik jamiyatni obro'sizlantirish, barqarorlikni, milliy va millatlararo totuvlikni buzish;
- Ommabop, jozibador, asossiz da'vatlar orqali, baqiriq-chaqiriq, shovqin-suronlar solish bilan andishali, mehnatkash, bag'rikeng xalqimizni yo'ldan ozdirish, ayniqsa, hali ongi yaxshi shakllanmagan yoshlarimizning aqliga, taqdiriga hukmron bo'lib olish;
- Aholi o'rtasida "haqiqiy va soxta" dindorlik belgilari bo'yicha qarama-qarshiliklar chiqarish orqali millatlararo totuvlikka rahna solish;
- O'zlarini chin musulmon, din uchun kurashuvchi, deb hisoblaydigan jangarillarning yangi avlodini vujudga keltirish;
- Bizni goh dinsiz, dahriy deb, goh davlatlarni islomlashtirishning yashirincha tarafdori qilib ko'rsatish orqali musulmon va nomusulmon mamlakatlar jamoatchiligi orasida O'zbekiston haqida ko’nglini shovitishga urinish;
- Islom sivilizatsiyasi bilan boshqa sivilizatsiya o'rtasida yangi qarama-qarshiliklar keltirib chiqarish;
- Omma ongida din barcha muammolar hamda ziddiyatlarni hal qilish vositasi degan tasavvurni qaror toptirishga urinish va boshqalar.

Yuqorida aytib o'tilgan hamda boshqa diniy ekstremistik oqimlarni birlashtiruvchi umumiy jihati - ularning xatti-harakatlari zo'ravonlikka, terrorga asoslanganligidir. Terrorchilik amaliyoti dunyoning ko'pgina mamlakatlarida yashirin yoki ochiq qo'llanib kelindi va hozir ham qo'llanmoqda. So'nggi yillarda xalqaro terrorizm bilan diniy ekstremizmning birlashuvi xalqaro xavfsizlikka, alohida olingan mintaqalar va mamlakatlardagi tinchlik va osoyishtalikka jiddiy tahdid solmoqda, hech bir aybsiz kishilar hayoti va sog'ligi uchun xavf tug'dirmoqda. Shuning uchun umumilliy maqsad - milliy g'oyani xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz tomonidan chuqur idrok etilishi katta ahamiyatga ega. Zero, milliy g'oya va fuqarolik jamiyati barpo etish buyuk maqsadlarimiz yo'liga g'ov bo'layotgan diniy ekstremizm, xalqaro terrorizm kabi kuchlarga qarshi kurashning muhim omili va ma'naviy negizi bo'lib xizmat qiladi. Bu borada fuqarolik jamiyati instituti - mahalla fuqarolari yig'inlari, siyosiy partiyalar, ommaviy harakatlar, jamoat tashkilotlari va fondlar, nodavlat, notijorat tashkilotlar, mustaqil ommaviy axborot vositalarining o'rni ham beqiyosdir. Din niqobi ostidagi ekstremizm, terrorizmga qarshi kurashda ularning faoliyatini kuchaytirib borish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shunda yillar, asrlar sinovida toblanib, ko'pni ko'rgan, bugun erkinlik havosidan nafas olib yashaytgan, o'z qadr-qimmatini, insoniy sha'nini, ne-ne ulug' zotlarning vorislari ekanini, o'zligini anglagan, milliy g'urur va iftixorini tiklab, xalqaro maydonda o'ziga munosib o'rin egallab borayotgan, o'z kuchi va ertangi kuniga

ishongan, o'z yurti, o'z farzandlarining kelajagi farovon bo'lishiga intilayotgan bizning xalqimizni hech qanday kuch to'xtatolmaydi.

Insoniylik sifatini butunlay yo'qotgan, tinch aholiga jabr-sitam, zulm tahlikasini solib turish muddaosiga aylangan qora kuchlar dunyoning qaysidir burchagida hali ham bor ekan, hamma-hammamiz ogoh va uyg’oq bo'lishimiz, terrorizmga qarshi hamma bab-baravar kurashishi kerak. Chunki qayerda bo'lmasin terrorizm xarakati roy bersa, zarracha olamgarchiligi, mehr-oqibati bor insonni bezovta qiladi. Prezidentimiz ta'biri bilan aytganda, hozirgi davrda ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashda huquqiy va tashkiliy-normativ masalalar qo'shimcha vazifalar ustuvor deb belgilandi va quyidagi yo'nalishlar bo'yicha o'rganish olib borildi:

- Ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashning huquqiy-normativ asoslarini takomillashtirish ko'rsatkichi;
- Boshqa davlatlar, mintaqaviy va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash sohasidagi hamkorlikni mustahkamlashning huquqiy asoslarini kengaytirish;
- Xorijiy davlatlar va xalqaro tashkilotlar bilan ekstremizm, terrorizm va ularni moyillashtirishga qarshi kurash sohasida axborot hamda tajriba almashish.
- Markaziy Osiyoda aksilteror strategiyasini oshirish uchun hamkorlikdagi sayi harakatini birgalikdagi harakatlar rejasi doirasida muvoffiqlashtirishi kabilar. (qarang: SH.Mirziyoyev, Yangi O’zbekiston strategiyasi 415-416 b).

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash joizki, zamonaviy voqelik inson qalbi va ongi uchun bo’lgan kurashlarning yangidan yangi usul va vositalarining ko’payib borayotgani, ayniqsa, bu borada din omilidan foydalanishga urinishlarda yaqqol namoyon bo’lmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bugungi kunda insonlarning bunday zararli, ta’bir joiz bo’lsa manfur ofatlardan asrab avaylash barchani yanada xushyorlikka, ehtiyotkorlikka, har jihatdan aql idrok bilan ish tutishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: “O’zbekiston” nashriyoti, 2023.

2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O’zbekiston strategiyasi. T.: “O’zbekiston” nashriyoti, 2021.

3. Tulepov A. Islom va aqidaparast oqimlar. T.: “Sharq” nashriyoti, 2013.

4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Olim va odam, din va ilm. T.: “Hilol-Nashr”, 2019.

5. G’oyibnazarov Sh. Islom terorizmga qarshi. T.: “O’zbekiston” NMZU, 2021.

TALABALARDA MUSTAQIL VA TANQIDIY FIKRLASH KABI QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

Kuchkarov Muxiddin Umaraliyevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori

Jamiyatda har qanday sohaning rivojlanishi, yuksaklikka yo‘nalishi shu soha mutaxassislarining intellektual salohiyati bilan chambarchas bog‘liq. Mutaxassislar ilmiy va amaliy salohiyatga ega bo‘lishlarining dastlabki bosqichiga oliy ta’limda erishadilar. Oliy ta’lim muassasasining nufuzi ham aynan, tayyorlanayotgan kadrlarning sifatliligi ya’ni, zamonaviy bilimlarni o‘zida mujassam qila olganligi, mustaqil fikrga egaligi va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga egaligi bilan belgilanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8-oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847 sonli farmonida ko‘zda tutilganidek, yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg‘or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish ta’lim tizimining asosiy vazifasidir.

Shunday ekan, oliy ta’limda o‘quv fanlarining ta’lim yo‘nalishlari va mutaxassisliklarga mos keluvchi dastur asosida olib borilishi katta ahamiyat kasb etadi. O‘quv fanlarining tushunchalarini iqtisodiy ta’lim yo‘nalishlari, ishlab chiqarish va texnik soha ta’lim yo‘nalishlari, qishloq va suv xo‘jaligi ta’lim yo‘nalishlari, sog‘likni saqlash va ijtimoiy ta’minot ta’lim yo‘nalishlari, hizmatlar sohasi ta’lim yo‘nalishlari xususiyatlaridan kelib chiqib o‘quv dasturlarga kiritish juda muhimdir. Bundan tashqari, har bir sohada mavjud optimizatsiya masalalarida matematik tushunchalardan foydalanishni talabalarga o‘rgatish g‘oyat samarali hisoblanadi.

Raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning innovasion texnologiyasi, uning mazmun-mohiyati – talabada ijodiy tashabbus, mustaqil ta’limga extiyoj, o‘zining nazariy tayyorgarlik darajasini oshirish, shuningdek mustaqil faoliyatni rivojlantirishdan iborat. Shuning uchun asosiy vazifani belgilashda yoshlarni bilimga undash, faollikka chaqirish, amaliy faoliyatning har bir turida bilimlarning muhimligini ko‘rsatish va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish muhimdir.

Zamonaviy talablar asosida oliy ta’lim tizimida ta’limning shakli, bosqichi va yo‘nalishidan qat’iy nazar o‘quv rejalaridagi umumiy o‘quv soatlari hajmini saqlab qolgan holda auditoriya o‘quv soatlari hajmi kamaytirilib mustaqil ta’lim uchun belgilangan o‘quv soatlarining miqdori orttirilmoqda.

Talabaning mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish va boshqarishda ta’lim tamoyillari o‘rni va ahamiyatini ko‘rsatib o‘tish joizdir. Bular ko‘pgina adabiyotlarda ta’lim tamoyillari, ya’ni didaktik tamoyillar deb yuritilib, ular o‘qituvchi va talaba faoliyatiga qo‘yiladigan talablar sifatida izohlanadi va talabalarning mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishda ilmiy yo‘nalish berishga hizmat qiladi.

Didaktikaning tamoyillari – raqobatbardosh kadrlarni tarbiyalashda o‘qish va o‘qitish jarayonining xususiyatlari, talabalar tomonidan ilmiy bilimlarning mustaqil o‘zlashtirilishi ko‘nikma va malakallarini hosil qilishning asosiy qonun va qoidalarini o‘z ichiga oladi. Shundan kelib chiqib, o‘qitish tamoyillari ta’limning eng muhim masalalaridan biri bo‘lgan talaba mustaqil ta’limini tashkillashtirishning nazariy va amaliy jihatdan to‘g‘ri hal qilishning asosi hisoblanadi.

Didaktik tamoyillar ta’lim jarayonining ikkala sub’yektiga, ya’ni ham o‘qituvchi, ham talabaga aloqador bo‘lib, ta’limni tashkil etish, boshqarish va nazorat qilishda ularning faoliyatiga qo‘yiladigan talablar hamda qoidalar majmuasidan iboratdir.

Didaktika sohasining darg‘alari uning tamoyillar mohiyatini yoritishda turli nuqtai-nazarlarni asos qilib berishgan.

Didaktika tarixida didaktik tamoyillarni tartibga solish masalasi bilan birinchilardan bo‘lib Ya.A.Komenskiy shug‘ullangan bo‘lib, u o‘zining “Buyuk didaktika” asarining XV-XVIII boblarida amaldagi tamoyillarni asoslab bergan[4].

U yoki bu didaktik hodisaga oid qarashlarni didaktik tamoyillar qatoriga kiritishning o‘ziga xos mezonlari aniqlangan bo‘lib, ular quyidagilardan iborat:

Umumiylik tamoyili. O‘quv-tarbiya jarayonining barcha komponentlari, ya’ni ta’limning maqsadi, mazmuni, vositalari, metodlari, tashkiliy shakllari va natijalari bilan uzviy bog‘liqdir.

Masalan. Talabalarning mustaqil ta’lim mazmunini belgilashda ta’limning turli me’yoriy hujjatlarini, ya’ni fan dasturi, darslik, o‘quv qo‘llanmalarining yangi avlodini yaratishda, ta’limning tashkiliy shakllari, vositalari, usullarini tanlashda ushbu tamoyillarga rioya qilinishi shart.

Didaktikaning ilmiylik tamoyili. Mazkur tamoyil ta’lim tizimida o‘rganiladigan oliy matematika fani:

mazmunining ilmiy bo‘lishini;

oliy matematikaning hozirgi ahvoli va uning rivojlanishini ob’yektiv aks ettirishni;

ta’lim mazmuni va uni o‘qitish usullari hozirgi zamon matematika fani saviyasi hamda talablariga mos kelishini ta’minlashni o‘z ichiga oladi.

Ilmiylik tamoyilida tayanch tushuncha va iboralarni ifodalashda ilmiy nuqtai nazardan yondashish talab etiladi.

Masalan, biror tenglamaning yechimlar to‘plamini aniqlashda rasional sonlar to‘plamidan keng bo‘lgan haqiqiy sonlar to‘plami yoki haqiqiy sonlar to‘plamidan keng bo‘lgan kompleks sonlar to‘plami mavjudligini talabalarga ta’kidlab o‘tish mumkin. Bu orqali oliy matematika fanini talabaning kundalik hayotida amaliy qo‘llanilishini ochib berish imkonini yaratadi.

Didaktikaning tarbiyaviylik tamoyili. Mazkur tamoyilga asoslangan holda oliy matematikadan talabaning mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etish talabada:

ziyraklik, topqirlik, aqllilik kabi insoniy xislatlarini;

irodalilik, chidamlilik, sabr-toqatlilik, puxtalik, aniqlik, vatanga muhabbat, rostgo‘ylik, mehnatsevarlik kabi insoniy fazilatlarini;

matematika fanini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish;

mustaqil bilim olish malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish va uni yanada rivojlantirish;

matematik tushuncha va tasavvurlarni shakllantirish orqali matematik tafakkurini shakllantirish;

fazoviy tasavvurlarini kengaytirish orqali xotira va diqqatini rivojlantirish;

ijodiy tafakkurini tarbiyalash kabilarni amalga oshirish imkoniyatlarni oshiradi.

Didaktikaning ko‘rgazmalilik tamoyili. Mazkur tamoyil oliy matematika fanini o‘qitishning asosiy tamoyillaridan biri hisoblanib, u talabaning tushunchalarni anglangan holda bilimlarni mustaqil egallashlarida muhim o‘rin egallaydi.

Masalan, analitik geometriya modulini o‘qitishda ko‘rgazmalilik tamoyilidan samarali foydalanish talabalarning fazoviy tasavvurlarini, pirovardida mustaqil fikrlashini rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, har bir fanning, jumladan oliy matematika fanini o‘qitishda va talabaning mustaqil ta’limini tashkil etishda qo‘llaniladigan didaktik tamoyillar o‘rgatish va o‘rganishning ilmiy pedagogik qonuniyatlari va amaliy tajribalarini har tomonlama ilmiy-metodik tahlil qilish natijasida aniqlangan asosiy qoidalar bo‘lib, albatta, talaba mustaqil ta’lim olish ko‘nikmasini shakllantirishda foydalaniladi.

Hozirgi axborotlar oqimi kundan-kunga oshib borayotgan bir paytda ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishda talabalarning mustaqil ishlariga katta e’tibor bilan qaratish talab etilmoqda. Mustaqil ishlar hozirgi kunda ta’lim jarayonining barcha bosqichlarida, jumladan, yangi nazariy bilimlarni egallash bosqichida ham keng qo‘llanishini kuzatish mumkin. Mamlakatimiz oliy ta’lim tizimida “Noan’anaviy ta’lim”, “interaktiv” va zamonaviy ta’lim metodlariga asoslangan holda ta’lim jarayoni va talaba mustaqil ta’limi tashkil etilmoqda.

Axborotlar oqimi tezligi sharoitida ta’lim tizimi bilan zamon talabiga javob beradigan raqobatbardosh kadrlarni ildam tayyorlash muammosi kun tartibidagi asosiy masalalardan biri bo‘lib qoldi. Ma’lumki, an’anaviy ta’lim tizimida o‘qituvchi yagona sub’yekt sifatida namoyon bo‘lib, talabalar ob’yekt bo‘lib xizmat qiladi. Mazkur tizimda o‘qitish majburiy tarzda amalga oshirilib, unda o‘qituvchi yetakchilik vazifasini bajaradi.

An’anaviy ta’lim metodlari yordamida o‘qitishda talabalarning mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari shakllansada, lekin malakalarishi rivojlanishi sust kechadi. Natijada ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash kabi qobiliyatlar to‘la shakllanmaydi. Bu esa ularda kelgusida mustaqil ish yuritayotganda boqimandalik kayfiyatini rag‘batlantirishga olib kelishi mumkin.

Zamonaviy ta’lim metodlari asosida talabalarning mustaqil ta’lim jarayonini tashkil etishda quyidagilarga asosiy e’tiborni qaratish lozim. Xususan:

talabada o‘quv materialini mustaqil o‘zlashtirishga motivatsiyani shakllantirish;

mustaqil fikrlashga bo‘lgan intilishlarni rag‘batlantirish;

ta’lim jarayonini tashkil etishda talabalar mustaqilligi va tashabbuskorligiga tayanish;

talabalarning o‘z-o‘zini boshqarishga keng imkoniyat yaratish;

har bir talabani qobiliyatlari va mustaqil intilishlaridan kelib chiqqan holda shakllantirish (hammaga bir hil bilim berishdan voz kechish);

har bir shaxsning shaxsiy yaxshi xislatlarini izlash va ularni rivojlantirish;

o‘qituvchi “har bir talaba iste’dodli” degan ishonchga ega bo‘lishi, shunga tayangan holda uni hurmat qilish, har bir fikriga e’tibor bilan qarash, unga ishonish;

talabaning har bir yutug‘ini qo‘llab-quvvatlash, ma’qullash, unga xayrixoh bo‘lgan vaziyatlarni yaratish va shular asosida yanada chuqurroq mustaqil holda bilimlarni egallashga bo‘lgan intilishlarini rag‘batlantirish;

ta’lim jarayonida har bir talabaga mustaqillik qobiliyatlarini namoyon qilish imkoniyatlarini yaratish va unga bu yo‘lida yordam berish.

Yuqoridagilardan ko‘rinadiki, ta’lim metodlari o‘qituvchi va talabalarning birgalikdagi faoliyatlari usullari majmuasi bo‘lib, bu faoliyatlar yordamida yangi bilim, ko‘nikma va malakalarga erishiladi, talabalarning dunyoqarashi shakllantiriladi va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalari hamda malakalari rivojlantiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-son Qarori.
2. Tojiyev M. O‘qituvchi faoliyatini loyihalash: Uzluksiz ta’limda modulli texnologiya (Monografiya) //T.:«TURON-IQBOL»,2017. −246 b.
3. Qo‘chqarov M.U. Mustaqil ta’limning turlari va ular asosida oliy matematikani o‘qitish // “Mug‘allim həm үzliksiz bilimlendirio‘”. – Nukus, 2019. – №5.
4. Yan Amos Komenskiy. Buyuk didaktika //T.: “O‘qituvchi”, 1966.
5. Ahlimirzayev A., Qo‘chqarov M., Zulfixarov I., Ibragimov M. Oliy matematika (2 - qism)/O‘quv qo‘llanma //T.:“Step by step print” 2017
6. Qo‘chqarov M.U., Zulfiqorov I.M., Izetayeva G.K., Opayeva G.A. Oliy matematika fani o‘quv mashg‘ulotlarining loyihalari (Pedagogik texnologiya milliy modelining amaliyotga tatbig‘i) //Toshkent: “TAFAKKUR-BO′STONI”,2011, 240 b.

MAKROIQTISODIY ISHLAB CHIQARISH FUNKSIYALARI ASOSIDA RESPUBLIKADA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI MODELLASHTIRISH.

X.Muydinov
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi
Tursunov Ziyodillo
TDIU Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada respublikada barqaror iqtisodiy o’sishni modellashtirishda makroiqtisodiy ishlab chiqarish funktsiyalarining roli o’rganiladi. Ishlab chiqarish funktsiyalari iqtisodiy o’sishni tahlil qilish va prognoz qilish uchun muhim vosita hisoblanadi. Maqolada Kobb va Duglas va CES kabi asosiy ishlab chiqarish funksiyalari tahlil qilinadi va ularning respublika iqtisodiyoti sharoitlariga moslashuvi ko’rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada ishlab chiqarish funksiyalari

asosida barqaror iqtisodiy o’sishni modellashtirish bosqichlari, jumladan ma’lumotlar yig’ish, modelni tanlash va baholash, prognozlash kabi masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so’zlar: Makroiqtisodiy ishlab chiqarish funktsiyasi, barqaror iqtisodiy o’sish, modellashtirish, Kobb va Duglas funksiyasi, CES funksiyasi, mehnat, kapital, texnologiya, YaIM.

Kirish

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror o’sishi har bir davlatning asosiy maqsadlaridan biridir. Ushbu maqsadga erishish uchun makroiqtisodiy omillar va ularning o’zaro ta’sirini tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish funktsiyalari esa bu jarayonda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ular ishlab chiqarish omillari (mehnat, kapital, texnologiya) va yalpi ichki mahsulot (YaIM) o’rtasidagi bog’liqlikni ifodalaydi va iqtisodiy o’sishni tahlil qilish va prognoz qilish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Respublikamiz iqtisodiyoti ham barqaror o’sishga erishish yo’lida turli islohotlarni amalga oshirmoqda. Ushbu maqsadga erishish uchun iqtisodiy siyosatni ilmiy asosda ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Ishlab chiqarish funksiyalari esa bu jarayonda muhim vosita bo’lib xizmat qiladi.

Cobb va Douglas ishlab chiqarish funksiyasining nazariy asosi

Iqtisodiy o‘sishni modellashtirishda ishlab chiqarish funksiyalari asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Cobb va Douglas ishlab chiqarish funksiyasi XX asr boshlarida iqtisodchi Charlz Cobb va matematik Pol Duglas tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonidagi omillarning ta’sirini matematik model orqali ifodalash imkonini beradi.

Cobb-Douglas ishlab chiqarish funksiyasi iqtisodiy o‘sish modelining eng mashhur turlaridan biri, u ishlab chiqarish omillari – kapital va mehnatning o‘zaro bog‘liqligini ifodalaydi. Ushbu modelning afzalligi shundaki, u turli iqtisodiy tizimlarda ishlab chiqarishning samaradorligini baholash va bashorat qilish imkoniyatini beradi.

Cobb va Douglas ishlab chiqarish funksiyasining umumiy ko‘rinishi quyidagicha:

$$Y=AK^{\alpha}L^{\beta}$$

Bu yerda:

Y – yalpi ichki mahsulot (YIM) yoki ishlab chiqarish hajmi,

A – texnologik samaradorlik koeffitsiyenti,

K – kapital resurslari,

L – mehnat resurslari,

α *va* β – kapital va mehnatning ishlab chiqarishga ta’sirini ifodalovchi elastiklik koeffitsiyentlari.

Bu modelga ko‘ra, iqtisodiy o‘sish kapital va mehnat resurslarining ko‘payishi hamda texnologik taraqqiyotga bog‘liq.

Agar $\alpha+\beta=1$ bo‘lsa, iqtisodiyot konstant daromadga ega, ya’ni ishlab chiqarish omillarining oshishi bilan iqtisodiy o‘sish mutanosib bo‘ladi.

Agar $\alpha+\beta>1$ bo‘lsa, iqtisodiyot o‘sib boruvchi daromadga, aksincha, $\alpha+\beta<1$ bo‘lsa, kamayuvchi daromadga ega bo‘ladi.

Kapital va mehnatning iqtisodiy jarayonlardagi roli

Kapital iqtisodiy o‘sishning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, u ishlab chiqarish jarayonida turli xil shakllarda ishtirok etadi:

Asosiy kapital – zavodlar, texnologik uskunalar, infratuzilma.

Moliyaviy kapital – investitsiyalar va kredit resurslari.

Kapitalning samarali taqsimlanishi iqtisodiy o‘sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda kapitalni innovatsion sohalarga yo‘naltirish iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Mehnat resurslari iqtisodiy faoliyatning ajralmas qismi bo‘lib, uning sifati va soni iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sir qiladi. Mehnat unumdorligini oshirish quyidagi yo‘llar orqali amalga oshirilishi mumkin:

Ta’lim va malaka oshirish – yuqori malakali ishchi kuchi yuqori unumdorlikka olib keladi.

Ish sharoitlarini yaxshilash – samarali mehnat muhiti ishlab chiqarish hajmini oshiradi.

Texnologik taraqqiyot bilan integratsiya – avtomatlashtirish va raqamlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga yordam beradi

Cobb va Douglas funksiyalarining cheklangan mahsuldorlik tahlili

Ishlab chiqarish omillarining har birining ishlab chiqarish hajmiga qo‘shgan hissasini tahlil qilish uchun funksiyaning hosilalari hisoblash kerak.

Kapital bo’yicha cheklangan mahsuldorlik (MPK – Marginal Product of Capital) Kapitalning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini hisoblash uchun K bo‘yicha hosila olinadi:

$$\text{MPK}=\frac{\partial Y}{\partial K}=\alpha A K^{\alpha-1}\text{L}^{\beta}$$

Bu ifoda kapital miqdori o‘zgarishining ishlab chiqarish hajmiga qanday ta’sir qilishini ko‘rsatadi. Agar α yuqori bo‘lsa, kapitalga investitsiyalar iqtisodiy o‘sishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Mehnat bo’yicha cheklangan mahsuldorlik (MPL- Marginal Product of Labor)

Mehnatning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholash uchun LLL bo‘yicha hosila olinadi:

$$MPL = \frac{\partial Y}{\partial L} = \beta A K^{\alpha} L^{\beta-1}$$

Agar β yuqori bo‘lsa, demak, iqtisodiyotda mehnatning hissasi yuqori bo‘lib, aholi bandligi o‘sishi ishlab chiqarish hajmini sezilarli oshiradi.

Kapital va mehnat nisbatining o’zgarishi

Agar iqtisodiyotda kapital va mehnat o‘rtasidagi nisbat o‘zgarsa, ya’ni K/L ortsa yoki kamayib borsa, ishlab chiqarish qanday o‘zgarishi mumkin? Bu holat quyidagicha ifodalanadi:

$$\frac{Y}{L} = A(\frac{K}{L})\text{^}\alpha\ L^{\alpha+\beta-1}$$

Bu ifoda shuni anglatadiki, kapital va mehnat nisbatining o‘zgarishi iqtisodiy o‘sishga qanday ta’sir qilishini tahlil qilish mumkin. Agar α>β bo‘lsa, kapitalning ortishi ishlab chiqarish hajmiga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadi. Aksincha, agar β>α bo‘lsa, unda mehnat resurslarini ko‘paytirish iqtisodiy o‘sish uchun muhimroq omil bo‘ladi.

O’sish sur’atlari bo’yicha tahlil

Agar vaqt bo‘yicha tahlil qiladigan bo‘lsak, Cobb va Douglas funksiyasining differensial shaklidan foydalanib, iqtisodiy o‘sishning komponentlarini aniqlash mumkin:

$$\frac{\dot{Y}}{Y} = \frac{\dot{A}}{A} + \alpha\frac{\dot{K}}{K} + \beta\frac{\dot{L}}{L}$$

Bu yerda:

$\frac{\dot{Y}}{Y}$ – yalpi ishlab chiqarishning o‘sish sur’ati,

$\frac{\dot{A}}{A}$ – texnologik taraqqiyotning o‘sish sur’ati,

$\frac{\dot{K}}{K}$ – kapitalning o‘sish sur’ati,

$\frac{\dot{L}}{L}$– mehnat resurslarining o‘sish sur’ati.

Bu tenglamadan foydalanib, iqtisodiyotning o‘sish yo‘nalishlari aniqlanadi. Agar texnologik taraqqiyot (*A*) sezilarli darajada oshsa, iqtisodiy o‘sish davom etadi, hatto kapital va mehnat resurslari cheklangan bo‘lsa ham.

Ushbu formula shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sishni tezlashtirish uchun uchta asosiy omil muhim:

1. **Texnologik taraqqiyot** (*A* ni oshirish)
2. **Kapital investitsiyalarining oshishi** (*K* ni oshirish)
3. **Ishchi kuchining samaradorligini oshirish** (*L* ni oshirish)

Xulosa

Yuqorida mulohaza yuritilgan fikrlar va maqola mavzusi yuzasidan umumiy xulosa qiladigan bo’lsak, ushbu maqolada respublikada barqaror iqtisodiy o‘sishni modellashtirish uchun makroiqtisodiy ishlab chiqarish funksiyalarining ahamiyati o’rganildi.

Cobb va Douglas ishlab chiqarish funksiyasi iqtisodiy tizimlarning samaradorligini baholash uchun qulay vosita hisoblanadi. Ushbu model yordamida iqtisodiy o‘sishning uzoq muddatli dinamikasi tahlil qilinib, ishlab chiqarish hajmiga omillar qanday ta’sir qilishi oldindan baholanishi mumkin. Shuningdek, ushbu model iqtisodiyotning turli segmentlari uchun tahlillar o‘tkazishda ham qo‘llanilishi mumkin.

Shu sababli, respublika iqtisodiyotining barqaror o‘sishiga erishish uchun ishlab chiqarish omillaridan samarali foydalanish, texnologik rivojlanishni jadallashtirish va investitsiya muhitini yaxshilash muhim ahamiyatga ega. Mazkur yondashuvlar asosida iqtisodiy siyosat yuritish mamlakatni global iqtisodiyotda raqobatbardosh qilishga va aholi farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A. Ishnazarov, Sh. Nurullayeva “Ekonometrikaga kirish” 2021-yil
2. Khodiev B.Yu., Shodieev T.Sh., Berkinov B.B. ,*Ekonometrika.’* 2018-yil
3. A.N.Gerasimovning “Ekonometrika” kitobi 2017-yil

TALABALARNI INNOVATSION G‘OYALARGA YO‘NALTIRISH METODLARI

Toxirov Farruhbek Baxtiyorovich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti o’qituvchisi

Annotatsiya: maqolada zamonaviy ta’lim tizimida talabalarni innovatsion fikrlashga yo‘naltirishning samarali metodlari tahlil qilinadi. Innovatsion yondashuvlar, interfaol metodlar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta’lim jarayoniga integratsiyasi orqali talabalar ijodiy va tanqidiy fikrlashga rag‘batlantiriladi.

Kalit so‘zlar: innovatsiya, ta’lim, talaba, metod, texnologiya, ijodiy fikrlash, interfaol usul

Bugungi zamonaviy ta’lim tizimi talabalarni faqat bilim bilan emas, balki innovatsion fikrlash, muammolarni hal qilish va yangi g‘oyalarni yaratish qobiliyatlari bilan ham qurollantirishni talab etadi.

Yurtimizda ta’lim sohasida olib borilayotgan islohotlar, xususan, innovatsion yondashuvlarni joriy etish orqali talabalarning ijodiy salohiyatini oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Ta’limning raqamlashtirilishi, zamonaviy texnologiyalarning o‘quv jarayoniga integratsiyasi, xalqaro hamkorlikning kuchaytirilishi, bularning barchasi ta’lim tizimining sifat jihatdan yangi bosqichga chiqishiga xizmat qilmoqda. Ta’lim dasturlarining yangilanishi va amaliyotga yaqinlashtirilishi ham talabalarni innovatsion faoliyatga jalb qilishda muhim omil bo‘lmoqda. Ayniqsa, kredit-modul tizimining joriy etilishi, yakuniy baholashda talabalarni erkin fikrlashini inobatga oluvchi metodik yondashuvlar, o‘qituvchi va talabalar o‘rtasida interaktiv muhitning kuchayishi bu jarayonni kuchaytirmoqda. Har bir oliy ta’lim muassasasida ilmiy-tadqiqot markazlari, startap laboratoriyalari, texnoparklar faoliyati yo‘lga qo‘yilmoqda.

Hozirgi zamon talabi-o‘zgaruvchan, raqobatbardosh va tez rivojlanayotgan jamiyatda faoliyat yurita oladigan, yangicha fikrlaydigan, kreativ va tashabbuskor kadrlarni yetishtirishdir. Bunday kadrlarni tayyorlashda ta’lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish, xususan, talabalarni innovatsion fikrlashga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yondashuv pedagogik jarayonning markazida talabaning shaxsiy rivojlanishi, mustaqil fikrlash ko‘nikmalari, muammoli vaziyatlarda samarali qaror qabul qilish layoqati turishini taqozo etadi.

Innovatsion fikrlash-bu mavjud muammolarga noan’anaviy yondashuvlar asosida yangicha, samarali, amaliy jihatdan foydali echimlar topishga qaratilgan tafakkur jarayonidir. Bu turdagi fikrlash insonning kreativlik, tanqidiy fikrlash, sistematik tahlil, assotsiativ tafakkur, reflektiv o‘zgarishlarga tayyorlik kabi ko‘nikmalarini birlashtiradi. Shu nuqtai nazardan olganda, innovatsion fikrlash o‘qitish jarayonida alohida e’tibor berilishi lozim bo‘lgan ko‘nikma sifatida qaralishi kerak.
Innovatsion fikrlashni shakllantirish o‘quv jarayonida maxsus tashkil etilgan pedagogik muhit, uslub va metodikalar orqali amalga oshiriladi. Bunda quyidagi shart-sharoitlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Muammoli o‘qitish uslubi-talabani faollikka chorlaydi, mustaqil fikrlashga undaydi va echim topishga yo‘naltiradi.

Interfaol metodlar-"aqliy hujum", "rol o‘ynash", "debat", "davra suhbati" orqali talabalar o‘z fikrlarini erkin bayon qilishni va yangicha qarashlarni ishlab chiqishni o‘rganadilar.

Innovatsion loyihaviy faoliyat-talabalarni real hayotiy muammolar asosida guruh bo‘lib ishlashga jalb qilish orqali innovatsion g‘oyalar yaratish malakasi shakllanadi.

Texnologiyalardan foydalanish-raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, onlayn platformalar orqali talabalar o‘z fikrlarini keng doirada amaliyotga tatbiq etishga o‘rganadilar.

Bugungi kunda ta'lim sohasida innovatsion metodlar keng qo'llanilmoqda. Bu metodlar ta'lim jarayonini yanada samarali va interaktiv qilishga xizmat qilmoqda. Innovatsion metodlar ta'lim tizimining sifatini oshirish, o'quvchilarga bilimlarni yaxshiroq egallashda yordam berish va ularni real hayotdagi muammolarni hal qilishga tayyorlashga katta ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim jarayonida innovatsion metodlarning roli juda muhim bo'lib, ular o'quvchilarning bilim olish jarayonini faollashtirish, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.
Innovatsion metodlar, asosan, ta'limda yangi, zamonaviy va samarali usullarni o'rgatish uchun ishlab chiqilgan uslublardir. Bu metodlar o'quvchilarning fikrlash va idrok qilish jarayonlarini o'zgartirish, ularni yanada qiziqarli va interaktiv tarzda bilim olishga yo'naltiradi. Innovatsion metodlar orasida ko'plab turli xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ular orasida informatika, raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim va boshqa ilg'or texnologiyalarni qo'llash muhim o'rin tutadi.

Innovatsion metodlar turli shakllarda va yo'nalishlarda mavjud. Ular orasida quyidagi usullar keng tarqalgan:

Aktiv ta'lim metodlari: Aktiv ta'lim metodlari o'quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi. Bunday metodlar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini mustahkamlash, savollar berish, muammolarni hal qilish va jamoaviy ishlarni bajarish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Misol uchun, "case-study" (holat tahlili) metodidan foydalanish o'quvchilarga haqiqiy hayotdagi muammolarni tahlil qilish va hal qilish imkonini beradi.

Ko'p vositali ta'lim metodlari: Bu metod o'quvchilarga turli vositalar (audiovizual materiallar, interaktiv dasturni ishlatish, masofaviy ta'lim platformalarini qo'llash) yordamida ta'lim olish imkoniyatini yaratadi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida o'quvchilar turli xil resurslardan foydalanib, bilimlarni tez va samarali egallashadi.

Loyihaviy ta'lim metodlari: Bu metodda o'quvchilar o'zlariga muayyan loyiha ustida ishlashni tanlab, aniq maqsadga erishishga harakat qilishadi. Bunday yondashuv o'quvchilarda jamoaviy ish, mas'uliyat, ijodkorlik va tashabbuskorlikni rivojlantiradi.

Informatika va raqamli texnologiyalarni qo'llash: Informatika va raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim jarayoni yanada oson va interaktiv bo'ladi. Elektron kitoblar, video darsliklar, simulyatorlar va turli onlayn platformalar o'quvchilarga o'qish jarayonida yordam beradi. Shu bilan birga, o'quvchilarning kompyuter va internetdan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ularni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirishda katta ahamiyatga ega.

Masofaviy ta'lim: Masofaviy ta'lim metodlari o'quvchilarga o'z vaqtida va joyidan qat'iy nazar ta'lim olish imkoniyatini beradi. Bu metod ayniqsa, geografik cheklovlarga ega bo'lgan hududlarda samarali ishlaydi. O'quvchilar masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanib, o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin.

Innovatsion metodlar ta'lim jarayonida quyidagi afzalliklarga ega:

1. O'quvchilarning faolligini oshiradi: Innovatsion metodlar o'quvchilarning faolligini oshiradi, chunki ular passiv o'quvchilardan faol o'quvchilarga aylanishlariga imkon yaratadi. O'quvchilar o'z bilimlarini faol ravishda olishadi va bu jarayon ko'proq eslab qolishga yordam beradi.

2. Ijodiy fikrlashni rivojlantiradi: Innovatsion metodlar o'quvchilarni kreativ va tizimli fikrlashga undaydi. Ular o'zlarining shaxsiy fikrlarini ifodalash, savollar berish, muammolarni hal qilishda o'z bilimlarini qo'llashga o'rganishadi.

3. Zamonaviy texnologiyalarni o'rgatadi: Innovatsion metodlar yordamida o'quvchilar zamonaviy texnologiyalarni o'rganadilar, bu esa ularni raqamli dunyoda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

4. Ta'lim sifatini oshiradi: Innovatsion metodlar ta'limning sifatini oshiradi, chunki ular an'anaviy usullarga qaraganda yanada samaraliroq va qiziqarliroq bo'ladi. O'quvchilar bilimlarni tezroq egallashadi va ularning o'zlashtirish darajasi oshadi.

5. O'quvchilarni global miqyosda tayyorlaydi: Innovatsion metodlar orqali o'quvchilar global miqyosda o'z bilimlarini yangilash va rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masofaviy ta'lim platformalaridan foydalanish, onlayn kurslar va ko'p tilni o'rganish o'quvchilarga global bozorda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi.

Ta’limning sifatini oshirish, talabalarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni amaliyotga tayyorlashda innovatsion metodlarning roli juda katta. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida innovatsion metodlarni joriy etish o‘qitish jarayonini yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qilmoqda. Bu metodlar o‘qish samaradorligini oshirish, talabalar va professor-o‘qituvchilar o‘rtasidagi muloqotni kuchaytirish va ta’lim jarayonini yanada interfaollashtirishga yordam beradi.

Innovatsion metodlar ta’lim jarayoniga yangiliklar kiritish, o‘qitish usullarini yangilash va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali talabalar bilimini kengaytirishga yordam beradi. O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida amalda qo‘llanilayotgan innovatsion metodlar orasida interaktiv ta’lim texnologiyalari, multimedia vositalari, onlayn ta’lim platformalari va elektron darsliklar mavjud.

Innovatsion metodlar ta’lim jarayonida bir qancha ijobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi:

Samaradorlik va qiziqishning oshishi: Interaktiv va zamonaviy metodlar talabalar orasida o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshiradi. Ular passiv tinglovchilardan faollashgan o‘quvchilarga aylanishadi, bu esa o‘qish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Yangi ko‘nikmalarni rivojlantirish: Innovatsion metodlar talabalar uchun yangi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, onlayn ta’lim platformalarida o‘qish orqali talabalar texnik ko‘nikmalarni oshiradi, bu esa ularga keyingi hayotda muvaffaqiyatli bo‘lishda yordam beradi.

O‘qituvchilar uchun yangi yondashuvlar: Innovatsion metodlar o‘qituvchilarga yangi pedagogik yondashuvlar, texnologiyalar va metodlarni o‘z ishlariga tatbiq etish imkonini beradi. Bu ularga talabalar bilan yanada samarali ishlashga yordam beradi.

Tezkor axborot almashish: Innovatsion texnologiyalar yordamida talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi axborot almashish osonlashadi. Elektron pochta, onlayn forumlar, video darslar va boshqa vositalar orqali o‘qituvchilar o‘z talabalari bilan tezkor aloqa o‘rnatishi mumkin.

Oliy ta’lim tizimida innovatsion metodlar nafaqat hozirgi kunda, balki kelajakda ham muhim rol o‘ynaydi. Yangi texnologiyalar va pedagogik usullarni joriy etish davomida talabalar va o‘qituvchilar uchun yanada ko‘proq imkoniyatlar yaratish rejalashtirilgan. O‘zbekistonning oliy ta’lim tizimi butun dunyoda o‘zining zamonaviy va samarali yondashuvlari bilan tanilib borayotganini hisobga olgan holda, bu metodlar rivojlanishda davom etishi kutilmoqda.

Ta’lim muassasalarida innovatsion metodlarni keng qo‘llash orqali ta’lim sifatini oshirish, talabalarni yangi bilimlar bilan ta’minlash va ularga amaliy ko‘nikmalarni berish mumkin bo‘lmokda. Innovatsion texnologiyalar va yondashuvlar nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini, balki butun ta’lim tizimining sifatini yaxshilashga yordam beradi. Bu jarayonni davom ettirish, o‘z navbatida, O‘zbekistonning oliy ta’lim tizimini xalqaro miqyosda raqobatbardosh qilishga imkon yaratadi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. Aminov, A. *Oliy ta’lim tizimida innovatsion metodlarni joriy etish.* Toshkent-2019. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi nashriyoti.
2. Kamilov, K., Sattarov, A. *Pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta’lim metodlari* Toshkent-2021. Fan va texnologiya nashriyoti.
3. Ismoilova, G. *Innovatsion metodlarni ta’lim jarayoniga joriy etish*. Toshkent-2018. O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Mirzaeva, N. *Ta’limda interaktiv metodlar va ularning o‘quv jarayoniga ta’siri.* Toshkent-2018. "O‘zbekiston" nashriyoti.

KIBERXAVFSIZLIKNING JAMIYAT TARAQQIYOTI UCHUN AHAMIYATI.

Suyarov Zokirjon.
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik, ijtimoiy gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi katta o`qituvchisi
Po’latov Umidbek
TDIU Axborot tizimlari va texnologiyalari
yo`nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kiberxavfsizlikning kundalik hayotimizdagi ahamiyati va uning huquqiy jihatlari batafsil yoritilgan. Internet texnologiyalari taraqqiyoti sharoitida kiberxavfsizlikning insonlar moliyaviy barqarorligi, shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi va davlat xavfsizligi uchun muhim ekani ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, maqolada xalqaro va milliy qonunchilik me'yorlari, zamonaviy texnologik yechimlar va kiberxavfsizlik tahdidlariga qarshi kurashish usullari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Kiberxavfsizlik, raqamli xavfsizlik, huquqiy jihatlar, kiberjinoyatlar, internet xavfsizligi, shaxsiy ma'lumotlar, texnologik innovatsiyalar, Budapesht konvensiyasi, O‘zbekiston qonunchiligi, blokcheyn, sun'iy intellect.

Kirish. Kiberxavfsizlik kundalik hayotimizda har birimizning raqamli faoliyatimizni xavfsiz va himoyalangan holda amalga oshirish uchun zarur. Hozirgi kunda bizning barcha ma’lumotlarimiz internetda saqlanadi. Masalan: Bank hisob raqamlarimiz, shaxsiy hujjatlarimiz, telefon raqamlarimiz va boshqa turli ma’lumotlarimiz. Agar bu ma’lumotlar noto‘g‘ri qo‘llarga tushsa, u nafaqat shaxsiy xavfsizligimizni, balki iqtisodiy va huquqiy holatimizni ham tahdidga soladi. Kiberjinoyatchilar bizning shaxsiy ma'lumotlarimizni o‘g‘irlash orqali turli firibgarliklarni amalga oshirishi yoki yirik tashkilotlarga hujumlar uyushtirishi

mumkin. Bu esa oxir-oqibatda barcha internet foydalanuvchilarining xavfsizligini xavf ostiga qo‘yadi. Kiberxavfsizlikning ahamiyatini yana bir bor ta’kidlash zarurki, u shaxsiy hayotimizning himoyasi, moliyaviy xavfsizligimiz va ishbilarmonlik faoliyatimiz uchun muhim ahamiyatga ega. Internetda bizning shaxsiy ma'lumotlarimizni o‘g‘irlashga yoki manipulyatsiya qilishga urinishlar ko‘payganligi sababli, kiberxavfsizlikka alohida e'tibor berish zarur. Bugungi kunda internetdan foydalanish nafaqat ishbilarmonlar, balki oddiy odamlarning ham kundalik odatiga aylangan. Quyida kiberxavfsizlikning kundalik hayotdagi asosiy ahamiyati ko‘rib chiqiladi.

Moliyaviy xavfsizlik: Onlayn bank xizmatlaridan foydalanish tobora ommalashmoqda. Ammo, ma'lumotlar o‘g‘irlanishi va firibgarlik holatlari ham tez-tez uchraydi. Kiberxavfsizlik choralarini ko‘rish orqali biz moliyaviy yo‘qotishlardan himoyalanishimiz mumkin.

Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish: Ijtimoiy tarmoqlarda faoliyat yuritish odamlarning shaxsiy ma'lumotlarini oshkor qilishiga olib keladi. Ushbu ma'lumotlar noto‘g‘ri qo‘llanilganda zarar keltirishi mumkin.

Masofaviy ta'lim va ish: Pandemiya davrida masofadan ishlash va o‘qish keng ommalashdi. Bu esa axborot tizimlarining xavfsizligini ta'minlash muhimligini yana bir bor isbotladi.

Kiberxavfsizlik nafaqat texnik, balki huquqiy muammolarni ham qamrab oladi. Ushbu sohada xalqaro va milliy qonunchilik muhim ahamiyatga ega. 2001-yilda qabul qilingan Budapesht konvensiyasi xalqaro miqyosda kiberjinoyatlarga qarshi kurashni tartibga soluvchi asosiy hujjat hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yilda qabul qilingan "Raqamli O‘zbekiston - 2030" strategiyasi kiberxavfsizlikni ta'minlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, "Elektron hujjat aylanishi to‘g‘risida"gi qonun va "Shaxsiy ma'lumotlar to‘g‘risida"gi qonun ushbu sohadagi asosiy huquqiy hujjatlar hisoblanadi. Texnologik rivojlanish kiberxavfsizlik sohasiga ham yangi yechimlarni olib kelmoqda. Kiberxavfsizlikda yuzaga keladigan xavf-xatarlarni avtomatik aniqlash va oldini olishda SI texnologiyalari, tahlil qilish va qarorlar qabul qilishda inson kuchini kamaytirib, tez va samarali yechimlar taqdim etadi. Bugungi kunda kiberjinoyatchilar tomonidan amalga oshiriladigan hujumlar tobora murakkablashib bormoqda. Shu sababli, kiberxavfsizlik sohasida sun'iy intellektdan foydalanish bu tahdidlarga qarshi kurashish uchun samarali va tezkor vosita bo'lib qolmoqda.

Sun’iy intellektning asosiy yordamchi qobiliyatlari quyidagilardan iborat:

Xavf-xatarlarni identifikatsiya qilish: Sun'iy intellekt tizimlari o'zlarini o'rgatish va tahlil qilish qobiliyatiga ega. Ular vaqt o'tishi bilan foydalanuvchilar faoliyatining aniq namunalarini o'rganib, odatdagi faoliyatni farqlashni o'rganadi. Shu tariqa, har qanday nojo'ya yoki noma'lum faoliyatni aniqlashda samarali ishlaydi. Masalan, SI dasturlari viruslar, troyanlar yoki boshqa zararli dasturlarning mavjudligini aniqlashda, ular tizimga zarar etkazmasdan oldin, tahdidlarga javob berishi mumkin.

Avtomatik javob berish va xavfni oldini olish: Sun'iy intellekt nafaqat tahdidlarni aniqlaydi, balki zararni minimallashtirish uchun avtomatik javob choralarini ko'radi. Masalan, noto'g'ri yoki zararli kirish huquqlari talab qilinadigan harakatlarni darhol bloklash, zararli fayllarni tizimdan o'chirish yoki ma'lumotlarni himoya qilish kabi choralar amalga oshiriladi. SI tizimlari shuningdek, tarmoqdagi shubhali trafikni filtrlash va unga javob berish imkoniyatiga ega.

O'z-o'zini yaxshilash: Sun'iy intellektning mashinani o'rganish (machine learning) qobiliyati xavf-xatarlarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Tizimlar yangi xavf-xatarlarni o'rganib, avvalgi hujumlar va xatoliklar asosida yaxshilanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Mashina o'rganish metodlari yordamida sun'iy intellekt yanada samarali tahlil qila oladi va ilgari to'plangan ma'lumotlar asosida qaror qabul qilishni o'rganadi. Bu esa kiberhujumlarning samarali oldini olishda muhim o'zgarishlarni yaratadi.

Sun'iy intellektning kiberxavfsizlikda roli yanada kengayishi kutilmoqda. Avtomatik xavf-xatarni aniqlash va oldini olishda SI texnologiyalarining yanada rivojlanishi, masalan, tabiat tili ishlov berish, o'z-o'zini ta'mirlash algoritmlarini ishlab chiqish va boshqa ilg'or imkoniyatlar yordamida xavf-xatarlarni yanada samarali aniqlash va ularni kamaytirish mumkin. Kelajakda, SI yordamida kiberxavfsizlik tizimlari "aqlli" bo'lib, nafaqat mavjud tahdidlarga qarshi kurashadi, balki yangi va noma'lum xavf-xatarlarga nisbatan ham samarali javob bera olishadi. Shu bilan birga, SI kiberxavfsizlikni yangi darajaga olib chiqayotgan bo'lsa-da, bu texnologiyalarni qo'llashda ehtiyotkorlik ham zarur. Sun'iy intellektni kiberjinoyatchilar ham o‘z maqsadlari uchun foydalanishi mumkin. Masalan, zararli dasturlar yoki yangi turdagi hujumlarni ishlab chiqishda SI texnologiyalaridan foydalanish ehtimoli mavjud. Shu sababli, SI texnologiyalarini doimiy ravishda nazorat qilish va yangilash, xavfsiz tizimlarni ishlab chiqish bo'yicha chora-tadbirlarni ko'rish juda muhimdir. Kiberxavfsizlik bugungi kunda insonlarning shaxsiy hayotidan tortib, global miqyosdagi xavfsizlikka qadar ko‘plab sohalarga ta'sir ko‘rsatadi. Uning ahamiyati internet va raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan yanada ortib bormoqda. Shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi, iqtisodiy tizimlarning barqaror ishlashi va davlat

xavfsizligini ta'minlash kabi masalalar kiberxavfsizlikning asosiy maqsadlaridan biridir.

Xulosa. Ushbu maqolada keltirilgan fikr-mulohazalar kiberxavfsizlik sohasidagi muammolarni yanada chuqurroq o‘rganish va ularni bartaraf etish yo‘llarini aniqlashga yordam beradi. O‘zbekistonning ushbu yo‘nalishdagi tajribasi, xalqaro hamkorlik va innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha tashabbuslari yurtimizda xavfsiz raqamli infratuzilmani yaratishda muhim qadam bo‘lib xizmat qiladi. Kiberxavfsizlikni ta'minlash faqatgina texnik choralarga bog‘liq bo‘lib qolmay, balki bu jarayon har bir fuqaroning raqamli savodxonligi, huquqiy ongini oshirish hamda axborot madaniyatini yuksaltirish bilan ham bog‘liqdir. Har bir kishi, kompaniya va davlat ushbu muhim masalaga birdek e'tibor qaratishi kerak. Zero, faqatgina hamkorlikda amalga oshirilgan ishlar orqali biz zamonaviy dunyoning murakkab tahdidlariga munosib javob bera olamiz va xavfsiz raqamli kelajakni quramiz.

Foydalanilgan Adabiyotlar:

1. **Xolmirzaev, R. M. (2018*).*** *Axborot xavfsizligi va kiberxavfsizlik.* Tashkent: “Fan” nashriyoti.
2. **Jumaev, A. T. (2020).** *Sun'iy intellekt va kiberxavfsizlik: Yangi imkoniyatlar va xatarlar*. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. **Baxramov, M. B., & Iskandarov, K. N. (2021).** *Kiberxavfsizlikni ta'minlashda sun'iy intellektning o‘rni*. Tashkent: Innovatsiya va raqamli texnologiyalar sohasidagi tadqiqotlar.
4. **Shukurov, A. I. (2019).** *Kiberxavfsizlik: Asosiy tamoyillar va amaliyot*. Tashkent: Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti nashriyoti.
5. **Mamatov, N.M. (2022).** *Raqamli xavfsizlik: Sun'iy intellekt va avtomatizatsiya*. Tashkent: O‘zbekiston Milliy Axborot Texnologiyalari Instituti nashriyoti.
6. Z.Suyarov, U.Po’latov. Kiberxavfsizlik kundalik hayotimizdagi ahamiyati va huquqiy jihatlari. Miasto PrzyszłościKielce 2024. B-1592-1595.

ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ИННОВАЦИОН БОШҚАРУВИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ.

Каримов Музаффар Абдумалик ўғли
Андижон давлат университети

мустақил тадқиқотсичи,
и.ф.ф.д (PhD)., донеқт.
E-mail: karimov8993@umail.uz

Аннотация. Ушбу мақолада Олий таълим муассасалари инновацион бошқарувидаги асосий масалалари ва инновацион бошқарувининг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш масалалари ёритилган. Шунингдек, олий таълим тизими бошқарувида ташкилий-иқтисодий механизм олий таълим муассасаларини ташкилий ва иқтисодий самарадорлигини таъминлашга қаратилган масалаларга ҳам урғу берилган.

Калит сўзлар. инновацион бошқарув механизми, бошқарув усуллари, инновацион жараён, самарали бошқарув, ўқув-услубий бошқарма.

Олий таълим муассасалари инновацион бошқарувидаги асосий масалалардан бири таълим даргоҳига мос бўлган ташкилий-иқтисодий бошқарув механизмини ишлаб чиқиб, бошқарув жараёнида ташкилий бошқарув ҳамда иқтисодий бошқарув тушунчаларини бир-бирига мувофиқлигини таъминлаб олишдир. Инновацион бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизми бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган ташкилий ва иқтисодий шакллардаги элементлардан ташкил топган. Демак, бошқарувни инновацион ташкил этишда иқтисодий ҳамда ташкилий тусдаги элементларни шакллантириш лозим ҳамда уларни қуйидаги вазифаларини ҳал этиш мақсадга мувофиқ:

- инновацион бошқарув механизмининг мақсадлари,
- инновацион бошқарув механизмининг вазифалари белгилаш;
- инновацион бошқарув механизмининг тамойилларини аниқлаш;
- бошқарув механизмининг ишлаш шартлари ва омилларини аниқлаш;
- инновацион бошқарувда иштирокчиларини аниқлаш;
- инновацион бошқарув усуллари, услублари ва воситаларини ишлаб чиқиш;
- бошқарув самарадорлигини аниқлаш;
- инновацион бошқарув давомийлигини таъминлаш;
- бошқарув натижаларига асосан мониторинг қилиш тизимини ишлаб чиқиш;
- инновацион бошқарувга доир стратегияни белгилаш ва бошқалардан иборат.

Ташкилий-иқтисодий элементлар ва уларни вазифаларини таъминлаш асосида инновацион бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмини асосий вазифаларини кўриб чиқиш лозим ҳамда улар қуйидагилардан иборат:

- инновацион бошқарувда ташкилий тузилма элементларини интеграциясини таъминлаш ва рақобатбардош кадрлар заминини яратиш;

- самарали бошқарувни ташкил этиш мақсадида бўлинмалар фаоллигини ошириш ва элементлар ўртасидаги ўзаро алоқани таъминлаш;

- айрим қарорларни инновацион таваккалчилик асосида қабул қилиш тизимини жорий этиш;

- бошқарув усуллари ва тамойилларини ўзаро уйғунлагини шакллантириш;

- олий таълим муассасаси ички ва ташқи муҳитини барқарорлигини ошириш, шунингдек муассасада самарали ривожланишни таъминлаш ҳисобланади.

Олий таълим муассасаларида инновацион бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмига давлат бошқарув органлари ва муассасанинг ички муҳит омилларини бошқарувга таъсир даражасини эътиборга олиш зурур. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, тегишли вазирликлар, маҳаллий ҳокимият органлари ташқи муҳит сифатида бошқарув субъекти, ташкилот ва ташкилотдаги бўлимлар ички муҳит сифатида бошқарув объекти бўлиб иштирок этади. Бошқарув субъекти таълим тизимини ислоҳ қилишга, инновацион ривожланишга ва жараённи тизимли давомийлигини таъминлашга доир қонун ва қонун ости ҳужжатлар асосида, бошқарув усулларидан самарали фойдаланиш орқали бошқарув объектига таъсир кўрсатилади.

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, маҳаллий ҳокимликлар таълим тизими мақсади ва олий таълим муассасаларининг мақсадларидан келиб чиқиб, инновацион бошқарувда бошқарув субъекти сифатида иштирок этади. Олий таълим муассасалари бошқарув субъекти томонидан қабул қилинган меъерий-ҳуқуқий хужжатлар, бошқарув усуллари ва воситалари асосида бошқарув объекти сифатида ижро механизмини ташкил этади. Ижрони таъминлаш жараёнида бошқарувнинг ташкилий ва иқтисодий механизми муҳим аҳамият касб этади. Ички бошқарув тизимида олий таълим муассасасининг раҳбарияти бошқарув субъекти сифатида иштирок этиб, бошқарув бўлимларига асосий фаолият ҳамда истиқболли режалар бўйича вазифаларни тақсимлайди. Айнан шу жараёнда бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизмига “Инновацион жараён”ни ташкил этиб, унинг иштирокини фаоллаштириш лозим.

“Олий таълим муассасалари инновацион бошқарувининг ташкилий-иқтисодий механизми”дан кўриш мумкинки, Давлат, тегишли вазирлик, яъни “Инновацион жараён”да қарор қабул қилиб, уни ижросини таъминлаш натижасида “инновацион бошқарув” ва “инновацион таълим” натижадорлиги

юзага келади. Инновацион жараённи фаоллигини ошириш, бошқарувда ташкилий-иқтисодий механизмни оптималлаштириш, ижро самарадорлигини ошириш ҳамда кўзланган мақсадга эришиш аниқлигини ошириш мақсадида олий таълим муассасаларида “Инновацион бошқарув” бўлимини ташкил этиш лозим. Ушбу бўлим олий таълим муассасалари бошқарувида ташкилий-иқтисодий механизмни оптимал ишлари, барча бўлинмалар фаоллигини ошириши, бошқарувда ҳар бир жараёнга янгича ёндашиши, бошқарув тамойилларини доимий қўллаши ҳамда ижрони тўлиқ таъминланишини назорат қилиши билан энг асосий бўғин бўлиб хизмат қилади. Натижада олий таълим муассасалари инновацион бошқарув самарадорлигига эришиб, юқори илмий салоҳият, рақобатбардош кадрлар, ташкилий самарадорлик ва инновацион ёндашувлар асосида самарали бошқарувни ташкил этиб, олий таълим муассасасида инновацион бошқарувнинг ташкилий-иқтисодий механизми оптимал ишлаши таъминланади.

Хулоса ўрнида шуни маълум қилиш жоизки, олий таълим тизими бошқарувида ташкилий-иқтисодий механизм олий таълим муассасаларини ташкилий ва иқтисодий самарадорлигини таъминлашга, рақобатбардош кадрлар тайёрлашга, эришишга бошқа таълим даргоҳлари орасида устун мавқега эга бўлишга хизмат қилиши зарур.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Суровицкая Г.В. Формирование инновационного механизма развития систем менеджмента качества университетов спецалыюсть 08.00.05-Экономика и управление народным хозяйством (Стандарпвация 11 унравлснис качеством продукщш) Автореферат дисссртации на соискание учченой степени доктора экономических наук. Сараиск-2012.;

2. Ибодова З.Х. Организационно-экономические механизмы обеспечения инновационного развития вуза на рынке образовательных услуг. Специальность 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами-сфера услуг) диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе-2017.;

3. Курдова М.А. Развитие системы и механизмов управления устойчивостью высшего учебного заведения Специальность 08.00.05 – Экономика и управление народным хозяйством: менеджмент Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Пенза-2015;

4. Ю.М.Беляев. Инновационный менежмент. Учебник. Москва. Издательско-торговая корпорация “Дашков и К” 2020 // https://znanium.com/read?id=358505;

6. Resolution of the Cabinet of Ministers of March 29, 2021 No. 163 “On measures to organize dual education in the professional education system”.

7. Синицын Ю. Н. Дуальное обучение как часть постиндустриального образования. “Дуальное образование: опыт, проблемы, переспективы” Всероссийский научно практическая конференция. Кроснадар 2019 г. Ст 6-11.

МОДУЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВУЗА

Мухитдинова Феруза Рахматулла кизи,
преподаватель Андижанского факультета
Ташкентского государственного
экономического университета

В настоящей статье приводятся основные методические положения и требования к разработке и реализации модульной программы обучения английскому языку в учебно-воспитательном процессе экономического вуза.

Ключевые слова: модульное обучение, модульная программа, принципы модульного обучения, модуль.

The article introduces basic methodical principles and requirements for designing and implementing a modular English language training program for high economical schools.

Key words: modular training, modular program, modular training principles, module.

Мақолада иқтисодиёт олий ўқув юртларининг таълим-тарбия жараёнларида инглиз тилини ўргатишнинг модулли дастурини яратиш ва татбиқ этишнинг асосий талаблари ва усуллари кўрсатилган.

Калит сўзлар: модулли таълим, модулли дастур, модулли таълим принциплари, модуль.

Глобализация в политико-экономической сфере, существенным образом усиливая межгосударственные интеграционные процессы и создавая новые сферы социальной активности человека, оказала большое влияние и на сферу образования. Многие экономические вузы активно вступили в международное научно-образовательное пространство и приступили к расширению

сотрудничества с высшими образовательными учреждениями, организациями и компаниями за рубежом.

Говоря о современном специалисте с высшим профессиональным экономическим образованием, мы представляем его как культурно-языковую личность, обладающую языковым и культурным информационным запасом, способностями и умениями понимать, принимать и интерпретировать языковые и культурные явления страны изучаемого иностранного языка.

Специфика культурно-языковой личности студента экономического вуза выражается в поэтапности процесса ее формирования и развития, который может быть представлен в виде следующих уровней:

1) нормативно-адаптивного, характеризующего культурно-языковую личность студента тем, что у него есть фоновые знания об иноязычной культуре и набор элементарных коммуникативных умений;

2) социально-адаптивного, согласно которому культурно-языковая личность может общаться в иноязычной среде. С аутентичной языковой личностью, прогнозируя и избегая возможные социокультурные помехи
[1. С. 59];

3) креативного, характеризующего культурно-языковую личность тем, что она умеет сравнивать несколько различных культур, интерпретировать культурные явления в процессе осуществления непосредственного и опосредованного межкультурного общения.

В настоящее время модульное обучение реализуется в ряде отечественных и зарубежных вузов. Модульное обучение рассматривается большинством ученых как достаточно эффективная педагогическая технология, основной акцент которой поставлен на самостоятельности обучаемых в достижении ими дидактических целей и задач.

Отличительной характеристикой модульного обучения является и то, что оно успешно комбинируется с традиционной системой обучения

Сущность модульного обучения заключается в том, что каждый обучающийся может работать с предложенной ему индивидуальной учебной программой, содержащей в себе целевую программу действий, банк информации и методическое руководство по достижению поставленных дидактических целей. При этом функции преподавателя могут варьироваться от информационно-контролирующей до консультативно-координирующей [2].

Исходя из вышесказанного, под модульным обучением мы понимаем особую дидактическую систему, представляющую собой совокупность

различных форм и способов совместной деятельности преподавателя и обучаемых, организованной в особых единицах процесса (модулях) с целью эффективного овладения учебным материалом и повышения качества обучения в целом.

Для того чтобы составить полное представление о технологии модульного обучения иностранному языку необходимо определить, что понимается под модулем. Модуль трактуется нами как основная структурно-содержательная единица модульной программы обучения иностранному языку, которая:

- может выступать как самостоятельная программа обучения, индивидуализированная по содержанию, методам учения, уровню самостоятельности, темпу учебно-познавательной деятельности обучающегося;
- состоит из нескольких блоков учебного материала, объединенных одной тематикой и предназначенных для изучения студентами с разным уровнем владения иноязычной коммуникативно-культурной компетенцией;
- включает целевой план действий студента, банк информации и методическое руководство преподавателю по достижению студентом поставленных дидактических целей;
- позволяет осуществлять пошаговый контроль успешности обучения и изучения иностранного языка с целью своевременного внесения корректив в учебную и обучающую деятельность студента и преподавателя.

При разработке структуры модульной программы необходимо руководствоваться рядом положений, отражающих требования основных принципов модульного обучения: модульности, структуризации содержания обучения на обособленные элементы, динамичности, метода деятельности, гибкости, осознанной перспективы, разносторонности методического консультирования, паритетности [2]. Далее мы подробно остановимся на рассмотрении каждого из принципов.

Основополагающим принципом выступает принцип модульности, так как именно он определяет содержание, организационные формы и методы обучения [3]; предполагает целостность и завершенность, полноту и логичность построения учебного материала в виде модульных блоков, внутри которых учебный материал структурируется в систему учебных элементов или компонентов [4].

Структура программы модульного обучения иностранному языку может состоять из нескольких блоков учебного материала в зависимости от уровней владения студентами иностранным языком.

Каждый из блоков учебного материала определенного уровня сложности включает соответствующее количество учебных модулей, последовательно изучаемых. Контроль результатов учебной деятельности осуществляется в следующем режиме: текущий контроль - на протяжении изучения учебного модуля; промежуточный контроль - по окончании изучения модуля; итоговый контроль - один раз в семестре по окончании изучения учебных модулей семестра. Самостоятельная работа студентов организуется в соответствии с содержанием учебных модулей и предусматривает: домашнюю работу студента с использованием материалов рабочей тетради учебно-методического комплекта, самостоятельное выполнение студентами заданий повышенного уровня сложности, представленных в соответствующем блоке модульной программы.

Технология модульного обучения - это не просто педагогическая технология, применяемая при обучении студентов иностранному языку, а необходимое условие овладения иноязычной культурой посредством создания благоприятных условий для развития будущих экономистов как культурно-языковых личностей, владеющих высокоразвитыми коммуникативно-культурными умениями при решении коммуникативных задач.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Фурманова В.П. Межкультурная коммуникация и культурно-языковая прагматика в теории и практике преподавания иностранного языка: автореф. дис. ... д-ра пед. наук. М., 2014. 86 с.
2. Юцявичене П.А. Теория и практика модульного обучения. Каунас: Швиеса, 2013. 227
3. Чошанов М.А. Гибкая технология проблемно-модульного обучения: метод. пособие. М.: Народное образование, 2002. 160 с.
4. Герасимов В.М. Модульное обучение общетехническим дисциплинам в вузе. Чита: Читинский политехнический институт, 1999. С. 17-20

INVESTITSIYANING MAZMUN-MOHIYATI VA AHAMIYATI

Numonjonova Nargiza Ashuraliyevna
Andijon davlat texnika instituti tayanch doktoranti,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o‘qituvchisi
nomonjonovanargiza7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada mamlakatimizda kichik biznesni rivojlanishida investitsiyalar muhim omil sifatida ko‘rib chiqilgan. Investitsiya haqida xorijiy hamda mahalliy iqtisodchi olimlarning qarashlari, tarif va tasiflari keltirilgan. Shu bilan birga muallifning kichik biznesni rivojlanishida investitsiyalarning muhim omil sifatidagi yondoshuvlari bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, innvestitsiya, investitsiya manbalari, investitsion resurslar, investitsiya muhiti.

Аннотация. В данной научной статье инвестиции рассматриваются как важный фактор развития малого бизнеса в нашей стране. Приводятся мнения, тарифы и классификации зарубежных и отечественных экономистов об инвестициях. При этом описывается подход автора как важного фактора развития малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиция, источники инвестиций, инвестиционные ресурсы, инвестиционная среда.

Abstract. In this scientific article, investments are considered as an important factor in the development of small business in our country. Foreign and domestic economists' opinions, tariffs and classifications about investment are presented. At the same time, the approach of the author as an important factor in the development of small business is described.

Key words: small business, investment, investment sources, investment resources, investment environment

Bugungi kunda mamlakatda kichik biznesni rivojlantirish hamda barqaror o‘sishni ta’minlashdagi eng asosiy omillardan biri bu investitsiyalardir.

So‘nggi yillarda, kichik biznes sohasida investitsiya faoliyatini kengaytirish, investitsiya resurslari manbasini diversifikatsiyalash, muhim vazifalardan hisoblanadi. Bu kabi vazifalarning samarali amalga oshirilishi, kichik biznes korxonalarini moliyalashtirish, jumladan, investitsion kreditlash hamda investitsiya dasturlari samaradorligini oshirish bilan bog‘liq. Bu esa, kichik biznes subyektlarining investitsion muhitini yanada takomillashtirishni talab etadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti ta’kidlab o‘tganidek, “Biz faqat investitsiyalarni faol jalb qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hisobidan iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirishga erishamiz”[1]. Shu nuqtayi nazardan, kichik biznes va tadbirkorlikning rivojlanishi, ishlab chiqarish sektorlarini innovatsion texnika va texnologiyalar orqali kengaytirishni, sohaga investitsiyalar keng joriy etishni va shu bilan birga iste’mol bozorini tovar va xizmatlar bilan to‘ldirishni taqazo etadi.

Shu o‘rinda, biz avvolo “investitsiya” atmasining mazmun-mohiyatiga alohida to‘xtalib o‘tsak. Shu kunga qadar iqtisodiy adabiyotlarda hamda iqtisodchi olimlar tomonidan “investitsiya” atamasiga yagona ta’rif keltirilmagan. Tadqiqotchilar tomonidan “investitsiya” tushunchasi turlicha talqin qilinib, ta’rif va tavsiflangan.

Jumladan, K.R. Makkonnel va C.JI. Bryularning fikricha, “investitsiyalar moddiy zahiralarning ko‘payishi, ishlab chiqarish vositalarining jamg‘arilishi va ishlab chiqarish harajatlaridir”[3]. Fikrimizcha, tadqiqotchilarning ushbu ta’riflari investitsiya tushunchasini to‘la qonli ifodalamasada, kapital qo‘yilmalar tushunchasiga ma’no jihatdan yaqindir.

F.S.Tumusov, “investitsiya pul mablag‘lari sarfi, daromad qismi sifatida, joriy iste’molda emas, balki takror ishlab chiqarishdagi barcha ijtimoiy va individual kapitaldan foydalanishni va natijada pirovard maqsad bo‘lib yangi, bir muncha yuqori daromad olish yoki kelajakda ijtimoiy samaraga erishishni ifodalaydi” deb, ta’rif bergan[4].

A.M.Lapteva fikriga ko‘ra, investitsiyalar huquqiy tushuncha sifatida foyda olish va (yoki) boshqa foydali samaraga erishish uchun tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlariga qo‘yiladigan foyda yoki imtiyozlar majmuini ifodalaydi[5].

Fikrimizcha, yuqorida tadqiqotchilarning investitsiyaga bergan ta’riflarida, iqtisodiyotga bugun kiritilayotgan investitsiyani kelgusida daromad keltirishi natijasida ijtimoiy-iqtisodiy samaraga erishish mumkinligi aytilmoqda.

Shu o‘rinda, ko‘plab milliy iqtisodiyot vakillari ham tadqiqot ishlarida investitsiyalarga ta’rif bergan holda o‘z fikr-mulohazarini bildirib o‘tishgan.

Jumladan, A.Vaxabov, Sh.Xajibakiyev, N.Muminovlar tomonidan investitsiyalarning mazmun-mohiyati bo‘yicha bayon etilgan ta’rifda: «investitsiyalar - foyda olish hamda ijobiy ijtimoiy samaraga erishish maqsadida tadbirkorlik obektlariga va boshqa faoliyat turlariga qo‘yiladigan pul mablag‘lari, banklarning maqsadli omonatlari, aksiyalar, boshqa qimmatli qog‘ozlar, texnologiyalar, mashinalar, uskunalar, litsenziyalar, kreditlar, har qanday boshqa mol-mulk yoki mulkiy huquqlar, intellektual boyliklar» deb, ta’kidlangan [6].

Shu bilan birga, investitsion faoliyat nazariyasi hamda amaliyotida investitsiyani tasniflash muhim o‘rin tutadi va bu borada turli qarashlar mavjuddir. Jumladan, A.S.Bulatov, V.N.Jimirov, Ya.S. Melkumovlarning fikricha, investitsiyalarni maqsad belgilari bo‘yicha uch asosiy guruhga bo‘lish mumkin: moliyaviy investitsiyalar, real investitsiyalar, intellektual investitsiyalar[7].

Yuqoridagi tadqiqotchi olimlarning ta’rif va tavsiflarini, fikr-mulohazalarini o‘rgangan holda, biz investitsiyalarga quyidagicha mualliflik ta’rifini berdik:

investitsiya bu tadbirkorlik va boshqa faoliyat obyektlarida faoliyatni yo‘lga qo‘yish hamda takror ishlab chiqarishni kengaytirish maqsadida moliyaviy (pul), real kapital yoki intelektual mulkka mablag‘ qo‘yish orqali kelajakda foyda olishdir.

Investitsiyalarning yuqoridagi tasnifidan kelib chiqqan holda, ularning o‘ziga hos vazifalari ham mavjud. Bu o‘z navbatida, mamlakatda investitsiya siyosatini samarali boshqarishni talab etadi. Iqtisodiyotning real sektor tarmoqlariga, jumladan, kichik biznesga investitsiyalar oqimini jalb qilish iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichini boshlab beradigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Demak, investitsiyalar har qanday iqtisodiyotni harakatga keltiruvchi, uning taraqqiyotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi, aholini ish bilan ta’minlovchi, ularning daromad manbaini shakllanishiga hissa qo‘shuvchi kuch ekan, barcha imkoniyatlarni ishga solib iqtisodiyotga yo‘naltiriladigan investitsiyalar hajmini oshirish lozim.

Shu nuqta nazardan, bugungi kunda amalga oshirilayotgan bozor munosabatlari - mulkning ko‘p shaklliligi, tadbirkorlikni rivojlanishi kabi jarayonlar mamlakatga chet el yuridik va jismoniy shaxslarning bemalol kirib kelishiga yo‘l ochmoqda hamda bir qancha rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar bilan iqtisodiy aloqalar o‘rnatilishiga sabab bo‘lmoqda. Jumladan, Janubiy Koreya, Germaniya, AQSH, Fransiya, Italiya, Turkiya, Xindiston, Angliya va shu kabi bir qancha davlatlar bilan iqtisodiyotning barcha sohalarida hamkorlik ishlari rivojlanmoqda. Ushbu mamlakatlarning taniqli tadbirkorlari O‘zbekistonga o‘z qiziqishlarini bildirishmoqda.

Xulosa qilib aytganimizda, hududlarimizda investitsion faoliyatga oid asosiy bilimlar va innovatsiyalarni, ishlab chikarish kuchlarining qulay joylashuvini, yuqori infratuzilma obyektlarini yaxshilashimiz aksariyat hollarda ushbu hududlarda investitsiyalar oqimini yuqori bo‘lishini ta’minlaydi. Bu degani, hududlarimizda investitsion muhit jozibadorligini oshirish demakdir. Darxaqiqqat, har bir investorning maqsadi investitsiya kiritish orqali daromad olishdir. U albatta o‘z sarmoyasini iqtisoiy jihatdan barqaror, tabiiy va ijtimoiy resurslarga boy, bilimlar va innovatsiyalarni yaratuvchi, moliyaviy, boshqaruv va logistik markazlarga, transport qatnovlari va yukori iste’mol tovarlari bozorlariga ega bo‘lgan hududlarga yo‘naltirishga xarakat qiladi. Shuning uchun, bugungi kunda mamlakatda har bir tadbirkorlik subyekti, o‘z faoliyatlarini barqaror ishlashini ta’minlashida investitsiyalarning o‘rni beqiyos ekanligidan kelib chiqib, undan foydalanish samaradorligini oshirishga ham alohida e’tibor qaratishi zarurdir.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 28.12.2018 yil.

2. B.T.Boyxonov “O‘zbekiston iqtisodiyotida investitsiyalarning tarmoqlararo taqsimlanishini ekonometrik modellashtirish uslubiyotini takomillashtirish” Monografiya, T- Iqtisodiyot-2017, 8-bet.
3. I.Aliqulov, D.Sattarov “Investitsiyaning mazmun-mohiyati va tavsiflanishi” Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. № 5, iyul, 2012 yil,2-bet.
4. А.М.Лаптева Содержание и сущность понятия «Инвестиции» Журнал Вестник Санкт-Петербургского университета. Право 2015, С-52.
5.S.X.Valiyeva “Mamlakatimiz iqtisodiyotiga xorijiy investitsiyalarni jalb qilish orqali kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish imkoniyatlari” Jurnal Academic Research, Uzbekistan №6 2021, 297-bet.
6.Aliqulov, D.Sattarov “Investitsiyaning mazmun-mohiyati va tavsiflanishi” Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali. № 5, iyul, 2012 yil,5-bet.
7. M. E. Jo‘raxonov, Sh.S. Jumaboyev. “Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashning dolzarb masalalari” - Educational Research in Universal Sciences, 2023 № 2. 135-138 бетлар. ISSN 2181-3515.

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА СУШКИ ВИНОГРАДА

Юсупов М.Т.
Доцент Андижанского факультета
Ташкентского экономического университета

В Узбекистане особый приоритет был отдан реформированию сельского хозяйства. Это исходило из той роли, какую играет сельское хозяйство и отрасли, связанные с переработкой сельскохозяйственного сырья, в современной экономике Республики Узбекистан.

Критический анализ существующих методов сушки, свидетельствует, что рекомендуемые способы энергоемки, материалоемки и малоэффективны, т.е. в каком – то мере отрицательно отражается на продолжительности сушки, в связи с чем, они не очень распространены.

Известно, что сушка сельхозпродуктов в обычном понимании этого слова представляет собой удаление из них влаги или других растворителей, молекулы которых не утратили своей индивидуальности. В общем случае в

материале, кроме этой влаги, могут быть и такие, молекулы которых входят в химическое соединение с молекулами вещества и образуют гидраты его окисов; в материале влага может также быть связана в виде гидроксильных ионов за счет сил главных валентностей, при этом молекула воды как таковая исчезает. Удаление этих видов влаги представляет собой нечто среднее между физико-химическим явлением и химической реакцией. После удаления химически связанной влаги существенно изменяются физические свойства вещества. Совершенно ясно, что в тех случаях, когда технологические свойства материала при сушке не должны быть изменены, эта влага в материале должна оставаться и при сушке, удалению подлежит только влага, расположенная внутри пор высушиваемого материала и пропитывающая стенки твердого скелета тела.

В связи с этим нами были исследованы процесс сушки винограда с применением новых методов анализа и синтеза, т.е. современных научных принципов и методов системного исследования промышленно - технологических процессов [4].

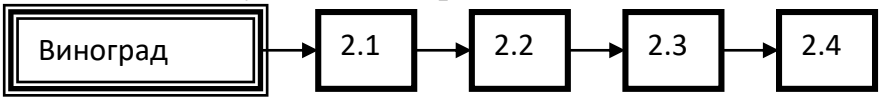
С целью совершенствования процесса сушки винограда, изучения тепло- и массообменных явлений, протекающих в продуктах при их обработке, и определения влияния различных факторов на качество сушеного продукта проведен комплексный анализ технологической линии и обоснована ее иерархическая структура.

На этот основе разработана рациональная технологическая схема, которая призвана позволить получать высококачественную сушеную продукцию.

При этом задача состоит в том, чтобы в процессе предварительной ИК - обработки и сушки, в первую очередь, максимально сохранить биохимический состав винограда.

Для этого требуется разработка общего подхода к исследованию процесса сушки с реализацией регулирования мощности теплового источника, поля скоростей и параметра теплоносителя.

Технологическую линию переработки винограда можно представит в виде большой системы. Здесь технологические процессы можно представить в виде подсистемы получения высушенного продукта из винограда. Данная система подвергается к декомпозиции и на втором этапе анализа имеет место ряд под систем, состоящих из следующих аппаратов:

Подсистема 2.1. – аппарат для мойки. В этом объекте протекают процесс очистки поверхности продуктов от наружных примесей с помощью промышленной воды, а также частичная сортировка и удаление наружных сопутствующих веществ.

Подсистема 2.2.- аппарат для предварительной обработки винограда, котором происходит обработка продуктов под ИК -воздействием с соответствующей длиной волны. Благодаря этому существенно возрастает коэффициент диффузии влаги в материале.

Подсистема 2.3.- аппарат для сушки. Здесь протекает процесс удаления влаги в воздушную среду.

Подсистема 2.4. представляет собой в процессе расфасовки и упаковки высушенного продукта.

В рассмотренных подсистемах второго уровня иерархии основные тепломассообменные процессы происходят в системах 2.2. и 2.3.

С целью комплексного анализа процесса сушки винограда нами составлена технологическая схема с детализацией по уровням иерархии (рис.1.а, б).

На втором уровне иерархии нами рассмотрена под система 2.3., которая представляет собой аппарат для предварительной обработки. Совершенствование организации процесса достигается за счет конструктивных параметров аппарата, а управление процессом осуществляется путем изменения технологических параметров.

Математическая модель подсистем включает в себя математические описания процесса перемещение влаги и тепла в твердой фазе, которые описываются соответствующими дифференциальными уравнениями.

На четвертом уровне иерархии подсистема 2.2.2 (твердая фаза) расчленяется на подсистемы твердая и локальная сплошная фазы.

Подсистема локальная сплошная фазы представляет собой ленту транспортера. При анализа этого объекта рассматривается механизм движения транспортера, процесс нагрева и механизм пропускания T_λ, отражения R_λ материала ленточного транспортера. Однако при этом основным является равномерность распределения лучистого потока на поверхности облучаемого продукта. Оптимальная обработка винограда состоит в обеспечении времени пребывания ленточного транспортера в зоне облучения. В процессе обработки винограда за счет проникновения и поглощения ИК - лучей происходит нагрев под системы, в связи, с чем частично удаляется влага из продукта.

Таким образом, элементами четвертого уровня иерархии являются твердая и локальная сплошная фазы.

Управление процессами осуществляется за счет регулирования равновесия в системе, выражаемого в виде разности температур и скорости воздуха.

Улучшение организации процесса достигается за счет обеспечения равномерного распределения твердой фазы в сплошной. Математическая модель подсистемы включает в себя математические описания процессов, протекающих в системах с твердой фазой, уравнения равновесной влажности, коэффициента и скорости сушки.

На пятом уровне иерархии происходит совокупность химических и теплофизических явлений имеющих место в элементах твердой фазы. Структурными элементами здесь выступают белки, сахара, витамины и микроэлементы, находящиеся в составе твердых частиц.

К полезному эффекту данного уровня относится повышение кинетической энергии молекул воды, обусловленное внешним тепловым воздействием. Отрицательным эффектом - это частичная денатурация белков и потери аминокислот.

Из внешних причин, влияющих на эффекты пятого уровня, следует выделить воздействие вышестоящих ступеней иерархии, проявляющиеся в виде различных кинетических, диффузионных и термодинамических эффектов.

Исходя из вышеизложенного, в качестве основного параметра, характеризующего поведение подсистемы данного уровня можно принять температуру. Образование и превращение продуктов описывается системой дифференциальных уравнений.

Процесс ИК - конвективной и вакуумной сушки плодоовощных культур (под система 2.3.) рассмотрен на втором уровне иерархии. Элементами системы здесь выступают рабочая камера, вентилятор, фильтр и вакуум насос. Подсистема 2.3.1. представляет собой рабочую камеру сушильной установки, которая снабжена нагревательными элементами, отражателями и сетчатым подом. Вспомогательным оборудованием являются под системы 2.3.2., 2.3.3. и 2.3.4.

Подсистема 2.3.2. – вентилятор, обеспечивающий равномерную подачу воздуха по всему объему конвективной сушильной установки. Подсистема 2.3.3 - фильтр - обеспечивает очистку поступающего воздуха.

В процессе ИК - вакуумной сушки для создания вакуума предположена подсистема 2.3.4, которая представляет собой вакуум - насос.

Улучшение организации процессов протекающих в отдельных элементах аппарата, достигается путем упорядочения параметров отдельных токов за счет конструктивного соответственного оформления элементов установки.

На третьем уровне иерархии под система 2.3.1. расчленена на подсистемы 2.3.1.1, 2.3.1.2 и 2.3.1.3. Подсистема 2.3.1.1 представляет собой элемент ИК - нагревателя, который аналогичен предыдущей подсистеме 2.2.1.

Подсистема 2.3.1.2 – газовая фаза. Здесь протекают процессы перемещения, поглощения влаги и теплообмена. Под система 2.3.1.3. –твердая фаза. Здесь протекают процессы, аналогичные явлениям в подсистеме 2.3.2. Однако необходимо отметить, что в ходе сушки основная часть ИК - энергии поглощается водой, в связи, с чем интенсифицируют, убила влаги из материала.

На четвертом уровне иерархии рассматриваются элементы подсистемы, связанные с твердой фазой. Для обеспечения равномерного прохода и распределения воздуха по всей поверхности высушиваемого продукта изготовлено в виде решетки из нержавеющей стали. Коэффициент прохода воздуха составляет 0,98.

В ходе сушки за счет тепло- и массообмена удаляется влага. В процессе нагрева происходят структурные изменения плодоовощных культур, имеющие место на пятом уровне иерархии. Основным процессом на данном уровне иерархии являются структурные превращение биологических веществ, явления денатурации белков, разрушения микроэлементов и потери витаминов. Математическая модель подсистем представляет собой математическое описание явлений протекающих в структуре плодовых культур и описываемых соответствующими дифференциальными уравнениями.

Декомпозиция системы ТМО процессов на подсистемы, обладающие целостностью и целенаправленностью, позволяет анализировать их с учетом взаимовлияния и взаимосвязи между собой и с внешней средой и вскрыть иерархическую структуру системы.

При этом на каждой иерархической ступени соответствующего ТМО процесса имеет место своя подсистема с соответствующими параметрами, для которой формируются способы управления и улучшения организации тепло- и массообменных процессов.

Полная математическая модель процесса сушки винограда, протекающих в масштабе аппарата в целом включает в себя математические описания процессов и явлений, происходящих на рассмотренных выше уровнях иерархи.

Составление иерархической структуры дает возможность разделить все явления и процессы, протекающие на том или ином уровне иерархии, на необходимые эти явления и процессы, предусмотренные технологическим процессом и явления, подлежащие ликвидации, разложение витаминов и так далее. Ясно, что практически невозможно полностью ликвидировать один явления и процессы для обеспечения осуществления других.

Вместе тем уровень развитие научных исследований пока не может осуществить количественную оценку явлений и процессов. Однако представленное определение иерархической структуры процессов переработки сельхозпродуктов позволяет анализировать представляемых явлений и процессов и дать оценку им.

Литература

1. Общая химическая технология: Учеб. для техн. вузов /А. М. Кутепов, Т. И. Бондарева, М. Г. Беренгартен.—2-е изд.,испр. и доп. — М.: Высш. шк., 1990. — 520 с.; ил.15BM 5-06-000493-7

2. Кафаров В.В., Глебов М.Б. Математическое моделирования основных процессов химических производств. - М.: Высшая школа,1991.С. 400.

3. Закгейм А.Ю. Введение в моделирование химико-технологических процессов. М.: Химия, 1982. -288 с.

4. Анализ и синтез биотепломассоооменных прцессов// А.А. Артиков, А.Х. Маматкулов, Н.И. Хамидов–Ташкент. Фан. 1994.-134 с.

РОЛЬ “ЗЕЛЁНЫХ” НАЛОГОВ В ОХРАНЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ

Эшонов Мухаммад Айюб Хошимжон угли
Андижанский государственный технический институт,
к.э.н., доц.

В последние десятилетия устойчивое развитие и охрана окружающей среды стали одним из приоритетных направлений на международной арене. Известно, что “... загрязнение воздуха и воды, эрозия почвы, опустынивание, чрезмерное использование ископаемого топлива приводят к глобальному потеплению, увеличению числа природных катастроф, наносят вред окружающей среде и здоровью населения” [1].

Например, “в Ташкенте из-за воздействия мелких твердых частиц PM2.5 ежегодно преждевременно умирают 3042 человека. Согласно отчету Всемирного

банка, ущерб, наносимый здоровью населения, оценивается в 488,4 миллиона долларов. 83% населения столицы проживают в районах с высоким уровнем загрязнения воздуха. … Ташкент, как и многие другие города Центральной Азии, регулярно включается в список городов с высоким уровнем загрязнения воздуха” [2].

В ответ на эти глобальные экологические проблемы страны мира активно начали искать эффективные механизмы стимулирования экологически чистой экономики.

И Узбекистан не стал исключением: “… три года назад в нашей стране была запущена общенациональная инициатива “Зеленое пространство” [3].

В соответствии с этим, 2 декабря 2022 года был принят Указ Президента Республики Узбекистан № ПП-436 “О мерах по повышению эффективности реформ, направленных на переход Республики Узбекистан к “зеленой” экономике до 2030 года”. В документе были определены: Программа перехода к “зеленой” экономике и обеспечения “зеленого” роста до 2030 года, Концепция обеспечения энергоэффективности в отраслях промышленности, План действий по обеспечению “зеленого” роста, а также Целевые параметры по снижению энергоемкости производимой продукции к 2026 году на 20% по сравнению с 2022 годом за счет экономии топливно-энергетических ресурсов в экономических отраслях в 2022-2026 годах.

Кроме того, объявление 2025 года в Узбекистане “Годом охраны окружающей среды и зеленой экономики” внесло в повестку государственной политики необходимость усиления мер по реализации указанных целей.

Известно, что одной из важнейших мер решения этих проблем является система “зеленых” налогов. По сути, такие налоги направлены на стимулирование экологически ответственного поведения со стороны предприятий и потребителей.

“Зеленые” налоги относятся к категории экологических налогов, взимаемых за товары и услуги, наносящие вред окружающей среде, или за виды деятельности, ухудшающие экологическую обстановку. К таким налогам относятся налоги на выбросы углерода, загрязнение воды и воздуха, использование ископаемых ресурсов и другие факторы, ухудшающие состояние экосистем.

“Зеленые” налоги также называют налогами на загрязнение или экологическими налогами. Они являются механизмом привлечения финансовых средств для улучшения состояния окружающей среды, стимулирования

экологически чистых технологий и устойчивого потребления. Одна из главных целей введения “зеленых” налогов - возможность одновременно решать несколько задач: собрать средства для финансирования устойчивых экологических проектов и стимулировать бизнес и потребителей к экологически чистым практикам. Однако эффективность этих налогов зависит от ряда факторов, включая уровень налоговых ставок, систему налоговых льгот и государственных субсидий, а также политическую и экономическую ситуацию в стране.

Следует отметить, что в практике Узбекистана до 2005 года действовал экологический налог. Однако, как уже отмечалось, политическая и экономическая ситуация в стране впоследствии не позволила продолжить его применение.

В настоящее время, для развития “зеленой” энергетики, на основании Закона Республики Узбекистан № ЗРУ-1014 от 24 декабря 2024 года, в статьях 421 и 436 Налогового кодекса предусмотрено, что при соблюдении установленных условий сумма налога для домохозяйств, установивших солнечные панели, уменьшается по налогу на имущество - не более чем на двукратную сумму БРВ, и по налогу на землю - не более чем на однократную сумму БРВ [4].

Для юридических лиц, на основании статей 414 и 428 НК, предусмотрено освобождение от налога на имущество и земельного налога на срок от трех до десяти лет при использовании возобновляемых источников электроэнергии при выполнении установленных условий.

В отношении налога за использование водных ресурсов установлены меры, направленные на рациональное использование водных ресурсов. Однако налоговые платежи, которые должны взиматься за ущерб, причиненный окружающей среде вследствие загрязнения использованных водных ресурсов, не предусмотрены.

Как видно, в налоговой практике Узбекистана льготы для пользователей “зеленой” энергии предусмотрены только по двум видам налогов. В других налогах таких положений нет. Кроме того, в рамках налоговых отношений также не предусмотрены льготы для производителей экологически чистой продукции. Тем не менее, несмотря на это, следует отметить, что в направлении “зеленой” экономики целесообразно применение “зеленых” налогов в два этапа.

На первом этапе необходимо создать благоприятные условия для производителей и стимулировать деятельность, направленную на “зеленую”

экономику (технологии), путем предоставления налоговых льгот, внедрения различных субсидий и экологических сборов, выделения грантов для “зеленых” стартапов, создания “зеленых” рабочих мест и расширения “зеленых” зон. На втором этапе - возникает необходимость внедрения “зеленых” налогов, опираясь на обширный международный опыт.

Не исключено, что при введении “зеленых” налогов следует учитывать возможное негативное влияние на экономику и занятость. Такие налоги могут привести к экономическому спаду, увеличению расходов для бизнеса и сокращению рабочих мест в загрязняющих отраслях (например, производство изделий из пластика). Однако “зеленые” налоги могут сыграть важную роль в устранении этих проблем за счет стимулирования создания рабочих мест в экологически чистых отраслях - таких как возобновляемая энергетика, переработка отходов и устойчивое сельское хозяйство.

Введение “зеленых” налогов, безусловно, будет восприниматься производителями как дополнительная нагрузка. Это приведет к увеличению их производственных затрат и росту себестоимости товаров и услуг. В этом процессе государство должно предусмотреть систему поддержки и субсидий различной формы, чтобы не допустить снижения платежеспособности социально уязвимых малообеспеченных слоев населения. В этой области имеется международный опыт, и следует отметить, что во многих странах предусмотрены налоговые льготы или компенсации для определенных категорий граждан.

Наряду с этим, эффективность таких налогов зависит и от того, как распределяются поступления от них. В этом контексте важно, чтобы “зеленые” налоги были по своей сути целевыми. Только при направлении доходов от этих налогов исключительно на финансирование “зеленых” целей они смогут быть эффективными и дать правильное финансовое решение экологических проблем. В итоге это обеспечит достижение конечной цели - создания взаимовыгодных процессов.

Поскольку практически все страны уже начали бороться с глобальными экологическими проблемами и у них действуют различные виды “зеленых” налогов с разными ставками и требованиями, необходимо учитывать, что создание более благоприятной среды в нашей стране может привести к наплыву загрязняющих производств. Поэтому приоритетом должна стать поддержка иностранных инвестиций, ориентированных на “зеленую” экономику и экологические технологические инновации.

Несмотря на очевидные преимущества “зеленой” экономики, согласование системы “зеленых” налогов на глобальном уровне является ключевым критерием для оценки “зеленых” инициатив. Только при наличии дорожных карт, действующих в направлении “глобального региона” и “глобальной зеленой экономики”, а не “одного региона” и “одной зеленой экономики”, наш мир сможет достичь значительных успехов с точки зрения создания “зеленого” пространства.

Список использованной литературы:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси мажлисидаги нутқи./https: //kun.uz/kr/news/ 2024/11/20
2. https://www.gazeta.uz/uz/2024/10/10/air-pollution-tashkent.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси мажлисидаги нутқи./https: //kun.uz/kr/news/ 2024/11/20
4. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси./ https://lex.uz/docs/4674902

PEDAGOGIK FAOLIYATDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH.

Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o‘g‘li
“University of economics and pedagogy”NOTM,
“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti
Izzatillomirzabdullayev9894@gmail.com +998994359894.

Kalit so’zlar: raqamli texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, oliy ta’lim tizimi, zamonaviy ta’lim, raqamli bilimlar, internet tizimi, masofaviy o‘qitish.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar hayotning barcha sohalarida faol qo‘llanilmoqda. iqtisodiyot, bank, xizmat sektori shuningdek ta’lim jarayonini ham tez sur’atlarda rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Mamlakatda yashayotgan barcha fuqarolar, jumladan yosh bolalardan tortib nafaqaxo‘rlarning ham ongida raqamli texnologiyalar orqali jamiyatdagi barcha muammolarni hal qilish mumkin degan fikrni shakllantirmoqda. Bundan tashqari, ishlab chiqarish va boshqaruv jarayonlarining robotlashtirilishi, masalan bank sektorida, robotlar va ishchilar o‘rtasidagi raqobat masalasi ham ko‘tarilmoqda.

Raqamlardan foydalanishga asoslangan hamda joriy etilgan texnologiyalarning so‘zsiz foydasi bilan axloqiy, shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish, robotlar va

tashkilotlar xodimlari o‘rtasidagi raqobatning huquqiy jihatlari bilan bog‘liq masalalar tobora ko‘proq e’tiborga olinmoqda.

Shu jihatdan, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek “Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo‘lidan borish imkoniyatini beradi. Zero, bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib bormoqda. Albatta, raqamli iqtisodiyotni shakllantirish kerakli infratuzilma, ko‘p mablag‘ va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq, qanchalik qiyin bo‘lmasin, bu ishga bugun kirishmasak, qachon kirishamiz?! Ertaga juda kech bo‘ladi” [1].

Davlat va jamiyat boshqaruvi, ijtimoiy sohada ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etib, natijadorlikni oshirish, bir so‘z bilan aytganda, odamlar turmushini keskin yaxshilash mumkin. Raqamli iqtisodiyot bu birgina faoliyat turi emas, balki, ishbilarmonlik, sanoat obyektlari, sifatli ta’lim va xizmatlar deganidir. “Raqamli” atamasi barcha sohalarda axborot texnologiyalaridan faol foydalanishni anglatadi. Agar oddiy iqtisodiyotda moddiy buyumlar asosiy resurs hisoblansa, raqamli iqtisodiyotda bu qayta ishlanadigan hamda uzatiladigan axborot, ma’lumotlar bo‘ladi. Ularning tahlilidan so‘ng esa to‘g‘ri boshqarish bo‘yicha yechim ishlab chiqiladi.

Mazkur maqolani yozishda respublikamiz oliy ta’lim tizimida raqamli texnologiyalarni qo‘llash, ularning imkoniyatlarini tahlil qilish asosida o‘quv jarayonini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini aniqlash maqsadi qo‘yilgan bo‘lib, unda raqamli texnologiyalarning ta’lim sohasida nafaqat muhim o‘rin egallashi va qanday shaklda joriy etilishi bo‘yicha tahlillar amalga oshirildi. Tadqiqot usullari sifatida oliy ta’limda raqamli texnologiyalarni joriy etishga ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga tegishli xulosalar tuzishda normativ hujjatlarni, mavjud bo‘lgan amaliyotni o‘rganish, tizimlashtirish va umumlashtirishdan foydalanildi.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, “COVID-2019” pandemiyasi barcha sohalar singari ta’lim tizimiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi, jumladan bog‘cha, maktab va oliy ta’lim muassasalarining barchasi ommaviy ravishda muddatidan oldin ta’tilga chiqishdi. UNESCOning ma’lumotiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha 1,7 milliard o‘quvchilar darslar to‘xtatilgani sabab an’anaviy o‘qishdan mahrum bo‘lishdi. Yuzdan ortiq mamlakatlarda universitetlarning yopilishi dunyo talabalarining 90 foizini uyda o‘tirishga majbur qildi. 3 martga kelib UNESCO 13 ta mamlakatda ta’lim muassasalarining vaqtincha yopilishi oqibatida 290,5 million o‘quvchi va talaba o‘qishdan uzilib qolganini ma’lum qildi va ularni zudlik bilan masofaviy ta’limga o‘tishga chaqirdi.

Ma’lumotlarga ko‘ra, bugun pandemiya sabab ta’lim muassasalarini yopgan mamlakatlarning 60 foizigina to‘liq raqamli ta’limga o‘tgan. Ba’zi xalqaro ekspertlar onlayn ta’limga to‘liq o‘tib bo‘lmasligi, bu jarayonga muammoli vaziyatdan chiqish yo‘li sifatida qarash lozimligini, aks holda ta’lim sifati tushib ketishini ta’kidlasa, ba’zilar zamonaviy ta’lim uchun yangi davr boshlanganini e’tirof etmoqda. Ayrim davlatlar ziyolilari esa masofaviy ta’limga qamrab olishda ta’minot masalasini ilgari surmoqda.

Internet manbalarida xabar berilishicha, bugungi kunda atigi o‘nga yaqin davlatdagi talabalarning 95 foizida kompyuter bor. Indoneziyada esa 34 foiz yoshning internetdan foydalanishga sharoiti yetarli. Qolgan davlatlarda bu ko‘rsatkich ancha past. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasida ham bu ko‘rsatkich yuqori darajada emas. Bunga sabab esa chekka hududlarda Internet infratuzilmasining yaxshi rivojlanmaganligidir. Bu esa ayrim mutaxassislar taxmin qilayotganidek, ta’lim sifati tushib ketishiga sabab bo‘lishi mumkin [2].

Xo‘sh, shu o‘rinda savol tug‘iladi. Biz raqamlashtirishga tayyormizmi? Xavf-xatarni oldindan ko‘ra bilish, uning natija hamda oqibatlarini to‘g‘ri baholay olish vaziyatdan talafotsiz chiqib ketishni ta’minlaydi. Dunyoda pandemiya tarqalishi ortidan mamlakatimizda iqtisodiyot, sog‘liqni saqlash, xizmat ko‘rsatish sohalari singari ta’lim jarayoni uzluksizligini ta’minlash uchun ham kerakli choralar ko‘rildi. Xususan, shu yilning 17 martida Prezidentimizning “Toshkent shahrida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori qabul qilinib, mazkur qarorda ta’limning barcha sohalarini raqamlashtirish bo‘yicha aniq vazifalar belgilab berildi.

Shu yil 23 martdan talabalar uchun televizion darslar efirga uzatila boshladi. Bundan tashqari, bir nechta oliy ta’lim muassasalari talabalar va o‘quvchilar uchun virtual ta’lim tizimlarini ishga tushirdi. Masalan, Muhammad al- Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universitetida maktab va akademik litsey o‘quvchilari, talabalar va AKT sohasida bilim olishni xohlovchilar uchun to‘rtta virtual ta’lim tizimi faoliyat boshladi. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universitetida “O‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarish” axborot tizimi hamda MOODLE masofaviy ta’lim platformasi ishga tushirildi. Boshqa oliy ta’lim muassasalarining rasmiy veb-saytlarida ham MOODLE, Platonus, Moodle LMS, SRS (Student Records System), MOOC kabi masofaviy ta’lim platformalari hamda mobil telefon va planshetlar uchun Google Classroom, Ereader ilovalari ishga tushirilib onlayn darslar tashkil etilishi boshlandi. Shular qatori, Toshkent davlat iqtisodiyot

universitetida ham qisqa muddat ichida “remote-education” masofaviy ta’lim platformasining dasturiy ta’minoti ishlab chiqildi va amaliyotga joriy etildi.

Yurtimizdagi nufuzli xususiy o‘quv markazlari ham zamon talabidan kelib chiqqan holda onlayn ta’limni yo‘lga qo‘ydi. Bu jarayonning o‘zi ham mamlakatimiz ta’lim tizimida yangi bosqich boshlanganini anglatadi. Sababi, shu kungacha hali hech bir o‘quv markazi bunday tartibga o‘ta olmayotgan edi.

Ta’lim tizimi bugungi kunda raqamli texnologiyalarga singib ketayotgani shunchaki hayratlanarli yemas, chunki, bugungi kunda axborot makonida taklif etilayotgan ko‘plab narsalarni jiddiy tahlil qilish va pedagogik asoslash uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda ta’limni “raqamlashtirish” muammolari, uning shakllanishiga ta’siri bo‘yicha biror-bir davlat loyihasi yoki so‘rovnoma asosida tadqiqotlar o‘tkazilmaganligi ham muhimdir [3]. Shu bilan birga, Internet tizimidagi muhitning yoshlar ongiga ta’sirining ahamiyati hukumatning, zamonaviy ommaviy axborot vositalarining ma’ruzalarida, pedagogik jamoatchilik muhokamalarida, magistrant va tadqiqotchilarning, shuningdek deputatlarning izlanishlarida ham ko‘rishimiz mumkin.

Shuni alohida ta’kidlash kerakki, oldin raqamli texnologiyalarni barcha sohalarda, ya’ni, sanoat, iqtisodiyot, bank va boshqa sohalarda joriy etish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunda esa raqamli iqtisodiyot shiddat bilan rivojlanib borayotganini e’tiborga olib, raqamli rivojlanish bo‘yicha barcha soha rahbarlarining o‘rinbosarlari lavozim tarkibiga kiritilmoqda [4].

Raqamlashtirish yo‘nalishi bo‘yicha faollashtirish barcha biznes tuzilmalarida amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar barcha sohalarda “tajovuzkor”, ayniqsa iqtisodiy samarasi topilgan joylarda, barcha darajalarda qo‘llab-quvvatlanmoqda. Iqtisodiyotda ro‘y berayotgan jarayonlar dinamikasi iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasida oliy ta’limini rivojlantirish bo‘yicha takliflarni tahlil qilish va ishlab chiqishda ta’lim hamjamiyatining faol pozitsiyasini talab qilmoqda.

Ta’limda raqamli texnologiyalarni o‘qitish sifatini saqlab qolgan holda samarali qo‘llash uchun nimalar qilish kerak? Birinchidan, albatta mamlakatimizda Internet infratuzilmasini yaxshilashimiz, mobil operatorlar tomonidan ko‘rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirishimiz va eng muhimi aholining, ayniqsa talaba yoshlarni zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining so‘ng yutuqlarini o‘zlashtirishga shart-sharoitlar hamda imtiyozlar yaratib berishimiz lozim.

Foydanalilgan adabiyotlar.

1. **Xabibullayeva, D.** (2022). *Mediafalsafa: Asosiy tushunchalar va zamonaviy qarashlar*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.

2. **Karimov, Z. va boshqalar.** (2021). *Mediata’lim asoslari*. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika nashriyoti.
3. **Khamidov, A.** (2020). *Talabalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda media vositalarining o‘rni*. Toshkent: Ilm ziyo.
4. **Potapova, R. K.** (2019). *Mediafilosofiya: teoriya i praktika*. Moskva: Aspekt Press.
5. **Livingstone, S., & Bulger, M.** (2014). *A global research agenda for children’s rights in the digital age*. Journal of Children and Media, 8(4), 317–335.
6. **McQuail, D.** (2010). *McQuail’s Mass Communication Theory* (6th ed.). London: Sage Publications.
7. **Silverstone, R.** (2007). *Media and Morality: On the Rise of the Mediapolis*. Cambridge: Polity Press.
8 **Postman, N.** (1985). *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. New York: Penguin Books.
9. http://www.edu.uz–O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi sayti.
10.http:www.uzedu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi sayti.
11. http://www.gov.uz– O‘zbekiston Respublikasi hukumati portali.
12.www.pedagog.uz
13.www.apkpro.ru/content/view

II-Sho‘ba

MILLIY IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYA VA BARQAROR RIVOJLANTIRISHNI TA’MINLASH SHAROITIDA IQTISODIYOT NAZARIYASI FANINING ROLINI OSHIRISH MASALASI

Khajimuratov Abdukakhkhor Abdumutalovich,
Iqtisodiyot fanlari doktori,
Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti
Tel:/teleg. +998 99 974 15 58. khajimuratov58@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada mamlakatimiz va uning hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi barqarorligini ta’minlashga zamin bo’lgan zamonaviy kadrlar tayyorlash sistemasida iqtisodiyot nazariyasi fanini keng miqyosda o’qitilishining zaruriyati haqidagi dolzarb muammolar va ularning echimlari bayon qilingan.*

Kalit so’zlari*: iqtisodiyot, iqtisodiyot nazariyasi, iqtisodiy siyosat, malakali kadrlar, Yangi O’zbekiston, pedagogika.*

Abstract*: The article describes the current problems and their solutions regarding the need for widespread teaching of economic theory in the modern personnel training system, which is the basis for ensuring the stability of the socio-economic development of our country and its regions.*

Keywords: *economy, economic theory, economic policy, qualified personnel, New Uzbekistan, pedagogy.*

Аннотация*: В статье изложены современные проблемы и пути их решения, касающиеся необходимости широкого преподавания экономической теории в современной системе подготовки кадров, что является основой обеспечения устойчивого социально-экономического развития нашей страны и ее регионов.*

Ключевые слова: *экономика, экономическая теория, экономическая политика, квалифицированные кадры, Новый Узбекистан, педагогика.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimining 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida mustaqil fikrlaydigan, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini ko‘tarish, oliy ta’limni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish maqsadida, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini ***ilg‘or ta’lim texnologiyalari asosida rivojlantirish*** ko’zda tutilgan [1].

Shunday ekan, iqtisodiy bilimlar bugungi kunda barcha kadrlar uchun zarurligini ta’kidlab o’tish o’rinli. Shuning uchun, O’zbekiston oliy ta’lim tizimida, iqtisodiy bilimlarga ega bo’lgan, yuqori malakali, zamonaviy kadrlar tayyorlashdan kelib chiquvchi maqsadi – shu tizimda iqtisodiyot nazariyasi fanini o’qitilishini dolzarb muammo ekanligidan dalolat bermoqda. Afsuski, mamlakatimizda keying yillarda bu masalaga e’tibor kamayib ketdi. Vaholanki, Yangi O’zbekistonning keyingi taraqqiyoti uchun zarur bo’ladigan inson kapitalini faollashtirish muammosining echimini topish masalasini ham iqtisodiy bilimlarsiy tasavvur qilish mumkin emas, albatta. Ushbu dolzarb mavzuga bunday to’g’ri yondashuv, shubxasiz jamiyatimiz a’zolari oldiga qo’yilgan Uchinch renessans poydevorini yaratish maqsadlariga xam mos keladi.

Tadqiqotning asosiy ob’ekti - “Iqtisodiyot nazariyasi” fanining o‘zi va unga bog’liq Yangi O‘zbekistonda bozor iqtisodiyoti munosabatlari rivojlantirilishi jarayonida oliy ta’limdagi o’zgarishlar tendentsiyasi tanlandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada iqtisodiyot nazariyasi fanini o’rdanishni faollashtirish va uning ishtirokchilarini aniqlashga tanqidiy nuqtai-nazardan qarash, iqtisodiy, mantiqiy tamoyillari, deterministic yondashuv va diskurs tahlil usulida ko’rib chiqildi. Shuningdek, ahborot manbaalarini o’rganishda va tadqiqotlarni amalga oshirishda tarixiy va mantiqiy usullar birligi, ilmiy abstraktsiyalash, tizimli tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili: Ma’lumki, bo’lajak mutaxassislarga fundamental iqtisodiy bilimlarni “Iqtisodiyot nazariyasi” fani o’rgatadi. “Iqtisodiyot nazariyasi” fanining g’oyaviy-tarbiyaviy vazifasi yordamida talabalar, mutaxassislar iqtisodiyot bilimini o’rganuvchilarning (hozirgi zamon iqtisodiy tafakkurini, shu jumladan bozor) dunyoqarashini shakllantiradi [3.35].

Ilmiy adabiyotlarda, hozirgi vaqtda yuqori malakali kadrlar tayyorlash uchun, ularga iqtisodiy bilimlarni o’qitilishining zaruriyati masalasi bo’yicha ilmiy qarashlarni tashqi manbaalarda uchratish mumkin: [4]; [5]; [6].

O’zbekistonda bu fanni o’qitishni dolzarbligiga jiddiy yondoshuvni uchratish mumkin[7].

Asosiy qism. Ma’lumki, bozor iqtisodiyotining talablari – uning xamma ishtirokchilarini xozirgi davrda, iqtisodiy bilimlarni puxta egallashini taqozo etadi. Binobarin, mamlakatimiz hududlari bo’ylab ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta’minlash muammosining echimlarini topish masalasi xam bunga bog’liq.

Jahon iqtisodiyotining rivojlanish amaliyoti ko’rsatmoqdaki, bo’lajak kadrlarimiz ham keyingi o’z faoliyatlarida bozor munosabatlarini chetlab o’tishlari

mumkin emas. Vaxolanki, barcha yo’nalishlar bo’ylab tayyorlanayorgan kadrlar bozor iqtisodiyoti munosabatlari oqimiga tushishi muqarrar. Shunday ekan, har bir zamonaviy mutaxassis bozor sharoitidagi iqtisodiy munosabatlarni, jumladan bozor munosabarlari elementlarini, iqtisodiy tushunchalar, kategoriyalar va qonunlarning mohiyatini, bular orqali turli ko’rinishdagi daromadlarning shakllanishi manbaalarini, aniqrig’i resurslardan oqilona foydalanish, qolaversa foydani sakllantirishda raqobat kurashini amal qilishi shartlarini bilishi lozimdir.

Xa, jamiyat a’zolari o’z hayotlarining bunday turli vaziyatlarida ma'lum bir iqtisodiy jarayon va xodisalarni o’rganish, to’liq anglab olish uchun uning ishtirokchilarida iqtisodiy bilimlarni shakllanishi, ya’ni ularga iqtisodiy tafakkur kerak bo’ladi. Binobarin, iqtisodiy bilimlar bugungi kundagi barcha kadrlar uchun zarurligi xech kimda shubxa tug’dirmaydi. Sir emas, kishilar bunday tafakkurga iqtisodiyot nazariyasi fanini o’rganish orqali erishadilar.

Iqtisodiyot nazariyasi fanining predmeti – iqtisodiy resurslar cheklangan sharoitda jamiyatning to’xtovsiz oshib boruvchi ehtiyojlarini qondirish maqsadida hayotiy ne’matlarni (moddiy ne’matlar va xizmatlarni) ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste’mol qilish jarayonida sodir bo’ladigan iqtisodiy munosabatlarni, ijtimoiy xo’jalikni samarali yuritish qonun-qoidalarini o’rganishdan iborat.

Faqat shu iqtisodiyot nazariyasi fanigina, iqtisodiy rivojlanish mexanizmini vizual ravishda o'rganib, vujudga kelgan muammolarni hal qilishga qodirdir. Buni yaqqolroq tasavvur qilish uchun iqtisodiyot nazariyasining bajaradigan vazifalarini eslab o’tamiz. Iqtisodiyot nazariyasining umumiy taraqqiyotdagi zaruriyatini, uning quyidagi bajaradigan bazifalari orqali to’liq bilish lozim boladi:

1) Bilish vazifasi – bu degani, har qanday fan kabi iqtisodiyot nazariyasi ham fundamental ahamiyatga ega, y’ani jamiyatda kishilar o’rtasida bo’layotgan hodisa va voqealardagi iqtisodiy munosabatlarni tadqiq etadi, shu tufayli ayni paytda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarni mazmun-mohiyatini to’laqonli ravishda (yutuq va kamchiliklarni) fahmlab olish mumkin, bu o’z navbatida iqtisodiy tafakkur darajasini oshirdi;

2) amaliy vazifasining maqsadi – cheklangan resurslardan unumli foydalanib iqtisodiy taraqqiyotni ta’minlash va shunga asoslanib o’sib boruvchi turli ehtiyojlarni qondira borishdan iborat, y’ani yangi imkoniyatlarni topishdan iborat;

3) uslubiy vazifasi – iqtisodiyot nazariyasi fanining o’zi, bilish uslublari, tahlili va uning tamoyillari, olingan hulosalar, o’rganilayotgan iqtisodiy qonunlar va kategoriyalar boshqa ijtimoiy - iqtisodiy tarmoq, mahsus kasbiy fanlari uchun uslubiy (fundamental) asos bo’lib hizmat qiladi, bular:

- Iqtisodiy tarix fanlari (iqtisodiy ta'limotlar tarixi, xalq xo'jaligi tarixi, mamlakatlar iqtisodiyoti tarixi va boshqalar);
- Tarmoqli iqtisodiy fanlar (sanoat iqtisodiyoti, qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti, qurilish iqtisodiyoti, turizm, mintaqa iqtisodiyoti va b.);
- Maxsus fanlar (moliya, statistika, buxgalteriya, marketing, menejment, biznes asoslari, bank ishi, iqtisodiy geografiya va b.);

4) g’oyaviy-tarbiyaviy vazifasi – bu vazifa yordamida talabalar, mutaxassislar iqtisodiyot ilmini o’rganuvchilarning (hozirgi zamon iqtisodiy tafakkurini, sh.j.bozordagi) dunyoqarashini shakllantiradi. Binobarin, iqtisodiyot nazariyasi odamlarning iqtisodiy xatti-harakatlarini o'rganadi. Shuning uchun bu fan gumanitar (ijtimoiy) fan hisoblanadi.

Taniqli amerika iqtisodchisi (Nobel mukofoti lauriyati) Ludwig von Mises ta’kidlaganidek: “Barcha aqlli insonlar iqtisodiyot nazariyasi ta’limoti bilan tanish bo’lishlari lozim. Iqtisodiyot nazariyasi jamiyatning fundamental muammolari bilan shug’ullanadi; u har bir kishiga va hammamizga ta’luqlidir. U xar bir fuqaroning asosiy va xaqiqiy ishidir” [4].

“Iqtisodiyot nazariyasi” fanining maqsadi - iqtisodiy muammolar va ularni hal qilish yo'llarini, iqtisodiy nazariy asos sifatida har qanday davlatning siyosatini shakllantirishdir. Vaholanki, “Iqtisodiy nazariya”siz iqtisodiy siyosatning bo’lishi aqlga sig’maydi. Demak, har qanday davlatning iqtisodiy siyosati, jamiyatda ob'ektiv qonuniyatlarni zamonaviy sharoitda o’rganadigan iqtisodiyotning nazariyasiga asoslanadi.

Shunday ekan, aynan hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida barcha soxalar faoliyatini iqtisodiy bilimlarsiz tasavvur qilish mumkinmi ? Yo’q, albatta.

Tarixga nazar soladigan bo’lsak, mamlakatimizda mustaqillik yillaridan boshlab noiqtisodiy oliy o‘quv yurtlarida, shuningdek pedagogika, tibbiyot kadrlarini tayyorlashda, iqtisodiy nazariyani o‘qitishni to‘xtatilganligi hech kimga sir emas. Binobarin, mana mamlakatimiz mustaqilligining o’ttiz to’rt yil vaqt mobaynida, bozor iqtisodiyotining “o‘zbek modeli” qurilishi jarayoniga kadrlar tayyorlanmoqda. Lekin bu o’tgan vaqt mobaynida, mamlakatimiz noiqtisodiy oliy o’quv yurtlari bo’ylab tayyorlangan kadrlarimizga iqtisodiy bilim berilmadi. Chunki, iqtisodiyot nazariyasi fani o’quv rejalarda yo’q. Bu yo’l qo’yilgan katta xatolik, mamlakatimizda qanchadan-qancha yo’qotishlarga sabab bo’ldi-ku axir?

Nega? Balki, “mamlakatni boshqaruvchilari” bu talabalarga iqtisodiy nazariyani o‘qitish uchun soatlab vaqt sarflashga moliyaviy masalada “ochko‘zlik” qilgandirlar, yoki “yaxshi” kadrlar tayyorlashda iqtisodiy nazariyaning ahamiyatini chalkashtirib

yuborishgandir? Nahotki, iqtisodiy bilimlarga ehtiyoj “yo’q” darajada bo’lmagan bo’lsa?

Albatta afsus, o’ylab ko’ring, bugungi ta’limda iqtisodiy bilim bermasdan qanday qilib turli profilli yangi mutaxassisni bozor talablariga mos tayyorlash mumkin? Zero, bozor munosabatlari (xususiy mulk) mamlakatimiz iqtisodiyot hayotining barcha sohalarida, xususan, ishlab chiqarish va xizmatlarda, shu jumladan, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqalarida keng tarqaldi-ku, axir! Aqlga sig’maydi, bugungi mutaxassis iqtisodiy bilimlarsiz bozor iqtisodiyoti sharoitida qanday faoliyat ko’rsatishi mumkin? Ularni bozor iqtisodiyotining zamonaviy kadrlari deb hisoblay olamizmi?

Ma’lum bo‘lishicha, bu muammoning bosh sababi shundan iboratki, bozorga o‘tishni boshlanishi sharoitida “boshqaruvchilarimiz” bozor iqtisodiyotini shakllanishi va rivojlanishi jarayonida iqtisodiy nazariyaning o‘rni, roli va ahamiyatiga yetarlicha baho bermaganliklarini bildiradi. Shu joyda eslatib o’tish o’rinli, mamlakatimiz tarixiga nazar solsak, hatto mamlakatimiz o’tmishi sotsalizm davrida iqtisodiy ta'lim – “siyosiy iqtisod” fani barcha mutaxassisliklar bo’yicha kadrlar tayyorlashda majburiy fan sifatida o’qitilgan. Bu o’tmishdagi tarix ahamiyatini “hech kim” e’tiborga olmagan ko’rinadi.

Shunga mos holda, keyingi yillarda mamlakatimizda Rossiyaning etakchi oliy ta’lim muassasalari bilan tashkil etilgan pedagogika, tibbiyot va boshqa kadrlarini tayyorlashning qo’shma dasturi bo’yicha: iqtisodiyot nazariyasi, iqtisodiyot, moliyaviy savodhonlik, menejment, marketing fanlari talabalarga (rus tilida) o’qitilib borilmoqda. Taajub, nega xanuzgacha bu fanlarni o’qitish bizning kadrlar tayyorlash milliy dasturimizgadi noiqtisodiy yo’nalishlar bo’yicha yo’lga qo’shilmagan? Bu masalada Rossiya va boshqa mamlakatlar tajribasi qo’llanilmadi? Axir biz bu sohada orqada qolib, oqsayapmiz-ku? Iqtisodiy bilimlarsiz “zamonaviy” kadrlar tayyorlanmoqda, yoki bozor iqtisodiyotini asosiy bilimlarsiz quramizmi ? Xa, bu xolat shubxasiz mantiqqa zid.

Muhokama. Zero, biz O’zbekistonda bozor iqtisodiyotining ijtimoiy yo‘naltirilgan “o’zbek modeli”ni qurayotgan ekanmiz, bunga binoan bozor iqtisodiyotining talabi – bo’lajak kadrlarimiz iqtisodiy bilimlarni puxta egallashlari lozim. Buning uchun tayyorlanayotgan barcha mutaxassisliklar bo’yicha kadrlar tayyorlashning o’quv rejasiga iqtisodiyot nazariyasi fanini kiritilishi lozim va iqtisodiy ta’limni keng yo’lga qo’yilishi zarur bo’ladi. Buni, hozirgi davr taqozosidir, deb hisoblaymiz.

Bu masalada tibbiyot sohasini olaylik. Hozirgi kunda tibbiyot sohasi, byudjet cheklovlari, texnologiya va dori vositalarining narxi, tibbiyot muassasasini tashkil etish va sifatli tibbiy yordam ko'rsatish bilan bog'liq bir qator muammolarga duch kelmoqda.

Ushbu muhitda muvaffaqiyatli ishlash uchun sog'liqni saqlash xodimlari zamonaviy tarzda iqtisodiy fikrlay olishlari, ya’ni sog'liqni saqlash soxasi iqtisodiyoti qonuniyatlarini bilishlari darkor.

Iqtisodiy jarayonlarni faxmlay bilish - sog'liqni saqlash mutaxassislariga resurslardan foydalanishni optimallashtirish va sifatli tibbiy yordam ko'rsatish uchun asosli qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Iqtisodiy bilimlar xarajatlar va foydalarni tahlil qilish va kerakli natijaga erishishning eng yaxshi usullarini tanlash imkonini beradi. Qolaversa, sohaga innovatsilarni jalb qilish jarayoni etarlicha iqtisodiy tafakkutni taqozo etadi.

Shular bilan birgalikda, tibbiyot bozoridagi raqobat tibbiyot xodimlarining iqtisodiy bilimlariga bo'lgan talabini ham belgilaydi. “Muvaffaqiyatga erishish uchun shifokorlar va hamshiralar o'z amaliyotlarini qanday rivojlantirish va optimallashtirishni, ko'proq bemorlarni qanday jalb qilishni va ularni saqlab qolishni bilishlari kerak. Iqtisodiy bilimlar marketing, moliyaviy rejalashtirish va biznesni boshqarish tamoyillarini tushunishga yordam beradi, bu sizga o'z tibbiy amaliyotingizni rivojlantirish yoki mehnat bozorida ko'proq talab va muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi” [5].

Binobarin, vrachning amaliy faoliyatida talabga ega bo‘lgan iqtisodiy bilimlar universitetda o‘qish jarayonida iqtisodiyot (iqtisodiyot nazariyasi), sog‘liqni saqlash iqtisodiyoti va boshqalar kabi fanlarni o‘zlashtirish jarayonida shakllanadi. Professional haqida shifokor faoliyati, bu esa yuqori darajadagi mas'uliyatni o'z ichiga oladi, keyin iqtisodiy tafakkurning rivojlanishi hisoblanadi uning shaxsiy va kasbiy fazilatlarini, kasbiy kompetentsiyalarini to'liq shakllantirishning zarur sharti hisoblanadi.

Xullas, qisqacha qilib aytganda, har qanday inson kelajakda qaysi kasbni tanlamasin, har doim bilish kerak: pul nima, narx nimadan iborat va pulni qadrsizlanishdan qanday himoya qilish kerak. Soliq, foyda, ulush, bank foizlari, yalpi ichki mahsulot, ijara, valyuta, bojxona kabi atamalarni esa hamma bilishi kerak.

Bu fanning iqtisodga ta'sir qilish dastaklarini tushunish uchun avvalo fanning o'zining mohiyatini tushunish kerak. Iqtisodiyot nazariyasi xo'jalik yurituvchi sub'ektlar o'rtasidagi hayotiy muhim tovarlar, tovarlar va xizmatlarni ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste'mol qilish jarayonida vujudga keladigan munosabatlarni o'rganadi va bu fan iqtisodiy munosabatlarni tahlil qilib, bir qator fundamental savollarga javob berishi kerak: - Iqtisodiy tizim nima? Bu qanday ishlaydi? Uning tarkibiy elementlari, maqsadlari va harakat shakllari qanday? - Iqtisodiy tizim qanday faoliyat ko'rsatadi, uning elementlari faoliyat ko'rsatish

jarayonida o'zaro qanday bog'langan? - Iqtisodiy munosabatlar tizimi boshqa ijtimoiy munosabatlar, masalan, ijtimoiy, siyosiy munosabatlar bilan qanday munosabatda bo'ladi? Iqtisodiyot nazariyasining asosiy maqsadi - cheklangan iqtisodiy resurslar sharoitida jamiyatning cheksiz ehtiyojlarini qondirish muammosini hal qilish, davlat iqtisodiyotini samarali boshqarish uchun qoidalar va qonunlar.

Endi “Iqtisodiyot nazariyasi” haqida asosiy tushunchaga ega bo‘lgan holinda, Yangi O‘zbekistonning rivojlanish strategiyasi va bu yo‘nalishning undagi o‘rnini tushunishimiz kerak. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 31 avgust kuni “Yangi O‘zbekiston” istirohat bog‘ida O‘zbekiston Mustaqilligining 31 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimda nutq so‘zlab, “Yangi O‘zbekiston” konsepsiyasi haqida butun mamlakatni xabardor qildi. Uning fikricha, “Yangi O‘zbekiston” ochiq va adolatli jamiyat, har bir fuqaroga g‘amxo‘rlik qiladi, u davlatdir: - O‘zbekiston Respublikasida har bir inson hayotini kelajakda yaxshilash uchun davlat xizmatlaridan foydalanish uchun ulkan imkoniyatlar yaratadi. — So‘z erkinligi bor joyda har bir inson o‘z muammosi haqida hech qanday cheklovlarsiz gapira oladi, shuningdek, bunday muammolarni birgalikda hal qilish yo‘llarini izlaydi. - Bu hamma uchun adolatni ta'minlaydi va fuqarolari kelib chiqishi, irqi va ijtimoiy mavqeidan qat'i nazar, qonun oldida tengdir. – Tadbirkorlik va umuman iqtisodiyotning doimiy rivojlanishi uchun barcha sharoitlar yaratilgan. Prezident Yangi O‘zbekiston haqida gapiradi: “Har bir fuqaroga qayg‘uradigan jamiyat” [8].

“Yangi O‘zbekiston” iqtisodiyoti rivojiga esa bu fanning har bir inson hayotidagi o‘rnini bosqichma-bosqich oshirib borsak, “Iqtisodiyot nazariyasi” ulkan hissa qo‘shishi mumkin. Negaki, iqtisodiyotni yaxshilash strategiyasini qurish yoki bu sohada islohotlarni amalga oshirish uchun mutaxassis bu borada katta tajribaga ega bo‘lishi kerak, lekin eng muhimi, ayniqsa, iqtisodda o‘z biznesining nazariy qismini bilishdir. Axir, shifokor bemorni operatsiya qilishga haqli emas, agar u hatto inson tanasining tuzilishi haqida asosiy tushunchaga ega bo'lmasa. “Iqtisodiyot nazariyasi”ning ahvoli taxminan bir xil va uning “Yangi O‘zbekiston” rivoji uchun ahamiyati ham shundan iborat. Bizning davrimizda iqtisodiy rivojlanishga nazariy yondashuvlar evolyutsiyasi ishlab chiqarish jarayonining asosiy omili sifatida ta'lim, shuningdek, bozorlarning turli turlarida - mintaqalararodan milliy bozorlargacha bo'lgan raqobatbardoshlik jarayonining asosiy omili sifatida qaraladigan bosqichga yetdi. Iqtisodiyot nazariyasi aynan shu element bo'lib, uning yordamida ko'plab mamlakatlar o'z milliy iqtisodiyotini rivojlantirishda o'zlarining afzalliklarini yaratdilar. Iqtisodiyot nazariyasining ta’limdagi o‘rni va ahamiyatini Yangi

O‘zbekiston iqtisodiyotini zaruriy mustahkamlash uchun berilgan narsa deb tushunish va qabul qilish kerak.

O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida: - oliy ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish; - oliy ta’lim mazmunini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarish, ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo‘shadigan, mehnat bozorida o‘z o‘rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish [1] ko’zda tutilgan.

Shuningdek, O’zbekiston Respublikasi sog’liqni saqlash tizimining 2019-2025 yillarga mo’ljallangan Kontseptsiyasida, tibbiyot sohasiga investitsiyalarni keng jalb qilish orqali hususiy sector rolini oshirish ko’zda tutilgan [2]. Ammo, bu xujjatlarda bolajak kadrlarimizdagi iqtisodiy bilimlarga bo’lgan “tashnalik” unutilgan ko’rinadi, chunonchi bu xaqida “huquqiy-me’yoriy” xujjatlarda xech qanday vazifa belgilanmagan. Go’yoki, jarayon iqtisodiy bilimlarsiz ro’y beradigandek !?

Vaholanki, ***iqtisodiyot nazariyasining g’oyaviy-tarbiyaviy vazifasiga*** kora – bu bo’lajak mutaxassislarning, keng omma, iqtisodiyot ilmini o’rganuvchilarning hozirgi zamon iqtisodiy tafakkurini, sh.j.bozorga bo’lgan dunyoqarashini o’zining tushunchalari orqali shakllantiradi. Bular quyidagi asosiy tushunchalar orqali: bozor, bozor iqtisodiyoti, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, korxona shakli, tadbirkorlik, biznes, kapital, resurslar, ishlab chiqarish, taqsimot, ayirboshlash(internet savdo), isrte’mol munosabatlari, tovar, pul va uning vazifalari, qiymat, tannarx, foyda, zarar, rentabellik, talab, taklif, baho, reklama, eksport, import, investitsiya, soliq, davlat byudjeti, mexnat bozori, iqtisodiy manfaatlar, ish xaqi, bandlik, ishsizlik, kambag’allik, bank, moliya, qimmatli qog’ozlar, kredit, aktsiya, valyuta, sug’urta, agrar munosabatlar va boshqalar.

Boz ustiga, iqtisodiyot nazariyasi fanining, ***milliy tarbiyaviy vazifasi*** - milliy istiqlol g’oyasini talaba yoshlar ongiga singdiradi, *ularni milliy manfaatlari yo’lida iqtisodiyotni rivojlantirish*, milliy mahsulotni ko’paytirish, milliy valyutamiz qadrini oshirish, milliy (brend) tovarlarni jahon miqyosidagi talabini ta’minlash, mamlakat aholisining turmush darajasini ko’tarish ruhida tarbiyalaydi.

Iqtisodiyot nazariyasi fani talaba yoshlarda ishlab chiqarilgan moddiy ne’matlar va ko’rsatilgan xizmatlarni inson mehnatining mahsuli ekanligini tushuntirib, ularni mehnat va cheklangan resurslarni tejash ruhida tarbiyalaydi.

Umumiy hulosa qilib aytganda, bu fan - har qanday xo’jalik faoliyatini tashkil etish va boshqarishni o'rgatuvchi iqtisodiy nazariyaning fundamental tamoyillari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan fandir.

Xullas, ***Iqtisodiyot nazariyasi fani*** - *mustaqil hayotga qadam qo’yayotgan bo’lajak yosh kadrlarimizda, moliyaviy savodxonlik, tadbirkorlik ko’nikmalari sirlarini egallash orqali biznes tafakkurini shakllantiradi va yangidan-yangi tadbirkorlar, biznes boshqaruv vakillari etishib chiqishiga asosiy fundament bo’lib hizmat qiladi, albatta*.

Yuqoridagi fikrlarga ko’ra aytishimiz mumkinki, ***“Iqtisodiyot nazariyasi” fani Yangi O’zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining kalitidir.*** Bu fan har bir mamlakat iqtisodiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lganligi uchun bozor munosabatlari qonuniyatlarini tushunishda eng muhim vosita hisoblanadi. “Iqtisodiyot nazariyasi” – muayyan iqtisodiy hodisalarning sabablarini aniq ko‘rsatib beradi, bu esa o‘z navbatida mamlakatni iqtisodiy inqirozdan himoya qiladi va har qanday davlat, bizning misolimizda – O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishning yuqori samarali strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Aytib o’tganimizdek, mamlakatimizda hozirgi vaqtdagi milliy kadrlar tayyorlashning sistemasida noiqtisodiy oliy o’quv yurtlarining o’quv dasturlari iqtisodiyot nazariyasi fanini o’qitishni chetlab o’tgan. Vaholanki, bozor munosabatlarining elementlari, iqtisodiy kategoriyalar va qonunlarning asl mohiyatini iqtisodiyot nazariyasi fani orqali bilmay turib, xozirgi ta’limning maqsadlariga erishish samarasiz urinishdir, deb hisoblaymiz. Qolaversa, oliy ta’lim muassasalari o’rtasida shakllanib borayotgan raqobat kurashini oz vaqtida anglagan tarzda, bu muammolarni tez orada hal qilishga jiddiy yondoshish masalasini ta’lim subektlari bilishlari lozim. Vaqt ko’rsatmoqdaki: “Bozor kon’yukturasi va raqobat har qanday korxona darajasida ishchi kuchining sifati haqida g’amxo’rlik qilishga majbur qiladi” [9].

Shunday qilib, mamlakatimizdagi bozor iqtisodiyotining “o‘zbek modeli” qurilishi davrida, aynan xozirgi “Yashil iqtisodiyot”ga o’tish pallasida, milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish maqsadiga ko’ra, hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va iqtisodiy o’sish barqarorligini ta’minlashda iqtisodiyot nazariyasi fani rolini oshirishning zaruriyati yaqqol ko’rinib turibdi.

Xulosa: Bu fikrlarning barchasiga asoslanib aytish lozimki, bugungi iqtisodiyotdagi bozor munosabatlarining talabi, “Iqtisodiyot nazariyasi” fanini mamlakatimizning noiqtisodiy oliy o‘quv yurtlarida, barcha mutaxassisliklar tayyorlash bo’yicha oqitilishini taqozo etadi.

Taklifimiz: Yangi O’zbekistonda bozor iqtisodiyoti uchun bo’lajak “zamonaviy kadrlar” darajasini hisobga olib, ularni tayyorlashda, oliy ta’lim sistemasi mutaxassislar tayyorlashning barcha yo’nalishlari bo’yicha o’quv rejasigagi majburiy o’qitish fanlari sifatida belgilangan Falsafa, O’zbekiston eng yangi tarixi, Dinshunoslik

fanlari qatoriga Iqtisodiyot nazariyasi fanini xam majburiy o’qitish fani sifatida kiritilishini zarur deb hisoblaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi // Lex.uz>docs/-4545884
2. O’zbekiston Respublikasi sog’liqni saqlash tizimini 2019-2025 yillarga mo’ljallangan Kontseptsiyasi / OzR Prezidentining 2018 yil, 7 dekabr, №PQ-5590 qarori Ilovasi / (www.lex.uz), 7 декабр 2018 y.
3. Sh.Shodmonov, M.Raxmatov. Iqtisodiyot nazariyasi: darslik. – T.: “Zamin nashr”, 2021. 34 b.
4. Ludwig von Mises. *Human Action: A Treatise on Economics.(*Людвиг-фон-Мизес.-Человеческая-деятельность.pdf (baguzin.ru)
5. Значение экономических знаний для медицинских работников. Источник: https://domopravda.ru/znacenie-ekonomiceskix-znanii-dlya-medicinskix-rabotnikov
6. Драчук П.Э. Роль экономических знаний в социализации будущих врачей. ФГБОУВО ЮУГМУМинздрава России, Челябинск, Россия e-mail: ehvd@yandex.ru
7. Пулатов О.Т., Курпаяниди К.И. Экономическая теория: ключевые аспекты в современном мире и их влияние на устойчивость рынков нового узбекистана // Ilm-fan taraqqiyotida mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirish Respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to‘plami. – Farg‘ona: FDU, 2024. 641- 645 b.
8. Prezident Yangi O‘zbekiston haqida gapiradi//Elektron resurs: URL: https://www.gazeta.uz/ru/2022/08/31/new uzbekistan/
9. Қутибоев Т. Ишчи кучи сифати инсон капиталининг асосий элементи сифатида// “Erkin bozor mexanizmlarini joriy etish hamda sog’lom raqobat muhitini yaratish orqali hududlarda tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari” mavzusida respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman (2023 yil, 4 mart) ilmiy maqolalar va tezislar to’plami. – Andijon.: AndMI, 2023. – 694-696 b.

TARIXIY ADOLATNI TIKLASH VA ICHKI MEHNAT MIGRATSIYASI XUDUDLARINI IJTIMOIY –IQTISODIY RIVOJLANTIRISHNING MUHIM OMILI

Ro‘zmatzoda Qodirqul Ruzmat o‘g‘li,
falsafa fanlari doktori,

FJSTI “Ijtimoiy fanlar” kafedrasining prof. v.b.
Tel.: +988 91 666 17 06. qruzmatzoda@ gmail.uz

Annotatsiya. Maqola sobiq sovet tuzumi davrida O‘zbekistonda amalga oshirilgan yer-suv islohoti, qishloqlardagi katta yer egalari, mulkdorlarni sinf sifatida tugatish, ularning yeri, ish qurollari, ish hayvonlari, uy-joyini musodara qilish orqali kollektiv xo‘jaliklar barpo etilganligi tarixan tarkib topgan mulkdorlarga nisbatan adolatsizlik va zulm bo‘lganligi, O‘zbekiston milliy mustaqillikka erishganidan so‘ng tarixiy haqiqatni tiklash - dehqonchilikka asoslangan fermer xo‘jaliklari yerlarini qishloq aholisi jon boshiga teng taqsimlash va ichki mehnat migratsiyasi xududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning muhim omili ekanligini asoslashga bag‘ishlangan.

Tayanch so‘zlar: kollektivlashtirish, planli iqtisodiyot,o‘zbek modeli, yer-suv islohoti, ichki mehnat migratsiyasi, Farg‘ona vodiysi, tarixiy haqiqat, davlat manfaatlari.

O‘tgan asrning 30 –yillarida O‘zbekistonda amalga oshirilgan yer-suv islohoti tarixan tarkib topgan qishloq mulkdorlari, katta yer egalari va yakka dehqon xo‘jaliklarini zo‘ravonlik bilan tugatish, mulkdor dehqonlarni yerdan, mulkidan mahrum etish va ularni olis yurtlarga badarg‘a qilish hisobiga kolxozlar tashkil etilganligi davlat arxivlarida saqlanayotgan hujjatlarda, O‘zbekiston kolxoz va sovxozlari tarixi jamoatchilik instituti tomonidan chop etilgan ko‘pjildli “O‘zbekiston kolxoz va sovxozlari tarixi. Ocherklar” (1) va taniqli olimlar, jumladan, akademik Erkin Yusupovning esdaliklari (2) da qayd etildi.

O‘tgan asrning 90- yillarida sovet davlatining planli iqtisodiyoti to‘la barbod bo‘lganidan so‘ng, akademik Erkin Yusupovning yozishicha, “1990 yil 19 oktyabrь kuni SR Oliy Soveti to‘rtinchi sessiyasida “Xalq xo‘jaligini barqarorlashtirish va bozor munosabatlariga o‘tishning asosiy yo‘nalishlari” mazuida doklad qildi. Bozor munosabatlariga o‘tish muqarrarligi, mulkiy munosabatlarni takomillashtirib, kishilarni ishlab chiqarishdagi mas'uliyati, manfaatdorligini oshirish, mahsulot ishlab chiqarish va sotish borasida sog‘lom raqobat bo‘lishi masalalarini ilgari surdi. Yerga egalikni takomillashtirish, dehqonlarga yerni uzoq muddatga, bolalariga meros qilib qoldirish huquqi bilan ijaraga berish masalasi ham o‘rtaga qo‘yildi” (2,373). Qo‘shni Qirg‘iziston, Tojikiston, Qozog‘iston respublikalarida kolxoz va sovxoz yerlari qishloq aholisi jon boshiga taqsimlanib, farzandlariga meros qilib qoldirish huquqi bilan ijaraga berildi. Yerdan foydalanish huquqidan mahrum etilgan o‘zbek qishloq yoshlari qo‘shni respublikalarda mardikorlik qila boshladilar.

1990 yil martida O‘zbekiston SSR Oliy Soveti sessiyasi O‘zbekistonda Prezidentlik institutini tashkil qilib, I. Karimovni O‘zbekiston Prezidenti etib sayladi. O‘zbekistonning birinchi Prezidenti I.Karimov KPSS Markaziy Komitetining kolxoz va sovxoz yerlarini qishloq aholisi jon boshiga teng taqsim qilish va bolalariga meros qilib qoldirish sharti bilan ijaraga berish to‘risidagi qaroriga zid ravishda qishloqlardagi tomorqa yerga muhtoj oilalarga 8-10 sotixdan yer ajratib berish to‘g‘risida qaror qabul qildi. I.Karimov Oliy Sovetning 12-chaqiriq yettinchi sessiyasida O‘zbekiston hukumati kommunistik mafkura va marksizm-leninizm ta'limotidan rasman voz kechganligini e'lon qildi. Lekin shunga qaramay, xuddi sovet tuzumi davrida bo‘lgani kabi davlat manfaatlarini xalq va jamiyat manfaatlaridan ustun qo‘yishga qaratilgan davlat totalitarizmini qaytadan tiklash “O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat” shiorida o‘z ifodasini topdi.

O‘zbekistonning chorak asrlik tarixi davomida hayotga tatbiq etilgan “davlat-bosh islohotchi” g‘oyasi qishloq xo‘jaligi sohasidagi islohotlar kolxoz va sovxoz yerlari o‘rnida ko‘p hollarda dehqonchilikka aloqasi bo‘lmagan sobiq mansabdorlar, mahalliy hokimiyat mansabdorlari, puldorlarning dehqon fermer xo‘jaliklarini tashkil etish, ularga paxta, g‘alla, go‘sht va sut mahsulotlari yetishtirish bo‘yicha majburiyatlar yuklash va amalda fermer xo‘jaliklarini mahalliy hukumat tomonidan ayovsiz talash davom etdi.

Yerdan foydalanish, milliy mustaqillik tufayli qishloqdagi zulm va zo‘ravonlikni tugatish, tarixiy adolatni qaror toptirish imkoniyatidan mahrum etilgan qishloq yoshlari ish izlab xorijiy mamlakatlarga ketishga majbur bo‘la boshladi. Buyuk rus mutafakkiri A.I. Gertsenga ko‘ra, “Insonning yerga bo‘lgan munosabati, bizning tushunishimizcha, bu azaliy tabiiy fakt, biz tug‘uliboq shuni bildik, keyin uloqtirdik, yetarlicha baholamadik, endi esa achchiq pushaymondik bilan G‘arb olamining fani va tajribasiga tayanib, uni rivojlantirmqchi bo‘lyapmiz. Bizdan bu vazifani yulqib oling: biz yana varvarlik choxiga tushamiz, bosqinchilarning quliga aylanamiz” (4,556)

O‘zbekiston - dehqonlar mamlakati. Mamlakat aholisining 67 foizi qishloqda mulksizlik, kambag‘allik sharoitida yashayapti.

Farg‘ona vodiysining yer maydoni O‘zbekiston xududining atigi 5 foizini tashkil etgani holda mamlakat aholisining 30 foizi vodiyda istiqomat qilyapti. Holbuki, vodiy dehqonlari Ikkinchi jahon urushi arafasida Katta Farg‘ona kanali va boshqa irrigatsiya inshootlarini hech bir texnikasiz qo‘l mehnati bilan barpo etgan, urushdan keyingi yillarda Markaziy Farg‘ona cho‘llari, Mirzacho‘lni gulistonga aylantirgan mirishkor, zahmatkash, sabr-toqatli xalq ekanligi ilmiy, badiiy asarlar, tarixiy xronika va arxiv hujjatlarida o‘z ifodasini topgan.

Ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan vodiy dehqonlarining boy tajribasi, bilimi va iste'dodidan oqilona foydalanish uchun respublikaning Jizzax, Navoiy, Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasining yerlarini o‘zlashtirish uchun ichki mehnat migratsiyasi imkoniyatlaridan foydalanish, qishloq yoshlarining xorijda emas, O‘zbekistonda farovon, erkin yashashi uchun imtiyoz va yengilliklar berish maqsadga muvofiqdir.

Qishloq aholisining yerdan foydalanish imkoniyati va huquqlarining cheklanishi sharoitida “korruptsiya, mahalliychilik va urug‘-aymoqchilik kabi illatlar davlat hokimiyatini obro‘sizlantirib, iqtisodiyotning o‘sishi va tadbirkorlik rivojiga jiddiy to‘siq bo‘lmoqda”(3,46).

Xulosa va takliflar: Yuqoridagilardan shunday xulosaga kelish mumkinki, O‘zbekistonning yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi xalq manfaatlari davlat manfaatlaridan ustivor ekanligini, ijtimoiy davlat xalq uchun, uning farovonligi va baxtli bo‘lishi uchun xizmat qilishni belgilagan ekan, O‘zbekiston qishloqlarida tarixiy haqiqatni tiklash, fermer dehqon xo‘jaliklari yerlarini qishloq aholisi jon boshiga taqsimlash, shubhasiz, xududdagi kambag‘allikni bartaraf etishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ichki mehnat migratsiyasi mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik singari illatlarni tag-tomiri bilan qo‘porib tashlashga, xalqimiz ongi va tafakkurida yagona Vatan, xalqparvarlik hissini shakllantirishga, demografik muammolarni oqilona hal etishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1.O‘zbekiston kolxoz va sovxozlari tarixi jamoatchilik instituti. O‘zbekiston kolxoz va sovxozlari tarixi. Ocherklar. XI – kitob. Toshkent, “O‘zbekiston”, 1982. – 544 b.

2.Erkin Yusupov. Zulmat ichida ziyo izlab. Xotiralar. Birinchi kitob. T., 2019. 503 b.

3.Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1. – T., “O‘zbekiston”, 2017.

4.Герцен А.И. Сочинения. В двух томах. Т.2. Москва, Мысль, 1986.

QISHLOQ XO‘JALIK MAHSULOTLARINI XARID QILISHDA LOGISTIKA INFRATUZILMASINI TAKOMILASHTIRISH

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich

TDIU AF, “Mutaxassislik, ijtimoiy - gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti,

e-mail: valijon60@bk.ru Tel:+998932785860

Annotatsiya: Ushbu maqolada qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilishda logistika infratuzilmasini takomilashtirish, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoati orqali ularni tashish va saqlash hamda omborxona xo‘jaligini kengaytirish, mamlakatimiz avtomobil transporti operatorlari tomonidan ko‘rsatilayotgan yuk tashish xizmatlari tannarxini pasaytirish, logistika markazlari faoliyatini rivojlantirish, transport koridorlarini diversifikatsiyalash va barqarorligini saqlashdagi roli va ahamiyati ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: eksport, logistika infratuzilmasi, investitsiya siyosati, logistika ko‘rsatkichlari indeksi, tranzit tovar aylanmasi, transport koridorlari.

Аннотация: В статье показаны рол и значение совершенствования логистической инфраструктуры закупки селскохозяйственной продукции, ее транспортировки и хранения через перерабатывающую промышленност селскохозяйственной продукции, а также расширение складских помещений, снижение себестоимости услуг по грузоперевозкам, оказываемых автотранспортными операторами страны, развитие деятелности логистических центров, диверсификация и поддержание устойчивости транспортных коридоров.

Ключевые слова: экспорт, логистическая инфраструктура, инвестиционная политика, индекс логистических показателей, транзитный грузооборот, транспортные коридоры.

Abstract: The article shows the role and importance of improving the logistics infrastructure for purchasing agricultural products, their transportation and storage through the processing industry of agricultural products, as well as the expansion of warehouse space, reducing the cost of freight services provided by the country's motor transport operators, developing the activities of logistics centers, diversifying and maintaining the sustainability of transport corridors.

Keywords: export, logistics infrastructure, investment policy, logistics performance index, transit freight turnover, transport corridors.

Bugungi kunda sanoatlashayotgan mamlakatlarda erkin iqtisodiy hududlarni eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni amalga oshirish yoki kengaytirish uchun tashkil qilishmoqda. Ushbu iqtisodiy islohotlar mamlakatimizda milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilish hisobiga uning raqobatbardoshligini oshirish sifatida qayd etilgan. Shu sababli qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash sanoati orqali ularni tashish va saqlash hamda omborxona xo‘jaligini kengaytirish masalalari dolzarb bo‘lib bormoqda. Bu yo‘nalishda ishlab

chiqarishni modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan yangilash, ishlab chiqarish, transport-kommunikatsiya va ijtimoiy infratuzilmadagi loyihalarni amalga oshirishga qaratilgan faol investitsiya siyosatini olib borish; erkin iqtisodiy zonalar, texnoparklar va kichik sanoat zonalarini tashkil etish, amaldagi zonalarning samaradorligini oshirish; yo‘l-transport infratuzilmasini yanada rivojlantirish, iqtisodiyot, ijtimoiy soha va boshqaruv tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish masalalari ustuvor etib belgilangan.

O‘zbekiston iqtisodiyotining hozirgi rivojlanish bosqichida qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilishda ulgurji savdo katta ahamiyatga ega. Aynan qishloq xo‘jaligida ulgurji savdo mahalliy ishlab chiqaruvchilarning tovarlarini ichki va tashqi bozorda sotish hamda mavqeini mustahkamlashda asosiy rol o‘ynaydi. Raqobatli bozor sharoitida tovar harakati tizimi murakkablashib bormoqda. Bu esa qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilishda ulgurji savdo va uning funksiyalari yangicha yondashuvlar asosida amalga oshirilishiga olib kelmoqda. Shunday yondashuvlardan biri marketing logistikasi va logistika infratuzilmasini takomilashtirish hisoblanadi.

Angren-Pop temir yo‘li barpo etilishi bilan mamlakatimizda yagona temir yo‘l tizimi vujudga keldi va ushbu temir yo‘li Buyuk Ipak yo‘lidagi davlatlar bilan iqtisodiy hamkorlikning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lmoqda. Bu yo‘l orqali barcha qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xorijiy davlatlarga ham eksport qilinmoqda.

Iqtisodiy tadqiqotlar markazi mutaxassislarining tadqiqotlariga ko‘ra, mamlakatimiz avtomobil transporti operatorlari tomonidan ko‘rsatilayotgan yuk tashish xizmatlari tannarxi tarkibi rivojlangan mamlakatlarning o‘xshash ko‘rsatkicharidan juda farq qilar ekan. Ayniqsa, tannarx tarkibida yonilg‘i, amortizatsiya xarajatlari, soliq va yig‘imlar ulushi bir necha marotaba yuqori bo‘lib, rag‘batlantirishning eng samarali vositasi hisoblanuvchi haydovchilar ish haqi ulushi 3 barobardan ham kamroq ekan[1].

1-jadval

Avtomobil transportida yuk tashish tannarxining tarkibiy tuzilishi

Xarajatlar nomi	Tashish tannarxidagi ulushi % da	
	O‘zbekiston	Evropa ittifoqi
Yoqilg‘i	37 - 40	16 - 20
Moylash materiallari	2 - 2,2	3
Haydovchining ish haqi	15 - 16	52 - 55
Shina xarajatlari	2 - 2,5	1 - 1,1

[1] Оптимизация расходов на перевозку грузов автомобильным транспортом в рыночных условиях. Учебное пособие. Центрком. Москва. 1992 г.

Amortizatsiya ajratmalari	10 - 12	5 - 6
Soliq va yig‘imlar	6 - 7	2
Boshqa xarajatlar	20 - 21	16

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, tashish xarajatlarining asosiy moddalari transport vositalariga texnik xizmat ko‘rsatish va yoqilg‘i moylash materiallari hisobiga to‘g‘ri keladi. Respublika hududiy avtomobil transporti birlashmalarida ishlatilayotgan transport vositalarining eskirish darajasi ularning avtomobil transporti xizmati ko‘rsatish bozoridagi raqobatga bardosh bera olmasligining asosiy sabablaridan biri bo‘lib qolmoqda. Mamlakatimiz dengiz va okean portlariga bevosita chiqish imkoniyatiga ega emas. Shu munosabat bilan 1996 yil aprelda «TRASEKA» dasturiga muvofik idoralararo ishchi guruhi tuzilib, bu guruh transport koridorlarini tashkil qilish va ularni umumlashtirish masalalarini hal qildi. Ulardan kuyidagi transport koridorlari qurilishi amalga oshiriladi[2]:

Tashkent – Ashgabad – Turkmanboshi porti – Baku porti;

Almata - Toshkent - Istambul avtomagistrali;

Markaziy Osiyo mamlakatlari - Sharqiy Xitoyning portlaridan birigacha;

Markaziy Osiyo mamlakatlari-Tedjen-Seraxs-Mashhad-Bandar Abbas porti (Eron);

Markaziy Osiyo mamlakatlari - Eron Islom Respublikasi - Turkiya Istambul porti.

Bugungi kunda xalqaro yuk tashuvlari bilan shug‘ullanayotgan tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchilari quyidagi transport koridorlaridan foydalanib kelmoqdalar:

1-yo‘lak – Boltiqbo‘yi davlatlari portlari yo‘nalishida (tranzit bilan Qozog‘iston va Rossiya orqali) – Klaypeda (Litva), Riga, Liepaya, Ventspils (Latviya), Tallin (Estoniya);

2-yo‘lak – Belarus va Ukraina orqali (tranzit bilan Qozog‘iston va Rossiya orqali) – Chop (Ukraina) va Brest (Belarus) chegara o‘tishlari, keyinchalik Yevropaga;

3-yo‘lak – Ukrainaning Ilichevsk portiga (tranzit bilan Qozog‘iston va Rossiya orqali), Qora dengizga chiqish bilan;

4-yo‘lak–Gruziyaning Poti va Batumi portlariga (tranzit bilan Turkmaniston va Ozarbayjon orqali), Qora dengizga chiqish bilan, TRASEKA yo‘lagi deb nom olgan;

5-yo‘lak–Eronning Bandar-Abbos portiga (tranzit bilan Turkmaniston orqali) Fors ko‘rfaziga chiqish bilan;

[2] www.traceca-org.org

6-yo‘lak– Sharqiy yo‘nalishda Xitoy orqali (tranzit bilan Qozog‘iston orqali) Sariq dengizga;

7-yo‘lak– Sharqiy yo‘nalishda Uzoq Sharqning Naxodka va Vladivostok portlari orqali (tranzit bilan Qozog‘iston va Rossiya orqali) Sariq dengizga.

8-yo‘lak–Turkiya va У е vropaga (“Baku-Axalkalaki-Kars” yangi temir yo‘lida tranzit bilan Turkmaniston va Ozarbayjon orqali);

Hozirgi kunda yana quyidagi yo‘nalishlar rivojlantirilmoqda:

Уevropa va Janubii-sharqiy Osiyo yo‘nalishida (Turkiyaning Mersin porti orqali tranzit bilan Turkmaniston va Eron orqali);

Xitoy portlariga (tranzit bilan Qirg‘iziston orqali) Sariq, Sharqiy- Xitoy va Janubiy-Xitoy dengizlariga chiqish bilan.

Xalqaro ekspertlarning baholariga ko‘ra, loyiha amalga oshirilgan yo‘lakning o‘tkazish qobiliyati, ichki tashishlarni hisobga olmasdan, 12-14 mln. tonna yukkacha etadi hamda Shanxaydan Lissabongacha uzluksiz er usti aloqasi imkoniyati paydo bo‘ladi. Tomonlar Andijon, O‘sh va Qashg‘ar o‘rtasidagi xalqaro avtomobil yo‘lini qayta qurish va rivojlantirish bitimini imzolagan.

Afg‘on muammosi tartibga solinishi munosabati bilan tranzit bilan Afg‘oniston orqali Eronning Bandar-Abbos va Chaxbahor portlariga chiqadigan janubiy muqobil transport yo‘laklarini ishlab chiqish bo‘yicha yangi istiqbollar ochilmoqda.

Mamlakatimizning logistika ko‘rsatkichlari indeksiga nazar tashlasak, eng yuqori natijalar aynan infratuzilma va o‘z vaqtida etkazib berish indikatorlarida nisbatan ijobiyligini kuzatish mumkin (2-jadval). Ushbu ko‘rsatkichlar Xitoyda o‘rtacha 4,07 ni, Singapurda 4,14 ni, qo‘shni Qozog‘iston Respublikasida esa 2,75 ni tashkil etadi.

2-jadval.

Qiyoslanayotgan davlatlarning logistika ko‘rsatkichlari indeksi[3]

Davlat	LKI o‘rni	Bojxona	Infra-tuzilma	Xalqaro tashuvlar	Logistik raqobat	Kuzatuv va nazorat	O‘z vaqtida yetkazish
O‘zbekiston	118	2.32	2.45	2.36	2.39	2.05	2.83
Qozog‘iston	77	2.52	2.76	2.75	2.57	2.86	3.06
Singapur	5	4.18	4.20	3.96	4.09	4.05	4.40
Tailad	45	3.11	3.12	3.37	3.14	3.20	3.56
Xitoy	9	3.94	4.10	4.05	4.00	4.03	4.29

[3] Jahon bankining logistik ko‘rsatkichlar indeksi yillik hisoboti ma’lumotlari 2021 y. https://lpi.worldbank.org/international/global

Jahon mamlakatlar tajribasiga ko‘ra, logistika markazlari faoliyatini rivojlantirish va samaradorligini oshirish quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha olib borilishi lozim:

1. Biznes jarayonlarida zaxiralarni quyidagilar hisobiga qisqartirish:

- zaxiralarni ulgurji va chakana savdo o‘rtasida qayta taqsimlash hamda ulgurji bo‘g‘inlarda to‘plash;
- zaxira holatlarini nazorat qilishning zamonaviy texnologiyasini qo‘llash;
- ishtirokchilarning zaxiralarni o‘z vaqtida to‘ldirib borish masalasida yuksak darajada muvofiqlashib borishi.

Joriy zaxiralar ham, sug‘urta zaxiralari ham qisqarib boradi. Joriy zaxiralar – qulay o‘lchamdagi to‘plamlarning belgilangan muddatida etkazib berilishi hisobiga amalga oshiriladi. Sug‘urta zaxiralari – tovarlarning yagona taqsimot omborida to‘planishi hisobiga kamaytiriladi. Masalan, agar 100 ta do‘kon bitta taqsimot ombori atrofida birlashtirilsa va bu erda sug‘urta zaxiralari to‘plansa, u holda kvadrat ildiz qonuniga ko‘ra, zaxiralarning umumiy hajmi xizmat ko‘rsatish bo‘yicha barqarorlikka zarar etkazmagani holda 10 marta kamayadi.

2. Xizmatlar bozorida logistika vositachisi hisoblangan korxonalarning maydonlari va hajmidan yuqori darajada foydalanish. Masalan, tovar o‘tkazish bo‘g‘inlarining logistik qulayligi do‘konlar maydonlarining tarkibini sezilarli darajada o‘zgartirib, savdo maydonchalari hisobiga ko‘paytiradi. Bularga ushbu hisoblarga ko‘ra erishiladi:

- umumiy zaxiralar miqdorining keskin qisqartirilishi va ularning kattagina qismini do‘konlardan ulgurji bo‘g‘inlarga ko‘chirish hisobiga;
- tayyorlov jarayonlarining bir qismini – qadoqlash, tamg‘alash, narxlarini belgilash va boshqalarni tovar harakatining oldingi bosqichlariga ko‘chirish hisobiga.

3. Sarmoyalarning aylanishini tezlashtirish. Bularga talablarni bevosita joylashtirish va ularni bajarish jarayonlarini vaqti bo‘yicha nazorat qilish hisobiga erishiladi.

4. Transport xarajatlarini qisqartirish, ishtirokchilarning yuqori darajada transportdan foydalanish masalasida muvofiqlashuvlari hisobiga erishiladi.

5. Yuklarni ishlash, shu jumladan, qo‘l mehnati xarajatlarini kamaytirish[4].

Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilishda ulgurji savdo orqali tovar harakati samaradorligini oshirish va xarajatlarni kamaytirish uchun marketing logistikasi va

---

Миротин Л.Б. И др. Эффективность логистического управления. Учебник для вузов /Под общ. ред. Д.т.Н., проф. Л.Б. Миротина. – М.: Издательство «Экзамен», 2019. – 448 с

logistika infratuzilmasi juda muhimdir. Marketing logistikasi ulgurji savdoda infratuzilmani loyihalashtirish va amalga oshirish bo‘lib, u tovarlarni kelib chiqish manbasidan sotish nuqtasiga tez samarali va eng kam xarajat bilan etkazib berishni nazarda tutadi.

Logistika markazlari faoliyatidan foydalanishdagi samaralar to‘plami, odatda, ko‘rsatib o‘tilgan ko‘rsatkichlar samaralarining yig‘indisidan ortadi. Bu shu bilan izohlanadiki, logistika jihatidan tashkillashtirilgan tizimlarda vujudga kelgan bozor uchun kerakli yukni etkazib berishni ta’minlash qobiliyati, zarur sifatda, kerakli miqdorda, belgilangan muddatda, kerakli joyga, eng oz miqdordagi xarajatlar bilan etkazib berishning vujudga kelishi bilan izohlanadi.

Erkin zonalar tashkil etilishi mintaqaviy rivojlanishni yanada maqbullashtirish, tashqi bozorlarga yo‘naltirilgan yuqori samarali ishlab chiqarishlarni joylashtirish, logistika va transport infratuzilmasining zamonaviy tizimlarini joriy etish siyosatini amalga oshirish yo‘lida yangi qadamdir.

O‘zbekiston Respublikasi bir qator asosiy transport konvensiyalari va xalqaro shartno-
malariga qo‘shilgan bo‘lib, transport koridorlarini diversifikatsiyalash ishlari davom etmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkin-ki, mamlakatimizda logistika infratuzilmasini rivojlantirish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim:

- mamlakatimizning Farg‘ona vodiysi, Toshkent, Jizzax, Samarqand, Navoi, Buxoro hududlarida logistika hablari yaratish va logistika va transport tizimiga xorijiy investitsiyalarni keng jalb qilish maqsadga muvofiq;
- mamlakatimizda zamonaviy logistika markazlarini barpo etish va ulardan samarali foydalanish borasidagi ishlarni izchil davom ettirish;
- mahalliy, eksport-import va tranzit tovar aylanmasini rivojlantirishga ko‘maklashuvchi logistika markazlari tashkil etishni o‘z ichiga oluvchi mamlakat transport infratuzilmasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratish;
- O‘zbekistonning geografik joylashuvi zamonaviy ombor komplekslari va logistika markazlari tarmog‘i rivojlanishida strategik muhim jihat bo‘lib, yuklarni tashish bilan bog‘liq xarajatlarni kamaytirish hamda ishlab chiqarish va savdo kompaniyalari logistikasini samarali tashkil etish imkonini berishi mumkin.

Mamlakatimizda tadbirkorlik sub’ektlari eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha ko‘rsatilayotgan transport-logistik xizmatlarning salohiyati ham keskin oshib borishi, respublikada qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va saqlash korxonalari

tashkil etishni ko‘paytirish, ular faoliyatini rivojlantirishda interaktiv tizimdan samarali foydalangan holda amalga oshirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Оптимизация транспортных расходов – важный фактор устойчивого развития экономики: проблемы и решения. Аналитический доклад Сентра экономических исследований. –Т., Но 09/2013, 49 с.
2. www.traceca-org.org
3. Jahon bankining logistik ko‘rsatkichlar indeksi yillik hisoboti ma’lumotlari 2021 y. https://lpi.worldbank.org/international/global.
4. Миротин Л.Б. И др. Эффективност логистического управления. Учебник для вузов /Под общ. ред. Д.т.Н., проф. Л.Б. Миротина. – М.: Издателство «Экзамен», 2019. – 448 с

QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI XARID QILISH LOGISTIKASI RIVOJIGA TA’SIR QILUVCHI OMILLAR

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU AF, “Mutaxassislik, ijtimoiy - gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti,
e-mail: valijon60@bk.ru Tel:+998932785860
Aminova Farangiz Rustamovna
TDIU AF, “Bank ishi va audit” yo’nalishi 1-bosqich talabasi

Jahonda globallashuv jarayoni tezlashib borayotgan bir vaqtda iqtisodiyotda logistika muhitini rivojlantirish orqali qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xaridini oshirishga ta’sirini baholash masalalari bo‘yicha muammolar amalga oshirilmoqda. Dunyoda logistika rivojlanishining umumiy indeksi (LPI-logistic performance index) yuritilib, unda Germaniya Federativ Respublikasi etakchi hisoblanadi hamda uning indeksi maksimal 5 balli mezonda 4,45 ballni tashkil etmoqda. Yetakchi mamlakatlar qishloq xo‘jaligi sohasining yalpi ichki mahsulotidagi (YaIM) ulushi Janubiy Koreyada – 2,7 %, Yaponiyada – 1,2 %, Xitoy-6.9% va Hindistonda – 17,4 % ni tashkil etmoqda[1]. Xorijiy mamlakatlar tajribasida qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilish logistikasini takomillashtirish va uni investitsiyalash turli mamlakatlarda iqtisodiy siyosat, geografik, demografik holatlari, urbanizatsiya va muayyan hududlarning umumiy infratuzilmasining rivojlanish darajasiga qarab turlicha amalga oshirilmoqda.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta’minlash va muammolarni bartaraf etishdagi muhim va strategik yo‘nalishlardan biri sifatida qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilishda logistik jarayonlarni rivojlantirish, turli dastaklar yordamida qo‘llab-quvvatlash masalalari maydonga chiqadi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilishda logistikani ahamiyatini oshirish alohida ahamiyat kasb etadi.

«Angren logistika markazi» AJ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2008 yil 13 fevraldagi qarori bilan Farg‘ona vodiysi hududlarida joylashgan Qamchiq dovoni orqali avtomobilsozlik korxonalari va boshqa sanoat korxonalarining yuklarini uzluksiz tashishni ta’minlash maqsadida tashkil etilgan.

Keyingi davrda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilish masalasini yangi bosqichga olib chiqilishi natijasida faoliyat yuritayotgan logistik tadbirkorlik sub’ektlari 2021 yilga kelib 34,7 ming tani, oldingi yilga nisbatan esa 12,3 foizga oshdi va har ming kishiga to‘g‘ri keladigan logistik markazlar va tadbirkorlik sub’ektlari soni 16 tadan oshdi. Qishloq xo‘jaligini yalpi ichki mahsulotidagi ulishi 17,4 foizni, bandlikdagi ulushi esa 78 foizni, eksportdagi ulushi 28,7 foizni tashkil qildi[2]. Aholi bandligi va daromadlari o‘sishini ta’minlashda qishloq xo‘jaligini strategik yondashuvlar asosida taraqqiy ettirish dorlzarb yo‘nalish hisoblanadi[3].

Qishloq xo‘jaligi va uning mahsulotlari bozorida logistik jarayonlarni ta’mishlash bo‘yicha muhim tashkiliy va iqtisodiy chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020–2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasida agrar sohada kichik tadbirkorlikni rivojlantirish va faoliyatini diversifikatsiya qilishni qo‘llab-quvvatlash uchun tajriba-sinov tariqasida investitsiyaviy dasturlarni amalga oshirish, kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi huzuridagi tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi faoliyatini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratib o‘tilgan[4].

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida logistik jarayonlar ta’minlash, ta’sir qiluvchi asosiy omillarini aniqlash, qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini yanada takomillashtirish mahsulot e tishtirish hajmi, eksport salohiyati, aholi bandligi va daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Hukumatimiz tomonidan meva-sabzavotchilik tarmog‘ida qo‘shilgan qiymat zanjiri infratuzilmasini rivojlantirish masalalariga alohida e’tibor qaratilayotganligini inobatga olgan holda, sohada qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilish logistikasini takomillashtirishga ta’sir qiluvchi omillarni mahsulot ishlab chiqarish bosqichlaridan kelib chiqqan holda uch bosqichda qarab chiqishni taklif qilmoqchimiz. Bular:

bozorda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilishiga bevosita hamda bilvosita ta’sirga ega bo‘lgan femer va dehqon xo‘jaliklari faoliyatini tashkil qilishga ta’sir qiluvchi omillar;

qishloq xo‘jaligi tarmog‘idagi o‘zgarishlarning bozordagi sub’ektlari faoliyatiga ta’sirini inobatga olgan holda tarmoq logistikasiga ta’sir qiluvchi omillar;

bozordagi o‘zgarishlarni bevosita undagi logistik faoliyatida akslanishini inobatga olgan holda qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozoriga ta’sir qiluvchi omillar;

Dastavval qishloq xo‘jaligida asosiy mahsulot e tishtiruvchi, sohada logistik faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi fermer va dehqon xo‘jaliklari faoliyati, uni tashkil qilish, barqarorligini ta’minlashga ta’sir qiluvchi omillarga e’tibor qaratib o‘tmoqchimiz (1-jadval).

1-jadval

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasi faoliyatini tashkil qilish samaradorligi hamda uni ta’minlashga ta’sir qiluvchi omillar

Informatsion omillar	Ekologik omillar	Texnik va texnlogik omillar va boshqa xizmatlar	Ijtimoiy omil
xaridorlar bilan aloqa va teskari aloqa	Er va suvdan foyda-lanish intensivligi	Masxsus texnika vositalari bilan ta’minlanganlik	Qishloq aholisi soni va tarkibidagi o‘zgarishlar
Qishloq xo‘jaligi korxonalari va boshqa fermerlar, raqobatchilar bilan aloqalar	Tuproq eroziyasi va ekologik omillar ta’siri	Optimal agroximik me’yorlarni ta’minlash uchun agroximiya xiz-matlarini tashkil qilish	Agrar sohani erli aholi uchun jozibadorligini oshirish
AKT vositalari va ulardan foydalanish	Mahsulot ekologik sofligini ta’minlash	Mahsulotlarni saqlashning agroximik vositalari	Agrar sohada ishlovchilarni ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tadbirlari
Logistika bo‘yicha ko‘rgazma, yarmarkalar to‘g‘risida ma’lumot va ma’lumotlar bankini yaratish	Ekologik bilim, madniyat va etika	Ekish va mahsulot etishtirish-ning mavjud texonologiyalari va ularni takomillashtirish	Agrosug‘urtani xizmatlarini takomillashtirish
Logistik jarayonlarda AKTdan foydalanishini qo‘llab-quvvatlash	Ekologik sof mahsu-lotlarga talabni hisobga olish	Mahsulotlarni saqlash tashish, sotish xizmatlari va ularni takomillashtirish	Aholini hudud imkoniyatiga mos kasb-hunar egallashi, malakalarini oshirish va qayta o‘qitish

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasini tashkil qilish samaradorligi, muvaffaqiyatiga ta’sir qiluvchi omillarni shartli ravishda oltita

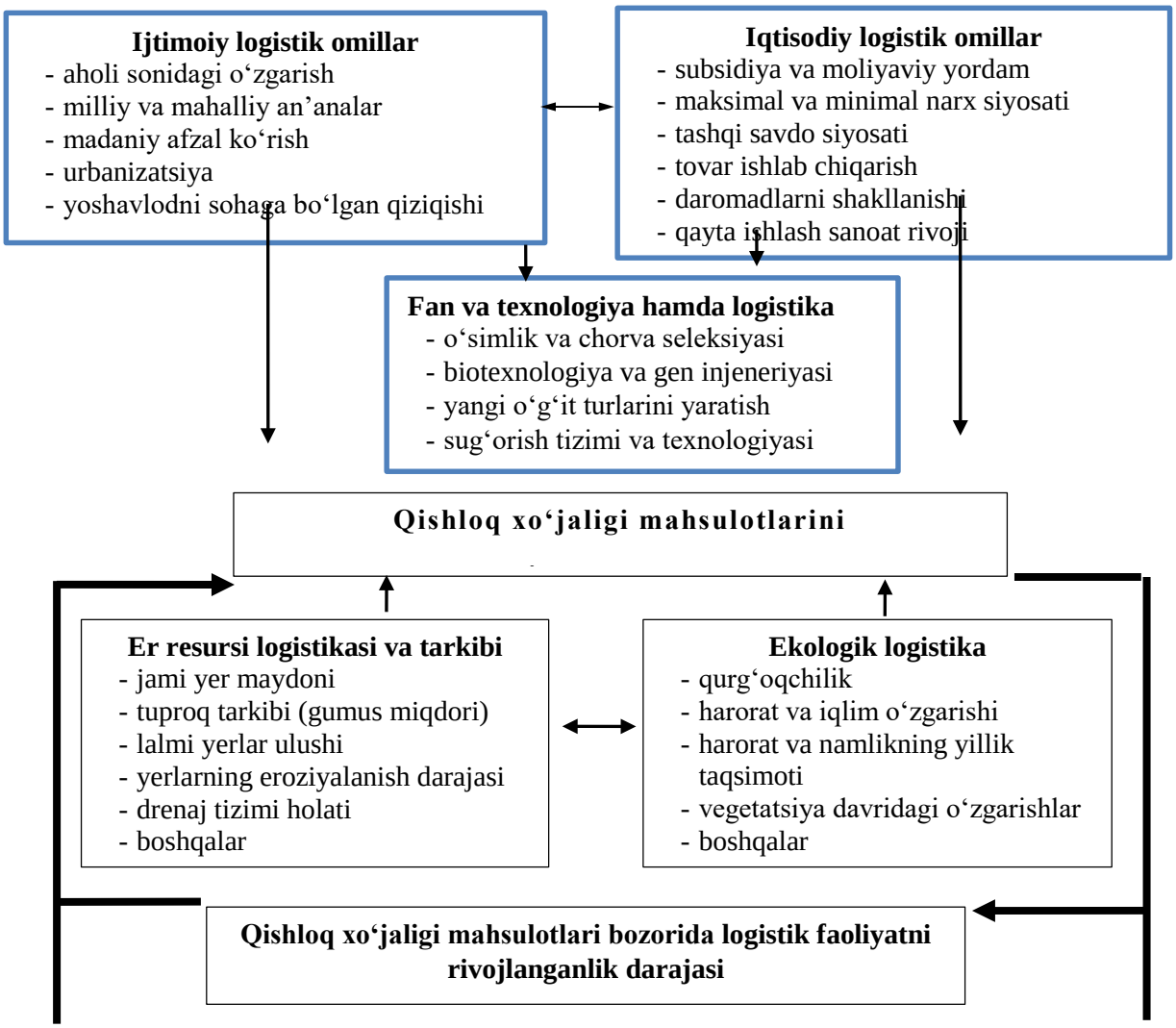
guruhga ajratilgan holda qarab chiqilgan. Har qanday tadbirkorlik sub’ekti faoliyatini tashkil etish, samaradorligini ta’minlash bevosita tadbirkorning aqliy, jismoniy, ijtimoiy-iqtisodiy fikrlash salohiyatiga bog‘liq ekanligini inobatga olgan holda rahbarga xos bo‘lgan xususiyatlar, shuningdek, xo‘jalikning o‘ziga xos bo‘lgan xususiyatlari uning faoliyatiga ta’sir qiluvchi omillar sifatida qarab chiqilgan. Ushbu omillar faoliyat samaradorligini miqdor va sifat jihatdan oshishini ta’minlab, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bevosita xo‘jalik faoliyatiga ta’sir qiluvchi omillar sifatida informatsion, ekologik, texnik va texnologik, ijtimoiy omillar hamda boshqa xizmatlar keltirib o‘tilgan.

Ikkinchi bosqichida qishloq xo‘jaligi tarmog‘iga ta’sir qiluvchi omillar qarab chiqiladi. Chunki bozorning asosiy sub’ektlari bo‘lgan logistik faoliyati bevosita soha o‘sishi va barqarorligi, aksincha tarmoq holati esa qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistik rivojiga bog‘liq. Mazkur aks ta’sirni inobatga olgan holda qishloq xo‘jaligi tarmog‘iga ta’sir qiluvchi omillarni shartli ravishda 5 ta guruhga jamlagan holda qarab chiqishni taklif qilmoqchimiz (1-rasm).

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasiga ta’sir qiluvchi barcha omillar: ijtimoiy-logistik, iqtisodiy-logistik va bevosita ularning ikkalasi bilan bog‘liq bo‘lgan fan va texnologiya hamda logistika rivojini ta’minlovchi, er resursi logistikasi va tarkibi hamda ekologik-logistika omillar kabi guruhlarga ajratilgan.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasiga boshqa mahsulotlardan farqli jihati shundaki unga ijtimoiy omillar ta’siri etarli darajada kuchli bo‘lib, iqtisodiyotning dastlabki shakllangan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xususan, aholi soni o‘zgarishi bir tomondan sohada faoliyat yuritishga qodir bo‘lgan ishchi kuchiga, boshqa tomondan mahsulotga talabni o‘zgarishiga ta’sir qiladi.

Iqtisodiy logistik omillar guruhiga to‘xtaladigan bo‘lsak, ular nafaqat qishloq xo‘jaligi balki iqtisodiyotning barcha sohalari rivoji va barqarorligini ta’minlashda muhim sanaladi. Biroq, qishloq xo‘jaligida rentabellik va samaradorlikning boshqa

1-rasm. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini harid qilish logistikasiga ta’sir qiluvchi asosiy omillar

sohalarga nisbatan pastligi uni turli iqtisodiy dastak va vositalar bilan qo‘llab-quvvatlash zarurati yuqoriligini asoslaydi. Bu o‘z navbatida mahsulot etishtirish, realizatsiya qilish, bozordagi muvozanatni ta’minlashda iqtisodiy omillar (moliyaviy dastaklar, maksimal va minimal narx siyosatini yuritish kabilar)dan foydalanishni talab etadi.

Sohada rentabellik darajasini oshirish, innovatsion jarayonlarni tezlashtirish masalalari ijtimoiy va iqtisodiy omillarni birgalikda qarab chiqishni talab qiladi.

Chunki innovatsion jarayonlarni iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash bilan bir qatorda yuqori malakali ishchi kuchini bo‘lishi ham talab qilinadi. Natijada, o‘simlik va chorva seleksiyasi, biotexnologiya va gen injeneriyasi, yangi o‘g‘it turlari, sug‘orish tizimi va texnologiyasini yanada takomillashtirish uchun shart-sharoitlar yaratiladi.

Er qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini etishtirishdagi muhim asosiy vosita bo‘lib, tuproq unumdorligini parvarishlash natijasida oshirish imkoniyati er resurslari va uning tarkibiga ta’sir qiluvchi omillar guruhi shakllantirishni talab qiladi. Bundan tashqari soha eklogik o‘zgarishlarga yuqori ta’sirchan bo‘lib, qurg‘oqchilik, harorat va iqlim o‘zgarishi, namlikning yillik taqsimoti, vegetatsiya davridagi o‘zgarishlarni soha faoliyatiga ta’sir qiluvchi omillar sifatida shakllanishiga imkon yaratadi.

Xulosa qilib aytganda qishloq xo‘jaligi tarmog‘i bilan uning mahsulotlari bozorida logistik jarayonlarni rivojlantirish orqali o‘zaro aks ta’sirning mavjudligi yuqorida keltirilgan omillarni bilvosita logistik muhit rivojini ta’minlashga ta’siri mavjudligini asoslaydi. Shuningdek, bozor va bozor tizimiga yondoshuvlar bo‘yicha tahlil natijalariga ko‘ra uning sub’ektlari ya’ni iste’molchilar va sotuvchilar orasidagi munosabatlar majmui, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, ularni munosabatlarini tashkil qilish mexanizmi sifatida qaraladi. Bu esa bozordagi har qanday o‘zgarish uning qatnashuvchilar faoliyatida aks etishini izohlaydi.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini xarid qilish logistikasiga ta’sir qiluvchi qator omillar borki ularni bir vaqtni o‘zida ham ichki ham tashqi omillarga kiritish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

5. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_GDP_sector_composition
6. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Statistika Qo‘mitasi rasmiy sayti).
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi “O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020 – 2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5853-sonli Farmoni (https://lex.uz/)
9. Миротин Л.Б. И др. Эффективност логистического управления. Учебник для вузов /Под общ. ред. Д.т.Н., проф. Л.Б. Миротина. – М.: Издателство «Экзамен», 2019. – 448 с

ПРОЦЕССЫ ТРАНСФОРМАЦИИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ПРИ ПЕРЕХОДЕ К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.

Мирзаев Отабек - *старший преподаватель Андижанского государственного технического института и студенты*
Одилжонов Исламбек,
Шермухаммедов Хурсандбек, и
Каримов Мухаммадрасул.
*Студенты Андижанского государственного технического института***.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada sanoat korxonalarining transformatsion jarayonlari tushunchasi, transformatsiya jarayoniga ta’sir qiluvchi omillar, raqamli iqtisodiyotning ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilashdagi afzalliklari hamda mahsulotlarni Internet orqali realizatsiya qilish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Аннотация: В статье рассмотрено понятие трансформационных процессов промышленных предприятий, факторы трансформационного процесса, преимущества цифровой экономики для повышения производительности, качества продукции, а также вопросы реализации продукции через Интернет.

Abstract: This article explores the concept of transformational processes in industrial enterprises, the factors influencing these processes, the advantages of the digital economy in improving productivity and product quality, as well as the issues related to selling products through the Internet.

Kalit so‘zlar: transformatsion jarayonlar, sanoat korxonalari, xalqaro bozorlar, raqamli iqtisodiyot.

Ключевые слова: трансформационные процессы, промышленные предприятия, международные рынки, цифровая экономика.

Keywords: transformational processes, industrial enterprises, international markets, digital economy.

Проведение процессов цифровой экономики и трансформации на промышленных предприятиях позволяет в цифровом экономике трансформационные процессы на промышленных предприятиях, появились в экономической теории и практике ряда стран. Его отличают бурное развитие

цифровых технологий, революция в информационной сфере и ускорение процессов глобализации экономики, а трансформационные процессы на промышленных предприятиях отличаются рядом факторов.[1]

Во-первых, повышает производительность труда,

во-вторых, повышает качество продукции,

в-третьих, увеличивает количество выпускаемой продукции,

в-четвёртых, увеличивает материальную выгоду работников,

в-пятых, обеспечивает высокую конкурентоспособность выпускаемой продукции,

в-шестых, увеличивает зарубежную партнеров,

в-седьмых, увеличивает экспортный потенциал,

в-восьмых, финансовый и обеспечивает ликвидность компании,

в-девятых обеспечивает экономическую стабильность,

в-десятых повышает интеллектуальный потенциал сотрудников,

в-одиннадцатых увеличивает возможность создания новых рабочих мест,

в-двенадцатых резко увеличивает доходы компании и прибыль.

Вывод в том что в конечном итоге все это обеспечивает экономическую стабильность государства. Главным фактором цифровых преобразований в деятельности промышленных предприятий является развитие цифровой культуры. Развитие цифровой экономики может повлиять на внутреннюю и внешнюю среду международного бизнеса. В сфере информационных и коммуникационных технологий происходят большие изменения, которые не могут не отразиться на разных направлениях деятельности компаний. Они могут продавать свою продукцию по всему миру через Интернет. Для этого очень важно повысить позиции и конкурентоспособность выпускаемой продукции на международных рынках мирового сообщества. Поэтому проведение трансформационных процессов на промышленных предприятиях считается одним из наиболее актуальных мероприятий [2].

Быстро появляются предприятия с небольшими инвестициями, которые готовят свою основную производственную продукцию с помощью новейших машин и механизмов, а значит, применяют в производстве трансформационные процессы. Благодаря этому спрос на их продукцию на внутреннем и внешнем рынках увеличивается и может быстро расти.

В цифровой экономике с помощью информационных технологий появляется такая возможность снизить затраты и одновременно повысить производительность и эффективность труда во многих отраслях экономики.

Если продуктивное и эффективное использование сырья будет достигнуто за счет реализации процессов трансформации на промышленных предприятиях, то из оставшейся бесполезной продукции можно будет производить полуфабрикаты и комплектующие. Кроме того, можно будет добиться экономии на вспомогательных производствах, которые участвуют в различных основных производствах. Все это повышает эффективность и дает возможность снизить затраты. В то же время, с учетом цифровой экономики, положение промышленных предприятий на рынке становится все более сложным. Данная ситуация не будет зависеть от стабильной ситуации на рынке ввиду динамичного изменения технологического уровня, роста конкуренции и влияния государства на экономику. Промышленные предприятия, перешедшие в цифровую экономику посредством процессов трансформации, могут создавать новые рыночные правила для производителей и покупателей.

В таких условиях промышленные предприятия должны искать новые конкурентные стратегии и повышать конкурентоспособную эффективность[2]. Не каждый современный исследователь и опытный предприниматель видит эффективность цифровой экономики в осуществлении трансформационных процессов на промышленных предприятиях. Самый угрожающий аспект при этом заключается в том, что важнейшим проявлением процессов трансформации и цифровой экономики является перевод практически всех производственных процессов на роботов и повсеместное внедрение их в сферу производства. Даже в конце прошлого века цифровые деньги не были наличными был формализован. Они выпускались центральными банками и назывались депозитными деньгами. Сейчас появляется новый набор денег, который называется частными цифровыми деньгами. По мнению многих экспертов, это не облегчает жизнь людям. В то же время молодые люди являются новыми современные технологии изменились в цифровой экономике, где к технологиям легче адаптироваться, важность молодых людей в технологиях более важна, чем у пожилых людей. Несомненно, развитие цифровой экономики и реализация трансформационных процессов на промышленных предприятиях окажут как положительное, так и отрицательное влияние на занятость населения. Проведение процессов цифровой экономики и трансформации на промышленных предприятиях позволяет преодолеть ограничения, присущие классической экономике, благодаря наличию некоторых особенностей уникальной функции:

1. Некоторые люди не могут пользоваться материальными благами, потому что цифровые продукты не имеют таких барьеров: копирование и неограниченное можно распределять между людьми.

2. При использовании сырья нет ограничений по его количеству. Цифровые продукты не теряют своих первоначальных функций, и эти функции можно улучшить посредством сотрудничества или обмена.

3. Ограничения на объемы готовой продукции, производимой посредством процессов трансформации и одновременно по количеству и количеству клиентов предотвращает ограничения[3].

Использованная литература

1. Гусев М.С., Гусев А.Ю. Колпаков, А.К Моисеев. Экономическая структура трансформации: механизм и управление.

2. Мирзаев О.Д. The Methodological Foundations of the Process of Transformation of Industrial Enterprises. USA page 55-58

3. Мирзаев О.Д.Методологические основы процесса трансформации промышленных предприятий.

YASHIL TADBIRKORLIK FAOLIYATINING BARQAROR RIVOJLANTIRISH MASALALARI

To’raboyev Qambarali Qodirovich o’g’li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti, o’qituvchisi
Tel-n +998 95 054 66 20
Qambaralitoraboyev27@gmail.com
Ahrorqulov Jonibek Otabek o’g’li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Soliqlar va soliqqa tortish” yo’nalishi 2-bosqich talabasi
ahrorqulovjonibek1@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada yashil tadbirkorlikning ahamiyati, uning barqaror rivojlanishga ta’siri hamda dolzarb masalalari tahlil qilinadi. Yashil tadbirkorlik atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan biznes model sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada yashil tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda uchraydigan muammolar, jumladan,

moliyalashtirish, texnologik innovatsiyalar, huquqiy muhit va boshqa masalalari yoritiladi.

Kalit so’zlar: Atrof-muhit, muhofaza, tabiiy resurslar, innovatsiyalar, huquqiy muhit, moliyalashtirish, xalqaro tajriba.

Abstract: This article analyzes the importance of green entrepreneurship, its impact on sustainable development, and current issues. Green entrepreneurship is considered as a business model aimed at environmental protection, efficient use of natural resources and environmental sustainability. The article highlights the problems encountered in the development of green entrepreneurship, including financing, technological innovations, legal environment and other issues.

Key words: Environment, protection, natural resources, innovation, legal environment, financing, international experience.

Аннотатsiя: В данной статье анализируется важность зеленого предпринимательства, его влияние на устойчивое развитие и текущие проблемы. Зеленое предпринимательство рассматривается как бизнес-модель, направленная на охрану окружающей среды, эффективное использование природных ресурсов и экологическую устойчивость. В статье освещены проблемы, возникающие при развитии зеленого предпринимательства, включая финансирование, технологические инноватsии, правовую среду и другие вопросы.

Ключевые слова: Окружающая среда, охрана, природные ресурсы, инноватsии, правовая среда, финансирование, международный опыт.

Bugungi, global iqtisodiy va ekologik muammolar sharoitida yashil tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish masalasi tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning kamayishi, ekologik muvozanatning buzilishi hamda sanoat chiqindilarining ortib borishi atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan iqtisodiy modellarni shakllantirishni taqozo etmoqda. Sanoatlashish, texnologik taraqqiyot va aholining keskin o‘sishi natijasida tabiiy resurslarning kamayishi, atmosfera ifloslanishi, global isish va iqlim o‘zgarishlari kabi ekologik muammolar vujudga kelmoqda. Ayniqsa, rivojlanayotgan davlatlarda iqtisodiy o‘sish bilan birga ekologik xavf-xatarlarning kuchayishi kuzatilmoqda. Bu esa iqtisodiyot va atrof-muhit o‘rtasidagi muvozanatni saqlash uchun barqaror rivojlanish tamoyillariga amal qilishni talab etadi. Yashil tadbirkorlik aynan shu muammolarga yechim sifatida paydo bo‘lgan yechim va tushunchalardan biri bo‘lib, u atrof-muhitni muhofaza qilish va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlashga qaratilgan yo’nalishlar qo’llanmasidir. Mazkur yondashuv orqali tadbirkorlar ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash kabi usullar orqali

nafaqat foyda olishlari, balki atrof-muhitga, ham ijobiy ta’sir ko‘rsatishlari mumkin. Yashil tadbirkorlik – bu iqtisodiy faoliyatning ekologik barqaror shakli bo‘lib, tabiiy resurslardan samarali foydalanish, uglerod izini kamaytirish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish kabi tamoyillarga asoslanadi. Ushbu model nafaqat atrof-muhitni muhofaza qiladi, balki yangi ish o‘rinlari yaratish, innovatsiyalarni joriy etish va jamiyatda ekologik madaniyatni oshirishga ham xizmat qiladi.[1] Darhaqiqat, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi butun dunyoda tobora ommalashib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish maqsadlaridan biri ham ekologik barqarorlikni ta’minlashdir. O‘zbekiston ham o‘zining iqtisodiy strategiyasida yashil iqtisodiyotni rivojlantirishga e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlarini joriy etish va chiqindilarni qayta ishlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) va boshqa xalqaro tashkilotlar yashil iqtisodiyot tamoyillarini ilgari surib, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishni targ‘ib qilmoqda. BMTning 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Barqaror rivojlanish” maqsadlarida, ekologik barqarorlik muhim o‘rin tutadi. Ko‘plab rivojlangan mamlakatlar, jumladan, AQSh, Germaniya, Xitoy va Janubiy Koreya yashil iqtisodiyot va ekologik tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus dasturlar ishlab chiqmoqda.[2] O‘zbekiston, ham bu borada faol harakat qilmoqda. Davlat rahbariyatining "Yashil iqtisodiyot" strategiyasi doirasida ekologik toza texnologiyalarni rivojlantirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va ekologik tadbirkorlikni rag‘batlantirish kabi yo‘nalishlar bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bois, yashil tadbirkorlikni rivojlantirish bugungi kunda dolzarb muammo bo‘lib, uni o‘rganish va takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston ham yashil iqtisodiyot yo‘nalishida bir qancha islohotlarni amalga oshirmoqda. 2019-yilda qabul qilingan “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” doirasida 2030-yilgacha qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushini 25% ga yetkazish maqsad qilib qo‘yilgan. Bundan tashqari, 2023-yilga kelib O‘zbekistonda 2 GW quvvatga ega quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirilgan, bu esa ekologik tadbirkorlikning rivojlanishi uchun muhim zamin yaratadi.[3]

Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish sohasida 2022-yil davomida amalga oshirilgan ishlar va olib borilgan islohotlar haqida to’xtaladigan bo’lsak:

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekbrdagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son Qarori qabul qilindi.[4]

Qaror bilan quyidagi strategik hujjatlar va tizimlar tasdiqlandi:

- strategik maqsadlarga erishishga mo‘ljallangan 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash dasturi; - sanoat tarmoqlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va energiya tejamkorligini ta’minlash bo‘yicha konsepsiya;
- 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va “yashil” o‘sishni ta’minlash bo‘yicha harakatlar rejasi;
- ishlab chiqarilgan mahsulotning energiya sig‘imi ko‘rsatkichini 2026-yilga kelib 2022-yilga nisbatan 20 foizga kamaytirishga qaratilgan 2022–2026-yillarda iqtisodiyot tarmoqlarida yoqilg‘i-energetika resurslarini tejashning maqsadli parametrlari;
- O‘zbekiston Respublikasida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish choralarini muvofiqlashtirish bo‘yicha idoralararo kengash tarkibi yangilandi;[5]

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar shuni, ko’rsatadiki, yashil iqtisodiyot rivojlanishi nisbatan yildan yilga yaxshilanib borayotganligi va samarali islohotlar o’tkazilayotganligidan dalolat beradi. Yashil tadbirkorlikning bugungi iqtisodiyotga ta’siri ne chog’lik ahamiyatli va zarur ekanligi, jahon tajribasida shuni ko‘rsatmoqdaki, yashil iqtisodiyotning rivojlanishi nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki iqtisodiy o‘sishni, ham rag‘batlantiradi. O‘zbekiston yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha ilk qadamlarni qo‘ymoqda. Hozirda quyosh energiyasidan foydalanish bo‘yicha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, Navoiy viloyatida 100 MVt quvvatga ega quyosh elektr stansiyasi ishga tushirildi. Bundan tashqari, 2030-yilgacha O‘zbekistonning qayta tiklanuvchi energiya ulushini 25% ga yetkazish rejalashtirilgan.[6] Iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq muammoli masalalar mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar samaradorligiga, xususan, iqtisodiy o‘sish va kambag‘allikni qisqartirish, ekologik va oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashga o‘zining salbiy ta’sirini ko‘rsatadi. Shundan kelib chiqib, ushbu yo‘nalishda mamlakatda iqlim o‘zgarishi ta’sirini kamaytirish va unga moslashish, “yashil” iqtisodiyotga o‘tish choralarini jadallashtirish, “yashil” va inklyuziv iqtisodiy o‘sish modelini targ‘ib qilishga katta e’tibor qaratilmoqda. Bu borada, mamlakatda “yashil” iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, “yashil” investitsiyalarni jalb qilish, ekologik inqirozning salbiy ta’sirini yumshatish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan 2019—

2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi tasdiqlangan.[7]

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, yashil tadbirkorlik bugungi global iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, ekologik barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni uyg‘unlashtirishga xizmat qilmoqda. Yurtimizda olib borilayotgan bu kabi, islohotlar va ularning ahamiyati biz uchun juda, ham muhim hisoblanadi. Negaki, mamlakatimizni asrab-avaylashimiz, har tomonlama vatanimiz ravnaqiga hissa qo’shishimiz bizning, ham farzimiz, ham burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sustainable Event Alliance (SEA) - "Green Event Guidelines" (2019).
2. BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP). (2023). Green Economy Progress Measurement Framework. Retrieved from: https://www.unep.org .
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2019). “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi”. Toshkent.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-son.12.02.2022.
5.Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish sohasi bo‘yicha amalga oshirilgan ishlar: https://www.imv.uz/media/prior/Yashil.pdf .
6. O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar https://lex.uz/docs/-6303230 .
7.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-oktabrdagi PQ-4477-son qarori bilan 2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi .

ASOSIY MAKROIQTISODIY KO’RSATKICHLAR

Saydakbarova Madinaxon Anisbekovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti katta o’qtuvchisi
Ahrorqulov Jonibek Otabek o’g’li
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Soliqlar va soliqqa tortish” yo’nalishi 2-bosqich talabasi
ahrorqulovjonibek1@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar makroiqtisodiyotning muhim elementlarini yoritiladi. Shu bilan birgalikda yalpi ichki mahsulot (YIM), ishsizlik darajasi, inflyatsiya, investitsiya va eksport-import balansi kabi ko‘rsatkichlar tahlil qilinadi. Ushbu maqolada har bir ko‘rsatkichning iqtisodiyot rivojlanishidagi o‘rni va ularning o‘zaro bog‘liqligi muhokama qilinadi.*

Kalit so’zlar*: Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar, yalpi ichki mahsulot (YIM), inflyatsiya, ishsizlik darajasi, investitsiya, eksport-import balansi, iqtisodiy barqarorlik, iqtisodiy siyosat.*

Abstract: *The main macroeconomic indicators in the article highlight the important elements of macroeconomics. At the same time, indicators such as gross domestic product (GDP), unemployment rate, inflation, investment and export-import balance are analyzed. This article discusses the role of each indicator in the development of the economy and their interdependence.*

Key words: *Macroeconomic indicators, gross domestic product (GDP), inflation, unemployment rate, investment, export-import balance, economic stability, economic policy.*

Аннотация: *Основные макроэкономические показатели в статье освещают важные элементы макроэкономики. При этом анализируются такие показатели, как валовой внутренний продукт (ВВП), уровень безработицы, инфляция, инвестиции и баланс экспорта-импорта. В данной статье рассматривается роль каждого показателя в развитии экономики и их взаимозависимость.*

Ключевые слова: *Макроэкономические показатели, валовой внутренний продукт (ВВП), инфляция, уровень безработицы, инвестиции, экспортно-импортный баланс, экономическая стабильность, экономическая политика.*

Globallashuv jarayoni shiddat bilan o’sib borar ekan, har qanday makroiqtisodiyotda, ham turli muammolar va kamchiliklar ko’zga ko’rinmasdan qolmaydi. Bu muammo va masalalar asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar bilan ya’ni, yalpi ichki mahsulot (YIM), yalpi milliy mahsulot (YMM), ishsizlik darajasi, inflyatsiya, investitsiya va eksport-import balansi kabi ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilinadi va yechimlar topiladi.

Muayyan mamlakat iqtisodiy ahvolini ko’rsatuvchi holatini ifoda etuvchi ko’rsatkichlar makroiqtisodiy ko’rsatkichlar deb yuritiladi. Makroiqtisodiy ko’rsatkichlar miqdor va sifat ko’rsatkichlariga guruhlanadi. Makroiqtisodiy miqdor ko’rsatkichlariga quyidagi ko’rsatkichlar kiradi: Yalpi ichki mahsulot (YaIM), sof ichki mahsulot (SIM), milliy daromad (SHD),ixtiyoriy daromad (ID) va boshqalar . Milliy

daromad -ijtimoiy sug’urta ajratmasi - Korxona foydasiga soliqlar -Korxonaning taqsimlanmaydigan foydasi + Ijtimoiy to’lovlar = Shaxsiy daromad(SHD). Foydalanilgan milliy daromad bu ishlab chiqarilgan milliy daromaddan har xil yo’qotishlar (tabiiy ofatlar ,mahsulotlarni zaxirada saqlashdagi yo’qotishlar va h.k.)va tashqi savdo qoldig’i chiqarib tashlangan miqdorga teng.

Mavzuni tahlil qilish, va asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar haqida, bir qator nazariy ma’lumotlar bilan yaqindan tanishib chiqsak maqsadga muvofiq bo’ladi.

YaIM – ma’lum bir davrda, odatda yillik yoki har chorakda bir mamlakat chegaralarida ishlab chiqarilgan barcha tovarlar va xizmatlarning umumiy pul qiymati. YaIM ham mamlakat ichida, ham mamlakatdan tashqarida xalqaro miqyosda ishlab chiqarilgan mahsulot hajmini qamrab oladi. YaIM mamlakatning iqtisodiy ko’rsatkichlari va o’sish yo’nalishini baholashning asosiy ko’rsatkichidir. YaIM turli mamlakatlarning iqtisodiy natijalarini taqqoslash va ishlab chiqarish darajasining vaqt o’tishi bilan o’zgarishini baholash uchun mezon bo’lib xizmat qiladi. Boshqacha qilib aytadigan bo’lsak, YaIM mamlakatning iqtisodiy manzarasini ko’rsatadi, iqtisodiyot hajmi va o’sish sur’atlarini baholash uchun foydalaniladi.

YaIM, ham o’z o’rnida ikkiga bo’linadi: **Nominal** va **Real** YaIM.

Nominal Yalpi ichki mahsulot esa mamlakatlar o‘rtasidagi narxlar darajasidagi farqlarni hisobga olmagan holda, joriy bozor narxlari va valyuta kurslari yordamida mamlakatning iqtisodiy mahsulotini o‘lchaydi. U mamlakat chegaralarida ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning milliy valyutada ifodalangan umumiy qiymatini anglatadi. Nominal YaIMni hisoblash oson va mamlakatning iqtisodiy ko’rsatkichlari to’g’risida mutlaq ma’noda tezkor tasavvur beradi. Biroq, har xil narxlar darajasiga ega mamlakatlarni solishtirganda, u haqiqiy iqtisodiy hajmni yoki turmush darajasini to’g’ri aks ettirmasligi mumkin.

Real Yalpi ichki mahsulot – bu aniq bir yil narxlarida hisoblangan tovarlar va xizmatlar tannarxi bo’lib, u nominal YaIMdan inflyatsiya/deflyatsiyani chiqarib tashlash va turli yillardagi real ishlab chiqarish hajmlarini solishtirish imkonini beradi. Real YaIM joriy yil va bazaviy yil o’rtasidagi narxlarning farqi bo’lgan YaIM narxlari deflyatori yordamida hisoblanadi. Misol uchun, agar narxlar bazaviy yilga nisbatan 5% ga oshgan bo’lsa, deflyator 1,05 ni tashkil qiladi. Nominal YaIM ushbu deflyatorga bo’linadi, bu esa real YaIMni beradi. Nominal YaIM odatda real YaIMdan yuqori, chunki inflyatsiya odatda ijobiy raqamdir. Real YaIM bozor qiymatining o’zgarishini hisobga oladi va shu bilan ishlab chiqarish stavkalari o’rtasidagi farqlarni yildan-yilga qisqartiradi. Agar mamlakatning real yalpi ichki mahsuloti va nominal YaIM o‘rtasida

katta tafovut bo‘lsa, bu uning iqtisodiyotida sezilarli inflyatsiya yoki deflyatsiya ko‘rsatkichi bo‘lishi mumkin.

Yana bir asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlardan biri, Yalpi milliy mahsulot, ham iqtisodiyotda muhim rol o’ynaydi:

Yalpi milliy mahsulot (YaMM) esa, joylashgan joyidan qat’i nazar, mamlakat rezidentlari tomonidan ishlab chiqarilgan barcha yakuniy mahsulot va xizmatlarning umumiy qiymatini o’lchaydi. Mamlakat chegaralarida ishlab chiqarishga yo’naltirilgan YaIMdan farqli o’laroq, YaMMga mamlakat fuqarolari va kompaniyalari tomonidan chet elda ishlab chiqarilgan va olingan daromadlar kiradi, bu mamlakatda xorijiy rezidentlar tomonidan ishlab chiqarilgan daromadlar bundan mustasno. YaMM iqtisodiy faoliyat qayerda sodir bo’lishidan qat’i nazar, mamlakatning iqtisodiy ko’rsatkichlari haqida o’z fuqarolari nuqtai nazaridan tushuncha beradi.[4] Yalpi milliy daromad (YaMD) kengroq ko’rsatkich bo’lib, yalpi ichki mahsulot va xorijdan olingan sof daromadni qamrab oladi. Yalpi milliy daromad mamlakat rezidentlari tomonidan ichki yoki chet elda olingan jami daromadni o’z ichiga oladi va chet el rezidentlari tomonidan mamlakat ichidagi har qanday daromadni olib tashlaydi. Yalpi milliy daromad milliy daromadning har tomonlama ko’rinishini ta’minlab, mamlakat fuqarolariga to’g’ri keladigan jami iqtisodiy mahsulot hajmini aks ettiradi. Makroiqtisodiyotning rivojlanishi va barqarorligini ta’minlash uchun asosiy ko‘rsatkichlarni muntazam kuzatish va tahlil qilish zarur. Maqolada O‘zbekiston Respublikasi iqtisodiyoti uchun muhim bo‘lgan asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar — yalpi ichki mahsulot (YIM), inflyatsiya, ishsizlik darajasi, investitsiyalar, eksport-import balansi va iqtisodiy barqarorlik masalalari muhokama qilinadi.

Ta’kidlanishicha, jahondagi qiyin vaziyatga qaramasdan, ichki imkoniyatlarni ishga solish hisobiga, o‘tgan 2024 yilda 6,5 foizga o‘sib, yalpi ichki mahsulot hajmi 1 kvadrillion 454 trln so‘m yoki 114,9 mlrd dollarni tashkil etdi. Aholi jon boshiga YaIM 39,1 mln so‘m yoki 3093 dollarga yetdi. O‘tgan yilda aholi jon boshiga hisoblangan YaIM hajmi joriy narxlarda 39 mln 131 ming so‘mni yoki 3 092,7 AQSh dollarini tashkil etgan. 2024 yilda aholi jon boshiga YaIM hajmining real o‘sishi 2023 yilga nisbatan 4,4 foiz, 2020 yilga nisbatan esa 19,5 foiz bo‘lgan.

Aholining milliy valyutadagi depozitlari 50 foiz o‘sdi. “Yig‘ilishda iqtisodiyot va investitsiya sohasidagi asosiy vazifalar muhokama qilindi. Asosiy soliq stavkalari o‘zgarishsiz qolayotgan holatda budjet daromadlarini ko‘paytirishning birdan bir yo‘li – soliq ma’murchiligini takomillashtirish”, – ekani qayd etildi. Shu bilan birgalikda, davlat rahbari bu tadbirkorlar faoliyatiga aralashish orqali emas, balki raqamlashtirish, sun’iy intellekt va yashirin iqtisodiyotni “soya”dan chiqarish hisobiga bo‘lishi

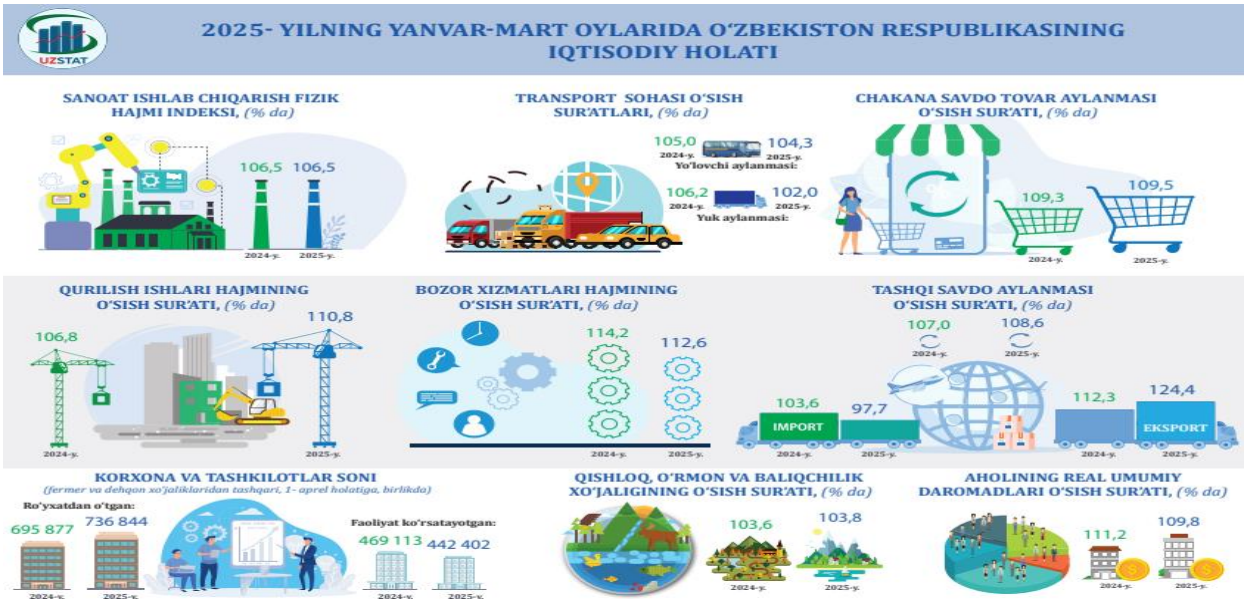
kerakligini ta’kidladi. Xalqaro moliya tashkilotlari va boshqa hamkorlardan jalb etilgan imtiyozli mablag‘larning samaradorligi masalasiga alohida e’tibor qaratildi.[6]

Bu yilda, ham yalpi ichki mahsulot o‘sishini saqlab qolish uchun barcha imkoniyat borligi qayd etildi. Buning uchun rejalashtirilgan loyihalarni o‘z vaqtida ishga tushirish, transport-logistika, axborot texnologiyalari, agro va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish talab etiladi. Imtiyozlarning samaradorligini ko‘rib chiqish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo‘yicha topshiriqlar berildi. Hamda, yig‘ilishda bildirilgan fikrlar asosida 2025-yilgi Davlat budjeti loyihasining asosiy yo‘nalishlari belgilab olindi. Qonunchilikka muvofiq, bu loyiha va uning ijrosini ta’minlash chora-tadbirlari mahalliy Kengashlarda muhokama qilinadi hamda yakunda Oliy Majlis Qonunchilik palatasiga kiritiladi.

1-rasm (Stat.uz)

YIM mamlakat iqtisodiyotining umumiy holatini aks ettiruvchi eng muhim ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. O‘zbekiston uchun 2025-yilgi YIM o‘sish sur’ati 5,6-5,8 foiz darajasida prognoz qilindi. Joriy yilning dastlabki 3 oyida iste’mol narxlar indeksi 102.1%ga yetdi. Bu o‘sishga 2024-yilga nisbatan 0,4%ga oshganligini ko’rishimiz mumkin.

2-rasm.(Stat.uz)

2025-yilning joriy 3 oyligida. Sanoat ishlab chiqarish fizik hajmi indeksi 2024-yilga nisbatan o’zgarishsiz qolganinini 3-rasmda ko’rishimiz mumkin. Transport sohasida, yo’lovchilar aylanmasi 2024-yilga nisbatan 0.7% ga kamayganligini ko’rishimiz mumkin. Yuk aylanmasi, ham o’tgan yilga nisbatan 4.2%ga kamayib 102.0%ga tushib ketgan. Qurilish sohasida, ham qurilish hajmi 2024-yilga nisbatan 4%ga o’sib 110,8% ga yetgan. Bozor xizmatlari hajmi esa 1,6% ga kamauishi bilan birgalikda, tashqi savdo aylanmasi 1,6%ga o’sganligini ko’rishimiz mumkin. Bunda, import hajmi, ham export hajmi, ham o’tgan yilga nisbatan o’sganligi va O’zbekiston Respublikasi Iqtisodiyoti o’sayotganligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lsak, makroiqtisodiy ko’rsatkichlar mamlakatlar iqtisodiyotni barqaror bo’lishligini ta’minlashga xizmat qiladi. O‘zbekiston iqtisodiyoti 2024-yil davomida barqaror o‘sish sur’atlarini namoyon qilganligi va 2025-yilda, ham barqaror o’sib boradi, desak mubolag’a bo’lmaydi. Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar ijobiy samara bermoqda. Bu esa nafaqat iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga, balki xalq farovonligini oshirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Makroiqtisodiy ko’rsatkichlar YaIM https://invexi.org/uz/press/
2. Asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar Nominal https://invexi.org/uz/press/
3. . Asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar Real https://invexi.org/uz/press/
4 . Asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar (YaMM) https://invexi.org/uz/press/
5. . Asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar (YaMD) https://invexi.org/uz/press/
6. O’zbekiston Respublikasi matbuot xizmati Oliy majlis yig’ilishi va makroiqtisodiy tahlillari 2024-yil. https://president.uz/oz/lists/view/7621.

7.https://oz.sputniknews.uz/20241018/mirziyoev-2025-yil-makroiqtisodiy-korsatkichlar-46186667.html
8. O’zbekiston Respublikasi Prezident huzuridagi Statistika agentligi https://stat.uz/uz/
9. O’zbekiston Respublikasi Prezident huzuridagi Statistika agentligi https://stat.uz/uz/

IQTISODIY DAVRLAR: TSIKLLAR, SABABLARI VA OQIBATLARI

Saydakbarova Madinaxon Anisbekovna
TDIU Andijon fakulteti o’qituvchisi
Miraxmatova Arofatxon Muhtorjon qizi
TDIU Andijon fakulteti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz iqtisodiy davrlar — ya’ni iqtisodiyotda muntazam takrorlanib turadigan ko‘tarilish va pasayish bosqichlari mohiyatini tahlil qildik. Iqtisodiy tsiklning asosiy bosqichlari bo‘lmish ko‘tarilish, inqiroz, cho‘kish va tiklanish jarayonlari misollar asosida yoritildi. Har bir bosqichning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri, bandlik darajasi va ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishlar tahlil qilindi. Maqolada iqtisodiy davrlarning yuzaga kelishiga olib keluvchi omillar, jumladan, talab va taklifdagi nomutanosiblik, investitsiyalardagi o‘zgarishlar, kredit siyosati va tashqi iqtisodiy muhit kabi omillar alohida ko‘rib chiqildi. Tarixiy jihatdan muhim bo‘lgan Buyuk depressiya va 2008 yilgi moliyaviy inqiroz misolida tsikllarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari ko‘rsatildi. Shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotida kuzatilgan ayrim iqtisodiy holatlar ham tahlil qilinib, davlat tomonidan ko‘rilgan choralar yoritildi. Xulosa sifatida, iqtisodiy tsikllarni chuqur anglash va samarali boshqaruv choralarini qo‘llash orqali barqaror rivojlanishga erishish imkoniyati mavjudligi ta’kidlandi.

Kalit so‘zlar Iqtisodiy davrlar, iqtisodiy tsikl, ko‘tarilish, cho‘kish, inqiroz, tiklanish, eksternal omillar, iqtisodiy ko‘rsatkichlar, bandlik darajasi, investitsiya faoliyati, kredit siyosati, talab va taklif, iqtisodiy beqarorlik, global moliyaviy inqiroz, buyuk depressiya, o‘zbekiston iqtisodiyoti, davlat siyosati, barqaror rivojlanish, fiskal siyosat, monetar siyosat.

Аннотация: В данной статье мы проанализировали экономические циклы, то есть регулярные колебания в экономике, выражающиеся в фазах роста и спада. Основные этапы экономического цикла, такие как подъем, кризис, спад и восстановление, были рассмотрены с примерами. Описано влияние каждого этапа на экономические показатели, уровень занятости и объем производства.

Также были рассмотрены причины возникновения экономических циклов, такие как дисбаланс спроса и предложения, изменения в инвестиционной активности, кредитная политика и внешнеэкономическая ситуация. В статье использованы исторические примеры, такие как Великая депрессия и мировой финансовый кризис 2008 года, для анализа социальных и экономических последствий циклов. Кроме того, в статье проанализированы экономические процессы в Узбекистане, а также меры, принимаемые государством для стабилизации экономики. В заключении подчеркивается важность глубокого понимания экономических циклов и эффективного применения соответствующих мер для достижения устойчивого развития.

Ключевые слова: экономические циклы, экономический цикл, подъем, спад, кризис, восстановление, внешние факторы, экономические показатели, уровень занятости, инвестиционная активность, кредитная политика, спрос и предложение, экономическая нестабильность, глобальный финансовый кризис, Великая депрессия, экономика Узбекистана, государственная политика, устойчивое развитие, фискальная политика, монетарная политика..

Annotation: This article analyzes economic cycles, which refer to the regular fluctuations in the economy, characterized by phases of growth and contraction. The main stages of the economic cycle, including expansion, crisis, recession, and recovery, are examined with examples. The impact of each phase on economic indicators, employment rates, and production volumes is discussed. The article also explores the causes behind economic cycles, such as imbalances in supply and demand, changes in investment activity, credit policies, and external economic conditions. Historical examples, such as the Great Depression and the 2008 global financial crisis, are used to illustrate the social and economic consequences of these cycles. Additionally, the article analyzes economic trends in Uzbekistan and the measures taken by the government to stabilize the economy. In conclusion, the importance of a deep understanding of economic cycles and the effective implementation of relevant policies to achieve sustainable development is emphasized.

Keyword: Эconomic cycles, economic cycle, expansion, recession, crisis, recovery, external factors, economic indicators, employment rate, investment activity, credit policy, supply and demand, economic instability, global financial crisis, Great Depression, Uzbekistan's economy, government policy, sustainable development, fiscal policy, monetary policy.

Iqtisodiy davrlar — bu iqtisodiyotda takrorlanuvchi o‘sish va pasayish bosqichlari bilan tavsiflanadigan holat bo‘lib, ular tsikllar tarzida yuz beradi. Har bir

iqtisodiy tizimda vaqt o‘tishi bilan iqtisodiy faollikning o‘zgarishi tabiiy hodisa hisoblanadi.

Iqtisodiy tsikl tushunchasi

Iqtisodiy tsikl — bu yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmining va umumiy iqtisodiy faollikning vaqt bo‘yicha o‘zgarishini aks ettiruvchi davriy jarayondir. Iqtisodiy tsikl odatda to‘rt bosqichdan iborat:

Iqtisodiy davrlar (Tsikllar)

Iqtisodiy tsikl yoki iqtisodiy davrlar iqtisodiyotda ma’lum vaqt oralig‘ida takrorlanib turadigan ko‘tarilish va pasayish bosqichlaridir. Iqtisodiy tsiklning asosiy bosqichlari quyidagilardan iborat:

1. **Ko‘tarilish (Expansion)**

➢ Iqtisodiy faoliyatning o‘sishi, ishlab chiqarish va ish o‘rinlarining ko‘payishi.

➢ Daromadlar ortadi, inflyatsiya darajasi o‘sishi mumkin, bandlik oshadi.

➢ Sarmoyalar va iste’mol harajatlari ko‘payadi.

Formulalar:

- Y = C + I + G + (X - M)
- Y = real GDP (ya'ni real yalpi ichki mahsulot)
- C = iste'mol xarajatlari
- I = investitsiyalar
- G = davlat xarajatlari
- X - M = eksport va importning farqi (tashqi savdo)

2. **Cho‘kish (Peak)**

➢ Iqtisodiy faoliyat o‘zining eng yuqori darajasiga yetadi.

➢ Iqtisodiy o‘sishning turg‘unligi kuzatiladi, lekin ortiqcha talab inflyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Formulalar:

- Iqtisodiy o‘sish sur'ati (GDP o‘sish sur'ati) past darajaga tushadi.
- S = I + (G - T)
- S = jamiyatning jamg‘arma miqdori
- I = investitsiyalar
- G - T = davlat xarajatlari va soliqlar orasidagi farq

3. **Inqiroz (Recession)**

➢ Iqtisodiyotning pasayishi, ishlab chiqarishning kamayishi, bandlikning tushishi.

➢ Mahsulotlar va xizmatlarga bo‘lgan talab pasayadi, korxonalar yopiladi.

➢ Hamma sohalarda iqtisodiy inqiroz kuchayadi.

Formulalar:

• Iqtisodiy inqirozda Y = C + I - (X - M) formasi ishlamay qolishi mumkin, chunki barcha elementlar salbiy o‘zgarishlar ko‘rsatishi mumkin.

4. **Tiklanish (Recovery)**

➢ Iqtisodiyotning turg‘unlashtirilgan holatdan qaytib, o‘sish bosqichiga o‘tishi.

➢ Yangi ish o‘rinlari yaratiladi, ishlab chiqarish va investitsiyalar ko‘payadi.

Formulalar:

• Y = C + I + G + (X - M), bu yerda iqtisodiy faollik yuqoriga qarab tiklanadi, bu esa jamiyatning ko‘proq iste'mol qilishga va investitsiyalarga imkon beradi

Iqtisodiy tsiklni o‘lchashda va tahlil qilishda ba’zi asosiy formulalar va ko‘rsatkichlar ishlatiladi.

1. **(yalpi ichki mahsulot)** iqtisodiy tsiklning o‘sishi yoki pasayishini o‘lchash uchun eng muhim ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan YaIM (Yalpi Ichki Mahsulot) hisoblanadi.

$$YaIM=C+I+G+(X-M)$$

- **C** — iste’mol xarajatlari
- **I** — investitsiyalar
- **G** — davlat xarajatlari
- **X** — eksport
- **M** — import

Inflyatsiya darajasi

Inflyatsiya darajasi iqtisodiy davrda narxlarning o‘sish tezligini ko‘rsatadi.

$$Inflyatsiya=\frac{Yangi\ narxlar\ indeksi-Eski\ narxlar\ indeksi}{Eski\ narxlar\ indeksi}\times 100$$

Ishsizlik darajasi

Iqtisodiy tsiklning inqiroz bosqichida ishsizlik darajasi ortadi. Ishsizlik darajasini o‘lchash uchun quyidagi formula ishlatiladi:

$$Ishsizlik\ darajasi=\frac{Ishsizlar\ soni}{Mehnat\ kuchi}\times 100$$

Hayotiy Misollar

✓ **Buyuk Depressiya (1930-yillar)**

1929–1939 yillarda jahon iqtisodiyotida yuz bergan Buyuk depressiya davrida ko‘plab sanoat korxonalari yopildi, ishsizlik darajasi oshdi, va jahon iqtisodiyoti jiddiy inqirozga yuz tutdi. Bu davrda ishlab chiqarish sezilarli darajada kamaydi, inflyatsiya past bo‘ldi, hamda Amerika va boshqa rivojlangan davlatlarda iqtisodiy inqirozning

barcha ijtimoiy oqibatlari yuzaga keldi. Bu davrda YaIMning past darajasi va yuqori ishsizlik iqtisodiy tsiklning inqiroz bosqichini aniq ko‘rsatdi.

✓ **2008 yildagi global moliyaviy inqiroz**

2008 yilgi global moliyaviy inqirozning boshlanishi, ayniqsa, AQShning ipoteka bozorida yuz bergan muammolar bilan bog‘liq edi. Inqirozning jahon miqyosida tarqalishi iqtisodiy o‘sishning to‘xtashiga, iqtisodiy pasayish va ishsizlikning kuchayishiga olib keldi. Bu davrda bir qancha mamlakatlar, shu jumladan, AQSh va Yevropa, iqtisodiy tsiklning pasayish (recessiya) bosqichida bo‘lishdi.

✓ **O‘zbekistonning iqtisodiy rivojlanishi**

O‘zbekiston iqtisodiyoti ham ma’lum davrda turli iqtisodiy tsikllarni boshdan kechirgan. Misol uchun, 2000-yillarning boshida o‘tkazilgan iqtisodiy islohotlar O‘zbekistonni iqtisodiy tiklanish bosqichiga olib keldi, bunda yaqin atrofdagi mamlakatlardagi barqaror o‘sish ham ta’sir ko‘rsatgan. Ammo pandemiya davrida (2020) global iqtisodiy inqiroz ham O‘zbekiston iqtisodiyotiga o‘z ta’sirini ko‘rsatgan, bu esa mamlakatning iqtisodiy tsiklni boshqarish va inqirozga qarshi choralar ko‘rish zaruratini yanada oshirdi.

Iqtisodiy Tsiklni Yumshatish uchun Davlat Siyosati

❖ **Fiskal siyosat**

Davlat fiskal siyosati orqali iqtisodiy tsiklni boshqarishda muhim rol o‘ynaydi. Davlat xarajatlarini ko‘paytirish va soliqlarni kamaytirish orqali iqtisodiy inqiroz bosqichida talabni oshirish mumkin.

❖ **Monetar siyosat**

Markaziy banklar iqtisodiy tsiklni boshqarishda monetar siyosatni amalga oshiradi. Iqtisodiy inqiroz yoki pasayish davrida pul massasi oshiriladi, foiz stavkalarini kamaytirish orqali investitsiyalarni va iste’molni rag‘batlantirishga harakat qilinadi.

Iqtisodiy faoliyat har doim bir tekisda emas, balki ko‘tarilish va pasayishlar bilan kechadi. Ushbu davriy o‘zgarishlar iqtisodiy tsikllar deb ataladi. Ular ishlab chiqarish, bandlik, inflyatsiya va investitsiya ko‘rsatkichlarida o‘z aksini topadi. Iqtisodiy tsikllarni tushunish, ularni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash va oqibatlarini tahlil qilish davlatlar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki bu orqali iqtisodiy siyosatni rejalashtirish va barqarorlikni ta’minlash mumkin.

Iqtisodiy tsikllarning sabablari

Iqtisodiy tsikllar turli ichki va tashqi omillar ta'sirida yuzaga keladi:

Ichki omillar:

•Pul-kredit siyosatidagi o‘zgarishlar (foiz stavkalari, pul massasining o‘zgarishi).

•Investitsion faollik darajasi.

•Ishlab chiqarish texnologiyasidagi yangiliklar.

Tashqi omillar:

•Xomashyo narxlarining o‘zgarishi (neft, gaz, don).

•Global iqtisodiy inqirozlar yoki moliyaviy bozorlar inqirozi.

•Geosiyosiy beqarorlik (urushlar, sanksiyalar va h.k.).

Iqtisodiy tsikllarning oqibatlari

•Iqtisodiy tsikllar har xil ijtimoiy va iqtisodiy oqibatlarga olib keladi:

•Musbat oqibatlar (o‘sish davrida): ish o‘rinlari ko‘payadi, daromadlar ortadi, investitsiyalar faollashadi.

•Salbiy oqibatlar (inqiroz davrida): ishsizlik ortadi, inflyatsiya yoki deflyatsiya yuzaga keladi, ijtimoiy norozilik kuchayadi, davlat xarajatlari ko‘payadi.

Xulosa

Maqolada iqtisodiy davrlar (tsikllar) ning mohiyati, ularning turlari, sabab va oqibatlari yoritildi. Iqtisodiy tsikl, o‘z navbatida, ko‘tarilish, cho‘kish, inqiroz va tiklanish bosqichlaridan iborat. Har bir bosqichning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri va ularning ijtimoiy hayotga ta’siri muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, iqtisodiy tsikllarning sabablari va omillari, jumladan, talab va taklif nomutanosibligi, investitsiya faoliyati va tashqi iqtisodiy sharoitlar tahlil qilindi. Buyuk depressiya va 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz kabi tarixiy misollar orqali iqtisodiy tsikllarning oqibatlari ko‘rsatildi. O‘zbekiston iqtisodiyoti misolida, davlat siyosati va iqtisodiy islohotlar yordamida iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashga qaratilgan choralar ham yoritildi. Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy tsikllarni to‘g‘ri tushunish va boshqarish, iqtisodiy barqarorlikni saqlash uchun zarurdir. Davlat siyosati va samarali iqtisodiy choralarning muhimligi ta’kidlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. **Keynes, J. M.** (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money.* Macmillan.

2. **Mankiw, N. G.** (2016). *Principles of Economics* (7th ed.). Cengage Learning.

3. **Blanchard, O.** (2009). *Macroeconomics* (5th ed.). Pearson.

4. **Islambekov, A. S.** (2020). *Iqtisodiy tsikllar va O‘zbekiston iqtisodiyoti.* Tashkent: Economic Publishing.

5. **O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Banki** (2021). *Iqtisodiy barqarorlik va moliyaviy siyosat.* Tashkent: Markaziy Bank nashriyoti.

YANGI O‘ZBEKISTONDA MAHALLALARDA AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING O‘RNI

Axunov Muhammadamin Abduvasitovich
Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti, i.f.n.
Phone: +998972736877

Annotatsiya: Maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda mahallalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yosh avlodni zamonaviy bilimlarga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlar qilib shakllanishlarida axborot kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar tahlil qilingan. Shu bilan birga maqolada ahamiyatga molik mulohazalar va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, axborot asri, internet, mahalla, raqamli iqtisodiyot, korporativ veb-sayt, telegram bot, mobil ilova.

Yangi O‘zbekistonimizning barqaror va samarali iqtisodiyotini shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o‘zining natijalarini namoyon etmoqda. 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida mamlakatimiz ijtimoiy hayotida ta’lim sifatini oshirish masalalariga alohida ahamiyat qaratilgan.

Mamlakatimizda olib borilayotgan inqilobiy islohotlar jarayonlarida yoshlarning faol ishtirokini ta’minlash uchun ularning axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatlarini oshirish kunning dolzarb vazifalaridan bo‘lib bormoqda.

Hozirgi kunda jamiyatimiz taraqqiyotining barcha sohalari zamirida axborot kommunikatsiya texnologiyalari yotadi. Bugungi kunda qaysi bir sohani olmaylik uning rivojining zamirida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yotadi. Mahallalar, oilalar yoshlar tarbiyasining o‘chog‘i hisoblanadi. Yoshlar, asosan, shu joylarda toblanadilar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Yangi O‘zbekiston strategiyasi” nomli kitobida “Biz o‘z oldimizga O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, ... islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur” deb ko‘rsatilib o‘tilgan [1-23 b.]. Ayniqsa, yangi kelajak avlod va uning qobiliyatlarini bunyodkorlik ruhida shakllantirish hamda rivojlantirishning imkoniyatlari va amaliyoti bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi.

Bugungi yangilanayotgan O‘zbekistonda yoshlarning dunyoqarashlarining shakllanishida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati oshib bormoqda.

XX asrning oxiri va XXI asrning boshlanishi "axborot asri" deb nomlana boshlandi, chunki XXI asrda axborotning roli doimiy ravishda oshib bordi va jamiyat taraqqiyotida katta ahamiyat kasb eta boshladi. Bunday jamiyatda ta’lim, bilim, axborot va muloqot insonning rivojlanishi va farovonligining asosini tashkil qiladi. Ayniqsa, aholi yashayotgan mahallalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega bo‘lib, mahallalar axborot tizimlari – axborotlarni saqlash, qayta ishlash hamda uzatish metodlari yig‘indisi yaratildi. “Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlash to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikkasining qonunining 12-modddasida quyidagilar belgilangan:

- Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari: huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlashda ishtirok etadi;

- aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishda ishtirok etadi;

-Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlashda qonun xujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda ham ishtirok etishi mumkin. Fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolar huquqiy axborotni tarqatish hamda undan foydalanishni ta’minlash to‘g‘risidagi qonun xujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishi mumkin [2]. Yoshlarning axborot kompetensiyasining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: Ma’lumot manbalarini to‘g‘ri tanlash qobiliyati;

Turli manbalardan ma’lumotlarni topish va o‘zgartirish qobiliyati;

-Texnik vositalardan foydalanish bo‘yicha aniq ko‘nikmalarga ega bo‘lish qobiliyati;

O‘z faoliyatida kompyuter axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati yoshlarni AKT ta’sirlaridan asrash borasida qilinadigan ishlar quyidagilardan iborat: - Aloqa fositalaridan foydalanish hamda yoshlar ongiga salbiy tomonlarni ta’sirini kamaytirish choralari: - AKTdan foydalanish madaniyatini shakllantirish va ulardan o‘z qobiliyatlarini shakllantirishda maqsadli ish yuritish; - kommunikatsiya vositalari va kompyuter o‘yinlaridan mutaxassilar yordamida o‘rganib, samarali foydalanish: - internet kafelar, ularning ijobiy va salbiy oqibatlari to‘g‘risida ma’lumotlarga ega bo‘lish. Ayniqsa, nazoratsiz qolgan internet-kafelardan foydalanuvchilar o‘zlari xohlagan ishlarni qilishi mumkin. Ular tafakkurimizga yot bo‘lgan axborotlardan foydalanishi, xilma-xil odobsizlik va vahshiylikka yo‘naltirilgan , eng yomoni ularning

ruhiyatiga ta’sir qiluvchi o‘yinlarni o‘ynashi, tarbiyasini buzuvchi janrdagi musiqalarni tinglashi, fikrlarini salbiy harakatlarga jalb qiluvchi videofilmlarni tomosha qilishi mumkin. Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari tizimining mohiyatini tushunish uchun hal qilayotgan muammolar mohiyatini tushunish zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF5938-sonli Farmonida “Fuqarolar yig‘inlarining moddiy-texnika ta’minotini yaxshilash hamda sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish” belgilangan [3]. Mahallalarda bugungi kunlarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. “Oila-mahalla-maktab” munosabatlariga asoslanib ish olib borayotgan va an’anaga aylanib borayotgan bu tizim samarali natijalarga olib kelmoqda. Yangi O‘zbekistonda yoshlarning ijtimoiy, siyosiy madaniy-ma’rifiy jarayonlardagi faol ishtirokini ta’minlash, ularni foydali mashg‘ulotlar bilan band qilish maqsadida hukumatimiz tamonidan ta’lim-tarbiyaga oid ko‘plab internet saytlari va axborot resurslari ishlab chiqilmokda hamda ommaviy foydalanishga yo‘naltirilishi ta’minlanmoqda. Shu bilan birga yoshlarni AKT ta’sirlarndan asrash borasida ham bir qator qilinadigan ishlar belgilanib olingan. Aloka vosntalarndan foydalanishda internet va mobil aloqa tizimlari — multimedia va axborot tarqatuvchi vositalardan to‘g‘ri foydalanish madaniyatini shakllantirish bilan birga uning salbiy oqibatlarini tushuntirish ishlari olib borilmoqda. Asosan AKTdan foydalanishning salbiy jixatlarini ikki turga ajratish mumkin: Birinchidan sixat-salomatlikka ta’sir etsa, ikinchidan yoshlar ma’naviy ongiga ta’sir qilishi mumkin. Jamiyatning quyidagi bug‘inlarida AKTning salbiy xolatlarini oldini olish buyicha tushunchalar berish lozim: - Yoshlar ongiga salbiy tomonlarini ta’sirini kamaytirish choralari: - Oilada – AKTdan foydalanish tartib qoidalarini tushuntirish va nazorat ishlarini tashkil etish; Mahallada - AKT soxasi buyicha ota-onalar bilan uchrashuvlar tashkil etish, mavjud kompyuter xizmatlarini (internet kafe va boshka) nazorat qilish; O‘quv muassasasida tushintirish ishlarini olib borish; Foydalanilayotgan uyali aloqalar vositalarida saqlanayotgan ma’lumotlarni tekshiruvdan o‘tkazib turish. Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kun barkamol avlod yoshlarning tarbiyalashda axborot-komunikatsiya texnologiyalarini o‘rganish yetakchi o‘rinni egallaydi. Ya’ni, bugungi kunning zamonaviy malakali mutaxassisi bo‘lishi uchun zamonaviy bilimdan orqada qolmasligimiz kerakligini kelajak avlod yoshlari ongiga singdirishimiz zarur bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T., “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021 y. 82-bet.

2. “Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta’minlash to‘g‘risida”. Toshkent sh.,2017 yil 7 sentyabr,O‘RQ-443-son
3. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF5938-sonli Farmoni”. Toshkent sh., 2020 yil 18 fevral, PF-5938-son
4. Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari. Xashimova D.P., Parpiyeva R.A. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.
5. M.Axunov. Inson ehtiyojlari va yoshlarning ma’naviy tarbiyasi. “Ilmiy xabarnoma” jurnali, №4, Andijon, 2013 yil.

HEALTHY COMPETITION IN THE NATIONAL ECONOMY IS THE DRIVING FORCE OF PROGRESS

Razzaqov Muhammadqodir
Andijan State Technical Institute
4th year student majoring in Accounting and Auditing
The article was prepared under the guidance of
Ph.D. M-**A.H. Eshonov**

Abstract: For the development of a modern market economy in the country, competition had to be formed preservation of enterprises in the fields, for enterprises, their market conditions production of a mechanism of economic management that allows for adaptation occupies an important place. This mechanism that state enterprises are economically free and their activities are commercialized implies.[1] Since the main method of competition during the transition to a market economy is price, free pricing is a key requirement for creating a competitive environment.

Key words: competition, monopoly, economy, development, anti-monopoly, management, country.

The conditions for the formation of international economic relations in the context of global competition of countries in the world economic system are determined. The nature of global competition, which takes the form of cooperation and cooperation both among producers and between producers and consumers, is investigated. It has been established that in the global economy, industrial and post-industrial countries are displacing less developed countries from the world market, gaining control over value chains. It is concluded that in the global perspective, countries with transitive economies and developing countries are losing the opportunity

to independently acquire economic sovereignty due to the lack of free resources and the low current level of international competitiveness of their products in the world commodity markets.

When studying the term monopoly, many foreign and domestic economists have expressed their views in a scientific way. Who interpreted differently as a result of research. Russian economist S.G.Padisov defined monopoly as follows: Monopoly - ("mono" - one and comes from the Greek words "poleo" - to sell) and means the unusual sole right of the state, organization, company in a certain field. Monopoly in the economic sense - over the market means a certain level of authority. The reasons for the emergence of monopoly and its negative consequences: The most correct interpretation of monopoly is that it is a type of market structure in which a certain there is one and only one seller of the product.

A monopolistic enterprise with a single supplier (often called a monopoly) all the potential of a product within a given market meets the general demand of its customers and in this sense it is the same as the industry. Monopoly there are several reasons for its appearance, namely: - major scientific and technical discoveries;
- the concentration of capital as a result of the development of the productive forces of society and strengthening of centralization processes. - emergence of new forms of ownership, especially joint-stock companies. Monopoly plays a contradictory role in the country's economy. Because monopoly enterprises to limit production at any time and to the products produced by the enterprise can set high prices. This situation is an imbalance of resources in the country's economy can lead to distribution.

The need for anti-monopoly management and its creation - The anti-monopoly policy of the state was formed from competition in the national economy improving the competitive environment in countries, transitioning to a market economy and it is aimed at forming this environment. Attempts to establish a monopoly in the market and monopoly The first anti-trust law to prohibit abuse of power was the Sherman Act. this law was adopted in the USA in 1890. Antimonopoly legislation and its implementation the necessary measures are applied in each country in the form required by the conditions. In order to protect a healthy competitive environment in all developed countries, monopolistic activities are regulated by the state. Anti-monopoly policy is the state's anti-monopoly policy according to experience, anti-monopoly legislation was mainly formed in the following directions. First, production, that is, the laws that govern a sector. Under these laws, generally, no one company has the right to control more than half of the production of any type of product not given. Second, all major corporations are participants in the shares of other

corporations it is determined that he cannot have more than a certain limited amount. Thirdly, prices which prohibits the price from being above or below the level determined by the market equilibrium, and forbidding to agree on the price anti-cartel laws will be introduced. At each stage of the development of market relations, monopolistic in one form or another there are formations. In the economy of some countries, the end of the 19th century and the beginning of the 20th century are known monopolies began to form in the industries.

The development of market relations in Uzbekistan is gradual in accordance with the times state assistance in the development of antimonopoly management and competition, laws development and systematic implementation of targeted strategies based on them. The economy of Uzbekistan has bright prospects in this area. In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 14, 2019 No. UP-5630 "On measures to radically improve the management system of state assets, antimonopoly regulation and the capital market", as well as the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 24, 2019 No.PP-4126 "On the organization of the activities of the Antimonopoly Committee of the Republic of Uzbekistan", the Antimonopoly the Committee of the Republic of Uzbekistan with the transfer to it of tasks, functions and powers on antimonopoly regulation, development of the competitive environment, control over the activities of natural monopolies, consumer protection, regulation of the advertising market and licensing of commodity exchanges.[5] Over the past period, the Antimonopoly Committee of the Republic of Uzbekistan has drafted 42 regulatory legal acts, the number of state unitary enterprises in the country has been reduced by 22 percent. A compliance control system has been implemented in 75 organizations, 1.5 thousand decisions of state bodies and local khokimiyats that contradict the requirements of healthy competition have been canceled. These important figures indicate the large-scale work being carried out in the New Uzbekistan to create a healthy competitive environment in the country.[6] It is worth noting that, today, ensuring the economic growth of our republic is national increasing competitiveness in the economy, modernization and diversification of the economy large-scale work on deepening the processes and attracting investments has been carried out is increasing.

Conclusion: The development of competition is an important and necessary step towards the formation of a healthy economy, contributing to lower prices and improve the quality of products and services due to the competitiveness of market participants. Within the limits of their powers, State bodies should develop proposals on issues of regulatory regulation in the field of competition development, organization and holding

of auctions for the transfer of property rights (property rights), trading activities (except for foreign trade), including remote advertising, production and turnover of ethyl alcohol, alcoholic, alcohol-containing and tobacco products, consumer cooperation (except for the development of the agro-industrial complex, the development and support of consumer cooperatives – small and medium-sized businesses).[7] In a word, the country's economy making it more competitive, making it resistant to various risks is the most important task of current Uzbek economists is the main task.

References:

1. N. Tuychieva, K. Nizomitddinov “Develop Anti-Monopolism And Competition Essentially, Its Role In The Development Of The Country's Economy” 2022 y
2. Горда А.С. Развитие глобальной конкуренции стран в мирохозяйственной системе.
3. Падисов - “Монополии и тимонополистическая политика: тенденции развития в современной экономике тема диссертации и автореферата по ВАК РФ 08.00.01, кандидат экономических наук”
4. WEB OF SCIENTISCT: International Scientific Research Journal ISSN: 2776-0979, Volume 3, Issue 11, Nov., 2022
5. https://antimon.gov.uz
6. https://yuz.uz/ru/news/zdorovaya-konkurentsiya---dvijuaya-sila-progressa
7. https://www.economy.gov.ru/material/directions/investicionnaya_deyatelnost/razvitie_konkurencii/

MAMLAKAT IQTISODIY O‘SISHINI TA’MINLASHDA TIJORAT BANKLARINING O‘RNI

Jabborov Otabek Erkin o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” yonalishi 1 kurs magistr
Phone: +998972736877

Annotatsiya: Maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda tijorot banklarining mamlakat taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar tahlil qilingan. Shu bilan birga maqolada ahamiyatga molik mulohazalar va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: tijorot banklar, iqtisodiy osish, raqamli iqtisodiyot, raqobat, moliya, bank, innovaysiya.

Yangi O‘zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyot sharoitida bank biznesidagi eng qizg‘in raqobat allaqachon ob’ektiv voqelik bo‘lib, kredit tashkilotlari va boshqa turli moliya institutlari tarmog‘i rivojlanib borishi bilan har yili doimiy ravishda oshib bormoqda. Shu bilan birga, milliy raqobatbardoshlikni oshirishning asosi bo‘lgan moliya institutlarining sifatini oshirish ham uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan bank-moliya sektoridagi tarkibiy o‘zgarishlarning asosiy maqsadi hisoblanadi. Bugungi kunda O‘zbekistonda bank tizimini isloh qilish hal qiluvchi bosqichga ko‘tarilgani O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi “2020-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-5992-son Farmonida ko‘rsatilgan [1]. Farmonda tijorat banklari oldiga qo‘yilgan asosiy vazifa ularni kapitallashtirish va davlat ulushi bo‘lgan banklarni, birinchi navbatda, xorijiy investorlarga xususiylashtirishdan iborat.

Tashqi iqtisodiy muhitdagi yuqori noaniqlik va keskinlik sharoitida Markaziy bank mamlakatda makroiqtisodiy va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, devalvatsiya va inflyatsiya kutilmalari o‘sishiga yo‘l qo‘ymaslik, milliy valyutadagi jamg‘arma faolligini saqlab qolish va tashqi iqtisodiyot ta’siriga ta’sirini yumshatish orqali asosiy stavkani yillik 15 foiz darajasida saqlab qoldi. Iqtisodiy tizimning faoliyati bozor mexanizmlariga asoslanadi - raqobat va raqobat kurashi - bu toifalar bozor iqtisodiyotida asosiy hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarda Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli qarorida amaldagi tijorat banklarida xizmat ko‘rsatish va servis sohasini jadal rivojlantirish va kelgusi besh yilda zamonaviy yuqori texnologiyalar hisobiga ko‘rsatilayotgan xizmatlar tarkibini tubdan o‘zgartirish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. [2] “Bank raqobatbardoshligi” tushunchasiga bir qancha yondashuvlar mavjud, ulardan biriga ko‘ra: mahsulot (xizmat) ishlab chiqaruvchi bankning raqobatbardoshligi bir-biri bilan yaxlit va bir butun sifatida bog‘liq. Raqobatbardoshlik darajasini tavsiflovchi asosiy ko‘rsatkichlar: bozor ulushi, rentabellik (foyda), moliyaviy barqarorlik. Shu bilan birga, ma’lum bir bankning raqobatbardosh bozordagi o‘rnini tahlil qilganda, ro‘yxatga olingan ko‘rsatkichlardan bozor ulushi ko‘rsatkichi ko‘pincha ishlatiladi. Mahalliy mualliflar tashqi iqtisodiy va siyosiy aloqalar bilan chambarchas bog‘liqlikni, shuningdek, amalga oshirilayotgan operatsiyalar xavfining oshishini bank sektoridagi raqobatning o‘ziga xos xususiyati sifatida ta’kidlaydilar. [7, 8, 9, 10, 11]. Tijorat bankining raqobatbardoshligi mamlakatning jahon moliya bozoriga integratsiyalashuv darajasidan tortib, bankning o‘zida boshqaruv sifatigacha

bo‘lgan makro va mikro darajalarga ta’sir qiluvchi bankning tashqi va ichki muhitidagi omillarning butun majmuasi ta’siriga bog‘liq. Bank raqobatbardoshligi tijorat moliya institutlari va banklar o‘rtasidagi raqobatning doimiy dinamik jarayoni bo‘lib, buning natijasida barcha tarkibiy qismlar kreditlash va moliyaviy xizmatlar bozori sharoitida kuchli natijalarni ta’minlashga harakat qiladi. Bankning raqobatbardoshlik darajasini aniqlash uchun uning mavqeini hozirgi raqobatchilarning ma’lum bir bozordagi o‘rni bilan solishtirish kerak. Bank reytinglari kredit bozoridagi asosiy raqobatchilarni aniqlash imkonini beradi. Bankning bank xizmatlari bozoridagi mavqeini mustahkamlashga nafaqat bankning ichki reytinglarning yetakchi o‘rinlarida turishi, balki bankka xalqaro reytinglarning berilishi ham yordam bermoqda. Xususan, Fitch banklarning likvidligini shunday tavsiflaydi.

Emitentning standart reytinglari (IDRs) defolt ehtimolining nisbiy bahosini ifodalaydi. Qisqa muddatli kredit reytinglari majburiyatlarni o‘z vaqtida bajarish ehtimolini ko‘rsatadi. Reyting agentligi usullari odatda bir qator ko‘rsatkichlarni qamrab oladi. Reyting agentliklari nafaqat likvidlik, aktivlar sifati, risklar va ularni boshqarish, majburiyatlarning tuzilishi, kapitalning etarliligi va rentabelligini, balki uning bozordagi mavqeini (bozor hajmi, geografiyasi, ixtisoslashuvi, mijozlar bazasining hajmi va tuzilishi ko‘rsatkichlari) va boshqaruv (korporativ boshqaruv, hisobot sifati, tashkiliy tuzilma)ni ham baholaydi. Banklarning kreditga layoqatliligi uchun moliyaviy barqarorlik etarli bo‘lmagan taqdirda mulkdorlar va davlatdan yordam olish imkoniyatiga ega bo‘lish ham muhimdir. Bundan tashqari, umumiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning banklarning kreditlash qobiliyatiga ta’siri, xususan, bank faoliyatini tartibga solish va nazorat qilish, siyosiy omillar, qonunchilik xususiyatlari hisobga olinadi.

IPMI ekspertlari besh yil davomida O‘zbekiston bank tizimidagi raqobat darajasini tahlil qildi. Ularning fikricha, so‘nggi 5 yil ichida O‘zbekiston bank tizimida aktivlar, kreditlar va depozitlar bo‘yicha raqobat kuchaygan. 2018-yil 1-yanvar holatiga ko‘ra aktivlar bo‘yicha HHI indeksi 1520 ni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yil 1-dekabr holatiga ko‘ra u 1016 taga tushdi. Kreditlar bo‘yicha bu ko‘rsatkich 1709 dan 1082 taga kamaydi.[12] Depozit bozorining faoliyati tufayli, bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslanib, har bir bank va omonatlar o‘rtasida kuchli raqobat mavjud bo‘lsa, bu bozor iqtisodiyoti uchun har bir bank o‘rtasida kuchli raqobat mavjud bo‘lsa. yil. Bu tendentsiya HHI (Herfindal-Hirshman indeksi (HHI). Herfindal-Xirshman indeksi bozor kontsentratsiyasining keng tan olingan o‘lchovidir va bozor raqobatbardoshligini aniqlash uchun ishlatiladi. HHI 1500 dan past bo‘lgan bozor raqobatbardosh bozor, HHI 1500 dan 2,500 gacha bo‘lgan HHI darajasi o‘rtacha konsentratsiyali bo‘lganida

ham yaqqol namoyon bo‘ladi. 2500 yoki undan yuqori yuqori konsentrlangan.) depozitlar bo‘yicha 919 dan 852 gacha tushdi.[12] Aktivlar. Davlat ishtirokidagi 5 ta yirik bankning (O‘zbekiston Milliy banki, O‘zsanoatqurilishbank, Asakabank, Ipotekabank, Agrobank) bank tizimi aktivlaridagi ulushi 70,9 foizdan 60,5 foizga kamaydi. Davlat ishtirokidagi boshqa banklarning ulushi 11 foizdan 18 foizga, xususiy banklarning ulushi esa 18,1 foizdan 21,5 foizga oshdi. 2025-yilga borib bank tizimining jami aktivlarida nodavlat banklar aktivlarining ulushini 60 foizga yetkazish rejalashtirilgan. Bu davrda bank tizimiga Tenge bank, TBC bank, Anor bank, Uzum (Apelsin) bank va Poytaxt bank kirib keldi.

Ushbu banklarning jami aktivlardagi ulushi 1,8 foizga yetdi. 2018 yil boshida bank tizimidagi jami depozitlarning 51,2 foizi yetakchi 5 ta bank hissasiga to‘g‘ri kelgan bo‘lsa, 2022 yil 1 dekabr holatiga ko‘ra ularning ulushi 46,9 foizgacha kamaygan. Xususiy banklar tomonidan jalb qilingan depozitlar ulushi 34,1 foizdan 36,4 foizga oshdi. Depozit bozorida davlat ulushiga ega boshqa banklarning ulushi 2 foiz punktgacha oshdi. – 14,7% dan 16,7% gacha. 2022-yil 1-dekabr holatiga respublika bank tizimining aktivlari 555,3 trln.so‘mni (2021-yil 1-dekabrga nisbatan o‘sish – 29,9%), majburiyatlar – 476,9 trln.so‘mni (+32,4%), kreditlar – 38,9% va depozitlar – 38,9% ni tashkil etdi. 216,5 trln so‘m (+ 50,9%). Ayni paytda bank tizimida 57,8 ming kishi mehnat qilmoqda. O‘zbekistonda banklar kredit portfelining qoldig‘i (banklar tomonidan yuridik va jismoniy shaxslarga berilgan kreditlar bo‘yicha qarzlar qoldig‘i) 1 dekabr holatiga 382,1 trln so‘mni tashkil etdi. Depozitlarning umumiy hajmi 216,5 trln. so‘mni tashkil etdi, omonatlarning kreditlarga nisbati o‘tgan davrga (44,7%) nisbatan ijobiy (56,7%) o‘zgardi. Tarkib bo‘yicha kredit qoldiqlarining asosiy qismi yuridik shaxslarga to‘g‘ri keldi – 74,4%, 25,6% – jismoniy shaxslar, depozitlar taqsimoti mos ravishda 73,3% va 26,7%ni tashkil etdi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslarning faolligi o‘tgan yilga nisbatan 3-4 foizga oshdi.13] O‘zbekistonda bank tizimi hali ham faol rivojlanish bosqichida va davlat banklarini xususiylashtirishga tayyorgarlik ko‘rilmoqda. 2025-yilda bank sektoridagi davlat ulushini hozirgi 82 foizdan 40 foizga qisqartirish rejalashtirilgan.Bank tizimida ro‘y berayotgan o‘zgarishlar va raqobat muhitining kuchayishi xususiy banklarni, xususan, innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni izlash orqali yanada rivojlantirish zarurligini ko‘rsatmoqda.[13] Hozirgi bosqichda reyting agentliklarining usullari likvidlik ko‘rsatkichlari, majburiyatlar tarkibi, kapitalning etarliligi va rentabelligi, bankning bozordagi o‘rni, boshqaruv sifati va boshqalar kabi juda ko‘p sonli va sifat ko‘rsatkichlari bilan ajralib turadi. mijozlarga e'tibor qaratish, har bir mijozning moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan maksimal ehtiyojlarini qondirish; 2) korporativ va

chakana savdo faoliyatini rivojlantirishning moslashuvchan kombinatsiyasi; 3) tijorat banki faoliyati samaradorligiga ta’sir etuvchi tashqi omillar to‘g‘risidagi axborotni to‘plash va tahlil qilish tizimini tashkil etish nuqtai nazaridan zamonaviy innovatsion bank texnologiyalarini joriy etish; 4) banklar ustidan nazorat va nazoratni takomillashtirish; 5) sog‘lom raqobatni rivojlantirish, bank bozori kontsentratsiyasini kamaytirish.

Yuqorida taklif qilingan chora-tadbirlarni O‘zbekiston Respublikasi bank tizimini o‘zgartirish yo‘li deb hisoblash mumkin. Tijorat banklari dolzarb muammolarni hal etish va qator innovatsion o‘zgarishlarni amalga oshirish orqali barqaror raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlariga tayanib, kelajakda xalqaro maydonga faol chiqish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии реформирования банковской системы Республики Узбекистан на 2020-2025 года» от 12 мая 2020 года № ПФ-5992. https://lex.uz/docs/4811025

2. Указ Президента Республики Узбекистан О стратегии развития нового Узбекистана на 2022 — 2026 годы, от 28.01.2022 г. № УП-60 https://lex.uz/ru/docs/5841077

3. Негров В.П., Радюкова Я.Ю. Понятие, сущность и особенности банковской конкуренции// Социально-экономические явления и процессы. 2015. №4. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-suschnost-i-osobennostibankovskoy-konkurentsii

4. Киселѐва К.П. Факторы конкурентоспособности коммерческого банка// Наука, техника и образование. 2016. №7 (25). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/faktory-konkurentosposobnosti-kommercheskogobanka

O’ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA INFLATSIYANING SABABLARI VA UNGA QARSHI KURASH CHORALARINING SAMARADORLIGI

Saidakbarova Madinaxon Anisbekovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti O’qituvchisi.
Joylovova Marjona Abdunazar qizi
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Buxgalteriya hisobi va audit”

yo’nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya*:* Ushbu maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya jarayonining mohiyati, asosiy sabablari hamda unga qarshi kurashishda qo‘llanilayotgan iqtisodiy siyosat choralarining samaradorligi tahlil qilinadi. Maqolada inflyatsiya nazariyasi, xususan, talab va taklif inflyatsiyasi, pul massasining o‘sishi bilan inflyatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik nazariy jihatdan yoritilgan. So‘nggi yillardagi statistik ma’lumotlar asosida O‘zbekistonda inflyatsiya darajasi va uning shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillar o‘rganilgan. Shuningdek, Markaziy bank va hukumat tomonidan olib borilayotgan pul-kredit va fiskal siyosat choralarining samaradorligi tahlil qilinib, inflyatsiyani jilovlash bo‘yicha tegishli takliflar ilgari surilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston iqtisodiyotida barqaror narxlar muhitini yaratish yo‘lida zarur bo‘lgan institutsional islohotlarni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Inflyatsiya, talab inflyatsiyasi, taklif inflyatsiyasi, pul massasi, monetar siyosat, fiskal siyosat, Markaziy bank, narxlar barqarorligi, iqtisodiy o‘sish, inflyatsion targetlash, valyuta kursi, iste’mol narxlari indeksi, ishlab chiqarish xarajatlari, makroiqtisodiy barqarorlik, import, eksport, kredit bozori, foiz stavkalari, iqtisodiy siyosat, institutsional islohotlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность инфляционных процессов в экономике Узбекистана, основные причины инфляции, а также эффективность проводимых экономических мер по борьбе с ней. В работе раскрываются теоретические основы инфляции, в частности, инфляции спроса и предложения, а также взаимосвязь между ростом денежной массы и инфляцией. На основе статистических данных последних лет проанализирован уровень инфляции в Узбекистане и факторы, влияющие на его формирование. Кроме того, оценивается эффективность мер монетарной и фискальной политики, проводимой Центральным банком и правительством. В завершение предлагаются рекомендации по стабилизации инфляции, которые могут способствовать формированию устойчивой ценовой среды в экономике страны.

Ключевые слова: Инфляция, инфляция спроса, инфляция издержек, денежная масса, монетарная политика, фискальная политика, Центральный банк, стабильность цен, экономический рост, инфляционное таргетирование, валютный курс, индекс потребительских цен, производственные издержки, макроэкономическая стабильность, импорт, экспорт, кредитный рынок, процентные ставки, экономическая политика, институциональные реформы.

Annotation: This article examines the nature of inflationary processes in the economy of Uzbekistan, the main causes of inflation, and the effectiveness of the economic policy measures implemented to combat it. The study outlines the theoretical aspects of inflation, particularly demand-pull and cost-push inflation, as well as the relationship between money supply growth and inflation. Based on recent statistical data, the article analyzes the inflation rate in Uzbekistan and the key factors influencing its dynamics. Furthermore, the effectiveness of the monetary and fiscal policy measures undertaken by the Central Bank and the government is evaluated. The study concludes with recommendations aimed at controlling inflation and fostering a stable price environment in the national economy.

Keywords: Inflation, demand-pull inflation, cost-push inflation, money supply, monetary policy, fiscal policy, Central Bank, price stability, economic growth, inflation targeting, exchange rate, consumer price index, production costs, macroeconomic stability, imports, exports, credit market, interest rates, economic policy, institutional reforms.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyoti jadal o‘zgarishlar va islohotlar bosqichiga kirgan bo‘lib, bu jarayon iqtisodiy ko‘rsatkichlarga, xususan, narxlar darajasining barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Inflyatsiya – iqtisodiyotdagi muhim va dolzarb muammolardan biri sifatida aholi turmush darajasi, biznes faolligi, investitsion muhit va makroiqtisodiy barqarorlikka bevosita ta’sir etadi. Narxlar darajasining barqaror emasligi inflyatsion kutilmalarning kuchayishiga, iste’mol va investitsiya qarorlarining ishonchsizligiga olib keladi.O‘zbekistonda inflyatsiya darajasining nisbatan yuqoriligi bir qator ichki va tashqi omillar bilan bog‘liq. Pul massasining ko‘payishi, importga bog‘liqlik, energetika narxlarining o‘zgarishi, fiskal xarajatlarning kengayishi hamda milliy valyutaning qadrsizlanishi bu jarayonga ta’sir etuvchi asosiy omillar sirasiga kiradi. Shu bilan birga, hukumat va Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan pul-kredit siyosati, inflyatsion targetlash tizimiga o‘tish bo‘yicha tashabbuslar narxlar barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Inflyatsiya iqtisodiyotda tovar va xizmatlar narxlarining umumiy darajada doimiy o‘sishi sifatida ta’riflanadi. Bu holat pul birligining qiymatini pasaytiradi va aholining real daromadiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Inflyatsiya — ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u iqtisodiyotning turli sohalaridagi nomutanosibliklar natijasida yuzaga keladi. Ushbu bo‘limda inflyatsiyaning nazariy asoslari, uning turlari va sabablari yoritiladi..Inflyatsiya turlari quyidagilardan iborat:

✓ Talab inflyatsiyasi (Demand-pull inflation) – bozor iqtisodiyotida umumiy talabning taklifdan ortib ketishi natijasida yuzaga keladi. Bu holatda iqtisodiyotdagi yuqori iste’mol, investitsiya va davlat xarajatlari inflyatsiyani qo‘zg‘atadi.
✓ Taklif inflyatsiyasi (Cost-push inflation) – ishlab chiqarish xarajatlarining, xususan, xomashyo, yoqilg‘i va ishchi kuchi narxining oshishi natijasida vujudga keladi.
✓ Import qilinadigan inflyatsiya (Imported inflation) – tashqi bozorlarda narxlar ko‘tarilishi yoki milliy valyutaning qadrsizlanishi tufayli import qilinadigan tovar va xizmatlar narxining oshishidir.
✓ Kutilgan inflyatsiya (Expected inflation) – aholining kelajakdagi narxlar o‘sishi bo‘yicha kutishlari ortidan yuzaga keladigan inflyatsiyadir. Bu holat iqtisodiy subyektlarning qarorlariga bevosita ta’sir qiladi.
Inflatsiya sabablari quyidagi turlarga bo’linadi:
➢ Monetar sabablari – Milton Fridman inflyatsiyani “doimo va har yerda pul hodisasi” deb atagan. Unga ko‘ra, inflyatsiya pul massasining haddan tashqari ko‘payishi bilan bog‘liq.
➢ Nomonetar sabablari – ishlab chiqarish quvvatlarining yetarli emasligi, logistika zanjirlaridagi uzilishlar, tarif va soliq siyosati o‘zgarishlari inflyatsiyani keltirib chiqarishi mumkin.
➢ Psixologik omillar – inflyatsion kutilmalar aholining iste’mol va tejashga oid xatti-harakatlarini o‘zgartirib, inflyatsiyaning davomiyligiga sabab bo‘ladi.
O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya, ayniqsa, so‘nggi yillarda jiddiy muammolardan biriga aylangan. Inflyatsiyaning o‘sishi nafaqat aholi turmush darajasini, balki iqtisodiy barqarorlikni ham xavf ostiga qo‘ymoqda. Ushbu bo‘limda O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya darajasi va uning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilinadi.O‘zbekistonda inflyatsiya ko‘rsatkichlari so‘nggi yillarda o‘zgarib turibdi. Markaziy bank va Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, inflyatsiya darajasi 2020-2024 yillar davomida o‘rtacha 10-12% atrofida bo‘lib, 2023 yilda 12,5%ni tashkil etgan. Ushbu inflyatsion bosimning asosiy sabablari quyidagilardir:
✓ Pul massasining o‘sishi: Markaziy bankning pul-kredit siyosati va monetar strategiyalari, ayniqsa, iqtisodiyotga pul kiritishning ortishi inflyatsiyani qo‘zg‘atadi. Markaziy bank tomonidan cheklovlar qo‘yilganiga qaramay, pul massasining o‘sishi inflyatsiyaning kuchayishiga olib kelgan.
✓ Energetika narxlarining oshishi: O‘zbekistonda energetika sektori, xususan, gaz va elektr energiyasi narxlarining oshishi inflyatsion bosimni kuchaytirgan. Bu, o‘z navbatida, ishlab chiqarish xarajatlari va transport narxlarining oshishiga olib keldi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya darajasining oshishiga bir qator ichki va tashqi omillar ta’sir ko‘rsatmoqda:

➢ Ichki talabning o‘sishi: 2018 yildan boshlab ichki talabning kuchayishi, ayniqsa, iste’mol xarajatlari va davlat xarajatlarining ortishi inflyatsiya darajasining oshishiga olib keldi. Mamlakatda o‘rta sinfning o‘sishi, iste’mol va kreditlarga bo‘lgan talabning ortishi inflyatsiyaning rivojlanishiga sabab bo‘lgan.

➢ Valyuta kursining o‘zgarishi: 2017-yildan boshlab, O‘zbekiston so‘mi kursining liberallashuvi inflyatsiya darajasiga ta’sir ko‘rsatdi. So‘mning qadrsizlanishi import tovarlarining narxini oshiradi va shu orqali inflyatsion bosimni kuchaytiradi.

➢ Xalqaro narxlar: O‘zbekistonda oziq-ovqat va xomashyo importi hamda global bozorlarda narxlar o‘sishi inflyatsiya darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Masalan, neft va gaz narxlarining oshishi transport va energiya sektorida narxlarning ko‘tarilishiga olib keldi.

Inflyatsiyaning turli sanoat va sektorlarga ta’siri ham o‘zgarib turadi. O‘zbekistonda inflyatsiya darajasi:

- Oziq-ovqat sanoati: Oziq-ovqat mahsulotlari, ayniqsa, bug‘doy, guruch, kartoshka va go‘sht narxlarining oshishi aholining eng ko‘p xarajat qiladigan tovarlari bo‘lib, inflyatsiya bosimini kuchaytiradi.
- Energetika sektori: Yoqilg‘i va gaz narxlarining o‘zgarishi ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi, bu esa barcha tarmoqlarni qamrab olgan inflyatsion jarayonni kuchaytiradi.
- Qurilish sektori: Qurilish materiallari va uy-joy bozoridagi narxlar o‘zgarishi, ayniqsa, sement, temir, beton va boshqalar narxining oshishi inflyatsion bosimni kuchaytiradi.

Inflyatsiyaning ijtimoiy ta’siri, ayniqsa, aholi turmush darajasiga bevosita ta’sir qiladi. Yuqori inflyatsiya darajasi: Real ish haqining kamayishiga olib keladi, bu esa odamlarning xarid qobiliyatini pasaytiradi. Kambag‘allik darajasini oshiradi, chunki past daromadli oilalar narxlarning o‘sishiga nisbatan ko‘proq ta’sirlanadi. Aholining inflyatsiyaga qarshi kutilmalarini kuchaytiradi, bu esa kelajakdagi iqtisodiy o‘sish sur’atlarini pasaytiradi va iste’mol va investitsiya qarorlariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.Shu bilan birga, inflyatsiyaning o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lgan narxlar barqarorligiga bo‘lgan ehtiyojni ta’minlashda Markaziy bankning strategik qarorlari va hukumatning fiskal siyosatining ahamiyati kuchayib bormoqda.

Inflyatsiyani jilovlash har qanday davlat iqtisodiy siyosatining asosiy ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. O‘zbekiston hukumati va Markaziy banki tomonidan olib borilgan islohotlar va chora-tadbirlar inflyatsiyani nazorat qilishga qaratilgan bo‘lib, bu

borada muayyan natijalarga erishilgan. Biroq hali ham hal qilinishi lozim bo‘lgan muammolar mavjud. Quyida inflyatsiyani kamaytirish bo‘yicha olib borilgan choralar, ularning samaradorligi hamda istiqbolli yechimlar ko‘rib chiqiladi.

1. Inflyatsion targetlash tizimiga o‘tish: 2020-yildan boshlab O‘zbekiston Markaziy banki inflyatsion targetlash siyosatini joriy etishga kirishdi. Bu tizimda asosiy e’tibor narxlar barqarorligini ta’minlashga qaratiladi. Raqamli maqsadlar belgilangan bo‘lsa-da, amalda inflyatsiya darajasini pasaytirish sekin kechmoqda.

2. Pul-kredit siyosatining qat’iylashtirilish: Asosiy foiz stavkasining oshirilishi orqali ichki talabni susaytirish maqsad qilingan. Biroq bu chora iqtisodiy faollik va kreditlash hajmiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

3. Narx nazorati va subsidiyalar: Energetika va oziq-ovqat sohalarida narxlarni vaqtincha tartibga solish choralari qo‘llanilgan. Biroq bu chora qisqa muddatli bo‘lib, uzoq muddatda bozordagi disbalansni kuchaytirishi mumkin.

4. Valyuta kursining bosqichma-bosqich erkinlashtirilishi: Erkin konvertatsiyaga o‘tish eksport-import muvozanatini ta’minlashga yordam beradi, biroq bu ham import narxlarining oshishiga olib kelmoqda.

Xulosa: O‘zbekiston iqtisodiyotida inflyatsiya darajasi barqaror rivojlanishga jiddiy tahdid soluvchi omillardan biridir. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, inflyatsiya ko‘rsatkichlariga ichki talabning ortishi, importga bog‘liqlik, valyuta kursining o‘zgarishi va narxlar barqarorligining zaifligi salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Hukumat tomonidan olib borilgan pul-kredit va fiskal siyosat muayyan ijobiy natijalar bergan bo‘lsa-da, inflyatsiyani izchil nazoratga olish uchun ishlab chiqarishni rivojlantirish, energetika samaradorligini oshirish va inflyatsion kutilmalarni boshqarish bo‘yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. B.T.Salimov, M.S.Yusupov ,,Mikroiqtisodiyot’’ darslik.Toshkent (2021y).

2. E.I.Ergashev, N.S.Kasimova, U.K.Muxtorova, G.X.Nazarova, M.E.Jabborov ,,Makroiqtisodiyot’’ o’quv qo’llanma.Toshkent (2018y).

3. www.stat.uz –O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo’mitasi veb sayti.

4.www.wordbank.org-Jahon banki ma’lumotlari.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH.

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna

TDIU Andijon fakulteti katta o’qituvchisi

Maxmudov Farrux Rustamjon o’g’li
TDIU Andijon fakulteti 3-bosqich
“Soliqlar va soliqqa tortish” yo’nalishi talabasi
mfarruh070@gmail.com
tel:(94)193-43-03

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va raqamli texnologiyalarning hududiy iqtisodiy o‘sishiga ta’siri o’rganilgan. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi global va mahalliy iqtisodiy tizimlarda o‘zgarishlarga olib kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, hududlarning iqtisodiy - ijtimoiy rivojlanishi raqamli texnologiyalar yordamida yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli iqtisodiyotning o‘sishi va unga moslashuvining turli hududlarda qanday amalga oshirilganligi va bu jarayonning ijtimoiy - iqtisodiy natijalari o‘rganiladi. Raqamli iqtisodiyotning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga qanday ta’sir qilishi, mavjud muammolar va ular bilan bog‘liq yechimlar ko‘rsatiladi.Tadqiqot natijalari hududiy strategiyalarni shakllantirishda va raqamli transformatsiyaning samaradorligini oshirishda foydali bo‘ladi.

Kalit so’zlar: Raqamli iqtisodiyot, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, raqamli texnologiyalar, iqtisodiy o‘sishi, hududiy strategiyalar, raqamli transformatsiya.

Аннотация: В данной статье рассматривается социально-экономическое развитие регионов в условиях цифровой экономики и влияние цифровых технологий на экономический рост регионов. Стремительное развитие цифровой экономики приводит к изменениям в глобальных и локальных экономических системах. В связи с этим экономическое и социальное развитие регионов создает новые возможности с помощью цифровых технологий. Изучено, как осуществлялся рост и адаптация цифровой экономики в разных регионах и социально-экономические результаты этого процесса. Как цифровая экономика влияет на социально-экономическое развитие, показаны существующие проблемы и пути их решения. Результаты исследования будут полезны при формировании региональных стратегий и повышении эффективности цифровой трансформации.

Ключевые слова: Цифровая экономика, социально-экономическое развитие, цифровые технологии, экономический рост, региональные стратегии, цифровая трансформация.

Abstract: This article examines the socio-economic development of regions in the digital economy and the impact of digital technologies on regional economic

growth. The rapid development of the digital economy is leading to changes in global and local economic systems. In this regard, the economic and social development of the regions is creating new opportunities with the help of digital technologies. How the growth and adaptation of the digital economy was implemented in different regions and the social and economic results of this process are studied. How the digital economy affects socio-economic development, the existing problems and their solutions are shown. The results of the research will be useful in forming regional strategies and increasing the effectiveness of digital transformation.

Keywords: Digital economy, socio-economic development, digital technologies, economic growth, regional strategies, digital transformation.

Raqamli iqtisodiyot - bu xo‘jalik faoliyatini yuritish bo‘lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko‘rinshidagi ma’lumotlar bo‘lib, katta hajmdagi axborotlarni qayta ishlash va shu qayta ishlash natijasini tahlil qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, mahsulotlarni yetkazib berishda oldingi tizimdan samaraliroq yechimlar tatbiq qilishdir. Boshqacha qilib aytgancha, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko‘rsatish, elektron to‘lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlanishi bilan bog‘langan faoliyatdir. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot global iqtisodiy tizimni boshqarishda yangi raqamli texnologiyalar yaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “Tarmoq va hudud rahbarlari raqamlashtirishsiz natija, rivojlanish bo‘lmasligini tushunib yetishi shart. Barcha darajadagi rahbarlar buni o‘ziga kundalik vazifa sifatida belgilab, raqamlashtirish sohasini alifbosidan boshlab chuqur o‘rganishi kerak”. Raqamli iqtisodiyotning global dunyoda muhimlik darajasi oshib bormoqda. Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotning barcha soha va tarmoqlariga o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, tarmoq va sohalardagi logistika hamda tashkiliy xarajatlarni qisqartirishda, hamda mehnat unumdorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Fikrimizcha raqamli iqtisodiyot – iqtisodiy resurslar taqchilligi sharoitida raqamli texnologiyalar yordamida amalga oshiriladigan va boshqariladigan iqtisodiy faoliyat. Har qanday iqtisodiy tizim oldida turgan asosiy muammo bu resurslar taqchilligi bilan bog‘liq raqamli iqtisodiyotda ham asosiy e’tibor ushbu muammoni hal qilishga qaratilmog‘i lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020-yildaigi PF–6079-sonli “RAQAMLI IQTISODIYOT–2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni iqtisodiyot tarmoqlari, ijtimoiy soha va

davlat boshqaruvi tiziming jadal raqamli rivojlanishini ta’minlash, shu jumladan, elektron davlat xizmatlarini ko‘rsatish mexanizmlarini yanada takomillashtirish maqsadida qabul qilindi. Mazkur farmon nafaqat raqamli industriyani jadal rivojlantirish, milliy iqtisodiyot tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, shuningdek, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning turli sohalarida axborot tizimlari, elektron xizmatlar va boshqa dasturiy mahsulotlar joriy etishda ham yuqori darajada ahamiyatlidir. Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda jamoatchilik nazoratini e’tiborsiz qoldirib bo‘lmaydi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida jamoatchilik nazoratini amalga oshirishning zamonaviy shakllarini amaliyotga joriy etish dolzarb vazifadir.

Raqamli iqtisodiyotning quyidagi afzalliklari ajratiladi.

• mehnat unumdorligini 40 % gacha oshirishi taxmin qilinadi;

• raqamli iqtisodiyot juda katta miqdordagi mashina o‘qishi mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni (raqamli ma’lumotlar) to‘plash, foydalanish va tahlil qilish qobiliyatiga ega;

• onlayn platformalar orqali sotiladigan yangi ish shakllarining yuzaga kelishi;

• raqamli transformatsiya maxsus xizmatlar uchun savdo infrastrukturasining o‘zgarishi;

• sanoat mahsulotlari eksporti endilikda AKT mahsulotlari va xizmatlariga bog‘liq bo‘lib qolmoqda;

• raqamli iqtisodiyot juda qisqa vaqt ichida ulkan boyliklarni keltirib chiqardi, ammo bu boylik oz sonli shaxs, kompaniya va mamlakatlar atrofida to‘plangan. Amaldagi siyosat va qoidalar asosida ushbu traektoriya davom etishi mumkin, lekin bu tengsizlikning kuchayishiga olib keladi.

Shu bilan birga ushbu iqtisodiyotning ayrim ziddiyatli tomonlari ham mavjud. Ular quyidagilar:

• yangi texnologiyalar, ayniqsa sun’iy intellekt, muqarrar ravishda mehnat bozorida katta o‘zgarishlarga olib keladi, jumladan, ba’zi tarmoqlarda ish o‘rinlarining yo‘qolib ketishi va boshqalarida keng miqyosda imkoniyatlar yaratilishiga olib keladi;

• raqamli iqtisodiyot bir qator yangi va turli xil ko‘nikmalar, ijtimoiy himoya siyosatining yangi avlodi, ish va bo‘sh vaqt o‘rtasidagi yangi munosabatlarni talab qiladi;

• raqamli iqtisodiyot, shuningdek, kiberxavfsizlik buzilishlaridan tortib noqonuniy iqtisodiy faoliyatga ko‘maklashish va shaxsiy hayotning maxfiy tushunchalariga qadar yangi xavflarni keltirib chiqaradi.

Raqamli iqtisodiyot deyarli hamma narsaga oid juda katta miqdordagi mashina o‘qishi mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni (raqamli ma’lumotlar) to‘plash, foydalanish va tahlil qilish qobiliyatiga asoslangan holda katta tezlikda rivojlanishda davom etmoqda.

Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy o‘sishida jamoatchilik nazoratini o‘rnatish va jamoatchilik nazoratini raqamli zamonaviy shakllarda tashkil etish ishlari bir necha yillar oldin davlatimiz tomonidan katta e’tiborga olingan bo‘lib, bunga misol sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.03.2020-yildagi PQ-4642-sonli “Toshkent shahrida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroridir. Mazkur qaror bilan 2020-yil 1-mayga qadar shahar infratuzilmasining holati, davlat xizmatlarining sifati va boshqa masalalar yuzasidan jamoaatchilik nazoratini tahskil etish uchun “Xalq nazorati” portali va mobil ilovasi ishga tushirildi. Jamoatchilik nazoratiga turli-tuman ta’riflar berilgan. Jamoatchilik nazoratining asosiy xususiyatlarini qamrab oladigan quyidagicha ta’rifdan foydalanish o‘rinliroq bo‘ladi: Jamoatchilik nazorati – jamoat birlashmalari tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatining amaldagi qonunlarga mosligini aniqlash va baholash bo‘yicha yuritadigan faoliyat.

Hozirgi vaqtga qadar mamlakatimizda quyidagi jamoatchilik nazoratiga oid bir qator me’yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

1.“Jamoatchilik nazorati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 2018-yil 12-aprel

2. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga jamoatchilik nazoratini kuchaytirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining Qonuni 2019-yil 29-avgust .

3.“Davlat organlari va tashkilotlarining faoliyati ochiqligini ta’minlash, shuningdek, jamoatchilik nazoratini samarali amalga oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni 2021-yil 16-iyun.

4.Konstitutsiya va qonun ustuvorligini ta’minlash, bu borada jamoatchilik nazoratini kuchaytirish hamda jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 2019-yil 13-dekabr.

5.“Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlar ustidan jamoatchilik nazorati samaradorligini, shuningdek, fuqarolarning demokratik o‘zgartirishlardagi faolligini oshirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori 2019-yil 4-oktabr.

Jamoatchilik nazorati uzoq tarixga ega bo‘lsa ham, uni ilmiy tushuncha sifatida fanga ijtimoiy psixologiyaning asoschilaridan bo‘lgan T.Tard olib kirdi. Uning

talqinida mazkur tushuncha jinoyatchining xulq-atvorini me’yoriy qoidalar doirasiga qaytarish uchun qo‘llaniladigan usullar majmuini ifodalagan. Keyinroq, bu tushunchaning mazmuni ancha kengaydi. Bunday kengayish amerikalik sotsiologlar E.Ross va R.Park tadqiqotlari tufayli yuz berdi. Ularning talqinida jamoatchilik nazorati individga uning xulq-atvorini ijtimoiy me’yorlarga mos keltirish maqsadida o‘tkaziladigan ta’sirni anglatadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib aytish mumkinki, jamoatchilik nazorati ijtimoiy tizimning o‘zini o‘zi tartibga solish usulidir. Mazkur usul huquqiy me’yorlar yordamida hamda mazkur tizimning tarkibiy qismlari orqali tartib va barqarorlikni ta’minlash maqsadida o‘tkaziladi. Jamoatchilik nazoratini jamiyatni raqamlashtirish asosida tashkil etish natijasida hududlarda olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar ko‘lamini kengaytirish, jamiyat a’zolarida ma’suliyat hissini oshirish va hududlar rahbarlarini mazkur hududlar aholisi bilan keng qamrovli muloqotini tashkil etishga asosiy zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. https://ijournal.uz/index.php/jartes/article/view/559/1026
2.https://inlibrary.uz/index.php/development_economy/article/download/16450/17162
3. https://lex.uz/mact/-3302438
4. https://soff.uz/product
5. https://adolat.uz/news/raqamlashtirish-rivozhlanishning-muhim-omili
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PV-60-sonli “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, https://lex.uz/uz/docs/-5841063
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 17.03.2020-yildagi PQ-4642-sonli “Toshkent shahrida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish chora-tadbirlari to’g’risida”gi qarori, https://lex.uz/ru/docs/4767514

RAQAMLI VALYUTALARNING JAMIYAT TARAQQIYOTIGA TA’SIRI VA AHAMIYATI

Suyarov ZokirjonErgashevich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik,ijtimoiy-gumanitar vaaniq fanlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi
Bahriddinov Ulugbek Bahridin o’g’li

TDIU Moliya va moliyaviy texnologiyalar
51/24 guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalarining moliya tizimiga ta’sirini tahlil qiladi. Unda raqamli valyutalarning mohiyati, blokcheyn texnologiyasining xususiyatlari va afzalliklari, shuningdek, ushbu texnologiyalarning bank xizmatlari, to‘lov tizimlari va moliyaviy regulyatsiyalarga qanday ta’sir ko‘rsatayotgani muhokama qilinadi. Kelajakda raqamli iqtisodiyot rivojida markaziy banklarning raqamli valyutalari (CBDC), DeFi tizimlari va boshqa texnologik yangiliklarning o‘rni batafsil yoritilgan. Mazkur maqola raqamli texnologiyalar va moliya sohasidagi yangi imkoniyatlarni o‘rganishga qiziqqan o‘quvchilar uchun foydali ma’lumot beradi.

Kalit so‘zlar: Raqamli valyutalar, blokcheyn texnologiyasi, moliya tizimi, kriptovalyutalar, smart-kontraktlar, raqamli iqtisodiyot

Global tranzaksiyalar bugungi kunda raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalari moliya tizimida yangi davrni boshlab bermoqda. Ushbu texnologiyalar nafaqat to‘lov tizimlari va moliya institutlarini o‘zgartirmoqda, balki iqtisodiyotning turli sohalarida inqilobiy yangiliklarni keltirib chiqarmoqda. Maqolamda raqamli valyutalar va blokcheynning mohiyati, moliya tizimiga ta’siri va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari haqida batafsil fikrimni yuritaman.

Raqamli valyutalar – bu faqat elektron shaklda mavjud bo‘lgan to‘lov vositalari. Ular asosan markazlashmagan (decentralized) bo‘lib, blokcheyn texnologiyasiga asoslangan. Eng mashhur raqamli valyutalardan biri – Bitcoin, 2009-yilda Satoshi Nakamoto tomonidan ishlab chiqilgan. Shuningdek, Ethereum, Ripple va boshqa kriptovalyutalar ham ommalashgan. Raqamli valyutalarning asosiy xususiyatlari:

1. Markazlashmagan boshqaruv: Raqamli valyutalar hukumat yoki markaziy bank tomonidan boshqarilmaydi.
2. Tezkor va global tranzaksiyalar: Pul o‘tkazmalari chegarasiz va qisqa vaqt ichida amalga oshiriladi.
3. Xavfsizlik: Kriptografik algoritmlar tufayli tranzaksiyalarni soxtalashtirish deyarli imkonsiz.
4. Past xarajatlar: An’anaviy bank tizimlaridan farqli ravishda tranzaksiya komissiyalari pastroq.

Blokcheyn texnologiyasining mohiyati va afzalliklari

Blokcheyn – bu raqamli ma’lumotlarni xavfsiz saqlash va o‘zgarmasligini ta’minlash uchun yaratilgan texnologiya. U tranzaksiyalarni bir nechta tugunlar

(nodelar) orqali tasdiqlash tizimiga asoslangan. Asosiy xususiyati – ma’lumotlar zanjiri bir marta yozilganidan keyin o‘zgartirib bo‘lmaydi. Blokcheyn va raqamli valyutalarning moliya tizimiga ta’siri .Blokcheyn va raqamli valyutalar moliya tizimining turli jihatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda:

Bank xizmatlarini optimallashtirish: Blokcheyn texnologiyasi banklarning ish jarayonlarini soddalashtirishga yordam beradi. Masalan, xalqaro pul o‘tkazmalari blokcheyn asosida an’anaviy tizimlarga qaraganda arzonroq va tezroq amalga oshiriladi.

Markazlashmagan moliya tizimining jamiyatga beradigan afzalliklari

DeFi tizimlari oraliq vositachilarni yo‘q qilib, moliyaviy xizmatlarni bevosita foydalanuvchilarga taqdim etadi. Bu kredit olish, omonat qo‘yish va boshqa moliyaviy operatsiyalarni oddiyroq qiladi.Raqamli valyutani boshqarish qulay va ishonchli bo’lib jamiyatda mavjud moliyaviy ehtiyojlarni tez va qulay qondirishga xizmat qiladi .Raqamli valyutalarning keng tarqalishi moliyaviy regulyatsiyalarni yangilashni talab qilmoqda. Hukumatlar va moliyaviy tashkilotlar ushbu texnologiyalarni nazorat qilish uchun yangi qoidalarni ishlab chiqmoqda.

To‘lov tizimlarini rivojlantirish imkoniyatlari va istiqbollari raqamli valyutalar orqali to‘lovlarni qabul qilish global savdoni soddalashtiradi va yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa. Raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalari moliya tizimida inqilobiy o‘zgarishlarni boshlab berdi. Ularning keng ko‘lamda qo‘llanilishi moliya institutlarini raqamlashtirishga, jarayonlarni soddalashtirishga va moliyaviy xizmatlarga kirishni kengaytirishga xizmat qiladi. Kelajakda ushbu texnologiyalar yanada rivojlanib, global iqtisodiyotga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda. Shu sababli, raqamli valyutalar va blokcheyn texnologiyalariga oid bilimlarni o‘zlashtirish hozirgi davrning dolzarb ehtiyojidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. https://bitcoin.org/bitcoin.pdf

2. Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin is Changing Money, Business, and the World. Penguin Random House.

3. Casey, M. J., & Vigna, P. (2018). The Truth Machine: The Blockchain and the Future of Everything. St. Martin’s Press.

4. International Monetary Fund (IMF). (2021). The Rise of Digital Money. IMF Report. https://www.imf.org (https://www.imf.org/)

5.Suyarov Zokirjon Bahriddinov Ulug’bek moliyaviy sektorda sun’iy intelektning o‘rni va uning moliya sektoriga ta’siri

YASHIL IQTISODIYOT RIVOJLANISH VA FAROVONLIK ASOSI

Suyarov Zokirjon Ergashevich
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi
Azimov Shahriyor
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya- Ushbu maqolada yashil iqtisodiyotning mamalakatimiz ijtimoiy iqtisodiy taraqqiyotidagi o‘rni va ahamiyati yoritilgan. Yashil iqtisodiyotning asosiy xususiyatlari va uning iqtisodiy taraqqiyot hamda jamiyat farovonligini taminlashdagi o‘rni tahlil etilgan.

Kalit so’zlar: Yashil iqtisodiyot, yashil makon, ekologik, atmosfera, energiya

Kirish.

Yashil iqtisodiyot - bu ekologik xavf va hatarlarni hamda ekologik tanqislikni kamaytirishga qaratilgan atrof-muhitga daql qilmasdan barqaror rivojlanishni asosiy maqsad qilgan iqtisodiy tizimdir. Yashil iqtisodiyot ekologik jarayonlar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, siyosiy jihatdan qo'llaniladigan ilmiy yo'nalishga anglatadi. Iqtisodiyot yashil bo'lishi uchun nafaqat samarali, balki adolatli bo'lishi lozim. Adolatlilik global va mamlakat darajasidagi tenglik o'lchovlarini tan olishni resurslarni tejaydigan va ijtimoiy jihatdan qamrab oluvchi iqtisodiyotga adolatli o‘tishni ta'minlashni nazarda tutadi.

Yashil iqtisodiyotning an`anaviy iqtisodiy rejimlardan ajratib turadigan xususiyati - bu tabiiy kapital va ekologik xizmatlarni iqtisodiy ahamiyatga ega sifatida bevosita baholashni anglatadi. Yashil iqtisodiyot bilan bog`liq bo`lgan stiker va ekologik belgilar an`anaviy iqtisodiyot tizimlaridan farqli ravishda iste'molchilar oldida atrof-muhitga do'stona munosabat va barqaror rivojlanish ko'rsatkichlari sifatida namoyon bo`ladi. Ko'pgina sanoat tarmoqlari globallashuv sharoitida iqtisodiyotni yashillashtirish amaliyotini targ'ib qilish uchun ekologik toza standartlarini qabul qila boshlaydi. Barqarorlik standartlari sifatida ham tanilgan bu standartlar sotib olingan mahsulotlar atrof-muhitga va ularni ishlab chiqaruvchi odamlarga zarar yetkazmasligini kafolatlaydigan maxsus qoidalardir. Ekologik toza standartlari o'rmon

xo'jaligi, qishloq xo'jaligi, tog'-kon sanoati yoki baliqchilik kabi iqtisodiy sohalariga asosiy e'tibor qaratishni taqazo etadi. Suv manbalari va biologik xilma-xillikni muhofaza qilishda yoki issiqxona gazlari emissiyasini kamaytirish kabi ekologik omillarga e'tibor qaratish yashil iqtisodiyotning asosiy xususiyatini belgilaydi. Yashil iqtisodiyot sharoitida xodimlarning ijtimoiy himoyasi va huquqlarini qo'llab-quvvatlash asosiy ijtimoiy mezon bo`lib, ishlab chiqarishni va xizmat ko`rsatish sohalarini rivojlantirishning innovatsion yo‘nalishlarini izlab topishni taqazo etadi.

2019-2030-yillarga mo`ljalangan O‘zbekiston Respublikasining yashil iqtisodiyotga o'tish to`g`risidagi strategiyasida:

Mamlakatimizda iqtisodiy tarkibiy o'zgarishlarni chuqurlashtirish, iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarini modernizatsiyalash va diversifikatsiyalash, hamda hududlarni bir maromda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish belgilangan. 2024-yilning iyul oyida Toshkent shahrida "Yashil" iqtisodiyotning normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi sheriklik munosabatlarini samarali yo‘lga qo‘yish orqali innovatsion yashil investitsiyalarni qo‘llabquvvatlashga qaratilgan Yevropa va MDH davlatlarining "Yashil" iqtisodiyot bo‘yicha amaliy konferensiyasi o‘tkazildi. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida iqlim o‘zgarishlari sharoitida samarali, tejamkor va ekologik xavfsiz iqtisodiyotni ta'minlashda o‘zaro bog‘liq bo‘lgan muammolar mavjudligi namoyon bo‘ladi.

1. Texnologik modernizatsiyalash va moliyaviy mexanizmlarni rivojlantirish orqali iqtisodiyotning energiya samaradorligini oshirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

2. Davlat investitsiyalari va xarajatlarining ustuvor yo‘nalishlariga ilg‘or xalqaro standartlarga asoslangan “Yashil” mezonlarni kiritish zaruriyati yuzaga chiqmoqda.

3. Davlat tomonidan rag‘batlantirish mexanizmlarini, davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni faollashtirish orqali yashil iqtisodiyotga o‘tish yo‘nalishlariga ehtiyoj sezilmoqda.

4. Ta’limga investitsiyalar kiritishni rag‘batlantirish, yetakchi xorijiy ta’lim muassasalari va ilmiy-tadqiqot markazlari bilan hamkorlikni rivojlantirish hisobiga “Yashil” iqtisodiyotdagi mehnat bozori bilan bog‘liq kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini yo‘lga qo‘yish davr talabiga aylanmoqda.

2019-2030-yillarda O‘zbekiston Respublikasining “Yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasining ustuvor yo‘nalishlari quyidagilarga qaratilishi dolzarblik kasb etmoqda.

Iqtisodiyotning bazaviy tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish;

Energiya resurslari iste’molini diversifikatsiyalash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni targ`ib etish.

Iqlim o‘zgarishi oqibatlariga moslashish va ularni yumshatish uchun tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirib borish.

Yashil iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlashning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini tadbiq etish.

Atrof muhitni muhofaza qilish tog`risida

So‘nggi yillarda mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog‘lig‘iga zararli ta’sirini oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda. Mamlakatimiz miqyosida “Yashil makon” umummilliy loyihasi amalga oshirilmoqda, davlat o‘rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar qimmatbaho navlarining kesilishiga muddatsiz moratoriy amal qilmoqda. Shu bilan birga, respublikada hudud rahbarlari, ekologiya va atrof-muhitni hamda huquqni muhofaza qilish organlarining e’tiborsizligi natijasida sohada o‘tgan davrda jiddiy kamchiliklarga yo‘l qo‘yilgan. Ayrim hollarda esa tabiatga va jamiyatga tiklab bo‘lmas darajada zarar yetkazilgan. Hududlarda, ayniqsa, shaharlarda havo ifloslanishi bo‘yicha holat tobora yomonlashib bormoqda, atmosferaga chiqariladigan tashlanmalarning yukini kamaytirish bo‘yicha tizimli ishlar yo‘lga qo‘yilmagan.

2024-yilda daraxtlar va butalarni kesilishiga e’lon qilingan moratoriyga qaramay 44 mingga yaqin, shundan 9,5 mingga yaqin qimmatbaho daraxtlar noqonuniy kesilishi natijasida tabiatga 36 milliard so‘mlik zarar yetkazilgan daraxtlarning ildiz tizimlarini beton va asfalt bilan qoplash, ularga turli elektr chiroq va reklama moslamalarini ilib qo‘yish daraxtlarning jiddiy shikastlanishiga sabab bo‘lmoqda. Jamiyatda hayvonlarga, shu jumladan, uy hayvonlari va qarovsiz hayvonlarga shafqatsiz munosabatda bo‘lish holatlari ko‘payib bormoqda, ularni identifikatsiyalash, vaksinatsiyalash va sterilizatsiyalashning zamonaviy tizimiga ehtiyoj sezilmoqda. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda chorva mollari nazoratsiz va tizimsiz boqilishi holatlarining ortib borishi, yer osti suvlaridan ilmiy asoslarsiz foydalanish ekotizimlarning buzilishiga, katta yer maydonlari degradatsiyasining ortishiga hamda ularning cho‘llanishiga olib kelmoqda, oqibatda iqlim o‘zgarishining ta’siri kuchaymoqda, insonlar hayoti va sog‘lig‘iga xavf tug‘ilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi LEX.UZ
2. Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi rasmiy veb sayti

3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrdagi PQ-436-son qarori
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 30.11.2024 yildagi 804-son
5. Suyarov Zokirjon, Shahriyor Azimov. Yashil iqtisodiyot taraqqiyot va farovonlik garovi. Образование наука и инновационные идеи в мире https://scientific-jl.org/obr Выпуск журнала №-59 Часть–9_ Декабрь –2024 19.

AHOLINI ISH BILAN BANDLIGINING EKOLOGIK VA IJTIMOIY-IQTISODIY OMILLARI

Andijon davlat texnika instituti
3-kurs k53-guruh Buxgalteriya hisobi va audit
(tarmoqlar bo‘yicha) yo’nalishi talabasi
Rustamov Xurshidbek Marufjon o‘g‘li

Annotatsiya: Mazkur maqolada ishchi kuchlarini maqsadga muvofiq holda o‘z o‘rinlariga joylashtirish, va aholini ish bilan ta'minlash va uni amalga oshirish yo‘llarini qidirib topish hamda ularni joriy qilish bilan bog‘liq tadbirlarni belgilash ijtimoiy barqarorligini rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishdagi mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo‘yicha amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning natijalari ifodalangan. Shuningdek, maqolada mazkur masala yuzasidan muallif tomonidan shakllantirilgan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar o‘z ifodasini topgan.

Kirish. Jamiyat taraqqiyoti va istiqboli ko‘p jihatdan uning a'zolari bo‘lishi buyuk yaratuvchilik qudratiga ega bo‘lgan xalqning turmushi, yashash tarzini uning faoliyatiga ko‘p jihatdan bog‘liqdir. Binobarin inson uchun mehnat qilish, ish o‘rniga ega bo‘lishdek ulug‘ ne'mat yo‘q. Shunday ekan, aholini ish bilan ta'minlash boshqacha aytganda, ularning mehnat qobiliyatlari yashash sharoitlarini hisobga olgan holda, qonun bilan cheklangan mehnat faoliyatlarga jalb qilish aholining kam daromadli qatlamlarini ijtimoiy himoya qilishning asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Ishchi kuchlarini maqsadga muvofiq holda o‘z o‘rinlariga joylashtirish, va aholini ish bilan ta'minlash va uni amalga oshirish yo‘llarini qidirib topish hamda ularni joriy qilish bilan bog‘liq tadbirlarni belgilash ijtimoiy barqarorligini ta'minlashning muhim omilidir.

Aholining ish bilan bandligini amalga oshirish o‘z navbatida bir qator masalalarni yechish va muammolarni hal qilishni hech bo‘lmaganda mazkur muammolarni oldini olishni takozo etadi. Ana shunday muammolardan biri ekologik muammodir.

Ma'lumki, inson tabiat borlig‘idan alohida yashay olmaydi. Tabiat borlig‘idan inson o‘zining tabiiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondiradi. Kiyim, oziq-ovqat va toza havo, toza suv, quyinki barcha-barcha zaruriy ehtiyojni tabiat komponentlari bo‘lgan, havo, yer, suv, o‘simlik va hayvonot olamini oladi. O‘z navbatida insoniyat jamiyati moddiy ne'matlar yaratish omili bo‘lgan mehnatsiz mavjud bo‘la olmaydi. Mehnat esa u yoki bu darajada kishilar tomonidan tabiiy komponentlarga ta'sir etishdir. Mehnatning natijasi ba'zan insoniyat kutmagan natijalarga olib keladi.

Tabiat komponentlarning ish faoliyatiga putur yetadi: ular orasidagi tabiiy bog‘lanishlar uziladi; ekosistemalarning biomahsuldorligi pasayadi; o‘rmonzorlar kamayadi buning oqibatida erdagi kislorodning umumiy miqdori kamayib boradi va h.k. Bu tarixiy o‘zgarishlar bilan bog‘liq bo‘lgan ekologik jarayon bo‘lsa, o‘z o‘rnida bu jarayonlar kishilarning ijtimoiy ruhiy hamda maishiy turmush sharoitiga ham keskin salbiy ta'sir o‘tkazadi. Avvalo ularning salomatligiga so‘ngra esa ularning mehnati samarasi, unumdor yerlarning kamayishi hisobiga yoki erni meliorativ holatini muntazam buzilib borishi oqibatida ekin maydonlarining keskin kamayishiga, qishloq xo‘jalik mahsulotlarining sifat va samaradorligining pasayishiga olib keladi, ekosistemadagi o‘zaro ta'sirlar ijtimoiy hayotda ham o‘zini aks ta'sirini ko‘rsatib, ma'lum maqsadda kishilarni turmush darajasiga, ularni ish bilan ta'minlanishiga va hatto ijtimoiy infratuzilmalar faoliyatini mutanosib yo‘lga qo‘yishga ham xalaqit berishi mumkin. Ijtimoiy ishlab chiqarishning atrof-muhitga ta'siri hamma vaqt ham sezilarli darajada bo‘lgan. Biroq ilgari ishlab chiqarish jarayoniga ham juda kam mehnat vositalari jalb etilib inson va biosfera o‘rtasidagi munosabatlarda muvozanat unchalik buzilmagan. Er yuzida aholisining ko‘payishi va ilmiy texnika taraqqiyoti sharoitida keskin o‘zgarib ketgan atrof-muhit insonga salbiy ta'sir ko‘rsatmoqda.

Ayniqsa, insonning xo‘jalik yuritish faoliyati tufayli biosferaning o‘zgarishi juda katta tezlikda bormoqda. Insonning tabiiy jarayonlarga ana shunday munosabatda bo‘lishi orqali XXI asr boshlariga kelib, umumbashariy, mintaqaviy, mahalliy ekologik muammolar avj olib ketdi. Bular ichida: yoqilg‘i muammosi, energetika resurslarining kamayib borishi hozirni o‘zidayoq xavf solmoqda, tabiiy gaz va neft 90-100 yil, toshko‘mir 120 yilgacha yetishi taxmin qilinmoqda. Keyingi 100 yil ichida yer yuzining o‘rtacha harorati 0,5-1,0 gradusga ortganligi aniqlangan. Bu atmosfera CO2 miqdorining ortib borishi tufaylidir. Atmosferaning sanoat va avtotransportdan chiqqan chiqindilar bilan zaharlanishi shunday davom etsa, keyingi yillarda yer yuzining harorati 1,5-4,5 gradusga ortishi mumkin. Iqlimning bunday o‘zgarishi, cho‘llanish jarayonining jadallashuvini, yomg‘irliklar, geografik zaxiralar siljishini va dengiz okeanlar suv sathining ko‘tarilishini muzliklarning erishini tezlashtiradi.

Atmosferaga har yili odam boshiga 300 kg har xil chiqindilar chiqariladi. Bitta avtomobil bir yilda 100 kg zaharli gazlarni atmosferaga chiqaradi. Sanoatda keng ko‘lamda freonlardan foydalanish, azotli o‘g‘itlar, aviatsiya gazlari, atom bombalari portlatishlar atmosferada ozon to‘planishiga sabab bo‘ldi. Bu esa “ozon tuniqi”ning hosil bo‘lishiga olib keldi. .[5]

Bu omil nafaqat mutaxassislarni balki mamlakat aholisini ham tashvishga solmoqda. Bu salbiy holat esa yana insonning yaratuvchilik faoliyati ilm-fan yutuqlarining natijasi bilan bog‘liq ekanligini dalillar yaqqol ko‘rsatadi. Masalan, Amerika Qo‘shma Shtatlaridan to Evropaga yetib kelguncha reaktiv samolyot sakkiz soat ichida 50-75 tonna kislorod sarflaydi. Shuncha miqdordagi kislorodni taxminan 25-30 ming gektar o‘rmon sakkiz soat ichida ishlab chiqarishi mumkin. Vaholanki bugungi kunda dunyo bo‘yicha yog‘ochni qayta ishlash sanoati bir soniyada 40 hektar o‘rmonni kesish qudratiga ega va shunday bo‘lmoqda. Atrof-muhitni ifloslanishi, ekologik tanglik jiddiy iqtisodiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda: aholining turli kasalliklarga chalinishi ortib borishi ijtimoiy ta'minot va sog‘likni saqlashga sarflanayotgan mablag‘larni o‘sib borishi, qishloq xo‘jalik, oziq-ovqat va boshqa mahsulotlarga yetarli darajada ega bo‘lmaslik shular jumlasidandir. 2021 yildagi statistic ma'lumotlarga qaraganda faqat havo sathini ifloslanishi tufayli ko‘rilgan zarar Respublikamiz miqyosiida 22,1 milliard so‘mni tashkil etgan. Uning asosiy qismi esa aholini kasallikka chalinish va uning profilaktikasi sarf-harajatlari bilan bog‘liq. Tabiatni muhofaza qilish, xususan, atmosfera ifloslanishidan saqlash tadbirlarini o‘tkazish moliyaviy mablag‘lar bilan bog‘liq ekanligini aytmaslik ilojimiz yo‘q. So‘nggi o‘n yil davomida havo hududlarini talab darajasidagi normativlarida saqlab turish uchun Respublikamizdagi unga daxldor tadbirlarga jalb qilinadigan investitsiyalar miqdorini 2-2,5 baravariyaga oshirish zarur bo‘ladi. .[6]

Taxminiy hisob-kitoblar shuni ko‘rsatmoqdaki, atmosferani himoya qilishga doir investitsiyalarni oshirish choratadbirlarining iqtisodiy samaradorligi ushbu masaladagi korxonalarni qayta jihozlashga qaraganda ancha yuqori bo‘lmoqda. Ammo istiqbolda ekologik va iqtisodiy samaradorlik bir oz pasayishi mumkin, bunga sabab bir tomondan tarmoq tizimidagi o‘zgarishlar, ya'ni mablag‘larning ko‘proq fondlar tashkil etuvchi tarmoqlarga (kimyo va rangli metallurgiya sohalaridagi tabiatni muhofaza qilish tadbirlari uchun) ajratilishi, ikkinchi tomondan atrof-muhitni himoya qilishga moslashtirilgan texnika va texnologiyalarni murakkablashuvi: masalan chiqindi gazlarni tozalovchi moslamalar sifat va samaradorligini oshirish uchun qo‘shimcha katta mablag‘lar bilan ta'minlash va ularni ayrimlarini chetdan keltirish bilan bog‘liq bo‘lishidadir. Ammo iqtisodiy samaradorlik nisbatan pasayishi atrof-muhitni himoya

qilishga doir investitsiyalarni cheklash yoki to‘xtatib qo‘yish uchun asos bo‘lmasligi kerak. Chunki bu boradagi iqtisodiy samaradorlikdan tashqari ajratilayotgan mablag‘lar ekologik va ijtimoiy samaralar berishi, ya'ni kishilar turmush sharoiti salomatligini saqlashga ham xizmat qilishini unutmishimiz kerak.

Respublikada mavjud kimyo zavodlari, hamda sanoat korxonalari qurilishiga katta mablag‘ sarflangan lekin ular Respublikada ekologik vaziyatni juda yomonlashtirib yubormoqda.

- Necha o‘nlab ajdodlarimizning mehnati bilan obod bo‘lgan, gullab-yashnab turgan vohalarda joylashganligi ayniqsa kishini g‘azablantiradi. Bu o‘rinda gap yangi yuqon kimyo zavodi, Chirq, Farg‘ona, Samarqand va Navoi kimyo korxonalari, boshqa ko‘pgina korxonalar haqida boryapti. Buning ustiga mana shunday azim korxonalar ham aslida dastlabki qayta ishlanadigan mahsulotlarni - nitron, asetat, kaprolaktamni ishlab chiqarishmoqdalar ki, ular ham O‘zbekistondan tashqariga yuborishga mo‘ljallangandir. O‘zbekistonda yetakchi tarmoq hisoblanib kelgan kimyo sanoatining “rivoji” keltirib chiqqan salbiy holatlar to‘g‘risida gapirmaslikni iloji yo‘q, chunki bu korxonalar mahsuloti ishlab chiqarish jarayonida atrof-muhitni va inson salomatligi uchun o‘ta zararli moddalar ajratib chiqarmoqda. Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlar bunday mahsulotlar ishlab chiqaradigan korxonalar qurishdan allaqachon voz kechishgan. Ular bunday korxonalarni Osiyoning bir qator chekka, qolov mintaqalarida katta mablag‘lar evaziga qurishni afzal ko‘radilar.

O‘zbekistonda kasalliklar ma'lum darajada chiqindilarning sifat tarkibi va sanoat turlariga bog‘liqdir. Chunonchi rangli metallurgiya korxonalari chiqindilari ta'sirida yurak, qon-tomir tizimi kasalliklari bilan og‘rish ko‘proq uchraydi. Qora metallurgiya sanoati korxonalari chiqindilari ta'sirida va uning energetika qurilmalari avvalo nafas organlari tizimiga ta'sir ko‘rsatadi. Kimyo va neft kimyosi sanoati korxonalari joylashgan hududlarda allergik kasalliklar keng tarqalgan. .[7]

Respublikamizda chiqindilardan foydalanish darajasi juda past. Ular faqat yer qatlamlari, yer osti va yer usti suvlarini ifloslantirish manbai bo‘libgina qolmay, balki, moddiy manbalarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri yo‘qolishi hamdir. Tozalash inshootlarini yaratish va qo‘llash ma'lum qo‘shimcha xarajatlar bilan bog‘liq bo‘lib va albatta u ishlab chiqarilayotgan asosiy mahsulotning qiymatlashuviga olib keladi. Ma'lumki, okova suv va gaz (havo) chiqindilaridan zaruriy mahsulotlarni ajratib olish, hamma vaqt ham ularni maxsus ishlab chiqarishga nisbatan qimmatga tushgan va qo‘shimcha mehnatni sarf qilishga olib kelgan. Bunda holat, albatta, mahsulotning fond va material sig‘imini kamaytirish va eng asosiysi jonli mehnatning samaradorligini oshirishga

bo‘lgan talabni kuchaytiradi. Chiqindilarni tozalash va zararsizlantirish tizimiga zaruratni anglash va uni joriy etish ekologik, iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-4947 sonli Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 12 sentyabrdagi “Respublika bank tizimini yanada rivojlantirish va barqarorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ – 3270 sonli Qarori
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining “Tijorat banklari kapitalining monandligiga qo‘yiladigan talablar to‘g‘risidagi nizomga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida” Qarori (O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2018 yil 25 aprelda ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 2693-3).
4. Анисимова З.М. Развитие стратегического банковского менеджмента. Дис.канд. экон. наук: 08.00.10. - М, 2014
5. Harvard Business Review (HBR). Сборник «Менеджмент. Стратегии. HR: Лучшее за 2017 год» 5. Г. Бобоназаров. Мавкура ва экологик муаммолар “Мулокот”журнал: 2001 йил 4-сон 21 бет.
6. А.Шох. М.Шох Экономичиеские проблемо’ охрано’ атмосферного воздуха. Проблемо’ экономического роста и структурной политики в Узбекистане. Сборник научно’х статей. Т.1995г. стр 93-94.
7. О.Абдуллаев , З.Тошматов. Узбекистон экологияси : бугун ва эртага. Т. “Фан”, 1992й. 8. Никонец О.Е., Новикова А.А., Хохлова И.В. Стратегия коммерческого банка как концептуальная основа его деятельности // Научно-методический электронно’й журнал «Концепт». – 2016. – Т. 11. – С. 226–230.
9. Лаврушин О.И. Банковский менеджмент: Учебное пособие Ю.Н. Лапугин, Д.Ю. Лапугин. – М.: Эксмо, 2010.
10. (https://www.gazeta.uz/uz/2025/01/24/population-uz/

MAMLAKATIMIZDA SANOAT TARMOQLARIDA TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARINING INNOVATSION FAOLIYATINI BOSHQARISH MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH BOSHQARISH MEXANIZMI

Nasibboyev Fazliddin Sirojiddinovich
“O‘zto‘qimachiliksanoat” uyushmasi

Ishlab chiqarishni muvofiqlashtirish
boshqarmasi boshlig‘i o‘rinbosari
T: 93 785 30 10, 33 337 0100
nfazliddin451@gmail.com

Annotatsiya. Mustaqillik erishilgandan so’ng ushbu sohani rivojlantirish bo‘yicha ko‘plab sa’y-harakatlarni amalga oshirib, **drayver** (driver) sohalardan biriga aylandi. Mustaqillikning ilk davrlarida respublikada ishlab chiqarish sanoatida sanoqli to‘qimachilik korhonali faoliyat ko‘rsatgan bo‘lsa, mustaqillik yillarida ulkan ishlab chiqarish salohiyatiga ega korxonalar tashkil etilib 570 mingga yaqin aholi tarmog’ida bandligi ta’minlanmoqda. Maqolada raqobatbardoshlik omillari, unga tasir etuvchi asosiy yo’nalishlar va to‘qimachilik sohasini rivojlantirish muammolari tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: to‘qimachilik sanoati, paxta, ishlab chiqarishni rejalashtirish, sifatni oshirish, raqobatbardoshlik, samarali raqobat muhiti

To’qimachilik sanaotida keng turdagi yuqori sifatli to‘qimachilik va tikuvchilik mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish, uni ishlab chiqarishni mahalliylashtirishni chuqurlashtirish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. To‘qimachilik va tikuvchilik sanoatini rivojlantirish uchun zarur huquqiy baza va qulay sharoitlar yaratilgan, bu boradagi islohotlarni yanada chuqurlashtirishga qaratilgan Prezident va hukumatning qator qarorlari qabul qilingan. Qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarilishini ko‘paytirish maqsadida, “O‘zbekiston — 2030” Strategiyasini “Yoshlar va Biznesni qo‘llab-quvvatlash yili»da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” PF-37 va “To‘qimachilik va tikuvtrikotaj sanoatini rivojlantirishni yangi bosqichiga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risi”dagi PF-71 farmonlari bilan soha rivoji bo’yicha keng imkoniyatlar berilgan.

To’qimachilik sanoatida ishlab chiqarish zanjirini tashkil etish asosiy omillardan biri bo’lib bunda, qo‘shil qiymatning katta qismi tayyor-trikotaj va tikuvchilik mahsulotlar ishlab chiqarishiga to‘g‘ri keladi. Mamalakatimizda qoshilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilishni oshirishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada xorijdan mijozlar topish va duyoning yetuk brendlarini yurtimizga kirib kelish uchun keng ko’lamda ishlar olib borilmoqda. Yilda ikki bor to’qimachilik sanoati yo’nalishida “UzTextileExpo” ko’rgazmasi o’tkaziladi. Bu ko’rgazmalar diorasida dunyonig yetuk brendlari va haridor (byer/seller)lari ishtirok etadi.

Bu o’z navbatida mahalliy mahsulotlarimizni Dunyo bozorlarida xaridorligi

ortib, raqobat bardoshligi ortib borish hamda “Made in Uzbekiston” (O’zbeikstonda ishlab chiqarilgan) brendi ostida milliy mahsulotlar bilan eksport qilib borishaga erishilmoqda.

Markaziy Osiyo davlatlari ichida ilk bor O’zbekistonda 2024 yilning sentyabr oyida Samarqand shahrida ITMF (xalqaro to’qimachilik ishlab ciqaruvchilari) va IAF (kiyim-kechak) federatsiayalari Xalqaro Forumi tashkil etildi. Bunda, 30 ga yaqin davlatdan 400 dan ortiq brendlar, soursing kompaniyalar va xalqaro tashkilotlar ishtiroki ta’minlanib, mahaliy korxonalar ishtirok etdi.

Ushbu tadbirlarni tashkil etishda sog’lom raqobat, raqabat bardosh bo’lgan tekstil mahsulotlar ishlab chiqarish va korxonalrda jahon talablariga mos bo’lgan innovatsion faoliyatini boshqarish bo’chiya malaka oshirishga erishiladi.

2024 yilida 8,2 milliard dollarlik to‘qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lib, bu yetti yil avvalgiga nisbatan 4,2 barobar ko‘p hisoblanadi. Bugungi kunda 6 mingdan ortiq korxonada 570 ming kishi ish bilan ta’minlangan. Shundan tikuv-trikotaj sohasida **67** foizga yaqin ishchi faoliyat olib boradi.

Qirg‘izitonda tikuv mahsulotlari (ayollar/erkaklar ko‘ylagi va parda mahsulotlari) rivojlangan bo‘lsa, O‘zbekistonda trikotaj yo‘nalishida rivojlangan. Shu bilan birga, Namangan viloyati asosan tikuv mahsulotlari ishlab chiqarilishi yaxshi rivojlanib, kostyum-shim, erkar va ayollar ko‘ylaklari ishlab chiqariladi. Tarmoqdagi eksporti hajmi 2024 yilda 2,9 milliard dollarni tashkil etib, eksport geografiyasi 83 mamlakatga yetgan. Bugungi kunda Respublika bo‘yicha 5,5 mingdan ortiq tayyor tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari faoliyat yuritib, 3,6 mlrd donaga yaqin tikuv-trikotaj mahsulotlari ishlab chiqarish quvvatiga ega[5].Hozirda Respublika bozorlarida sotilayotgan tikuv-trikotaj mahsulotlarining 70 foizi mahalliy korxonalar tomonidan ishlab chiqarilib, aholi extiyojlari qondirilib kelinmoqda.

Mamlakatizda qo’shilgan qiymat ega bo’lgan zanjirlari yakuniy natijaga ham dunyo talabiga ega bo’lgan yuqori sifatli mahsulotlari ishlab chiqarishga yetarli darajada yo‘naltirilmagan. Sababi shundaki, aynan tayyor trikotaj va kiyim-kechak mahsulotlari ishlab chiqaradigan korxonalarda malakali muhandis-texnik kadr yetishmasli yuqori rentabellikdagi ish uchun keng imkoniyatlar yaratilmaydi. Zanjirning har bir bo‘g‘inida qo‘llanilayotgan texnologiyalar, xomashyo va materiallar ichki hamda tashqi bozor talabiga javob beradigan tayyor mahsulotning yuqori sifatini ta’minlash imkonini bermayapti.

Jahon amaliyoti yengil sanoatda qo‘llaniladigan turli xil biznes modellarini

[5] *https://www.gazeta.uz/oz/2024/04/17/textile/*

namoyish etadi - tashqi sharoitlarning o‘zgarishiga eng moslashgan iqtisodiy sohalardan biri. Shu bilan birga, bir qator mahalliy yengil sanoat korxonalari doimiy raqobatdosh ustunliklarni yaratishga yordam beradigan samarali biznes modellarini shakllantira olmadi. Yengil sanoat nafaqat tovar bozorlaridagi, balki ishlab chiqarish omillari – mehnat va kapital bozorlaridagi tarmoqlararo raqobatga ham bardosh berishi kerak.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, eksportga yo‘naltirilgan to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarishni tashqi bozor talablari asosida tashkil etish quyidagi vazifalarni hal qilishni taqozo etadi: korhonalarda innovatsion boshqaruv rag‘batlantirishni kuchaytirish, korxonalarda muhandis-texnik kadrlarni doimiy o’qitish va xorijdan mutaxassislarni jalb qilish, o’quv seminarlarni tashkil etish, eksport mahsulotlari ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish va diversifikatsiya qilish; amaldagi standartlashtirish va sertifikatlashtirish tizimini qayta tashkil etish, xalqaro sifat standartlariga asoslangan sifat menejmenti tizimini joriy etish; doimiy ravishda assortimentni yangilash va kengaytirish, dizayn ishlarini rivojlantirish; maqsadli bozorlarga mos infratuzilmani yaratish orqali xalqaro tovar bozorlarida marketing tadqiqotlari samaradorligini oshirish; eksport mahsuloti ishlab chiqaruvchilarni ularning faoliyati uchun zarur ma’lumotlarni taqdim etish orqali qo‘llab-quvvatlash; xorijiy kapitalni jalb qilish uchun qulay sharoitlar yaratish.

Bozor talablarining o‘zgarishi sharoitida to‘qimachilik korxonalarida eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni tashkil etishda ishlab chiqarish dasturini doimiy ravishda rejalashtirish maqsadga muvofiqdir. Korxonada uzluksiz rejalashtirish iqtisodiymatematik modellar yordamida rejalashtirish davrida har bir mahsulot turini ishlab chiqarish hajmlarini aniqlashga, korxonaning barcha mavjud resurslaridan samarali foydalanishga, shuningdek, mahsulotlarni xaridorlarga o‘z vaqtida yetkazib berishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Razikov A. Perfection of the mechanism of attracting foreign investments in light industry of the Republic of Uzbekistan // European journal of economics and management sciences. 2016. №3. P. 15-17. Xalmatov, T. (2023). Rivojlangan davlatlar milliy iqtisodiyotida yengil sanoat korxonalari holatining tahlili. Iqtisodiyot Va ta’lim, 24(1), 456–462. https://doi.org/10.55439/ECED/vol24_iss1/a71 “O‘zto‘qimachilisanoat” uyushmasi hisobotlari
2. https://www.gazeta.uz/oz/2024/04/17/textile/

THE IMPORTANCE OF THE GREEN ECONOMY IN 2025: ANALYSIS AND PROSPECTS.

Qodirov Baxodir Tursunovich
Senior Lecturer (PhD) at the "Economics" Department
qodirovbahodir0175@gmail.com
Andijan State Technical Institute
Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o’gli
Majoring in accounting and auditing 4-course student
contactuchunmail@gmail.com

Abstract: Green economy has become a crucial global priority in 2025 as nations strive to balance economic growth with environmental sustainability. The year 2025 has been declared the "Year of Environmental Protection and a Green Economy" by President Shavkat Mirziyoyev, emphasizing the urgent need for sustainable development. Uzbekistan has unveiled ambitious plans to raise $10 million through carbon credit trading as part of its 2025 state program, which aligns with the country's long-term "Uzbekistan – 2030" strategy. This paper explores the significance of transitioning towards a green economy, highlighting the key strategies and policies necessary for sustainable growth. The study presents an analysis of current green economic initiatives, evaluates their effectiveness, and discusses future challenges and opportunities in the field. In 2025, the European Commission will intensify efforts to promote the circular economy by updating key directives. China will reach peak greenhouse gas emissions, marking a significant milestone in the global energy transition. Artificial intelligence is increasingly used to tackle environmental challenges, but it also presents new issues. The findings contribute to a deeper understanding of how businesses, governments, and individuals can collaborate to foster a greener, more sustainable future.

Key words: *Green economy, sustainable development, environmental protection, renewable energy, climate change, carbon neutrality, green policies, Uzbekistan, ecological transition, clean technology.*

In recent years, the concept of a green economy has gained momentum as environmental concerns and climate change impact global economic policies. [1] The shift towards a sustainable economic model aims to reduce carbon footprints, enhance resource efficiency, and promote social equity. [2] The President of Uzbekistan noted that air and water pollution, soil erosion, desertification, and excessive use of fossil

fuels contribute to global warming, an increase in natural disasters, and harm to public health. In response, Uzbekistan launched the national initiative "Yashil Makon" three years ago, established the Central Asian University for the Study of the Environment and Climate Change in Tashkent, and initiated two UN resolutions on environmental protection. [3] Additionally, Uzbekistan's 2025 program outlines significant green economy initiatives, including expanding renewable energy to 26% of total power generation, launching 16 green power plants with a combined capacity of 3.5 GW, and implementing small-scale solar panel installations in 35,000 households and 27,000 private and social facilities. [4]

International developments show that in 2025, the European Commission will continue implementing its circular economy strategy under the Green Deal 2.0. New legislative initiatives, such as the Circular Economy Act, the Ecodesign for Sustainable Products Regulation, and the Directive on the Right to Repair, aim to establish a market for secondary materials, reduce waste, and enhance product reparability. A new Packaging Regulation is also expected, setting recycling targets for 2030. China, the world's largest emitter of greenhouse gases, plans to reach peak emissions by 2025. [5] The rapid expansion of solar energy and electric vehicles plays a crucial role in decarbonizing the country's economy. However, coal still dominates the energy mix, requiring significant government measures to reverse this trend. In 2025, artificial intelligence will take on a new role in environmental sustainability. Analysts predict its increasing application in climate risk forecasting, optimization of renewable energy sources, and resource management. However, AI training requires substantial energy consumption, posing additional environmental challenges.

The 2020s began with optimism for rapid climate progress. The temporary reduction in global emissions due to the pandemic appeared to spark real momentum in climate awareness and policy ambitions, culminating in the COP26 agreement in Glasgow in 2021, which pledged to phase down coal consumption and fossil fuel subsidies. However, as global priorities shifted, momentum slowed. [6] By the mid-2020s, greenhouse gas emissions were projected to reach record highs by 2024, emphasizing the urgency of action. Extreme weather events and record global temperatures have underscored the need for immediate intervention. While progress in renewable energy, clean technology, and sustainable policies offers hope, efforts remain insufficient to fully address the pressing climate challenges of this decade.

Methods: This study employs a mixed-methods approach, including a literature review of recent publications on green economy policies, case studies from different countries, and an analysis of statistical data on environmental impact and

economic performance. Qualitative data were gathered from policy reports, while quantitative data were sourced from environmental agencies and economic institutions to assess the effectiveness of green initiatives.

Results: The findings indicate that countries that have implemented green economy strategies have experienced a reduction in carbon emissions, improved energy efficiency, and economic resilience. Renewable energy investments have shown positive economic and environmental impacts, while sustainable agricultural practices have led to better resource conservation. In Uzbekistan, "green" energy is becoming one of the key drivers of the economy, further reinforcing the importance of sustainable development. The government has introduced preferential tariffs for electricity generated from solar, wind, and waste recycling, alongside investments in energy-saving technologies. By the end of 2026, 3,000 small hydropower plants with a total capacity of 164 MW are also expected to be operational. However, challenges such as policy implementation gaps and financial constraints remain significant barriers to large-scale adoption. In 2025, the European Union will implement new regulatory measures to accelerate the circular economy. The Circular Economy Act will establish a market for secondary materials, while the Ecodesign for Sustainable Products Regulation and the Directive on the Right to Repair will promote product longevity and waste reduction. Additionally, the new Packaging Regulation will set recycling targets for 2030. China is expected to reach peak greenhouse gas emissions due to the rapid expansion of solar energy and electric vehicles, which now account for 30% of the domestic market. However, coal still dominates the country's energy mix, requiring further government action to ensure long-term emission reductions. Artificial intelligence is becoming an essential tool for environmental sustainability, enhancing climate risk forecasting, optimizing renewable energy management, and improving waste monitoring. However, its development comes with high energy demands, raising concerns about its overall environmental impact.

Duscussion: The transition to a green economy requires a coordinated effort from governments, businesses, and individuals. Policy incentives, technological advancements, and international cooperation play key roles in accelerating the shift. While developed nations have made significant progress, developing countries face challenges in financing green initiatives. Uzbekistan, in collaboration with neighboring states, has launched a Regional Climate Strategy, demonstrating the importance of regional cooperation in addressing climate challenges. Additionally, the government is working on a long-term carbon neutrality strategy and will publish a five-year Nationally Determined Contribution (NDC) to reduce atmospheric emissions,

including methane emissions from livestock and natural gas extraction. The program also includes green urban development strategies for major tourist cities such as Tashkent, Samarkand, Bukhara, and Khiva, as well as master plans for districts like Amudarya, Chimbay, Mirishkor, Gijduvan, and Romitan. As climate change consequences continue to manifest in 2025, transforming the inevitability of these effects into renewed urgency among world leaders will be critical. The question remains whether 2025 will mark an irreversible turning point for sustainability efforts. While definitive progress may not yet be achieved, one certainty is clear: the window for decisive action is closing, and each passing year brings the world closer to a point where action is no longer optional but imperative.

Despite new regulatory measures, the success of the EU’s circular economy will depend on investment and market readiness. Establishing a unified market for secondary materials and ensuring compliance with recycling and repair regulations require strong financial and logistical support. China’s plan to reach peak emissions by 2025 is a significant milestone, but it does not guarantee a long-term reduction. The country remains heavily reliant on coal, and without sustained policy efforts and investments in clean energy, emissions could stagnate rather than decline. Artificial intelligence presents a dual challenge. While it offers powerful solutions for climate risk forecasting, resource management, and waste reduction, its high energy consumption raises concerns about sustainability. Balancing AI’s benefits with its environmental footprint will require innovations in energy-efficient computing and responsible deployment.

Conclusion: A green economy is not just an environmental necessity but also an economic opportunity. By prioritizing sustainable development, nations can achieve long-term economic growth while preserving natural resources for future generations. The declaration of 2025 as the "Year of Environmental Protection and a Green Economy" highlights the urgency of these efforts. Continued research, policy support, and investment in green technologies will be essential to ensuring a successful global transition. The future of the green economy depends on the coordinated efforts of all sectors of society – governments, businesses, and citizens. International cooperation and innovation in the field of clean technologies can accelerate the transition to sustainable development.

REFERENCES

1. Б.Т.Қодиров “Яшил” иқтсодиётни молиялаштириш механизмлари
2. B.T.Qodirov | “Yashil iqtisodiyot” darslik, 2023.
3. https://gov.uz/en/eco/news/view/28064

4. https://kun.uz/en/news/2025/01/10/uzbekistan-expands-green-economy-initiatives-to-combat-climate-change
5. https://en.ecomondo.com/blog/30449018/7-trends-in-the-green-economy-that-will-define-2025
6. https://www.oxfordeconomics.com/resource/key-climate-and-sustainability-themes-for-2025/

YASHIL IQTISODIYOTDA QUYOSH PANELLARINING ROLI

Qodirov Bahodir Tursunovich
“Iqtisodiyot” kafedrasi katta o’qituvchisi (PhD)
qodirovbahodir0175@gmail.com
Andijon Davlat Texnika instituti
Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o‘g‘li
“Buxgalteriya hisobi va audit” yo‘nalishi 4-kurs talabasi
contactuchunmail@gmail.com

Annotatsiya: Quyosh panellari yashil iqtisodiyotda qayta tiklanadigan energiyaning eng istiqbolli manbalaridan biridir. Shuningdek shamol turbinalari yoki gidroelektr stansiyalari kabi qayta tiklanadigan energiyaning boshqa turlariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega bo’lib ob-havo sharoitlariga kunning vaqtiga yoki geografik joylashuviga bog'liq bo’lmagan hamda past texnik xizmat ko'rsatish xarajatlariga va uzoq ishlash muddatiga ega hisoblanadi. [1] Quyosh panellari innovatsiyalarni rag’batlantirish, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirish, qishloq va chekka hududlarni elektrlashtirish shuningdek aholining hayot sifatini yaxshilash va ijtimoiy taraqqiyotni rivojlantirishda muhim o’ringa egadir.

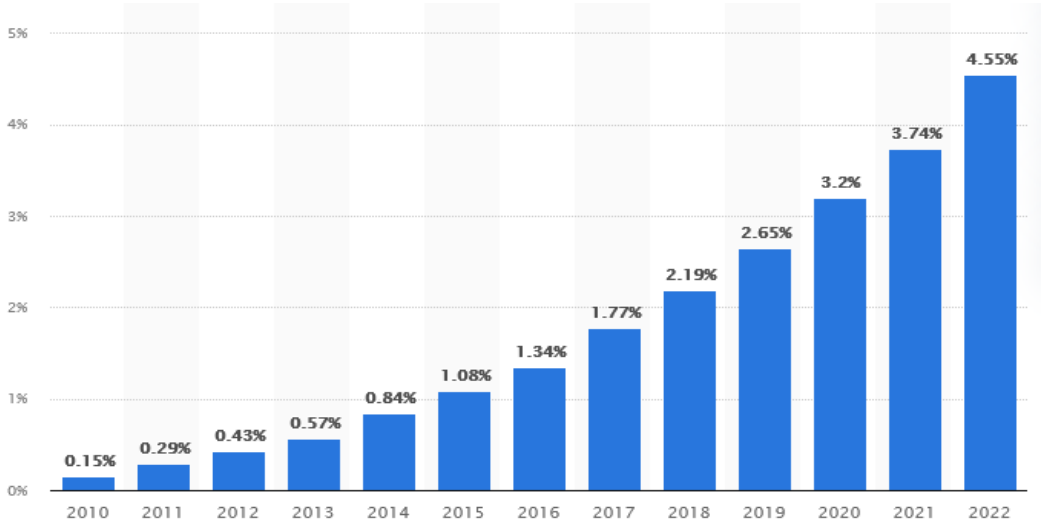
Kalit so’zlar: fotovoltaik, quyosh paneli, elektr, ko’rsatkich, nol senariysi, quvvat ulushi, record daraja, prognoz

Quyosh panellari atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatmasdan quyosh nurini elektr energiyasiga aylantirib beraoladi. Quyosh panellari binolarning tomlariga, to'xtash joylariga, ochiq joylarga va hatto kosmosga o'rnatilishi mumkin. Quyosh panellarining afzalligi shundaki, ular qayta tiklanadigan manbadan - quyosh energiyasidan elektr energiyasini olish imkonini beradi. Quyosh panellari yorug'likni elektr tokiga aylantiradigan fotovoltaik hujayralardan iborat bo’lib quyosh panellari binolarning tomlariga, ochiq joylarga yoki maxsus inshootlarga o'rnatilishi mumkin. Quyosh panellari boshqa energiya turlariga nisbatan bir qator afzalliklarga ega, masalan:

- Ekologik toza. Quyosh panellari atmosferaga zararli moddalar chiqarmaydi, tuproq va suvni ifloslantirmaydi, yoqilg'i qazib olish va qayta ishlashni talab qilmaydi.
- Samaradorlik. Quyosh panellari neft, gaz yoki ko'mir kabi an'anaviy energiya turlarining narxlariga bog'liqlikni kamaytiradi. Shuningdek, yoqilg'ini tashish, saqlash va ta'mirlash xarajatlarini keskin kamaytiradi.
- Mavjudligi. Quyosh panellari quyosh nurlari tushishi imkoni bo'lgan har qanday joyda, hatto uzoq va kam yoritilgan hududlarda ham ishlatilishi mumkin. Shuningdek oflayn rejimda ishlashi yoki markazlashtirilgan elektr tarmog'iga ulanishi mumkin.
- Ishonchlilik. Quyosh panellari ishlash muddati 25-30 yilgacha belgilangan hamda oson texnik zarar ko’rishi yoki korroziyaga uchrashiga moyil hisoblanmaydi. Quyosh panellari iqlim o'zgarishi va ob-havo sharoitlariga ham chidamli hisoblanadi. [2]

Quyosh energiyasi bilan ishlaydigan elektr energiyasi ishlab chiqarish 2022-yilda rekord darajadagi 270 TVT / soatga oshdi, bu 2021-yilga nisbatan 26 foizga o'sishni ko’rsatadi (kelgusida buni batafsil ko’rib chiqamiz).

Rasm 1. 2010 yildan 2022 yilgacha butun dunyo bo'ylab quyosh energiyasidan elektr energiyasini ishlab chiqarish ko’rsatkichi.[6]

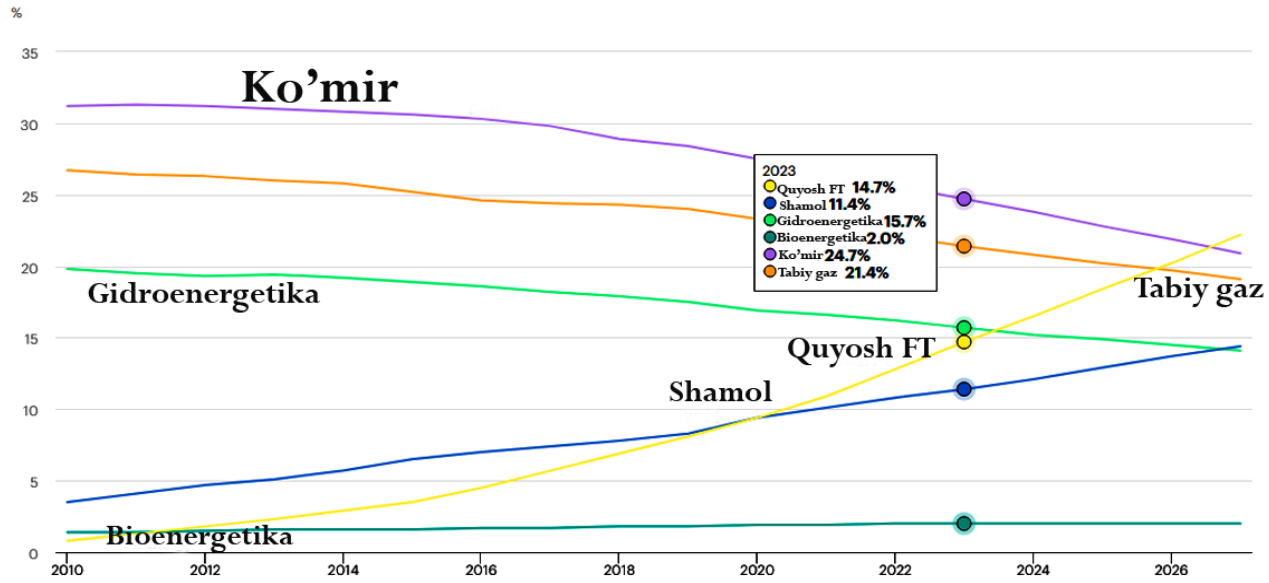
Quyosh PV tizimlari global elektr energiyasi ishlab chiqarishning 4,5 foizini tashkil qiladi va gidroenergetika va shamoldan keyin qayta tiklanadigan elektr energiyasini ishlab chiqarish bo'yicha uchinchi yirik texnologiya bo'lib qolmoqda.[3]

Quyosh energiyasi ishlab chiqarish 2022-yilda rekord darajadagi 270 TVT / soat (26% o'sish) ga oshib, deyarli 1300 TVT / soatga yetdi. 2022-yilda u barcha qayta

[6] *https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/*

tiklanadigan texnologiyalar ichida elektr energiyasi ishlab chiqarishning eng katta mutlaq o'sishini ko'rsatdi va tarixda birinchi marta shamol energiyasidan oshib ketdi. Ushbu ishlab chiqarish o'sish sur'ati 2050 yilgacha sof nol emissiya senariysida 2023 yildan 2030 yilgacha belgilangan darajaga to'g'ri keladi. Fotovoltaik tizimlarning iqtisodiy jozibadorligining uzluksiz o'sishi, ta'minot zanjirining keng ko'lamli rivojlanishi va siyosiy qo'llab-quvvatlashning kuchayishi, ayniqsa Xitoy, AQSh, Evropa Ittifoqi va Hindistonda kelgusi yillarda quvvat o'sishini yanada tezlashtirishi kutilmoqda.[4] Shunday qilib, quyosh fotovoltaik tizimlarining kuzatuv holati 2023 yilda "ko'proq harakat talab etiladi" dan "to'g'ri yo'lda"ga ko'tarildi.

Rasm 2. Texnologiyalar bo'yicha umumiy quvvat ulushi, 2010-2027[7]

Quyosh fotovoltaik qurilmalari qayta tiklanadigan energiya quvvatini oshirishda hali ham ustunlik qilmoqda, qurilmalarining o'rnatilgan quvvati 2027 yilga kelib **(Rasm 2)** ko'mir bilan ishlaydigan elektr stansiyalaridan oshib ketadi va dunyodagi eng katta quvvatga aylanadi. Bizning prognozimizga ko'ra, quyosh fotovoltaik qurilmalarining umumiy quvvati qariyb uch baravar ko'payadi va shu davrda qariyb 1500 GVt ga oshadi, bu 2026 yilga kelib tabiiy gaz va 2027 yilga kelib ko'mir iste'molidan oshib ketishi kutilmoqa.[5] Quyosh fotovoltaik qurilmalari quvvatining yillik o'sishi keyingi besh yil ichida har yili ortib bormoqda. Tovar narxlarining oshishi sababli investitsiya xarajatlari yuqori bo'lishiga qaramay, kommunal miqyosdagi quyosh fotovoltaik qurilmalari dunyoning aksariyat qismida yangi elektr energiyasini ishlab chiqarish uchun eng arzon variant hisoblanadi. Binolarning tomidagi quyosh panellari kabi

[7] *https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/shareofcumulative-power-capacity-by-technology-2010-2027*

taqsimlangan quyosh fotovoltaik tizimlari ham elektr energiyasining chakana narxlarining oshishi va iste'molchilarga elektr energiyasi uchun to'lovlarni tejashga yordam beradigan siyosiy qo'llab-quvvatlashning kuchayishi natijasida tezroq o'sadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytish mumkinki, quyosh panellarini o'rnatish, uylar va korxonalarni energiya bilan ta'minlash uchun foydali va ekologik toza yechimdir. Quyosh panellari elektr energiyasini tejashga, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirishga va qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishga imkon beradi. Sof nol senariysiga erishish (The Net Zero) va o'sish sur'atlarini saqlab qolish uchun ko’rsatkichlarni va ishlab chiqarish quvvatini avvalgi yillarga nisbatan jadal o'sishiga erishish kerak bo’ladi, 2022-yildan 2030-yilgacha bo'lgan ko'rsatkichdan deyarli uch baravar yuqoriligini ko’rishimiz mumkin.[6] Qo’yilgan maqsadga erishish uchun davlat va xususiy manfaatdor tomonlarning doimiy siyosiy ambitsiya va sa'y-harakatlari talab etiladi, ayniqsa energiya tizimlarini birlashtirish va siyosatni tartibga solish va moliyalashtirish muammolarini hal qilish kerak bo’ladi.

Quyosh PV quvvatini oshirishga global investitsiyalar 2022 yilda 20% - 320 milliard AQSh dollaridan oshdi, va bu ko’rsatkich rekord yili deb hisoblanadi. Quyosh fotovoltaik qurilmalari 2022-yilda global elektr energiyasi ishlab chiqarishga kiritilgan jami investitsiyalarning qariyb 45 foizini tashkil etdi, bu barcha qazib olinadigan yoqilg'i texnologiyalarining umumiy xarajatlaridan uch baravar ko'pdir.[7] Kelgusi yillarda hukumatning ulkan maqsadlari siyosiy qo'llab-quvvatlash va raqobatbardoshlikni oshirish orqali fotoelektr sanoatiga investitsiyalar o'sishda davom etishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Trevor M. Letcher and Vasilis M. Fthenakis “A Comprehensive Guide to Solar Energy Systems” 2018
2. Arno Smets, Klaus Jager, Olindo Isabella, Rene Van Swaaij, Mirzo Zeman “Solar Energy The physics and engineering of photovoltaic conversion technologies and systems ”
3. https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/
4. https://www.iea.org/energysystem/renwables/solar-pv
5. https://www.stat.uz/
6. https://en.wikipedia.org/wiki
7. https://worldpopulationreview.com/country-ranings/solar-power-by-country

THE ECONOMIC SIDE IS THE PRODUCTION AND PERFORMANCE OF SOLAR PANELS

Qodirov Baxodir Tursunovich
Senior Lecturer (PhD) at the "Economics" Department
qodirovbahodir0175@gmail.com
Andijan State Technical institute
Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o’gli
Majoring in accounting and auditing 4-course student
contactuchunmail@gmail.com

Abstract: Solar panels play an important role in stimulating innovation, increasing competitiveness in the international market, electrifying rural and remote areas, as well as improving the quality of life of the population and promoting social progress. Installation of solar panels is a useful and environmentally friendly solution for the energy supply of homes and businesses. Solar panels allow you to save electricity, reduce greenhouse gas emissions and use renewable energy sources.

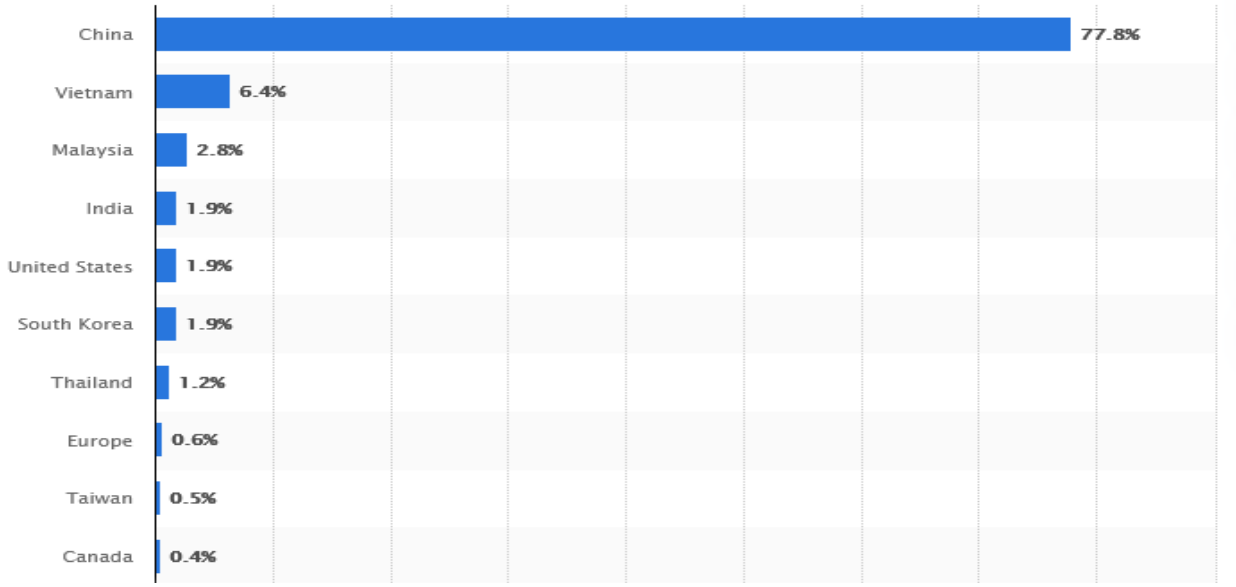
Key words: solar panels, renewable energy, electricity, technological innovations, production, installing costs

Solar panels are devices that convert sunlight into electricity. They have many benefits for the development of the economy, such as reducing greenhouse gas emissions, creating jobs, and lowering energy costs. Solar panels can also increase energy security and resilience, as they reduce dependence on fossil fuels and foreign imports. Solar panels can be installed on rooftops, in fields, or in remote areas where grid access is limited. They can also be integrated with other renewable energy sources, such as wind and hydro, to create a more diversified and reliable energy mix. Solar panels are becoming more affordable and efficient, thanks to technological innovations and economies of scale. According to the International Energy Agency, solar power could provide more than 20% of global electricity by 2050, making it one of the key drivers of the energy transition and the green recovery. Solar panels are devices that convert sunlight into electricity. They have many advantages over other sources of energy, such as fossil fuels or nuclear power.

Some of the advantages of solar panels are: They are renewable and sustainable. Solar panels can produce electricity as long as there is sunlight, which is abundant and inexhaustible. Unlike fossil fuels, which are finite and depleting, or nuclear power, which produces radioactive waste, solar panels do not harm the environment or

contribute to climate change. They are cost-effective and low-maintenance. Solar panels have low operating costs, as they do not require fuel or moving parts. They also have long lifespans, ranging from 25 to 30 years, and require minimal maintenance. Solar panels can reduce or eliminate the need for grid electricity, which can save money on utility bills and protect against power outages.

Picture 1. Distribution of solar photovoltaic module production worldwide in 2022, by country[8]

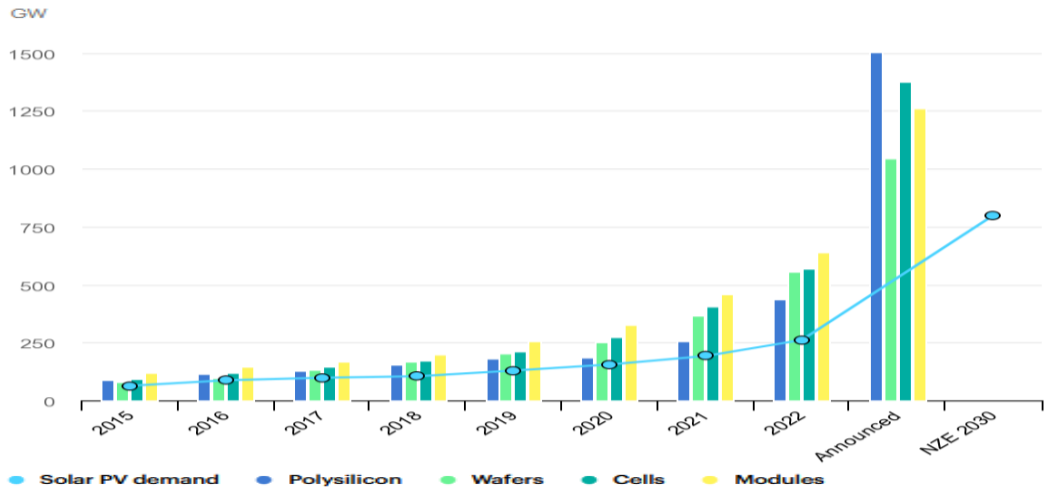

In 2022, China accounted for 77.8 percent of the global photovoltaic (PV) module production. The country representing the second-largest share of PV production was Vietnam, accounting for just 6.4 percent. Global trends in solar energy: Solar is one of the fastest-growing energy technologies in the global market, as the average cost of using solar PV has decreased over the years. Recent years have seen impressive annual growth in the global production volumes of solar modules. At the same time, the average installed cost for solar photovoltaics has consistently decreased every year since 2010. While the annual figures fluctuated, investments in solar energy technologies worldwide were significantly higher than just a decade ago. China dominates the solar industry: In addition to dominating the PV module production market, China is also the global leader in installed PV capacity. What’s more, one of the leading solar company in terms of revenue, Jinko Solar, is headquartered in Shanghai.

[8] *https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/*

They are versatile and flexible. Solar panels can be installed in various locations, such as rooftops, fields, deserts, or even space. They can also be integrated with other technologies, such as batteries, inverters, or smart grids, to enhance their performance and functionality.

Picture 2. Solar PV manufacturing capacity according to announced projects and in the Net Zero Scenario, 2015-2030[9]

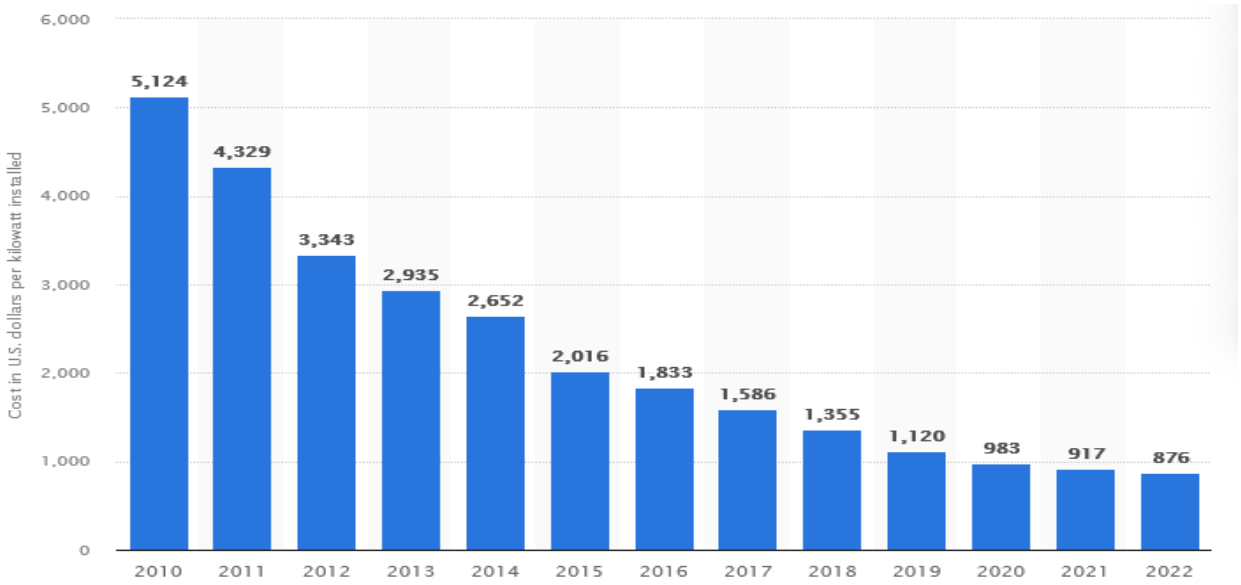
Solar panels can provide electricity for different purposes, such as lighting, heating, cooling, or transportation. Solar panels are a promising and beneficial technology that can help meet the growing demand for energy while preserving the environment and improving the quality of life.

Crystalline polysilicon remains the dominant technology for PV modules, with a market share of more than 97%. Various different types of wafers and cells are used for crystalline polysilicon solar, with some more efficient than others. The shift to more efficient monocrystalline wafers accelerated in 2022, with the technology capturing almost all crystalline PV production. In parallel, a more efficient cell design (Passivated Emitter and Rear Cell [PERC]) is also expanding its dominance with almost 60% market share. Other new, even higher-efficiency cell designs (using technologies such as TOPCon, heterojunction and back contact) also saw expanded commercial production and captured about 35% of the market in 2022.

Picture 3. Average installed cost for solar photovoltaics worldwide from 2010 to 2022 (in U.S. dollars per kilowatt)[10]

[9] https://www.iea.org/data-and-statistics-/charts/solarpv-manufacturing-capacity-to-announced-projects-and-in-thenet-zero-scenario-2015-2030

[10] *https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/*

Between 2010 and 2022, the average installed cost of photovoltaics worldwide declined steadily due to the widespread availability of materials, which reduced production expenses. In 2022, the average installed cost of solar PV systems stood at 876 U.S. dollars per kilowatt. Likewise, the levelized cost of electricity (LCOE) for solar photovoltaics has seen a similar trend over the past decade. The solar energy industry has seen significant job growth in recent years as the demand for renewable energy sources has increased. According to the National Renewable Energy Laboratory (NREL), employment in the solar industry increased by 66% from 2015 to 2016 and by an additional 24% from 2016 to 2017. The job growth in the solar energy industry is expected to continue, as more countries set ambitious goals for reducing their greenhouse gas emissions and increasing their use of renewable energy sources. According to the International Energy Agency, the solar energy sector is projected to create millions of new jobs globally by 2040.

Conclusion: Solar panel costs are an important factor to consider when deciding whether to install a solar power system for your home. Solar panel costs can vary significantly depending on the size, type, and quality of the panels, as well as the complexity and location of the installation. The most energy-efficient and durable panels, such as monocrystalline panels, tend to be more expensive than less efficient and durable ones, such as polycrystalline panels. The installation cost can also depend on factors such as roof pitch, orientation, shading, wiring distance, and local regulations. Solar panel costs are expected to continue to decline in the future as

technology improves and economies of scale are achieved. Depending on your energy usage, electricity rates, and solar production, you can save money on your utility bills by generating your own clean power. The payback period, or the time it takes to break even on your solar panel costs, typically ranges from five to 15 years. By installing solar panels on your home, you can contribute to the fight against climate change and support the transition to a more sustainable energy future.

Solar panels are a great way to reduce your carbon footprint and save money on your electricity bills. By installing solar panels, you can generate your own clean and renewable energy from the sun, which is abundant and free. Solar panels also increase the value of your property and make you eligible for various incentives and rebates from the government and utility companies. Solar panels are easy to install and maintain, and they can last for decades with minimal degradation. Solar panels are not only good for the environment, but also for your wallet and your future.

References:

1. Rabindra Kumar etc “Solar PV Power” Design manufacturing and Applications from Sand to Systems
2. Seneel Deambi “Photovoltaic System Design” Procedures, Tools and Applications
3. A.Martisez “Solar Photovoltaic Systems”
4. https://www.linkedin.com/pulse/impact-solar-energy-economy-job-creation-getsolarlabs
5. https://www.iea.org/energysystem/renwables/solar-pv
6. https://en.wikipedia.org/wi/Photovoltaic
7. https://www.statista.com/statistics/130055/global-solar-energy-share-electricity-mix/
8. https://www.solar.com/learn/solar-panlcost/

“YASHIL” ENERGETIKANI RIVOJLANTIRISH

Kamoliddininov Ozodbek
TDIU Andijon fakulteti,
Iqtisodiyot yo`nalishi talabasi
Ermatov Ilxomjon
TDIU Andijon fakulteti,
Mutaxassislik, ijtimoiy – gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi katta o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada asosiy masala bugungi kundagi energetika resurslariga bo`lgan talabning o`sib borayotganligi, ekologik va ijtimoiy muammolar atroflicha o‘rganilib, kelgusida ekologik chiqindilarni kamaytirish, ekologiyaga chiqadigan zararli gazlarni atmosferaga chiqarmaydigan yashil energetika deb nom olgan energetika turlari haqida atroflicha o‘ganishizga harakat qilamiz. Shuningdek bu maqolamizda “Yashil” energetika ham iqtisodiyot drayverlaridan biriga, ham chinakam umummilliy harakatga aylanishini va qolaversa “Yashil” energetika — mamlakatimiz taraqqiyotida muhim omil ekanligini ham ko‘rsatib o‘tganmiz.

Kalit so‘zlar: yashil energetika, qayta tiklanuvchi energiya, yashil taraqqiyot, uglevodorod energiyasi, yashil iqtisodiyot, yashil vodorod, shamol energiyasi.

Bugungi kunda dunyo energetika sohasida jiddiy inqiroz va ekologik muammolar bilan yuzlashmoqda. Bir tarafdan an'anaviy energiya manbalari, ya`ni neft, tabiiy gaz, ko`mir zaxiralari kamayib borishi bilan bir qatorda uni tobora yer qa`rirog`idan qazib olish xarajatlarining muntazam oshib borish, bu bilan bo`gliq ravishda xo`jalik subyektlari va aholini yoqilgi va energiya resurslari bilan uzluksiz ta`minlash muammolari kuchayishi, keng ko`lam va hajmlarda arzon, sifatli, raqobatbardosh tovar, mahsulot, ish va xizmatlarni yaratish masalalari, iqlim o‘zgarishlari, havo ifloslanishi va atmosferaga chiqarilayotgan zararli gazlar – bu barcha omillar global miqyosda yangi va toza energiya manbalarini izlash va tezkor hayotga tatbiq etishni taqozo qilmoqda. Shu o‘rinda "yashil energetika" konsepsiyasi — qayta tiklanuvchi, ekologik toza va zararli gazlar chiqarilmaydigan energiya turlarini rivojlantirish – nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni oshirish yo‘lida muhim imkoniyatlarni taqdim etadi.

Bugun insoniyat yangi tahdidlar oldida turibdi. Kurrai-zamin aholisi muttasil ko‘payishda davom etyapti, tabiiy resurslar zaxirasi esa, yuqorida ta`kidlaganimizdek shiddat bilan qisqarib kelmoqda. Bu esa dunyo mamlakatlarini tang ahvolga solib qo‘ymoqda. Shu bois dunyo bo‘yicha katta kuch bilan yashil energetika (qayta tiklanuvchi energiya manbalari) tizimiga o‘tishga urg‘u berilmoqda. Buning ikki muhim asosiy sababi bor. Birinchisi, dunyo miqyosida energiya hosil qiladigan manbalar tugab borayotgani bo‘lsa, ikkinchi sababi esa atmosferaga zararli chiqindi gazlar chiqarilishi hisobiga havoning keskin ifloslanishi va global iqlim muammolari vujudga kelayotganidir.

Ekspertlar vaziyatni o‘nglash uchun jahon iqtisodiyotida “yashil taraqqiyot” tamoyillarini joriy etish zarurligini ta’kidlamoqda. Mazkur yondashuv BMT Barqaror taraqqiyot maqsadlarida ham o‘z ifodasini topgan. Bu borada yurtimizda ham davlatimiz rahbari boshchiligida puxta islohotlar olib borilmoqda.

Tadqiqotlardan ma’lum bo‘lishicha, O‘zbekiston uglevodorod energiyasi — neft, gaz, ko‘mirdan foydalanish hisobiga har yili yalpi ichki mahsulotning kamida 4,5 foizini yo‘qotmoqda. Qolaversa, mamlakatdagi energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarning salkam yarmi eskirgan. Ularni tiklash yoki modernizatsiyalash katta mablag‘ni talab qiladi. Buning o‘rniga ham iqtisodiy, ham ekologik jihatdan samarali bo‘lgan “yashil energetika”ga o‘tish ming chandon afzal. Chunki, butun dunyo shu yo‘lni tanlayapti.

E’tiborlisi shundaki, O‘zbekiston Markaziy Osiyo davlatlaridan birinchi bo‘lib mazkur harakatga qo‘shildi. Bundan shuni bilishimiz mumkinki, ikki yil avval qabul qilingan “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish strategiyasi yurtimizning “yashil taraqqiyot” sari yuz burganini anglatmoqda.

Jumladan, jamiyat va iqtisodiyot rivoji bir joyda to‘xtab turmaydi. Rivojlanish va iqtisodiy o‘sish energiyaga bo‘lgan ehtiyojni ortishiga ham olib keladi. Shu boisdan, an’anaviy energiya manbalari zaxiralari kamayib borishi sharoitida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ahamiyati yanada chuqurroq ko‘rilmoqda. Ma’lumki, bu yo‘nalish dunyo miqyosida, jumladan, bizda ham rivojlantirilmoqda. Bugun qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish bilan bog‘liq asosiy muammolardan biri ham olingan energiyani saqlash hamda uzatish hisoblanadi. Tabiiyki, shu kabi masalalarga yechim topish katta investitsiyani jalb qilinishiga sabab bo‘la oladi.

O‘zbekiston 2030-yilgacha 20 gigavattdan ortiq qayta tiklanuvchi energiya quvvatini yaratish va energetika balansida uning ulushini 40 foizga yetkazish reja qilingan. Shu maqsadda strategik sheriklar bilan birgalikda yirik shamol va quyosh elektr stansiyalari barpo qilinmoqda, “yashil vodorod” ishlab chiqarish ham boshlangan. O‘tgan yilning o‘zida 1,4 gigavatt quvvatdagi yirik shamol va quyosh elektr stansiyalari ishga tushirildi. Bugungi kunda biz ushbu sohada “ACWA Power”, “Masdar”, “Total Eren”, “Voltalia”, “Çalık” va “Aksa” kabi nufuzli kompaniyalar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yganmiz. Muhimi, bu boradagi aloqalar tobora mustahkamlanib bormoqda.

Bir so‘z bilan aytganda, “yashil” energetika – ham iqtisodiyotimiz drayverlaridan biriga, ham chinakam umummilliy harakatga aylanmoqda. 2024-yilda “yashil energiya” hajmi 13 milliard kilovatt-soatga, uning mamlakatimizdagi jami ulushi 15 foizga yetadi. Qisqa davr uchun bu juda katta ko‘rsatkich, albatta.

Aholi va iqtisodiyot tarmoqlari talabidan kelib chiqib, kelgusi uch yilda 8 gigavattli 28 ta yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushiriladi. 944 kilometr yuqori kuchlanishli elektr tarmoqlari va 6 ta yirik podstansiya quriladi. Jami 2,2 gigavatt bo‘lgan 18 ta elektr saqlash quvvati o‘rnatiladi.

Bugungi kunda energiya inqirozi va ekologik muammolarni hal etishda "yashil energetika"ning o‘rni tobora ortib bormoqda. An'anaviy energiya manbalarining cheklanganligi va ekologik zararlar, shuningdek, iqlim o‘zgarishlari kabi global tahdidlar yashil energetikaning rivojlanishi asosiy zaruriyatga aylandi. Yashil energetika – bu faqat ekologik tozalikka asoslangan energiya manbalaridan foydalanish bilan cheklanib qolmay, balki iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarda ham katta imkoniyatlarni yaratadi. Yashil energiya texnologiyalari va qayta tiklanuvchi manbalarni rivojlantirish orqali, mamlakatlar nafaqat energiya xavfsizligini ta'minlash, balki iqtisodiy barqarorlikni, yangi ish o‘rinlarini yaratishni va ijtimoiy farovonlikni oshirishga erishishi mumkin.

Shu bilan birga, yashil energetika iqtisodiyotning yangi drayveriga aylanib, uning rivojlanishiga katta turtki bo‘lishi kutilmoqda. Mamlakatimiz uchun bu soha nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki kelajakda energetika sektorining yangi shakllarini joriy etish va iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirishda ham muhim ahamiyatga ega bo‘lishi kerak. Yashil energetika bugun va kelajakda nafaqat atrof-muhitni asrash, balki mamlakatimiz iqtisodiyotining rivojiga katta hissa qo‘shadigan muhim soha ekanligini ta'kidlash mumkin. Ushbu sohada amalga oshiriladigan innovatsion yondoshuvlar va strategik qarorlar, bizni yanada barqaror, toza va raqobatbardosh energetika tizimiga olib boradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 30.04.2023-yil;

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-йил 11 сентабрдаги ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasi to‘g‘risida” ги Pf-158 сонли Farmoni;

3.O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 20-noyabrdagi Oliy Majlis Qonunchilik palatasining O’zbekiston Respublikasi Bosh vaziri nomzodini ko’rib chiqishga bag’ishlangan “Yangi O’zbekistonimiz yangi Parlamenti bilan birga o’z taraqqiyotining hal qiluvchi bosqichiga qadam qo’ymoqda" nomli majlisidagi nutqi. Xalq so’zi gazetasi 2024-yil 21-noyabr, № 240 (8863)-soni, 2-beti;

4.Vaxabov A.V., Xajibakiyev SH.X. va boshq. Yashil iqtisodiyot: Darslik.-Toshkent.: “Universitet”, 2020. – 262 b.

MAHALLIY BYUDJETNING SHAKLLANISHIDA RAQAMLI IQTISODIYOTNING AHAMIYATI

Axmadjonov Sodiq Solievich
Andijon davlat texnika instituti

“Iqtisodiyot” kafedrasi katta o‘qituvchisi
Phone: +998999068812
E-mail: Ahmadjonov @gmail.com

Yangilanayotgan O‘zbekistonda barqaror va samarali raqamli iqtisodiyotni shakllantirish borasida amalga oshirib kelinayotgan islohotlar bugungi kunda o‘zining natijalarini namoyon etmoqda. Jumladan, qisqa vaqt ichida iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirish aholi daromadlarining o‘sishini ta’minlash samarali tashqi savdo hamda investisiya jarayonlarini kuchaytirish, qishloq xo‘jaligini isloh qilish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sohasini barqaror rivojlantirish, bank-moliya tizimi faoliyatini mustahkamlashda ahamiyatli yutuqlar qo‘lga kiritiladi.

Bugungi yangilanayotgan O‘zbekistonda davlat byudjeti parametrlarini optimal variantlarda tayyorlash va amaliyotga tatbiq etish kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib hisoblanadi. Byudjet(ning. budget — hamyon, mablag‘) — belgilangan muddat (yil, kvartal) uchun ishlab chiqilgan, me’yorlashtirilgan hamda qonuniy ravishda tasdiqlangan daromadlar va xarajatlar yig‘indisi.

Byudjet davlat darajasida - Davlat byudjeti, shuningdek viloyat, tuman (mahalliy hokimiyat), xo‘jalik sub’yektlari, oila yoki shaxs darajasida tuzilishi mumkin. Byudjetni tuzish va belgilangan tartibda tasdiqlash o‘z navbatida uning amal qilishi hamda bajarilishi ustidan nazorat yuritishni talab qiladi. Byudjetda xarajatlarning daromadlardan ortib ketishi Byudjet taqchilligi muammosini keltirib chiqaradi, shu bois doimiy ravishda ularning muvofiqligi ta’minlab boriladi. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet tizimi tuzilishi va uni boshqarish asoslari, davlat byudjetini tuzish, ko‘rib chiqish, qabul qilish, ijro etish tartibi va boshqa masalalar O‘zbekiston Ryespublikasining «Byudjet tizimi to‘g‘risida» qonuni bilan tartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasida byudjet tizimini isloh qilish va mahalliy byudjetlarni samarali boshqarishning hozirgi kundagi amaliyoti iqtisodchilar oldiga uning qator yangi muammolariga yechim topishini ko‘ndalang qilib qo‘ymoqda.

O‘zbekiston Respublikasida byudjet tizimi taraqqiyotning hozirgi bosqichi davlatning yaxlit byudjet va ijtimoiy siyosatning manfaatlari mushtarakligini ta’minlash asosidagi o‘ta ma’suliyatli vazifalarini samarali bajarilishini talab etmoqda-ki, ushbu vazifaning ikki jihatini ajratib ko‘rsatish muhimdir:

- birinchidan, davlat ijtimoiy siyosatining joylardagi ijobiy ijrosi yoki hududiy iqtisodiyot doirasidagi muammolarning keskinlashuviga yo‘l qo‘ymaslik va,
- ikkinchidan, mahalliy byudjetlar huquq va majburiyatlarining kengayib borishi sharoitida shunga mos tarzda ularning imkoniyatlarini yaxshilanishining zarurligi.

Ushbu har ikki jihatning o‘zaro bog‘liq tarzda birgalikda olib borilishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining hozirgi kundagi o‘ta muhim muammosini ijobiy hal etishga imkon beradi. Jumladan, mamlakatimiz moliya-byudjet tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar hududiy iqtisodiyot muammolarining keskinlashuvi sharoitida mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini yanada oshirish zaruriyatini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda hududiy iqtisodiyot va mahalliy byudjetlar moliyaviy manbalarini mustahkamlash yo‘nalishlarining ilmiy tadqiqi hozirgi kunda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu zaruriyatni ongli tarzda mushohada etgan holda izlanishning asosiy yo‘nalishlari belgilab olinganki, ular qatorida quyidagilarni alohida ta’kidlab o‘tish maqsadga muvofiqdir:

1. Mahalliy byudjetlar imkoniyatlarining mazmuni, omillari va hudud ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga ahamiyatini tatbiq etish.
2. Yangi sharoitlarda mahalliy byudjetlarni “moliyaviy tenglashtirish” siyosati orqali boshqarishning dastaklari amal qilishi xususiyatlarini tahlil etish.
3. Byudjetlararo munosabatlar amaldagi mexanizmni mahalliy byudjetlar imkoniyatlari shakllanishining omili, kompleks tahlilni amalga oshirish.
4. Mahalliy byudjetlar rivojlanish istiqbollarini belgilashda ularning imkoniyatlarini oshirish yo‘nalishlari bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish.

O‘zbekiston Respublikasida mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini oshirish yuzasida islohotlar quyidagi dolzarb masalalarni o‘z ichiga olishi lozim;

ahalliy byudjetlarning o‘z va biriktirilgan daromadlarini oshirish;

davlatlarning markazlashgan moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, byudjetlararo munosabatlarni mukammalashtirish orqali mahalliy byudjetlar imkoniyatlarini oshirish;

byudjet jarayoni va yangi byudjet tasnifini takomillashtirish;

hududiy iqtisodiyot muammolarini ijobiy hal etish imkonini beruvchi mahalliy byudjetlar samarali ijrosini ta’minlash mexanizmlarni yaratishdan iborat bo‘lib qolmoqda.

Bu jarayon bevosita mahalliy byudjetlarning ma’suliyatini oshirishga xizmat qiladi. Chunki unda mamlakat aholisi istiqomat qiladi. Bu jarayonning moliyaviy manbasi bo‘lib mahalliy byudjetlar hisoblanadi. Mahalliy byudjetlar oldiga O‘zbekiston Respublikasining taraqqiyoti bo‘yicha bir qator vazifalarni qo‘yadi.

1. Mamlakatimizda qabul qilingan taraqqiyot strategiyasi asosida iqtisodiy muammolar oqibatlarining oldini olish va bartaraf qilish, shu asosda iqtisodiy o‘sishning uzoq muddatli barqaror sur’atlarini va iqtisodiyotning muvozanatli rivojlanishini ta’minlash;

2. Tarkibiy o‘zgartirishlarni davom ettirish va iqtisodiyotni diversifikatsiyalash, buni birinchi navbatda, xalqaro sifat standartlariga javob beradigan, ichki va tashqi bozorlarda talab yuqori bo‘lgan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan iqtisodiyotning eng muhim tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnik va texnologik jihatdan qayta jihozlash yo‘li bilan amalga oshirish:
3. Qishloq turmushi sifatini va qiyofasini tubdan yaxshilashga, qishloq joylarida ijtimoiy va ishlab chiqarish infratuzilmasini jadal rivojlantirishga, mulkdorning, tadbirkorlik va kichik biznesning maqomi, o‘rni va ahamiyatini tubdan qayta ko‘rib chiqishga, fermer xo‘jaligining rivojlanishini har tomonlama qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirilgan uzoq muddatli, o‘zaro chuqur bog‘langan chora-tadbirlar keng kompleksini amalga oshirish;
4. Aholi bandligini ta’minlash, uning turmush sifatini oshirishning eng muhim omili sifatida xizmatlar ko‘rsatish sohasi va kichik biznesni jadal rivojlantirish;
5. Mamalaktni modernizatsiya qilish va aholi bandligini oshirishning eng muhim omili sifatida ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzlimani yanada rivojlantirish;
6. Banklar ishini yanada takomillashtirish, aholi va xo‘jalik yurituvchi sub’yektlarning bo‘sh mablag‘larini tijorat banklaridagi depozitlarga jalb qilishni rag‘batlantirish.

Mahalliy byudjetlar daromadlarini ko‘paytirish, mahalliy hokimiyat organlarini ushbu byudjetlarni tuzish, ijro etishdagi huquqlarni kengaytirish bilan bog‘liqdir.

Davlat byudjeti ijrosida qatnashuvchi barcha organlarda davlat byudjetining daromadlari va xarajatlarini xisobga olish asosida byudjet tasnifi yotadi. Byudjet tasnifi davlat byudjetini tuzish, kurib chiqish, qabul qilish xamda ijro etish maqsadida byudjet ma’lumotlarini bir tizzimga solish uchun foydalanish va u byudjet ma’lumotlari xalqaro tasnif tizimlarining aynan shunday ma’lumotlari bilan qiyoslanishini ta’minlash maqsadida davlat byudjeti tuzilmasiga kiruvchi byudjetlar daromadlari va xarajatlarini, shuningdek uning taqchilligini moliyalashtirish manbalarini guruxlash xisoblanadi. Byudjet tasnifi xamma byudjetlarni bir yagona davlat byudjetiga jamlash imkoniyatini yaratadigan aso-siy tashkiliy funksiyani amalga oshiruvchi xujjatgina bulib qolmay, u katta iqtisodiy axamiyatga xam egadir. Tasnifda davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari bir xil alomatlari buyicha guruxlanadi va ular bulinmalar deb yuritiladi. Bulimlar, toifalar, paragraflar, moddalar, kichik moddalar va elementlar byudjet tasnifi bulinmalari bulib xisoblanadi.

Byudjet tasnifi qonunchilikda belgilangan tartibda Uzbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan ishlab chiqiladi va tasdiqlanadi. Turli darajadagi byudjetlar yagona byudjet tasnifi kursatkichlari doirasida shakllantiriladi va ijro etiladi, ya’ni

tasnif ob’yektlariga berilgan guruxlashtirish kodlari buyicha daromadlar va xarajatlar guruxlanadi.

Byudjet ma’lum vaqt — hafta, oy yoki yil davomida daromad va xarajatlarning umumiy miqdorini ko‘rsatib beradi. U davlat, kompaniya, ma’lum bir inson yoki oilaniki bo‘lishi mumkin.

Ma’lumki, mahalliy byudjetga soliqlar va boshqa daromadlar asosan oyning uchinchi o‘n kunligida tushadi va bu o‘z navbatida byudjet tashkilotlarining ish haqi to‘lovlarini o‘z vaqtida moliyalashtirilishiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu holatlarni bartaraf etish maqsadida, shuningdek shahar tumanlarda byudjet tashkilotlarining asosiy qismini tahlim va sog‘liqni saqlash muassasalari tashkil qilishini inobatga olib, mazkur sohalar bo‘yicha ish haqi xarajatlarini o‘z vaqtida mablag‘ bilan ta’minlash maqsadida respublika byudjetidan maqsadli ijtimoiy transfertlar ajratilishi belgilandi.

Foydalanilgan me’yoriy xujjatlar va adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti tasnifini kullash buyicha yuriqnoma (O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligida 2010 yil 11 oktyabrda 2146-son bilan ruyxatga olingan).
2. Ostonaqulov M. Davlat byudjeti gazna ijrosining buxgalteriya xisobi. -T.:2009 yil.
3. M. Ostonaqulov. Byudjet hisobi va tasnifi. Журнал Экономика и финансы (Узбекистан), 2010 yil.
4. Mahalla institutining jamiyat hayotidagi rolini mustahkamlash va moliyaviy imkoniyatini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2022 yil 16 avgust, PQ-353-son O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qarori.
5. 2017 yil 8 avgustdagi “Hududlarning jadal ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga doir ustuvor chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-3182-sonli qarori.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016 yil 28 dekabrdagi “Jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlari bilan ishlash tizimini tubdan takomillashtirishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-4904-sonli Farmoni.

AXOLI FAROVONLIGINI OSHIRISHDA ISH BILAN BANDLIKNI RIVOJLANTIRISH YO’LLARI

O.X.Maxmudov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti, professori
Iqtisod fanlari doktori
E-mail: maxmudovodiljon1965@gmail.som

M.N.Orziqulova
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti “Iqtisodiyot”
yo’nalishi 1-boshqich talabasi
E-mail: malikaxon710@gmail.som

Annotatsiya: Matnda bandlike, ta’lim tizimi, va mehnat bozorining o’zgarishi haqida so’z boradi. Bandlike faqatgina ishga joylashish bilan cheklanmasdan, shaxsiy tadbirkorlik va masofaviy ishlash imkoniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Davlat va ta’lim tizimi mehnat bozoriga moslashishi, yangi ish shakllari va amaliyot orqali talabalarni tayyorlash zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so’z: Bandlik, ta’lim tizimi, mehnat bozori, tadbirkorlik, masofaviy ish, frilanser, sanoat ehtiyojlari

Xar bir jamiyatda axolini yashash tarzini yaxshilash va ularni daromadlarini muntazam ravishda oshirish doim dolzar xisoblanib kelgan.SHuning uchun axolini farovonligini oshirish uchun ish bilan bandlik, samarali bandlikni ta’minlash zaruratga aylanib kelinmoqda. Aholi bandligi bu biror ishlab chiqarish yoki xizmat ko’rsatish muossasida shaxsni o’z ehtiyojlarini qondirishi uchun qonun hujjatlariga zid kelmaydigan ravishda ularga ish haqi yoki mehnat daromadi keltiradigan faoliyat turiga aytiladi.U ijtimoiy-iqtisodiy munosabat hisoblanib, insonlarni yashash darajasini belgilab beradi deyish mumkin. Negaki insonlar band bo’lish orqali o’zlariga va albatta oilalariga muayyan yashash tizimini yaratadilar. Bandlik deganda shunchaki ishga joylashishni emas, rivojlanishni nazarda tutish kerak. Agarda bandlik deganda hozirda ommalashgan o’z honadonini bir honasini shaxsiy do’kon sifatida ochib, faoliyat yuritayotgan shaxslarni ham o’ylasak, bandlik faqatgina yollanma ishchi sifatida ishlash bilan cheklanmaydi. Aksincha o’z o’zini band qilganlarni ham ular sarasiga kiritamiz. Aholining bunday qatlami davlatga biroz bo’lsa ham yordam berishga harakat qiladi desak hato bo’lmaydi menimcha. Sababi 2024-yilgi ko’rsatgichlarga ko’ra rivojlanayotgan davlatlar o’rtasida ham ishsizlik darajasi 5.2% ni tashkil qilayotgan bir paytda bundan insonlar o’zlarini band qilish bilan shug’ullanib, davlatga o’zlarining tashabbuskorligi va mehnatsevarligini ko’rsatib kelishmoqda.

SHu o’rinda aholini bandligini taminlashda davlatning rolini ham hisobga olishimiz kerak. Aynan bizning Rkspublikamizda bandlikni taminlash uchun judayam katta rejalar mavjud bo’lib, har biri sekin asta amalga oshmoqda. Misol tariqasida “Har bir oila tadbirkor” dasturini keltirish mumkin. U 2017-yili tuzilgan dastur bo’lib asosiy

maqsadi oilaviy tadbirkorlikni kengaytirish orqali bandlikni taminlash va kambag’allikni qisqartirish hisoblanadi.

Har birimizga ma’lumki kundan kunga emas har bir soatda o’zgaruvchan zamonda yashayabmiz. SHunday ekan bandlikni taminlash sohasida ham ko’plab yangiliklar mavjud. Hozirgi kunda ish o’rinlarining yangi turlari shkillanyabdi. Bazi ishlarni masofaviy bajarish mumkin holatga keltirilmoqda. Hisobchilikdan to hattoki haydovchilikkacha.YAngi shunaqangi mashinalar ihtiro qilinmoqdaki, ularni uydan turib boshqarish imkoniyatlari paydo bo’lmoqda. Bundan tashqari frilamserlik, onlayn ish shakllari shakillanmoqda. Bu esa gegrafik cheklovlarsiz ishlashga yordam bermoqda.

Ommaviy foydalanayotgan “yordamchimiz” ijtimoiy tarmoqdan ham samarali foydalanib, undan ham daromad olish yo’llari mavjud. Dasturchilar, dizaynerlar, tarjimonlar, kontent yaratuvchilar va hatto marketing sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar masofaviy tarzda ishlash orqali daromad olishmoqda. Bu faqatgina ishchi qatlamda emas, balki kichik biznesni ham rivojlantirmoqda.

Biroq bandlikni taminlashda ham qiyinchiliklar va kamchiliklar mavjud. Bunga eng birinchi o’rinda ish o’rinlarni cheklanganligini olishimiz mumkin. Har qancha urunmaylik albatta ish o’rinlari cheklangan. Sababi mehnat bozorida talab va taklif o’rtasida nomutanosiblik mavjud. Bu kamchlikni bartaraf etish juda qiyin masala deyish mumkin. Misol tariqasida tasavvur qilaylik. Bir bola 2015-yil universitetga bugalteriya sohasiga o’qishga qabul qilindi. Demak 4 yil hech qanaqangi uzilishlarsiz o’qisa, u 2019-yili o’qishni bitiradi. Bundan ko’rinib turibdiki u eng uzog’i 2015-yilgacha bo’lgan holatlardan habardor bo’ladi. YA’ni u korxona yoki firmalarda hisobchilar qanaqangi dasturlarda, qaysi hujjatlar bilan ishlaganligini 2015-yilgacha bo’lgan davrni bilishi mumkin. U o’qiyotgan vaqtda qanday o’zgarishlar bo’lishini esa hech kim bilmaydi va bularni unga o’rgata olmaydi. SHu sababli ishga joylashishi anchagina qiyin bo’ladi. Ko’rinib turibdiki bu yerda talab 2019-yilgacha bo’lganini biluvchi shaxs, lekin taklif esa 2015-yilgacha holos. Mening fikrimcha buning yechimi bitta, u ham bo’lsa ta’lim tizmini yangiliklarga moslashishi bo’lishi mumkin. YAni har bir bo’lajak kadrni ko’proq amaliyot bilan tanishtirish va unga moslashtirish.Bandlikni rivojlantirish hozirgi kunda faqatgina davlat zimmasidagi vazifa emas, balki fuqrolar o’z ustida muntazam ravishda ishlab tashabbus ko’rsatishsa, harakat qilishsa faqatgina o’zini emas oila a’zolarni ham yaxshi yashashi uchun harakat qilayotgan hisoblanadi. SHu bilan birga xar bir oila o’zining ish bilan bandligini ta’minlash bilan birga turmsh darjasi yaxshilanish farovonlig ortga bo’ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q.X.Abdurahmonov, N.T.Shoyusupova Aholini ish bilan bandligi Toshkent-2013
2. M.M.Muhammedov, S.A.Ishaqova, B.B.Mardonov Qishloqlarda aholi bandligi; muammolar va yechimlar. Monografiya\ Samarqand; “Zarafshon” nashriyoti 2014.
3. Lex.uz sayti “Har bir oila-tadbirkor” dasturini amalga oshirish to‘g‘risida https://lex.uz/acts/-3772869
4. International Labour Organization (ILO). (2024). World Employment and Social Outlook – Trends 2024.
5. International Labour Organization (ILO). (2024). World Employment and Social Outlook – Trends 2024. https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2024/lang--en/index.htm

КИЧИК БИЗНЕСНИ ИНВЕСТИЦИОН САЛОҲИЯТИНИ БАҲОЛАШ АМАЛИЁТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Эргашев Илҳомжон Икромович,
и.ф.ф.д (PhD) доцент
Андижон давлат техника институти
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти,
ergashev_1980@list.ru

Аннотация. Мақолада инвестицион самарадорликни баҳолашнинг миллий услубиётини ишлаб чиқишда мамлакат иқтисодиёти учун хос бўлган, республика иқтисодиётининг турли соҳа ва тармоқлари учун умумий хусусиятларни ўзида акс эттира оладиган универсал таҳлилий ёндашувлар акс эттирилган. Корхоналарнинг инвестицион фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни ўзаро алоқадорлик даражасидан келиб чиққан ҳолда турли гуруҳларга ажратиш юзасидан таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Таянч иборалар: инвестицион салоҳият, экспорт, импорт, компонентли ёндошув, рақобат, ўсиш нуқтаси, амортизация, тизимли ёндошув, Ялпи даромад, дисконтланган соф даромад, пул оқими, қоплаш муддати, дотация, ички даромадлилик нормаси, рискларга нисбатан сезувчанлик индекси*.*

Бугунги кунда жаҳонда, жумладан, мамлакатимизда амалга оширилаётган туб таркибий ислоҳотлар натижасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодий ўсиш барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили сифатида баҳоланмоқда. Хусусан, сўнгги йилларда мамлакатимиз иқтисодиётининг турли соҳа ва тармоқлари ривожланиш даражасининг барқарорлигини таъминлаш, янги

иш ўринлари яратиш, аҳоли бандлиги даражасини ошириш ва даромадлари базасини мустаҳкамлаш, рақобат ва ишбилармонлик муҳитини такомиллаштириш айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда муҳим аҳамият касб этади.

Президентимиз Ш.М. Мирзиёев таъкидлаганларидек, “фаол тадбиркор деганда, биз рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришга қодир, энг муҳими, янги иш ўринлари яратиб, нафақат ўзини ва оиласини боқадиган, балки бутун жамиятга наф келтирадиган ишбилармон инсонларни тушунамиз. Бундай тадбиркорлар сафини кенгайтириш, жумладан, юқори технологиялар, илм-фаннинг энг сўнгги ютуқларига асосланган техника ва асбоб-ускуналарни мамлакатимизга олиб келиш ва жорий этиш учун уларга муносиб шароитлар яратиш бизнинг биринчи галдаги вазифамиз бўлиши шарт”[1].

Шунингдек, ҳукуматимиз томонидан иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш бўйича асосий йўналишларга бағишланган йиғилишида Президентимиз томонидан коронавирус пандемиясидан кейинги даврда янгича ёндашув ва инструментларни қўллаш орқали жорий йил иқтисодиётда ўсиш суръатларини таъминлаш учун барча имкониятлар борлигини таъкидлаб, 8 та асосий йўналишни кўрсатиб ўтди. Ушбу йўналишлар асосида ривожланишда кичик бизнес иқтисодиётнинг “ўсиш нуқтаси” этиб белгиланди. Шу билан бир қаторда, юқори технологияли тармоқларда кичик бизнес ҳиссаси камлиги қайд этилиб, бундай субъектларни давлат томонидан рағбатлантириш механизмини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди ва ҳудудларда кичик саноат зоналари ташкил этиш бўйича топшириқлар берилди [2].

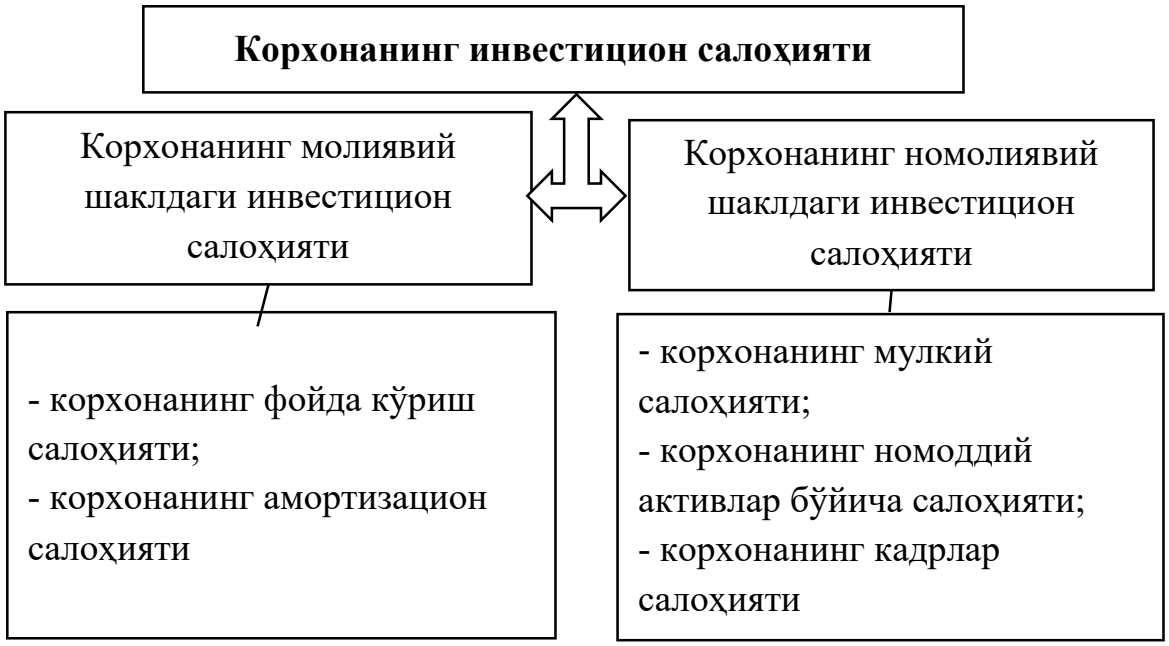
Бундан кўриниб турибдики, кейинги йилларда мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион салоҳиятини кучайтириш орқали соҳага жалб этилаётган инвестициялардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичини янада оширишга қаратилган мақсадли давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни амалга оширишга устуворлик қаратилади.

Таҳлиллар кўрсатишича, сўнгги йилларда мамлакатимиз миллий иқтисодиётининг турли соҳа ва тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг аҳамияти ортиб, соҳага жалб этилаётган инвестициялар ҳажми кескин ўсиб бормоқда. Ушбу вазиятни инобатга олган ҳолда мамлакатимизда кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳиятини ошириш долзарб аҳамият касб этади. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг инвестицион салоҳиятини шакллантириш, давлатнинг ва кичик бизнес корхоналарининг инвестицион фаолиятга оид узоқ муддатли

стратегияларини ишлаб чиқиш, уни амалга оширишнинг устувор йўналишларини белгилаш учун мамлакатда бозор иқтисодиёти талабларига тўлиқ мос келувчи инвестицион салоҳиятни баҳолаш амалиётини шакллантириш лозим бўлади.

Амалга оширилган тадқиқотларимиз натижаларига кўра, иқтисодий адабиётда “кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳияти” етарли даражада, тизимли ва комплекс тадқиқ этилмаганлиги сабабли, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион салоҳиятини баҳолаш амалиётининг умум қабул қилинган, ягона услубиёти ёки ёндашувини шакллантириш талаб этилади.

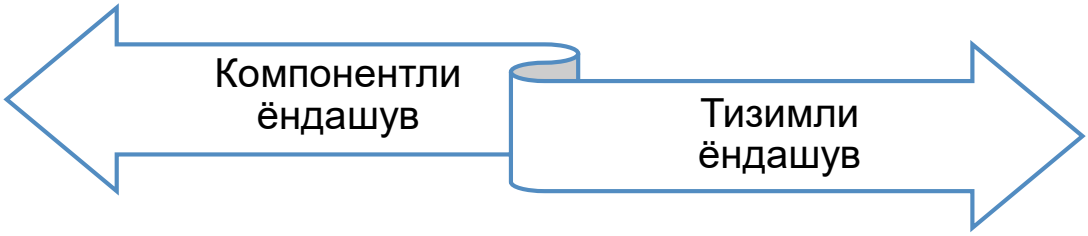
Мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни инвестициялашнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда, кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳияти иқтисодий категориясига муаллифлик таърифини шакллантирдик. Фикримизча, кичик бизнес корхонасининг инвестицион салоҳияти эркин рақобатлашган бозор шароитида тадбиркорлик субъектлари томонидан инвестиция ресурсларига айлантирилиши мумкин бўлган барча турдаги корхонанинг ички ва ташқи манбалар ҳисобига ўз фаолиятига жалб қилиши мумкин бўлган молиявий ҳамда номолиявий ресурслар мажмуидан иборат ҳисобланади.

1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион салоҳияти ва унинг таркибий тузилиши[3,4,5,6].

Юқорида кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳияти иқтисодий категориясига берилган муаллифлик таърифи корхонанинг инвестицион салоҳиятини комлекс тадқиқ этиш асосида ишлаб чиқилган ҳисобланади. Хусусан, иқтисодий адабиётда барча турдаги корхоналарнинг, жумладан, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион салоҳияти таркибий жиҳатдан молиявий ва номолиявий инвестицион салоҳиятни ўз ичига қамраб олади (1-расмга қаранг).

Ўз навбатида кичик бизнес субъектларининг молиявий жиҳатдан инвестицион салоҳияти кўрсаткичи корхонанинг фойда кўриш ва амортизацион салоҳиятларини ўзида акс эттирса, корхонанинг мулкий, номоддий активлари ҳамда кадрлари салоҳияти унинг номолиявий инвестицион салоҳиятини тавсифловчи кўрсаткичлар сифатида баҳоланади.

2-расм. Кичик бизнеснинг инвестицион салоҳиятини баҳолаш ёндашувлари[7].

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион салоҳиятини баҳолаш услубиётини тадқиқ этиш жараёнида иқтисодий адабиётда амалга оширилган илмий изланишлар натижаларига таянган ҳолда, кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳиятини баҳолашнинг компонентли ва тизимли ёндашувларини ажратиб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз (2-расмга қаранг).

Амалга оширилган тадқиқотлар натижаларига кўра, кичик бизнес субъектларининг инвестицион салоҳиятини баҳолашнинг компонентли ёндашуви корхонанинг инвестицион салоҳиятини ташкил этувчи ҳар бир кўрсаткич бўйича алоҳида баҳолаш амалга оширилиб, улар қуйидагилар ҳисобланади:[8]

- корхонанинг ишлаб чиқариш ва молиявий имкониятлари;
- корхонанинг ресурс салоҳияти;
-корхонанинг бозор (айрим тадқиқотларда “рақобат” деб ҳам юритилади) салоҳияти;
- инновацион салоҳият.

Таҳлиллар кўрсатишича, кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳиятини компонентли ёндашув асосида баҳолаш орқали унинг турли жиҳатларига алоҳида-алоҳида баҳо бериш мумкин бўлади. Тизимли ёндашувда эса, интеграл кўрсаткичлар асосида кичик бизнес корхоналарининг инвестицион салоҳиятини ташкил этувчи кўрсаткичларни ўзида умумлаштирган ягона хулосага келиш имконияти мавжуд ҳисобланади[9].

Бу эса ўз навбатида амалга ошириладиган ҳисоб-китобларни соддалаштириб, олинадиган якуний хулосаларни қиёсий таққослаш имкониятини оширади.

Фикримизча, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион самарадорлиги кўрсаткичларини тизимли равишда таҳлил қилиш асосида кичик корхоналарнинг инвестицион фаолиятига оид кўрсаткичларни умумлаштирган ҳолда комплекс баҳолаш имконини берувчи миллий услубиётни ишлаб чиқиш ва уни амалиёга татбиқ этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бу турдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг инвестицион самарадорлигини баҳолаш услубиётини ишлаб чиқишда республика миллий иқтисодиётининг турли тармоқларида хўжалик фаолияти юритаётган кичик корхоналарнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш орқали баҳолаш услубиётининг мукаммаллик ва ишончлилик даражасини оширишга эришилади.

Шунингдек, юқорида таклиф этилаётган инвестицион самарадорликни баҳолашнинг миллий услубиётини ишлаб чиқишда мамлакат иқтисодиёти учун хос бўлган, республика иқтисодиётининг турли соҳа ва тармоқлари учун умумий хусусиятларни ўзида акс эттира оладиган универсал таҳлилий ёндашувни шакллантириш зарур деб ҳисоблаймиз. Бунда кичик бизнес корхоналарининг инвестицион фаолияти самарадорлигига таъсир кўрсатувчи омилларни ўзаро алоқадорлик даражасидан келиб чиққан ҳолда турли гуруҳларга ажратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Мамлакатимизда кичик бизнес корхоналарини ривожланиш тенденциялари ҳамда унинг республикадаги инвестицион самарадорлиги кўрсаткичларини хисоблашда фойдаланиш лозимдир.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион самарадорлигини тавсифловчи интеграл коэффициент (IS_{kb}) ҳисобланади:

$$IS_{kb} = F\ (IS_1(kb), IS_2(kb), IS_3(kb), IS_4(kb), IS_5(kb)) \qquad (1)$$

Бу ерда:

F(IS) – кичик бизнес корхонасининг умумий инвестицион самарадорлигини акс эттирувчи функция;

IS(kb) – *тизимли ёндашувнинг таркибий кўрсаткичлари*

IS_1(kb), IS_2(kb), IS_3(kb), IS_4(kb), IS_5(kb)– *ҳар бир таркибий компонент (1-иловага қаранг) бўйича ҳисобланган самарадорлик кўрсаткичлари.*

1-жадвал

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион самарадорлиги кўрсаткичлари ва уларнинг таркиби[10].[11]

Кўрсаткичлар	Кўрсаткичларнинг таркиби
Иқтисодий самарадорлик	Маҳсулот таннархи, йиллик айланма капитал ҳажми, даромад, соф фойда, ишлаб чиқариш рентабеллиги, фондлар қайтими, қўшилган қиймат, молиявий барқарорлик, тўлов қобилияти, ликвидлилик, капитал сиғимкорлиги
Молиявий самарадорлик	Молиявий портфелларнинг даромадлилиги, фонд бозори фоиз ставкалари, молиявий инвестицияларнинг даромадлилик даражаси, молиявий активларнинг нархи ва қиймати, дивидентлардан умумий даромад, кредит риски
Техник ва технологик самарадорлик	Фондлар билан таъминланганлик, энергия сиғимкорлиги, материал сиғимкорлиги, меҳнат унумдорлиги
Ижтимоий самарадорлик	Ижтимоий инвестициялар ҳажми, иш ҳақининг реал даражаси, ижтимоий инфратузилма билан таъминланганлик, аҳоли бандлиги, меҳнат шароитлари, кадрлар таркибининг давомийлиги ва салоҳияти
Табиий-экологик самарадорлик	экологик инвестицион харажатлар, экологик барқарорлик индекси, ерларнинг эрозияланиш даражаси, экологик зарар, инвестицион харажатлар самарадорлиги
Корхонанинг инвестицион салоҳияти	Табиий – ҳомашё, ишлаб чиқариш, молиявий, истеъмол, инновацион, инвестицион риск
Инвестицион лойиҳанинг самарадорлиги	Ялпи даромад, дисконтланган соф даромад, пул оқими, қоплаш муддати, дотация, ички даромадлилик нормаси, рискларга нисбатан сезувчанлик индекси, иш ўринлари сони, солиқ тўловлари, бюджет самарадорлиги

[11] Муаллиф ишланмаси

Кичик бизнес ва хусусуий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион самарадорлиги кўрсаткичини тизимли ёндашув асосида комплекс баҳолаш орқали ушбу соҳага жалб этилаётган инвестициялар, уларнинг ҳажми, самарадорлиги, мавжуд муаммолари ва камчиликлари каби параметрлар бўйича умумий хулосаларни чиқариш мумкин бўлади. Шунингдек, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналари фаолиятини инвестициялашнинг барқарорлигини таъминлашда қуйидаги муаммоли жиҳатларни инобатга олиш лозим, деб ҳисоблаймиз:

- кичик бизнес ва хусусуий тадбиркорлик субъектларининг фаолияти давомида замон талабларига тўлиқ жавоб бермайдиган, умрини ўтаб бўлган кўп миқдордаги лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомиллари сақланиб қолмоқда;

- бизнес жараёнларини бошқаришнинг бозор механизмлари жуда секинлик билан татбиқ этилмоқда, шу жумладан, тартибга солиш функциялари ҳаддан ташқари марказлашган, ўзини ўзи тартибга солиш ва жамоатчилик назорати механизмлари суст даражада қолмоқда;

- тадбиркорлар ҳанузгача айрим ваколатли органлар томонидан лицензия ва рухсатнома бериш хусусиятига эга ҳужжатларни расмийлаштиришда маъмурий тартиб-таомилларнинг чўзилиш ҳолатлари билан тўқнашмоқда;

- ваколатли давлат органлари ўртасида лицензия ва рухсат бериш хусусиятидаги ҳужжатларни тубдан қисқартириш, маъмурий тартиб-таомилларни янада соддалаштириш ва очиқлик даражасини оширишга қаратилган ўзаро ҳамкорлик зарур даражада олиб борилмаяпти[11].

Юқорида келитирилган муаммоли вазиятларни инобатга олган ҳолда, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион фаолиятини ривожлантиришга, жумладан уларнинг инвестицион фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлашга қаратилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқишда қуйидаги устуворликларни аҳамияти катта деб ҳисоблаймиз:

- кичик бизнес корхоналарининг инновацион фаолиятини ривожлантиришга қаратилган инвестицион дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш;

- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инновацион ишланмаларини молиялаштириш, жумладан, уларни хорижий капитал иштирокидаги инвестицион лойиҳаларни амалга оширилишидаги иштирокини кенгайтириш;

- кичик корхоналарнинг амортизацион фондларини бошқариш амалиётини такомиллаштириш орқали уларнинг ўз маблағлари ҳисобига хусусий инвестицияларнинг ҳажмини ортиб боришига эришиш;

- кичик корхоналарнинг ўз фаолиятларини инновацион ривожлантиришга сарфлаётган хусусий инвестициялари ҳажмига мос равишда солиқ имтиёзларини жорий этиш;

- кичик корхоналарга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига замонавий техникаларни жалб қилишни кенгайтириш орқали ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга эришиш ва ҳ.к.

Фикримизча, юқорида билдирилган таклиф ва тавсияларга асосланган ҳолда мамлакатимизда кичик корхоналарни инвестициялаш дастурларини ишлаб чиқиш кейинги йилларда юқори натижаларга эришиш имконини беради. Шунингдек, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг инвестицион самарадорлигини баҳолашнинг миллий интеграл кўрсаткичини ишлаб чиқилиши соҳадаги мавжуд муаммоларни ўз вақтида аниқлаш, кичик корхоналарнинг инвестицион салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш билан бир қаторда узоқ муддатли истиқболда соҳанинг инвестицион барқарорлигини таъминлаш имкониятини янада оширади, деб ҳисоблаймиз.

Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришнинг инвестицион самарадорлигини оширишнинг устувор йўналишларига бағишланган тадқиқотларимиз асосида қуйидаги илмий хулосалар олинди:

- мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик корхоналарининг инвестицион самарадорлиги кўрсаткичларини тизимли равишда таҳлил қилиш асосида кичик корхоналарнинг инвестицион фаолиятига оид кўрсаткичларни умумлаштирган ҳолда комплекс баҳолаш имконини берувчи миллий услубиётни ишлаб чиқиш ва уни амалиёга татбиқ этиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бу турдаги кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг инвестицион самарадорлигини баҳолаш услубиётини ишлаб чиқишда республика миллий иқтисодиётининг турли тармоқларида хўжалик фаолияти юритаётган кичик корхоналарнинг ўзига хос хусусиятларини инобатга олиш орқали баҳолаш услубиётининг мукаммаллик ва ишончлилик даражасини оширишга эришилади;

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 20 октябрда қабул қилинган “2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 841-сон Қарорида белгиланган вазифалардан ва 2020 йилда жаҳонда рўй берган

“Covid-19” пандемиясининг иқтисодиётга салбий тасирини инобатга олган ҳолда, Ўзбекистонда кичик инновацион бизнесни ривожлантиришнинг тадрижий, пессимистик ва оптимистик прогнозлари амалга оширилди. Тадрижий прогноз натижаларига кўра, 2019 йилда мамлакатимизда кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 56,5 фоизни ташкил этан бўлса, 2030 йилга бориб 70 фоизга, пессимистик прогноз натижаларига кўра 62,0 фоизга, оптимистик прогнозга кўра эса 80 фоизга етказиш имконияти борлиги аниқланди;

- 2030 йилга қадар бўлган муддатда мамлакатимиз иқтисодиётида аҳоли турмуш даражасини ошириш, янги иш ўринларини яратишга қаратилган ислоҳотларни амалга оширилишида айнан кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка катта аҳамият қаратилмоқда. Хусусан, мамлакатимизнинг халқаро даражадаги “Бизнес юритиш” индексини 2020 йилдаги 69,90 кўрсаткичдан 2030 йилга бориб 89,36 индексга етказиш режалаштирилган. Шунингдек, кичик бизнес субъектларининг электр таъминоти тизимига уланиши кўрсаткичини мос равишда 86,9 коэффициентдан 97,4 гача, мулкни рўйҳатдан ўтказишни 67,9 дан 91,9 гача, кичик бизнесни кредитлаш кўрсаткичини 65 дан 90 баллга етказиш вазифлари белгилаб ўтилган;

- мамлакатимизда кичик корхоналар томонидан асосий капиталга ўзлаштирилган жами инвестициялар ҳажми билан миллий иқтисодиёт тармоқларида хўжалик фаолияти юритаётган корхоналар сони ўртасидаги ички боғлиқлик кучли бўлиб, ўрта муддатли истиқболда давлат томонидан кичик корхоналарни инвестициялашга қаратилган давлат дастурларини ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга татбиқ этиш;

- мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг инвестициялашнинг ўзига хос хусусияти шаклланган бўлиб, асосий капиталга жалб этилаётган жами инвестицияларнинг молиялаштириш таркиби бўйича таҳлили натижалари кўрсатишича, корхонанинг ўз маблағлари ва махаллий кредитлаш ҳисобига асосий капиталга ўзлаштирилаётган инвестициялар чет эл инвестициялари ва кредитларига нисбатан самарали натижа бермоқда. Ушбу вазиятдан келиб чиққан ҳолда, корхоналар фаолиятини инвестициялашда кичик корхоналарнинг ўз маблағлари ва махаллий кредитлаш амалиётини қўллаб-қувватлаш орқали кичик бизнес корхоналарини инвестициялаш самарадорлигини янада оширишга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 29.12.2018 й. Ўзбекистон Республикаси Президентининг

расмий веб-сайти маълумотлари асосида https://president.uz/uz/lists/view/4057
2. Иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш бўйича асосий йўналишлар белгиланди. 09.06.2020 й. Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти маълумотлари асосида https://president.uz/uz/lists/view/3639
3. Мухаметшин М.Ф. Оценка инвестиционного потенциала предприятия как основа разработки инновационной стратегии промышленного комплекса и региона // Российское предпринимательство. 2007. №5. Вып. 1. стр. 49-53.
4. Попов Е.В., Ханжина В.Н. Структура рыночного потенциала предприятия // Проблемы теории и практики управления. 2011. №6. стр. 35-39.
5. Хаустова К.М. Методика стратегического позиционирования предприятий на основе интегральной оценки инвестиционно-инновационного потенциала // Проблемы современной экономики. 2013. №2. стр. 108-110
6. Эминова Н.Э. Особенности организации и управления инвестиционной деятельностью промышленных предприятий // Российское предпринимательство. 2014. №18. стр. 18-31.
7. Бартова Е.В. Сущность и структура производственного потенциала промышленного предприятия // Российское предпринимательство. 2010. №12. Вып. 1. стр. 65-69.
8. Бартова Е.В. Сущность и структура производственного потенциала промышленного предприятия // Российское предпринимательство. 2010. №12. Вып. 1. стр. 65-69.
9. Минаева О.А. Комплексный подход к оценке экономического потенциала промышленного предприятия // Экономика. Инновации. Управление качеством. 2012. №1. стр. 38-44.
10. Виленский, П. Л. Оценка эффективности инвестиционных проектов: теория и практика / П. Л. Виленский, С. А. Смоляк, В. Н. Лившиц. – М. :Дело, 2008. – 1104 с
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини янада қисқартириш ва соддалаштириш, шунингдек, бизнес юритиш шарт-шароитларини яхшилаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5409-сон Фармони, 11.04.2018 й. https://www.lex.uz/docs/3676955
12. Ergashov I.I. Factors affecting the efficiency of investment in small business and private entrepreneurship and their characteristics. JournalNX. Issue 77. ISSN: 2581 – 4230. Journal Impact. Factor: 7.223. Volume 6, Issue 11. 4.11.2020

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKDA MEHNAT SALOXIYATINING RIVOJLANISHİ VA UNING NAZARIY ASOSLARI.

Xolmirzayev Ikromjon Odiljon O‘g‘li
Andijon texnika instituti
mustaqil tadqiqotchisi

Mamlakatimizda so‘ngi yillarda tadbirkorlikda mehnat munosabatlarining rivojlanishi, mazkur jarayonni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish borasida amalga oshirilayotgan izchil tadbirlar, ular bo‘yicha qabul qilinayotgan qator dasturiy yo‘nalishlar mazkur sohaning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Akademik K.X.Abduraxmonovning fikricha, ―Mehnat munosabatlari – xodim va ish beruvchi o‘rtasida ish beruvchi zarur mehnat sharoitlarini yaratib bergan holda haq to‘lanishi hisobiga xodim tomonidan shaxsan mehnat funksiyasini (shtat ro‘yxatiga muvofiq, kasbi, ixtisosligi bo‘yicha topshiriladigan aniq ishni) bajarish yuzasidan kelishuv natijasida paydo bo‘ladigan munosabatlardir. Mehnat munosabatlarining subektlari xodim va ish beruvchi hisoblanadi. Mehnat munosabatlari ijtimoiy xususiyat kasb etganda, ushbu subektlar qatoriga davlat ham qo‘shiladi[12]. Mazkur fikrni davom ettirgan holda B.E.Tagayevning tadqiqotida: ―... XMT tasnifiga asosan, ishlab chiqarish birliklarini turi va ish joylarining ish bilan bandlik maqomi bo‘yicha bo‘linishi xalqaro mehnat statistlarining 17-xalqaro konferensiyasida (2003-yil) taklif etilgan bo‘lib, unda xodimlarning rasmiy yoki norasmiy mehnat bilan bandligi mehnat munosabatlarining xususiyatiga ko‘ra tasniflanadi[13], deya qayd etillgan.

Iqtisodchi olima G.Q.Abdurahmonova ta’kidlaganidek, ―Kichik biznes tuzilmalarida Xalqaro mehnat tashkiloti (XMT) tomonidan 1999-yilda qabul qilingan Munosib mehnat dasturi tamoyillari – insonning mehnat qilish huquqining kafolatlanishi, xodimni ijtimoiy himoya qilish va ijtimoiy–mehnat munosabatlarini joriy qilishda ijtimoiy sheriklikni yo‘lga qo‘yish hozirgi kun talabidir[14].

Shuningdek, boshqa olimlarning fikricha: ― kichik korxona va xususiy tadbirkorlik sohasida ijtimoiy-mehnat tizimini isloh qilish va rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilashda, hududda (misol uchun viloyat miqyosida) ijtimoiy soha va

[12] Абдурахмонов Қ.Х. Меҳнат иқтисодиёти: назария ва амалиёт / дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган. 3-нашри. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси «ФАН» нашриёти, 2019-й. 468-б.

[13] Тагаев Б.Э. Рақамли иқтисодиёт шароитида норасмий меҳнат билан бандлик даражасини камайтиришнинг методологик асосларини такомиллаштириш. И.ф.д.диссертацияси. Тошкент 2021. –Б.46.

[14] Абдурахманова Г.Қ. Кичик бизнесда аҳолини муносиб меҳнат тамойиллари асосида иш билан таъминлашни такомиллаштириш. И.ф.д. дисс. автореферати. Тошкент. 2016. 5- Б.

korxona nisbati masalasi dolzarbdir. Chunki kichik korxonada ijtimoiy-mehnat munosabatlarining qaror topishi to‘g‘risidagi masalani qamrab chiqishda, hududda ijtimoiy soha va korxona o‘rtasidagi hamkorlik tamoyili (qishloq, shahar, tuman) aholisi va korxona ishlovchilarining ijtimoiy himoyasi bir-birini to‘ldirib borishiga imkon yaratadi. Demak, hudud ijtimoiy sohasi va korxonadagi ijtimoiy munosabatlar qanchalik rivojlangan bo‘lsa, ular o‘rtasidagi aloqadorlik mustahkam bo‘lsa, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik shunchalik jadal rivojlanib boradi[15]. MDH davlatlari olimlari qayd etganlaridek, mehnat munosabatlarini takomillashtirish «ijtimoiy faoliyatni ijtimoiy himoya tizimi, qulay ish sharoitlarini yaratish, ishlovchilar ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, ularning malaka darajasini oshirish, ijtimoiy hamkorlik va mehnat munosabatlarining mazmundorligini shakllantirish, ishlovchilarnining madaniy-maishiy va yashash sharoitlarini yaxshilash hamda ijtimoiy xarakterdagi boshqa tadbirlarni amalga oshirish»ni belgilab beradi[16].

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining ―2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risidagi Farmondagi 29- maqsad: Tadbirkorlik faoliyatini tashkil qilish va doimiy daromad manbalarini shakllantirish uchun sharoitlar yaratish, xususiy sektorning Yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 80 foizga va eksportdagi ulushini 60 foizga yetkazish belgilangan. Hududlarda 200 ta yangi sanoat zonalarini tashkil etish va biznes- inkubatorlar tizimini rivojlantirish. 2026 yilga borib tadbirkorlik sub’ektlariga soliq yuklamasini yalpi ichki mahsulotning 27,5 foizidan 25 foizi darajasiga kamaytirish. Hududlarda tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, ishsizlik va kambag‘allikni qisqartirish bo‘yicha mavjud tuzilmalar faoliyatini takomillashtirish singari vazifalar belgilangan.[11]

Mazkur vazifalarning ijrosini ta’minlashda iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida mehnat munosabatlarini takomillashtirish alohida o‘rin egallaydi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida keng ko‘lamli islohotlar bevosita tadbirkorlikda mehnat munosabatlari rivoji bilan bog‘liq bo‘lib, unda mehnat munosabatlarining rivojlanishi bandlikni ta’minlashdek jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Mamlakatimizda iqtisodiyotni liberallashtirish sharoitida keng ko‘lamli islohotlar bevosita tadbirkorlikda mehnat munosabatlari rivoji bilan bog‘liq bo‘lib, unda mehnat munosabatlarining rivojlanishi bandlikni ta’minlashdek jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy

[15] Улуг_Мурадова Н. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасида меҳнат муносабатларини такомиллаштиришнинг иқтисодий механизмлари. И.ф.ф.д.диссертацияси. Тошкент. 2021. 32-33- Б.

[16] Слезингер Г.Э. Социальная экономика: Учебник - М.: Из-во «Дело и сервис», 2001. -С. 329-330.

taraqqiyotiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Xodim uchun ishchini ishga yollanish va mehnat sharnomasini tuzgandan so‘ng ish beruvchi ham, ishga yollanuvchi ham mehnat shartnomasiga ma’lum o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin yoki ishchi o‘z malakasini oshirgandan so‘ng yangi mehnat shartlarini qo‘yadi v.h.k.; ikkinchidan, ushbu yo‘nalish nazariy ahamiyatga ega, uning amaliy ahamiyati kamroq. Chunki kichik ishlab chiqarishda yollangan mehnatni aniq davrlarga ajratish qiyin va murakkabdir, sabab chuki kichik va xususiy tadbirkorlikni ichki va tashqi rivojlanish sharoitlari bunga yo‘l qo‘ymaydi.

Ikkinchisini , shartli ravishda ijtimoiy takror ishlab chiqarish deb atashimiz mumkin. Bu holda ijtimoiy-mehnat munosabatlari umumlashtirilgan holda kichik korxona ishchisi shaxsiy va kasbiy jihatlarini hamda uni ijtimoiy xavf- xatardan (ya’ni hayot siklining har bir bosqichida mehnat qilish qobiliyatini, ishini, yashash manbaini yo‘qotishdan) himoyalashni ta’minlash bo‘yicha takror ishlab chiqarish bo‘yicha munosabatlar sifatida qaraladi. Bu holda shuni e’tirof etish mumkinki, ijtimoiy-mehnat munosabatlari tarkibini shakllantirishning asosi sifatida uning mazmuni va namoyon bo‘lishi mezonlarini olishimiz mumkin.

Shuni e’tirof etish joizki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchi subektlarning barchasi ishlab chiqarish xodimlarini (ishchilarni) va boshqaruvchilarni, xizmatchilarni, menejerlarni yollashda mehnatga qiziqishi mezoniga bir xil ahamiyat bilan qarashadi. Bunday holatni mehnat motivatsiyasiga qarab turlicha talqin qilish mumkin. Ammo, bizning fikrimizcha, kichik korxonalar faoliyatining samarali natijasi uning mehnat jamoasining birgalikdagi faoliyati jarayonida qilayotgan mehnat motivatsiyasiga uzviy bog‘liq. Rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy faol kishilarning tadbirkorlik faoliyatida bandlik darajasi yildan-yilga oshib bormoqda. Jumladan, Yaponiyada iqtisodiy faol aholining-70,0 %i, Xitoyda-80,0 %i, AQSHda esa, 50,0 %i aynan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda band bo‘lib, AQSHda yalpi ichki mahsulot (YAIM)ning qariyb 52,0 %i, Yaponiyada-67,0 %i, AQSHda faoliyat yuritayotgan korxonalarning 97,6 %i, Yaponiyada-99,2 %i, Germaniyada-99,3 %i aynan mazkur subektlar ulushiga to‘g‘ri kelmoqda[17].

Mamlakatimizda 523,5 ming kichik biznes subektlari rasmiy ravishda faoliyat yuritib, yalpi ichki mahsulotning 51,8 foizi ularning hissasiga to‘g‘ri keladi, shuningdek, mehatga layoqatlilarning 78,2 foizi aynan shu sohada ish bilan band. Bundan tashqari, «Har bir oila – tadbirkor» dasturini amalga oshirish to‘g‘risidagi PQ 3777–son qarori ijrosi doirasida 47 mingdan ortiq fuqaro va tadbirkorlik

[17] ҳттп//www.мспбанк.ру; ҳттп//www.гиас.ру; ҳттп://www.м-эсономй.ру.

sub’ektlariga qariyb bir trilliondan ortiq imtiyozli kreditlar ajratilgan[18]. 2023-yilda esa mahallalarda kichik biznes va tadbirkorlik muhitini yanada yaxshilash, yoshlar va xotin-qizlarni daromadli mehnat bilan band qilishni davom ettirish maqsadida:

oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasidagi loyihalarni moliyalashtirish uchun 13 trillion so‘m yo‘naltiriladi[19].

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda mehnat munosabatlarining rivojlanishi va uning ilmiy-nazariy asoslarini o‘rganish natijasida, bizningcha, quyidagi chora-tadbirlarning bajarilishiga alohida e’tibor qaratish lozim:

- KBXT sohasiga investisiyalar, shu jumladan, chet el investisiyalarini jalb etishni yanada oshirish;
- mazkur sohada xizmat ko‘rsatuvchi bozor infratuzilmalarini kengaytirish va rivojlantirish;
- kichik biznes subektlari, ayniqsa, oilaviy tadbirkorlik faoliyatini davlat tomonidan iqtisodiy qo‘llab-quvvatlash;
- Aholining, ayniqsa, yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslarini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash;
- ―Har bir oila - tadbirkor‖ dasturi doirasida aholiga tadbirkorlik ko‘nikmalarini o‘rgatish uchun ―Mahalla-oila-hokimiyat‖ tuzilmalarining tizimli ishlashiga shart-sharoitlar yaratish.

Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, KBXTni rivojlantirishning ijtimoiy jihatlari siyosiy-iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, ishsizlik darajasini pasaytirishga xizmat qilishi, mehnatga layoqatli kishilarning ish bilan band bo‘lishlaridagi qulayligi, ayniqsa yoshlar orasida iqtisodiy jihatdan kamol topishga yo‘naltirish nuqtayi nazaridan o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Mehnat munosabatlarni o‘rganish mazkur sohada boshqarishning o‘ziga xos xususiyatlari va mehnat munosabatlarini o‘rganish zaruriyatini taqozo qiladi.

KLASTERLARNI MILLIY IQTISODIYOTDA TUTGAN O‘RNI

M.M.Muxtorov
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti i.f.f.d (PhD)
@mail.ru +99893 699-77-47

[18] Банк ахборотномаси №4 (1193) 2019- йил 24- январ. – Б.3

[19] ҳттпс://т.ме/ҳукуқи ачборот

Klasterlar milliy iqtisodiyotning muhim elementlaridan biri bo‘lib, ular iqtisodiy o‘sish, ishlab chiqarish samaradorligi, innovatsiyalar va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda globallashuv va xalqaro raqobat muhiti mamlakatlarning iqtisodiyotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Klasterlar milliy iqtisodiyotlarning global bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradi. Ular ikkita muhim omilni yuqori texnologik va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi, bu esa ishlab chiqarish jarayonlarini yanada takomillashtirish va davlatning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Klasterlar, shuningdek, milliy iqtisodiyotni global raqobatda muvaffaqiyatli ravishda ishtirok etishga tayyorlashga yordam beradi. Yuqori samaradorlikka ega bo‘lgan klasterlar iqtisodiyotning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi, shuningdek, ular davlatlarning ichki va tashqi iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. So‘ңgi tadqiqotlar, Battista, P., & Bertoli, R. o‘z tadqiqotlarida klasterlarning mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yangi ish o‘rinlarini tadqiq qilgan [1]. Bernardo, E., & Schmidt, P tadqiqotlarida klasterlar innovatsiyalarni taratishda muhim o‘rin tutadi va ularni mahalliy va global bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun qo‘llash kerak. Klasterlar joriy etishning innovatsion jarayonlardagi rolini ta’kidlashda, ular yangi texnologiyalarni joriy qilish va ishlab chiqarishni samarali yo‘lga qo‘yishasoslarini baholaganlar [2].

Becker, W., & Tang, L o‘z tadqiqotlarida klasterlar iqtisodiyotdagi resurslarni samarali taqsimlashga va ishlab chiqarish quvvatlarini muvofiqlashtirishga yordam beradigan muhim mexanizmlarini o‘rganlar [3]. Demak klasterlar mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ular ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, innovatsiyalar tarqatish va resurslarni samarali taqsimlash kabi bir qator ijobiy ta’sirlarga ega. Bu tadqiqotlar klasterlarning iqtisodiy rivojlanishga qo‘sha oladigan rol va ularning innovatsion jarayonlardagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Amaliyotda klasterlar faoliyatini baholashda bir qator iqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi.

1. Iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlari

- Qo‘shilgan qiymat va ikkinchi darajali qo‘shilgan qiymat: Klasterning ishlab chiqarish samaradorligini va mamlakat yoki mintaqadagi iqtisodiy hissasini baholash.
- Ishlab chiqarish samaradorligi: Ishlab chiqarish jarayonida ishlatilayotgan resurslar (moddiy, mehnat va moliyaviy)ga nisbatan ishlab chiqarilgan mahsulot yoki xizmatlar.

- Foyda va daromadlar: Klasterning iqtisodiy natijalarini o‘lchash uchun qo‘shilgan qiymat va umumiy daromadlarning o‘zaro nisbatlari.
- Investitsiyalar: Klasterning yangilanish va rivojlanish uchun jalb qilingan investitsiyalar miqdori (ijobiy va salbiy ta’sirlarni hisobga olgan holda).

2. Innovatsion samaradorlik ko‘rsatkichlari

- Yangilik va texnologiyalarning joriy etilishi: Klasterlar innovatsion faoliyatlarini va yangi texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayoniga joriy etishning samaradorligini baholash.
- Innovatsion mahsulotlar va xizmatlar: Klasterda yaratilgan yangi mahsulotlar va xizmatlar miqdori va ularning bozorga taqdim etilish holati.
- Patentlar va ilmiy tadqiqotlar: Klaster a’zolarining innovatsion yo‘nalishlardagi patentlar, ilmiy tadqiqotlar va boshqa intellektual mulkdan foydalanish darajasi.

3. Ish o‘rinlari va ijtimoiy samaradorlik

- Ish o‘rinlari yaratish: Klasterning mahalliy iqtisodiyotga bo‘lgan ijtimoiy ta’siri, ish o‘rinlari yaratish va ularning barqarorligini tahlil qilish.
- Ish haqi va mehnat sharoiti: Klasterdagi ishchilarning ish haqi darajasi va mehnat sharoitlarini baholash, shuningdek, ish joylarining ijtimoiy ahamiyati.

4. Raqobatdoshlik va bozor ko‘rsatkichlari

- Raqobatdoshlik darajasi: Klasterning ichki va tashqi bozorlarda raqobatdoshligini baholash. Bu ko‘rsatkich klaster mahsulotlarining sifat va narx jihatidan boshqa raqobatchilar bilan taqqoslanishiga asoslangan.
- Bozor ulushi: Klasterning mahalliy va global bozorlardagi ulushi, shuningdek, klientik talablarga javob berish darajasi.

Amaliyotda ham Andijon viloyatida to‘qimachilik klasterlari ishlab chiqarish qiymati 2023 yilda 400 million dollarga yetgan. Eksport miqdori 150 million dollarga hamda ishlab chiqarishning samaradorligi 15% ga oshgan. Shu bilan birga 2023 yilda Andijon viloyatida 50 million metr mato va 10 million dona kiyim-kechak ishlab chiqarilgan. Andijon viloyati to‘qimachilik mahsulotlarining asosiy eksportlari Qozog‘iston, Rossiya va Turkiyaga yo‘naltirilgan. To‘qimachilik mahsulotlarining eksport salohiyati 10% ga oshgan. 2023 yilda to‘qimachilik sanoati orqali 5,000 dan ortiq ish o‘rinlari yaratildi, shuningdek, ishchilarning malaka darajasi oshirishga erishilgan.

Demak to‘qimachilik klasterlarining O‘zbekiston va, ayniqsa, Andijon viloyatidagi faoliyati iqtisodiy rivojlanishga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, to‘qimachilik sanoati mamlakatning asosiy eksport sohalaridan

biriga aylanib, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va yangi ish o‘rinlari yaratishda muhim rol o‘ynaydi.

Andijon viloyatidagi to‘qimachilik klasterlari innovatsion jarayonlar, zamonaviy texnologiyalar va yangi ishlab chiqarish usullari orqali iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va samaradorlikni oshirishga erishgan. 2023 yilda ushbu klasterlarda ishlab chiqarish miqdori, eksport hajmlari va ish o‘rinlari yaratishda ijobiy o‘sish kuzatilgan.

Shu bilan birga, ekologik samaradorlikni oshirish va resurslarni samarali sarflashga e’tibor qaratilgan, ya’ni zararli chiqindilarni kamaytirish, energiya sarfini optimallashtirish va suv resurslarini qayta ishlash bo‘yicha qator choralar ko‘rilgan.

To‘qimachilik klasterlarini rivojlantirishda yangi investitsiyalar, innovatsion texnologiyalar va ish o‘rinlarini ko‘paytirishga yo‘naltirilgan strategiyalar muhim ahamiyatga ega. Klasterlarning samaradorligini yanada oshirish uchun ishchilarning malaka darajasini oshirish va ekologik ta’sirlarni minimallashtirishga ham e’tibor qaratish zarur.

bunda:

1. **Investitsiyalarni jalb qilish**: Zamonaviy texnologiyalarga va avtomatizatsiyalangan ishlab chiqarish jarayonlariga investitsiyalar jalb qilish.
2. **Innovatsiyalar**: Ekologik to‘qimachilik mahsulotlari va yangi ishlab chiqarish usullariga investitsiya qilish.
3. **Ish o‘rinlari**: Yangi ish o‘rinlarini yaratish va ishchilarning malaka darajasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Battista, P., & Bertoli, R. (2022). *The Impact of Clusters on Local Economic Development*. Journal of Regional Science, 62(3), 567-591.
2. Bernardo, E., & Schmidt, P. (2021). *Clusters and Innovation Networks: New Directions in Economic Geography*. Innovation and Regional Development, 35(2), 113-130.
3. Becker, W., & Tang, L. (2023). *Cluster Development and Economic Growth: Evidence from Emerging Economies*. Global Economic Review, 18(4), 299-315.
4. Abdullaev, R. (2019). *O‘zbekistonda investitsiyalardan samarali foydalanishning muammolari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
5. Xalilov, Sh. (2021). *Investitsiyalarni samarali boshqarish va ishlab chiqarish samaradorligi*. Toshkent: Ta’lim va fan

SANOAT KORXONALARINING IQTISODIY SAMARADORLIGIGA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TA’SIRI.

M.M.Muxtorov
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasi dotsenti i.f.f.d (PhD)
m.m.muxtorov@mail.ru +99893 699-77-47

Hozirgi davrda sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish va mahsulot sifatini yaxshilash masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli transformatsiya – bu sanoat jarayonlariga avtomatlashtirish, sun’iy intellekt, IT, “Big Data” texnologiyalari, raqamli monitoring va tahlil tizimlarini joriy etishni anglatadi. Ushbu texnologiyalar yordamida resurslardan foydalanish samaradorligi ortadi, ishlab chiqarishdagi yo‘qotishlar kamayadi hamda menejment tizimi aniq va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan raqamli iqtisodiyot konsepsiyasi doirasida 2030-yilgacha bo‘lgan rivojlanish strategiyasida ham sanoat tarmoqlarini raqamlashtirish alohida yo‘nalish sifatida belgilangan. Shu jihatdan olib qaralganda, sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash masalasining ilmiy asoslarini o‘rganish ham nazariy, ham amaliy ahamiyatga egadir.

Shuningdek, raqamli texnologiyalarning joriy etilishi investitsiyalar samaradorligini oshiradi, innovatsion muhitni kuchaytiradi va eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bularning barchasi sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

BMTning savdo va taraqqiyot bo‘yicha anjumani ma’lumotlariga ko‘ra, ishlab chiqarishning raqamlashtirish darajasi-yildan-yilga ortib bormoqda, ya’ni raqamli iqtisodiyotning dunyo YaIMdagi ulushi 2000-yili 4,5 foizni, 2018-yili 15,5 foizni va 2021-yili 23,2 foizni, 2023 yili 15,5 foiz tashkil etgan[1]. Amerika Qo‘shma Shtatlari tahlil byurosi hisob-kitoblariga asosan 2010-2020-yillarda raqamli iqtisodiyotning real qo‘shimcha qiymatining o‘sish sur’ati o‘rtacha 5,6 foizni tashkil etgan bo‘lib,-yillik iqtisodiy o‘sish sur’atidan 1,5 foizga ortib ketgan [2]. Rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida ham sanoatni rivojlantirish borasida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni asosiy negizi ham raqamlashtirishga qaratilmoqda.

Raqamli texnologiyalarning sanoat korxonalariga ta’siri masalasi so‘nggi yillarda ilmiy jamoatchilik tomonidan keng o‘rganilmoqda. Jumladan, A. Brynjolfsson va E.

McAfee o‘z tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar ish unumdorligini oshirishi, lekin bu jarayon mehnat bozorida malakali ishchi kuchiga ehtiyojni oshirishini ham ta’kidlaydi [3].

Jahon bankining “World Development Report 2016: Digital Dividends” hisobotida raqamli texnologiyalarni samarali joriy etish orqali iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish va samaradorlikni oshirish imkoniyati keng yoritilgan [4]. Xususan, ishlab chiqarish tarmoqlarida avtomatlashtirish, IoT va “katta ma’lumotlar”dan foydalanish texnologik yangilanishning muhim omili sifatida baholangan.

O‘zbekiston sharoitida bu yo‘nalishda bir qancha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Xususan, Sh. X. Xakimov va M. M. Islomovlarning sanoatni raqamlashtirishga oid tadqiqotlarida texnologik modernizatsiya korxonalarda mahsulot tannarxini kamaytirish, ishlab chiqarish hajmini oshirish va boshqaruv tizimini takomillashtirishga xizmat qilishi ta’kidlanadi [5].

Adabiyotlar sharhi shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalar sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Ular ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, tannarxni kamaytirish va mahsulot hajmini oshirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu jarayon malakali ishchi kuchiga bo‘lgan ehtiyojni oshiradi hamda boshqaruv tizimlarining yangilanishini talab etadi.

Sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalar tizimini shakllantirish va belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi asosiy vazifalarni belgilash mumkin:

- sanoat 4,0 holati, texnologiyalarini ishlab chiqarish tarmoqlaridagi rivojlanish xususiyatlarini baholash;
- korxonalarning raqamli faolligi holati va sohada qo‘llanilayotgan raqamlashtirish strategiyalari bilan taqqoslash;
- korxonalarda 3D texnologiyalarini qo‘llanish tendensiyalarini asoslash;
- ishlab chiqarish va bozor jarayonlarini mutanosib raqamlashtirishi tahlili;
- raqamlashtirishga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni ahamiyati bo‘yicha tasniflash.

Korxonalarda raqamli texnologiyalardan foydalanish asosida sotuv hajmini ortishi natijasida mablag‘larni aylanish davri-yillik 9,1 kunga kamaygan bo‘lsa, mehnat unumdorligi 2,2 foizga ortgan. Texnologiyalarning bo‘sh turib qolish vaqti 5,4 foizga, mahsulotlar sifatini teshirish xarajatlari 3,1 foizga kamaygan. To‘qimachilik korxonalar faoliyatida raqamli texnologiyalarni joriy etishga ko‘p mablag‘ talab etiladi. Lekin ortiqcha ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartirish, mehnat unumdorligini oshirish

va mahsulotlar sifatini oshirishi natijasida qilingan xarajatlar qoplanish imkoniyati yuqori.

Demak, to‘qimachilik korxonalarida raqamli texnologiyalarni qo‘llash mahsulotlar eksportini ta’minlovchi asosiy omil bo‘lib, sanoat 4,0 konsepsiyasini amalga oshirishda asosiy manba hisoblanadi. Buning natijasida ishlab chiqarish jarayoni, tizimlari, resurslar ta’minoti va marketig faoliyati tizimli faoliyati tashkil etiladi. Bu ishlab chiqarish samaradorligini ta’minlovchi zamonaviy asoslardan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarida raqamlashtirish asosida ishlab chiqarish samaradoriligini ta’minlash uchun quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- to‘qimachilik klasterlarini raqamlashtirish asosida texnologik zanjirini tashkil etish, klasterlarni hududiy joylashuvi va o‘ziga xos xususiyatlari, mahsulotlarni diversifikatsiyalash asosida raqobatbardoshligini ta’minlash;
- raqamli texnologiyalar asosida raqobatbardosh va sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish hamda ularning eksportini oshirish;
- ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, dasturiy ta’minot asosida xodimlar ish vaqtidan foydalanishdagi yo‘qotishlarni oldini olish va ortiqcha mehnat xarajatlarini qisqartirish;
- milliy brendlarni yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. United Nations Sonferense on Trade and Develop- ment – BMTning savdo va taraqqiyot bo‘yicha anjumani
2. https://www.bea.gov/sites/default/files/papers/defining-and-measuring-the-digital-esonomy. pdf
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. Norton & Company.
4. World Bank. (2016). *World Development Report 2016: Digital Dividends*. Washington, DC.
5. Xakimov Sh.X., Islomov M.M. (2021). “Sanoatni raqamlashtirish: muammolar va istiqbollar”. // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, №4.
6. Innovatsion rivojlanish vazirligi (2022). “Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha strategik yo‘nalishlar”. – T.: IRV.
7. Kagermann, H., Wahlster, W., & Helbig, J. (2013). *Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0*. Final report of the Industrie 4.0 Working Group. Germany.

FISCAL POLICY IS A FACTOR IN STIMULATING ECONOMIC GROWTH AND ENSURING STABILITY

Tashkent State University of Economics,
Independent researcher of the department of
"Macroeconomic Policy and Forecasting"
Saydakbarova Madinakhan Anisbekovna
madinasaydakbarova2509@gmail.com

Annotation. The article provides a comprehensive analysis of the impact of fiscal policy on economic growth, its main tools, and the level of state intervention in economic processes. The main conditions and results of effective fiscal policy are discussed based on the experience of different countries. The structure of state budget revenues of the Republic of Uzbekistan, the dynamics of public debt, and the impact of fiscal policy on economic stability are also analyzed. The article also considers such aspects as fiscal policy's role in stimulating economic growth, controlling inflation, ensuring social justice, and its relationship with international economic trends.

Keywords: Budget and tax policy, state budget, economic stability, tax reforms, customs system, fiscal policy, economic development, budget revenues, budget expenditures.

Introduction. Fiscal policy is a tool of the state for active intervention in economic processes and their regulation, the main goal of which is to stimulate economic growth and ensure macroeconomic stability. This policy is implemented through the management of taxes, government spending and the budget balance. With the help of its fiscal tools, the state can influence the level of economic activity, improve the investment climate and increase the well-being of the population.

Fiscal policy is one of the main mechanisms of economic growth, which ensures economic stability through the formation of state revenues and the effective distribution of expenditures. While tax policy is mainly aimed at increasing state revenues and maintaining fiscal stability, budget policy is responsible for distributing these funds to various sectors of the economy and supporting strategic directions. Therefore, fiscal policy is not only a tool of state financial management, but also an integral part of the economic development process.

Effective fiscal policy helps to increase the overall economic potential of the country. It is possible to stimulate investment through tax rates and incentives, increase production and increase employment through government spending on infrastructure

projects. Also, through a rational organization of the distribution of budget expenditures, the development of the social sphere is ensured and economic inequality is reduced.

Fiscal policy is a tool for the state to actively influence economic processes, the main goal of which is to stimulate economic growth and ensure macroeconomic stability. This policy is implemented through the state budget, the tax system, and expenditures.

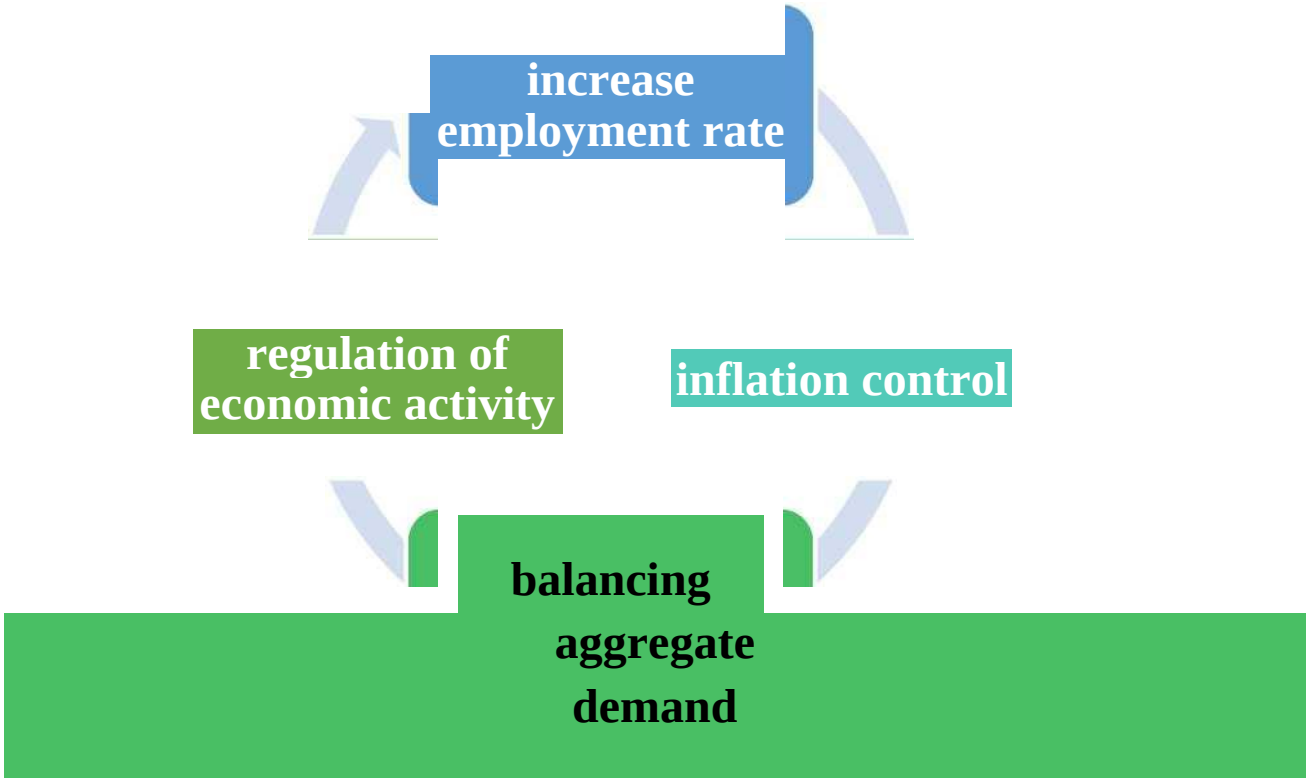

Figure 1. Functions of fiscal policy in the economy [20].

Fiscal policy is implemented through various mechanisms to ensure economic growth. By increasing government spending, investments are attracted to infrastructure projects, social programs, and scientific research. Such measures serve to create jobs, expand production, and increase domestic demand. At the same time, by reducing taxes, entrepreneurial activity is stimulated, the volume of private investment increases, and the pace of economic development accelerates. Tax policy is the most important component of fiscal policy. If an increase in the tax burden exceeds the norm, it can limit the investment opportunities of the private sector, then optimizing tax breaks and rates will help improve the business environment and increase economic activity.

Effective management of state budget expenditures is one of the important

factors of economic stability. The balance between budget revenues and expenditures plays a key role in maintaining economic stability. A high budget deficit can lead to an increase in public debt and, as a result, the risk of inflation. Therefore, countries try to achieve economic stability by keeping the deficit at an acceptable level, avoiding excessive borrowing, and improving the efficiency of spending.

Table 1.

Composition of public debt[21].

Indicators	October 1, 2022	January 1, 2025	Change (%)
Total public debt	$26.2 billion	$40.2 billion	+53.4
External debt	$23.16 billion	$33.7 billion	+45.5
Domestic debt	$3.07 billion	$6.5 billion	+111.7
Ratio to GDP	34.1%	35%	+0.9%
Population (million)	34.5	37.6	+9.0 %
Debt per capita	$760	$1,070	+40.8 %

The public debt of the Republic of Uzbekistan has increased significantly in recent years, affecting the country's economy and financial stability. The dynamics, composition and main indicators of public debt for 2022–2025 are analyzed below.

As of January 1, 2022, public debt amounted to 26.3 billion US dollars, while on January 1, 2023 this figure reached 29.2 billion US dollars, an increase of 2.9 billion US dollars or 11.0%. By 2025, public debt is projected to reach 45.1 billion US dollars, which represents an increase of 54.5% compared to 2023. Above information Uzbekistan Republic of state debt last in years noticeable at the level increased shows. State your debt to GDP ratio in 2022 decreased although, by 2025 come again growth forecast is being done. State your debt main part external from debt consists of to be, to be increase country economy and financial to stability effect to show possible.

Fiscal policy also plays an important role in controlling inflation. Excessive government spending can increase inflationary pressures. Therefore, it is important to plan government spending carefully to prevent the economy from overheating. On the other hand, reducing budget spending can reduce economic activity and negatively affect the employment rate. Therefore, it is necessary to maintain a balance in conducting fiscal policy. For example, in conditions of economic stagnation, demand is stimulated by increasing government spending and reducing taxes, while, on the contrary, in conditions of high inflation, reducing government spending and increasing

taxes helps reduce inflationary pressures. Fiscal policy also plays an important role in ensuring social justice and equality. With the help of taxes and state transfer payments, the interests of various social groups can be protected. It is important to introduce a progressive tax system and allocate funds for social programs to support the low-income population. Supporting the agriculture, education, and healthcare sectors through government subsidies helps improve the living standards of the population. By analyzing the revenue structure of the 2024 state budget of the Republic of Uzbekistan, we can see how the country's fiscal policy contributes to economic growth and stability.

Table 2.

Structure of state budget revenues of the Republic of Uzbekistan for 2024 [22].

No.	Indicators	1st quarter	2nd quarter	3rd quarter	4th quarter	Annual
1	**Direct taxes**	18,770.7	40,314.3	21 119.2	32,289.8	90,833.0
1.1	Profit tax	10,431.5	22,031.0	11,884.9	21,591.7	52,619.7
1.2	Turnover tax	594.3	1,350.5	755.7	723.3	2,829.5
1.3	Personal income tax	7,744.9	16,932.8	8,478.6	9,974.8	35,383.9
2	**Indirect taxes**	18 193.0	40,004.0	22,320.1	26,017.1	88,340.9
2.1	Value Added Tax	12,267.0	26,689.3	15 157.2	17,433.8	59 280.0
2.2	Excise tax	3,729.8	8,613.9	4,903.5	5,542.4	19,059.9
2.3	Customs duty	2 196.2	4,700.8	2,259.4	3,040.9	10,001.0
3	**Resource taxes and property taxes**	8,317.3	17 155.7	8,354.5	11,669.6	36 362.6
3.1	Property tax	1,718.0	3,524.9	1,627.8	1,652.0	6,804.7
3.2	Land tax	1,853.4	4,022.1	1,993.8	2 199.6	8 215.6
3.3	Subsoil use tax	4,506.4	9 183.0	4,535.9	7 267.9	20 169.6
3.4	Tax for the use of water resources	239.5	425.7	196.9	550.1	1,172.7
4	**Other income and tax-free receipts**	7,339.6	23,515.8	13,753.5	26,092.7	58,886.3

5	**Total income**	52,620.6	120,989.7	65,547.3	96,069.3	274,422.7

The state budget revenues of the Republic of Uzbekistan for 2024 amounted to 274,422.7 billion soums. The main part of these revenues was made up of direct taxes (33.1%) and indirect taxes (32.2%), which indicates the important role of indirect taxes in the fiscal system, especially value added tax (VAT). Also, taxes on the use of natural resources and property serve as important sources of revenue for the state budget. Budget revenues are unevenly distributed by quarter, with the largest revenues recorded in the 2nd quarter (120,989.7 billion soums) and the 4th quarter (96,069.3 billion soums). This situation may be due to seasonal changes in economic activity or the timing of tax revenues. Fiscal policy is an important tool used by the state to support economic stability and growth. Fiscal measures implemented through the budget help balance activity at different stages of the economic cycle. In particular, during an economic downturn, growth can be stimulated by increasing government spending or reducing taxes. Conversely, during an economic boom, the economy is stabilized by reducing government spending or increasing taxes to control inflation. Uzbekistan is implementing a number of reforms to improve the effectiveness of fiscal policy. In particular, the goals set are not to exceed 3 percent of the state budget deficit relative to gross domestic product (GDP) and not to allow public debt to exceed 50 percent of GDP. At the same time, systematic measures are being taken to increase tax revenues by simplifying taxes and improving tax administration. Proper formation of the composition of state budget revenues and their effective management will enhance the impact of fiscal policy on economic growth and stability. In particular, the balanced application of direct and indirect taxes serves to increase economic activity and ensure the stability of the state budget. In the current era of globalization, fiscal policy is closely linked to international economic trends. International trade, investment and financial flows affect fiscal policy decisions. States need to coordinate fiscal policy with monetary policy to maintain economic stability and increase international competitiveness. In particular, the introduction of fiscal stimuli plays an important role in economic recovery during economic crises. For example, in the context of the pandemic, many countries have taken measures to increase government spending and expand tax breaks to support the economy.

Fiscal policy is one of the main tools of the state to stimulate economic growth and ensure stability. Effective implementation of tax and budget policies ensures sustainable development of the economy, increases employment, controls inflation, and

improves the living standards of the population. States should take into account comprehensive analysis and long-term results when developing fiscal policy measures. Thus, fiscal policy serves as one of the important mechanisms not only for ensuring economic growth, but also for increasing the well-being of society.

The Fiscal Strategy of the Republic of Uzbekistan for 2025–2027 plans to conduct a fiscal policy that is flexible to external and internal influences in order to ensure long-term sustainable economic growth. Fiscal policy has a significant impact on economic growth. State budget revenues and expenditures directly affect economic development, while reforms in the tax and customs systems play an important role in ensuring economic stability and supporting social sectors. In addition, economic growth rates in 2025–2027 are projected at 5–5.5 percent, 5–6 percent, and 5.5–6.5 percent, respectively. It is assumed that reducing the negative impact of external risks on economic growth and supporting domestic demand will be carried out mainly through fiscal incentives. According to the forecasts of the Ministry of Economy and Finance, in 2025, public debt may reach 45 billion US dollars. Also, public debt servicing costs are expected to amount to 48.1 trillion soums, or 3.5 billion US dollars, representing an increase of 42.8 percent.

Conclusion. In conclusion, a well-designed fiscal policy is crucial in promoting sustainable and inclusive economic growth. Economic stability and support for social sectors can be ensured through rational management of state budget revenues and expenditures. Also, the coordination of fiscal policy with monetary policy serves the effective development of the economy. Such a policy allows government bodies to accelerate economic growth and stimulate aggregate demand.

LIST OF USED LITERATURE

1. Constitution of the Republic of Uzbekistan. - T.: "Uzbekistan", 2023.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026", No. PF-60
3. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-158 dated 11.09.2023 on the "Uzbekistan - 2030" strategy

Modern Scientific Research International Scientific Journal 2025 Volume 3 Issue 3 Impact Factor-8.4 4. Raximov, Eshmurod, and Madina Berdivaliyeva. "GREEN ECONOMY IS THE DRIVER OF SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN." *Modern Science and Research* 3.6 (2024): 25-31.

5. Avazkhodjaev, Salokhiddin, Nont Dhiensiri, and Eshmurod Rakhimov. "Effects of crude oil price uncertainty on fossil fuel production, clean energy consumption, and output growth: An empirical study of the US." *International Journal of Energy*

Economics and Policy 14.6 (2024): 371-383.
6. Normuradovich, Rahimov Eshmurod. "THE PROSPECTS OF UZBEKISTAN'S MEMBERSHIP IN THE WORLD TRADE ORGANIZATION." *International Journal of Education, Social Science & Humanities* 12 (2024): 418-425.
7. Ziyaviddinovna, Muyassar Mukhitdinova, Khadzhaev Khabibulla Sagdullaevich2 Fayziyev Shavkat, and Shakhobiddinovich3 Rakhimov Eshmurod Normurodovich. "Development of SME and increasing income of the population through Islamic financing." *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)* 12.10 (2021): 4869-4879.
8. Normuradovich, Rahimov Eshmurad. "WAYS TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF NATIONAL PRODUCTION IN THE PROCESS OF FOREIGN TRADE LIBERALIZATION." *Journal of Contemporary Business Law & Technology: Cyber Law, Blockchain, and Legal Innovations* 1 (2024): 17-24.
9. Amanullaevich Allayarov, S., and Eshmurod Normurodovich Rakhimov. "The Importance of Tax Potential on Increasing Economic Security of Regions." *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding* 9.2 (2022).
10. Raximov, Eshmurod Normuradovich. "BY INCREASING EXPORT CAPACITY ENSURING SUSTAINABLE ECONOMIC GROWTH." *Bulletin news in New Science Society International Scientific Journal* 2.1 (2025): 159-168.

ISTE’MOL, JAMG’ARISH VA INVESTITSIYA

Saydakbarova M
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti o’qituvchisi
Jumaboyeva M
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti kunduzgi ta’lim
shakli 2-kurs BHA-71/23 guruh talabasi

Har bir insonning moliyaviy hayotida uchta asosiy faoliyat — iste’mol, jamg‘arish va investitsiya — markaziy o‘rin egallaydi. Ular orasidagi muvozanatni topish, daromadni ongli tarzda taqsimlash va kelajak uchun to‘g‘ri qarorlar qabul qilish orqali inson nafaqat moliyaviy xavfsizligini ta’minlaydi, balki farovon hayot sari qadam qo‘yadi. Iste’molga keladigon bo’lsak insonning kundalik ehtiyojlarini qondirish uchun mahsulotlar va xizmatlardan foydalanish jarayonidir. Oziq-ovqat,

kiyim, transport, kommunal to‘lovlar — bular barchasi iste’molga kiradi. Iste’mol hayot sifatini belgilaydi, ammo u me’yorida bo‘lishi lozim. Haddan ortiq yoki samarasiz iste’mol qilish insonni moliyaviy bosim ostiga tushirishi mumkin. Aynan shu sababli “aqlli iste’mol” tushunchasi muhim ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda-bu resurslardan tejamkor va samarali foydalanish deganidir.

Iste’mol funksiyasi:

Makroiqtisodiy tahlilda iste’mol **C = a + bY** formulasi bilan ifodalanadi, bu yerda:

- **C** – umumiy iste’mol,
- **a** – avtonom iste’mol (hatto daromad bo‘lmasa ham qilinadigan iste’mol),
- **b** – chegaraviy iste’mol moyilligi (yangi daromadning qancha qismi iste’molga sarflanadi),
- **Y** – daromad darajasi.

Iste’molga ta’sir etuvchi omillar;

1. Daromad darajasi- Inson qancha ko‘p daromad olsa, shuncha ko‘p mahsulot va xizmatlar iste’mol qilishi mumkin. Kam daromadli odamlar faqat asosiy ehtiyojlarga xarajat qiladi.
2. Narxlar darajasi- Mahsulot yoki xizmat narxi oshsa, iste’mol kamayadi. Narx tushsa, odatda talab ortadi.
3. Reklama va marketing- Reklama odamlarni yangi mahsulotlar sotib olishga undaydi. Marketing orqali mahsulot haqidagi fikrlar shakllanadi.

Adam Smit iqtisodiyotni o‘z-o‘zini tartiblaydigan mexanizm deb hisoblab, iste’molni iqtisodiy faoliyatning asosiy maqsadi deb ta’riflagan. U "ko‘rinmas qo‘l" nazariyasini ilgari surib, har bir inson o‘z manfaatini ko‘zlab harakat qilsa, jamiyat ham foyda ko‘radi, degan. Adim Smitni go’yasi bo’yicha Iste’mol — iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida qaraldi.

Jamgarish esa kelajakdagi ehtiyojlar uchun moliyaviy resurslarni saqlash jarayonidir. Insonlar jamg‘arma qilish orqali kutilmagan vaziyatlarga tayyor bo‘lishadi, shu bilan birga, moliyaviy mustahkamlikni ta’minlashadi. Jamg‘arishning ahamiyati juda katta, chunki bu nafaqat kelajakdagi ehtiyojlar, balki sog‘lom iqtisodiy qarorlar qabul qilishga ham yordam beradi. Jamg’arish haqida kengroq ma’lumot beradigon bo’lsam daromadning ma’lum qismini hozirgi vaqtda iste’mol qilmasdan, kelajakda foydalanish uchun saqlash jarayonidir. Jamg‘arma faqat pullar yoki mol-mulkni saqlashdan iborat emas, balki insonning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladigan uzluksiz jarayonni anglatadi. Misol qilib aytganda ,agar bir kishi hozirgi

daromadining 10% ini jamg‘arsa, bu kelajakda o‘zi yoki oilasi uchun tibbiy xizmatlar, ta’lim yoki nafaqaga yordam beradi.

Jamg’arma funksiyasining formulasi:

$$S=-a+(1-b)Y$$

Bu yerda:

- **S** — jamg‘arish miqdori
- **a** — avtonom iste’mol (daromad bo‘lmasa ham qilinadigan sarf)
- **b** — chegaraviy iste’mol moyilligi (MPC — marginal propensity to consume)
- **(1 – b)** — chegaraviy jamg‘arish moyilligi (MPS — marginal propensity to save)
- **Y** — daromad

Misol uchun; Avtonom iste’mol a = 50, chegaraviy iste’mol moyilligi b = 0.8, demak: S=−50+(1−0.8)Y=−50+0.2YS = -50 + (1 - 0.8)Y = -50 +0.2YS=-50+(1-0.8)Y= -50+0.2Y

Agar daromad Y = 500 bo‘lsa:

$$S=-50+0.2\times500=-50+100=50$$

Bu inson 500 daromaddan 50 ni jamg‘aradi degani.

Jamg’armaga ta’sir etuvchi omillar:

1. Daromad darajasi- yuqori daromad – ortiqcha mablag‘ tejash imkonini beradi. Past daromad – zarur xarajatlardan keyin tejash imkoni kamroq bo‘ladi.
2. Xarajatlar darajasi- asosiy ehtiyojlar (ovqat, uy-joy, transport) qancha ko‘p bo‘lsa, tejash qiyinlashadi. Ortacha yoki past xarajatlar jamg‘arishga ko‘proq imkon beradi.
3. Yashash joyi (makon)- shahar va qishloq o‘rtasidagi turmush narxi farqi jamg‘armaga ta’sir qiladi. Ba’zi hududlarda xizmatlar va mahsulotlar arzonroq bo‘lib, tejash osonlashadi.

Nima uchun insonlar jamg’arishi kerak asosiy sabablar;

- **Favqulodda holatlar uchun** (kasallik, ishdan bo‘shash, tabiiy ofatlar)
- **Katta xarajatlar uchun** (uy, avtomobil, to‘y, ta’lim)
- **Keksalik uchun** (pensiyaga chiqishda yordam bo‘lishi uchun)
- **Investitsiya qilish uchun** (jamg‘arilgan mablag‘dan foyda ko‘rish)
- **Moliyaviy mustaqillik va erkinlik uchun**

Endigi navbat investitsiyaga mablag‘, resurs, vaqt yoki kapitalni ma’lum bir loyiha, faoliyat yoki aktivga yo‘naltirish orqali kelajakda iqtisodiy, moliyaviy yoki ijtimoiy daromad (foyda) olishga qaratilgan jarayondir.

Investitsiyalar iqtisodiy rivojlanishda **asosiy harakatlantiruvchi kuch** hisoblanadi:

- Yangi korxonalar ochiladi
- Ish o‘rinlari yaratiladi
- Mahsulot va xizmatlar sifati oshadi
- Soliq tushumlari ortadi
- Texnologik yangiliklar kengayadi
- Tashqi investitsiyalar oqimi o‘sadi

Investitsiya qanday maqsadlar uchun ishlatiladi degan savolga quyidagicha javob beraman.

Kapitalni ko‘paytirish -Aksiya bozoriga sarmoya kiritish

Daromad manbai yaratish -Tijorat ko‘chmas mulk sotib olish, ijaraga berish

Kelajak xavfsizligini ta’minlash -Pensiya fondiga sarmoya kiritish

Innovatsiyani rivojlantirish -Texnologik startaplarga investitsiya

Ijtimoiy ta’sir -Ta’lim, sog‘liqni saqlash sohasiga sarmoya

Investitsiyaning asosiy turlari;

1.**Real investitsiya**

- Zavodlar
- Uskunalar
- Inshootlar
- Yer
- Texnologik jihozlar

2. **Moliyaviy investitsiyalar**

- Aksiyalar
- Obligatsiyalar
- Bank omonatlari
- Kriptovalyutalar

3**. To‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiya (FDI)**

- Investorni faol ishtirok etishi:
  - Kompaniya ochish
  - Ulush sotib olish (va boshqaruvda qatnashish)

4. **Portfel investitsiyasi**

- Faol boshqaruvsiz, passiv daromad uchun:
  - Qimmatli qog‘ozlarga mablag‘ kiritish
  - Fondlar orqali sarmoya

Mashhur investitsiyalar yondashuvlari;

1. **Warren Buffett – Value Investing**

- Bozorda haqiqiy qiymatidan arzon turadigan aksiyalarni izlash.

2. **Ray Dalio – Diversifikatsiya orqali riskni boshqarish**

- Bir nechta turdagi aktivlardan balansli portfel yaratish.

3. **Benjamin Graham – Fundamental tahlil**

- Kompaniyaning moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish orqali investitsiya qarorini qabul qilish.

Xulosa

Iste’mol, jamg‘arish va investitsiya — har bir insonning kundalik hayotida va butun iqtisodiyotda muhim o‘rin tutadigan tushunchalardir. Insonlar daromad topgach, uni bir qismini tovar va xizmatlarga sarflaydi (bu iste’mol bo‘ladi), qolgan qismini esa kelajakda foydalanish uchun saqlab qo‘yadi (bu jamg‘arishdir). Jamg‘arilgan mablag‘lar esa, o‘z navbatida, ishlab chiqarishga yoki boshqa foydali loyihalarga yo‘naltirilsa, bu investitsiyaga aylanadi. Bu uch tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, iqtisodiyotning o‘sishi, barqarorligi va rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar;

1.S.S.G’ulomov ,,Makroiqtisodiyot’’ darslik. Toshkent (2020y).
2.N.H.Xoliqulov,Q.X.Abdurahmonov,,Makroiqtisodiyot nazariyasi’’ o’quv qo’llanma.Toshkent (2019y).
3.E.I.Ergashev, N.S.Kasimova, U.K.Muxtorova, G.X.Nazarova, M.E.Jabbarov ,,Makroiqtisodiyot’’ darslik. Toshkent (2018y). 4.D.Q.Axmedov,
4. A.E.Ishmuxamedov, Q.X.Jumayev ,, Makroiqtisodiyot’’ o’quv qo’llanma Toshkent (2019y).
5. www.stat.uz- O’zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo’mitasi veb sayti.

MILLIY XO’JALIK SIFATLI TIZIMI AMALIYOTIGA XOS MULOHAZALAR

Ermatov Ilhomjon Ismoiljonovich
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon fakulteti
“Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi katta o`qituvchisi
Email : iiermatov@gmail.com:
+998-99-480-45-78

Annotatsiya. Maqolada xo`jalik munosabatlaridagi muhim omillar, ularning o`ziga xos qirralari bo`yicha fikrlar tadqiq etilgan. Shuningdek, iqtisodiy tizimlar faoliyatidagi muummoli jihatlar o`rganilgan. Ilgo`r tajribalar namunalari sharxlanib, milliy xo`jalikda erishilgan ijobiy natijalar tahlili keltirilgan. Muallifning ilmiy asoslangan xulosa va takliflari berilgan.

Kalit so`zlar. Globallashuv, taraqqiyot, sinergiya, rotatsiya, integratsiya, kompetentlik, import, ish haqi, eksport, yalpi ichki mahsulot, islohot, chora-tadbir.

Аннатоция. В статье освещены теоретические вопросы эффективности бизнес-структур в сфере услуг, экономического содержания и сущности предпринимательской деятельности. Изучены ученые, которые провели ряд научных исследований по этой теме. Разработаны предложения по развитию предпринимательства в сфере услуг.

Ключевые слова. Предпринимательство, услуги, занятость, рабочие места, социально-экономические показатели, валовой внутренний продукт.

Annotation. The article discusses important factors of economic relations and their specific aspects. Critical aspects of economic systems are also studied. Examples of best practices are commented on and an analysis of the positive results achieved in the national economy is presented. The scientifically based conclusions and proposals of the author are presented.

Keywords. Globalization, development, synergy, rotation, integration, competence, imports, wages, exports, gross domestic product, reform, measures.

Muammoning dolzarbligi. Globallashuv jarayonlarining bugungi shiddatli davrida ijtimoiy-iqtisodiyotning nafaqat rivojlanishi, balki taraqqiyoti barqarorligini hamda sinergiyasini ta`minlash uchun eng maqbul yechim sifatida, ilm-fan yutuqlari va ilg`or tajribalarni milliy xo`jalik munosabatlariga tatbiq etish masalasi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu masalaning samarali qaror topishida muhim qonuniyatlar sifatida:

1.Har qanday omildan eng yuksak samara bilan foydalana oluvchi sub`ektgina, unga yuqori to`lov qila oladi;

2.Omildan foydalanish ko`rsatkichi uning nominal quvvatida maqbul samara keltiradi;

3.Har qanday vaqt va makonda o`zgaruvchan omillar qatorida, inson-birlamchi bo`lib qolaveradi;

4.Unumdorlikni kamayish qonuni ta`siri qaysi qo’shimcha jalb etilgan omil hisobiga sust kechsa, boshqa omillar shunga mos tarzda faol sozlanishi zarur;

5.Barcha munosabatlarda yuqori malakali va shaffof me`yoriy-huquqiy asoslar amal qilishi shart.

Bizning fikrimizcha, bunda quyidagi puxta maqsadli chora-tadbirlar qo`llanishi:

- barcha tizimlarda ilm-fan va ta`lim-ishlab chiqarish aloqalarining ko`lamini kengaytirish, dolzarb muammolarni muvofiqlashtirish, aniq ixtisoslashuv hamda fan sig`imini oshirish, amaldagi me`yoriy-huquqiy asoslarga qat`iy rioya muhiti hukm surishi shart;
- shuningdek, milliy tarmoq va sohalarda, xalqaro va ichki-milliy talab mutanosibligini ta`minlash orqali eksportbop va import o`rnini bosuvchi faoliyatga qaratilgan xo`jalik munosabatlarini kuchaytirish zarur;
- ilm-fan↔ta`lim↔ishlab chiqarish integratsiyasi o`zaro yagona maqsad asosida hamkorlikdan boshlanib, birgalikda ilmiy-amaliy ishlanma (yangi dizayn, model, konstruktsiya, tovar, ishlab chiqarish usul-uslublarini takomillashtirish, ixtiro) larni yaratish, hamkorlikdagi ishlarni har tomonlama muvofiqlashtirish kerak;
- ushbu tizim faoliyatining eng sifatli darajasi-birgalikdagi teng va yuksak natijalar, ilmiy ishlanma va ixtirolar mahsulini ishlab chiqarishga to`la tatbiq etilishi, pirovardida import o`rnini to`ldirish, eksport ko`lamidagi ulushni sezilarli oshirish bilan ro`y berishi shart;
- pirovard natijada milliy iqtisodiyotimiz tarmoq va sohalari bosqichma-bosqich o’z brendlarimiz bilan dunyo bozorida barqaror pozitsiyasini egallashi va dinamik kengaytirishi ko’zlanadi.

Yuqorida keltirgan dastlabki mulohazalarimiz mazkur masalaning bugungi kundagi muhim ahamiyatga ega ekanligini to`la asoslaydi.

Prezidentimiz SHavkat Mirziyoev o`z ma`ruzalarida turli tuzilmalar muvofiqlashuvi bo`yicha muhim fikrlarini bildirgan, jumladan: “Ishonchim komilki, dunyo hamjamiyati bilan iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarni rivojlantirish borasidagi sa`y-harakatlarimiz, do`stlik aloqalari va ko`pqirrali hamkorlikni yanada mustahkamlash bilan birga, yurtimizda yangi tsivilizatsion yuksalish uchun ham xizmat qiladi”. Demakki, o`zaro teng manfaatli hamkorlik aloqalari har qaysi taraf uchun taraqqiyotning yangi-yangi marralarini zabt etishga imkon beradi. Bu, ayni istiqlolimizning sifat davridagi ijobiy o`zgarishlar va yutuqlarda namoyon bo`lmoqda. Olib borilayotgan islohotlar samarasi barcha tizimlardagi barqaror olg`a siljishlarda, tegishli ijobiy ko`rsatkichlarida o`z tasdig`ini ko`rsatayotir.

Adabiyotlar tahlili. Bu borada ko`plab tadqiqotchilar o`z izlanishlarida ham tegishli ilmiy asoslarni keltirib o`tganlar. Ushbu muammolarni o`rganishda xorij va mahalliy olimlarimizdan S.A. Volkov, I.N.Ermatov, Q.X.Abdurahmonov, Yu.G.

Odegov va N.Q.Zokirova kabilar keng kamrovli ilmiy qarashlari bilan yondashgan holda o`zlarining salmoqli tavsiyalarini bildirganlar.

Jumladan, S.A. Volkov o`z izlanishlari xulosalarida milliy xo`jalik qancha mahsulot ishlab chiqarsa, iqtisodiyotda shunga mutanosib ta`minlangan, real pul ayirboshlanishini, bunday tizim har qanday mamlakat xo`jaligi taraqqiyotining birlamchi drayveri ekanini ta`kidlagan [2].

I.N.Ermatovning tadqiqotlarida milliy iqtisodiyot tizimlarining izchil integratsiyalashuvi – taraqqiyotning muhim zarurati sifatida belgilanib, pirovardida yirik iqtisodiy komplekslarini tashkil qilish bilan sog`lom raqobatli bozor muhiti shakllanishi ilgari surilgan. Ushbu integratsiya 4 guruhdan, ya`ni qishloq xo`jaligi, shu tarmoq mashinasozligi; yengil va oziq-ovqat sanoati texnologik uskuna va jihozlar ishlab chiqarish; elektroenergetika, yoqilg`i sanoati kabilar hamda bilvosita - qora va rangli metallurgiya, materialshunoslik kabi sohalarning barqaror va o`zaro muvofiqlashgan xo`jalik yuritishi ilmiy jihatdan asoslangan[3].

Q.X.Abdurahmonov, Yu.G. Odegov va N.Q.Zokirovalar zamonaviy fan -etakchi ishlab chiqarish kuchi, bunda inson kapitali ustuvor rolga ega deb baholaydilar. Rivojlangan davlatlar tajribasida inson kapitali nafaqat sanoat, xizmat ko`rsatish va qishloq xo`jaligi, balki barcha tarmoq va sohalarning mutanosib rivojlanishida asosiy omil ekanini asoslab berishdi. Ayniqsa, yuksak ilmiy salohiyatni iqtisodiyotning real sektori rivojiga ta`siri yuqori ekanini ilgari surdilar [4].

Jumladan, N. Aimbetov ta`kidlaydiki, har qanday tizim unsuri o`zi alohida ishga solinganda, mazkur unsurning tegishli tizim doirasidagi faoliyati natijasidan kamroq samara keltirishi turgan gap [5].

Tahlil va natijalar.

Ta`kidlaganimizdek, jahon tajribasining ilg`or qirralarida fan-ta`lim va ishlab chiqarish integratsiyalashuvning yuqori darajasi, ya`ni sinergiyasi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot kafolatida muhim omillardan bo`lgan. Ushbu fikr tasdig`i sifatida Yaponiyadagi mazkur tajribani keltirish mumkin. Kunchiqar yurtda eng dastavval ta`lim munosabatlarining yuqori sifatli muhiti qaror topgan bo`lib, milliy uzoq tajriba hamda an`analar asosiga tayangan holda, yurt istiqboli uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlab berishga chuqur ixtisoslashgan. Yer maydoni kattaligi bo`yicha 61-o`rin (377835 $km^2$), aholi soni bo`yicha 11-o`rin (124613000 kishi), hududining atigi 15% milliy xo`jalik uchun foydalanishga yaroqli bo`lgan mazkur davlat umumjahon nominal yalpi ichki mahsulotida faqat AQSH va Xitoydan keyin 3-o`rinni egallayotgani hammaga ma`lum. O`tgan asr urushso`ngi davrlarida Yaponiyaning qayta jonlanishi va taraqqiyotining asosiy unsurlari – milliy turmush sifatini oshirish, jahon ilg`or

bilimlarini o`zlashtirgan mutaxassislarni tayyorlash, ishlovchilar mehnatini munosib rag`batlantirish bilan texnologik va iqtisodiy samaradorlikni ta`minlashga qaratilgan. Bunda yapon mo``jizasi 5 tizimdan iborat tarzda qaror topdi[6].

1.Umrbod yollashning klassik tizimi asosan yirik korxonalar va davlat xizmatlarida amal qilishi belgilangan bo`lsada, amalda bunday huquqiy asos rasmiy maqomda bo`lmaydi. Mazkur munosabatlar jentlmencha kelishuv hossalariga ega bo`lishi taraflar mas`uliyatini eng mustahkam muhitini yaratadi. Korxona xodimni maktab yoki oliy o`quv yurtidan qabul qilishdan tokim, qarilik davri (pensiya)ga qadar yollaydi. Xodimlar muntazam bandligi, ularning qo`shimcha yoki qisqartirilgan ish vaqtida faoliyat olib borishi, shuningdek, yangi xodimlarni qabul qilishda imtiyoz va cheklovlar asosida tartibga solinadi.

2.Xodimlar rotatsiyasi tizimi, ularning roziligisiz olib boriladi. O`rta hisobda har 2-3 yilda bu amaliyot qo`llanib, xodim kompetentligiga ko`ra maqbul vazifaga o`tkazishga shuningdek, har yili aprel oyida birlamchi band qilish, ya`ni mehnat bozoriga yangi qo`shilgan resursni o`zlashtirishga asoslanadi. Birinchi bor ishga kirgan, yangi ishlovchi albatta o`z malakasiga mos eng quyi lavozimga yollanadi. Rotatsiya dastavval gorizontal, keyinchalik vertikal harakatga yo`naltiriladi.

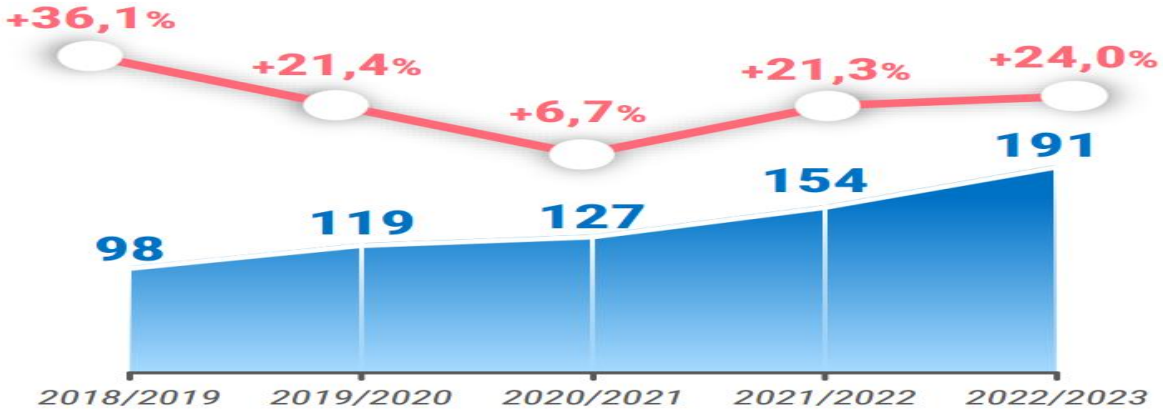
3.Obro` tizimi har qanday lavozimdagi xodimga o`z mavqeini ishchanlik, tashabbuskorlik va tartiblilik fazilatlariga ega bo`lish shartini qo`yib tartibga soladi. Alohida xodimga nisbatan turli bo`g`inlardagi hamkasblar, hatto mijozlar tomonidan shaffof, haqqoniy tavsifnoma yuritilib boriladi. Ushbu tavsifnoma xodimning butun mehnat faoliyati davomida qat`iy amal qiladi.

4.Ish o`rnida tayyorlash tizimi o`z mohiyatiga ko`ra barcha ta`lim bo`g`inlarida mos yondashuv tartib-taomillariga ko`ra uzviy xarakter kasb etishiga qaratilgan. Insonni kichik yoshdan o`z layoqati va qobiliyati hamda qiziqishlarini hisobga olgan holda kasbga yo`naltirish, boshlang`ich va o`rta va yuqori sinf o`quvchilariga turli murakkablikdagi texnologiyalar va ishlab chiqarish munosabatlarini o`rgatish, ularda ertaroq amaliy malaka va ko`nikmalarni tarbiyalash haqiqatan afzaldir. Mazkur masala allaqachon umumdavlat miqyosidagi konsensus tarziga o`tib bo`lgan. Xodim, o`z ish o`rnida kasbiy qobiliyatlarini mustaqil oshirib borishi orqaligina yaqin va uzoq istiqbolni anglashi mumkin. Bu albatta, jamoaviy ko`rsatkichlarning nafaqat barqarorligi saqlanishi, balki o`sish sur`atiga ijobiy turtkidir. Malakali kadrlar tayyorlashda moliyaviy baza yaratishga ham maxsus e`tibor asosida yuqori yoshdagi xodimlar ish haqi jamg`armasidan qo`shimcha 3,5% ajratma yosh xodimlarni tayyorlash zaxirasiga yo`naltiriladi.

Mehnatga haq to`lash yapon tizimida ham o`ziga xos jihatlar mavjud. Tizim asosini umrbod yollash shartlarini, rotatsiya, obro`ga yo`nalganlik hamda ish o`rnida tayyorlashning oqilona kombinatsiyasini ko`zlaydi. O`rtaga ish haqi ko`rsatkichi jahon mamlakatlari ichida yuqori o`rinlarda bo`lib kelgan. Ayni paytda umumdavlat miqyosida ham eng maqbul mutanosiblik, ya`ni o`rtacha mehnat haqi va yalpi ichki mahsulot o`sishining zamonaviy darajada takror o`sishining doimiy imkonini beradigan sur`ati ta`minlanadi. Tizim sifatini tabiiyki, xodimning yosh, malakaviy va boshqa bevosita hamda intizomi, tabiati (fe`li-xo`yi), qiziqishlari kabi bilvosita jihatlariga muvofiqlashtirilgan tartibda borishi ta`minlaydi. Yaponiyada ish haqining eng yuqori va quyi lavozimlararo tabaqalanishi faqat SHvetsiya (o`rtacha 3:1) dan keyingi o`rinda turadi. Ularda iqtisodiyotda xususiy sektor ulushi 90 % dan ortiq bo`lsa-da, milliy urf va an`analar, qadriyatlar ustuvorligi hukm suradi.

Mustaqillik yillarida respublikamizda milliy ta`lim va tarbiya tizimi davlat siyosatining asosiy ustuvor yo`nalishi darajasiga ko`tarildi. O`zbekiston Respublikasining jahon hamjamiyati tomonidan keng e`tirof etilgan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi muvaffaqiyatli joriy etilishi natijasida yurtimizda noyob, uzluksiz ta`lim tizimi barpo etildi. Ushbu asosda amaldagi ta`lim tizimining barcha jabhalarida uzluksiz islohotlar olib borilishi bugungi Yangi O`zbekistonda eng dolzarb vazifalardan biri sifatida jadal davom etyapti. CHunki, bugungi kunda globallashuv jarayoni ta`lim tizimini ham qamrab oldi va u shiddat bilan rivojlanmoqda. Hukumatimiz ushbu holatni hisobga olgan holda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi “O`zbekiston Respublikasi oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to`g`risida”gi PF-5847-sonli farmoniga binoan, “O`zbekistonda oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish” kontseptsiyasini qabul qildi. Ushbu kontseptsiyada belgilab berilgan eng ustuvor vazifalardan biri – mamlakatimiz oliy ta`lim muassasalarini xalqaro ta`lim reytinglarida ishtiroki va kuchli 100, 500, 1000 talik ro`yxatga kirgan top universitetlar qatoridan joy olishi hisoblanadi[7]. Mazkur, salkam 50 yillik tarixga ega, Dunyo universititetlari reyting tizimidan kelib chiqadigani talablar O`zbekistonda ham bosqichma-bosqich tatbiq qilinayotganligi yuksak e`tirofga sazovordir[8]. Farmon ijrosini ta`minlash maqsadida mamlakatimiz OTMlari tomonidan faoliyatlarini yanada takomillashtirish borasida tizimli ishlar olib borilmoqda. Bunga muvofiq, 2020 yil 23 sentyabrda milliy ta`lim tizimimizni zamon talablariga mosligi bo`yicha so`nggi davrlardagi ta`lim sohasi bilan bog`liq ko`plab munosabatlarning yangidan-yangi asoslarini huquqiy mustahkamligini ta`minlash maqsadida O`zbekiston Respublikasining “Ta`lim to`g`risida” Qonuni qabul qilindi. Ushbu Qonun 11 ta bob va 75 ta moddadan iborat

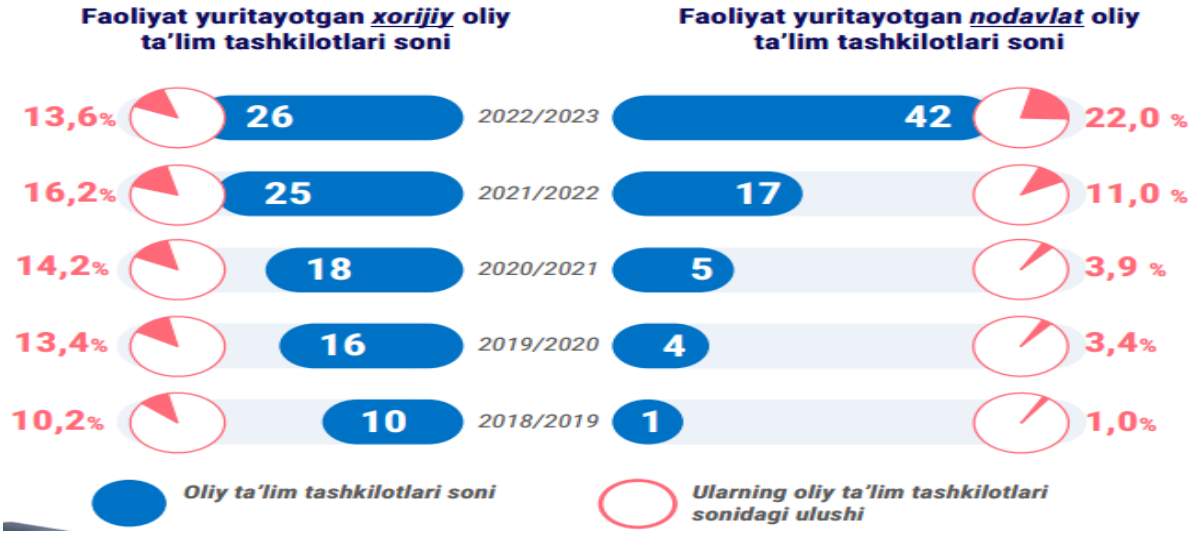
bo`lib, milliy ta`lim tizimini xalqaro talablarga muvofiqlashuvining barcha munosabatlarini qamrab oladi. Qonunning 41-moddasida ta`lim tashkilotlari reytingini aniqlashda ustuvor maqsadlarning eng muhimi deb, ta`lim tashkilotlari o`rtasida sog`lom raqobat muhitini shakllantirish maqsadi belgilab qo`yilgan.

1-rasm. Faoliyat yuritayotgan oliy ta`lim tashkilotlari soni (o`quv yili boshiga, birlik).

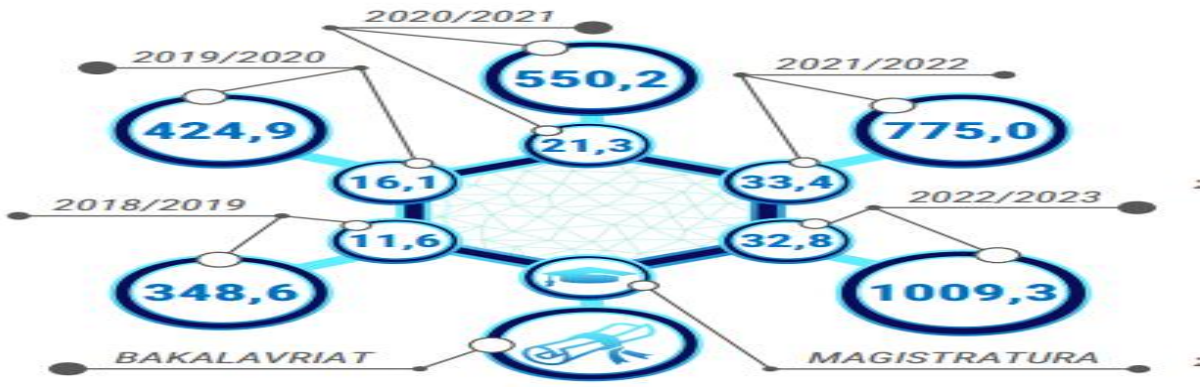
Manba: https://stat.uz/images/uploads/reliz-2023/2022-olij-talim-uzb29_05_2023.pdf

Mazkur sog`lom raqobat muhiti sharoitida so`nggi 5 yillikda oliy ta`lim maskanlari soni deyarli teng barobarga o`sdi (1-rasm). Yoki yillik o`rtacha o`sish sur`atlari 40% ga yaqin ko`rsatkichni tashkil etdi (191/98/5).

2-rasm. Xorijiy va nodavlat oliy ta`lim tashkilotlari.

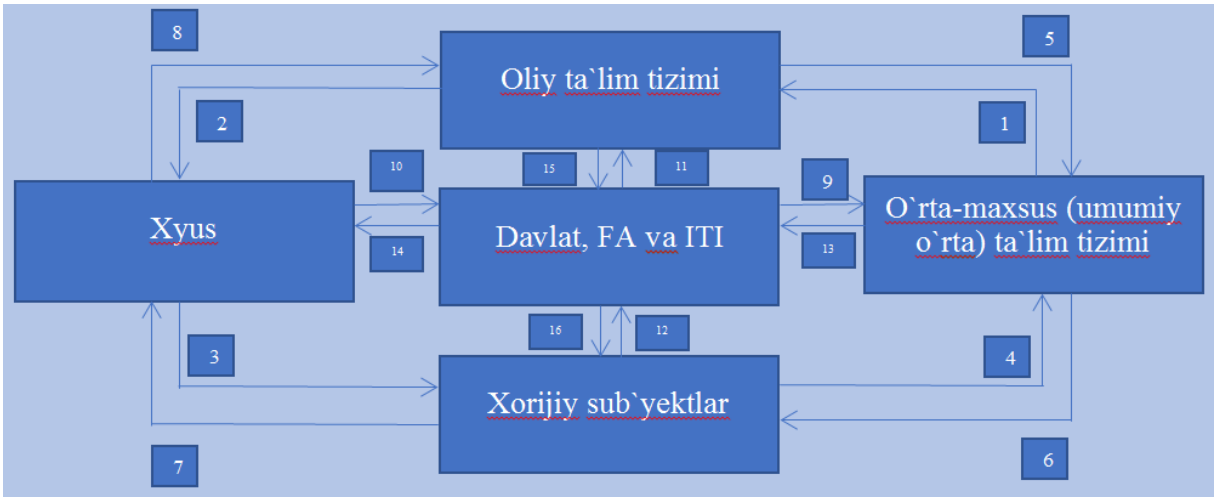
So`nggi davrda oliy ta`lim sohasida sifat yuksalishi uchun xorijiy va nodavlat oliy ta`lim tashkilotlarining ham faoliyati erkinlashtirilishi natijasida, xorijiy ta`lim sub`ektlari 2,6 barobarga, xususiy sub`ektlar soni esa so`nggi 5 yilda umumiy sub`ektlarning 22 foiziga yetgani ijobiy holdir (2-rasm).

3-rasm. Oliy ta`lim tashkilotlari talabalarining ta’lim bosqichlari va turlari kesimida taqsimlanishi (o`quv yili boshiga, ming kishi)

Oliy ta`lim muassasalarida akademik ta`lim sifati tarkibida ham ijobiy islohotlar amalga oshirildi. Unga ko`ra so`nggi 5 yillik davr mobaynida bakalavriat va magistratura ta`lim bosqichida o`qiyotganlar soni mos ravishda deyarli 3 barobarga oshgani oliy ma`lumotlilarning akademik bilim saviyasi to`g`ri mutanosiblikda oshirish zamini ko`zlangani haqida dalolat beradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi keltirilgan fikr va mulohazalar asosida xulosa qilish mumkinki, olib borilayotgan islohotlar ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning barcha qirralarida o`zaro mutanosib va barqaror ijobiy o`zgarishlarni keltirmoqda. Endilikda ta`lim sifatini yana ham ixtisoslashgan ravishda yuksaltirishga e`tibor qaratilishi zarur. Bu ayni tezkor axborotlashgan bugungi davrda muhim ahamiyatga ega bo`lib, ko`llangan islohotlar dastagi uzoq muddatli hamda bilvosita ta`sirdan, qisqa vaqtli, tezkor, bevosita samara keltirib chiqarishi ayon bo`lmoqda. Bu bir tarafdan zamonaviy kadrlarning kompetentligini yanada aniq unsurlarini ishlab chiqish va tatbiq etishga, shu bilan bir vaqtda ishlab chiqarish munosabatlari bilan nafaqat mosligi, balki ilgarilab borishiga zururat tug`diradi. CHunki, bugungi shiddatli globallashuv davrida milliy xo`jaligimizning xalqaro munosabatlarda munosib yutuqlarni o`zlashtirishi zarurdir.

4-rasm. Ta`lim sifati va ishlab chiqarish munosabatlari tizimi.
Manba: Muallif ishlanmasi.

Mazkur holatlardan kelib chiqib, ta`limning turli davrlari va xo`jalik sub`ektlari o`rtasidagi aloqalar integratsiyalashuvini jadallashtirish hamda natijaviyligini oshirishda davlat ustuvorligi o`z mavqeini yanada mustahkamlaydi. Ya`ni ushbu tizim orqali:

- milliy xo`jalik tarmoq va sohalaridagi dolzarb masalalarni fanlar akademiyasi va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan izchil va tezkor o`rganish, tartibga solish, tegishli me`yoriy-huquqiy, siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy dastaklarni qo`llash sifatini oshirishga urg`u beriladi;
- o`rta-maxsus va umumiy o`rta maktablarda olimlar hamda ilg`or kompaniya va firmalar xodimlarining kasbga yo`naltirish dasturlarini qo`llab-quvvatlanadi. Ayni vaqtda ushbu ta`lim muassasalarining milliy xo`jalik tizimi bilan integratsiyalashuvi muammolarini tadqiq qilib boriladi;
- oliy ta`lim sohasidagi dolzarb muammolar, ilmiy-tadqiqot natijalarini ishlab chiqarishga tatbiq etish tizimi muntazam mexanizmini ishlab, miqdori va sifat natijadorlikni oshirish bo`yicha ilmiy asoslangan yechimlar qabul qilinadi;
- xo`jalik yurituvchi sub`ektlarning ichki milliy bozorga moslashuvi va barqarorligini ta`minlashga, import o`rnini bosuvchi, eksportbop ishlab chiqrishga, bosqichma-bosqich jahonning ilg`or talablari darajasidagi miqdor va sifat talablariga moslashib boriladi;
- xorijiy sub`ektlar bilan uzviy hamkorlik olib borilib, milliy xo`jalikning barcha soha va tarmoqlari uyg`un rivojlanishiga yo`naltiriladi, pirovardida xududlarda undirma va ishlov beruvchi sanoat, qishloq xo`jaligi, xizmat ko`rsatish, IT, transport-

logistika va boshqa ko`plab sohalarda sinergetik samaralarga erishishning ilmiy asoslari xo`jalik faoliyatiga tatbiq etib, amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yhati:

1.Mirziyoyev SH.M. Yangi O`zbekiston strategiyasi/-Toshkent: “O`zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b., 41-b. ISBN 978-9943-3-6.;

2.Волков С.А.“Сергей Волков: для того чтобы начался рост экономики в инновационном секторе, нужно создать критическую массу изменений и в общественных институтах, и в головах” М.-“Профи-Пресс”, журнал: БОСС/ Бизнес: организация, стратегия, системы/. Январь 2014, 60-стр.

3.Эрматов И.Н. Эффективность регионального АПК: методы измерения и оценки. Монография. Т.-“Мехнат”, 1988. – 128 с., 11-стр.;

4.Абдурахманов К.Х., Одегов Ю.А. и авт.колл. Экономика труда. Уп. Т.: Филиал ГОУ ВПО “РЭУ им. Г.В. Плеханова” в г.Т., 2011. – 448 с.,291-стр,;

5.https://yuz.uz/ru/news/sinergeticheskiy-effekt-vnedrenie-dostijeniy-nauki-v-kajduyu-sferu-i-uskorenie-ee-integratsii-s-proizvodstvom;

6.Волгин Н. Экономику Японии вывела вперед не техника а человек. Журнал: Человек и труд. 5/98., 90-с.

7.O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son Farmoniga 1-ilova. O`zbekiston Respublikasi oliy ta`lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasi;

8.Israilov Z.A. O`zbekistonda oliy ta`lim muassasalari faoliyatini “THE” xalqaro reytingi orqali baholashning ta`lim sifati uchun ahamiyati va uning o`ziga xos muammolari. Mashinasozlik ilmiy-texnika jurnali. №1, 2022 y., 263-b.

ANDIJON VILOYATI HUDUDIY SANOAT TARMOG‘INING RIVOJLANISHDA PERSONALNI BOSHQARISH HOLATINI VA O‘ZGARISH TENDENSIYALARI.

O.X.Maxmudov
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti,professori,
Iqtisod fanlari doktori
E-mail: maxmudovodiljon1965@gmail.com

Iqtisodiyotning sanoat tarmog‘ida, jumladan yengil sanoat tarmog‘ida personalni boshqarish holatini aniqlash, bu yo‘nalishni rivojlantirish tendensiyasini aniqlash,

ushbu tarmoqning respublikamiz iqtisodiyotida tutgan o‘rni, YaIMdagi hissasi, o‘rganilayotgan hududning respublika YaIMdagi ulushi, unda o‘rganilayotgan tarmoqning tutgan o‘rni, uning o‘zgarish dinamikasi, o‘zgarish holatlari, unga ta’sir yetuvchi omillarni har tomonlama, chuqur o‘rganish muhimdir. Har qanday davlatning ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish darajasini baholash uchun ushbu davlatda yaratilgan yalpi ichki mahsulot hajmini o‘zgarish darajasini bilish zarur. Andijon viloyatining 2011–2024-yillar oralig‘ida ijtimoiy–iqtisodiy rivojlanish darajasini respublika ko‘rsatkichlari bilan qiyosiy taqqoslaymiz. Shu sababli respublika bo‘yicha yaratilgan jami sanoat mahsulotini viloyatlar bo‘yicha qiyosiy taqqoslaganda uning asosiy qismi Toshkent shahriga 19,1%, Toshkent viloyatiga 18,4%, Navoiy viloyatiga 16,3% hamda Andijon viloyatiga 8,0% to‘g‘ri kelgan. Bu tendensiya 2011-2024-yillar oralig‘ida saqlanib qolganligini ko’rishimiz mumkin.

Viloyatda hududiy mahsuloti mamlakat yalpi ichki mahsulotining 2011-yilda 6,0% ini tashkil yetgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko‘rsatkichning salmog‘i 5,9% yoki 0,1% ga pasaygan. Respublika yalpi ichki mahsuloti ko‘rilayotgan 15 yil davomida 7,1 marta o‘sib, o‘rtacha yillik o‘sish darajasi 6,4%ga to‘g‘ri kelgan. Andijon viloyati bo‘yicha yalpi hududiy mahsulot 2011-2024-yillar davomida 7,08 marta o‘sib, o‘rtacha yillik o‘sish darajasi 6,4% bo‘lgan. Ko‘rsatkichlarni bir-biri bilan solishtirish asosida Andijon viloyati yalpi hududiy mahsulotining umumiy o‘sish darajasi mamlakat ko‘rsatkichi bilan deyarli tengligini, o‘rtacha o‘sish darajasi yesa tengligini ko‘rish mumkin[23].

Viloyat miqyosida hudud iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar hajmi mamlakat darajasidan bir oz pastroq bo‘lgan. Xususan, o‘tgan 15 yil davomida viloyat iqtisodiyotiga kiritilgan investitsiyalar umumiy hajmi 11,7 marta o‘sgan. 2011yildagi 1037,2 mlrd. so‘m investitsiya hajmi 2024-yilga kelib 12143,7 mlrd so‘mga yetgan. Viloyat bo‘yicha hududiy iqtisodiyotga kiritilgan investitsiyalar hajmining 15 yil davomidagi o‘sish darajasi 10,8 martani tashkil yetgan bo‘lib, viloyat iqtisodiyotiga kiritilayotgan investitsiyalarning o‘sish darajasi 2017-yildan boshlab keskin o‘sish tendensiyasi kuzatilgan. Jumladan, 2017-2021-yillar oralig‘ida hudud iqtisodiyotiga jalb qilingan investitsiyalar hajmi darajasi 4,0 baravarga ko‘paygan.

Andijon viloyati bo‘yicha 2011-yilda yengil sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishning fizik hajmi 626,5 mlrd.so‘mni, 2021-yilda yesa 7881,1 mlrd.so‘mga yetgan. Jumladan, respublika jami yengil sanoat mahsulotini yesa 9,3%ni aynan biz

---

[23] *https://sputniknews-uz.com/20211018/ozbekiston-hududlaridagi-aholi-soni-malum-qilindi-20956701.html*

taxlil qilayotgan obyektga ta’lluqlidir. Viloyat bo‘yicha ishlab chiqarilayotgan jami yengil sanoat mahsulotlarini respublika ko‘rsatkichidagi ulushi yesa oxirgi yillarda o‘rtacha 15%ni tashkil yetgan.

Viloyatimizda respublika yengil sanoati tarmog‘i bo‘yicha Toshkent shahri, Toshkent viloyati, Navoiy viloyatlaridan keyingi o‘rinlarda turadi. Yengil sanoat tarmog‘ida yaratilgan ko‘rsatkichning o‘sish sur‘atiga taqqoslanganda, viloyat ko‘rsatkichi mamlakat darajasidagi ko‘rsatkichdan 5,1 marta ko‘p o‘sgan. Andijon viloyatida yaratilgan yengil sanoat mahsuloti mamlakat darajasidagi ko‘rsatkichi 9-15%ini tashkil yetib, yillar davomida barqaror o‘sish darajasiga yerishgan va 2024-yildagi ulushi 2011-yildagi ko‘rsatkichga nisbatan 16,0%ga ortgan.

2011-yilda respublika bo‘yicha jami soni yengil sanoatda bandlar soni 594 ming kishini, jami sanoatda band bo‘lgan xodimlarni 36,2 %ini tashkil yetgan. 2021-yilga kelib yesa respublika bo‘yicha jami soni yengil sanoatda bandlar soni 774,7 ming kishini, jami sanoatda band bo‘lgan xodimlarni 40,7 %ini tashkil yetgan. Tahlil natijalaridan ko‘rish mumkinki, respublika bo‘yicha olinganda yengil sanoatda band bo‘lgan xodimlar soni jami sanoatda band bo‘lgan xodimlar tarkibida asta-sekin o‘sib borish tendensiyasiga yega.

Viloyatimizda 2011-yilda jami iqtisodiyot tarmoqlarida band bo‘lganlar soni 1169,1 ming kishini, sanoat tarmog‘ida band bo‘lganlar soni 810,3 ming kishini hamda nisbiy ko‘rsatkichlarda 69,3%ni tashkil yetgan. Sanoatda band bo‘lgan xodimlardan 310,8 ming xodim yengil sanoat tarmog‘ida band bo‘lgan va uning nisbiy ko‘rsatkichlarda 38,3%ni tashkil yetgan. Bu ko‘rsatkich asta-sekin o‘sib borish tendensiyasiga yega bo‘lgan va 2024-yilda 46,0%ni tashkil yetgan. Bundan xulosa qilish mumkinki, Andijon viloyatida yengil sanoatni yanada rivojlantirish asosida bu tarmoqda band bo‘lgan xodimlar sonini va ularning turmush darajasini yanada oshirish mumkin.

Viloyat hududlari kesimida sanoat ishlab chiqarishi hajmining o‘zgarishi asosan sanoat uchun qulay hisoblangan hududiy birlik (shahar va tuman)larning tarmoq uchun qulay sharoitlariga bog‘liq holda yuz bergan (1-jadval). Viloyatga qarashli ikkita shaharda, ya’ni Andijon va Xonobod shaharlarida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi umumiy miqdor jihatidan kamayish tendensiyasiga yega bo‘lgan. Xonobod shahrining viloyat yalpi hududiy sanoat mahsuloti hajmidagi ulushi o‘tgan 10 -yil davomida 0,1% ga oshgan, Andijon shahrining ulushi yesa 2,1%ga kamaygan.

Asaka tumani sanoat mahsulotlari ishlab chiqarishi bo‘yicha viloyatda yetakchi o‘ringa yega. Asaka tumanida 2011, 2018-2019-yilllarda bu ko‘rsatkich viloyatda 62%ni, 2012-2013-yillarda o‘rtacha 64%ni, 2024-yilda yesa 48,9%ni tashkil yetgan.

Tumanlar kesimida sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi tahlili sohani rivojlantirish uchun mavjud zaruriy resurslar hamda tarmoq korxonalari tomonidan ishlab chiqarishning intensiv rivojlantirish omillari hisobiga yalpi hududiy sanoat mahsulotidagi ulush bo‘yicha yeng past ko‘rsatkichlar Bo‘ston (0,8%), Buloqboshi (1,0%), Ulug‘nor (1,2%), Paxtaobod (1,7%) tumanlarida bo‘lgan. Vaholanki, bu tumanlarda ham sanoat, shu jumladan yengil sanoat tarmog‘ini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar mavjud.

1-jadval.

Andijon viloyati hududlari bo‘yicha 2011-2024 -yillarda sanoat ishlab chiqarishi hajmining o‘zgarishi, %da[24]

№	ko‘rsatkichlar	Yillar							
		2011	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**	**2024**
1	Andijon viloyati	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
2	Andijon shahri	18,5	21,5	24,6	19,6	15,9	14,8	16,7	16,4
3	Xonobod shahri	5,2	4,3	5,1	4,6	3,5	3,6	3,4	5,3
4	Tumanlar:								
5	Oltinko‘l	0,8	2,0	3,8	2,8	1,7	1,5	1,8	2,0
6	Andijon	2,3	3,2	5,3	4,0	2,7	2,3	2,6	2,7
7	Baliqchi	1,1	3,2	4,8	3,1	1,9	2,0	2,1	3,6
8	Bo‘ston	0,4	0,9	1,5	0,7	0,5	0,9	0,9	0,8
9	Buloqboshi	0,2	1,0	1,9	1,3	0,7	0,8	0,9	1,0
10	Jalaquduq	1,1	2,2	3,1	2,4	1,5	1,4	2,1	2,6
11	Izboskan	1,5	2,0	2,7	2,5	1,7	1,2	2,3	2,7
12	Ulug‘nor	0,6	0,8	1,1	0,7	0,5	0,6	0,7	1,2
13	Qo‘rg‘ontepa	1,1	2,4	3,2	1,8	1,2	2,2	2,7	3,5
14	Asaka	62,4	47,9	29,7	47,4	62,3	62,7	57,1	48,9
15	Marhamat	0,9	1,8	2,4	1,5	1,0	1,0	1,1	1,5
16	Shahrixon	2,3	3,6	5,6	4,0	2,4	2,1	2,2	2,9
17	Paxtaobod	0,3	1,0	1,6	0,9	0,6	1,1	1,0	1,7
18	Xo‘jaobod	1,2	2,3	3,7	2,8	2,0	1,8	2,4	3,1

[24] http://andstat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2 *asosida muallif hisob-kitobi*

Yalpi hududiy sanoat mahsulotidagi ulush miqdori bo‘yicha 2021-yilda yeng yuqori ko‘rsatkichlarga Asaka tumani (48,9%) va Andijon shahri (16,4%) yega bo‘lgan. Undan keyingi o‘rinlarni Xonobod shahri (5,3%), Baliqchi tumani (3,6%), Qo‘rg‘ontepa tumani (3,5%) va Xo‘jaobod tumani (3,1%) yegallagan bo‘lib, ularning ulushi viloyat bo‘yicha anchagina past ko‘rsatkichga yega.

Shu bilan birga Andijon viloyati tumanlarida yengil sanoatning to‘qimachilik mahsulotlari va kiyim ishlab chiqarish yo‘nalishi bo‘yicha ma’lumotlarni tahlil qilish asosida tumanlarning imkoniyatlarini va rivojlanish darajasini batafsil o‘rganish mumkin. Buning uchun 2-jadval ma’lumotlaridan foydalanamiz. 2-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, Andijon viloyati bo‘yicha 2024-yilda to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha viloyatda Baliqchi tumani (17,1%), Qo‘rg‘ontepa tumani (17,1%), Andijon shahri (12,7%), Shahrixon tumani (10,4%), Izboskan tumani (10,3%) yetakchi o‘rinni yegallagan. Shu yili kiyim ishlab chiqarish bo‘yicha viloyatda Xo‘jaobod tumani (24,7%), Andijon shahri (15,7%), Xonobod shahri (10,0%), Oltinko‘l tumani (8,8%) yetakchi o‘rinni yegallagan. Andijon viloyati bo‘yicha 2024-yilda to‘qimachilik mahsulotlari va kiyim ishlab chiqarish bo‘yicha Andijon shahri (28,4%) va Xo‘jaobod tumani (25,1%) yetakchi o‘rinni yegallagan. Xo‘jaobod tumanida ayniqsa yengil sanoatning kiyim ishlab chiqarish yo‘nalishi juda rivojlangan bo‘lib, viloyatda yeng yuqori ko‘rsatkichiga yega. Tumanda hali foydalanilmayotgan imkoniyatlar va resurslarni ishga tushirish asosida ishlab chiqarish hajmini yanada oshirish mumkin. Bu yesa tumanda aholining ish bilan bandligini va pirovard natijada aholi turmush darajasini oshirishga imkon beradi.

Paxtaobod tumani to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish bo‘yicha viloyatda yeng oxirgi o‘rinlardan birini yegallaydi.

2020-yilgi koronavirus pandemiyasi sababli barcha hududlar qatori Paxtaobod tumanida ham qator iqtisodiy hamda ijtimoiy muammolar kuzatilgan bolib, ko‘plab ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish ko‘rsatkichlarining o‘sish tendensiyasi sezilarli darajada pasaygan. Shuningdek, asosiy kapitalga investitsiya 390,4 mlrd. so‘mdan 346,1 mlrd. so‘mga, tashqi savdo aylanmasi 22,6 mln dollardan 18,9 mln dollarga, tovar va xizmatlar yeksporti 14,7 mln dollardan 11,6 mln dollarga va mahalliy budjet daromadlari 64,6 mlrd. so‘mdan 40,5 mlrd. so‘mga tushib ketgan.

2-jadval.

Andijon viloyati bo‘yicha 2024 -yilda to‘qimachilik mahsulotlari va kiyim ishlab chiqarish bo‘yicha tumanlarning ulushi, %da[25]

[25] https://andstat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2 *asosida muallif hisob-kitobi*

№	ko‘rsatkichlar	to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish	kiyim ishlab chiqarish	Jami
1	Andijon viloyati	100,0	100,0	100,
2	Andijon shahri	12,7	15,7	28,4
3	Xonobod shahri	3,5	13,0	16,5
	Tumanlar:			
4	Oltinko‘l	2,8	8,8	11,6
5	Andijon	1,7	6,1	7,8
6	Baliqchi	17,1	1,8	18,9
7	Bo‘ston	2,4	0,8	3,2
8	Buloqboshi	0,3	2,7	3,0
9	Jalaquduq	6,6	6,1	12,7
10	Izboskan	10,3	2,3	12,6
11	Ulug‘nor	5,7	1,4	7,1
12	Qo‘rg‘ontepa	17,1	2,2	19,3
13	Asaka	3,6	4,1	7,7
14	Marhamat	3,4	4,6	8,0
15	Shahrixon	10,4	3,1	13,5
16	Paxtaobod	2,1	2,7	4,8
17	Xo‘jaobod	0,4	24,7	25,1

Xulosa qilib aytganda, Andijon viloyati yengil sanoat tarmog‘ini yaqin va uzoq muddatli istiqbolda rivojlantirish bo‘yicha maqsadga muvofiq o‘rta va uzoq muddatli strategiyalarni ishlab chiqish jarayonida yuqoridagi tahlillar asosida aniqlangan o‘zgarish tendensiyalarini hisobga olinishi tarmoqni ilmiy asoslangan holda rivojlantirishda bu tarmoqda band bo‘lgan xodimlar sonini maqbullashtirishda muhim ahamiyatga yega.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ВА УНИНГ ХУДУДЛАРИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ОМИЛЛАРИНИНГ АЙРИМ МУАММОЛАРИ.

И.ф.д. **А.А.Хаитов** .,Ал.А.Хаитов.

Ўзбекистон халки “Учинчи ренессанс“ шаклланиши асосида “Янги Ўзбекистон” концепциясини ишлаб чиқиш, бўлажак жамият асосларини барпо этиш йўлида дадил харакатларини амалга оширмоқда.”Янги Ўзбекистон, - Ш. М. Мирзиёев талқинида, бу – демократик, инсон хуқуқ ва эркинликлари борасида умумэътироф этилган норма ва принципларга қатъий амал қилган холда, жахон хамжамияти билан дўстона хамкорлик тамойиллари асосида ривожланадигон, пировард мақсади халқимиз учун эркин, обод ва фаровон хаёт яратиб беришдан иборат бўлган давлатдир”[1]

Бундай юқори даражадаги жамиятни барпо этиш унинг мукаммал асосларини яратишга боғликдир. Ш. М. Мирзиёев ўзининг чиқишларида бугунги Ўзбекистон кечаги Ўзбекистон эмас, Ўзбекистон халқи хам бунга монанд анча илғор, мустахкам ва келажакка ишонч билан харакат қилаётганлигини эътироф этмоқда. Хар қандай жамият иқтисодий жихатдан асослангандагина ўз тарифига эга бўлади. Шу боис мамлакатимизда янги Ўзбекистон иқтисодиётини барпо қилиш учун моддий, маънавий, сиёсий ва мехнат ресурслари мавжуд.

Хар қандай иқтисодиёт турли ўзаро жараёнлар, алоқалар ва муносабатлардан иборат субъектлардир. Мазкур субъектлар тизимчаларни ташкил этиб, иқтисодиётни характери, табиати, мохияти ва шаклини белгилайди. Ўзбекистон иқтисодиёти айнан турли тизимчалардан ташкил топаётган аралаш иқтисодиётдир. Бунда давлат йўналишидаги унитар корхоналар, бозор тамойилларига асосланган тадбиркорларнинг хусусий, оилавий, жамоа хамда хориж мамлакатларидаги тадбиркорлар билан ташкил топган қўшма корхоналар бўлган тизимчалар ўзаро муносабатдадирлар. Жамият иқтисодиёти келажаги муайян тизимчалардан фаолияти юқори салмоққа эга бўлган тизимчаларнинг йўналиши, мавқеи хамда аралаш иқтисодиётдаги таъсири асосида аралаш иқтисодиёт келажаги шаклланади.

Ўзбекистонда давлат барча сохаларда бош ислохотчи, ташаббускори тарзида янги Ўзбекистон жамиятини барпо қилиш борасида хуқуқий, иқтисодий, маънавий ва ижтимоий қонун – қоидаларни ишлаб чиқиб хаётга татбиқ этмоқда. Юқоридагиларга асосланган холда жамият иқтисодий сиёсатини ишлаб чиқиб, ижтимоий хаётни бошқармоқда. Янги Ўзбекистон

иқтисодиётининг моддий омиллари олиб борилаётган иқтисодий ислохотларга боғликдир. Маълумки Ўзбекистон иқтисодиётида қуйидаги жараёнлар амалга оширилмоқда:

1. Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиш асосида ракобатбардош янги тармоқларни шакллантириш:
2. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш негизида тадбиркорликни самарали йўналишларини барпо қилиш;
3. Аграр сохада монополияни хукмронлигини тугатиб, хар бир гектар майдондан самарали натижага эришиш ва хоказо.

Биз мақоламиз мақсади ва хажмини хамда йўналишини эътиборга олиб юқоридаги муаммоларни айримларини ўрганамиз.

Ишлаб чиқаришни диверсификация қилиниши негизида мамлакатда эски тармоқлар, қайсики, самарадорлиги паст даражадаги, хамда истиқболи йўк сохалар ўрнига янги истиқболли тармоқлар вужудга келди ва яна янгилари ташкил қилинмоқда. Жумладан, электротехника, заргарлик, автомобилсозлик, пиллачилик, мисни қазиб олиб қайта ишлаб ундан пировард тайёр махсулот олинмоқда. Гузор районида GTL, Тошкентда темир ишлаб чиқариш корхонаси, Олмаликда мисни қайта ишлаш бирлашмасининг кейинги босқичлари ишга қўйилди. Уларда замонавий технологияга асосланган ишлаб чиқариш воситалари қўлланилмоқда. Бу ўз навбатида бу сохалардаги мехнат жараёнида фаолият юрита оладиган мутахассисларни тақоза этади.

Янги Ўзбекистон иқтисодиётини барпо этиш энг аввало, мазкур жамият мақсади уни лойихасини, унинг моддий ва шахсий омилларидан иборат асосларини холати, тараққиёт масалаларидан иборат муаммоларини хал этишни тақозо этади.

Маълумки Ўзбекистон халқи яқин келажакда дунёнинг энг ривожланаётган, моддий жихатдан шаклланаётган 50 давлатлари қаторидан ўрин олиб, 2030 йилда хар бир Ўзбекистон ахолиси учун муносиб хаёт тарзига эришишни мақсад қилган. Бу масалани амалга ошириш учун асосларни ўрганамиз.

Ўзбекистон Республикаси ахолиси яқин келажакда 41 миллион кишига етиши эътиборга олинган. Бугун яъни 2025 йил апрел ойида 37.7 миллион ахоли истиқомат қилмоқда. Уларнинг ярмидан кўпроғи ёшлар бўлиб, давлатнинг мухим потенциалидир. Буларни таълим – тарбияси, илмий салохияти ва касб хунар йўналишида “илмга инвестиция” хар томонлама эътиборда бўлиб, олий таълим, ўрта махсус билимгохлар, мактаб ва мактабгача шахобчаларда халқаро

мезонлар йўналишларда ижобий ишлар юритилмоқда, йилдан йилга олий таълимдаги талаба сони ортиб бориб, хозирда улар қамрови битирувчиларнинг 38% ташкил этади. Республикадаги фаолият юритаётган 220 дан ортиқ таълим институт ва университетларида 1.5 миллионга яқин талаба тахсил олмоқда. Муаммолар хам ўзларини намоён этиб, бир қатор масалаларни ечимини талаб қилмоқда. Бу сохада Республикадаги тайёрланаётган мутахасисликлар афсуски халк хўжалигини талабларидан фарқ қилиб, аввало, улар бугунги иқтисодиётни диверсификация асосида янги тармоқ ва йўналишлар шаклланишининг талабларидан ортда қолмоқда, айниқса сунъий интелект, ракамлаштириш масалаларини макроиқтисодиётдаги талабларидан ташқари хозирги шароитда бўй чўзаётган, электротехника, туризм, ишлаб чиқариш ва ижтимойи инфраструктурани эхтиёжлари ўз сохасини мутахасислари билан таъминланмаяпти. Сунъий интелект ва рақамлаштириш асосан банк, молия, соғлиқни сақлаш сохаларида жадал қўлланилаётган бўлсада, халқ хўжалигиниг бошқа тармоқларида бугунги давр талабидан ўта паст даражададир. Техника фанлари сохаларида хам қадр тайёрлашда бир қатор муаммолар мавжуд эди. Бунинг учун Республикадаги 20 та олий даргохлар ресурслари асосида янги бошқарув тизими билан улар талабга мувофиқ бирлаштирилиб, ўқув – методик, илмий – потенциаллар, моддий ахборот ресурслари бойитилиб, эхтиёжларни эътиборга олиниб, янги мутахасислар тайёрлаш учун замин яратилмоқда. Маълумки шахсий омил малакаси, иқтидори, салохияти ва самарадорлиги бугунги кунда ўта эътиборлидир. Америка қўшма штатларидаги бир ишчи ходим ўзининг иш малакаси ва самарадорлиги билан Европадаги ўз хамкасбига нисбатан 3 карра юқори даражада Ўзбекистонда мазкур мутахасис Европадаги ўз хамкасбига нисбатан 3-4 карра юқоридаги кўрсатқичдан паст даражада. Бу ўз навбатида Олий таълим, махсус ўрта ўқув юртлари мутасаддилари олдига мазкур муаммоларни хал этишни зарур қилиб қўймоқда.

Ўзбекистон очиқлик иқтисодий сиёсат йўналишида хорижий кредитор ташкилотлар билан хамкорликда бир қатор йирик ишлаб чиқариш корхоналарини бунёд этмокда. Жумладан Олмалиқ мис ишлаб чиқариш субъектини биринчи ва иккинчи ишлаб чиқаришини юритиш учун 5.2 миллиард АҚШ доллари билан дунёнинг энг йирик хамкорлар маблағларини жалб қилган бўлса, Қашқадарёнинг GTL корхонаси учун 4.2 миллиард АҚШ долларини хорижлик ташкилотлар маблағлари билан ишга туширди. Саудия Арабистонинг “Аква Повер”, Бирлашган Араб Амирликларининг “Масдар” каби компаниялари билан яшил энергия йўналишида қуёш ва шамол хамда иссиқлик энергетика

шахобчаларини бунёд этмоқда. Хитой Халқ Республикаси, Россия федерацияси каби мамлакатлар тадбиркорлари билан биргаликда кичик гидроэлектр ва атом электр станцияларини барпо этиш ишлари олиб борилмоқда.

Хозирги иқтисодий сиёсатда хорижий инвестициялар хисобига иқтисодиётнинг барча сохаларида лойихалар амалга оширилиши йўлида 2025 йилда 42 миллиард АҚШ долларлик инвестиция жорий қилинаётган бўлса, 2030 йилга қадар хорижий инвестициялар хажми 120 миллиард АҚШ долларида прогнозлаштирилди.

Юқоридаги ижобий ўзгаришлар билан бир қаторда ўз ечимини топмаётган муаммолар хам мавжуд. Айниқса мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, қайсики, ислохотларни энг асосий масаласида йилдан – йилга амалга ошмаётган масалаларни хал этиш бугунги даврнинг долзарб иши бўлиб қолмоқда. Мамлакат миқёсида 2000 дан зиёд объектлар худудларда жумладан Андижон вилоятида 360 та давлат объектлари ўз ечимини кутмоқда. Мамлакат Президенти 2025 йил 15 апрелдаги Андижон активи йиғилишида ушбу масалани ахамияти хақида тўхталиб вилоятдаги 92 та корхона бир неча йиллардан бери тадбиркорларга берилмаётганини сўзлаб, эндиликда бу объектларни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш йўлида агар бу ўз ечимини топмаса, бу корхоналарни тадбиркорларга 5 йил муддатга ижарага бериш хамда тадбиркор истагига монанд уни сотиб оладиган бўлса, объект қийматини бўлиб - бўлиб тўлаш каби вариантини кўрсатиб берди.

Бозор иқтисодиётининг шаклланишининг асосий фундаменти бўлмиш бу каби мулкни давлат тасарруфидан чиқариб ва хусусийлаштириб норентабел, самарасиз хатто зарар келтираётган айникса фаолият юритмасдан хароб бўлиб бораётган мулк объектларини хақиқий иш юритувчиси бўлмиш тадбиркорларга бериш мухимдир. Бугунги кунда яъни 2024 йил якунларини ўрганганимизда Андижон вилоятида 1642 та кичик тадбиркорлар турли сабаблар айниқса ёшлар ўз фаолиятларини тўхтатдилар, сабаларини тахлил қилганимизда уларга тўсиқ бўлаётган омиллар ичида ўз ишлаб чиқариш объектига эга бўлмасдан, ижара хаққини ошиб бориши каби холатларни хам учратдик. Бу холатлар ахоли зичлиги жихатдан юқори даражадаги вилоят учун иш ўринларини яратиш мухимлигини эътибори билан ушбу объектларда янги йўналишда иш ўринларини яратиш ўз вазифасини кутмоқда.

Бу йўналишда жахон тажрибасидан маълумки ахоли зич регионларда иш кучидан фойдаланиш учун шундай иш ўринлари даркорки бунга мувофик саноат корхоналарида катта хажмдаги иш кучи мехнати сарфланадиган тугалланадиган

қўшимча қиймати яратувчи сохаларни шакллантириш лозим. Катта капитал маблағ талаб қиладиган корхоналарда унга мос иш кучи талаб қилинади. Мазкур йўналишда бугунги жахоннинг Америка қўшма штатлари (АҚШ), Хитой Халқ Республикаси (ХХР), Россия Федерацияси (РФ), Канада, Исроил, каби давлатларда сунъий интелект борасида анча муваффақиятли ишлар олиб борилмоқда. Тажриба кўрсатмоқдаки сунъий интелект халқ хўжалигининг барча тармоқларига тезлик билан кириб келмоқда.

Албатта бу сохада фаолият юритиш оддий холат бўлмай, балки моддий воситалар билан бир қаторда мутахассислар тайёрлаш лозим. Шунинг учун фарғона водийсининг олий таълим муассасаларида бу соха мутахасисларини тайёрлаш учун факультетлар ва улар негизида мазкур ихтисосликлар бўйича кадрлар тайёрлашни бошлаш лозим. Бизнингча ушбу йўналиши фарғона водийсидаги муаммоларни ижобий хал қилишда мухим омил бўлади деган фикрдамиз.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг “Янги Ўзбекистон” газета бош мухарририга берган интервьюси; 2025 й.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожатномаси. Т., 29 декабр 2020 й.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг 2024 й 20 декабрда мамлакатимиздаги фаол тадбиркорлар билан учрашуви. 2024 й 21 декабр.
4. Ўзбекистон Республикасининг 2030 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегияси. Т; 2023 й.

SANOAT KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH INVESTISIYALARIDAN SAMARALI FOYDALANISH

Qorabayev Shuhratjon Axmadjonovich
Namangan davlat texnika universiteti
Menejment kafedrasi katta o‘qituvchisi,
ye-mail: koraboyev@mail.ru Tyel: +998982712989

Annotatsiya: Ushbu maqolada sanoat korxonalarida investisiyalarining mohiyati, turlari va ulardan samarali foydalanish masalalari bayon qilingan. Muallif investitsiya tushunchasiga oid turli nazariy qarashlarni chuqur o‘rganib, ularning

zamonaviy iqtisodiy sharoitdagi o‘rni va ahamiyatini qayta ko‘rib chiqadi. Maqolada ishlab chiqarish investitsiyalari nafaqat iqtisodiy o‘sish va texnologik yangilanishning asosiy drayveri, balki korxona raqobatbardoshligini ta’minlaydigan strategik resurs sifatida ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Investisiya, asosiy kapitalga investisiyalar, real investisiyalar, moliyaviy investisiyalar, aqliy investisiyalar

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida sanoat korxonalarini doimiy rivojlantirish va modernizatsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirishda bugungi kundagi eng muhim vazifalardan biri sanoat korxonalarini tarmoq tuzilmasini takomillashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, har tomonlama rivojlantirish va shu asosda aholiga munosib turmush sharoitini yaratib berishdan iboratdir. Milliy iqtisodiyotda sanoat tarmoqlarini rivojlantirish bozor iqtisodiyotini qaror toptirish va tovarlar bozorida kuchli raqobat muhitini yaratishning asosiy me’zonlaridan biri hisoblanadi.

Bugungi kunda respublikada 55,6 mingta sanoat korxonalari faoliyat ko‘rsatmoqda, shundan 10,7 mingtasi (ro‘yxatdan o‘tgan korxonalar umumiy sonining 19,2 % i) Toshkent shahriga, 6,2 mingtasi (11,2 %) Toshkent viloyatiga, 5,6 mingtasi (10,1 %) Farg‘ona viloyatiga, 4,7 mingtasi (8,5 %) Samarqand viloyatiga va 4,4 mingtasi (7,8 %) Andijon viloyatiga to‘g‘ri kelmoqda.

Dastlabki ma’lumotlar bo‘yicha 2024- yilning yanvar-dekabr oylarida respublika korxonalari tomonidan 885,8 trln so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lib, 2023- yilning yanvar-dekabr oylariga nisbatan sanoat ishlab chiqarishining fizik hajmi indeksi 106,8 % ni tashkil etdi.

Shu sababli bugungi O‘zbekiston sanoatini zamon talablari asosida rivojlantirish, mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirish va turini ko‘paytirish, hududlarda ishlab chiqarishni mahalliylashtirishni keskin kengaytirish va chuqurlashtirish, mamlakatimizdagi mavjud xomashyo resurslaridan samarali foydalanish, ishlab chiqarish sohasiga zamonaviy texnologiyalarni keng joriy etgan holda import o‘rnini bosuvchi va eksportga mo‘ljallangan mahsulotlar ishlab chiqarish ayni kundagi muhim vazifalardan biridir. Bu vazifalarni amalga oshirishda sanoat tarmoqlariga investisiyalarni jalb qilish va shu asosida ularni ishlab chiqarish va boshqaruv faoliyati samaradorligini oshirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Asosiy kapitalga investisiyalar – yangi asosiy fondlarni sotib olish va takror ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan xarajatlar majmuini bildiradi.

So‘nggi besh yildagi asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi dinamikasi shuni ko‘rsatmoqdaki, u deyarli 2,3 barobarga ko‘paydi, ayniqsa joriy davrda o‘tgan yilga nisbatan 137,6 trln so‘mga ko‘p investitsiyalar o‘zlashtirildi[26].

2024- yilning yanvar-dekabr oylarida jami 493,7 trln so‘m asosiy kapitalga investitsiyalar o‘zlashtirilib, 2023-yilnga nisbatan 127,6 % ni tashkil etdi. Asosiy kapitalga investitsiyalarning tarkibida 75,9 % yoki 374,7 trln so‘m investitsiyalar jalb etilgan mablag‘lar hisobidan moliyalashtirilgan bo‘lsa, korxona, tashkilot va aholining o‘z mablag‘lari hisobidan 24,1 % yoki 119,0 trln so‘m moliyalashtirildi. Shuningdek, markazlashgan moliyalashtirish manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 51,9 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, markazlashmagan moliyalashtirish manbalari hisobidan 441,8 trln so‘m investitsiyalar o‘zlashtirildi.

“Investisiya” atamasi lotin tilidagi “invest” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib “qo‘yish”, «mablag‘ni safarbar etish», «kapital qo‘yilmasi» ma’nosini beradi. Keng ma’noda investisiya mablag‘ni ko‘paytirib va qaytarib olish maqsadida kapitalni safarbar etishni bildiradi. Ko‘pgina hollarda «investisiya» tushunchasi iqtisodiy va boshqa faoliyat ob’yektlariga kiritiladigan moddiy va nomoddiy ne’matlar hamda ularga doir huquqlar tarzida ta’riflanadi. Investisiya deyilganda barcha turdagi milliy va intelektual boyliklar tushunilib, ular tadbirkorlik faoliyati ob’yektlariga yo‘naltirilib daromad keltirishi yoki biror-bir ijobiy samaraga erishishi zarur. Investisiya kiritishdan asosiy maqsad daromad olish va ijobiy ijtimoiy samaraga erishishdir.

O‘zbekiston Respublikasining “Investisiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonunida investisiyalarga quyidagicha ta’rif berilgan: “investisiyalar — investor tomonidan foyda olish maqsadida ijtimoiy soha, tadbirkorlik, ilmiy va boshqa faoliyat turlari ob’yektlariga tavakkalchiliklar asosida kiritiladigan moddiy va nomoddiy boyliklar hamda ularga bo‘lgan huquqlar, shu jumladan intellektual mulk ob’yektlariga bo‘lgan huquqlar, shuningdek reinvestisiyalar bo‘lib, ular quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- mablag‘larni, shu jumladan pul mablag‘larini (shu jumladan chet el valyutasini), maqsadli bank omonatlarini, paylarni, ulushlarni, aksiyalarni, obligatsiyalarni, veksellar va boshqa qimmatli qog‘ozlarni;

- ko‘char va ko‘chmas mol-mulkni (binolar, inshootlar, uskunalar, mashinalar va boshqa moddiy qimmatliklarni);

- intellektual mulkka doir mulkiy huquqlarni, shu jumladan u yoki bu ishlab chiqarish turini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan, texnik hujjatlar, ko‘nikmalar va ishlab

[26] *https://stat.uz/img/investitsiya-uzbek_p52304.pdf*

chiqarish tajribasi tarzida rasmiylashtirilgan, patentlangan yoki patentlanmagan (nou-xau) texnik, texnologik, tijoratga oid va boshqa bilimlarni, shuningdek O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa qimmatliklarni”[27].

Sanoat korxonalari iqtisodiy faoliyatiga jalb etiladigan investisiyalar bir qator belgilariga ko‘ra turlarga bo‘linadi (1-jadval).

Investisiyalarning turlari va ularning mazmuni[28]:

Investisiyalar turlari		Mazmuni
1. Kiritilish ob’yektiga ko‘ra:	a) real	Real investisiyalar moddiy ishlab chiqarish sohalariga, moddiy-ashyoviy faoliyat turlariga, korxona aktivlari(ko‘char va ko‘chmas mulklar)ni qo‘lga kiritish va ko‘paytirish amaliyotlariga uzoq muddatli mablag‘lar qo‘yish shakllarida amalga oshiriladi.
	b) moliyaviy	Moliyaviy investisiyalar turli xil moliyaviy aktivlarga, jumladan aksiyalar korporativ, infratuzilmaviy va davlat obligatsiyalariga, shuningdek qimmatli qog‘ozlarning boshqa turlariga kiritiladi.
	v) aqliy	Aqliy investisiyalar (nomoddiy aktivlarga investisiyalar) ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga, mutaxassislarni tayyorlashga, yangi texnologiyalardan foydalanish uchun lisenziyalarga, nou-xauga, taniqli kompaniyalarning savdo belgilaridan foydalanish xuquqlariga va hokazolarga kiritiladigan sarmoyalarni o‘z ichiga oladi.
2. Moliyalashtirish shakliga ko‘ra:	a) to‘g‘ridan-to‘g‘ri (bevosita)	To‘g‘ridan-to‘g‘ri investisiyalar deganda investorning investisiya ob’yektlarini

[27] Ўзбекистон Республикасининг “Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.12.2019 й., 03/19/598/4221-сон. https://www.lex.uz/docs/4664142

[28] *Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган*

		tanlashda va ularni moliyalashtirishda bevosita ishtiroki tushuniladi.
	b) bilvosita	Bilvosita investisiyalar investisiyani talab qiluvchi sub’yektlarga turli ixtisoslashgan investisiya fondlari yoki boshqa moliyaviy vositachilar orqali o‘tadi.
3. Moliyalashtirish muddatiga ko‘ra:	a) qisqa muddatli	Bir yildan ortiq bo‘lmagan muddatga kiritilgan kapital
	b) o‘rta muddatli	1 yildan 5 yilgacha bo‘lgan muddatga kiritilgan kapital
	v) uzoq muddatli	5 yildan ortiq bo‘lgan muddatga kiritilgan kapital
4. Investorlarning mulkchilik shakliga ko‘ra:	a) davlat	Davlat investisiyalari respublika va mahalliy xokimiyat va ma’murlar tomonidan byudjet, byudjetdan tashqari fondlar va jalb qilingan mablag‘lar, shuningdek davlat korxonalari tomonidan o‘z mablag‘lari va jalb qilingan mablag‘lar hisobidan kiritiladigan sarmoyalar hisoblanadi.
	b) xususiy	Xususiy investisiyalar deganda fuqarolar tomonidan, shuningdek nodavlat mulkchilik shakllariga ega bo‘lgan korxonalar tomonidan kiritiladigan sarmoyalar tushuniladi.
	v) qo‘shma	Pod sovmestnыmi investisiyami ponimayutsya vlojeniya sredstv, osuщyestvlyayemыye sub’yektami dannoy stranы i inostrannыx gosudarstv. Qo‘shma investisiyalar milliy iqtisodiyotga ushbu mamlakat sub’yektlari hamda xorijiy davlatlar tomonidan kiritilgan sarmoyalardir.
5. Risk darajasiga ko‘ra:	a) kam riskli	Bunday investisiyalar investorga nisbatan past daromadni ta’minlaydi va past tavakkalchilikka ega bo‘lgan investisiya loyihalariga mablag‘ kiritish bilan izohlanadi (masalan mavjud ishlab chiqarish

		quvvatlarini almashtirish orqali ishlab chiqarish harajatlari darajasini pasaytirish)
	b) yuqori riskli	Yuqori riskli (venchur) investisiyalar investisiya qilingan mablag‘lar egasiga nisbatan yuqori foyda keltiradi (yangi mahsulot ishlab chiqarish, yangi bozorlarni yegallash). Biroq investorning loyihaga kiritgan mablag‘larini yo‘qotish yehtimoli ko‘proq bo‘ladi.
	v) risksiz	Risksiz investisiyalar ishlab chiqarish va tijorat xatarlarini maksimal darajada kamaytirishni ta’minlaydi (masalan, hukumat buyurtmasini bajarish)
6. Xududiy belgisiga ko‘ra:	b) ichki	Mamlakat ichidagi investisiyalar (ichki investisiyalar) ma’lum bir mamlakatning hududiy chegaralarida joylashgan investisiya ob’yektlariga sarmoyalar kiritishni anglatadi.
	a) tashqi	Tashqi investisiyalar (chet yel investisiyalari) deganda ma’lum mamlakatning hududiy chegaralaridan tashqarida joylashgan investisiya ob’yektlariga sarmoyalar kiritish tushuniladi.
7. Moliyalashtirish bosqichlariga ko‘ra:	a) boshlang‘ich	Boshlang‘ich investisiyalar - korxonani tashkil yetish bilan bog‘liq loyihani moliyalashtirish uchun investisiyalardir.
	b) ekstensiv	Ekstensiv investisiyalar – ishlab chiqarish salohiyatini oshirishga yo‘naltirilgan investisiyalardir
	v) reinvestisiyalar	korxona aylanma mablag‘lari tarkibini saqlab qolish maqsadida yangi ishlab chiqarish vositalarini sotib olish uchun bo‘sh turgan resurslarni qaytadan yo‘naltirish
	g) yalpi investisiyalar	Yalpi investisiyalar boshlang‘ich investisiyalar va reinvestisiyalardan tashkil topadi.

Investisiyalarning ko‘rsatilgan har bir turi bajaradigan funksiyasiga va jalb etish yo‘nalishiga ko‘ra alohida mazmunga ega. Jumladan:

-real investisiyalar moddiy ishlab chiqarish sohalariga, moddiy-ashyoviy faoliyat turlariga, korxona aktivlari(ko‘char va ko‘chmas mulklar)ni qo‘lga kiritish va ko‘paytirish amaliyotlariga uzoq muddatli mablag‘lar qo‘yish shakllarida amalga oshiriladi;

-moliyaviy investisiyalar turli xil moliyaviy aktivlarga, jumladan aksiyalar korporativ, infratuzilmaviy va davlat obligatsiyalariga, shuningdek qimmatli qog‘ozlarning boshqa turlariga kiritiladi;

- aqliy investisiyalar (nomoddiy aktivlarga investisiyalar) ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga, mutaxassislarni tayyorlashga, yangi texnologiyalardan foydalanish uchun lisenziyalarga, nou-xauga, taniqli kompaniyalarning savdo belgilaridan foydalanish xuquqlariga va hokazolarga kiritiladigan sarmoyalarni o‘z ichiga oladi.

Korxonalar xo‘jalik faoliyatini rivojlantirish uchun kiritiladigan investisiyalar ularning pirovard maqsadini ro‘yobga chiqarishi, ya’ni kelajakda yuqori foyda olishni ta’minlashi lozim. Shu sababli investisiyalarni korxonalar samaradorligini oshirishdagi roli quyidagilardan iboratdir:

- ishlab chiqarish salohiyatini shakllantirishning asosiy manbai;

- korxonaning iqtisodiy rivojlanishining strategik maqsadlarini amalga oshirishning asosiy mexanizmi;

- xo‘jalik sub’yektlari aktivlari strukturasini optimallashtirishning bosh mexanizmi;

- ijtimoiy rivojlanish masalalarini hal etish mexanizmlaridan biri;

- innovasion siyosatni amalga oshirishning bosh instrumenti;

- oddiy va kengaytirilgan ishlab chiqarishni ta’minlashning asosiy mexanizmi;

- korxonaning bozor qiymatini oshirishning muhim sharti.

Investisiyalar samaradorligini ta’minlashda bir qator shartlar bajarilish lozim. Investisiya kiritishda, avvalo:

- investisiya faoliyati sub’yektlarning mustaqilligi va tashabbuskorligining ta’minlanishi;

- kiritilayotgan moddiy ne’matlarga investisiya maqomini berish (fuqarolarning o‘zlarining ehtiyojlarini qondirish uchun sotib olgan buyumlari investisiya bo‘la olmaydi);

- qonun bilan belgilangan investisiya faoliyatini amalga oshirish imkoniyati yaratilishi zarur bo‘lib hisoblanadi.

Yuqoridagilarni inobatga olgan xolda investisiya loyihalari natijadorligini ta’minlash uchun quyidagi tamoyillarga amal qilish tavsiya etiladi:

1. Korxonani boshqarishning barcha tizimlarining ahamiyatini hisobga olish. Investision resurslarni shakllantirish va ulardan foydalanish umuman korxona samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lishi kerak.

2. Korxonani rivojlantirishning strategik yo‘nalishini hisobga olish. Qabul qilingan rivojlanish konsepsiyasiga muvofiqligini tekshirmasdan hech qanday boshqaruv qarori qabul qilinmasligi kerak.

3. Boshqaruv qarorlarining dolzarbligi va dinamikligini t a’minlash. Har bir qaror korxona rivojlanishi uchun muhim ko‘rsatkichlar - rentabellik, raqobatbardoshlik, ishlab chiqarish hajmi va boshqalarni hisobga olgan holda qabul qilinishi kerak.

4. Investisiya resurslarini shakllantirish va ulardan foydalanish strategiyasini aniq muvofiqlashtirishni nazarda tutuvchi kompleks yondashuv.

5. Tizimli yondashuv. Har qanday investisiya qarori loyihaning barcha ishtirokchilari - pudratchilar, investorlar, vositachilar, kreditorlar, yetkazib beruvchilar, mijozlar va boshqalarning manfaatlarini hisobga olishi kerak.

6. Qaror qabul qilishda moslashuvchanlik. Doimiy o‘zgaruvchan tashqi va ichki omillar sharoitida yagona to‘g‘ri qaror qabul qilish qiyinligini hisobga olgan holda qabul qilingan qarorlarni qayta ko‘rib chiqish va o‘zgartirishga tayyor bo‘lishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “Investisiyalar va investisiya faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 26.12.2019 y., 03/19/598/4221-son. https://www.lex.uz/docs/4664142.

2. Mahmudov E.X. «Korxona iqtisodiyoti» - T.: TDIU 2004. - 208 bet.

3. Abdurahim Ortiqov. «Sanoat iqtisodiyoti». O‘quv qo‘llanma. – T.: TDIU, 2006 – 220 bet.

4. К. В. Балдин, А. В. Барышева, Е. Л. Макриденко. Инновационный менеджмент. «Дашков и К°», 2009. стр.40

5. Н.Ю.Ковалёвская Управление инвестиционными проектами. Иркутск. Издателство «БГУ»,2017. стр. 112

6. Dadaboyev, T. Y., Qoraboyev, S. A., & Mullabaev, B. B. (2017). CORPORATE MANAGEMENT AS THE FACTOR OF INVESTMENT ATTRACTION. Научное знание современности, (5), 77-80.

7. Qoraboyev, S. (2017). Specific features of the development of innovative processes in the national economy. Научный прогресс, (3), 22-23.

8. Korabayev, Sh. A., & Alabayev, S. I. (2017). ISHLAB CHIQARISH HARAJATLARINI KAMAYTIRISHDA PERSONALNI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING AHAMIYATI. Научное знание современности, (4), 165- 168.

9. Ismatov, R. O., Dadaboev, T. Y., & Karabaev, S. A. (2019). Investment possibilities in agricultural networks. Theoretical & Applied Science, (2), 350-355.

III-Sho‘ba

MOLIYAVIY BOZORLAR - MOLIYAVIY AKTIVLARNING SAVDO QILINISHI UCHUN PLATFORMA SIFATIDA

Туйчиев Абдурахмон Ғофурович,
доцент, и.ф.ф.д.,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети.
abdurahmon69@inbox.ru
Abdumutaliyev Azamat Ahadjon o’g’li
TDIU, Andijon fakulteti, 2-bosqich,
ATT 70/23 guruh talabasi
Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли
АКХАИ бухгалтерия хисоби ва аудит йуналиш талабаси

Moliyaviy bozorlar iqtisodiy subyektlar o’rtasidagi moliyaviy aktivlarning savdo qilinishi uchun platforma hisoblanadi. Ular, asosan, uchta asosiy funktsiyani bajaradi:

-resurslarni taqsimlash: Moliyaviy bozorlar resurslarning samarali taqsimlanishini ta’minlaydi, ya’ni ortiqcha mablag’ga ega bo’lgan iqtisodiy subyektlar o’z pullarini moliyaviy bozorlarda investitsiya qilish orqali kam mablag’ga ega bo’lgan subyektlarga uzatadi. Ushbu jarayon iqtisodiy o’sishni qo’llab-quvvatlaydi, chunki kapital taqsimlanishi korxonalar va loyihalar rivojiga hissa qo’shadi.

-riskni boshqarish: Moliyaviy bozorlar xavflarni boshqarish uchun turli vositalarni taqdim etadi, jumladan, derivativlar, sug’urta va boshqa moliyaviy instrumentlar. Bu vositalar moliyaviy subyektlarga potensial xavflarni kamaytirish va o’zlarining moliyaviy faoliyatini barqarorlashtirishga yordam beradi.

-likvidlik ta’minoti: Moliyaviy bozorlar kapitalning likvidligini ta’minlaydi, ya’ni aktivlarni tez va qiyinchiliksiz naqd pulga aylantirish imkonini beradi. Bu bozorlar kapital oqimlarini tezkor va samarali tarzda taqsimlashga imkon beruvchi platformani taqdim etadi, bu esa iqtisodiyotni dinamik va barqaror saqlaydi.

Moliyaviy bozorlar iqtisodiy o’sish uchun zarur bo’lgan vositalarni taqdim etadi. Moliya bozorlarining rivojlanganligi va samaradorligi iqtisodiy o’sishni qo’llab-quvvatlaydi, bu esa iqtisodiy faoliyatning asosiy drayverlaridan biri hisoblanadi. Misol uchun, jahon bankining 2020 yilgi hisobotida moliyaviy bozorlarning iqtisodiy o’sishga ta’sirini ko’rsatuvchi bir qancha statistikalar keltirilgan. *Jumladan*, rivojlangan davlatlardagi moliyaviy bozorlarning iqtisodiy o’sishni o’rtacha 1-2 % ga tezlashtirishi mumkinligi aniqlangan.

Moliyaviy bozorlarning iqtisodiyotga ta’sirini o’rganish bilan bog’liq tadqiqotlar natijalari, *shuni ko’rsatadiki,* rivojlangan mamlakatlar, *jumladan,* Xitoy va Hindiston singari davlatlarda moliyaviy bozorlarning o’sishi va liberallashtirilishi, ushbu davlatlarning iqtisodiy o’sish sur’atlariga ijobiy ta’sir ko’rsatgan. Moliyaviy bozorlarga moliyaviy resurslarni keng jalb qilish natijasida iqtisodiyotga investitsiyalarni hajmini oshirgan, ishlab chiqarish hajmini kengaytirgan hamda yangi texnologiyalarga sarmoya kiritishni rag’batlantirgan.

Bundan tashqari moliyaviy bozorlarning iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini haqidagab borsa, quyidagilarni aytish mumkin:

-moliyaviy bozorlarning barqarorligi iqtisodiy barqarorlik uchun juda muhimdir. Moliyaviy bozorlarning ishonchli ishlashi nafaqat iqtisodiy o’sishni ta’minlashda, balki iqtisodiy inqirozlar va tushkunliklarning oldini olishda ham katta ahamiyatga ega;

-moliyaviy tizimda yuzaga keladigan beqarorlik yoki krizislar global iqtisodiyotga katta zarar yetkazishi mumkin. Amaliyotda 2008-2010 yillardagi global moliyaviy inqiroz bu masalaning dolzarbligini yaqqol ko’rsatib bergan;

-inqirozlar ko’pincha moliyaviy bozorlar ortiqcha ishonch yoki spekulyativ operatsiyalar natijasida yuzaga keladi. *Masalan,* 2008 yilda AQShdagi moliyaviy inqiroz ko’chmas mulk bozoridagi spekulyatsiyalar va ipoteka bo’yicha xavfli kreditlarning to’planishi tufayli paydo bo’ldi. Natijada moliyaviy tizim beqaror bo’lib, global iqtisodiyotga jiddiy zarar yetkazdi. Jahon iqtisodiyoti 2009 yilda 1.3% ga qisqardi, bu esa moliyaviy bozorlar va real sektor o’rtasidagi kuchli bog’liqlikni ko’rsatadi.

Moliyaviy bozorlar faoliyatida ichki muvozanat hamda barqarorlikni ta’minlashda davlat hukumati va markaziy banklari tomonidan kuzatuv va nazorati faoliyatini doimiy amalga oshirib borilishi maqsadga muvofiqdir, chunki, banklarning likvidliligi ta’minlash va moliyaviy bozorlardagi asossiz spekulyatsiyalarni cheklash orqali moliyaviy tizimni barqarorlashtirishda muhim rol o’ynaydi.

Jahon amaliyoti ko’rsatishicha, 2020 yilda COVID-19 pandemiyasi davrida ko’plab davlatlar moliyaviy bozorlarni qo’llab-quvvatlash maqsadida keng qamrovli monetar va fiskal choralar ko’rdilar. AQSh Federal Rezervi trillionlab dollarlarni iqtisodiyotga kiritish orqali bozorlar barqarorligini saqlashga harakat qildi. Moliyaviy bozorlarning iqtisodiyotga ta’sirini tushunish uchun bir qator misollar keltirish mumkin. Misol tariqasida AQSh va Germaniya iqtisodiyotlarini tahlil qilish mumkin. AQSh moliyaviy bozorlarining kuchi ushbu davlatning iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etgan. 2021 yilga kelib, AQShdagi moliyaviy bozorlarning umumiy kapitalizatsiyasi dunyo bozorlarining 40% dan ortig’ini tashkil etdi. Bu esa AQSh

kompaniyalariga katta hajmdagi kapitalni jalb qilish imkonini berdi, bu bilan texnologik gigantlar, startaplar va innovatsion kompaniyalarning rivojlanishini qo’llab-quvvatladi.

Germaniya iqtisodiyoti ham kuchli moliyaviy tizimga ega. Germaniyaning fond bozori Yevropadagi eng rivojlangan bozorlardan biri hisoblanadi. Ushbu bozor ko’plab xalqaro sarmoyadorlarni jalb qiladi.

Moliyaviy bozorlarning kelajakdagi barqarorligini tahminlash, uni rivojlanishi hamda global iqtisodiyotga ta’siri bo’yicha bir qator bashoratlar mavjud.

Ekspertlarning fikriga ko’ra, kelgusida moliyaviy bozorlar tobora ko’proq raqamlashtirilgan bo’lib, texnologik innovatsiyalar va fintech kompaniyalarining roli oshadi. Bu esa bozorlardagi operatsiyalar samaradorligini oshiradi, ammo ayni vaqtda kiberxavfsizlik va texnologik infratuzilmaning ishonchliligi muhim omillarga aylangan.

Bundan tashqari, moliyaviy bozorlar barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishda ham katta rol o’ynaydi. So’nggi yillarda ESG (Environment, Social, Governance) tamoyillariga asoslangan investitsiyalar keng ko’lamda ommalashmoqda. ESG investitsiyalari moliyaviy bozorlarga nafaqat iqtisodiy manfaatlar uchun, balki ekologik va ijtimoiy maqsadlar uchun ham sarmoya kiritishni rag’batlantiradi. 2023 yilda ESG fondlari global investitsiyalar umumiy hajmining 20% dan ortig’ini tashkil etdi va bu ko’rsatkich yildan-yilga oshishi kutilmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkin-ki, moliyaviy bozorlar zamonaviy iqtisodiyotning asosi bo’lib, ular moliyaviy aktivlarning savdo qilinishi uchun platforma sifatida xizmat qiladi, shiningdek, iqtisodiy o’sish va barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o’ynaydi. Ular kapital oqimlarini samarali taqsimlash, risklarni boshqarish va likvidlikni ta’minlash orqali iqtisodiyotning har bir segmentiga ta’sir ko’rsatadi. Rivojlangan moliyaviy tizimlarga ega mamlakatlar o’z iqtisodiyotlarida yuqori darajada o’sish va innovatsiyalarni kuzatishadi, bu esa ularning global bozordagi raqobatbardoshligini oshiradi.

Moliyaviy bozorlar iqtisodiyotning yuragi hisoblanadi va ular orqali iqtisodiy resurslar oqimi, sarmoyalar va innovatsiyalar rivojlanadi. Ularning to’g’ri ishlashi iqtisodiy barqarorlik va o’sishni ta’minlaydi, lekin noto’g’ri boshqarilsa, keng miqyosdagi iqtisodiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shu sababli, moliyaviy bozorlarni yanada samarali boshqarish va rivojlantirish global iqtisodiy farovonlik uchun ustuvor vazifa bo’lib qoladi.

Moliyaviy bozorlarning iqtisodiy barqarorlik va o’sishdagi roli shubhasiz katta, ammo bu bozorlarning kelajakdagi o’sishi va rivojlanishi ko’plab omillarga, *jumladan*, davlat siyosati, texnologik taraqqiyot va global iqtisodiy sharoitlarga ham bog’liq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Malikov T. Moliya: amaliy jihatlar. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Nihol-print”, 2022. -428 b. (Ushbu kitob universitet ARMda PDF variantda mavjud).
2. Malikov T. Moliya: Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi. O‘quv qo‘llanma. – T.: “Nihol-print”, 2023. -508 b.
3. Axunova Ye. Finansы. Uchebnik. Chast I. – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 320 s.
4. Tuychivev, A. G. (2019). Mejdunarodnыe i regionalnыe tendensii i problemы finansirovaniya innovatsiy i ix transferta v malыy biznes. Finansovыy menedjment, (5), 62-71.
5. Tuychiyev A.G. Financing innovative development projects. Multidisciplinary and multidimensional journal, 2023.

MOLIYA TIZIMINING MAMLAKAT IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDAGI ROLI

Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich
Toshkent Davlat iqtisodiyot Universiteti Andijon fakulteti “Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti
a.tuychiyev69@gmail.com
Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли
АКХАИ бухгалтерия хисоби ва аудит йуналиш талабаси

Annotatsiya. Ushbu maqolada moliyaviy tizimining milliy iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o’rni, davlat byudjetini samarali boshqarish, moliyaviy resurslarni yanada adolatli taqsimlash, davlatning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashdagi ahamiyati, moliya tizimining to'g'ri va samarali ishlashini ta'minlash orqali davlat byudjeti va boshqa moliyaviy resurslarni optimallashtirish, inflyatsiya, valyuta kurslari o‘zgarishi va boshqa iqtisodiy muammolarga qarshi kurashish orqali mamlakatning moliyaviy barqarorligini saqlashdagi roli va ahamiyati ko’rsatib berilgan.

Kalit so‘z: Moliya tizimi, inflatsiya, moliyaviy resurslar, davlat byudjeti, xalqaro valyuta va investitsiya,taqsimlash,nazorat,inflatsiya,davlat moliyasi.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль финансовой системы в развитии экономики страны, эффективном управлении государственным бюджетом, более справедливом распределении финансовых ресурсов, ее значение в укреплении экономической стабильности государства, оптимизации государственного бюджета и другие. финансовые ресурсы путем обеспечения правильной и эффективной работы финансовой системы, показаны роль и значение поддержания финансовой стабильности страны путем борьбы с инфляцией, колебаниями валютного курса и другими экономическими проблемами.

Ключевые словы: Финансовая система, инфляция, финансовые ресурсы, государственный бюджет, международная валюта и инвестиции, распределение, контроль, инфляция, государственные финансы.

Annotation. In this article, the role of the financial system in the development of the country's economy, effective management of the state budget, more equitable distribution of financial resources, its importance in strengthening the economic stability of the state, optimization of the state budget and other financial resources by ensuring the correct and efficient operation of the financial system, the role and importance of maintaining the country's financial stability by combating inflation, exchange rate fluctuations and other economic problems is shown**.**

Keywords: Financial system, inflation, financial resources, state budget, international currency and investment, distribution, control, inflation, state finance.

Moliya tizimining rivojlanishi mamlakat tarixi bilan chambarchas bog'liqdir. Mamlakatimiz o‘z mustaqilligiga erishilganidan so‘ng, respublikamiz moliya tizimining yangi asoslari yaratila boshlandi. Ushbu tizimning pravord maqsadi milliy iqtisodiyotni barqaror holatga keltirish va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va boshqarishdan iboratdir. Mustaqillikning ilk yillarida mamalakatimizda tijorat banklari, moliyaviy institutlar va muassasalar, shuningdek, moliyaviy risklarni oldini olish maqsadida sug'urta kompaniyalari tashkil etildi.

1995 yilda O‘zbekiston Respublikasining Markaziy Banki tashkil etilib, u moliyaviy barqarorlikni saqlash va davlat pul siyosatini amalga oshirish vazifasini bajarishni o‘z zimmasiga oldi. O‘zbekiston moliya tizimining eng muhim jihatlaridan biri xususiy sektorga bo'lgan e'tibor bo‘ldi. Xususiy moliya institutlari ko'paygani sayin iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda o‘z rolini oshira boshladi.

2000-yillarda O‘zbekistonda moliya tizimida tub o‘zgarishlar ro'y berdi. Xalqaro moliya muassasalari, jumladan, Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi bilan hamkorlik kuchaydi. Ushbu hamkorlik moliya resurslarini jalb qilish va moliya

tizimining xususiy sektor bilan integratsiyasini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Davlat dasturlari doirasida kichik va o'rta biznesni moliyalashtirish uchun qator dasturlar amalga oshirildi.

Hozirgi paytda O‘zbekiston moliya tizimida islohatlar amalga oshirish davom etmoqda hamda ular asosida ushbu tizim yanada jadal rivojlanmoqda. Misol tariqasida quyidagilarni aytish mumkin: Zamonaviy moliyaviy texnologiyalarni amaliyotga joriy qilinishi, innovatsion xizmatlar turlarini ko‘payib borishi, moliyaviy instrumentlar hamda moliyaviy vositachilar sonining oshib borishi, mobil ilovalar xizmatlaridan foydalanuvchilar bank operatsiyalarini mobil telefonlar orqali amalga oshirish imkoniyatlariga ega bo’lmoqdalar. Bundan tashqari, moliya tizimida innovatsiyalarni joriy etilishining yana bir muhim jihati - bu ma'lumotlar va analitika sohasidagi yangiliklardir. Katta ma'lumotlar (Big data), sun'iy intellekt va blokcheyn texnologiyalari kabi innovatsiyalar moliyaviy tahlilni yanada aniq va tezkor amalga oshirish imkonini yaratishi shular jumlasidandir[29].

Milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirishda, moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda moliya tizimining barcha sohalarida jadal ishlar olib borilmoqda. Moliyaviy tizimni rivojlanishi natijasida iqtisodiyotni diversifikatsiyalash va modernizasiyalashtirish uchun harakatlar davom etmoqda.

O‘zbekistonda moliya tizimini rivojlantirishning asosiy maqsadi iqtisodiy o'sishni ta'minlash, moliyaviy barqarorlik hamda sog'lom raqobat muhitini yaratishga qaratilgandir. Moliya tizimi mamlakat iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlash va ulardan foydalanish samaradorligini oshirish hamda turli iqtisodiy sub’yektlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi. Moliya tizimi o‘z ichiga davlat moliyasi, moliyaviy institutlar, xo‘jalik yurituvchi sub’yektlar, uy xo‘jaliklari, moliyaviy bozorlar, moliyaviy instrumentlar va moliyaviy siyosatni oladi. Bularning barchasi biri-biri bilan o‘zaro bog'liq bo'lib, moliya tizimida iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlaydi va rivojlantiradi:

Birinchidan, moliya tizimining asosiy unsurlaridan biri moliyaviy institutlardir. Ular banklar, sug'urta kompaniyalari, investisiya fondlari kabi muassasalardan iborat bo'lib, ular keng ko'lamli moliyaviy xizmatlarni taqdim etadi. Masalan, banklar aholi va korxonalar uchun omonat va hisob-kliring xizmatlarini ko'rsatadi, sug'urta kompaniyalari esa risklarni kamaytirish va ularni boshqarish bilan bog‘liq funksiyalarni bajaradi;

[29] *Туйчиев, А. Г. (2019). Международные и региональные тенденции и проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71*

Ikkinchidan, moliyaviy bozorlar xavf va foyda o'rtasida muvozanatni saqlashda muhim ro’l o'ynaydi. Ular yangi moliyaviy instrumentlarni yaratish, mavjud instrumentlarni sotish va sotib olish imkoniyatlarini taqdim etadi. Masalan, aksiyalar va obligatsiyalar bozorida investorlar o‘z sarmoyalarini joylashtirishi va foyda olish imkoniyatlarini yaratishi mumkin. Moliyaviy bozorlar moliya tizimining samaradorligini oshiradi va iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi;

Uchinchidan, moliyaviy instrumentlar moliya tizimining yana bir muhim qismidir. Ular turli xil aktivlar va passivlarni hisobga oladi, jumladan aksiyalar, obligatsiyalar va kreditlar. Moliyaviy instrumentlar investorlar va qarz oluvchilar o'rtasidagi munosabatni belgilaydi va bu aloqalar moliya dasturlarini rivojlantirishga hissa qo'shadi. Natijada, moliya tizimining iqtisodiy muhitda muhim rolini ko‘rsatib beradi. Ular resurslarni taqsimlash va risklarni boshqarishda muhim ahamiyatga egadir.

Moliyaviy tizimning qoidalari va qonunlari iqtisodiyotning xususiyatlarini belgilaydi. Moliya tizimi davlat moliyasidan tortib, banklar, sug'urta kompaniyalari, fond bozorlariga qadar mavjud muassasalarni o‘z ichiga oladi. Qonunchilik, shuningdek, moliyaviy bozorlarning ochiqligini va tartibga solinishini ta'minlashda muhim ro’l o'ynaydi. Bunga misol sifatida moliya va bank sektori uchun qoidalarning ishlab chiqilishi, investorlarning himoyasi va moliyaviy shaffoflikni ta'minlashni keltirish mumkin. Qonunlar va moliya tizimi munosabati vaqt o'tishi bilan o‘zgarib turadi. O‘zgarishlar, ko'pincha iqtisodiy sharoitlar, bozor talab va takliflari bilan bog'liq. Masalan, iqtisodiy krizis paytida davlatlar banklarni va boshqa moliya institutlarini qo'llab-quvvatlash uchun qonunlarni o‘zgartirishi mumkin. Bu kabi o‘zgarishlar moliya tizimining barqarorligini saqlash va iqtisodiy ishonchni tiklash uchun zarur hisoblanadi. Natijada, qonunchilik moliya tizimining asosiy poydevori hisoblanadi. Moliya tizimining muvaffaqiyati va barqarorligi qonunlarning amalga oshirilishi, muxandisligi va nazorati bilan bevosita bog'liqdir. Qonunchilik, o‘z navbatida, moliyaviy operatsiyalarning qonuniyligi va optimalligi uchun zarur mezonlarni belgilaydi. Shuning uchun, qonunchilik va moliya tizimi o'rtasidagi o‘zaro aloqalar har qanday mamlakat uchun xalqaro moliyaviy tizimda ishonchli ishtirok etishning asosini tashkil etadi.

Moliya tizimi xalqaro aloqalar sohasida muhim ro’l o'ynaydi. Har bir davlatning moliyaviy resurslari, tashqi savdo munosabatlari, investitsiya strategiyalari va xalqaro kredit tizimlari iqtisodiy o'sish va rivojlanish uchun imperativdir. Moliya tizimining xalqaro muvozanatini ta'minlashda bir qator muhim elementlar mavjud. Birinchidan, xalqaro valyuta tizimi mamlakatlar o'rtasida moliyaviy almashuvlarni amalga oshirishda asosiy jihatdir. U davlatlar o'rtasida valyuta kurslarini belgilaydi va xalqaro

savdoda ishtirok etuvchi sub'yektlar uchun har bir transaktsiyaning moliyaviy shartlarini tartibga solindi.

Xalqaro aloqalarning yana bir muhim jihati investorlar o'rtasidagi aloqalardir. Xalqaro aloqalar doirasida moliya tizimi, shuningdek, qo'shni davlatlar o'rtasida iqtisodiy integratsiyani ta'minlashda ham muhimdir. Mamlakatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiya, masalan, iqtisodiy ittifoqlar va savdo bitimlari orqali kuchayadi. Bu esa moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Moliyaviy munosabatlar o‘zaro bog'liqlikni kuchaytiradi va bu jarayonlar mamlakatlar o'rtasida yanada mustahkam iqtisodiy aloqalar o'rnatilishiga olib keladi. Hozirgi zamonning dinamik va o‘zgaruvchan tabiatida har bir sohada qiyinchiliklar va muammollar vujudga kelmoqda. Bu qiyinchiliklar sanoat, iqtisodiyot, ta'lim va boshqa ko'plab sohalarda namoyon bo'ladi. Ularni aniqlash va hal etish muammolarni yengish uchun muhimdir. Sanoat sohasida muhim muammolardan biri texnologik yangilanishlardir. Yangiliklar tez o‘zgarayotgani sababli, korxonalar o‘zlarini moslashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Buning yechimi sifatida korxonalar innovatsion texnologiyalarni joriy etishlari va xodimlarni qayta tayyorlash dasturlarini ishlab chiqishlari lozim. Shuningdek, mahalliy bozorlarni o'rganish va global tendentsiyalarni hisobga olish muhimdir. Iqtisodiyotda moliyaviy masalalarda ham jiddiy muammolar payqo bo’moqda. O‘zgaruvchan iqtisodiy sharoitlar va mablag' manbalarining kamayishi iqtisodiy barqarorlikka tahdid soladi. Bu jarayonda davlat muassasalari bilan xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytirish va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash dolzarb vazifa sifatida ko'riladi.

Moliya tizimining samarali ishlashi milliy iqtisodiyotni barqarorligi va uni iqtisodiy o'sishini ta'minlashga yordam beradi. Bundan tashqari investitsion faollikni tashkil etishda ham muhim ro’l o'ynaydi. Banklar moliyaviy tizimning eng muhim tashkilotlaridan biri hisoblanadi. Ular naqd pulni to'plash va uni investitsiyalarga aylantirish orqali iqtisodiyotni rivojlantirishga yordam beradi. Banklar depozitlarni qabul qilib, ularni kreditlar orqali sarflaydilar, shuning uchun ular iqtisodiy muhitda likvidlikni ta'minlaydilar. Shuningdek, ular biri-birini moliyalashtirish va aktivlarni boshqarish imkoniyatlarini ham taqdim etadilar.

Investitsiya fondlari iqtisodiyotga moliyaviy resurslarni jalb etish orqali bozorning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ular investorlarning mablag'larini jamlab, ularni diversifikatsiyalash orqali xavf-xatarlarni kamaytirib, turli xil aktivlarga yo'naltiradilar. Bu, o‘z navbatida, yangi biznes turlarini rivojlantirish va iqtisodiy o'sishga erishish imkoniyatlarini yaratadi. Davlat moliya muassasalari esa moliya bozorining barqarorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Ular iqtisodiy siyosatni

amalga oshirishda, moliyaviy monitoring va nazoratni olib borishda hamda ijro hukumatining moliyaviy resurslarini boshqarishda qatnashadilar.

Xulosa qilib aytganda, moliya tizimi korxona va tashkilotlarning iqtisodiy samaradorligini oshirishga yordam beradi, bu esa o‘z navbatida ijtimoiy farovonlikni ta'minlaydi hamda ko'plab investitsiyalar kiritish uchun zarur imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish moliya sohasini global miqyosda rivojlantirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash esa, davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlik qilish, ta'lim tizimini modernizatsiya qilish kabi masalalarni yechimini topishda samara beradi, natijada jamiyat taraqqiyotini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Маликов Т.С. Молия: амалий жиҳатлар (2-қисм). Ўқув қўлланма. Тошкент – «Nihol print» OK – 2022. 364 bet**.**

2. Hahn Christopher. Finanzierung von Start-up-Unternehmen. Praxisbuch für erfolgreiche Gründer: Finanzierung, Besteuerung, Investor Relations. Herausgeber.trustberg LLP. Berlin, Deutschland.Berlin im Sommer 2018.-304 S.

3. Атаниёзов Ж.Ҳ. – Ўзбекистонда интеграциялашган тузилмаларни шакллантиришнинг истиқболли йўналишлари. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. № 1, февраль, 2018 йил. 5-20 б.

4. Шоҳаъзамий Ш.Ш. Тизимли молия ижиниринги. Монография. –Т.: Фан ва технология, 2012.-796 б.

5. *Туйчиев, А. Г. (2019). Международные и региональные тенденции и проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71.*

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNING HISOBINI TASHKIL QILISH VA ULARNING TAHLILI (ANDIJON MEXANIKA JAVODI AJ MISOLIDA)

Alijonov Ergashboy Ilhomjon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
alijonovergashboy787@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlarida tovar-moddiy zaxiralarining hisobini tashkil qilish va ularni samarali boshqarishning iqtisodiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tovar-moddiy zaxiralari korxonalarning muhim qisqa muddatli aktivlari sifatida ishlab chiqarish jarayoni, mahsulot tannarxi va moliyaviy barqarorlikka bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Maqolada tovar-moddiy zaxiralari hisobining yuritilish tartibi, baholash usullari va buxgalteriya amaliyotidagi mavjud muammolar nazariy va amaliy asosda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarini boshqarishni takomillashtirish orqali aksiyadorlik jamiyatlarining raqobatbardoshligini oshirishga doir tavsiyalar beriladi. Tahlil davomida ilmiy-uslubiy yondashuvlar va dolzarb statistik ma’lumotlardan foydalanilgan.

Kalit so‘zlar: tovar-moddiy zaxiralari, aksiyadorlik jamiyati, buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil, FIFO, LIFO, baholash usullari, moliyaviy barqarorlik, ishlab chiqarish xarajatlari.

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕТА И АНАЛИЗ ТОВАРНО-МАТЕРИАЛЬНЫХ ЗАПАСОВ В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ (НА ПРИМЕРЕ АО «АНДИЙОН МЕХАНИКА ЗАВОД»)

Аннотация: В данной статье анализируется экономическая значимость организации учета и эффективного управления товарно-материальными запасами в акционерных обществах. Товарно-материальные запасы рассматриваются как важные краткосрочные активы предприятий, которые непосредственно влияют на производственный процесс, себестоимость продукции и финансовую устойчивость. В статье рассматриваются порядок ведения учета товарно-материальных запасов, методы их оценки и существующие проблемы в бухгалтерской практике на теоретическом и практическом уровнях. Также даны рекомендации по повышению конкурентоспособности акционерных обществ через совершенствование управления товарно-материальными запасами. В процессе анализа использованы научно-методологические подходы и актуальные статистические данные.

Ключевые слова: товарно-материальные запасы, акционерное общество, бухгалтерский учет, экономический анализ, FIFO, LIFO, методы оценки, финансовая устойчивость, производственные издержки.

ORGANIZATION OF ACCOUNTING AND ANALYSIS OF INVENTORIES IN JOINT-STOCK COMPANIES (CASE STUDY OF ANDIJAN MECHANICAL PLANT JSC)

Abstract: This article analyzes the economic importance of organizing accounting and efficient management of inventories in joint-stock companies. Inventories are

considered important short-term assets that directly impact the production process, product cost, and financial stability. The article reviews the procedures for inventory accounting, valuation methods, and existing problems in accounting practice from both theoretical and practical perspectives. Recommendations are also provided to enhance the competitiveness of joint-stock companies by improving inventory management. The analysis utilizes scientific-methodological approaches and relevant statistical data.
Keywords: inventories, joint-stock company, accounting, economic analysis, FIFO, LIFO, valuation methods, financial stability, production costs.

KIRISH

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, birinchi navbatda, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona va samarali foydalanishga bog‘liq. Bu resurslar ichida tovar-moddiy zaxiralar (TMZ) muhim o‘rinni egallaydi, chunki ular ishlab chiqarish jarayonining asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, tayyor mahsulotlar yetkazib berishda uzluksizlikni ta’minlaydi. Ayniqsa, sanoat korxonalarida TMZ hajmi umumiy aktivlar tarkibida salmoqli ulushni egallaydi, ularning harakatini hisobga olish, baholash va tahlil qilish esa korxonaning moliyaviy barqarorligi va foydadorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Tovar-moddiy zaxiralarning narxini aniqlash, ularni hisobga olishda qo‘llaniladigan baholash usuli, korxona foydasining aniqlanishi, soliqqa tortish bazasi va moliyaviy natijalarning ishonchliligi nuqtai nazaridan alohida ahamiyat kasb etadi. Shu bois, TMZni baholashning turli usullarini chuqur o‘rganish, ularning iqtisodiy natijalarga ta’sirini tahlil qilish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi**.**

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Andijon Mexanika Zavodi (AMZ) – “O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyatiga qarashli sho‘ba korxona bo‘lib, temir yo‘l transporti uchun vagonlar va ularning tarkibiy qismlarini ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Zavod faoliyati mamlakat temir yo‘l infratuzilmasini modernizatsiya qilish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi sanoat tarmog‘ining ajralmas qismidir. Zavodda ishlab chiqarish jarayonlarining samarali boshqaruvi va zaxiralarning hisobga olinishi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Xususan, FIFO (First In – First Out) — ya’ni "birinchi kirgan – birinchi chiqadi" tamoyiliga asoslangan usul, korxonada tovar-moddiy zaxiralarni baholashda va moliyaviy natijalarni aniqlashda keng qo‘llaniladi. Ushbu usul xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) mos keladi va O‘zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi qonunchiligida ham tan olingan.

Zavod temir yo‘l transporti uchun maxsus texnik jihozlar, ehtiyot qismlar ishlab chiqarish hamda xizmat ko‘rsatishga ixtisoslashgan. Uning ishlab chiqarish yo‘nalishlari quyidagi asosiy segmentlarni qamrab oladi:

• Vagon qismlari ishlab chiqarish: Yuk va yo‘lovchi vagonlari uchun tormoz tizimlari, g‘ildirak juftlari va boshqa texnik komponentlar tayyorlanadi.

• Poyezd ehtiyot qismlari: Lokomotivlar uchun mexanik va elektrotexnik qismlar ishlab chiqiladi.

• Ta’mirlash xizmatlari: Vagonlar hamda poyezd qismlarining kapital ta’miri amalga oshiriladi.

Zavod ishlab chiqarish jarayonlarida zamonaviy texnologiyalar, xususan raqamli boshqaruv tizimiga ega CNC stanoklaridan foydalanadi. Korxonada ISO 9001 xalqaro sifat menejmenti standartlariga mos tizim joriy etilgan bo‘lib, bu mahsulotlar sifatining yuqoriligi va barqarorligini ta’minlaydi. AMZda ishlab chiqarilayotgan mahsulotlar nafaqat ichki bozor – O‘zbekiston temir yo‘llari tizimi, balki MDH davlatlari bozorida ham keng qo‘llaniladi.

Zavoddagi ishlab chiqarish jarayonlarining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, tovar-moddiy zaxiralarni to‘g‘ri boshqarish hisoblanadi. Bu jarayonda FIFO (First In – First Out) usulining qo‘llanilishi katta ahamiyat kasb etadi. Mazkur usulning nazariy asoslariga ko‘ra, omborga birinchi bo‘lib kirgan zaxiralar birinchi navbatda ishlab chiqarishda yoki sotuvda foydalaniladi. Bu tamoyil ishlab chiqarishning mantiqiy ketma-ketligiga mos keladi va ayniqsa inflyatsiya sharoitida moliyaviy hisobotlarda real ko‘rsatkichlarni ta’minlashga xizmat qiladi. FIFO usuli hisob-kitoblarda narxlari past bo‘lgan avvalgi zaxiralarning birinchi bo‘lib chiqarilishini nazarda tutadi. Bu holat, yuqori narxlardagi oxirgi zaxiralar omborda qolishini anglatadi, natijada foyda miqdori ko‘proq bo‘lishi mumkin. Mazkur usul “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonunining (2020-yilgi tahriri)[1] talablariga va xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS doirasidagi IAS 2 (Inventories – Zaxiralar) standartiga mos keladi. FIFO usulining nazariy asoslari amaliyotda hisobning shaffofligi, moliyaviy ko‘rsatkichlarning aniqligi hamda boshqaruv qarorlarini samarali qabul qilish imkoniyatini ta’minlaydi. Shu bois, bu yondashuv AMZ kabi ishlab chiqarish faoliyati keng ko‘lamda olib boriladigan korxonalar uchun iqtisodiy jihatdan foydali hisoblanadi.

FIFO usulini tanlashda asosiy omillar hisoblanadi. Mazkur usulning qo‘llanishi quyidagi yo‘nalishlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

• Xom ashyo zaxiralarini boshqarish. Zavod tomonidan sotib olinadigan po‘lat, alyuminiy va boshqa metall materiallar birinchi bo‘lib kelgan partiyalar asosida ishlab

chiqarish jarayonlariga yo‘naltiriladi. Bu esa ombordagi materiallarning eskirmasdan o‘z vaqtida ishlatilishini ta’minlaydi.

• Tayyor mahsulotlarning aylanmasi. Ishlab chiqarilgan mahsulotlar, xususan, vagon qismlari va poyezd ehtiyot qismlarining birinchi tayyor bo‘lgan partiyalari birinchi bo‘lib sotuvga chiqariladi yoki ta’mirlash ishlarida foydalaniladi. Bu mahsulotlarning sifat va ishonchlilik darajasini saqlashda muhim omil hisoblanadi.

• Omborxona jarayonlarini optimallashtirish. FIFO tamoyili korxona omborlarida materiallarning tartib bilan harakatlanishini ta’minlab, korroziyaga uchrashi mumkin bo‘lgan mahsulotlar (masalan, po‘lat)ning yaroqlilik muddatida foydalanilishiga zamin yaratadi.

1-jadval

Aksiyadorlik jamiyatining TMZni hisobga olishning FIFO usuli (2024–2025)[2]

Sana	Kirim/Chiqim	Miqdor (tonna)	Narx (mln so'm/tonna)	Jami qiymat (mln so'm)	Qoldiq zaxira (tonna)	Qoldiq qiymat (mln so'm)
01.01.2024	Kirim	100	5	500	100	500
01.07.2024	Kirim	50	5,5	275	150	775
01.01.2025	Kirim	100	6	600	250	1375
01.03.2025	Chiqim (ishlab chiqarish)	120		620	130	755
01.06.2025	Chiqim (ishlab chiqarish)	80		450	50	300

2024-yilning 1-yanvarida zavod 100 tonna po‘latni tonnasi 5 million so‘mdan sotib oldi. Bu kirim jami 500 million so‘mni tashkil etdi va zaxira miqdori 100 tonna, qiymati esa 500 million so‘mga teng bo‘ldi. 2024-yil 1-iyulda qo‘shimcha 50 tonna po‘lat 5,5 million so‘mdan sotib olindi. Bu harakat bilan zaxira 150 tonnaga yetdi, umumiy qiymati esa 775 million so‘mga oshdi. 2025-yil 1-yanvarda yana 100 tonna po‘lat kirib, uning narxi 6 million so‘mdan baholandi. Shu bilan zaxira miqdori 250 tonnaga, qiymati esa 1375 million so‘mga yetdi. 2025-yil 1-martda ishlab chiqarish uchun 120 tonna po‘lat sarflandi. FIFO qoidalariga muvofiq, birinchi bo‘lib 100 tonna po‘lat 5 million so‘mdan (500 million so‘m) ishlatildi, qolgan 20 tonnasi esa 5,5 million so‘mdan (110 million so‘m) hisobga olindi. Shu tariqa, ushbu chiqim tannarxi jami 620 million so‘mni tashkil etdi. Chiqimdan so‘ng zaxira miqdori 130 tonnaga kamayib, uning qiymati 755 million so‘mga tushdi. Qolgan zaxiraning narxi esa 5,5 va 6 million so‘m oralig‘ida baholandi. 2025-yil 1-iyunda yana 80 tonna po‘lat ishlab chiqarishda

sarflandi. FIFO usulida bu chiqimning tannarxi 30 tonna po‘latni 5,5 million so‘mdan (165 million so‘m) va 50 tonnasini 6 million so‘mdan (300 million so‘m) hisoblab chiqildi. Natijada, jami tannarx 450 million so‘m bo‘ldi. Ushbu chiqimdan so‘ng zaxirada 50 tonna po‘lat qoldi va uning qiymati 300 million so‘mni tashkil etdi.

FIFO usuli bo‘yicha hisoblash natijasida, AMZ o‘zining po‘lat zaxiralarini birinchi kirganini birinchi sarflab, ishlab chiqarish jarayonida sifat va samaradorlikni ta’minlayapti. Ushbu usul moliyaviy hisobotlarda tannarxni aniq aks ettirishga yordam beradi va zaxiraning oxirgi qiymati doimiy yangilanib boradi. Shu bilan birga, FIFO usulining xususiyati sifatida past narxdagi zaxira birinchi sarflanib, foyda darajasi ko‘tariladi, bu esa soliqqa tortiladigan foydani oshirishi mumkin. Biroq, zamonaviy hisob tizimi va “O‘zbekiston temir yo‘llari” AJ bilan integratsiya hisobga olinib, bu usul AMZ uchun moliyaviy va ishlab chiqarish barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Andijon Mexanika Zavodida qo‘llanilayotgan FIFO usuli nafaqat moliyaviy hisobotlarda aniqlik va shaffoflikni ta’minlaydi, balki ishlab chiqarish samaradorligi, xizmat sifati va xalqaro bozordagi raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiluvchi strategik vosita sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. Quyida mazkur yondashuvning korxona faoliyatidagi asosiy strategik jihatlari keltiriladi: Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, FIFO usuli tovar-moddiy zaxiralarning o‘z vaqtida aylanishini kafolatlab, ularning ishlab chiqarish jarayonida yaroqlilik muddati o‘tmasdan ishlatilishini ta’minlaydi. Bu esa, ayniqsa, ehtiyot qismlar va temir yo‘l vagonlarining komponentlarini ishlab chiqarishda muhim rol o‘ynaydi. Zaxiralar eskirib qolmasligi natijasida ishlab chiqarilgan mahsulot sifati yuqori bo‘ladi, ishlab chiqarishdagi nosozliklar kamayadi, yo‘qotishlar oldi olinadi. Xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshirishFIFO usulining xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga to‘liq mos kelishi, Andijon Mexanika Zavodi mahsulotlarining MDH davlatlari va boshqa xorijiy bozorlarida tan olinishiga zamin yaratadi. Natijada, zavod o‘z mahsulotlarini eksport qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi va xorijiy investorlar ishonchini qozonadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni, 2020-yilgi tahrir. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan e’lon qilingan rasmiy qonun hujjatlari to‘plami, 2020-yil.
2. “Andijon mexanika zavodi” AJ yillik balans hisoboti.
3. Tovar moddiy zahiralar shartnomasi.

4. Korxona schot faktura hujjatlari.

TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNI JADALLASHTIRISH – KAMBAG’ALLIKNI QISQARTIRISHNING MUHIM SHARTI

Axmedov Nasiba Xasanovna
Farg’ona Davlat universiteti o’qituvchisi
Tel/teleg 916692901
nasibaahmedova9201@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada kambag’allikni qisqartirishning muhim sharti bo’lgan tadbirkorlik faoliyatini xar tomonlama rivojlantirishning jixatlari o’rganilgan. Shuningdek, bu masala doirasida chora-tadbirlar va aholi keng qatlamini qo‘llab-quvvatlash maqsadida xozirgi moliyaviy yordamlar haqidagi masalalar bayon etilgan.*

Калит сўзлари*: Tadbirkorlik, kambag’allik, ishsizlik, bandlik, kasb-xunar, daromad.*

Kirish. Yangi O”zbekiston jadal taraqqiy etar ekan, tadbirkorlik mamlakatning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishida ozining yaratuvchilik, islohotchilik, novatorlik qudratini ko’rsatmoqda va shunga muvofiq o’rin egallab bormoqda. Mamlakatimiz prezidenti SH. Mirziyoyev aytganidek: “Tadbirkor bu- xaqiqiy fidoiy inson”[1].

Binobarin, tadbirkorlik jamiyatda ijtimoiy – iqtisodiy sohalardagi muammolarni hal qilib, ular taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etadi va katta ro’l o’ynaydi. U ishlab chiqarish, ish bajarish, xizmat ko’rsatish sohalarida yangi ish o’rinlarini yaratib, aholini ish bilan ta’minlash, ishsizlikni kamaytirishga hizmat qiladi. Bular orqali tadbirkorlik, jamiyat a’zolarini daromad manbalarini oshirish va turmush darajasini yaxshilashning manbaasi sifatida maydonga chiqadi. Shu bilan birgalikda tadbirkorlik aholi kambag’alligini qisqartirishda asosiy ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, bugungi kunda tadbirkorlikni yanada rivojlantirish muammosi xammani qiziqtiradigan dolzarb mavzuga aylandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mavzuni o’rdanishda tanqidiy nuqtai-nazardan qarash, iqtisodiy, mantiqiy tamoyillari, deterministic yondashuv va diskurs tahlil usulida ko’rib chiqildi. Shuningdek, ahborot manbaalarini o’rganishda va tadqiqotlarni amalga oshirishda tarixiy va mantiqiy usullar birligi, ilmiy abstraktsiyalash, tizimli tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili: - O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 23-sentyabrda “Kambag’allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshirish

borasidagi chora -tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to’g’risida”gi P.F.-143- son Farmoni[2]; -“Kambag’allikdan farovonlik sari” dasturi (P.Q.330-son 23.09.2024) [3].

Asosiy qism. O’zbekistonda har yili yaratilayotgan yangi ish o’rinlarining yarmidan ortig’i tadbirkorlik xissasiga to’g’ri keladi. Aynan, tadbirkorlik aholini ish bilan bandligini, iqtisodiy farovonligini o’sishiga va ularni erkin yashashlari uchun katta hissa qo’shadi.

Binobarin, kambag’allikni qisqartirishning eng muhum yo’llaridan biri - bu tadbirkorlikni qo’llab - quvvatlash bo’lib, ular yaratgan daromadli ish o’rinlari kambag’allikni kamaytirishga yordam beradi. Keyingi besh yilda yurtimizda tadbirkorlar soni 285 mingdan 590 mingtaga ko’paygani esa , bitta tumanda 2,5 mingtadan ortiq yoki bir mahallada 50 ta tadbirkorlar sinfi shakillanganligini ko’rish mumkin.

Ma’lumki, bugungi kunda mamlakatimizda kambag’allikni qisqartirish, aholi turmushi sharoitlarini yaxshilash va ijtimoiy barqaror rivojlanish bo’yicha bir qator chora - tadbirlar, konsepsiyalar va bular orqali strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, 2022- 2026 yillarga mo’jallangan Yangi O’zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, 2026 yil oxiriga qadar mamlakatda kambag’allik darajasi ikki barobarga kamaytirilish rejalashtirilganligini ko’rishimiz mumkin. Bunga ko’ra, kambagallikni qisqartirishni bosh omili sifatida tadbirkorlikni rivojlantirishning, xususan, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlik, o’zini- o’zi band qilishlar xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqib, tadbirkorlik faoliyatini yanada jadal suratlar bilan rivojlantirish masalasi, kambag’allikni qisqartirish yo’llari bo’yicha ilmiy tatqiqotlar olib borilmoqda.

Tadbirkorlikni yanada rivojlantirish quyidagi tadbirlarni xam o’z ichiga oladi:

- ”mahallabay” ishlash tizimi orqali oilalarning daromad manbaalarini, shu jumladan, tomorqa yerlardan foydalanish hamda daromadli mehnatga bo’lgan intilishi ehtiyojlarini “xonadonbay” o’rganish;
- band bo’lmagan aholini, ayniqsa, ishsiz yoshlar va xotin- qizlarning bu masaladagi muommolarini o’rganish;
- ularni kasb - hunar va tadbirkorlikka o’rgatuvchi kurslarga yo’naltirish va mehnat faoliyati bilan shug’ullanishga amaliy ko’maklashish;
- yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslari va startab g’oyalarini yanada qo’llab - quvvatlashga qaratilgan kreditlar ajratish;
- kasanachilik ishlarini tashkil qilish va ularni qo’llab quvvatlash;

- uy sharoitida yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan yirik va o’rta miqyosdagi korxonalar o’rtasida sherikchilik mexanizmlarini shakillantirish ishlari maqsadga muvofiqdir yo’naltirilmoqda.

Bularga muvofiq mamlakatimiz xududlarida tadbirkorlikni rivojlantirishni jadallashtirish uchun quyidagi masalalarga e’tibor berilishini taqozo etadi:

- O’z biznesini tashkil etgan tadbirkorlar ham katta – katta xarajatlar qilib, o’zi uchun mutaxassislar tayyorlashi kerak;

- Bir fuqaroni munosib ish bilan ta’minlashga harakat qilayotgan tadbirkorni davlat organlari moddiy jihatdan qo’llab- quvvatlashi ahamiyatlidir;

- Shular bilan birga, eng asosiysi el-yurimiz orasida va davlat idoralarida tadbirkorlarga nisbatan munosabat o’zgardi, jamiyatda ularning obro’si va mavqei kun sayin ortib bormoqda va bunixamma faxmlash shart;

Natijada ichki va tashqi bozorda mustahkam o’z o’rni, nufuzli brendiga ega bo’lgan haqiqiy tadbirkorlarimiz sinfi shakillanmoqda. Tadbirkorlikni rivojlantirish va kambag’allikni qisqartirishda asosiy bosh manbasi bo’lib davlatning bu masaladagi olib borayotgan faol siyosatidir. Albatta, bizning fikrimizcha tadbirkorlikning jamiyatdagi egallab turgan o’rnini, mavqeini belgilashda faqat tanlangan biznes-sohalarning qanday bo’lishidan qa’tiy nazar, uning ijtimoiy taraqqiyotdagi funksonal ro’llaridan kelib chiqqan holda ish tutmoq darkorligi ta’kidlab o’tgan.

O’zbekiston Respublikasi Prezitetining 2024 yil 23- sentyabirdagi “Kambag’allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshrish borasidagi chora-tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to’g’risida”gi P.F.- 143- son Farmoniga”[2] muvofiq, “Kambag’allikdan farovonlik sari“ dasturi qabul qilinganligi hamda ushbu dastur ijrosini ta’minlash maqsadida, yangi bir qator turdagi moliyaviy yordamlar joriy etildi. “Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi doirasida aholini qo‘llab-quvvatlash maqsadida quyidagi moliyaviy yordamlar joriy etiladi:

* Ishsizlar va kambag‘al oilalar a’zolarini kasanachi sifatida ishga olgan tadbirkorlarga, har bir jalb qilingan kasanachi uchun bazaviy hisoblash miqdorining 10 baravarigacha 3 yilgacha muddatga foizsiz ssudalar beriladi;

* Kambag‘al oila a’zolari o‘z faoliyatini boshlashi uchun zarur asbob-uskunalarni xarid qilish maqsadida bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravarigacha 6 oydan 3 yilgacha muddatga foizsiz ssuda olishi mumkin;

* Dehqonchilik va bog‘dorchilik bilan shug‘ullanmoqchi bo‘lgan kambag‘al oilalarga suv quduqlari burg‘ilash, nasos agregatlari sotib olish, tomchilatib sug‘orish tizimini o‘rnatish va elektr tarmoqlarini tortish uchun bazaviy hisoblash miqdorining 200 baravarigacha 5 yilgacha muddatga foizsiz ssudalar ajratiladi;

* Tadbirkorlar, agar 10 tagacha kambag‘al oilalarga o‘z tajribasini o‘rgatib, ularning doimiy daromad manbaiga ega bo‘lishiga ko‘maklashsa, har bir kambag‘al oila uchun bazaviy hisoblash miqdorining 3 baravari, jami bazaviy hisoblash miqdorining 30 baravarigacha grant olishi mumkin. Jazoni o‘tab bo‘lgan fuqarolar tadbirkorlik, hunarmandchilik va me’morchilik loyihalarini amalga oshirish uchun mehnatga haq to’lashning eng kam miqdorining 10 baravarigacha subsidiya olishi mumkin. Shunday qilib, hozirgi zamon tadbirkori – bu , har doim qaysidir yangiliklarga intilib, ularni moddiy ishlab chiqarish jarayoniga tadbiq etib turadigan, bozor raqobati saroitida tavvakal qila oladigan , o’z oldiga qo’ygan maqsadga erishish yo’lida , o’zi qilgan ishlarning barcha oqibatlari uchun javobgarlikni o’z zimmasiga olishga tayyor turgan, faol insondir”[3].

Xulosa va takliflar. Aholini, birinchi navbatda ishsiz yoshlar va ayollarni kasb- hunar va tadbirkorlikka o’qitish hamda, aholi tomorqalaridan samarali foydalanib, uy sharoitida dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik, quyonchilik va gulchilik kabi faoliyat turlarini yo’lga qo’yilsa, maqsadga muvofiq bo’lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O’bekiston Respublikasi Perezidenti Sh.Mirziyoyev 20-avgust kuni mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqoti.
2. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 23- sentyabrda “Kambag’allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshirish borasidagi chora -tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to’g’risida”gi P.F.-143- son Farmoni.
3. P.Q.330-son 23.09.2024. “Kambag’allikdan farovonlik sari” dasturi.

BUXGALTERIYA HISOBI HAMDA AUDITDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH

Urishev Baxtiyor Abdusamatovich,
TDIU Andijon fakulteti katta o‘qituvchisi
urishevbahtiyor1@gmail.com
Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли
АКХАИ бухгалтерия хисоби ва аудит йуналиш талабаси

Bugungi kunda iqtisodiy faoliyatning globallashuvi va xalqaro integratsiya jarayonlari hisob-kitob, moliyaviy hisobot va audit tizimlariga bo‘lgan talablarni tubdan o‘zgartirmoqda. Xalqaro bozorlarda faoliyat yuritayotgan kompaniyalar uchun hisob yuritishning yagona va tushunarli tizimi — xalqaro moliyaviy hisobot

standartlariga (IFRS) moslashish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bunda raqamli texnologiyalar muhim vosita sifatida qaralmoqda.

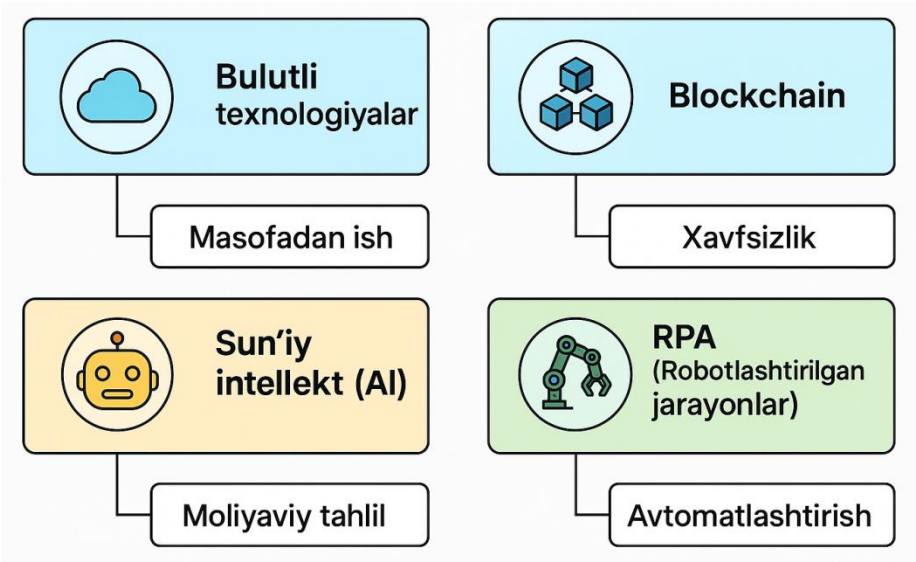
Globallashuv kompaniyalarning xorijiy sheriklar bilan faoliyat yuritishini kengaytirdi. Bu esa buxgalteriya axborotining xalqaro taqqoslanadigan, ishonchli va shaffof bo‘lishini talab qiladi. Milliy standartlarning cheklanganligi xalqaro moliya institutlari va investorlar bilan ishlashda qiyinchiliklar tug‘diradi.

Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning asosiy global tendentsiyasi jamiyat hayotining barcha jabhalarida jadal tarqalayotgan raqamli iqtisodiyotdir. O’zbekistonda raqamlashtirishni rivojlantirish bo'yicha erishilgan yutuqlar Yevropa ko'rsatkichlaridan bir oz past bo'lishiga qaramay, mamlakatimiz milliy iqtisodiyotini rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni joriy etish muhimligi hukumatning davlat darajasida e'tirof etiladi.[1].

Raqamli texnologiyalar va ularning imkoniyatlari

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobi va audit tizimlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Ular nafaqat jarayonlarni avtomatlashtiradi, balki ma'lumotlar ishonchliligini oshiradi, vaqt va resurslarni tejaydi, firibgarlik xavfini kamaytiradi. Quyida ayni sohalarda keng qo‘llanilayotgan asosiy texnologiyalar haqida batafsil to‘xtalib o‘tamiz:

So‘nggi yillarda buxgalteriya va audit sohalarida quyidagi raqamli texnologiyalar keng joriy etilmoqda:

Raqamli texnologiyalar ta’sirining sxematik ko‘rinishi

1. Bulutli texnologiyalar (Cloud Accounting) - Masofadan hisob yuritish va hujjatlarni saqlash imkonini beradi.

Bulutli buxgalteriya tizimlari kompaniyalarga hisob-kitob, hujjat aylanishi va hisobotlarni internet orqali masofaviy tarzda boshqarish imkonini beradi. An’anaviy lokal serverlarga ehtiyoj qolmaydi, barcha ma’lumotlar real vaqt rejimida yangilanadi va istalgan qurilmadan foydalanish mumkin bo‘ladi.

Afzalliklari:

- Harajatlarni kamaytiradi (server, texnik xizmat va h.k.).
- Masofadan ishlash imkoniyati.
- Ma'lumotlarning doimiy zaxiralanishi va xavfsizligi.

2. Blockchain texnologiyasi - Ma’lumotlarning o‘zgarmasligini ta’minlab, firibgarlikni kamaytiradi.

Blockchain — buxgalteriya hisobi va auditda ma’lumotlarning o‘zgarmasligini ta’minlaydigan zanjirli bloklar tizimi. Har bir tranzaksiya shaffof tarzda qayd etiladi va keyinchalik o‘zgartirilmaydi. Bu esa firibgarlik va ma’lumotlarni soxtalashtirish holatlarini kamaytirishga yordam beradi.

Afzalliklari:

- Ishonchlilik va shaffoflik.
- Audit izlarini saqlab qolish.
- Moliyaviy ma’lumotlarni tezkor tekshirish imkoniyati.

3. Sun’iy intellekt (Artificial Intelligence, AI) Moliyaviy tahlil va xatoliklarni aniqlash.

AI texnologiyalari orqali katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlar avtomatik tarzda tahlil qilinadi. Anomaliyalar, xatoliklar, firibgarlik alomatlari sun’iy intellekt algoritmlari orqali aniqlanadi. Bundan tashqari, prognozlash va strategik qarorlar qabul qilishda ham AI samarali vosita hisoblanadi.

Afzalliklari:

- Xatoliklar va risklarni avtomatik aniqlash.
- Moliyaviy ko‘rsatkichlar bo‘yicha prognozlar yaratish.
- Audit jarayonlarini soddalashtirish.

4. Robotlashtirilgan jarayonlarni avtomatlashtirish (RPA – Robotic Process Automation) - Oddiy va takrorlanuvchi vazifalarni avtomatlashtiradi.

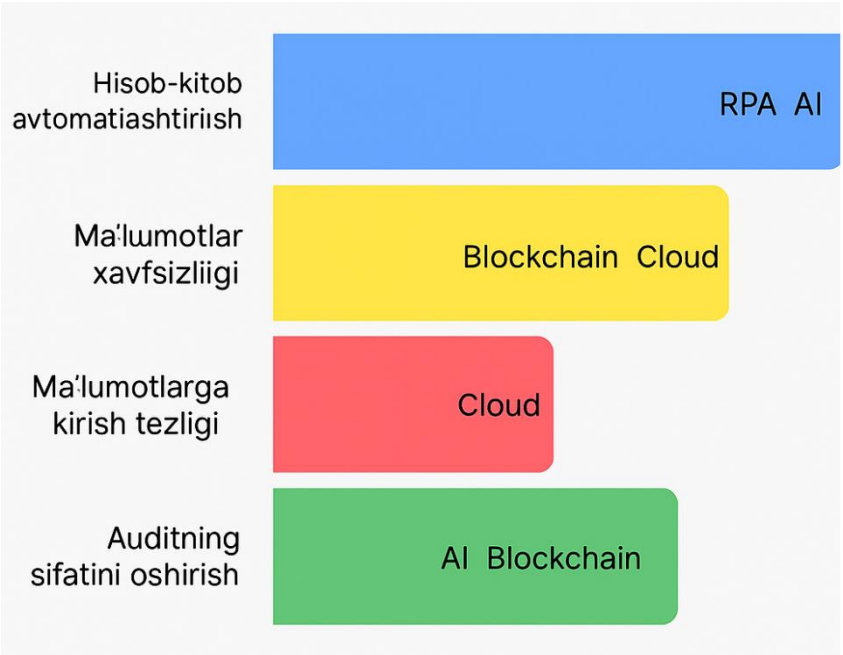
RPA — bu an’anaviy, qo‘lda bajariladigan va takroriy ishlarni dasturlashtirilgan robotlar orqali avtomatlashtirishdir. Masalan, hisob-fakturalarni kiritish, to‘lovlarni tasdiqlash, hisobotlar tayyorlash kabi jarayonlar RPA vositalari bilan tez va xatosiz amalga oshiriladi.

Afzalliklari:

- Ish unumdorligini oshiradi.

- Inson xatolarini bartaraf qiladi.
- Xodimlarni intellektual ishlar uchun bo‘shatadi.

Bu texnologiyalarning joriy etilishi buxgalteriya va audit tizimlarining **sifatini, tezkorligini va ishonchliligini oshiradi**. Ular orqali kompaniyalar **raqobatbardoshligini saqlab qolishi** va **xalqaro maydonda faol ishtirok etishi** mumkin.

Buxgalteriya va auditda raqamli texnologiyalarning ta’sir sohasi

Misol uchun “Nemo” kompaniyasi bulutli buxgalteriya tizimiga o‘tib barcha moliyaviy hujjatlarni Google Cloud asosidagi hisob tizimida yuritmoqda. Xodimlar istalgan joydan tizimga kirib, hisobotlar tayyorlashi va bu pandemiyaga o’xshash sharoitida ishni to‘xtatmasdan davom ettirish imkoniyatini beradi.

Shu bilan birga kompaniya blockchain asosidagi moliyaviy audit tizimini joriy etdi. Har bir operatsiya bloklar zanjiriga yozildi, bu esa audit paytida hech bir tranzaksiyani yashirish yoki o‘zgartirish imkoniyatini yo‘q qilib shaffoflikni ta’minlaydi.

3. IFRSga o‘tish va muammolar

IFRS (International Financial Reporting Standards) buxgalteriya hisobini xalqaro andozalarga moslashtirish uchun asosiy vositadir. Aksariyat rivojlangan mamlakatlarda ushbu standartlar asosida hisobotlar tuziladi. Ammo:

- Mahalliy qonunchilik bilan moslashtirish zarurati;
- Mutaxassislar malakasining pastligi;
- Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi;
- Kompaniyalar tomonidan qarshiliklar mavjud.

1. Mahalliy qonunchilik bilan moslashtirish zarurati

O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy hisobotning amaldagi shakli milliy standartlarga asoslangan. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga to‘liq o‘tish uchun qonunchilik bazasini qayta ko‘rib chiqish va yangilash talab etiladi. Amaldagi soliq siyosati, buxgalteriya prinsiplari va hisobot davrlari IFRS bilan har doim ham to‘g‘ri kelmaydi.

Masalan: IFRS daromadlarni tan olishni faoliyat davomida amalga oshiradi, mahalliy qonunchilik esa bu borada qat’iy qoidalarni talab qiladi.

2. Mutaxassislar malakasining pastligi

IFRSga asoslangan hisob yuritish va raqamli texnologiyalarni qo‘llash uchun yuqori malakali buxgalter va auditorlar zarur. Aksariyat mutaxassislar milliy standartlar asosida tayyorlangan, xalqaro yondashuvlar bo‘yicha esa yetarli bilimga ega emaslar. Bu esa islohotlarning sur’atini sekinlashtiradi.

Yechim: OTMlarda yangi o‘quv dasturlar joriy etilishi, malaka oshirish kurslari, onlayn o‘quv platformalar orqali xalqaro treninglar yo‘lga qo‘yilishi kerak.

3. Texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi

Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun barqaror internet, xavfsiz serverlar, zamonaviy dasturiy ta'minot va foydalanuvchi interfeyslariga ega platformalar zarur. Ko‘plab kichik va o‘rta bizneslar hali ham an’anaviy (hatto qog‘ozli) buxgalteriyadan to‘liq voz kechmagan.

Yechim: Davlat tomonidan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar ajratish orqali texnologik yangilanishga ko‘mak beruvchi imtiyozlardan foydalanish zarur.

4. Kompaniyalar tomonidan qarshiliklar mavjud

Ba’zi kompaniyalar yangi tizimlarga o‘tishni vaqt va mablag‘ yo‘qotishi deb biladi. Ular o‘zlarining mavjud jarayonlarini qulay deb hisoblaydi va raqamli transformatsiyaga qarshilik ko‘rsatadi. Bundan tashqari, raqamli xavfsizlik bo‘yicha xavotirlar ham mavjud.

Yechim: Har qanday o‘zgarishlar muqarrar ravishda qarshilikka uchraydi. Buni yengish uchun raqamli texnologiyalarning afzalliklarini tushuntirish, moliyaviy foydalarni ko‘rsatish va bosqichma-bosqich joriy etish kerak bo‘ladi.

Xalqaro integratsiya va globallashuv sharoitida buxgalteriya hisobi va audit tizimlarining raqamli texnologiyalar bilan uyg‘unlashuvi — zamon talabi. Bu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish va uslubiy jihatdan asoslash orqali kompaniyalarning xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Shuningdek, xalqaro standartlarga asoslangan hisobot tizimi mamlakat iqtisodiy barqarorligining muhim omilidir.

Xulosa sifatida tashkiliy va uslubiy takliflar:

- **Kadrlar tayyorlash:** IFRS va raqamli texnologiyalar asosida o‘quv kurslari va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish.
- **Qonunchilikni takomillashtirish:** Mahalliy qonunlarni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish.
- **Texnologik modernizatsiya:** Kompaniyalar uchun axborot tizimlarini joriy etishga subsidiya va imtiyozlar ajratish.
- **Audit standartlarini uyg‘unlashtirish:** Xalqaro audit amaliyotini joriy etish orqali ishonchlilikni oshirish.

Adabiyotlar

1. Urishev Baxtiyor Abdusamatovich, H. I. (2023). Raqamlashtirish sharoitida korxona strategiyasi. *Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohalarining muammolari va yechimlari* (pp. 317-322). Коканд: Вестник Кокандского университета.
2. Isroilov, A., & Karimov, S. Innovatsion texnologiyalarni moliya va buxgalteriya tizimlarida qo‘llash. (2021). Tashkent State University Press.
3. Корол, В. Облачные технологии в финансовом учете: преимущества и вызовы. Европейский журнал цифровых финансов, (2023). 22(2), 78-88
4. Абдурахманова, Ш. А. (2018). Об одном аспекте развития интеллектуальных умений в цифровом обществе. In Актуальные проблемы профессионального педагогического и психологического образования (pp. 12-14).
5. Shamsiddinov G’iyosjon and Raxmatova Gulandom "Moliyaviy texnologiyalar(fintech) va bank xizmatlarining raqamlashtirilishi " Прикладные науки в современном мире: проблемы и решения 3.11 (2024): 33-37.
6. Бозорова, Ирина Жуманазаровна. "Информационно-коммуникационные технологии как фактор совершенствования экономики в условиях информационного общества." Indexing 1.1 (2024)

TIJORAT BANKLARDA QIMMATLI QOG‘OZLAR BILAN BOG‘LIQ OPERATSIYALARI VA ULARNING BANK FAOLIYATIDA TUTGAN O‘RNI

Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich
TDIU AF, “Mutaxassislik, ijtimoiy - gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi dotsenti,
e-mail: valijon60@bk.ru Tel:+998932785860
Aminova Farangiz Rustamovna

TDIU AF, “Bank ishi va audit” yo’nalishi
1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari va ularning bank faoliyatidagi o‘rni tahlil qilingan. Qimmatli qog‘ozlar operatsiyalari banklar uchun likvidlikni boshqarish, daromad olish va risklarni diversifikatsiya qilish kabi strategik ahamiyatga ega. Maqolada tijorat banklar tomonidan amalga oshiriladigan investitsion va xizmat ko‘rsatish operatsiyalari, shuningdek, ularning iqtisodiyotga ta’siri keng yoritilgan. Tadqiqot natijalari qimmatli qog‘ozlar bozoridagi bank ishtirokining moliyaviy barqarorlik va iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashdagi muhim rolini ochib beradi. Ushbu maqolada tijorat banklarning qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari va ularning bank faoliyatidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Tijorat banklari, qimmatli qog‘ozlar, investitsiya operatsiyalari, risklarni boshqarish, likvidlik, daromad manbalari, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy bozor.

Аннотация: В данной статье рассматриваются operatsii коммерческих банков, связанные с ценными бумагами, и их роль в деятельности банков. Operatsii с ценными бумагами имеют стратегическое значение для управления ликвидностью, получения доходов и диверсификatsii рисков. В статье анализируются инвестиционные и сервисные operatsii, осуществляемые коммерческими банками, а также их влияние на экономику. Результаты исследования подчеркивают важность участия банков на рынке ценных бумаг в обеспечении финансовой стабильности и экономического развития.

Ключевые слова: Коммерческие банки, ценные бумаги, инвестиционные operatsii, управление рисками, ликвидность, источники доходов, экономическая стабильность, финансовый рынок.

Annotation: This article examines the operations of commercial banks related to securities and their role in banking activities. Securities operations are strategically important for managing liquidity, generating income, and diversifying risks. The article analyzes the investment and service-related operations performed by commercial banks, as well as their impact on the economy. The findings highlight the significance of banks' participation in the securities market in ensuring financial stability and fostering economic development.

Keywords: Commercial banks, securities, investment operations, risk management, liquidity, income sources, economic stability, financial market.

Tijorat banklari iqtisodiy jarayonlarning ajralmas qismi bo‘lib, ularning asosiy vazifasi moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va iqtisodiy rivojlanishga ko‘maklashishdir. Ular orqali iqtisodiy sub’ektlar o‘z moliyaviy ehtiyojlarini qondirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu sababli, tijorat banklari har bir davlat iqtisodiy tizimining barqaror rivojlanishida strategik ahamiyatga ega hisoblanadi.Tijorat banklari – bu jismoniy va yuridik shaxslarga moliyaviy xizmatlar ko‘rsatuvchi hamda bozor iqtisodiyotida muhim o‘rin tutuvchi kredit-moliyaviy muassasalar hisoblanadi. Ular mijozlarning mablag‘larini jalb qilish, kredit berish, hisob-kitob operatsiyalarini amalga oshirish va boshqa bank xizmatlarini ko‘rsatish orqali iqtisodiy jarayonlarda faol ishtirok etadi. Tijorat banklarining asosiy funksiyalari quyidagilar:

✓ Depozitlarni qabul qilish: Banklar jismoniy va yuridik shaxslarning mablag‘larini omonat sifatida qabul qiladi va ularga foiz to‘laydi.

- Kreditlash: Banklar iqtisodiyotning turli sohalarini, jumladan, korxonalarni va aholining ehtiyojlarini moliyalashtirish uchun kreditlar ajratadi.
- Hisob-kitob xizmatlari: Banklar mijozlar o‘rtasidagi pul o‘tkazmalarini amalga oshiradi va to‘lov tizimini boshqaradi.
- Investitsiyalarni amalga oshirish: Tijorat banklari qimmatli qog‘ozlar, loyihalar va boshqa moliyaviy instrumentlarga investitsiya qiladi.
- Valyuta operatsiyalari: Banklar xalqaro savdo va valyuta bozori bilan bog‘liq xizmatlarni ko‘rsatadi[1].

Tijorat banklarining ahamiyati quyidagilardan iborat:

5. Iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish: Tijorat banklari korxonalarni moliyalashtirish orqali ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarining rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

6. Moliya tizimining barqarorligini ta’minlash: Banklar omonatlarni jalb qilish va ularni samarali joylashtirish orqali bozor likvidligini oshiradi.

7. Jamg‘armalarni investitsiyaga aylantirish: Tijorat banklari aholi va korxonalar mablag‘larini to‘plab, investitsiya loyihalariga yo‘naltiradi[2].

Qimmatli qog‘ozlar bozori zamonaviy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Tijorat banklarining ushbu bozordagi faoliyati bankning umumiy strategiyasini shakllantirishda, risklarni boshqarishda va daromadlarni ko‘paytirishda muhim ahamiyatga ega. Tijorat banklar tomonidan amalga oshiriladigan qimmatli qog‘ozlar operatsiyalari ikki asosiy yo‘nalishlarda ko‘rib chiqishimiz mumkin investitsion va xizmat ko‘rsatish operatsiyalari:

1. Investitsion operatsiyalar-qimmatli qog‘ozlarga investitsiya qilish: Tijorat banklar ortiqcha likvid mablag‘larini xavfsiz va daromadli aktivlarga joylashtirish

maqsadida qimmatli qog‘ozlarni sotib olishadi. Masalan, davlat obligatsiyalari, korporativ obligatsiyalar yoki boshqa kamriskli qimmatli qog‘ozlar.

2. Xizmat ko‘rsatish operasiyalari-konsalting xizmatlari: Tijorat banklar mijozlarga qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsiya qilish, risklarni baholash va boshqarish bo‘yicha maslahatlar beradi[3].

Qimmatli qog‘ozlar operasiyalarining bank faoliyatidagi o‘rni muhim hisoblanib,tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari quyidagi jihatlar orqali bank faoliyatida muhim o‘rin tutadi:

- Likvidlikni boshqarish: Banklar qimmatli qog‘ozlar orqali o‘zlarining likvid aktivlarini ta’minlaydi. Masalan, qisqa muddatli davlat obligatsiyalarini sotib olish orqali banklar zarur likvidlikni saqlab turishlari mumkin.
- Daromad manbai: Investitsion operasyalar bank uchun qo‘shimcha daromad manbai hisoblanadi. Dividendlar, foizlar yoki qimmatli qog‘ozlarni qayta sotishdan olinadigan foyda bankning moliyaviy natijalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.
- Risklarni boshqarish: Qimmatli qog‘ozlar orqali banklar o‘zlarining kredit portfeli risklarini muvozanatlashtirishi yoki bozor risklarini kamaytirishi mumkin. Masalan, derivativ qimmatli qog‘ozlardan foydalanish risklarni hedjlash imkonini beradi.
- Bozor barqarorligini ta’minlash: Tijorat banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faol ishtiroki bozor barqarorligini oshiradi va moliyaviy resurslarni samarali taqsimlashga yordam beradi[4].

Xulosa qilib aytganda, tijorat banklarning qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operasiyalari bankning moliyaviy faoliyatida strategik ahamiyatga ega. Ushbu operasiyalar banklar uchun nafaqat daromad manbai, balki risklarni boshqarish va bozor likvidligini ta’minlash vositasi hisoblanadi. Shu sababli, banklarning qimmatli qog‘ozlar bozoridagi faoliyati nafaqat banklarning moliyaviy barqarorligini, balki iqtisodiyotning umumiy rivojlanishini ham ta’minlaydi.Tijorat banklarining qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operasiyalari ularning moliyaviy barqarorligini ta’minlashda va iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatishda muhim ahamiyatga ega. Banklar ushbu operasiyalar orqali likvidlikni boshqarish, qo‘shimcha daromad olish va risklarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Shu bilan birga, qimmatli qog‘ozlar bozorida faol ishtirok etish moliya bozorining barqarorligi va samaradorligini oshirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, qimmatli qog‘ozlar operasiyalari nafaqat banklar uchun, balki butun iqtisodiyot uchun muhim strategik vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Malikov T.S. Moliya: amaliy jihatlar (2-qism). O‘quv qo‘llanma. Toshkent – «Nihol print» OK – 2022. 364 bet.
2. Hahn Christopher. Finanzierung von Start-up-Unternehmen. Praxisbuch für erfolgreiche Gründer: Finanzierung, Besteuerung, Investor Relations. Herausgeber.trustberg LLP. Berlin, Deutschland.Berlin im Sommer 2018.-304 S.
3. Ataniyozov J.H. – O‘zbekistonda integrasiyalashgan tuzilmalarni shakllantirishning istiqbolli yo‘nalishlari. “Xalqaro moliya va hisob” ilmiy elektron jurnali. № 1, fevral, 2018 yil. 5-20 b.
4. Shoha’zamiy Sh.Sh. Tizimli moliya ijiniringi. Monografiya. –T.: Fan va texnologiya, 2012.-796 b.
5. Туйчиев, А. Г. (2019). Международные и региональные тенденции и проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71.

MILLIY HISOBCHILIK TIZIMIDAGI ASOSIY INSTITUTSIONAL SEKTORLAR VA HISOBLAR

Abdaminova Pokiza
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
Andijon fakulteti
3-bosqich talabasi
abdaminovapokizaxon@gmail.com

Annotatsiya:Ushbu maqolada “Milliy hisobchilik tizimi”, milliy hisobchilik tizimidagi asosiy institutsional sektorlar va milliy hisobchilik tizimidagi hisoblar haqida so‘z yuritilgan hamda ularning turlari keltirib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Milliy hisobchilik tizimi, milliy pul birligi, milliy hisobchilik tizimidagi institutsional sektorlar, milliy hisobchilik tizimidagi asosiy hisoblar, davlat sektori, korxona (tadbirkorlik) sektori, Off-budjet fondlar (kassalar), xususiy (maxsus) kassalar, davlat byudjeti.

ОСНОВНЫЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ СЕКТОРА И СЧЕТА В НАЦИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА

Аннотация: В этой статье рассматриваются "национальная система бухгалтерского учета", основные институциональные сектора в национальной системе бухгалтерского учета и счета в национальной системе бухгалтерского учета, а также их типы.

Ключевые слова: Национальная система бухгалтерского учета, национальная валюта, институциональные сектора в национальной системе бухгалтерского учета, основные счета в национальной системе бухгалтерского учета, государственный сектор, сектор предприятия (предпринимательства), внебюджетные фонды (кассы), частные (специальные) кассы, государственный бюджет.

KEY INSTITUTIONAL SECTORS AND ACCOUNTS IN THE NATIONAL ACCOUNTING SYSTEM

Annotation:this article talks about the “national accounting system”, the main institutional sectors in the national accounting system and accounts in the national accounting system, and cites their types.

Keywords: national accounting system, national monetary unit, institutional sectors in the national accounting system, basic accounts in the national accounting system, public sector, enterprise (entrepreneurial) sector, Off-budget funds (cash desks), private (special) cash desks, public budget.

KIRISH

Milliy hisoblar tizimi – bu iqtisodiy faoliyat natijalarini makrodarajada qayd etish va uni tahlil qilish uchun foydalanadigan, o’zaro bir biriga bog’liq ko’rsatkichlar, klassifikatsiyalar va schyotlar tizimidir. Bu tizimda mamlakatdagi pul birligini va hisob-kitoblarni boshqarish uchun qo‘llaniladigan qonun, tartib va protseduralar jamlanadi. Bunday tizimlar mamlakatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, moliyaviy transparantlikni ta’minlash va milliy valyutaning istiqomatini saqlash maqsadida ishlab chiqiladi.

ASOSIY QISM:

Milliy hisobchilik tizimidagi asosiy institutsional sektorlar va hisoblar quyidagilardir:

1. Davlat sektori: Bu sektor davlat tomonidan boshqariladigan va moliyaviy maqsadlarga yo‘naltirilgan ishlar uchun xarajatlar va daromadlarni hisobga oladi. Bu shu jumladan, budjet tashkil etish, moliyaviy to‘lovlar va investitsiyalar hisoblari shu jumladan kiritiladi.

2. Korxona (tadbirkorlik) sektori: Bu sektor korxonalarning faoliyatini tushunarliroq ko‘rsatish, daromadlarni olingan mablag’lar bilan solish, xarajatlarni rejalashtirish va solishni o‘z ichiga oladi.

3. Off-budjet fondlar (kassalar): Bu sektor pension, ijtimoiy himoya, sug’urta va boshqa maqsadlar uchun jamoat tomonidan yig’ilgan mablag’larni hisobga oladi.

4. Xususiy (maxsus) kassalar: Shu kategoriyaga mansub bo‘lgan sub’yektivsiz fondlar (kassalar), jismoniy shaxslar yoki jismoniy shaxslar tomonidan boshqarilishi mumkin bo‘lgan fondlarning mablag’lari bilan amalga oshiriladi.

Bu institutsional sektorlar Milliy hisobchilik tizimida bo‘shqa bosqichlarda ko‘rsatilmagan harakatlarni hamda moliyaviy xolatni nazorat qilishda juda muhim ahamiyatga ega.

Milliy hisobchilik tizimidagi asosiy institutsional sektorlar o‘rtasida davlat, korxona va xususiy tashkilotlar kiritiladi. Davlat sektori, davlat byudjeti, soliq to‘lovlari va boshqa moliyaviy operatsiyalarni boshqaradigan davlat tashkilotlarini o‘z ichiga oladi. Korxona sektori esa, korxonalar va boshqaruv tashkilotlari orasidagi moliyaviy faoliyatni o‘z ichiga oladi. Xususiy tashkilotlar esa, jismoniy shaxslar yoki jamoat a’zolari tomonidan boshqariladigan yuridik shaxslardir. Bu sektorlar milliy hisobchilik tizimidagi muhim bo‘limlardir va moliyaviy statistika uchun ma’lumotlarni yig’ishda muhim rol o‘ynaydilar.

Milliy hisobchilik tizimi asosiy hisoblar aksariyatida quyidagilar kiritiladi:

1. Aktivlar: kompaniyaning mal va xizmatlari, depozitlar, moliyalashtirish huquqlari va boshqalar.

2. Qarzlar: kompaniyaning qarzlarining miqdori, shakli va to‘lov muddatlari.

3. Kapital: kompaniya egasi yoki aktsiyadorlarning jalb etgan mablag’lari.

4. Daromad: savdo daromadi, xizmat daromadi va boshqalar.

5. Xarajatlar: operatsion xarajatlar, ishga tortish xarajatlari, moliyaviy xarajatlar va boshqa turlari.

6. To‘lovlar: sotuv tulovlari, daromad tulovlari, soliq tulovlari va boshqalar.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytib o‘tish kerakki, milliy hisoblar tizimi schotlar tizimi davlat miqyosida, nafaqat davlat, balki butun jahon miqyosida muhim ahamiyatga egadir. Uning yordamida iqtisodiy faoliyat natijalarini makrodarajada qayd etish va ularni tahlil qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. “O‘zbekiston” NMIU, 2017. – 103 b.;

2. An Introduction to Accounting Theory, 1st edition. 2016, UWS, Australia. (darslik);

3. Dusmuratov R.D. Teoriya Buxgalterskogo ucheta. ToshDAU tahririyat-nashriyot bo‘limi, 2012. 340 b.;
4. Dusmuratov R.D. O‘zbekiston Respublikasi «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida» Qonuni (yangi tahriri)ga sharhlar. ToshDAU tahririyat-nashriyot bo‘limi, 2019. 60 b.;
5. John Pugh. Acconting Theory. The University of Tasmaniya, 2010. (darslik);
6. Mejdunarodnыe standartы finansovoy otchetnosti, 2011: izdanie na russkom yazыke. M.: Askeri –ASSA, 2011. -998 s.;
7. Misirov K., Kurbanov Z, Abdibayeva T, Ochilov O. Teoriya buxgalterskogo ucheta / Uchebnoe posobie. –T.: «Iqtisod-moliya», 2018. -198 s.;
8. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A., “BOSHQARUV HISOBI”. “TAFAKKUR” nashriyoti, 2014 yil;
9. R.D.Dusmuratov, B.Y.Menglikulov. Qishloq xo`jaligida buxgalteriya hisobi va statistika asoslari. –T.: «Fan va texnologiya», 2014. -168 b.;
10. Sotivoldiev A., Sotivoldieva D., Shodibekova D. Buxgalterning izohli lug‘ati. T.: «NORMA» – 2010. -278 b.

BUXGALTERIYA BALANSINI TUZISHNING AHAMIYATI.

Qosimova Nilufarxon Chinberdiyevna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon fakulteti,
“Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi o‘qituvchisi.
Olimov Abduvosid Hayotjon o’g’li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Mazkur tezis buxgalteriya balansining kompaniyaning moliyaviy holatini tahlil qilish va boshqarishdagi o‘rni, shuningdek, balansni to‘g‘ri tuzishning ahamiyati haqida batafsil ma'lumot beradi. Balans kompaniya aktivlari, majburiyatlari va kapitalini ko‘rsatib, moliyaviy qarorlarni qabul qilishda rahbariyat va investorlar uchun asosiy axborot manbai hisoblanadi. Shuningdek, buxgalteriya balansi kompaniyaning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va uning kredit imkoniyatlarini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Аннотация: В данной статье представлена подробная информация о роли баланса в анализе и управлении финансовым положением предприятия, а также о важности правильного составления баланса. Балансовый отчет показывает

активы, обязательства и капитал компании и является основным источником информации для руководства и инвесторов при принятии финансовых решений. Также бухгалтерский баланс служит важным фактором обеспечения финансовой устойчивости предприятия и повышения его кредитных возможностей.

Abstract: This article provides detailed information about the role of the balance sheet in the analysis and management of the company's financial situation, as well as the importance of the correct preparation of the balance sheet. The balance sheet shows the company's assets, liabilities and capital and is the main source of information for management and investors in making financial decisions. Also, the accounting balance serves as an important factor in ensuring the financial stability of the company and increasing its credit capabilities.

Kalit so’zlar: buxgalteriya balansi, moliyaviy tahlil, aktiv, passiv, kompaniya aktivlari va majburiyatlari, moliyaviy holat, kredit imkoniyatlari, rentabellik, likvidlik, moliyaviy shaffoflik.

Ключевые слова: баланс, финансовый анализ, активы, обязательства, активы и пассивы предприятия, финансовое положение, кредитные возможности, рентабельность, ликвидность, финансовая прозрачность.

Key words: balance sheet, financial analysis, assets, liabilities, company assets and liabilities, financial position, credit opportunities, profitability, liquidity, financial transparency.

Kompaniyaning moliyaviy holatini tahlil qilishda eng asosiy vositalardan biri bu buxgalteriya balansi hisoblanadi. Buxgalteriya balansi kompaniyaning aktivlari, passivlari (majburiyatlar va kapitali) to‘g‘risidagi ma'lumotlarni o‘z ichiga oladi va u kompaniyaning moliyaviy barqarorligi, likvidligi va rentabelligini aniqlashda muhim rol o‘ynaydi. Buxgalteriya balansi kompaniya faoliyatining barcha moliyaviy jihatlarini aks ettiradi va shu sababli uning tuzilishi va tahlili nafaqat kompaniya rahbariyati, balki investorlar, kreditorlar, auditorlar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun ham juda muhimdir.

Buxgalteriya balansi kompaniyaning moliyaviy holatini ifodalovchi muhim moliyaviy hujjatdir. Ushbu hujjat aktivlar, daromad va xarajat, ishlab chiqarish zaxiralari, majburiyatlar va kapitalning umumiy ko‘rinishini taqdim etib, korxonaning moliyaviy barqarorligini ko‘rsatadi. Buxgalteriya balansining to‘g‘ri va aniq tuzilishi kompaniyaning moliyaviy boshqaruviga ta'sir ko‘rsatadi va qator muhim qarorlar qabul qilishda yordam beradi.

Buxgalteriya balansining ikki asosiy qismdan iborat: aktivlar va passivlar(majburiyatlar va kapital).

Aktivlar — bu kompaniyaning moliyaviy resurslari bo‘lib, ular kompaniya tomonidan ishlab chiqarish, sotish yoki boshqa faoliyatlarni amalga oshirishda foydalanilishi mumkin. Aktivlar kompaniyaning boyliklari va kelajakda foyda keltirishi kutiladigan resurslardir. Aktivlar buxgalteriya balansida kompaniyaning moliyaviy holatini aniqlashda muhim o‘rin tutadi.

Passivlar — bu kompaniyaning moliyaviy majburiyatlari, ya'ni qarzlari va boshqa to‘lanishi kerak bo‘lgan mablag‘laridir. Passivlar kompaniyaning aktivlarini moliyalashtirish uchun qaysi manbalardan foydalanilganini ko‘rsatadi. Passivlar, shu bilan birga, kompaniyaning to‘lov qobiliyatini, qarz olish salohiyatini va moliyaviy barqarorligini baholashda muhim o‘rin tutadi.

Buxgalteriya balansi kompaniyaning moliyaviy holatini aks ettiradi. Har bir kompaniya o‘z faoliyatini davom ettirish uchun resurslarga ega bo‘lishi kerak, bu resurslar aktivlar shaklida ifodalanadi. Aktivlar kompaniyaning ishlab chiqarish vositalari, tovar zaxiralari, naqd pul mablag‘lari va boshqa qiymatga ega bo‘lgan resurslarini o‘z ichiga oladi. Majburiyatlar esa kompaniyaning qarzlari va boshqa moliyaviy majburiyatlarini bildiradi. Majburiyatlar qisqa muddatli va uzoq muddatli bo‘lishi mumkin, va ular kompaniyaning qarzlarining qanchalik boshqarilayotganini ko‘rsatadi. Kapital esa kompaniya egalarining qo‘shgan mablag‘lari va o‘zidan saqlangan foydani o‘z ichiga oladi. Aktivlar va majburiyatlar o‘rtasidagi farq, ya'ni kapital, kompaniyaning moliyaviy holatini aniqlashda asosiy ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Kompaniya o‘z resurslarini qanday boshqarayotganini va uning moliyaviy salohiyatini ko‘rsatadi. Agar kompaniyaning aktivlari majburiyatlaridan yuqori bo‘lsa, bu uning moliyaviy mustahkamligini va rivojlanish uchun salohiyatiga ega ekanligini bildiradi.

Malumki, buxgalteriya balansi kompaniyaning to‘lov qobiliyatini baholashda muhim ahamiyatga ega. Kompaniya o‘z majburiyatlarini vaqtida to‘lash uchun zarur resurslarga ega ekanligini bilish juda muhim. Buning uchun qisqa muddatli aktivlar va qisqa muddatli majburiyatlar tahlil qilinadi. Qisqa muddatli aktivlar (masalan, naqd pul, debitorlik qarzlari, zaxiralar) kompaniyaning qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarini to‘lash imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Agar qisqa muddatli aktivlar qisqa muddatli majburiyatlarni to‘lash uchun yetarli bo‘lsa, kompaniya to‘lov qobiliyatiga ega, deb hisoblanadi. Buxgalteriya balansidagi bu ko‘rsatkichlar, kompaniyaning likvidlik darajasini baholashda yordam beradi.

Shuningdek, balansning uzoq muddatli aktivlar va majburiyatlarga bo‘lgan nisbatlari kompaniyaning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlash imkoniyatini ko‘rsatadi. Agar kompaniya uzoq muddatli aktivlarga ega bo‘lsa va uzoq muddatli

majburiyatlari nisbatan past bo‘lsa, bu kompaniyaning moliyaviy mustahkamligini bildiradi.

Yana bir etiborli jihati, buxgalteriya balansi kompaniya rahbariyati va investorlarga moliyaviy qarorlar qabul qilishda katta yordam beradi. Rahbariyat balansni tahlil qilib, kompaniyaning o‘sish strategiyasini, investitsiya rejalari va boshqa moliyaviy harakatlarini rejalashtiradi. Agar kompaniya o‘zining aktivlarini samarali boshqarayotgan bo‘lsa, bu yangi loyihalar uchun zarur bo‘lgan mablag‘larni olish imkoniyatini oshiradi. Shuningdek, kompaniya o‘z kapitalini qanchalik samarali foydalanganini ko‘rsatuvchi ko‘rsatkichlarni ham tahlil qiladi. Agar kompaniyaning kapitali yuqori bo‘lsa, bu uning moliyaviy mustahkamligini va o‘z loyihalariga investitsiya kiritish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Buxgalteriya balansidagi ma'lumotlar, shuningdek, investorlarga kompaniyaning iqtisodiy holati haqida aniq ma'lumotlar beradi. Bu, o‘z navbatida, investitsiyalarni jalb qilishda, yangi hamkorliklarni o‘rnatishda va kompaniyaning rivojlanishiga turtki berishda yordam beradi.

Izlanishlar shuni ko’rsatadiki, buxgalteriya balansi kompaniyaning rentabellik darajasini baholashda yordam beradi. Rentabellik kompaniyaning o‘z kapitalidan yoki aktivlaridan qancha foyda olishini ko‘rsatadi. Agar kompaniya o‘z aktivlarini samarali boshqarsa, bu uning rentabellik darajasini oshiradi. Balansda aks etgan ma'lumotlar, shu jumladan, o‘z kapitalining rentabelligi, foyda olish imkoniyatlarini oshiradi. Buxgalteriya balansi yordamida kompaniya o‘z aktivlarini qanday boshqarishini, resurslarni qanday taqsimlashini va foyda olish uchun qanday strategiyalarni amalga oshirayotganini ko‘rish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, buxgalteriya balansi kompaniyaning moliyaviy holatini aks ettirishda, uning rentabellik va likvidligini baholashda, moliyaviy qarorlar qabul qilishda muhim vosita hisoblanadi. Buxgalteriya balansining tuzilishi kompaniyaning moliyaviy mustahkamligi, o‘sish potentsiali va moliyaviy barqarorligini aniqlashda yordam beradi. Shuningdek, buxgalteriya balansi kompaniya rahbariyatiga samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va kompaniyaning iqtisodiy holatini yaxshilashda yordam beradi. Buxgalteriya balansi kompaniya faoliyatining muvaffaqiyatini va o‘sishini ta'minlashda markaziy rol o‘ynaydi, shuning uchun uning ahamiyati juda katta.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. “Buxgalteriya xisobi to’g’tisida”gi O’zbekiston Respublikasining Qonuni.
2. A.A.Karimov, I.K.Ochilov, Z.U,G’aniyev. Buxgalteriya hisobi. (II-qism). (Darslik). –T.: “Nihol print” OK, 2021. - 684b.

3. N.Toshmamatov, I. Ismanov / Darslik: T.: Toshkent “Sano-standart” nashriyoti, 2019. – 560 bet.
4. Buxgalteriya hisobi nazariyasi [Matn]: darslik / B.I.Isroilov, R.O.Xolbekov. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti, 2020. 240 bet.
5. T 71 Buxgalteriya hisobi nazariyasi [Matn] : darslik. T. Toshmamatov. – Toshkent: “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2019. – 376 bet.

INVENTARIZATSIYA O‘TKAZISHNING AHAMIYATI VA QOIDALARI.

Qosimova Nilufarxon Chinberdiyevna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti Andijon fakulteti,
“Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi o‘qituvchisi.
Olimov Abduvosid Hayotjon o’g’li
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti
Andijon fakulteti 2-bosqich talabasi.

Annotatsiya: Mazkur tezisda inventarizatsiyaning ahamiyati, maqsadlari, asosiy tamoyillari va uni o‘tkazishning asosiy qoidalari yoritiladi. Tashkilotlarning moliyaviy barqarorligini ta’minlash va mulk ustidan nazoratni kuchaytirish uchun inventarizatsiya zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, inventarizatsiya jarayonida rioya qilinishi lozim bo‘lgan qoidalar va hujjatlar bo‘yicha aniq tavsiyalar taqdim etiladi. Maqola inventarizatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirish bo‘yicha amaliy yo‘l-yo‘riq bo‘lib, tashkilotlarning moliyaviy faoliyatida ishonchli vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Аннотация: В данной дипломной работе описаны значение, цели, основные принципы и основные правила проведения инвентаризации. Обоснована необходимость проведения инвентаризации для обеспечения финансовой устойчивости организаций и усиления контроля за имуществом. Также даются конкретные рекомендации относительно правил и документов, которых следует придерживаться в процессе инвентаризации. Статья представляет собой практическое руководство по успешному осуществлению процесса инвентаризации и служит надежным инструментом в финансовой деятельности организаций.

Abstract: This thesis describes the importance, goals, main principles and basic rules of conducting the inventory. The need for inventory to ensure financial stability of organizations and strengthen control over property is justified. Also, specific recommendations are provided regarding the rules and documents that should be

followed during the inventory process. The article is a practical guide to the successful implementation of the inventory process and serves as a reliable tool in the financial activities of organizations.

Kalit so‘zlar: inventarizatsiya, moliyaviy hisobot, mulk nazorati, buxgalteriya, aktivlar va majburiyatlar, hujjatlashtirish, qoidalar.

Ключевые слова: инвентаризация, финансовая отчетность, контроль имущества, бухгалтерский учет, активы и пассивы, документация, правила.

Keywords: inventory, financial reporting, property control, accounting, assets and liabilities, documentation, rules.

Har qanday tashkilotning moliyaviy barqarorligi va qonuniy faoliyati uning mulki va majburiyatlarini to‘g‘ri hisobga olishga bog‘liq. Moliyaviy hujjatlar ishonchliligini ta’minlashda inventarizatsiya muhim vositalardan biridir. Inventarizatsiya — buxgalteriya hisobidagi ma’lumotlarni tashkilotdagi mavjud aktivlar va majburiyatlarning haqiqiy holati bilan solishtirish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali mol-mulk holatini aniqlash, noqonuniy harakatlarning oldini olish va hisob-kitoblarni aniqlik bilan yuritish imkoniyati yaratiladi.

Inventarizatsiya, avvalo, tashkilotning moliyaviy hisobotlari haqiqiy va ishonchli bo‘lishini ta’minlaydi. Hisob-kitobda mavjud xatoliklar yoki buzilishlar moliyaviy ko‘rsatkichlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu esa nafaqat ichki boshqaruvga, balki investorlar, kreditorlar va soliq organlari bilan munosabatlarga ham zarar keltirishi mumkin.

Shuningdek, inventarizatsiya mol-mulk holatini va harakatini kuzatib borish uchun samarali vositadir. Uskuna, inventar va boshqa aktivlarning to‘g‘ri hisobini yuritish orqali tashkilot o‘z resurslarini yanada samarali boshqarishi mumkin. Shu bilan birga, yo‘qotish yoki noqonuniy foydalanishning oldini olishda ham muhim rol o‘ynaydi.

Inventarizatsiya orqali ichki nazorat tizimi tahlil qilinadi va takomillashtiriladi. Bu esa boshqaruv jarayonlarida shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi.

Yana bir etiborli jihati, Ko‘plab mamlakatlarda korxonalar moliyaviy faoliyatini qonuniy ravishda olib borish uchun inventarizatsiya o‘tkazishi shart. Ayniqsa, soliq organlari tomonidan qo‘yiladigan talablarni bajarish uchun bu jarayon muhimdir.

O’zbekiston Respublikasi iqtisodiyot va moliya vazirligining 2024-yil 14 iyundagi 141-son buyrug’iga asoslanib, inventarizatsiya o’tkazishning umumiy qoidalari quyidagilardan iborat.

1.Mazkur Buxgalteriya hisobining milliy standarti O‘zbekiston Respublikasining “Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida”gi Qonuniga muvofiq ishlab

chiqilgan va O‘zbekiston Respublikasida buxgalteriya hisobini normativ tartibga solish elementi bo‘lib hisoblanadi.

2. Mazkur BHMS xo‘jalik yurituvchi sub'ektlar va asosiy faoliyati byudjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan tashkilotlarda aktivlar va majburiyatlarni inventarizasiyadan o‘tkazish hamda uning natijalarini rasmiylashtirish tartibini belgilaydi.

3. Quyidagilar inventarizasiyaning asosiy maqsadlari hisoblanadi:
mol-mulkning haqiqatda mavjudligini aniqlash; haqiqatda mavjud mol-mulkni buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bilan solishtirish; majburiyatlar buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirilganligini tekshirish.

4. Tashkilotning joylashgan joyidan qat'i nazar barcha aktivlari va majburiyatlari inventarizasiya qilinadi. Ishlab chiqarish zaxiralari va tashkilotga qarashli bo‘lmagan, lekin buxgalteriya hisobida qayd etilgan boshqa turdagi mol-mulklar (mas'ul saqlashda bo‘lgan, ijaraga olingan, qayta ishlash uchun olingan), shuningdek biror-bir sababga ko‘ra hisobga olinmagan mol-mulk inventarizasiya qilinishi kerak.
Mol-mulkni inventarizasiyadan o‘tkazish uning joylashgan joyi va moddiy javobgar shaxs bo‘yicha o‘tkaziladi.

5. Quyidagi hollarda inventarizasiyadan o‘tkazish majburiy hisoblanadi: mol-mulk ijaraga berilganda, sotib olinganda, sotilganda, shuningdek qonunchilik hujjatlarida nazarda tutilgan hollarda davlat korxonasini o‘zgartirishda (davlat tasarrufidan chiqarilganda); yillik moliyaviy hisobotni tuzish oldidan, bundan hisobot yilining 1 oktyabridan keyin inventarizasiyadan o‘tkazilgan mol-mulk mustasno. Tovar-moddiy zahiralar bir yilda kamida bir marta inventarizasiyadan o‘tkaziladi Asosiy vositalar ikki yilda kamida bir marta, kutubxona fondlari esa besh yilda bir marta inventarizasiyadan o‘tkaziladi. Pul mablag‘lari, pul hujjatlari, qiymatliklari va qat'iy hisobdagi blanklari oyda bir marta, yonilg‘i-moylash materiallari va oziq-ovqat mahsulotlari har chorakda, qimmatbaho metallar qonunchilik hujjatlarida belgilangan muddatlarda inventarizasiyadan o‘tkaziladi. Ishlab chiqarish zaxiralari quyidagi hollarda inventarizasiyadan o‘tkaziladi: asosiy vositalar va tovar-moddiy zaxiralar qayta baholanganda; moddiy javobgar shaxslar almashganda (ishlarni qabul qilish – topshirish kunida); o‘g‘irlik yoki suiiste'mol qilish, shuningdek qiymatliklarni buzilishi faktlari aniqlanganda; tabiiy ofatlar, yong‘inlar, falokatlar yoki g‘ayritabiiy sharoitlar yuzaga keltirgan boshqa favqulodda vaziyatlar yuz berganda;
tashkilot tugatilganda (qayta tashkil etilganda) tugatish (ajratish) balansini tuzish oldidan va qonunchilik hujjatlarda nazarda tutilgan boshqa hollarda.

6. Umumiy (jamoaviy) moddiy javobgarlik sharoitida jamoa rahbari o‘zgarganda, jamoadan uning ellik foizdan ortiq a'zolari chiqib ketganda, shuningdek jamoaning bitta yoki bir nechta a'zolari talabi bilan inventarizasiya o‘tkaziladi.

Xulosa qilib aytganda ,Inventarizatsiya tashkilotning moliyaviy barqarorligini ta’minlash, mulkni nazorat qilish va ichki boshqaruvni kuchaytirish uchun muhim jarayondir. Uni o‘tkazish davomida rejalashtirish, hujjatlashtirish va natijalarni tahlil qilish qoidalariga qat’iy rioya qilish zarur. Inventarizatsiya jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan xatolarni oldini olish uchun xodimlarni o‘qitish va avtomatlashtirish tizimlarini joriy etish samarali yechim bo‘lishi mumkin. Shu boisdan, har bir tashkilot inventarizatsiyaga e’tibor qaratishi va uni muntazam ravishda o‘tkazib borishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yhati:

1. “Buxgalteriya xisobi to’g’tisida”gi O’zbekiston Respublikasining Qonuni.
2. Buxgalteriya hisobi milliy standartlari.
3. A.A.Karimov, I.K.Ochilov, Z.U,G’aniyev. Buxgalteriya hisobi. (II-qism). (Darslik). –T.: “Nihol print” OK, 2021. - 684b.
4. N.Toshmamatov, I. Ismanov / Darslik: T.: Toshkent “Sano-standart” nashriyoti, 2019. – 560 bet.
5. Buxgalteriya hisobi nazariyasi [Matn]: darslik / B.I.Isroilov, R.O.Xolbekov. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti, 2020. 240 bet.
6. T 71 Buxgalteriya hisobi nazariyasi [Matn] : darslik. T. Toshmamatov. – Toshkent: “O’zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2019. – 376 bet.

BANK BOSHQARUVI VA AVTOMATLASHTIRISHNI TASHKILLASHTIRISH.

Yusupov Muxtorjon
TDIU Andijon fakulteti dotsenti.
Toshboyeva Xusnida Alisherovna
TDIU Andijon fakulteti talabasi

Hozirgi kunda butun dunyo bo’ylab ko’rilayotgan siyosatlardan biri bu bank boshqaruvini avtomatlashtirishni tashkillashtirishni tashkil etish shu kunning global muammolaridan biri.

Ushbu muammoni xal etish maqsadida barcha mamlakatlarning yetakchi olimlari va mutaxassislari turli darajadagi nazariy va amaliy ishlar olib borish bilan bir qatorda o’zlarini fikr,loyixalarini taqdim etishmoqda.

Bizning maqolamizda bank boshqaruvini avtomatlashtirishni tashkillashtirish haqidagi fikrlarimiz bilan bo’lishamiz.

ERP va CRM tizimlarini integratsiyalash – bu bank yoki boshqa tashkilotlarning ichki boshqaruv jarayonlarini yanada samarali qilish uchun ERP (Enterprise Resource Planning) va CRM (Customer Relationship Management) tizimlarini birlashtirish jarayonidir. Bu integratsiya orqali tashkilotlar o'zlarining resurslarini, mijozlar bilan aloqalarini va moliyaviy faoliyatlarini bir joyda boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi.ERP tizimi tashkilotning barcha resurslarini (moliyaviy, ishlab chiqarish, xodimlar va boshqalar) yagona platformada boshqarish uchun mo‘ljallangan. Banklarda ERP tizimi moliyaviy hisob-kitoblar, hisobvaraq boshqaruvi, hisobotlarni tayyorlash va resurslarni taqsimlashni avtomatlashtiradi.

CRM tizimi esa mijozlar bilan aloqalarni boshqarish, ularning ehtiyojlarini aniqlash, savdo jarayonlarini optimallashtirish va mijozlar bilan uzoq muddatli va samarali munosabatlarni o‘rnatishga yordam beradi. Banklarda CRM tizimi mijozlar bilan ishlashni shaxsiylashtirish, mijozlar tarixini kuzatish va marketing kampaniyalarini amalga oshirishda muhim ahamiyatga ega

Samarali boshqaruv- ERP va CRM tizimlari integratsiyalashganda, bank o‘z resurslari va mijozlar bilan aloqalarini bir joyda boshqarish imkoniyatiga ega bo‘ladi, bu esa boshqaruvni soddalashtiradi.

Ma'lumotlarni birlashtirish-Ikkala tizim o‘rtasida ma'lumotlar almashinuvi amalga oshiriladi, bu esa foydalanuvchilarga to‘liq va aniqlangan ma'lumotlar taqdim etadi.

Mijozlarga xizmat ko‘rsatishning yaxshilanishi-CRM tizimi orqali bank mijozlarga yanada individual xizmatlar ko‘rsatishi mumkin, shu bilan birga ERP tizimi yordamida bu xizmatlarni moliyaviy nuqtSI nazardan samarali boshqarish mumkin.

Integratsiyalashning qadamlar-Bu tizimlarni tahlil qilish bankning mavjud ERP va CRM tizimlarini tahlil qilish va ulardagi imkoniyatlar va cheklovlarni aniqlash kabilarga e’tibor beriladi.

Xozirda sun'iy intellekt (SI) va ma'lumotlarni tahlil qilishni joriy etish bank boshqaruvini avtomatlashtirishda muhim o‘rin tutadi. Bu texnologiyalar banklarning operatsion samaradorligini oshirishi, mijozlarga ko‘rsatiladigan xizmatlarni shaxsiylashtirishi va xavf-xatarlarni boshqarishni yaxshilashi mumkin.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari banklarda ko‘plab sohalarda ishlatilishi mumkin, jumladan:

1.Risk boshqaruvi: SI yordamida banklar kreditlarni baholashda, qarz oluvchilarning kredit salohiyatini baholashda va moliyaviy firibgarliklarni aniqlashda

yaxshiroq qarorlar qabul qilishlari mumkin. Masalan, SI algoritmlari avvalgi ma'lumotlarga asoslanib, firibgarlik holatlarini oldindan aniqlash va tahmin qilish imkonini beradi;

2.Chatbotlar va mijozlarga xizmat ko‘rsatish: SI asosidagi chatbotlar 24/7 mijozlarga yordam bera olishadi, ularning savollariga javob berishadi va bank xizmatlarini shaxsiylashtiradi;

3.Shaxsiylashtirilgan takliflar: SI tizimlari mijozlar tarixini tahlil qilib, individual ehtiyojlarga mos bank mahsulotlarini taklif qilishda yordam beradi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish (Data Analytics).Ma'lumotlar tahlili banklar uchun eng katta imkoniyatlarni taqdim etadi.

Axborotlarni saqlashda esa katta hajmdagi ma'lumotlar yani Big Data banklar uchun foydali bo‘lishi mumkin:

1.Moliyaviy tahlil: Banklar o‘zlarining moliyaviy holatini tahlil qilish, xarajatlarni optimallashtirish va daromadlarni oshirishda katta ma'lumotlardan foydalangan holda aniqlik bilan qarorlar qabul qilishlari mumkin;

2.Mijozlar analitikasi: Ma'lumotlarni tahlil qilish orqali banklar mijozlarning ehtiyojlarini chuqurroq tushunishi va ularga moslashtirilgan xizmatlar taklif qilishlari mumkin;

3.Marketing strategiyalarini shakllantirish: Mijozlar harakatlarini tahlil qilish orqali marketing kampaniyalarini yanada samarali rejalashtirish va amalga oshirish mumkin.

SI va Ma'lumotlarni tahlil qilishning bankdagi afzalliklari:

1. Tezkor qarorlar qabul qilish: SI va ma'lumotlarni tahlil qilish banklarga real vaqt rejimida ma'lumotlarga asoslanib tezkor qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

2. Xatoliklarni kamaytirish: Inson omillarini minimallashtirish orqali xatoliklar kamayadi va tahlil yanada aniqroq bo‘ladi.

3. Xavf-xatarlarni boshqarish: SI yordamida banklar firibgarlik va boshqa xavf-xatarlarni oldindan aniqlash va bartaraf etishlari mumkin.

4. Mijozlarga yaxshilangan xizmatlar: Ma'lumotlarni tahlil qilish va SI yordamida banklar mijozlarning ehtiyojlarini yanada aniqroq tushunib, ularni shaxsiylashtirilgan xizmatlar bilan ta'minlaydilar.Natijada,banklar uchun tezkor, samarali va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taqdim etish,xavf-xatarlarni aniqlash va oldini olish,ma'lumotlar asosida qaror qabul qilishni yanada ishonchli qilish.Sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qilishni joriy etish banklarga raqobatbardosh ustunlik yaratadi va mijozlarga yuqori sifatli xizmatlarni taqdim etish imkoniyatini oshiradi.

Xulosa qilib aytganimizda, ERP va CRM tizimlarini integratsiyalash banklar uchun muhim bosqich bo‘lib, ularning ish jarayonlarini soddalashtiradi, samaradorlikni oshiradi va mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilaydi.

Sun'iy intellekt (SI) va ma'lumotlarni tahlil qilish banklar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. SI yordamida banklar xavf-xatarlarni oldindan bashorat qilish, firibgarliklarni aniqlash va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taqdim etishda yanada samarali bo‘lishadi.

Banklar o‘z tizimlarini xavfsiz qilish, ma'lumotlarni himoya qilish va kiberhujumlarga qarshi samarali choralar ko‘rishlari zarur. Bank boshqaruvini avtomatlashtirish va rivojlantirish uchun yuqoridagi uchta strategiya — ERP va CRM tizimlarini integratsiyalash, SI va ma'lumotlarni tahlil qilishni joriy etish, kiberxavfsizlikni mustahkamlash — banklarga zamonaviy va samarali boshqaruvni ta'minlashda yordam beradi.

Ularning birlashgan qo‘llanilishi bankning ichki tizimlarini optimallashtirib, mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko‘rsatish imkoniyatlarini oshiradi va xavfsizlikni ta'minlab, banklarning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Bu chora-tadbirlar banklarga yanada mustahkam o‘sish va muvaffaqiyatni ta'minlashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Dey, J. (2018). Moliyaviy muassasalar uchun Enterprise Resource Planning (ERP). Oxford University Press.
2. Garrison, W., & Tynan, P. (2020). Mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish: Konseptsiyalar, vositalar va ilovalar. Pearson Education.
3. Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2019). Boshqaruv axborot tizimlari: Raqamli firmalarni boshqarish. Pearson Education.
4. Sharma, R., & JSIn, S. (2021). Moliyaviy sektor uchun sun'iy intellekt: Trendlari, ilovalari va muammolari. Springer.
5. TechTarget. (2023). ERP va CRM tizimlarining bank sektoridagi roli. [onlayn] Mavjud manba: https://www.techtarget.com.
6. IBM. (2023). Banklarda sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qilishni amalga oshirish. [onlayn] Mavjud manba: https://www.ibm.com

ПУЛ МАБЛАҒЛАРИНИ САМАРАЛИ БОШҚАРИШНИШ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Saliev Bahodir Komilovich
ТДИУ Andijon fakkulteti dotsenti,и.ф.н.

375

Bahodirov Миркомил Nodirbek o‘g‘li
Toshkent Bucheon Universiteti talabasi
Isroiljonov Nurmuxammadbek Sherzodbek o‘g‘li
TDIU AF “Iqtisodiyot” yo‘nalishi talabasi

O’zbekistonda amalga oshirilayotgan keng qamrovli makroiqtisodiy tarkibiy islohotlar sharoitida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar moliyaviy resurslarni samarali boshqarishning eng muhim strategik masalalaridan biri - bu ularning pul mablag‘larini oqilona boshqarish orqali kapitali aylanishni tezlashtirish hisoblanadi. Uni amalga oshirish albatta operatsion sikl davomiyligini qisqartirish, o‘z kapitalini tejab-tergab ishlatish va qolaversa qarz kapitaliga bo‘lgan talabni kamaytirish evaziga amalga oshirish mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar ish faoliyatini samaradorligi ko‘p jihatdan uning pul mablag‘larini boshqarish tizimini oqilona tashkil qilishga bog‘liq.

Pul mablag‘larini boshqarish tizimi ham boshqa har qanday boshqarish tizimi kabi o‘zining ob’ekti va sub’ekti, funksiyalari va tamoyillarining aniq belgilab olishni hamda tizimning muhim unsurlari sifatida – metod va instrumentlarini, qolaversa me’yoriy-xuquqiy, axborot, dasturiy ta’minotlari kabi masalalarni atroflicha ko‘rib chiqishni taqozo qiladi.

Pul mablag‘larini boshqarishning **ob’ekti** bo‘lib, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning turli (operatsion, investitsion, moliyaviy va boshqa) faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan pul oqimlari hisoblanadi.

Pul mablag‘larini boshqarishning sub’ekti bo‘lib, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy xizmat bo‘limi hisoblanadi. Moliyaviy xizmat bo‘limining tarkibi va xodimlari soni xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning razmeri, bo‘limlari soni, ishlab chiqarish xajmi, faoliyat yo‘nalishi va boshqa omillarga bog‘liq. Jumladan kichik korxonalarda bosh buxgalter moliya bo‘limlari boshlig‘i funksiyalarini qo‘shib olib boradi; o‘rtacha korxonalarda – buxgalteriya, moliyaviy rejalashtirish va operativ boshqarish alohida bo‘limlarga ajratiladi; yirik korxonalarda esa, tarkibiga buxgalteriya, moliyaviy rejalashtirish va operativ boshqarish, moliyaviy tahlil, kimmatli kogozlar va valyuta bo‘limlarini o‘z ichiga oluvchi moliya departamenti tomonidan boshqariladi.

Pul mablag‘larini boshqarishning asosiy funksiyalari umumqabul qilingan boshqarish funksiyalar – prognozlash, rejalashtirish, tashkil qilish, muvofiqlashtirish, rag‘batlantirish, hisobga olish, nazorat qilish va boshqalar orqali amalga oshiriladi.

Pul mablag‘larini boshqarishning asosiy tamoyillariga axborotlarni ishonchliligi tamoyili (pul oqimlarini hisobga olish turli (kassa va hisoblash) metodlar yordamida turli ko‘rsatkichlarni o‘zgarishini hisobga olgan holda amlaga oshirilganligi uchun, ular ishonchliligini ta’minlashni taqazo qiladi); muozanatni ta’minlash tamoyili (pul oqimlarini turlari – operatsion, investitsion va moliyaviy faolit, xajmi – yalpi va sof, vaqt oralig‘i – davriy va fursatli hamda boshqa belgilari bo‘yicha o‘zaro muvozanatini saqlashni taqazo qiladi); samaradorlikni ta’minlash tamoyili (pul mablag‘larini kirim va chiqimi bir hil bo‘lmaganligi uchun vaqtincha bo‘sh turgan pul mablag‘larini inflyatsiya va boshqa omillar ta’siridan – pulning vaqtdagi qiymatini – saqlashni taqazo qiladi); likvidlikni ta’minlash tamoyili **(**ma’lum vaqt oralig‘ida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarni to‘lov qobilyatini ta’minlab turish uchun aktivlarni likvidlik – joriy aktivlarning optimal strukturasi – darajasini ta’minlab turishni taqazo qiladi) kabilarni kiritish mumkin.

Pul mablag‘larini boshqarishning moliyaviy metodlariga xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning pul mablag‘lari oqimi strukturasi va dinamikasiga hamda uning tashkil qilinishiga bevosita ta’sir ko‘rsatuvchi quyidagilarni kiritish mumkin: debitor va kreditorlar bilan hisoblashish, investorlar, kontragentlar, davlat organlari bilan o‘zaro munosabatlari tizimi, shuningdek, kreditlash, moliyalashtirish, fondlarni tashqil qilish, investitsiyalash, sugurtalash, soliq solish, faktoring va boshqalarni keltirish mumkin.

Pul mablag‘larini boshqarishning moliyaviy instrumentlariga pul, kredit, soliq, hisoblashish shakillari, investitsiya, baho, veksel va fond bozorining boshqa instrumentlarini, shuningdek, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarda moliyani tashkil qilish xususiyatlari bilan tarkibi aniqlanadigan amortizatsiya, dvidendlar, depozitlar me’yorlari va boshqa instrumentlarni kiritish mumkin.

Pul mablag‘larini boshqarishning xuquqiy-me’yoriy ta’minoti tarkibiga davlatning qonuniy – normativ aktlari, belgilangan me’yor va me’yorlashlar, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning nizomi, ichki buyruq va formoyishlar, shartnomalar bazasi va boshqalarni kiritish mumkin.

Pul mablag‘larini boshqarishning axborot ta’minoti eng avvalo faoliyatni boshqarish uchun zarur bo‘lgan zaruriy axborotlarni oqilona oqimini tashqil qilish va olingan axborotlarni tezlik bilan ishlash va ular asosida zaruriy moliyaviy qarorlar qabul qilish bilan bog‘liq. Bu o‘rinda nafaqat ichki balki, tashqi axborotlar bilan ta’minlash ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Pul mablag‘larini boshqarishning dasturiy ta’minotini o‘rni hozirgi vaqtda alohida ahamiyat kasb etmokda. Chunki boshqarishning avtomatlashtirilgan tizimiga o‘tilishi, o‘z navbatida pul mablag‘larini hisobga olishda qo‘llanadigan amaliy

buxgalteriya dasturlarida foydalanish zaruratini taqazo qiladi. Bunday dasturlar dastavval puxta, ishonchli, moslanuvchan va qo‘llash uchun qulay bo‘lishi lozim.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, pul mablag‘larini boshqarish tiziga xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning o‘z oldiga qo‘ygan maqsadiga erishish uchun uning moliyaviy bo‘limi tomonidan uzluksiz va maqsadli ta’sir etib turishdagi metodlar, instrumentlar va maxsus usullari majmui sifatida qaralishi mumkin.

Pul oqimlarini samarali boshqarish xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning moliyaviy va ishlab chiqarish moslanuvchanligini oshiradi, chunki u birinchidan, pul mablag‘larini kirimi va chiqimini tenglashtirish nuqtai nazardan uni operativ boshqarishni yaxshishga, ikkinchidan, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar resurslarini manyovr qilish imkoniyatlari hisobiga sotish xajmini ko‘paytirish va harajatlarni optimallashtirishga, uchunchidan, xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning har bir bo‘limining samarali ishlashi uchun, uning butun moliyaviy xolatini baholash uchun puxta zamin yaratadi.

Shuningdek, pul oqimlarini samarali boshqarish yana bir yaxshi kirrasi – bu uning qarz majburiyatlari va u bilan bog‘liq bo‘lgan harajatlarni boshqarish samaradorligini oshirish, kreditorlar va mol yetkazib beruvchilar bilan muzoqaralar shartini yaxshilashga olib keladi. Qolaversa pul mablag‘larini optimal boshqarayotgan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning aktivlarining likvidlik darajasini oshishiga olib keladi.

Pul mablag‘lari oqimini xajmi va vaqti bo‘yicha yuqori darajada mutanosiblashtirish natijasida xo‘jalik yurituvchi sub’ektlarning asosiy faoliyatiga xizmat qiluvchi, shuningdek real investitsiyani amalga oshirish uchun investitsion resurslar zahirasi sifatidagi pul aktivlarini joriy va sugurta qoldig‘iga bo‘lgan real talabini kamaytirish imkonini beradi.

Pul mablag‘larini boshqarish tizimida eng asosiy masalalardan yana biri bu uning turlari, xajmi, vaqt oralig‘i va boshqa muhim tomonlari bo‘yicha mutanosiblikni ta’minlashdir. Bu masalani muvofaqqiyatli hal qilish esa xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar faoliyatida moliyaviy rejalashtirish, uchet, tahlil va nazorat tizimini takomillashtirish darajasiga bog‘liq.

Ma’lumki, pul mablag‘lari oqimini optimal boshqarish bo‘yicha qabul qilinadigan qarorlarning optimalligi eng avvalo ulardan foydalanishni qay darajada tahlil kilinishiga bog‘liq. Chuqur va atroflicha o‘tkazilgan tahlil pul mablag‘laridan foydalanish soxasida yo‘l qo‘yilayotgan ayrim kamchiliklar, xatolar va eng muhimi, ular samaradorligini oshirish borasida foydalanilmayotgan rezervlarni aniqlash imkonini beradi.

Pul mablag‘lari oqimini tahlil kilishda qo‘llanadigan an’anaviy usulda har bir faoliyat bo‘yicha uning tarkibiga kiruvchi elementlarni aloxida-aloxida hisoblab olinib, keyin ularni qo‘shib chiqib, ma’lum bir faoliyat yo‘nalishi – operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyat bo‘yicha sof pul oqimlari hisoblanadi. Bu usul ancha ko‘p vaqt va qo‘shimcha hisob kitoblar talab qiladi. Shu sababdan ham biz anashu hisoblarni qisqartirish nuqtai nazardan umumiy hisob formulalarini ishlatish maqsadga muvofik deb hisoblaymiz va ularni kuyida keltirib utamiz.

Operatsion faoliyatdan sof pul oqimi (O_{SP})ni to‘g‘ri va egri usullar bilan hisoblash mumkin. To‘g‘ri usulda hisoblaganda pul oqimlarini o‘zgarishiga har bir moddani o‘zgarishini natijaga ta’siri to‘g‘ridan-to‘g‘ri hisoblanadi. Bunda sof pul oqimini o‘zgarishi sotishdan (S_T) va boshqa operatsion faoliyatdan (B_{OT}) tushgan tushum; xom-ashyo, materiallar va yarim fabrikatlarga to‘lov (X_{MT}); ishchilarga to‘langan ish xaklari (I_{IX}); ma’muriy boshqaruv xodimlariga to‘langan ish xaklari (I_{MB}); budjetga to‘langan soliq to‘lovlari (T_{SX}); budjetdan tashqari fondlarga to‘lovlar (B_{TF}) va operatsion faoliyatning boshqa to‘lovlari (B_{OX}) bilan bevosita bog‘liq, ya’ni

$$O_{SP} = S_T + B_{OT} – X_{MT} – I_{IX} – I_{MB} – T_{SX} - B_{TF} - B_{OX}$$

Keltirilgan formuladan ko‘rinib turibdiki, pul mablag‘larini o‘zgarishiga har bir omilni ta’siri uning oldida to‘rgan ishora bilan ifodalangan. Agar o‘rganilayotga moddani ko‘payishi operatsion faoliyatdan pul mablag‘larini ko‘paytiradigan bo‘lsa musbat ishora bilan, aksincha bo‘lsa, manfiy ishora bilan yozilgan.

Operatsion faoliyatdan sof pul oqimini egri usulida hisoblashda esa, to‘g‘ri usuldan farqli sof foydani o‘zgarishiga hisobotning turli moddalarni o‘zgarishi ta’siri aniqlanadi, Bunda sof foydani (S_F) o‘zgarishiga amortizatsiya (**A**), qisqa muddatli moliyaviy qo‘yilmalar (K_{MK}), debetorlik (D_K) va kreditorlik (K_K) qarzlari hamda ishlab chiqarish zaxiralari (**Z**) summalarini o‘zgarishini (o‘sishini-Δ) ta’siri aniqlanadi, ya’ni

$$O_{SP} = S_F + A - \Delta K_{MK} - \Delta D_K - \Delta Z + \Delta K_K$$

Korxonalarning investitsion faoliyatidan sof pul oqimi (I_{SP}) odatda uzoq muddatli aktivlar summalarini o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, uni hisoblash faqat to‘g‘ri usul yordamida amalga oshiriladi. Bunda sof pul oqimini o‘zgarishi, asosiy vositalar (A_V), nomoddiy aktivlar (N_{MA}), tugallanmagan qurilish (T_Q), uzoq muddatli moliyaviy qo‘yilmalar (U_{MK}) va boshqa uzoq muddatli aktivlar (B_{UMA}) summalarining o‘zgarishlariga bog‘liq, ya’ni

$$I_{SP} = - \Delta A_V - \Delta N_{MA} - \Delta T_Q - \Delta U_{MK} - \Delta B_{UMA}$$

Keltirilgan formuladan ko‘rinib turibdiki, investitsion faoliyat bilan bog‘liq har qanday maddaning o‘sishi (Δ) korxonaning pul mablag‘larini chiqib ketishiga olib kelishi tabiiy va aksincha. Xususan asosiy vositalarni sotib olish uchun korxona pul

sariflaydi va aksincha o‘zining asosiy vositalarini sotishi natijasida esa karxonaga pul mablag‘lari kelib tushadi. Kelib tushgan va sariflangan pul mablag‘lari orasidagi farq investitsion faoliyatdan sof pul oqimini tashkil qiladi.

Moliyaviy faoliyatdan sof pul oqimi ($\mathbf{M_{SP}}$) bevosita korxonaning xususiy kapitali summasini o‘zgarishi bilan bog‘liq bo‘lib, u eng avvalo o‘z mablag‘lari ($\mathbf{X_K}$) tarkibiga kiruvchi moddalarni hamda qisqa ($\mathbf{Q_{MQ}}$) va uzoq muddatli ($\mathbf{U_{MQ}}$) qarz mablag‘lari summasini o‘zgarishlari bilan bog‘liq, ya’ni

$$\mathbf{M_{SP} = \Delta X_K + \Delta U_{Mq} + \Delta Q_{Mq}.}$$

Keltirilgan formuladan ko‘rinib turibdiki, korxonaning o‘z va qarz mablag‘larini ko‘payishi bilan pul mablag‘lari tushumi ko‘payadi va aksincha ularni kamayishi esa pul mablag‘larini chiqib ketishini bildiradi.

Shunday qilib, pul mablag‘lari harakatini muntazam ravishda tahlil qilib borish nafaqat ular harakatini o‘rganish, balki ularni kirim va chiqimi orasidagi muozanatni ta’minlash, likvidlikni ta’minlash va qolaversa pul mablag‘larini optimal boshqarish orqali ularni samaradorligini ta’minlash imkonini beradi.

MOLIYAVIY HISOBOTNILARNNING XALQARO STANDARTLARI (IFRS) GA MOSLASHTIRISHNING AFZALLIKLARI.

Soliev Bahodir Kamolivich
TDIU dotsenti, i.f.n.
Sattoraliev Tolibjon Jahongir o‘g‘li
TDIU, Andijon fakulteti 3 kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Moliyaviy hisobotni XMHS (IFRS) ga moslashtirishning bir qator afzalliklari hamda O‘zR Prezidentining 2020 yil 24 fevraldagi “Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga o‘tish boyicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi № 4611 sonli qarorini bajarilishi natijasida erishiladigan yutuqlar haqida fikrlar bildiriladi.

***Tayanch so‘zlar*:** Moliya, standart, hisobot, investor, strategiya, raqobat, siyosat, investitsiya, hisob.

Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga (IFRS – International Financial Reporting Standards) moslashtirish jarayoni buxgalteriya hisobini xalqaro miqyosda tan olingan normalar va talablarga muvofiq qayta tashkil etishni anglatadi. Ushbu jarayon, ayniqsa, xalqaro bozorda faoliyat yuritishni yoki xorijiy investorlarni jalb

qilishni maqsad qilgan kompaniyalar uchun muhimdir. Quyida bu jarayonning asosiy bosqichlari va afzalliklari haqida ma’lumot keltirilgan.

Moliyaviy hisobotni IFRS’ga moslashtirish bosqichlari:

1. **Joriy buxgalteriya tizimini tahlil qilish**. Kompaniya ichki buxgalteriya va moliyaviy hisobotlarini milliy standartlarga asoslangan bo‘lsa, ularni IFRS talablariga solishtirib o‘rganish lozim.

2. **Hisobot elementlarini farqlash**. IFRS milliy standartlardan farq qiluvchi ko‘rsatkichlar, masalan, asosiy vositalar, zahiralar, aktiv va majburiyatlarning baholanishi, amortizatsiya metodlari va boshqa moliyaviy elementlarni belgilab chiqadi.

3. **Moslashtirish strategiyasini ishlab chiqish.** Kompaniya qanday elementlarni o‘zgartirish yoki moslashtirish kerakligini belgilaydi. Bu jarayonda buxgalteriya hisob siyosati va uslublari qayta ko‘rib chiqiladi.

4. **Xodimlarni tayyorlash.** Buxgalterlar va moliyaviy xodimlarni IFRS bo‘yicha o‘qitish va malakasini oshirish lozim. Bu, ayniqsa, yangi standartlar talablari bo‘yicha hisobotlarni to‘g‘ri tayyorlash uchun muhimdir.

5. **Texnologiyani moslashtirish.** Kompaniyada ishlatilayotgan buxgalteriya dasturlari va tizimlarini yangilash yoki moslashtirish talab qilinishi mumkin.

6. **Moliyaviy hisobotlarni qayta tayyorlash.** Kompaniya hisobotlarini xalqaro standartlar asosida qayta tuzib chiqadi va moslashtiradi.

7. **Moliyaviy hisobotni tasdiqlash va auditdan o‘tkazish.** Xalqaro standartlar asosida tayyorlangan hisobotlar mustaqil auditorlar tomonidan tasdiqlanishi zarur. Bu hisobotlarning ishonchliligini ta’minlaydi.

Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga moslashtirish bir qator afzalliklarga ega bo‘lib ularning eng muhumlarini sanab o‘tamiz. Birinchidan, investitsion jozibadorligi. Xalqaro standartlarga mos keladigan hisobotlar xorijiy investorlar uchun aniq va tushunarli bo‘lib, ular tomonidan moliyaviy qarorlar qabul qilishni yengillashtiradi va tezlashtirish imkonini beradi.

Ikkinchidan, Xalqaro bozorda raqobatbardoshligi. Kompaniya moliyaviy ma’lumotlarini xalqaro mezonlarda taqdim etilishi, global bozorlarda o‘z pozitsiyasini mustahkamlashga yordam beradi.

Uchinchidan, moliyaviy ko‘rsatkichlarning shaffofligi. Hisobotlar aniqroq va ishonchliroq bo‘lib, hamkorlar va aksiyadorlar bilan samarali aloqalarni ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, global miqyosda qabul qilinishi. Moliyaviy hisobotlar butun dunyoda tan olinadi va bir xil talqinda tushuniladi.

Beshinchidan, qaror qabul qilish uchun qulaylikgi. Rivojlangan va xalqaro darajadagi hisobot tuzilishi menejment uchun yaxshi qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlarga moslashtirish natijasida bir qator yutuqlarga erishish mumkin. Bular jumlasiga quyidagilarni kiritish mumkin:

♦ taqqoslashni yaxshilanishi – xalqaro standartlarga rioya qilish turli mamlakatlardagi kompaniyalarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini solishtirishni imkoniyatlarini oshiradiki, bu global savdo va investitsiyalarni osonlashtiradi;

♦ aniqlikni oshishi – xalqaro standartlar kompaniyalardan batafsilroq va shaffof moliyaviy ma’lumotlarni taqdim etishni talab qiladi. Bu kompaniyaning haqiqiy moliyaviy manzarasini aks ettiruvchi aniqlik darajasi yuqori bo‘lgan moliyaviy hisobotlarni tayyorlashga olib keladi;

♦ ishonchlilik darajasini oshishi – xalqaro miqyosda tan olingan standartlardan foydalanish shaffoflik va aniqlik majburiyatini bildirish va jahon miqyosida qabul qilingan ilg‘or tajribalarga moslashish orqali moliyaviy hisobotlarning ishonchlilik darajasini sezilarli darajada oshiradi;

♦ havflarni yaxshiroq boshqarish – yaxshi tayyorlangan moliyaviy hisobot manfaatdor tomonlarga kompaniyaning moliyaviy ahvoli haqida muhim ma’lumotlarni taqdim etishi va potensial xavflarni aniqlashga yordam beradi;

♦ xarajatlarni tejash – xalqaro standartlarni qabul qilish hisobot berish jarayonlarini soddalashtirish va turli yurisdiksiyalar yoki manfaatdor tomonlar uchun bir nechta moliyaviy hisobotlarga bo‘lgan ehtiyojni kamaytirish orqali moliyaviy hisobotlarni tayyorlash xarajatlarini kamaytiradi.

Umuman olganda, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarini joriy etish moliyaviy ma’lumotni ishonchli, taqqoslanadigan va shaffof bo‘lishiga yordam beradi, natijada investitsiya qarorlari to‘g‘risida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘ladi va global moliyaviy bozorlarni mustahkamlaydi.

Xulosa. Moliyaviy hisobotni xalqaro standartlar (IFRS) ga o‘tish natijasida kompaniya oshkoralikni oshiradi, xalqaro investorlarga ishonchli ko‘rinadi, global bozorda raqobatbardosh bo‘ladi va moliyaviy qarorlarni qabul qilish jarayonini yaxshilaydi. Bu kompaniyaning xalqaro sarmoya jalb qilish imkoniyatlarini kengaytiradi va ishonchli moliyaviy boshqaruv tizimini yaratadi va shu bilan bir qatorda moliya sohasidagi ishlarni yanada rivojlantirish, investitsiya va biznes faoliyati uyushmalarini ko‘plab ma’muriy organlarni bog‘lashga imkon beradi

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. A.A.Karimov, A.K.Ibragimov, N.K.Rizaev, N.M. Imamova – Buxgalteriya hisobi: xalqaro moliyaviy hisobot standartlari / Darslik – T.: «MOLIYA», 2020 – 310 b.
2. Ш.Т.Эргашева. Международные стандарты финансовой отчетности. Учебник. – Т. : “Иннавацион ривожланиш нашриёт – матбаа уйи”, 2021. – 424 с.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINI MOLIYA TIZIMIGA TADBIQI

Yusupov Muhtorjon
TDIU Andijon fakulteti dotsenti
Toshboyeva Xusnida Alisherovna
“Moliya va moliyaviy texnologiyalar”yo’nalishi talabasi.
Tel:+99888 850-45-75
E-mail.@husnidatoshboyeva98.com.uz

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada moliyaviy boshqaruv va unda zamonaviy axborot texnologiyalarining tadbiq etilishi orqali olinayotgan natijalar xakida fikrlar bildirilgan. SHuningdek axborot texnologiyalarining moliya tizimida boshqaruv jarayonlariga tadbiq qilinishi zamonaviy moliyaviy muassasalarning samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va mijozlar ishonchini qozonishda muhimligi va moliya tizimida qo‘llanilishining asosiy turlari tavsiflangan.

Kalit so’zlar: moliya tizimi, elektron to‘lov tizimlari, bank axborot tizimlari, blokcheyn texnologiyasi, Sun’iy intellect, platforma

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida axborot texnologiyalari har bir sohada muhim o‘rin egallab bormoqda. Ayniqsa, moliya tizimi kabi murakkab va dinamik sohalarda bu texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda. Moliya bozorlarining tezkor ishlashi, bank xizmatlarining avtomatlashtirilishi, elektron to‘lov tizimlarining kengayishi – bularning barchasi axborot texnologiyalarisiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Zamonaviy texnologiyalar orqali nafaqat moliyaviy operatsiyalar soddalashtirilmoqda, balki ularning xavfsizligi va shaffofligi ham ta’minlanmoqda. Shu sababli, moliya tizimini samarali boshqarishda axborot texnologiyalarining tadbiqi bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir. Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining moliya tizimidagi o‘rni, ularning boshqaruv jarayoniga ta’siri va kelajakdagi istiqbollari yoritib beriladi.

Adabiyotlar sharxi.

Qodirov A. va Tursunov O. (2021) axborot texnologiyalarining moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirishi va shaffofligini oshirishini ta’kidlaydi. To‘xtayev S.A.

(2020) esa moliya tizimida raqamli texnologiyalar yordamida boshqaruv va nazorat kuchayishini ko‘rsatadi. Rakhimov A.A. (2022) moliya sohasida axborot xavfsizligi masalalarining dolzarbligini alohida qayd etadi. Karimov M. va Islomov D. (2021) raqamli iqtisodiyotning rivojlanishida Big Data va Sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni katta ekanligini ko‘rsatadi. Mishkin F.S. (2020) moliya bozorlari va bank tizimining texnologiyalar ta’sirida qanday o‘zgarayotganini tahlil qiladi. Brynjolfsson va McAfee (2014) raqamli texnologiyalar moliyaviy xizmatlarni avtomatlashtirib, samaradorlikni oshirayotganini ta’kidlaydi. World Bank (2023) hisobotida raqamli texnologiyalar moliyaviy inklyuziyani kengaytirayotgani haqida ma’lumotlar keltirilgan. OECD (2022) esa moliya tizimining raqamli transformatsiyasi global moliyaviy barqarorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatayotganini ko‘rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot ishini bajarishda kuzatish, ma’lumotlarni yig’ish, umumlashtirish, taqqoslash, mahalliy va xorijiy olimlarning moliya va boshqaruv faoliyatidagi iqtisodiy qarashlari, sohadagi muammolar va ularning yechimlari bo’yicha izlanishlari hamda sohaga doir qonuniy va me’yoriy-huquqiy hujjatlar o’rganilib, xulosa va takliflar ishlab chiqildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Moliya tizimi – bu davlat va jamiyatning iqtisodiy hayotini boshqarishda muhim rol o‘ynaydigan sohalardan biridir. U nafaqat pul resurslarini to‘plash va taqsimlash, balki mamlakat ichidagi iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham muhim ahamiyatga ega. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi moliya tizimini yanada samarali, tezkor va shaffof boshqarish imkonini yaratmoqda.

Bugungi kunda banklar, sug‘urta kompaniyalari, investitsiya fondlari kabi moliyaviy institutlar o‘z faoliyatlarida axborot tizimlaridan keng foydalanmoqda. Masalan, onlayn banking, mobil ilovalar, elektron to‘lovlar va avtomatlashtirilgan moliyaviy hisobotlar – bularning barchasi texnologiyalarning moliya sohasidagi muhim tadbiqidir.Shuningdek, axborot texnologiyalari yordamida katta hajmdagi moliyaviy ma’lumotlarni tahlil qilish, moliyaviy xavflarni oldindan bashorat qilish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati yaratiladi. Bu esa o‘z navbatida, moliya tizimining raqobatbardoshligini oshiradi va xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilaydi.

Umuman olganda, axborot texnologiyalarining moliya tizimidagi o‘rni kundan kunga ortib bormoqda. Bu texnologiyalar moliyaviy xizmatlarni nafaqat soddalashtirib, balki ularni aholi uchun qulay va ochiq holga keltirishda ham muhim vositaga aylangan.

Axborot texnologiyalarini moliya tizimida samarali boshqaruv vositasi sifatida joriy qilish turli yo‘llar orqali amalga oshiriladi. Ushbu texnologiyalar moliyaviy operatsiyalarni tezkorlik bilan bajarish, inson omilini kamaytirish va qarorlar qabul qilishni avtomatlashtirishga xizmat qiladi.

Birinchidan, elektron to‘lov tizimlari moliyaviy xizmatlarning eng asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Elektron to‘lov platformalari – Click, Payme, Uzcard, Humo kabi tizimlar fuqarolar va tashkilotlar o‘rtasidagi pul muomalasini qulay, xavfsiz va shaffof tarzda amalga oshirish imkonini bermoqda. Bu kabi tizimlar nafaqat mijozlar uchun qulaylik yaratadi, balki banklar uchun ham real vaqt rejimida nazorat va boshqaruvni osonlashtiradi.

Ikkinchidan, moliyaviy institutlarda avtomatlashtirilgan axborot tizimlari joriy etilmoqda. Bu tizimlar orqali moliyaviy hisobotlar yuritilishi, xarajatlar va daromadlar nazorat qilinishi, mijozlar bazasi yuritilishi va risklarni baholash jarayonlari ancha samarali bo‘lmoqda.

Uchinchidan, sun’iy intellekt va raqamli tahlil vositalari moliyaviy boshqaruvda keng qo‘llanilmoqda. Masalan, sun’iy intellekt asosida ishlovchi dasturlar bank kreditlarini baholash, firibgarlik holatlarini aniqlash yoki investitsion qarorlar qabul qilishda katta yordam bermoqda.Shuningdek, blokcheyn texnologiyasi ham moliya tizimida tobora keng qo‘llanilmoqda. Bu texnologiya ma’lumotlarning o‘zgarmas va ishonchli bo‘lishini ta’minlab, tranzaksiyalarni xavfsiz va tez bajarish imkonini beradi.

Axborot texnologiyalarining moliya tizimida boshqaruv jarayonlariga tadbiq qilinishi zamonaviy moliyaviy muassasalarning samaradorligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va mijozlar ishonchini qozonishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalarining moliya tizimida qo‘llanilishining asosiy turlari quyidagilardan iborat bo’lib, ular quyidagicha tavsiflanadi.

1.Elektron to‘lov tizimlari:

To‘lov tizimlari (onlayn banking, mobil to‘lovlar);

Payme, Click, Apelsin, UzCard va Humo orqali to‘lovlarni real vaqt rejimida amalga oshirish;

Naqd pulga bo‘lgan ehtiyoj kamayadi, xizmatlar tezlashadi va nazorat osonlashadi.

2. Bank axborot tizimlari (Core Banking System):

Avtomatlashtirilgan bank tizimlari;

Temiryo‘lbank, Ipoteka-bank, Agrobank kabi banklarda mijozlar hisobvaraqlarini yurituvchi yagona axborot tizimi;

Tez va aniq hisob-kitob, barcha filiallarda yagona ma’lumotlar bazasi.

3. Blokcheyn texnologiyasi:

Ma’lumotlarni xavfsiz saqlash va tasdiqlash texnologiyasi;

Kriptovalyutalar (Bitcoin, Ethereum), transchegaraviy to‘lovlarda foydalanish;

Yozuvlar o‘zgarmas bo‘ladi, tranzaksiyalar ishonchli va ochiq amalga oshiriladi.

4. Moliyaviy mobil ilovalar:

Mijozlarga mo‘ljallangan interfeysli ilovalar;

TBC Bank, Anorbank, Kapitalbank ilovalari orqali kartalarni boshqarish, to‘lovlar qilish;

Foydalanuvchi o‘z moliyasini istalgan joydan boshqara oladi.

Axborot texnologiyalarining moliya sohasiga keng joriy qilinishi ko‘plab qulayliklarni yaratgan bo‘lsa-da, bu jarayonda bir qator muammolar va xavf-xatarlar ham yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni aniqlab, ularni bartaraf etish yo‘llarini topish — zamonaviy moliyaviy boshqaruvning muhim vazifalaridan biridir.

Eng asosiy muammo bu — kiberxavfsizlik masalasi. Moliyaviy ma’lumotlar — eng muhim va maxfiy axborot hisoblanadi. Ularni himoya qilish zarurati texnologiyalar taraqqiyoti bilan yanada dolzarb bo‘lib bormoqda. Xakerlik hujumlari, firibgarliklar, ma’lumotlar o‘g‘riligi kabi holatlar banklar va mijozlar uchun jiddiy xavf tug‘diradi. Shu sababli, moliyaviy tashkilotlar har doim xavfsizlik tizimlarini yangilab borishga majbur bo‘lmoqda.

Yana bir muammo bu — texnologik notenglik. Ya’ni, barcha moliyaviy muassasalar yoki mijozlar bir xil texnik imkoniyatlarga ega emas. Masalan, uzoq hududlardagi aholining internetga kirish imkoni cheklangan bo‘lishi mumkin, bu esa ularning raqamli moliyaviy xizmatlardan foydalanishini qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, kadrlar salohiyatining pastligi ham muammolardan biridir. Yangi texnologiyalarni samarali joriy qilish uchun malakali IT-mutaxassislar, raqamli xavfsizlik bo‘yicha ekspertlar va texnik bilimga ega moliyachilar kerak bo‘ladi.

Shunga qaramay, istiqbolda axborot texnologiyalarining moliya tizimida yanada kengroq joriy qilinishi kutilmoqda.

Asosan:

Sun’iy intellekt asosidagi moliyaviy maslahat xizmatlari;

Blokcheyn orqali xalqaro to‘lovlarni tezlashtirish;

Raqamli valyutalar (CBDC - markaziy banklar tomonidan yaratilgan raqamli pul birligi);

Katta ma’lumotlar (Big Data) orqali moliyaviy tahlillarni chuqurlashtirish kabi yo‘nalishlar rivojlanmoqda.

Kelajakda bu texnologiyalar orqali moliyaviy xizmatlar yanada shaffof, tezkor va mijozga yo‘naltirilgan shaklga keladi. Biroq bu uchun davlat siyosati, huquqiy baza va texnologik infratuzilma bilan birgalikda rivojlanishi zarur.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, axborot texnologiyalari zamonaviy moliya tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ular moliyaviy xizmatlar ko‘rsatish sifatini oshirish, boshqaruv jarayonlarini avtomatlashtirish, xarajatlarni kamaytirish va eng muhimi — mijozlarga qulaylik yaratish kabi ko‘plab afzalliklarga ega. Elektron to‘lov tizimlari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt va blokcheyn texnologiyalari moliya sohasining tubdan o‘zgarishiga sabab bo‘layotgan asosiy omillardir.

Shunga qaramay, bu jarayonda muammolar ham mavjud: kiberxavfsizlik tahdidlari, texnologik tengsizlik va malakali kadrlar yetishmovchiligi kabi masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Ushbu muammolarni tizimli tarzda hal etish orqali axborot texnologiyalarining moliya tizimidagi samaradorligini yanada oshirish mumkin.

Kelajakda raqamli texnologiyalarning moliya sohasida qo‘llanilishi kengayib, xizmatlar sifatining oshishiga, boshqaruvda shaffoflik va ishonchlilikning mustahkamlanishiga xizmat qiladi. Bu esa butun iqtisodiy taraqqiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Qodirov A., Tursunov O. Axborot texnologiyalari va tizimlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. To‘xtayev S.A. Moliya tizimi va uni boshqarish asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
3. Rakhimov A.A. Axborot xavfsizligi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Sharq, 2022.
4. Karimov M., Islomov D. Raqamli iqtisodiyot: nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti – www.cbu.uz
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori, 2020-yil 28-aprel, PQ–4699-son “Raqamli O‘zbekiston–2030” strategiyasi to‘g‘risida.
7. World Bank Report. Financial Inclusion and Digital Technology, 2023.
8. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). Digital Transformation in Finance, 2022.

ISSUES OF HARMONIZING TAX EXEMPTIONS GRANTED TO INDIVIDUALS

Eshonov Muhammad Ayyub Khoshimjon o’g’li,
PhD in economics, associate professor.
Andijan state institute of technology

Tax exemptions, as an integral part of tax relations, are primarily aimed at providing social support to individuals. Therefore, implementing tax exemptions within tax policy requires careful consideration and the establishment of effective mechanisms to enhance their impact.

One such mechanism is the provision of various tax exemptions to individuals under the Tax Code of the Republic of Uzbekistan. For instance, individuals awarded the titles of "Hero of Uzbekistan," "Hero of the Soviet Union," or "Hero of Labor," as well as those honored with all three degrees of the "Shuhrat" Order, are granted several tax exemptions. According to Article 380 of the Tax Code, their income received in the form of wages is exempt from personal income tax up to 1.41 times the minimum wage per month (1,155,000 UZS × 1.41 = 1,628,550 UZS).

Furthermore, as stipulated in the final paragraph of Article 380, these individuals are also exempt from taxes on income received in the form of interest, dividends, and passive income from leasing property.

Articles 421 and 436 of the Tax Code provide that these individuals are fully exempt from property and land taxes.

As observed, these heroes not only benefit from exemptions on various types of taxes but also receive exemptions on passive income. Therefore, considering that heroes constitute a small segment of the population, it would be more appropriate to apply a single type of tax exemption to them, thereby enhancing the attractiveness of the granted exemption.

Regarding pensioners, Article 421 of the Tax Code stipulates that property owned by them up to 60 square meters is exempt from taxation. This exemption also applies to one of the parents in families with ten or more children.

However, families with ten or more children are virtually nonexistent in our country today. Thus, maintaining such exemptions merely complicates the Tax Code without serving a practical purpose. This exemption, inherited from the Soviet era, was intended to address demographic issues. Given that demographic challenges are

currently being effectively addressed in Uzbekistan, this exemption has lost its relevance.

The aforementioned exemptions can also be illustrated using the example of military personnel.

Therefore, when considering broad categories of taxpayers such as pensioners and military personnel, it is necessary to reassess the exemptions granted to them. Not all individuals within these categories require social protection, and several reasons support this view.

Firstly, although property tax is a local tax and may seem unsuitable for subsidizing socially vulnerable groups, it is necessary to differentiate at the local level based on citizens' income and property.

Secondly, other methods of financing local budgets have significant drawbacks; thus, efficient utilization of the property tax base is preferable.

Thirdly, affluent citizens may exploit such exemptions to legally evade taxes, leading to a general perception of the tax as unfair.

Consequently, it would be most equitable to retain property tax exemptions, as specified in the Tax Code, only for pensioners living alone or with minor or disabled children in separate households.

Another exemption worth noting is found in Article 378, Clause 16 of the Tax Code, which exempts payments made by individuals for education (their own, their children's, or their spouse's under the age of 26) at professional and higher education institutions in Uzbekistan from personal income tax.

However, due to the lack of specificity regarding the type of education covered, this exemption may also apply to second degrees and part-time education, allowing individuals to benefit from the exemption multiple times.

Therefore, to prevent repeated use of exemptions intended for a single purpose, it is advisable to amend this clause to exclude second degrees, thereby ensuring that the exemption for higher education is utilized only once per individual.

By regulating these recognized exemptions, the funds saved can be redirected to support low-income families, contributing to the reduction of poverty levels.

In other words, it is advisable to exempt families within this demographic from personal income tax, land tax, and property tax, and, if they are engaged in individual entrepreneurial activities, from fixed taxes. This approach represents one of the most effective means of providing targeted economic support to each low-income family. The funds retained through tax exemptions will enhance the purchasing power of these families, thereby improving their living standards.

References

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси./ https://lex.uz/docs/4674902
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 23 сентябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва аҳоли турмуш фаровонлигини ошириш борасидаги чора-тадбирларни янги босқичга олиб чиқиш тўғрисида”ги ПФ-143-сонли Фармони./https://lex.uz/docs/ 7109857
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 4 октябрдаги “Камбағалликни қисқартириш ва бандлик соҳасида давлат сиёсатини такомиллаштириш ва самарадорликни ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-347-сонли Қарори./ https://lex.uz/ru/docs/7131782

INNOVATSIYION TEXNOLOGIYALAR VA ULARNI RAG‘BATLANTIRUVCHI MOLIYAVIY MEXANIZM

Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich, *dotsent, i.f.f.d.*,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti.
a.tuychiyev69@gmail.com
+998996008541
Abdug‘ofurov Bohodirjon Abduraxmon o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti talabasi
b.abdugofurov2@gmail.com

Annotatsiya. *Mazkur maqolada barqaror iqtisodiy rivojlanishning yangi texnologiyalarini moliyalashtirish mexanizmlari va usullarini yaratish hamda ularni amaliyotga joriy etishda ilmiy tadqiqotlarning roli va ahamiyati yoritib berilgan, shuningdek, iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri bo‘lgan innovatsiyalar transferini moliyalashtirish va ularni tijoratlashtirishga qaratilgan masalalarning samarali yechimiga erishish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.*

Tayanch so‘zlar*: innovatsiya, inson kapitali, innovatsion faoliyat, inklyuziv innovatsion rivojlanish, innovatsiyalar transferi, kichik biznes, start-ap (start-up), innovatsiyalar transferini moliyalashtirish, kriptovalyutalar emissiyasi.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ФИНАНСОВЫЕ МЕХАНИЗМЫ ИХ СТИМУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. *В данной статье рассмотрены роль и значение научных исследований в создании* ***механизмов и методов финансирования новых технологий устойчивого экономического развития и их реализации****, а так же даны предложения и рекомендации по достижению эффективного решения вопросов, направленных на финансирование и коммерциализацию трансфера инноваций, который является одним из основных факторов экономического развития.*

Ключевые слова: *инновации, человеческий капитал, инновационная деятельность, инклюзивное инновационное развитие, трансфер инноваций, малый бизнес, стартап (start-up), финансирование трансфера инноваций, эмиссия криптовалют.*

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND FINANCIAL MECHANISMS FOR THEIR STIMULATION

Annotation: *This article examines the role and importance of scientific research in the creation of mechanisms and methods for financing new technologies for sustainable economic development and their implementation, as well as proposals and recommendations for achieving an effective solution to issues aimed at financing and commercializing the transfer of innovations, which is one of the main factors in economic development.*

Key words: *Iinnovation, human capital, innovative activity, inclusive innovative development, innovation transfer, small business, start-up, financing the transfer of innovations, issuance of cryptocurrencies.*

KIRISH

Global jahon iqtisodiyoti barqaror rivojlanishida kichik biznesning innovatsion rivojlantirilishi o‘ta muhim ilmiy va amaliy yo‘nalishlardan biri sifatida e’tirof etilib, ushbu soha faoliyatini ichki va tashqi innovatsiyalar transferi va tijoratlashtirilishini moliyalashtirish hajmi va samaradorligini oshirib borish har bir davlat uchun muhim vazifaga aylangan. Zero «Jahon iqtisodiyotining inklyuzivlilik omillariga bog‘liqlikda rivojlanishi innovatsiyalar transferi va tijoratlashtirilishini moliyalashtirishning ahamiyatini keskin oshirib bormoqda. Bugungi kunda innovatsion faoliyat natijalari tez va keng tarqalish xususiyatiga ega bo‘lib, ular ilg‘or rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotining miqdoriy va sifat jihatidan o‘zgarishlariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Dunyo xalqlari turmush darajasining oshish tendensiyalarida o‘z aksini topayotgan bunday o‘zgarishlar mamlakatlarni innovatsiya sohasida yuqori o‘rinlarga ega bo‘lish uchun

raqobatlashishga majbur qilmoqda [1].

Bu esa o‘z navbatida, bugungi kunda ilmiy-innovatsion salohiyatni keskin oshirib borishni, innovatsiyalar transferini tijoratlashtirish va ularni moliyalashtirish mexanizmini samadorligini oshirishning yangi yo‘llarini izlab topishni taqozo etmoqda. Shuning uchun hozirda dunyo mamlakatlari iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlashda innovatsion faoliyat asosiy omil sifatida qaralmoqda. O‘zbekistonda ham innovatsion faoliyat va uning natijalarini kichik biznes rivojlanishiga ichki va tashqi innovatsiyalar transferi va tijoratlashtirilishini moliyalashtirish mexanizmini takomillashtirish zarurati hozirgi globallashuv jarayonida mazkur muammoning dolzarbligini yanada oshirmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI VA TAHLILLAR

Xorij mamlakatlari bo‘yicha amalga oshirilgan bibliografik tahlil asosida innovatsiyalar va innovatsion faoliyat sohasidagi nazariy qarashlar, metodologik bazis va rivojlanish tendensiyalariga xissa qo‘shgan xorijlik olimlar qatoriga, masalan, quyidagilarni kiritish mumkin: J. Madsen, R. Solow, P. Draker, N. Menkyu, Y. Shumpeter, Sh. Groh, J. Hauschildt, S. Salomo va S. Chepell [2]. Xorij mamlakatlaridagi mavjud nazariy-metodologik bazisni asosan endogen, va yarim endogen innovatsion iqtisodiy o‘sish hamda R&D (Research and Development) va inson kapitalini rivojlantirish modellari tashkil qilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Xalqaro miqyosda kichik biznesga innovatsiyalar transferini moliyalashtirish va tijoratlashtirishga qaratilgan masalalarning samarali yechimiga erishish bo‘yicha uzluksiz ravishda ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda va bunda AQSh, G‘arbiy Yevropa, Yaponiya, Singapur, Koreya Respublikasi olimlari ularning metodologik va amaliy ahamiyatiga, MDH mamlakatlarida esa ko‘proq nazariy jihatlariga urg‘u berilmoqda. Hozirda startaplar bo‘yicha to‘liq ilmiy tadqiqot bo‘lib «Startup Genome Report» hisoblanadi. Mavjud tadqiqotlardan olingan natijalarga asoslanuvchi biznes sub’ektlarini innovatsion rivojlantirishning milliy va xalqaro tizimlari uzluksiz takomillashtirilmoqda. E’tirof etish joizki, olib borilgan tadqiqotlarda innovatsiya omili muammolari, startaplarni tashkil etish va ularni rivojlanishi holati va muammolari ekspert so‘rov darajasida o‘rganilgan. Biroq, kichik biznes sub’ektlariga innovatsiyalar va ularning transferini moliyalashtirish mexanizmi samaradorligini oshirish va innovatsion faoliyat sohasidagi olimlarning nazariy qarashlari, innovatsion rivojlanish tendensiyalari, innovatsiyalar va investitsiyalarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri bilan bog‘liqligi hamda innovatsiyalarni moliyalashtirish tizimini takomillashtirish bilan bog‘liq masalalar alohida tadqiq etilmagan.

O‘zbekiston milliy iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirilishi va innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirish, ilmiy loyihalar va innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarishga joriy qilish uchun innovatsion-investitsion muhitni yaxshilash, ilmiy-innovatsion faoliyat samaradorligi va samarasini oshirish, ilmiy-tadqiqot loyihalari va natijalarini milliy va xalqaro miqyosdagi bozorlarda raqobatbardosh mahsulotlar yaratish uchun zarur shart-sharoitlarga yaratishga alohida e’tib qaratilmoqda. Shuningdek, jamiyat va davlat hayotining barcha sohalari shiddat bilan rivojlanayotgani islohotlarni mamlakatimizning jahon sivilizatsiyasi yetakchilari qatoriga kirish yo‘lida tez va sifatli ilgarilashini ta’minlaydigan zamonaviy innovatsion texnologiyalarga asoslangan holda amalga oshirishni taqozo etadi.

O‘zbekistonda ishlab chiqarish hajmini va iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshiruvchi innovatsiya omili va uning manbalarini aniqlash va rivojlantirish uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishning asosiy vazifalari hisoblanadi. Shuning uchun O‘zbekiston Respublikasining qator tegishli qonunosti xujjatlari, kichik biznesga innovatsiyalar transferi moliyalashtirilishi mexanizmini takomillashtirish masalalarini zaruratga aylantirdi.

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI

Dunyoning rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi biznes sub’ektlari o‘z faoliyatlarida yangi texnologik nau-xaularga tez ko‘nikishlari va o‘zlashtirishlari zarur bo‘lganliklari sababli, g‘arb davlatlarida xalqaro raqobat qobiliyati innovatsiya omilini qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar doirasida amalga oshirilayotgan faol investitsiya siyosati, ilmiy-texnik sohaning innovason faoliyati, ularning natijalarini transferi va IMO tijoratlashtirilishini rag‘batlanitirish, takomillashgan moliyalashtirish mexanizmlarini izlab topishni taqazo etmoqda. Bunda ushbu natijalar davlatning zamonaviy progressiv makroitisodiy siyosati kontekstidagi mamlakat iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirish va moliya-kredit sohasining maqsadlari va talablariga javob berishi kerak. Buning uchun modernizatsiya loyihalarini amalga oshirish va ishlab chiqarishni qayta qurollantirishda moliyalashtirilish hajmlari yildan yilga o‘sib borayotgan davlat budjeti mablag‘lari asosida yaratilayotgan ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga tadbiq qilinishi lozim. Bularning yechimi uchun ijtimoiy-iqtisodiy sistemologiya va tizimli moliyaviy injiniring qoidalariga tayanish maqsadga muvofiqdir [3].

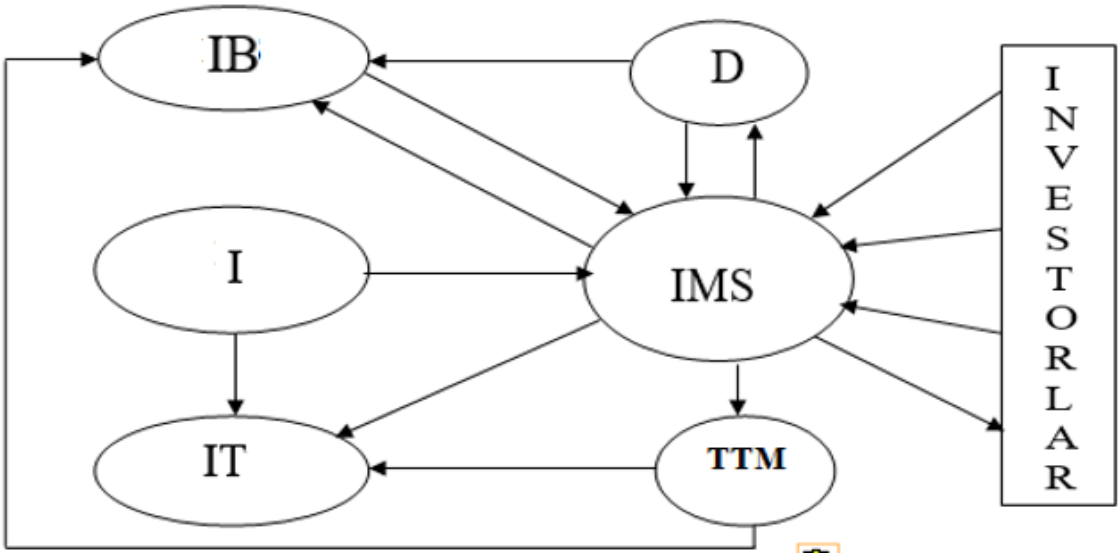
Innovatsiyalar transferi va IMO tijoratlashtirilishini innovatsion-investitsion muhitning qulay tizimisiz yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan muammolarnining yechimini

to‘liq hal qilishda va hatto sezilarli daromadlar manbai sifatida qarash mumkin emas. Ushbu tizimdan iqtisodiy foyda davlat uchun ham, shuningdek jamiyat uchun ham innovatsiyalarni tijoratlashtirish jarayonining o‘zida paydo bo‘ladigan moliyaviy faoliyatidan tashkil topadi. Ushbu tizim innovatsiyalar transferi ilmiy innovatsion faoliyat sub’ektlariga (IFS) va butun jamiyatga tadqiqot natijalarini tijoratlashtirish, tadqiqotlarga buyurtmalar oqimini yaratish, yangi investitsiyalar, yangi texnologiyalar, yangi ish o‘rinlarini yaratish, yuqori qo‘shimcha qiymatli yangi tovarlar hajmi va foydasini, shuningdek davlat budjetiga soliq tushumlarini oshirish imkoniyalarini yaratib beradi.

Ilmiy innovatsion faoliyat natijalarini transferi va tijoratlatirish sohasidagi ilmiy innovatsion faoliyat (IIF) muammalari orasida quyidagilarni ajratib o‘tish mumkin:

- IIFni bozor talabi hisobisiz amalga oshirish. Ushbu muammo IFSlarining bozorni o‘rganish va undagi ishlar bo‘yicha to‘liq bo‘lmagan va kam samarali bo‘lgan menejment va marketing ishlari bilan bog‘liq;
- IIF boshqaruvining ko‘pchilik sub’ektlari raqobat va risklar sharoitlarida ishlashga tayyor emasligi;
- innovatsiyalarning tannarxi yuqoriligi va ular risklarini haqqoniy baholash usullarining eskiligi;
- IIFning barcha turlarini, innovatsiyalar transferi loyihalarini moliyalashtirish va tijoratlashtirish mumkin bo‘lgan IIF tizimi va mexanizmlari innovatsion-investitsion ta’minotining zamonaviy va universal tizimi mavjud emasligi. Bunda moliyaviy institutlarning qiziqishlari, moliyalashtirish muddatlari, hajmlari va manbalari har doim ham bir-biri bilan o‘zaro mos kelmasligi, IIF va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash mamlakatning milliy siyosati, qoidaga ko‘ra davlat budjeti va innovatsion salohiyat imkoniyatari chegaralanib qolmoqda.

Shundan qilib, mamlakatda qulay innovatsion-investitsion muhitni ta’minlash tizimini rivojlantirish shaklini rag‘batlantiruvchi yangi moliyalashtirish mexanizmini yaratish yo‘li orqali mavjud resurslardan va salohiyatdan maksimal darajada foydalanish va olingan natijalarni nafaqat ilmiy bilimlar shaklida, balki ushbu natijalarni bozorga u yoki bu ko‘rinishda iqtisodiy amalga oshirilishini ta’minlash zarur. Buning uchun, avvalom bor, yangi ilmiy bilimlar yaratadigan ilmiy kollektivlar va bo‘limlar qatoriga, IIF natijalarini tijoratlashtirishga mo‘ljallangan, kompleks xizmat ko‘rsatishni ta’minlaydigan, natijalarni talab qinishini rag‘batlantiradigan va ushbu natijalarni iqtisodiy amalga oshirish mexanizmini o‘z ichiga oladigan infratuzilma yaratish talab qilinadi.

1-rasm. Innovatsiyalar transferi va IMO tijoratlanishini rag‘batlantiruvchi moliyaviy mexanizmi

Bunda: IB – innovatsiyalar bozori; I – IFS (intellektual mulkka bo‘lgan huquq egalari); IT – innovatsiyalarga talabgorlar (transfer va tijoratlashtirishga), ya’ni Start-up; IMS – IIFni va uning natijalari transferi va tijoratlashtirilishini moliyalashtiruvchi sindikat (Davlat va hususiy sektor sherikchiligiga asoslangan); D – Davlat (IFSning IIFni qo‘llab-quvvatlovchi organ); TTM – transfer (tijoratlashtirish) maslaxatchisi va boshqaruvchisi.

Bunday infratuzilma (1-rasmda ko‘rsatilganidek), bir tomondan salohiyatli buyurtmachilarni qiziqtira oladigan investorlar (innovatsion faoliyat sub’ektlari) bilan ishlashni, boshqa tomondan, topshiriqlarni shakllantirib va ularni innovatorlar oldiga qo‘ya oladigan, ilmiy innovatsion faoliyat natijalari istemolchilari bo‘lish imkoniyatiga ega bo‘lgan ishlab chiqarish va biznes sub’ektlari o‘rtasidagi uzviy aloqalarni o‘rnatishi va ularni qo‘llab-quvvvatlashi kerak. Yuqoridagi 1-rasmda shunday infratuzilmaning sxematik modeli keltirilgan.

Ushbu sxemada D va IMS intellektual mulkka bo‘lgan huquq egalarini moliyaviy, xuquqiy va tashkiliy qo‘llab-quvvatlaydi.

IMS (investorlar nomidan) moliyaviy manbalarga ega bo‘lishi va I bilan birga IT aksiyalari paketiga (payiga) ega bo‘lishi lozim.

D va IMSning muhim funksiyasi bo‘lib, ilmiy tadqiqotlarga (fundamental, amaliy va innovatsion) davlat buyurtmalarini tasdiqlash va IB real talabini o‘rganish; IIF natijalari transferini monitoring asosida moliyalashtirilishi va tijoratlashtirilishi bo‘yicha yagona davlat reestrini yuritish; innovatsiyalarning iqtisodiy realizatsiyasi

bo‘yicha kafolatchi sifatida namoyon bo‘lish, shuningdek, davlat-investitsiyaviy obligatsiyalari bo‘yicha kafillik berish. Davlat grantlarini ajratib berishda IIF jarayonida yaratilgan va transferlantiriluvchi intellektual mulk huquqi himoyasiga katta ahamiyat berilishi kerak.

Davlat tomonidan innovatsion rivojlanishga soliq investitsiyalari va kreditlarini joriy qilinishi mumkin. Shu bilan birga, aksiz solig‘ining bir qismi iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun yuborilishi mumkin, chunki innovatsiyani iqtisodiy amalga oshirish qo‘shimcha foyda yaratadi. IMS davlatning vaqtincha qo‘llab-quvvatlovchi ishtirokidagi *start-up* kompaniyalarini moliyalashtiradi, bu esa IMS tomonidan vaqtincha ishtirok etish ulushlarini investorlaga maxsus davlat investitsiya obligatsiyalarini chiqarish va joylashtirish orqali qayta moliyalashtirish yo‘li bilan amalga oshirish imkonini beradi. IMS kafolatlagan davlat investitsiya obligatsiyalari investorlarga, shuningdek xorijiy investorlarga ham sotiladi. Ushbu obligatsiyalar o‘rtacha sifatga ega bo‘lib, ular keyinchalik IT aksiyalariga konvertatsiya qilinadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Innovatsiyalarni rag‘batlantirish uchun inetellektual mulkka egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqini tashkilotlarga emas, balki innovator(I)larga berish zarur. Bundan tashqari, innovatorlarning litsenziya shartnomalari bo‘yicha yig‘imlar va foizlar to‘lash ko‘rinishidagi daromadlariga daromad solig‘i solinmasligi kerak va innovatsiyalarni qandaydir kompaniyaning ustav fondiga kiritilganda, ko‘rsatilgan daromad bilan dividendlar olish huquqiga ega bo‘lishi kerak.

Yuqorida aytib o‘tilganlardan kelib chiqib quyidagi xulosa va takliflar o‘rinli.

Butun dunyoda, iqtisodiyotning texnologik sahalarida jadal o‘sish sur’atlariga erishilishida hal qiluvchi rolni texnologiyalar transferiga qo‘yiladi. Nima uchun texnologiyalar transferi bu qadar katta rol o‘ynaydi? Chunki innovatsion sikl bosqichlari zanjirida uzatish texnologiyasi “zaif aloqa” hisoblanadi; bir tomondan, bu juda ko‘p kuch va resurslar talab qiladi, ikkinchi tomondan, katta xavflarni keltirib chiqaradi. Bundan tashqari, ushbu bosqichda ko‘pincha qaror qabul qilish va intellektual mulk xuquqiga egalik qilish xuquqi zanjir doirasida bir biriga o‘tishi mumkin (intellektual mulk egasi, investor va ishlab chiqaruvchi o‘rtasida). Ushbu etapda turli bilim sohalaridan mutaxassislar talab qilinadi: moliyachilar, patentchilar, menedjerlar, marketologlar. IIF uchun qulay sharoitlar, sifatli maxsulot, yaxshi menejment va moliyalashtirishning samarali davlat va xususiy tizimi (IMS) muvoffaqiyatning kaliti hisoblanadi.

Iqtisodiy o’sish yoki innovatsiyaviy o’sish ikki omilga bog’liq: ichki innovatsion salohiyat va tashqi innovatsion salohiyat.

Rivojlangan va ayrim rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shundan dalolat beradiki, uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishda innovatsiya omili hal qiluvchi o’rin tutadi. Maxsus bir sohadagi innovatsiyalar nafaqat ushbu sohaning samaradorligini oshiradi, balki butun iqtisodiyotga ko’paytiruvchi ta’sir ko’rsatadi [4].

Ta’kidlash joizki, ilmiy tadqiqotlar, ta’lim va ishlab chiqarish bilan integratsiyani moliyalashtirish tendentsiyasi ilmiy asoslangan mahsulotni joriy etish muddatini — fundamental tadqiqotlardan to tajriba-konstruktorlik ishlab chiqarishgacha — qisqartiradi.

Bu jarayonda oliy ta’lim muassasalari yangi ilm-fan va ilmga asoslangan biznesga tayangan generatsiya markazlari sifatida asosiy rol o’ynaydi. Demak, ilm-fan, texnika, texnologiyalar va moliyaviy vositalar yordamida innovatsion transferni mintaqaviy ishlab chiqarishga rag’batlantirish haqiqiy sektorni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

Innovatsion transfer bo’yicha jahon tajribasi shuni ko’rsatadiki, ilm-fan sohalarini sifatli moliyalashtirishning roli va hajmi jahon iqtisodiyotida ortib bormoqda. AQSH, yevropa Ittifoqi va YAponiyada YAIM 70–90%gacha innovatsiyalarni iqtisodiyotga joriy etish hisobiga o’sgan. Xalqaro texnologiyalar transferi esa asosiy eksport daromadiga aylangan[5].

Yuqoridagi tavsiya va takliflarning amalga oshirilishi milliy innovatsion rivojlantirish tizimining samarali shakllanishiga ko‘maklashadi, bu esa O‘zbekistonda qulay biznes, investitsion va innovatsion muhitlar shakllanishini ta’minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Madsen Jakob “Can Second-Generation Endogenous GrowthModels Explain The Productivity Trends and Knowledge Production In the Asian MiracleEconomies?”MonashUniversity, 2009. – 31p

2. Becker Hans Paul, Peppmeier Arno. Investition und Finanzierung. Grundlagen der betrieblichen. Finanzwirtschaft. 8. Auflage. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH, ein Teil von Springer Nature 2018. 369 s.

3. Shoha’zamiy Sh.Sh. Mulk, qiymat va narxning nazariy asoslari. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya, 2018. - 492 b.

4. Tuychiyev Abdurakhmon Gofurovich, associate professor, PhD, Tashkent State University of Economics. (2025). COMMERCIALIZATION AND FINANCING OF INNOVATION. enodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.14913071

5. Туйчиев, А. Г. (2019). Международные и регионалные тенденсии и

проблемы финансирования инноваций и их трансферта в малый бизнес. Финансовый менеджмент, (5), 62-71. https://dis.ru/library/707/37989/

ҲУДУД СОЛИҚ ПОТЕНЦИАЛИНИ САМАРАЛИ БАҲОЛАШ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ ОРҚАЛИ БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШНИ МОЛИЯВИЙ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Мамажонов Лазизбек Азамжонович
Андижон давлат техника институти
катта ўқитувчиси
Mamajonovlazizbek1981@gmail.com

Аннотация: Мазкур мақолада ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини шакллантирувчи асосий омиллар таҳлил қилинган. Солиқ тушумлари ҳажмига таъсир этувчи иқтисодий ва ижтимоий омиллар ўртасидаги боғлиқлик аниқланган, уларнинг самарадорлиги баҳоланган ҳамда солиқ салоҳиятини тўлиқ ишга солиш бўйича амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: солиқ салоҳияти, ҳудудий ривожланиш, иқтисодий омиллар, солиқ тушумлари, самарадорлик, регрессия таҳлили.

Рақобатбардош ва барқарор иқтисодий тараққиётни таъминлашда солиқ тизимининг самарали фаолият юритиши ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Давлат молиясини тўғри бошқариш, хусусан, бюджет даромадларини шакллантириш жараёнида солиқлар марказий ўринни эгаллайди. Шу нуқтаи назардан, ҳудудларнинг солиқ салоҳиятини тўғри баҳолаш, унинг тузилмасини чуқур таҳлил қилиш ва мазкур салоҳиятни тўлиқ рўёбга чиқариш масалалари амалиётда муҳим аҳамият касб этмоқда.

Солиқ салоҳияти — бу маълум бир ҳудуднинг мавжуд иқтисодий, ижтимоий ва институционал ресурслари асосида давлат бюджетига тўлаш имконига эга бўлган солиқлар ҳажмини белгилайди. Ушбу тушунча ҳудуднинг солиқ базасини аниқлаш, бюджетни режалаштириш ва макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда асосий мезон сифатида хизмат қилади. Бунда ҳар бир ҳудуднинг ялпи ҳудудий маҳсулот ҳажми, демографик хусусиятлари, тадбиркорлик фаоллиги, инфратузилмавий ривожланиши ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси каби омиллар алоҳида аҳамият касб этади.

Амалда кўпгина ҳолларда ҳудудлардаги солиқ салоҳиятини баҳолашда умумий стандартлар қўлланилади, бу эса реал имкониятларни тўлиқ акс

эттирмайди. Ҳолбуки, ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос иқтисодий структураси ва ресурс потенциали мавжуд бўлиб, уларни инобатга олмаган ҳолда олиб бориладиган солиқ сиёсати кам самарали бўлиши мумкин. Шунингдек, иқтисодий фаолиятнинг нотенг тақсимланганлиги, аҳоли жойлашуви ва инфратузилманинг ривожланиш даражаси солиқ тушумларининг ҳажми ва таркибига турлича таъсир кўрсатади.

Ҳудудларнинг солиқ потенциалини баҳолашда асосий мақсад солиққа тортиш имкониятларини аниқлаш ва иқтисодий ресурсларни тўғри баҳолашдир. Ялпи ҳудудий маҳсулот (ЯҲМ), ишлаб чиқариш ҳажми, хизмат кўрсатиш сектори ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари каби асосий иқтисодий кўрсаткичлар ҳудудларнинг иқтисодий фаолиятини ўлчашнинг муҳим омиллари ҳисобланади.

Солиқ потенциалини баҳолаш бўйича амалга оширилган таҳлилда 14 та ҳудудлар кесимида 2012-2023 йиллар давридаги маҳаллий бюджет солиқ даромад тушумлари, ҳудудий ялпи ички маҳсулот, асосий капиталга киритилган инвестициялар, кичик бизнес субъектлар сони (деҳқон ва фермер хўжаликлардан ташқари), ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти, ялпи саноат маҳсулоти, иқтисодиётда банд аҳоли сони, аҳоли жон бошига умумий даромад суммаси тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланилган. Бу маълумотлар Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги, статистика агентлигиининг расмий сайтидаги маълумотлар базасидан олинган. Регрессион таҳлил OLS усулидан фойдаланган ҳолда панел маълумотларни қуйидаги регрессион модел асосида баҳоланган:

$$y_{it} = \alpha + \beta_1 X_{it} + \beta_2 X_{it} + \beta_3 X_{it} + \beta_4 X_{it} + \varepsilon_{it} \qquad (1)$$

Бу ерда: боғлиқ ўзгарувчи сифатида y_{it}- t даврга i ҳудуд бўйича маҳаллий бюджет солиқ даромад тушумлари; α-озод хад; β-;ўзгарувчиларни ўлчов вектори; мустақил ўзгарувчилар сифатида ҳудудлар кесимида X_{it}-ҳудудий ялпи ички маҳсулот ҳажми, асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажми, кичик бизнес субъектлар сони (деҳқон ва фермер хўжаликлардан ташқари), ялпи қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ҳажми, ялпи саноат маҳсулоти ҳажми, иқтисодиётда банд аҳоли сони, аҳоли жон бошига умумий даромад суммаси олинган;ε_{it} -ҳисобга олинмаган бошқа омиллар ва хатолик.

Боғлиқ ўзгарувчи сифатида lnbudgetrevenue-ҳудудлар кесимидаги маҳаллий бюджет солиқ даромад тушумлари ва таъсир этувчи омиллар сифатида ҳудудлар кесимида lnregional gross domestic product product-ҳудудий ялпи ички маҳсулот,lnInvestments-асосий капиталга киритилган инвестициялар, lnSmall businesses- кичик бизнес субъектлар сони (деҳқон ва фермер хўжаликлардан

ташқари), lnGross agricultural products-ялпи қишлоқ хўжалик маҳсулоти, lnGross industrial production-ялпи саноат маҳсулоти, lnEmployed in the economy - иқтисодиётда банд аҳоли сони ва lnTotal income per capita- аҳоли жон бошига умумий даромад суммаси яхлит ҳолда регрессион таҳлил қилиш мақсадида ўзгарувчилар ўлчов бирлиги турлича бўлганлиги сабабли уларнинг логтрансферт шаклидан фойдаланилган.

Регрессион таҳлилдаги омилларнинг тасвирий статистика

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
lnbudget revenue	168	14.18176	.7476765	12.24647	15.92187
lnregional gross domestic product product	168	9.968101	.8797783	7.984838	12.25585
lnInvestments	168	8.652727	1.064856	6.496926	11.17246
lnSmall businesses	168	9.705613	.6119294	8.64365	11.57186
lnGross agricultural products	168	9.320391	.7654037	7.502297	10.8001
lnGross industrial production	168	14.18176	.7476765	12.24647	15.92187
lnEmployed in the economy	168	9.968101	.8797783	7.984838	12.25585
lnTotal income per capita	168	8.652727	1.064856	6.496926	11.17246

Манба: Иқтисодиёт ва Молия вазирлиги ҳамда статистика агентлигининг маълумотлари асосида тайёрланган

Панел маълумотлари асосида амалга оширилган регрессион таҳлил натижасида ҳудудларнинг солиқ потенциали ўсишига ҳудудий ялпи ички маҳсулот ҳажми, асосий капиталга инвестициялар ҳажми, кичик бизнес субъектлари сони, ялпи саноат маҳсулоти ҳажми, иқтисодиётда банд аҳоли сони ва аҳоли жон бошига умумий даромад суммаси ижобий таъсир кўрсатиши аниқланган. Шуни таъкидлаш керакки, ҳудуднинг солиқ потенциали даражасига ҳудудий ялпи ички маҳсулот ҳажми ва иқтисодиётда банд аҳоли сони ортишиши таъсирининг статистик аҳамияти жуда юқорилиги кўриш мумкин.

Амалга оширилган регриссон таҳлил натижалари бошқа иқтисодчи олимлар томонидан олиб борилган таҳлилларлан олинган натижалари билан солиштирганда хусусан, ҳудудий ялпи ички маҳсулот ҳажми, банд аҳоли сони, аҳоли даромадларини ўсиши солиқ потенциали даражасини оширишда муҳим омиллардан ҳисобланишини кўрсатиб ўтиш мумкин. Албатта, таҳлилда кўриб

чиқилган бошқа омиллар, кичик бизнес,асосий капиталга инвестициялар қишлоқ хўжалиги, саноат тармоқлари каби омилларнинг ҳудуд солиқ потенциалига таъсирини статистик аҳамияти кўп жиҳатдан солиқ солиш тизими билан боғлиқдир. Жумладан, ижтимоий соҳадаги асосий капиталга инвестициялар ҳажмини кўпайиши, ўз навбатида инвестицияни ҳудуд солиқ потенциалига таъсиритатистик аҳамиятини пасайтиришга олиб келади.

Таҳлил натижалари шуни кўрсатмоқдаки, ҳудудий иқтисодий фаолият кўрсаткичлари солиққа тортиш имкониятлари ва солиқ тушумлари ўртасида сезиларли боғлиқлик мавжуд. Масалан, саноати ривожланган ҳудудларда (йирик шаҳарлар, саноат марказлари) солиқ тушумлари қишлоқ хўжалиги устун бўлган ҳудудларга қараганда юқорироқ. Бу ҳолат, жумладан, Ўзбекистон мисолида ҳам яққол кўринади: Тошкент шаҳри ва Навоий вилояти каби ҳудудларда солиқ тушумлари юқори бўлса, чекка ҳудудларда солиқларни йиғиш имкониятлари нисбатан чекланган. Бу турдаги таҳлил ҳудудлар ўртасидаги иқтисодий фарқларни камайтириш учун солиққа тортиш стратегияларини диференциялаш заруриятини кўрсатади.

Бироқ, амалиётда мавжуд бўлган солиқ базасини баҳолаш усуллари баъзи ҳолларда камчиликларга эга бўлиб, ҳудуднинг тўлиқ иқтисодий потенциалини акс эттирмаслиги мумкин. Масалан, норасмий иқтисодиёт улуши юқори бўлган ҳудудларда солиққа тортиш қийинчиликларга дуч келади. Ушбу муаммо, хусусан, солиқ базасини аниқлашда анъанавий усулларнинг ноаниқликларини келтириб чиқаради. Норасмий секторни солиққа тортишда рақамли иқтисодий таҳлиллар ва **big data** технологияларидан фойдаланиш солиқларни тўплаш имкониятларини оширишда катта роль ўйнайди. Cleroux (2020) томонидан тақдим этилган тадқиқотлар бу йўналишда йирик потенциал мавжудлигини кўрсатади.

Солиқ сиёсати ҳудудларнинг иқтисодий шароитларига мос равишда диференциялаш тавсия этилади. Бунда ривожланган ва ривожланаётган ҳудудларнинг иқтисодий потенциалига мос солиқ стратегияларини ишлаб чиқиш зарур. Масалан, саноати ривожланган ҳудудларда солиқ юкини ошириш ўрнига, ресурслари чекланган ҳудудларда маҳаллий иқтисодиётни ривожлантириш учун солиқ имтиёзлари жорий этилиши мумкин. Бу ёнлашув, Rossati va Pugliese (2019) таъкидлаганидек, солиқ йиғиш самарадорлигини оширади ва иқтисодий фарқларни камайтиради.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Вахрин А.В., Лапин А.Н. (2019). Оценка налогового потенциала регионов: методы и подходы. *Финансовый журнал*, 8(2), 45-58.
2. Cléroux, M. (2020). Digitalization in Tax Assessment: Opportunities and Challenges. *Journal of Public Economics*, 98(3), 102-120.
3. Bird, R.M., & Zolt, E.M. (2019). Technology and Taxation in Developing Economies: From Hand to Mouse. *World Tax Journal*, 11(1), 50-78.
4. Gemmell, N., & Morrissey, O. (2020). Improving Tax Administration in Developing Countries. *International Journal of Public Administration*, 43(5), 392-404.
5. Qiu, W., Zhao, X., & Zhang, Y. (2021). Enhancing Taxpayer Compliance Through Trust and Transparency. *International Tax and Public Finance*, 28(2), 257-280.
6. Rossati, C., & Pugliese, L. (2019). Regional Development and Tax Revenues: A Pathway to Sustainable Growth. *Economic Development Quarterly*, 33(4), 389-400.
7. Stiglitz, J.E. (2015). The Role of Taxes in Promoting Equity and Growth. *Journal of Economic Perspectives*, 29(1), 145-162.

ҲУДУДНИНГ СОЛИҚ ПОТЕНЦИАЛИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАРИ: МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТЛАРНИНГ МОЛИЯВИЙ МУСТАҚИЛЛИГИ ВА БАРҚАРОР ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ ОМИЛИ СИФАТИДА

Мамажонов Лазизбек Азамжонович
Андижон давлат техника институти
катта ўқитувчиси
Mamajonovlazibek1981@gmail.com

Аннотация: Мақолада маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллигини таъминлашда ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашнинг аҳамияти ва методлари кўриб чиқилган. Солиқ потенциали тушунчаси ва уни баҳолашдаги замонавий методлар таҳлил қилинган. Ушбу методлар ҳудудий бюджет даромадларини аниқ прогнозлашиш ва солиқ сиёсатини самарали шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга. Мақола, солиқ потенциалини баҳолашда янги таҳлил усулларини қўллашнинг зарурлигини таъкидлайди.

Калит сўзлар: солиқ потенциали, маҳаллий бюджетлар, солиқ тушумлари, солиқ базаси, солиқ ставкаси.

Кириш:

Бугунги глобаллашув ва рақобат кучайиб бораётган шароитда давлатнинг иқтисодий барқарорлигини таъминлашда маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллиги муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу нуқтаи назардан, ҳудудларнинг солиқ потенциалини аниқ ва холис баҳолаш, ушбу ресурсдан самарали фойдаланиш стратегиясини ишлаб чиқиш давлат молия сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Солиқ потенциали – бу ҳудудда мавжуд иқтисодий ресурслардан фойдаланиш орқали бюджетга ундириш мумкин бўлган максимал солиқ тушумларининг миқдоридир. Ушбу тушунча нафақат солиқ тушумларини прогнозлаш, балки ҳудудий солиқ сиёсатини режалаштиришда, тенг молиявий тақсимотни таъминлашда ҳам муҳим роль ўйнайди. Аммо амалдаги баҳолаш усуллари кўпинча умумлаштирилган кўрсаткичларга асосланади ва реал иқтисодий имкониятларни тўлиқ акс эттирмаслиги мумкин.

Шунинг учун, ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашда замонавий статистик ва иқтисодий моделлардан, рақамли технологиялардан ҳамда тармоқлар кесимидаги таҳлиллардан фойдаланиш зарурати тобора ортиб бормоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ҳудуднинг солиқ потенциалини самарали баҳолаш методи орқали бюджетга солиқ тушумларини аниқ прогноз қилиш имконияти пайдо бўлади, бу эса солиқли даромадлар базасининг миқдорини кўрсатадиган муҳим кўрсаткичдир. Шу билан бирга, бу усул турли даражадаги бюджетлар даромадини шакллантириш ва солиқ сиёсатини юритишда асосий ўрин тутади.

Мамлакатнинг солиқ потенциали макроиқтисодий категорияларга мансуб бўлиб, унинг даражаси ва тўлиқ амалга оширилиши ҳудуднинг ижтимоий фаравонлик даражаси ва сифатига боғлиқдир. Шу сабабли, солиқ потенциалини баҳолашнинг умумий ёндашувлари асосида самарали методни ишлаб чиқиш ва солиқ потенциалига таъсир этувчи омиллар таркибини аниқлаш долзарб ва муҳим масала ҳисобланади[1].

Горскийнинг таъкидлашича, солиқ потенциали тушунчаси мамлакатнинг солиқ тизимидаги солиқ ва мажбурий тўловлар тушумларининг юқори даражасини кўрсатади[2].

Pessino ва Fenochiettолар томонидан солиқ потенциалини, мамлакатнинг иқтисодий, ижтимоий, институционал ва демографик жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда, ундирилиш мумкин бўлган солиқ тушумлари ҳажмини ифодаловчи тушунча сифатида белгилаб ўтилган[3].

Евстафьева таъкидлашича, ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш турли ёндашувлар ва таъсир этувчи омилларни ҳисобга олган ҳолда амалга ошириладиган жараён бўлиб, уни ошириш солиқ тушумларининг барқарорлиги ва доимийлигини таъминлашга қаратилган[4].

Шогенов фикрича, ҳудуднинг солиқ потенциалини мавжуд солиқ қонун ҳужжатлари асосида белгиланган муддатларда амалдаги солиқ ва мажбурий тўловларни бюджетга максимал даражада ундириш миқдори ташкил этади[5]. Gaspar ва бошқалар солиқ потенциалини молия йили давомида мамлакат ҳудудларидан ягона солиқ солиш шартлари асосида маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ундирилган аҳоли жон бошига тўғри келадиган солиқлар сифатида таърифлайдилар[6]. Brun ва бошқалар солиқ потенциали категориясини белгиланган хусусиятларга эга бўлган вақтда олиниши мумкин бўлган мамлакат бюджетига асосли солиқ тушумларининг максимал миқдорини шакллантиришни назарда тутади[7].

Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш ва солиқ тушумларини прогнозлаштиришда солиқ потенциалини самарали баҳолаш масалалари устувор аҳамиятга эга. Бу борадаги энг кенг тарқалган таснифлардан бири, ҳудуднинг солиқ потенциалини бевосита ва билвосита баҳолаш методларини ажратишдир. Бевосита методлар ҳудуддаги солиқ тушумларининг шаклланиш кўрсаткичларига, билвосита методлар эса ҳудуднинг иқтисодий фаоллик кўрсаткичларига асосланиб қўлланилади.

Ҳудуднинг иқтисодий фаоллиги кўрсаткичларига асосланган методлар билвоситадир, чунки улар солиқ потенциалини муайян бир кўрсаткичнинг натижаси сифатида аниқлашга қаратилган. Масалан, ялпи ҳудудий маҳсулот асосида солиқ потенциалини баҳолаш методи ахборот хавфсизлигининг ривожланиши билан солиқ компонентининг ҳудуднинг иқтисодий параметрларига таъсирини аниқлашда фойдаланилиши мумкин.

Ҳудуднинг солиқ потенциалини солиқ тушумларини шакллантириш кўрсаткичлари асосида баҳолаш методлари эса бевосита ҳисобланади, чунки улар солиқ потенциалини аниқлашда унинг амалга оширилишини тавсифловчи кўрсаткичларни ўз ичига олади. Бу методлар солиқ органларининг оператив фаолиятида кенг ишлатилади ва солиқ тизимининг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси

Мақолада ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш методлари ва таъсир этувчи омиллар бўйича адабиётлар шарҳи берилган. Тадқиқот ишида илмий

абстракциялаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

Аксарият иқтисодчи олимлар фикрича, Америка Қўшма Штатларининг "Бюджетлараро муносабатлар бўйича эксперт комиссияси" тавсия қилган репрезентатив солиқ тизими методи ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашдаги асосий методлардан бири ҳисобланади. Бу метод солиқ базаларига ўртача солиқ ставкаларини қўллаш орқали, бюджетга тушиши мумкин бўлган солиқ суммасига асосланган солиқ потенциалини аниқлашга ёрдам беради. Ушбу методни самарали татбиқ қилиш учун, барча ҳудудлар бўйича солиқ солиш базаларига оид маълумотлардан фойдаланиб, солиқ тўловчилар ҳақидаги тўлиқ маълумотлар базасини яратиш талаб қилинади.

Бугунги кунда назарий-илмий иқтисодий адабиётларда ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашда турлича ёндашувлар ва кўрсаткичлар асосидаги методлар мавжуд. Мамлакаларни таққослашда, ҳар қандай метод орқали аниқланган солиқ потенциалини талқин қилишда эҳтиёткорлик билан ёндашиш лозим, чунки ҳар бир мамлакатнинг иқтисодий, сиёсий ва институционал хусусиятлари индивидуал бўлиб, уларни умумлаштиришда хатоликлар юзага келиши мумкин. Умуман олганда, иқтисодчи олимлар томонидан ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш методларининг турли таснифлари мавжуд ва улар қуйидаги асосий методлар билан тавсифланган:

1. репрезентатив солиқ тизими;
2. регрессия моделлари;
3. Калман филтри ёрдамида симуляциялар;
4. стохастик чегарани баҳолаш методи.

Репрезентатив солиқ тизими методи ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашдаги классик усуллардан бири ҳисобланади. Бу метод солиқ потенциалини ҳисоблашда солиқ базаларига ўртача солиқ ставкаларини қўллаш асосида амалга оширилади. Репрезентатив солиқ тизими, асосан, ҳудуддаги солиқ солиш манбаларининг мавжудлиги ва улардан олинган тушумлар асосида, солиқнинг максимал даражадаги ундирилишини аниқлашга ёрдам беради.

Ушбу методда белгиланган солиқ ставкаларига асосланган ҳолда солиқ базасидан қанча солиқ тушиши мумкинлигини ҳисоблайди. Бу, ўз навбатида, солиқ тизимининг самарадорлигини баҳолаш ва солиқ стратегияларини шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Репрезентатив солиқ тизими методининг муҳим жиҳати шундаки, у маҳаллий бюджетлар учун солиқ солиш манбаларини аниқлаш ва солиқ сиёсатини ўрнатишда асосий кўрсаткич бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, бу методни амалга оширишда барча ҳудудлар бўйича солиқ солиш базаларига оид тўлиқ маълумотлар тизими ва уларнинг таҳлили керак.

Бу методнинг асосий афзаллиги у солиқ потенциалини аниқлашда фақат солиқ ставкаларини эмас, балки уларнинг амалга оширилиш даражасини ҳам ҳисобга олади, шунинг учун солиқ тушумларининг прогнозини аниқлашда самарали бўлади.

Солиқ потенциалини баҳолашда регрессия моделлари методи — бу статистик ва иқтисодий таҳлил усули бўлиб, у бир ёки бир нечта мустақил ўзгарувчиларнинг (масалан, иқтисодий, ижтимоий ёки сиёсий омиллар) солиқ тушумларига (зависим ўзгарувчи) қандай таъсир қилишига назар ташлашга ёрдам беради. Регрессия модели орқали солиқ потенциалини баҳолашда, турли иқтисодий омиллар ва солиқ тизими ўртасидаги алоқалар аниқланади. Бу методни қўллаш солиқ тизими ва фискал стратегияларни ишлаб чиқишда муҳим қарорларни қабул қилишда ёрдам беради.

Регрессия моделлари ўзгарувчилар ўртасидаги алоқа ва муносабатларни таҳлил қилишга асосланган. Бу модел орқали бир ёки бир нечта мустақил ўзгарувчи (фактор) ва уларнинг натижаси (солиқ тушумлари ёки солиқ потенциали) ўртасидаги муносабат аниқланади. Қандайдир бир ўзгарувчининг (масалан, ишлаб чиқариш ҳажми ёки аҳоли даромадлари) солиқ тушумларига қандай таъсир кўрсатаётганини тушуниш учун регрессия модели ишлатилади.

Солиқ потенциалини баҳолашда, кўпинча иқтисодий кўрсаткичлар, солиқ даромадлари ва бошқа омиллар бўйича маълумотлар олинган маълумотлардан фойдаланилади. Бу маълумотлар таҳлилга асосланганда, уларда турли хатоликлар ва шубҳали ҳолатлар бўлиши мумкин. Калман фильтри, ҳар бир қадамда янгиланган маълумотларни таҳлил қилиш ва хатоликларни минималлаштиришга ёрдам беради.

Ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашда статистик моделлаштириш методларига frontier-методи ёки стохастик чегарани баҳолашни кўрсатиш мумкин. Ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашни мавжуд методларига солиштирилиб кўрилганда, ушбу методда солиқ потенциалини солиқ тушуларининг ўртача қиймати (математик кутиши) сифатида қабул қилиниши, ўз навбатида, солиқ потенциалини солиқ йиғимларининг максимал қиймати сифатида баҳолаш имконини юзага келтиради.

Хулоса ва таклифлар

Қайд қилиб ўтилган ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш методларида яширин иқтисодиётдаги даромадларни аниқлашдаги кўрсаткичларни қўлланиши ҳисобга олинмаган, яъни ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш методларида амалдаги солиқ қонунчилиги асосида аниқланган максимал солиқ даромадлари аниқланади. Тадқиқотчилар ҳар доим ҳам солиқ потенциалини баҳолашнинг фақат битта гуруҳидан фойдаланишга амал қилмайди, шу сабабдан турли иқтисодчи олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларни ўрганиб чиқилган ҳолда ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашнинг самарали методини ишлаб чиқишда аналитик ва статистик моделларни бир вақтда қуриш лозим деган хулосага келишимизга имкон беради.

Бир қатор иқтисодчи олимларнинг илмий тадқиқотларида солиқ потенциалининг ҳозирги даражаси ва унинг таркиби, шунингдек, солиқ тўловчиларнинг рўйхатга олинган жойлари ва ҳақиқий фаолияти ўртасидаги тафовут ўртасидаги боғлиқлик аниқланади. Бу хусусиятлар бир қатор иқтисодчи олимларнинг ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш методиларида ўз ифодасини топган.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолаш бўйича мавжуд методлардан алоҳида бир методни ажратган ҳолда кўрсатиб ўтиш мумкин эмас. Ҳудуднинг солиқ потенциалининг шаклланиши ва ривожланиши ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, демографик ва экологик омиллар мажмуасининг таъсирлари билан бевосита ва билвосита боғлиқдир. Тизимли ёндашувнинг асосини таҳлил ва синтез ташкил этиб, буларни қўллашнинг мақсадга мувофиқлиги солиқ потенциали тизимли категория эканлиги билан изоҳланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Белогорская А.Н. Налоговый потенциал региона и методы его оценки. https://www.elibrary.ru.
2. Горский Н.В. Налоговый потенциал в механизме межбюджетных отношений. Финансы. 1999. №6. С.27-30.
3. Pessino, C., & Fenochietto R. 2010. "Determining countries’ tax effort," Hacienda Pública Española / Review of Public Economics, IEF, vol. 195(4), pages 65-87.
4. Евстафьева А.Х. Оценка налогового потенциала Республики Татарстан. http://www.vestnykeps.ru/0410/3.pdf.
5. Шогенов А. А. Методические аспекты расчета налогового потенциала региона. https://www.elibrary.ru.

6. Gaspar V., Jaramillo L., & Wingender M. P. 2016. Tax Capacity and Growth: Is there a Tipping Point? International Monetary Fund.
7. Brun J.F., Diakite M. 2016. “Tax Potential and Tax Effort: An Empirical Estimation for Non-resource Tax Revenue and VAT’s Revenue”, Études et Documents,n 10, CERDI. https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-01332053/document.
8. Langford B. and Ohlenburg T. 2016. “Tax revenue potential and eort - an empirical investigation”, Working Paper International Growth Centre, Version.
9. Шабашев, В.А., Маликайдаров, Т.Т. 2015. Понятие налогового потенциала региона и проблемы его развития. https://www.elibrary.ru/download/elibrary.
10. Власова Е.В. Налоговый потенциал как объективная экономическая категория // Век тор науки ТГУ. Сер. «Экономика и управление». 2012. № 1(8). С. 12-16.
11. Игонина Л.Л., Кусраева Д.Э. Налоговый потенциал региона: эффективность реализации и факторы роста: монография. Краснодар: «Атри». 2010.-С.164.
12. Рощупкина В.В. Логическая структура налогового потенциала региона //Региональная экономика: теория и практика. №2 (137). 2010.-С.43-48.
13. Миронов А.А. Налоговый потенциал, его роль и место в системе налоговых отношений // Экономические науки. 2011. № 1(74). С. 316-320.
14. Синельников-Мурылев С., Кадочников П., Идрисов Г. 2011. Налог на прибыль предприятий: анализ реформы 2001 г. и моделирование налогового потенциала регионов. https://elibrary.ru.
15. Islyamutdinov, S. I. 2007. Taxable capacity of a territory: Methodological aspects of formation and use:Dissertation.Nalogovyi potentsial territorii: Metodologicheskie aspect formirovaniya iispol’zovaniya: dis… kand. ekonom. Nauk. Samara.
16. Горшкова Н.В., Шаманин В.И 2016. Методические подходы к оценке налогового потенциала региона на примере волгоградской и ростовской областей https://elibrary.ru/download/elibrary_26471238_79705178.pdf.
17. Попова Г. 2014. Классификация формализованнқх методов оценка налогового потенциала. Экономический анализ: теория и практика. https://www.elibrary.ru.
18. Sobarzo H. Tax effort and tax potential of state governments in Mexico: A representative tax system // IMF Working Paper, 2004.

ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИНИ УНДИРИШ МЕХАНИЗМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Турабоев Камбарали Кодирович
ТДИУ Андижон факультети

ассисент ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада қўшилган қиймат солиғининг иқтисодий моҳияти, давлат бюджети даромадлари таркибидаги улуши, ундириш механизми таҳлил қилиниб, рақамли иқтисодиёт шароитида ундириш механизмини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Калит сўзлар: қўшилган қиймат солиғи, солиқ базаси, солиқ ставкаси, солиқ механизми, блокчейн технологиялари, давлат бюджети.

Солиқлар пайдо бўлганидан бошлаб, уларни жорий қилиш ва ривожлантириш билан мунтазам шуғулланиб келинган. Солиқлар ёрдамида иқтисодиёт тартибланади ҳамда давлат иқтисодий ва ижтимоий дастурларини дастурларини амалга оширилишига зами яратилади. Бунинг учун солиқлар самарали ишлаб ўз функцияларини тўла бажариши керак.

Қўшилган қиймат бу товар ва хизматлар бозор нархининг бир қисмидир, аниқроғи, товар ва хизматларнинг бозор нархидан, ушбу товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ёхуд ташкил этиш учун фойдаланилган моддий ресурслар ва номоддий активлар нархи айириб ташлангандан кейин қолган қисмидир. Шундай қилиб, қўйилган қиймат деганда ашёвий ресурслар харид баҳосига хўжалик юритувчи субъектлар томонидан қўшилган, товар ва хизматларнинг бозорда сотилиш нархига кирган устама тушунилади. Қийматнинг қўшилиши корхонада юз бергани учун унга нисбатан ҳисобланган ҚҚСни бюджетга ўтказиб бериш мажбурияти корхона зиммасига тушади, аммо ҳақиқатда солиқ истеъмолчига ўтказилиб, у томонидан тўланади. Демак, қўшилган қиймат солиғи иқтисодий моҳияти жиҳатидан қўшилган қийматдан ҳисобланадиган, лекин истеъмолчидан ундириладиган ва баҳога таъсир этиш орқал аҳолининг турмуш даражасини шакллантирувчи билвосита солиқдир. Лекин қўшилган қиймат солиғини ундириш амалиёти ҳар доим ҳам унинг моҳиятига тўғри келавермайди.

ҚҚС давлат бюджети учун муҳим аҳамият касб этадиган солиқ тури ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикасида солиқ тушумларининг катта салмоғи мана шу солиқ турига тўғри келади.

1-жадвал

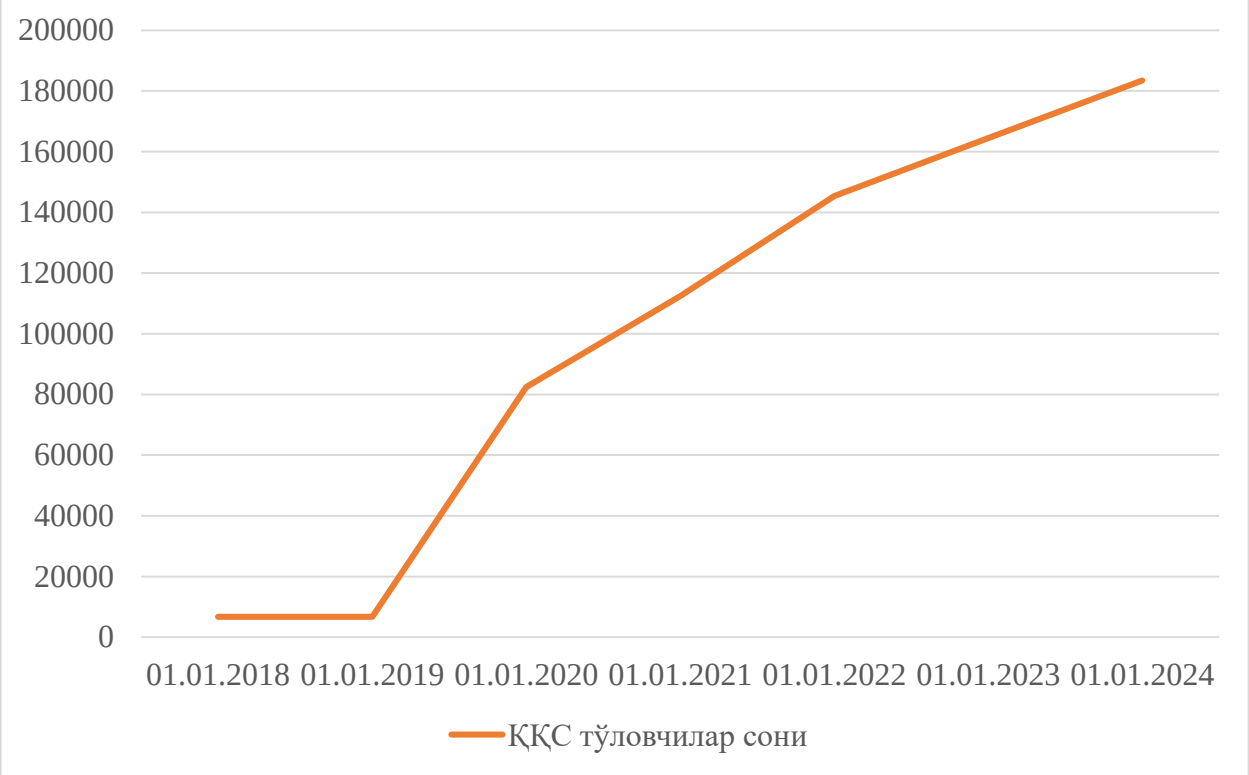
Давлат бюджет солиқ даромадлари тушуми таҳлили, млрд. сўм

	Кўрсаткичлар	**2018й.**	**2019 й.**	**2020 й.**	**2021 й.**	**2022 й.**	**2023 й.**
I	Жами тушумлар	77571,1	112165,4	132938,0	164799,4	201863,7	231721,3
	шу жумладан:						
1	Бевосита солиқлар	15656,2	31676,8	45206,9	58930,4	64447,1	73103,6
	фойда солиғи	3502,2	16360,6	28712,2	38363,3	37649,9	40778,9

2	Билвосита солиқлар	41280,4	46427,2	46428,4	56290,4	71390,2	83325,8
	ҚҚС	27876,5	33809,8	31177,4	38439,0	52189,4	57885,3
3	Ресурс ва мол-мулк солиқлари	12663,4	19680,7	21257,0	23036,4	23912,8	28079,5
	мол-мулк солиғи	2606,1	2360,2	1974,3	2457,3	4015,4	5097,7
	ер солиғи	1504,2	2313,2	2386,7	4082,8	5305,9	6890,1
II	Жами солиқ тушумлардаги улуши (%да)						
1	Бевосита солиқлар	20,2	28,2	34,0	35,8	31,9	31,5
	фойда солиғи	4,5	14,6	21,6	23,3	18,7	17,6
2	Билвосита солиқлар	53,2	41,4	34,9	34,2	35,4	36,0
	ҚҚС	35,9	30,1	23,5	23,3	25,9	25,0
3	Ресурс ва мол-мулк солиқлари	16,3	17,5	16,0	14,0	11,8	12,1
	мол-мулк солиғи	3,4	2,1	1,5	1,5	2,0	2,2
	ер солиғи	1,9	2,1	1,8	2,5	2,6	3,0

Манба: Иқтисодиёт ва Молия вазирлигининг маълумотлари асосида тайёрланган.

Қўшилган қиймат солиғи тўловчилар сони кескин ўсиш тенденциясига эга бўлиб, 2018 йилга нисбатан ҚҚС тўловчилар сони бараварга 27,1 бараварга ўсганлигини кузатиш мумкин (1-расм). Бироқ, ҚҚС тўловчилар сони ўсишига қарамасдан солиқ ставкасининг 20 фоиздан 12 фоизгача пасайтирилиши солиқ тушуми улушини камайишига олиб келган. Шуни таъкидлаш жоизки, ҚҚС бўйича 2023 йилда 6701 та тадбиркорлик субъектларига 21646,0 млрд. сўм миқдордаги маблағ ҚҚС манфий суммасининг қоплаб берилиши учун қайтарилган (ҚҚС тушумининг 27,2%ни ташкил қилган). Таққослаш учун, 2022 йилда солиқ тўловчиларга 1911,7 млрд. сўм қайтариб берилган бўлса, 2021 йилда қайтарилган солиқ суммаси 14417,0 млрд. сўмни ташкил этган.

1-расм., ҚҚС тўловчилар сони динамикаси, (Солиқ қўмитаси,2023)

Ҳозирда мамлакатимизда ҚҚС манфий тафовутини қоплаш (ортиқча тўловни қайтариш) қўйидагича тартибда амалга оширилади. Тадбиркор ҚҚСдаги салбий фарқ суммаси ўрнини қоплаш (қайтариш) тўғрисида ҳисобга олинган жойдаги солиқ органига шахсий кабинети орқали белгиланган шаклдаги ариза билан мурожаат қилади. Солиқ органлари аризани кўриб чиқиш учун умумий тартибда камерал солиқ текширувларини ўтказади. Шундан сўнг салбий фарқ суммаси ўрнини қоплаш ҳақидаги хулоса тайёрланиб, ғазначиликка юборилади. Ғазначилик ҚҚСнинг ортиқча тўлов суммасини тадбиркорнинг банк ҳисоб рақамига ўтказиб беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5116 сонли фармони (18.07.2017 й.) соҳа ривожида янги даврни бошлаб берди. Фармонга биноан солиқ маъмурчилиги тизимида энг илғор ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш устувор вазифа этиб белгиланган. Хусусан, мамлакатимизда ҚҚС механизмини рақамлаштириш борасида ишлар олиб борилиб, бугунги кунда ушбу солиқнинг ягона автоматлаштирилган тизими (ҚҚС тўловчилари реестри) ишлаб чиқилган. Ҳозирда ҚҚС манфий тафовут

суммаларини қоплаш “my.soliq.uz” портали орқали амалга оширилмоқда. ҚҚС тўловчилари электрон ҳужжат айланиш тизимидан фойдаланишга ўтган.

Солиқ кодексининг 15-моддасига кўра солиқ муносабатларида солиқ тўловчилар контрагентларни танлаш чоғида уларнинг солиқ органларида солиқ тўловчилар сифатида ҳисобга қўйилганлигини, контрагентнинг ишбилармонлик обрўсини, ишлаб чиқариш базаси ва ходимлари мавжудлигини, молиявий ҳолатини, битим бўйича мажбуриятларни бажариш қобилиятини текшириб, лозим даражада эҳтиёткорлик қилиши шартлиги, солиқ тўловчи томонидан унинг олдидаги ўз мажбуриятларини бажармаган шахслар билан тузилган битимлар бўйича қилинган харажатлар (кўрилган зарарлар), агар ушбу солиқ тўловчи битим тузаётганда лозим даражада эҳтиёткорлик қилмаган бўлса, солиқ солиш мақсадида тан олинмаслиги белгилаб қўйилган.

Лекин шубҳали операциялар амалга оширилиб бўлгандан кейин аниқланаётганлиги, қўшилган қиймат солиғини бюджетга тўлиқ ундирилишини имкониятини бермаяпти.

Яъни, ҚҚСни ундириш тизимининг ҳозирги ҳолатига кўра солиқ ҳисоб-китоблари белгиланган муддат ичида ҳисоблаб чиқилганлиги сабабли ҳисоб-китоблар ҳақиқий операциялардан (масалан, ҳисоб-китоб саналаридан) фарқ қилиши мумкин. Бундан ташқари, мавжуд тизим солиқ органлари учун ҚҚС тўловлари устидан мониторингни қийинлаштирмоқда. Натижада ҚҚС билан боғлиқ фирибгарликнинг ҳар хил турлари юзага келмоқда.

Хорижий мамлакатлар амалиётида блокчейн технологиялари давлат бошқарувини рақамлаштиришда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда. Хусусан, хорижий тажрибаларга эътибор қаратадиган бўлсак, бугунги кунда кўплаб давлатлар солиқ тизимида блокчейн технологияларидан фойдаланиш бўйича тажриба-синов амалиёти ўтказиб келинмоқда.

Солиқ тизимида блокчейн технологиясини қўллаш бўйича Европа давлатлари орасида Финландия ва Эстония етакчилардандир. Жумладан, Эстония ҳукумати бир неча йиллардан бери солиқ тизимида блокчейн технологиясини қўллаш бўйича тажрибалар ўтказиб келмоқда.

Бу технология солиқ тўловчиларга ўз шахсий кабинетларига кириш, солиққа оид тафсилотларни билиш, уларни ўзгартириш, интернет орқали онлайн тарзда солиқларни тўлаш, ортиқча тўланган ҚҚС суммаларини қисқа вақт ичида қайтариб олиш имкониятини беради. Солиқ органларига эса солиқларнинг ўз вақтида тўланишини онлайн назорат қилиш, солиқ тизими шаффофлигини

таъминлаш ва солиқ операцияларини реал вақт режимида кузатиш имкониятини беради.

Солиқ тизимига, жумладан, ҚҚС маъмурчилигига блокчейн технологиясини жорий этиш қўйидаги афзалликларга эга:

- ҚҚС механизмининг бехато ишлашини таъминлаш. “Ақлли шартнома”ларга (smart contract) асосланган битимлар шаффоф бўлиб, ҚҚС тизимида фирибгарлик ва хатоликлар хавфини камайтиради.

- Солиқ маъмурчилиги самарадорлигини ошириш. ҚҚС манфий тафовути суммаларини қайтариш жараёнини максимал даражада соддалаштириш, солиқ органлари юкини камайтириш, вақт ва ҳисоб-китоб сарфини тежаш имконини беради.

- Энг кичик солиқ операцияларини ҳам кузатиб бориш (товарнинг ишлаб чиқарувчидан то истеъмолчига етиб боргунча бўлган босқичларида ҚҚС мониторинги).

- Реал вақт режимида ҳеч қандай ўзгартиришларсиз ёзувларни сақлаш.

Солиқ маъмурчилиги тизимига блокчейн технологиясини жорий этиш ҳукуматнинг солиққа оид қонунларига ҳам туб ўзгаришларни киритишни талаб қилади. Шунингдек, интеллектуал мулк тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ўзгартириш ҳам лозим. Бироқ, блокчейн технологиясининг электрон ҳукумат фаолияти самарадорлигини ошириш, рақамли иқтисодиётни ривожлантириш ва энг муҳими ҳуфёна иқтисодиётни қисқартиришдаги аҳамиятидан келиб чиқадиган бўлсак, қонун ҳужжатларини ўзгартириш билан боғлиқ мураккабликлар ўзини оқлашини таъкидлашимиз мумкин.

Ўзбекистонда рақамли иқтисодиётни кучайтириш мақсадида блокчейн технологиясини дастлаб солиқ маъмурчилигининг бир қисмига, хусусан ҚҚС механизмига тажриба сифатида қўллаб кўриш қўшилган қиймат солиғи ундиришда муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Солиқ маъмуриятчилигини тубдан такомиллаштириш, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг йиғилувчанлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида: Ўзбекистон Республикасининг Президентининг 2017 йил 18 июл ПФ-5116-сонли Фармони. WWW.Lex.uz

2. Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 10 июл ПҚ-4389-сонли Қарори. https://lex.uz/

3. 2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги Ф-60-сон Фармони. https://lex.uz/
4. Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июн ПФ-5468-сон фармони. https://lex.uz/
5. Романова И.Б. Налоговое Администрирование. – Уляновск, 2018.
6. Ногина О.А. Нологовый контроль: вопросы теориии. – СПб: Питер, 2002.
7. Абрамчик Л.Я. Налоговое администрирование в системе финансового контроля. // Финансовое право, 2005. – №6 – С.12.
8. Перонко И.А Налоговое администрирование //Налоговый вестник, 2000. – №10. – С.33
9. Ибрагимов Б. (2022) Солиқ маъмуриятчилиги ва унинг назарий-ҳуқуқий масалалари //Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar (Economics and Innovative Technologies) ilmiy elektron jurnali, 2022. – Б. 331.
10. Бабаев Ф. Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш масалалари хусусида https://maqola.reandpub.uz/category/konferensiya/
11. Абдуллаев Ж. Солиқ тизими муаммолар ва истиқболлар. https://www.norma.uz/ raznoe/soliq_tizimi_muammolar_va_istiqbollar

СОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ

Эшонов Муҳаммад Айюб Хошимжон угли
к.э.н., доц.
Андижанский государственный технический институт

Как известно, в ряде документов Республики Узбекистан признаются права и основные свободы лиц с инвалидностью. В частности, это право на жизнь, гражданство, правовую защиту, получение образования, охрану здоровья, труд наравне с другими, участие в политической, социальной и культурной жизни, проведение досуга, отдых, занятия спортом, обеспечение достойных условий жизни для себя и своей семьи, а также право на социальную помощь.

Гарантии реализации этих прав были закреплены на конституционном уровне через всенародное голосование, в ходе которого 30 апреля 2023 года населения Узбекистана поддержали обновлённую Конституцию, утвердив тем самым концепцию «Узбекистан - социальное государство».

В соответствии с этой концепцией, государство несёт ответственность за социальное благополучие своих граждан, за сферы образования и здравоохранения, а также за предоставление социальных услуг детям, молодежи и пожилым людям.

Такой социальный подход нашёл отражение и в налоговой политике. В частности, в Налоговом кодексе Узбекистана предусмотрен ряд льгот для социальной защиты лиц с инвалидностью.

Так, в статье 436 Налогового кодекса установлено, что лица с инвалидностью I и II группы полностью освобождаются от уплаты земельного налога. А статья 421 предусматривает освобождение от налога на имущество в пределах 60 квадратных метров имущества, находящегося в их собственности.

Согласно статье 380, до 1 марта 2022 года доходы лиц, имеющих инвалидность с детства, а также лиц с инвалидностью I и II группы, в размере до 1,41-кратного минимального размера оплаты труда освобождались от подоходного налога с физических лиц [1].

В редакции Закона Республики Узбекистан № ЗРУ-767 от 5 мая 2022 года размер освобождения был увеличен до 3-кратного минимального размера оплаты труда [2]. То есть, для них увеличился необлагаемый налогом доход. Однако, доходы, превышающие эту сумму, по-прежнему подлежат налогообложению.

Для индивидуальных предпринимателей, согласно статье 383 Налогового кодекса, если лицо относится к I или II группе инвалидности, то независимо от вида деятельности и места её осуществления, он уплачивает 50% от установленной фиксированной суммы налога, но не более 50% базовой расчётной величины.

Как видно, в отношении доходов инвалидов предусмотрены налоговые льготы. Но здесь возникает закономерный вопрос. Как уже упоминалось, Узбекистан выбрал модель социального развития, закрепив её в Конституции. В таком случае, оправдано ли стремление государства взимать налоги с доходов лиц с инвалидностью?

И ещё одно рассуждение. Насколько соответствует требованиям социального государства пополнение бюджета за счёт налогов с инвалидов в стране, богатой природными ископаемыми?

Если говорить хотя бы только о добыче золота, то в 2022–2023 годах Узбекистан вошёл в число восьми ведущих стран мира по этому показателю [3], а в 2024 году добыл 110 тонн золота, войдя уже в первую семёрку. Согласно Стратегии действий, к 2030 году планируется довести этот показатель до 150

тонн [4]. Это означает, что к 2030 году Узбекистан войдёт в пятёрку ведущих стран по добыче золота наряду с Китаем, Россией, Австралией, Канадой и США.

Даже не учитывая остальные полезные ископаемые, только на примере золота можно прийти к справедливому выводу: в стране, ежегодно наращивающей объёмы золотодобычи, логично задаться вопросом - действительно ли государственный бюджет должен зависеть от налога на доходы лиц с инвалидностью? Делать вывод в этом вопросе теперь - за вами.

Для того чтобы ваше заключение было более точным и обоснованным, предлагаем также обратить внимание на следующий подход.

Суть нашего высказывания заключается в следующем: если бы законодатели, принимая решение о налогообложении доходов инвалидов, задали бы себе следующие вопросы, многое стало бы ясно.

Вопросы следующие:

- Сколько инвалидов проживает в нашей стране?
- Сколько из них трудоспособны?
- Каков размер доходов трудоспособных инвалидов и сколько налогов с этих доходов поступает в бюджет?
- Какой процент налоговых доходов государственного бюджета составляет сумма, уплачиваемая инвалидами?

В дополнение к поставленным вопросам приведем следующие статистические данные.

По итогам первого квартала 2025 года количество лиц с инвалидностью в Узбекистане составило 1 031 609 человек, что составляет 2,7% от общего числа населения страны. Из них 173 285 - дети до 18 лет, 94 722 - инвалиды I группы, 695 372 - II группы и 67 006 - III группы [5].

Если исходить из этих статистических данных, то лица с инвалидностью I и II группы составляют около 2% населения Узбекистана. Если обратить внимание на то, какая часть из них трудоспособна и сколько из них действительно платят налоги, то можно сказать, что сумма налогов от их доходов не имеет большого фискального значения для такой страны с большим потенциалом, как Узбекистан.

Кроме того, как уже было отмечено выше, следует также обратить внимание на льготы, предусмотренные в статье 383 Налогового кодекса в отношении индивидуальной предпринимательской деятельности. Так, согласно Закону Республики Узбекистан № ЗРУ -891 от 28 декабря 2023 года, студенты, предоставляющие платные услуги на территории высших учебных заведений, а

также самозанятые лица с оборотом свыше 100 млн сумов, с 1 апреля 2024 года были включены в категорию плательщиков налога с оборота [6].

Разумеется, если оборот не превышает 100 млн сумов, то они освобождаются от уплаты налога. Это и есть предоставленная льгота. Однако при превышении этого порога, доходы облагаются налогом в размере 4%, как и у физических лиц без инвалидности.

Поэтому, на наш взгляд, учитывая, что сумма налогов с доходов инвалидов не представляет собой значимую фискальную величину в структуре доходов государственного бюджета, возникает резонный вопрос: нужно ли усложнять содержание Налогового кодекса, вводя различные режимы налогообложения для инвалидов?

Кроме того, необходимо учитывать, что Узбекистан на уровне Конституции выбрал модель социального государства, и налогообложение доходов инвалидов должно соответствовать этому выбору. Исходя из вышеуказанных доводов, в качестве вывода мы хотим сказать следующее: независимо от того, какой доход получают инвалиды (а мы прекрасно понимаем, что из-за физических ограничений они не могут получать высокие доходы), считаем целесообразным полностью освободить их от налоговых обязательств.

Это будет эффективным и социально справедливым решением всех вышеуказанных вопросов. Освобождение от налогов повысит платежеспособность инвалидов, улучшит их благосостояние, внесет достойный вклад в улучшение их уровня жизни. И станет отражением налоговой политики страны, выбравшей путь социального государства.

Использованная литература

1. Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси./https://lex.uz/docs/4674902# 4686966
2. Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 5 майдаги “Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига қўшимча ва ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-767-сонли Қонуни./https://nrm.uz/contentf?doc=691388
3. https://review.uz/oz/post/ozbekiston-oltin-qazib-olish-boyicha-dunyoning-eng-yaxshi-top-10-mamlakati-boldi?ysclid=mamere7kbr419190754
4. https://www.spot.uz/oz/2023/04/27/gold-mining
5. Ўзбекистондаги ногиронлиги бор шахслар сони очиқланди. /https:// qalampir.uz/news/uzbekistondagi-nogironligi-bor-shakhslar-soni-ochiklandi-117480?ysclid= mancsb5ltp914695661
6. Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 28 декабрдаги “Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2024 йилга мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги

муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги ЎРҚ-891-сонли Қонуни./ https://lex.uz/ru/docs/6718864

СОЛИҚҚА ТОРТИШ МАСАЛАЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ АЙРИМ БИР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Эшонов Муҳаммад Айюб Хошимжон ўғли,
и.ф.н., доц.
Андижон давлат техника институти

2020 йилдан бошлаб Ўзбекистонда Солиқ кодексининг учинчи таҳрири кучга кирди. У амалда бўлган аввалги таҳрирлардаги Солиқ кодексидан кўра бир қатор жиддий ўзгаришларни қамраб олганлиги билан хусусиятланади.

Масалан, Солиқ кодексида белгиланган мулк ва ер солиғи ставкаларига нисбатан халқ депутатлари Кенгашлари томонидан оширувчи ёки камайтирувчи коэффициентларни қўллаш амалиёти мавжуд бўлиб, бу тажриба 2025 йилда ҳам кенгайтирилди. Ва у, СКнинг 383-моддасига асосан қатъий белгиланган миқдорлардаги солиқ ставкаларига ҳам тадбиқ этилди.

Бундай амалиётни жорий қилишдан кўзланган мақсад, маҳаллий ҳокимиятларни солиқ муносабатларидаги ўрнини ошириш ва маҳаллий бюджетлар даромадини кўпайтиришда тадбиркорликни ҳамда ҳудудий инфратузилмаларни ривожлантиришдаги фаолиятини жонлантиришдан иборат бўлиб ҳисобланади. Мазкур жараёнда маҳаллий халқ депутатлари Кенгашлари томонидан асосан оширувчи коэффициентларни қўлланилиши маҳаллий ҳокимиятлар фаолиятини ижобий баҳолашга асос бўлади. Нима учун?

Сабаби, оширувчи коэффициентларни амалиётда қўллаш ўз-ўзидан амалга оширилмайди. Бунинг учун, қайси ҳолатларда оширувчи коэффициентларни қўллаш керак, у нимага асосланиши керак деган саволларга жавоб бўлишини талаб этади.

Жавоб шундаки, маҳаллий ҳокимиятлар мулклар ва улар банд қилган ерларни юқори самара келтирувчи ҳудудларга айлантириши лозим. Унинг учун, инвестициялар киритиш орқали катта йўлларни очиш, гузарлар ташкил қилиш, ландшафт дизайнига катта эътибор қаратиш, ишлаб чиқаришларни жорий қилиш, коммуникация тизимларини ривожлантириш, узлуксиз электр энергия ва газ таъминотини ташкил қилиш, кечки дам олиш ва таомланишга, ҳамда аҳолини

жалб этувчи кўнгил очар дастурларни амалга оширишга шарт-шароитларни яратиб бермоғи керак. Ушбу жараёнда, “яшил” иқтисодиёт бугунги кун талаби эканлигидан келиб чиққан ҳолда унга устуворлик бериш муҳим масала бўлиб ҳисобланмоғи керак.

Демак, маҳаллий ҳокимиятларнинг бу хусусиятларидан келиб чиқиб айтиш керакки, оширувчи коэффициентларни солиқ амалиётига киритиш орқали, давлат ҳудудий ривожланишнинг солиқ механизмини жорий этган дейиш мумкин.

Маҳаллий ҳокимиятлар, оширувчи коэффициентлардан фойдаланиш учун ўз ҳудудларини ривожлантиришга, тараққий эттиришга ва аҳоли ҳаёт фаровонлигини оширишга интилади. Натижада, маҳаллий ҳокимиятлар давлат белгилаб берган ставкалардан кўра икки ёки уч баробар кўпроқ солиқ тушумини таъминлаши орқали ўз даромадларини оширишга муваффақ бўлади. Давлат дотациясидан чиқади. Ортиқча тушган пул маблағларини ҳудудий инфратузилмани ривожлантириш учун йўналтиришга молиявий замин яратади.

Ва яна, бу жараёнлар аҳоли учун қўшимча иш ўринларини ташкил этишга ва уларнинг даромадлилик даражасини ошишига олиб келади.

Шунингдек, ўзгаришлардан яна бири тўғрисида гапирадиган бўлсак, аввалги ягона солиқ ўрнига айланмадан олинадиган солиқ жорий этилган бўлиб, бунда солиқ тўловчилар сафи кенгайтирилди ва солиқ айланма миқдоридан келиб чиққан ҳолда ундириладиган бўлди. Унинг тўловчилари бўлиб, 1 млрд сўмгача айланмага эга бўлган юридик шахслар ва солиқ даврида ўз айланмаларини 100 млн сўмдан оширишга эришган ЯТТлар ҳисобланади.

Ундан ташқари, Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 28 декабрдаги ЎРҚ-891-сонли Қонуни билан олий таълим ҳудудида пуллик хизматларни кўрсатувчи талабалар ва ўзини ўзи банд қилган шахсларнинг айланмалари ҳам 100 млн.сўмдан ортган тақдирда 2024 йил 1 апрелдан бошлаб айланмадан олинадиган солиқ тўловчилар қаторига киритилди.

Демак, эътибор берганимиздек, ушбу тадбиркорлар учун айланма миқдори солиқ меъзони бўлиб ҳисобланади.

Айланманинг юқори чегаравий миқдори Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги ПФ-5468-сонли Фармонига мувофиқ белгиланган.

Ушбу Фармоннинг чиққанлигига 7 йил бўлди. Шу йил мобайнида, товар (иш, хизмат)ларга бўлган нархлар ва инфляция миқдори бир неча бор ўсди. Демак, уларнинг айланмалари миқдорида харажатлар ҳам ўсди. Яъни,

харажатларнинг ўзи ҳисобига ҳам бу солиқ тўловчиларда айланма миқдори 1 миллиард сўмга етиб қолиши шак-шубҳасиз. Бу ўз навбатида, юқори чегаравий миқдоригача айланмага эга бўлганларга солиқ оғирлигини ошганлигини билдиради. Мазкур ҳолат кўпроқ кичик бизнес субъектларида кузатилади. Шунинг учун, бугунги кунда кичик бизнес субъектларини солиқлар орқали қўллаб-қувватлаш давлат солиқ сиёсатидан четда қолаётгандай туюлмоқда.

Ўзбекистонда меҳнат ресурсларининг кўплигини ҳисобга олиб, кичик бизнес субъектларининг ижтимоий муҳимлигини инобатга олиб, бизнинг фикримизча 1 миллиард сўмлик чегара миқдорини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бунинг учун, қўшни давлатларнинг, масалан Россия Федерациясининг ижобий тажрибасини, биз солиқ сиёсатимизни ишлаб чиқишда усул ва ечимларидан фаол фойдаланаётганлигимизни ҳисобга олиш мумкин.

Россия Федерациясида, агар сўнгги 12 ой давомида жами даромад 60 миллион рубл чегарасидан ошса, бу 3 726 708 074 сўмни ташкил этади (Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2025 йил 16 майдаги курси бўйича 1 Россия рубли 161 сўмга тенг), ҚҚС ва фойда солиғига мажбурий ўтиш содир бўлади.

Демак, ушбу хорижий тажрибалардан келиб чиқиб, бугунги кунда айланманинг юқори чегаравий миқдорини 5 миллиард сўм қилиб белгилаш мақсадга мувофиқ бўлиб ҳисобланади.

Ушбу тартиб, кичик бизнес субъектларида солиқ оғирлигини камайишига, бандликни таъминлашга, уларни тараққий этишига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшади ва мамлакат ЯИМдаги улушини ошишига олиб келади.

AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDA DAROMADLAR VA XARAJATLARNI HISOBGA OLISH.

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna
TDIU Andijon fakulteti o’qituvchisi.
Sayfullayev Abdulahadbek Ismoil o‘g‘li
TDIU Andijon fakulteti
*MMT-70/23 guruh talabasi***.**

Annotatsiya: Ushbu tezisda bugungi kunda respublikamizda eng dolzarb muammolardan biri yirik korxonalar va aksiyadorlik jamiyatlarida xarajatlar va daromadlarning hisobini yuritish va uni nazorat

qilish haqida fikrlar keltirib o‘tilgan. Xarajatlar va daromadlarni shakllantirish bo‘yicha zamon talabi bo‘lib turgan xalqaro standartlar va raqamli texnologiyalarni tadbiq etish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: Xarajat, daromad, tannarx, foyda, zarar, balans, standart.

Har qanday mahsulotni ishlab chiqarish (bozorga taklif qilish uchun mo‘ljallangan) muayyan iqtisodiy resurslarning narxini, ularning optimal tanlovini talab qiladi. Xarajatlar darajasi bozorda raqobatni shakllantirishga va daromadni oshirishda eng muhim omil hisoblanadi. Shunday ekan aksiyadorlik jamiyatlarida ham xarajatlarni to‘g‘ri shakllantirish asnosida uning foyda yoki zarar ko‘rganligini ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

Aksiyadorlik jamiyati qanday faoliyat turi bilan shug‘ullanishidan qat’iy nazar uning ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish bilan shug‘ullansin baribir uning xarajatlar va daromadlarini hisobga olish tizimini yangilash va yangilanishning amaldagi qonun xujjatlariga mosligini nazorat qilish kerak bo‘ladi.

Bugungi kunda iqtisodiyotimizga bozor elementlari va xalqaro tajribalarning tadbiq etilib borilishi, barcha xo‘jalik tarmoqlarini modernizatsiyalash negizida, ularni axborot ta’minotining asosi bo‘lgan buxgalteriya axboroti bilan ta’minlash asnosida ularning daromadlar va xarajatlari hisobini nazorat qilish yanada muhimdir. Xususan, iqtisodiyotimizning muhim bo‘g‘ini bo‘lgan yirik sanoat korxonalari, ishlab chiqarish va xizmatlar ko‘rsatish bilan shug‘ullanuvchi aksiyadorlik jamiyatlarining buxgalteriya axborotining eng asosiy qismi bo‘lgan daromadlar va xarajatlari hisobini nazorat qilish va ushbu axborotlar asosida ularga chet el investorlarini jalb etish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Xech ikkilanmay aytishimiz mumkinki aksiyadorlik jamiyatlarida bunday muammolar paydo bo‘lganda ularning daromadlari va xarajatlarining hisobini nazorat qilish kerak bo‘ladi va shu asnosida ularning buxgalteriya hisobini yanada takomillashtirish va ularning moliyaviy hisobotlarini xalqaro miqyosda tan olingan standartlar asosida trasformatsiya qilish va bu standartlarni amaliy ish jarayonlarida joriy qilish kerak bo‘ladi. Tan olish kerak, mutaxassislarning bilim va malaka jixatdan yirik korxonalarning mustaqil transformatsiya qilish uchun texnik imkoniyatlari yetarli darajada emasligi barchamizga ayon. Shuni inobatga olgan holda xorijiy tajribani o‘rganish va zarur bo‘lsa xorijiy mutaxassislarni chaqirib amaliyotchi mutaxassislar bilan tajriba almashtirish karak bo‘ladi.

Har qanday xo‘jalik yurituvchi sub’ekt o‘z faoliyatining asosi foyda olishga qaratilgan hisoblanadi. Shunday ekan aksiyadorlik jamiyatlarida ham foydaga chiqish yoki chiqmasligi ko‘p jixatdan ularda olib borilayotgan buxgalteriya hisobidagi xarajatlar va daromadlarning to‘g‘ri shakllantirilayotganligiga bog‘liq hisoblanadi. Daromad va xarajatlar darajasi foyda va zararni baholashning asosidir, ular sotish hajmi, mahsulot narxi, xizmatlar, tovarlar va xarajatlar bilan belgilanadigan sotish rentabelligi ko‘rsatkichlari hisoblanadi. Mahsulot turlarini optimallashtirish, marketing tadqiqotlari, narxlarni belgilash va xarajatlarni boshqarish kabi faoliyatlarni amalga oshirishda mas’uliyat markazlarini tashkil etish bilan amalga oshirilsa korxonada ishlab chiqarilayotgan mahsulotga ketayotgan xarajatlarni optimallashtirishga erishilib xarajatlarning foydalilik darajasini yuksaltirishga erishish mumkin bo‘lar edi.

Ishlab chiqarish bilan shug‘ullanuvchi korxonalarda xarajatlarning asosiy qismini xom-ashyo va ishlab chiqarishdagi mehnat haqi xarajatlari tashkil etsa, xizmat ko‘rsatish korxonalarida esa sotish xarajatlari va ma’muriy xarajatlar asosiy o‘rinni tashkil etadi. Shunday ekan korxonada ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxiga kiritiladigan va kiritilmaydigan ishlab chiqarish, sotish va ma’muriy xarajatlarini mas’uliyat markazlarida tasniflash, hisobga olish, boshqarish va rejalashtirish kerak bo‘ladi. Bu orqali esa biz nafaqat xarajatlarni shu bilan bir qatorda daromadlarimizni xam tasniflashga erishishimiz mumkin bo‘ladi. Bu bilan esa korxonamizda faoliyat olib borayotgan bo‘limlarning foydalilik darajasini va xattoki xodimlarning ish effektivlik darajasini xam baholashimiz mumkin bo‘ladi. Bu yig‘ilgan buxgalteriya malumotlari korxona rahbarlari va bo‘lajak investorlar uchun ham eng muhim va qimmatli ma’lumot hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rizayev N., Hotamov K. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarini joriy etishda Yaponiya tajribasi. “Moliya va bank ishi” elektron-ilmiy jurnali. Toshkent, №1. 2020.
2. Daromadlar va xarajatlar hisobi haqida taxliliy uslubiyoti (avtotransport korxonalari misolida) [Matn]/M.B.Kolonov.-Toshkent: Akademnashr, 2019.-352 b.
3. Rizayev.N. /Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2021 yil 2-son.
4. 2023 yil yakuni bo‘yicha davlat budjetining daromad va xarajatlari. .. -

IV-Sho‘ba

O‘ZBEKISTONDA SOLIQ TUSHUMLARINING DAVLAT BYUDJETI DAROMADLARIDAGI O‘RNI: TAHLIL VA TAKLIFLAR

Eshonov Muhammad Ayyub Xoshimjon O‘g‘li
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti i.f.n Dotsent
Fozilov Ziyohiddin Mo‘ydinjon O‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
Azamov Afzalbek Yorqinjon O‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
Buxgalteriya hisobi va auditi 4-kurs talabasi
afzalbekazam@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O‘zbekiston Respublikasida soliq tushumlarining davlat byudjeti daromadlaridagi o‘rni tahlil qilinadi. Soliq tushumlari davlat moliyaviy barqarorligining asosiy manbai hisoblanib, mamlakat iqtisodiy o‘sishi, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va infratuzilmalarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada 2024-yil uchun rasmiy statistik ma’lumotlar asosida soliq tushumlarining hajmi, ularning byudjetdagi ulushi hamda asosiy soliq turlarining o‘zgarish dinamikasi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat byudjeti, Soliq tushumlari, Soliq siyosati, Qo‘shilgan qiymat solig‘i, Raqamli soliq tizimi.

KIRISH

Har bir davlatning iqtisodiy mustahkamligi, ijtimoiy barqarorligi va rivojlanish sur’atlari, avvalo, uning moliyaviy imkoniyatlariga bog‘liq. Ushbu imkoniyatlarning asosiy manbai esa davlat byudjeti hisoblanadi. Davlat byudjeti orqali aholining ijtimoiy himoyasi ta’minlanadi, ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma, xavfsizlik kabi sohalar moliyalashtiriladi.

Davlat byudjetining daromad qismini shakllantirishda soliq tushumlari yetakchi o‘rinda turadi. Soliq tizimi davlat moliyasining tayanchini tashkil etib, iqtisodiyotning barqaror ishlashi va sog‘lom raqobat muhitining yaratilishiga xizmat qiladi. Ayniqsa, O‘zbekiston sharoitida soliq tushumlari umumiy byudjet daromadlarining 70 foizdan ortiq qismini tashkil etadi. [1]

Ushbu maqolada soliq tushumlarining davlat byudjetidagi o‘rni, ularning shakllanish mexanizmlari hamda so‘nggi yillardagi o‘sish dinamikasi o‘rganiladi. Tahlillar orqali soliq siyosatining samaradorligini baholash hamda mavjud muammolar va takomillashtirish yo‘llari muhokama qilinadi.

ASOSIY QISM

Soliq — bu davlat tomonidan yuridik va jismoniy shaxslardan majburiy tartibda undiriladigan pul mablag‘i bo‘lib, u davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va umumiy manfaatlarni ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Soliqlar bevosita davlat byudjetining daromad qismini shakllantiradi va iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlash mexanizmi vazifasini bajaradi.[2]

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq tushunchasi, uning turlari va undirish tartibi aniq belgilangan. Amaldagi qonunchilikka ko‘ra, O‘zbekistonda quyidagi asosiy soliq turlari mavjud:

1. Yagona yer solig‘i
2. Qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS)
3. Foyda solig‘i (yuridik shaxslar daromadidan)
4. Jismoniy shaxslar daromad solig‘i
5. Aktsiz solig‘i
6. Mol-mulk, transport va yer solig‘i

Ushbu soliqlar umumiy davlat daromadlarining asosiy qismini tashkil etadi. Jumladan, 2024-yilda O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining 72,1% qismini soliq va majburiy to‘lovlar tashkil qilgan. Bu ko‘rsatkich soliq tushumlarining davlat moliyaviy siyosatidagi strategik ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi.

Shuningdek, soliq siyosati yordamida davlat iqtisodiyotni rag‘batlantiradi, sohalararo tenglikni ta’minlaydi va ijtimoiy himoya tizimini qo‘llab-quvvatlaydi. Xususan, kichik biznes va tadbirkorlik subyektlariga berilayotgan soliq imtiyozlari iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Soliq tushumlarining barqarorligi va oshib borishi davlat byudjetining ijrosiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, soliq ma’murchiligini takomillashtirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish kabi chora-tadbirlar orqali soliq salohiyatini to‘liq safarbar etish zarur.

O‘zbekiston Respublikasining 2024-yilgi Davlat byudjeti daromadlarining shakllanishida soliq tushumlari asosiy o‘rinni egalladi. Rasmiy statistikaga ko‘ra, 2024-yil davomida umumiy byudjet daromadlari 318,9 trillion so‘mni tashkil etgan bo‘lsa,

shundan 229,7 trillion so‘m yoki 72,1 foizi soliq va majburiy to‘lovlar hisobidan tushgan. [3]

Soliq tushumlari quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha shakllangan:[30]

Soliq turi	Tushum (trln so‘m)	Ulushi (%)
Qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS)	96,3	30,2
Yuridik shaxslar foyda solig‘i	34,8	10,9
Jismoniy shaxslar daromad solig‘i	24,5	7,7
Aktsiz solig‘i	22,6	7,1
Yer, mol-mulk va transport solig‘i	12,1	3,8
Boshqa soliqlar	39,4	12,4

Ushbu raqamlar soliqlarning nafaqat umumiy daromaddagi o‘rnini, balki qanday turlari ustunlik qilayotganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, QQSning yuqori salmog‘i iqtisodiyotning iste’mol va ishlab chiqarish zanjiri orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri davlat moliyaviy salohiyatini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda soliq tushumlarining o‘sishini quyidagi omillar bilan izohlash mumkin:

1. Raqamli soliq tizimining joriy etilishi (my.soliq.uz, E-NDS, onlayn nazorat-kassa texnologiyalari);
2. Yashirin iqtisodiyotni legallashtirish bo‘yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar;
3. Soliq bazasining kengayishi;

Soliq to‘lovchilarga berilayotgan imtiyozlarning optimallashtirilishi.

Masalan, QQS bo‘yicha 2023-yilga nisbatan tushumlar 17,3%ga oshgan. Bu raqam iqtisodiy faoliyat va iste’molning jonlanganidan dalolat beradi.

Biroq, mavjud muammolar ham saqlanib qolmoqda. Xususan, ayrim hududlarda soliq tushumlarining pastligi, qishloq xo‘jaligi va norasmiy sektorning to‘liq soliq bazasiga jalb qilinmagani, ayrim yirik kompaniyalarning daromadlarini yashirishi kabi omillar mavjud.

Shu sababli, soliq ma’murchiligini yanada takomillashtirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va soliq madaniyatini oshirish dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

[30] *Ushbu jadval muallif tomonidan tayyorlandi.*

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston Respublikasi davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismini soliq tushumlari tashkil etadi. Jumladan, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 72,1 foizni tashkil qilgani soliq tizimining moliyaviy barqarorlikda hal qiluvchi o‘ringa ega ekanligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, qo‘shilgan qiymat solig‘i, foyda solig‘i va jismoniy shaxslar daromad solig‘i davlat byudjetining asosiy moliyaviy manbalari bo‘lib qolmoqda.

Shu bilan birga, soliq tushumlarini yanada oshirish va tizim samaradorligini kuchaytirish maqsadida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Soliq ma’murchiligini raqamlashtirishni jadallashtirish – sun’iy intellekt va analitik platformalarni keng joriy etish orqali soliq to‘lovchilarning faoliyati doimiy monitoringda bo‘ladi.

2. Yashirin iqtisodiyotni legallashtirish – norasmiy daromadlar va noqonuniy faoliyat turlarini aniqlab, soliq bazasiga jalb qilish zarur.

3. Hududiy soliq tushumlarini muvozanatlashtirish – past tushumli viloyatlarda biznes muhiti va soliq yuki bo‘yicha alohida strategiyalar ishlab chiqilishi kerak.

4. Soliq imtiyozlarini tahlil qilish va maqbullashtirish – faqat ijtimoiy-iqtisodiy samarasi isbotlangan imtiyozlargina saqlanib qolishi lozim.

5. Soliq madaniyatini oshirish – aholining soliq to‘lashga bo‘lgan munosabati va tushunchasini oshirish maqsadida keng ko‘lamli axborot-targ‘ibot ishlari olib borilishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2024). O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti ijrosi to‘g‘risida hisobot.
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2020). Soliq kodeksi (yangi tahrir). Qabul qilingan sana: 2020-yil 30-dekabr, №ORQ–654.
3. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. (2024). O‘zbekiston Respublikasi soliq turlari va tushumlar statistikasi. Olingan: https://www.soliq.uz/uz/statistics
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi. (2023). O‘zbekiston Respublikasi soliq turlari va tushumlar statistikasi. Olingan: https://www.soliq.uz/uz/statistics

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ СОПУТСТВУЮЩИХ УСЛУГ В АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Чинбердиев Пулатжон Лочинбоевич
Андижан "UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY"
НВУЗ. Старший преподаватель кафедры экономики.

Аннотация. Данная статья посвящена инновационным подходам к развитию сопутствующих услуг в аудиторской деятельности. В статье проведён анализ современных тенденций, выявляющих растущий спрос на комплексные решения в сфере аудита, а также рассмотрено влияние цифровизации на расширение спектра аудиторских услуг. Особое внимание уделено стратегическим направлениям модернизации, включающим инвестиции в инновационные технологии, повышение квалификации персонала, развитие партнёрских отношений и совершенствование нормативно-правовой базы. Представленные материалы демонстрируют, как интеграция цифровых инструментов и инновационных методик способствует созданию дополнительной ценности для клиентов и повышению конкурентоспособности аудиторских организаций.

Ключевые слова: аудит, сопутствующие услуги, развитие, перспективы, цифровизация, риск, прогнозирование, адаптация, прозрачность, кибербезопасность, партнерство, сотрудничество, блокчейн.

Современный рынок аудиторских услуг претерпевает значительные изменения под влиянием глобализации, усиливающейся конкуренции и стремительного развития цифровых технологий [1]. Традиционная модель аудита, основанная на проверке финансовой отчётности, уже не удовлетворяет потребности современного бизнеса, требующего комплексного подхода и дополнительных консультационных решений. В связи с этим аудиторские компании активно развивают сопутствующие услуги, способствующие повышению качества управления рисками, оптимизации бизнес-процессов и обеспечению стратегического развития клиентов. Данная статья посвящена анализу современных тенденций, влиянию цифровизации и стратегическим направлениям модернизации сопутствующих услуг в аудиторской деятельности.

Анализ текущих тенденций свидетельствует о том, что спрос на дополнительные услуги в аудите неуклонно растет. Клиенты всё чаще обращаются к аудиторским компаниям за комплексными решениями, выходящими за рамки традиционной проверки отчётности [3]. Такая эволюция связана с усложнением бизнес-моделей и необходимостью предоставления клиентам не просто проверки, а создания дополнительной ценности через комплексный анализ и сопровождение.

Современная аудит-деятельность включают в себя следующие сопутствующие услуги:

Консультационные услуги - Анализ бизнес-процессов и разработка рекомендаций по улучшению внутреннего контроля и корпоративного управления являются ключевыми элементами повышения эффективности деятельности компании. Такие услуги способствуют выявлению внутренних резервов, оптимизации организационной структуры и повышению прозрачности управления. Внедрение рекомендаций позволяет не только улучшить оперативное управление, но и создать устойчивую основу для долгосрочного развития, что является важным фактором для привлечения инвестиций и укрепления доверия заинтересованных сторон.

Управление рисками - Оценка финансовых, операционных и киберрисков, а также разработка стратегий их минимизации представляют собой важный инструмент в арсенале современной компании. Комплексный подход к управлению рисками позволяет заранее идентифицировать потенциальные угрозы, разработать и внедрить превентивные меры, что снижает вероятность возникновения кризисных ситуаций. Такой системный подход обеспечивает стабильность бизнес-процессов, способствует сохранению финансовой устойчивости и повышает общую безопасность организации в условиях динамично меняющейся внешней среды.

ИТ-аудит и кибербезопасность - Оценка эффективности информационных систем, выявление уязвимостей и разработка мер по обеспечению безопасности данных играют критическую роль в современной цифровой трансформации бизнеса. Проведение ИТ-аудита позволяет своевременно обнаружить слабые места в системах управления информацией, а внедрение мер кибербезопасности обеспечивает защиту конфиденциальных данных от внешних и внутренних угроз. Это способствует не только снижению рисков, связанных с информационными технологиями, но и повышению доверия клиентов и партнеров, что является существенным конкурентным преимуществом в современном рынке [4].

Это всё подчеркивают важность комплексного подхода к развитию сопутствующих услуг в аудиторской деятельности, позволяющего повысить эффективность, снизить операционные риски и обеспечить высокий уровень безопасности в условиях цифровой экономики.

В условиях развития рыночной экономики современный бизнес требует комплексные услуги, способных обеспечить:

Прогнозирование и адаптация - Развитие инструментов для прогнозирования и адаптации позволяет клиентам не только объективно

оценивать текущие показатели, но и заблаговременно выявлять тенденции развития, адаптировать стратегии и оперативно реагировать на изменения рыночной среды. Такой подход минимизирует риски, повышает гибкость бизнеса и способствует устойчивому росту, создавая конкурентные преимущества в условиях динамично изменяющейся экономики.

Повышение прозрачности - Внедрение комплексного аудита, включающего сопутствующие услуги, существенно повышает прозрачность финансовой и операционной деятельности компании. Это становится важным фактором для инвесторов и регуляторов, так как обеспечивает достоверность информации, снижает риск информационных асимметрий и способствует укреплению доверия к корпоративным процессам, что в итоге приводит к улучшению инвестиционного климата и репутации бизнеса.

Стратегическое партнёрство - Разработка и реализация долгосрочных программ стратегического партнёрства между аудитором и клиентом создаёт прочную основу для доверительных и взаимовыгодных отношений. Такой подход позволяет глубже понять потребности бизнеса, обеспечивать индивидуальные решения и повышать эффективность управления компанией, что в конечном итоге приводит к устойчивому развитию и успешной реализации корпоративных стратегий.

Эти аспекты обусловлены желанием бизнеса минимизировать риски и повысить оперативность принятия управленческих решений.

Цифровизация становится ключевым фактором, трансформации аудиторской деятельности и расширяющим возможности предоставления сопутствующих услуг [2]. Среди основных аспектов влияния цифровых технологий можно выделить:

Автоматизация процессов. Использование роботизированной автоматизации (RPA) и систем искусственного интеллекта позволяет минимизировать человеческий фактор, повысить точность обработки данных и сократить временные затраты на выполнение рутинных операций.

Аналитика больших данных. Применение технологий анализа больших данных помогает аудиторам проводить глубокий анализ финансовых и операционных показателей, выявлять скрытые закономерности и прогнозировать будущие тенденции, что, в свою очередь, способствует предоставлению клиентам стратегически обоснованных рекомендаций.

Блокчейн и кибербезопасность. Технологии распределённого реестра обеспечивают высокий уровень прозрачности и достоверности финансовой

информации, а также способствуют усилению мер по защите данных и борьбе с мошенничеством.

Облачные технологии. Переход к облачным решениям обеспечивает более гибкое управление информацией, доступ к данным в режиме реального времени и возможность организации удалённого аудита, что особенно актуально в условиях глобальных вызовов.

Таким образом, цифровизация не только оптимизирует традиционные аудиторские процессы, но и открывает новые горизонты для внедрения инновационных сопутствующих услуг, повышающих общую эффективность и качество аудита делая его более гибким, прозрачным и ориентированным на клиента.

Современные тенденции способствуют появлению ряда инновационных подходов в сфере аудита:

Мультидисциплинарный подход: Интеграция знаний из различных областей (финансы, ИТ, управление рисками) позволяет формировать комплексные решения, отвечающие на вызовы современного бизнеса.

Переход от реактивного к проактивному аудиту: Благодаря цифровым инструментам аудиторы могут заранее выявлять потенциальные проблемы и разрабатывать превентивные меры, что позволяет клиентам минимизировать потери.

Адаптация к нормативным изменениям: Постоянное обновление стандартов и нормативной базы требует от аудиторских компаний гибкости и оперативного внедрения новых методик, соответствующих международным требованиям.

Инвестиции в инновации: Активное внедрение новых технологий требует значительных инвестиций в разработку и обучение персонала, что становится ключевым фактором конкурентоспособности на рынке [5].

Эти подходы позволяют не только оптимизировать традиционные процедуры аудита, но и создавать новые сервисы, способствующие повышению качества и эффективности работы организаций.

Для успешной модернизации сопутствующих услуг в аудиторской деятельности необходимо сосредоточиться на нескольких стратегических направлениях:

Инвестиции в инновационные технологии. Аудиторским компаниям следует активно инвестировать в разработку и внедрение передовых ИТ-решений,

способных автоматизировать процессы, обеспечить высокую степень защиты данных и способствовать качественному анализу информации.

Развитие компетенций персонала. Ключевым фактором успеха является повышение квалификации специалистов через специализированное обучение, участие в международных семинарах и обмен опытом с ведущими экспертами отрасли.

Партнерство и сотрудничество. Установление стратегических партнерств с технологическими компаниями и стартапами позволяет интегрировать инновационные решения в существующую модель бизнеса и своевременно адаптироваться к изменениям рыночной среды.

Фокус на клиентском опыте. Разработка индивидуальных программ аудита и консультационных услуг с учётом специфики бизнеса каждого клиента помогает создавать добавленную стоимость и укреплять долгосрочные отношения.

Регулирование и стандартизация. Современная нормативно-правовая база должна способствовать внедрению инновационных подходов в аудит. Аудиторским организациям необходимо активно участвовать в формировании стандартов и обмене опытом с международными экспертами.

Эти направления позволяют не только повысить конкурентоспособность аудиторских услуг, но и способствуют созданию экосистемы, ориентированной на постоянное совершенствование и адаптацию к новым экономическим и технологическим вызовам.

Инновационные подходы в развитии сопутствующих услуг открывают перед аудиторскими организациями новые возможности для создания дополнительной ценности клиентам. Анализ современных тенденций, активное внедрение цифровых технологий и четко выверенная стратегия модернизации позволяют не только оптимизировать традиционные аудиторские процессы, но и значительно расширить спектр предлагаемых услуг [9]. В условиях быстро меняющейся экономической среды такие меры становятся ключевым фактором устойчивого роста и конкурентоспособности на рынке. Инвестирование в инновации, повышение квалификации специалистов и развитие стратегического партнерства – все это обеспечивает аудиторским компаниям возможность оставаться на передовой линии современного бизнеса и удовлетворять растущие потребности клиентов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иванов, П. П. (2019). Инновационные технологии *в аудиторской деятельности*. Издательство «Экономика», Москва 2019.
2. Петрова, М. В. (2020). *Цифровизация аудита: новые возможности и вызовы*. Журнал «Аудиторская практика», №3.
3. Сидоров, А. А. (2021). *Развитие сопутствующих услуг в аудите: тенденции и перспективы*. Издательство «Наука», Санкт-Петербург.
4. Кузнецов, В. В. (2018). *Модернизация аудиторской деятельности в условиях цифровой трансформации*. Журнал «Финансы и аудит», №7.
5. Смирнова, Е. Ю. (2022). *Стратегические направления развития аудиторских услуг*. Издательство «Профессионал», Москва.
6. Ҳасанов, Ш. (2017). *Аудиторлик хизматлари ва уларнинг ривожланиши*. Тошкент: Миллий Иқтисодий Институт.
7. Қудратов, А. (2018). *Ўзбекистонда турдош хизматлар: имкониятлар ва чегаралар*. Бухоро: Академик Нашр.
8. Рахимов, М. (2019). *Замонавий аудит: глобал тенденциялар ва инновациялар*. Самарқанд: Илмий Нашр.
9. Мирзоев, Н. (2020). *Рақамли трансформация ва аудит*. Тошкент: Ўзбекистон Электрон Китоблари.
10. Сидиков, У. (2021). *Бизнес ва аудит: янги замонавий ёндашувлар*. Тошкент: Халқ Ғуруҳи Нашр.

TADBIRKORLIK SUB’EKTLARINI MOLIYAVIY QO‘LLAB-QUVVATLASHNI RIVOJLANTIRISH

Turg‘unov Xurshidbek Azizbek o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
muhandislik iqtisodiyoti 4-kurs talabasi

Mamlakat iqtisodiyotining barqaror o‘sishini ta’minlash, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi farovonligini oshirishda tadbirkorlikning o‘rni beqiyosdir. Shu boisdan ham so‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlikni rivojlantirish va uning moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlanishiga katta e’tibor qaratilmoqda. Tadbirkorlik subyektlari iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchi sifatida nafaqat ichki bozorni to‘ldirish, balki eksport salohiyatini oshirish, innovatsion g‘oyalarni joriy etish hamda hududiy rivojlanishga hissa qo‘shmoqda. Tadbirkorlik bugungi dunyoning

asosiy dinamikalaridan biri hisoblanadi. Buning bilan birga, tadbirkorlik sub’ektlari (masalan, korxonalar, tashkilotlar, va shaxslar) moliyalashtirish yo‘llarini takomillashtirishni talab qiladi. Bu moliyalashtirish yo‘llari, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun muhimdir. Bundan tashqari, aholi bandligini ta’minlashning muhimligi ham paydo bo‘ladi. Aholi bandligi, tadbirkorlikning samaradorligini, jamoatni o‘sishini va insonlarning hayot darajasini ta’minlashda katta ahamiyatga ega. So‘nggi yillarda tadbirkorlik sub’ektlarini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga ustuvor ahamiyat berilmoqda. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag‘allikni qisqartirish vazirligi huzuridagi Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi tomonidan tadbirkorlik sub’ektlarining 46 mingdan ziyod loyihalariga 15 trillion so‘mdan ortiq miqdorda moliyaviy yordam ko‘rsatildi.

Respublikada tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash natijalariga ko‘ra 2024 yilning iyul oyida Ishbilarmonlik faolligi indeksi o‘tgan oyga nisbatan 16,0 foizga ortib, 1160 birlikni tashkil etishi, quyidagi komponentlar darajasidagi o‘zgarishlarga bog‘liq bo‘lgan:

2024 yil iyul oyida barcha turdagi faoliyat yuritayotgan xo‘jalik yurituvchi sub’ektlar soni o‘tgan oyga (481 039 birlik) nisbatan 5 542 birlikka ortib, 486 581 birlikni tashkil etgan.

Yirik tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchi korxonalar soni 7 taga oshgan.

Hisobot davrida, kichik korxonalar soni 387,138 tadan 392,681 tagacha oshgan (o‘sish 5 543 ta). Shuningdek, fermer xo‘jaliklari soni 90 141 tadan 90 133 tagacha (-8 ta) kamaygan. Yirik tadbirkorlik bilan shug‘ullanayotgan sub’ektlar soni 3 767 tani tashkil etib, 2024 yilning iyun oyiga nisbatan 7 taga oshgan.

Tadbirkorlik sub’ektlarini moliyalashtirish yo‘llarini takomillashtirishning muhim jarayonlari, ularning muammolari va ularni hal qilish uchun qo‘llaniladigan istiqbollarni ko‘rib chiqamiz.

Tadbirkorning ushbu ishbilarmonlik tamoyillari uning ijodkorligiga asoslanadi. Aynan ana shu ijodkorlik Y.Shumpeter fikriga asosan, tadbirkorga boshqalar e’tibor qilmagan va bilmagan ishlarga e’tibor qilib, faoliyat yuritish imkonini beradi.

Ijodkorlik tadbirkorni ta’riflashda asosiy mezon bo‘ladi, ammo u har xil shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin. Tadbirkor boshqa ijodkor kishilar tomonidan amalga oshirilgan kashfiyotlar, topilmalardan qanday qilib samarali foydalanish mumkinligini biladi. Shu bilan birga u bu yangiliklardan haridorning qiziqishini uyg‘otuvchi yangi, ajoyib narsa ishlab chiqarish sohasida foydalanish yo‘llarini topa oladi.

Ammo kashfiyot va yangilik faqat tovar turining yangi tarkibiy qismini

yaratishda emas, balki tovar ishlab chiqarishni yangilash jarayoniga jalb qilishni talab qilmaydigan oddiyroq shakllarda ham namoyon bo‘ladi. Masalan, u tovar o‘ramining yangilanishi, an’anaviy tovarga yangi xususiyatlar va sifatlar berish ko‘rinishida namoyon bo‘lishi mumkin.

Tadbirkor faoliyatining boshqa tomonlarida ham kashfiyotchilik elementlarini qo‘llash mumkin. Masalan, u ishlab chiqarishning, mahsulotni sotishni boshqarishning yangi shakllarini topadi, sheriklik munosabatlarini o‘rnatadi, ishlab chiqarishning yangi texnologiyalaridan foydalanadi.

Tadbirkorlikning yana bir muhim xususiyati ishlab chiqarish jarayonida yangi g‘oyalarning amalga oshirilishi bozor tomonidan qanday qabul qilinishini oldindan ko‘ra bilish qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan qaraganda, yangilikni bozorda tadbiq etish va iste’molchining javobini bitta jarayonga birlashtira olish tadbirkor muvaffaqiyatining garovidir.

Ko‘pgina tadqiqotchilar jamiyatda tadbirkorlik bilan shug‘ullanuvchilar soni ko‘payib borayotganligini ta’kidlaydilar. Ma’lumotlarga ko‘ra, mustaqil faoliyat yurituvchi aholining 8-10% qismi tadbirkorlik bilan shug‘ullanishi mumkin. Tadbirkorlik har qanday boshqa kasb kabi ishbilarmonlik sifatlarini talab qiladi.

Tadbirkor kishidan, avvalo, o‘ziga va o‘zining qobiliyatiga ishonish talab qilinadi. O‘ziga, o‘z kuchiga ishonmaydigan inson nafaqat tadbirkorlikka, balki har qanday sohada ham ishni oxirigacha olib borishga qodir emas.

Tadbirkorning muvaffaqiyatini belgilovchi keyingi shart – agressivlikdir. Bunda gap, birinchidan, tadbirkorga nimadadir birinchilikka ega bo‘lishlik ishonchini beruvchi, ikkinchidan, tadbirkorning aniq maqsadga qaratilgan harakatlarni bajarishida tashabbusni tortib olishga harakat qiluvchi agressivlik haqida ketayapti. Shunday qilib, bu o‘rindagi agressivlik amalda g‘oyalar, loyiha va tashabbusni tortib olish va uni tez amalga oshirishni bildiradi. Bunday agressivlik atrofdagilarga (hammadan oldin raqiblarga) to‘g‘ridan-to‘g‘ri zarar keltirmaydi, u bevosita zarar keltirishi mumkin (agar birov qandaydir tovarni ishlab chiqarishda tashabbusni o‘z qo‘liga olsa, boshqa kishi bunday tovarni ishlab chiqara olmaydi, demak, tovar ishlab chiqarish bo‘yicha tashabbusni birinchi bo‘lib boshlagan tadbirkorning harakati u mo‘ljallagan daromadni olishiga imkon bermaydi).

Tadbirkor ko‘pgina hollarda o‘z jamoasi bilan harakat qiladi, shuning uchun tadbirkorlik g‘oyasini amalga oshirish jarayoniga samarali ta’sir qiluvchi jamoani yaratgandagina muvaffaqiyatga erishadi. Shu munosabat bilan tadbirkorning oldida murakkab muammolar turadi. Bular biznesning muvaffaqiyati uchun qanday ixtisosdagi mutaxassislar kerakligini, ular qanday sifatlarga ega bo‘lishlari zarurligini,

ularning tadbirkor shakllantirayotgan ruhiy muhitga kira olishlari mumkinligini aniqlash muammolaridir.

Xulosa shundan iboratki, agar ijtimoiy ishlab chiqarish nuqtai nazaridan tadbirkor faol sub’ekt rolida bo‘lsa, unda tadbirkorlik jarayonining o‘zi, uning samaradordigi va mazmuni nuqtai nazaridan iste’molchi faol rol o‘ynaydi va tadbirkor bu omilni inkor eta olmaydi.

Tadbirkorning shaxsiy xususiyatlari, qobiliyatlari, imkoniyatlari va ishga doir sifatlari tadbirkorlikning harakatlantiruvchi kuchi bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi— O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar
strategiyasi to‘g‘risidagi PF-4947-sonli Farmoni. www.lex.uz.
2. Bryu S.L., Makkonnell K.R., Ekonomiks: kratkiy kurs. Perv. S 1- ang. izd. M.: INFRA - M 2015. 462 str.
3. Xodiyev B.Y., Shodmonov Sh.Sh. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik, Toshkent.: ―Barkamol fayz media‖, 2017, 784 b.
4. Jo‘raev T., Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi (ko‘rgazmali va tarqatma materiallar). 1-tom, 2011, 332 bet. Jo‘raev T., Tojiboyeva D. Iqtisodiyot nazariyasi (ko‘rgazmali va tarqatma materiallar). 2-tom, 2013, 380 bet.
5. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi davlat statistika qo‘mitasi rasmiy sayti

ATROF MUHIT IFLOSLANISHI VA UNING SABABLARI. MAMLAKATIMIZDAGI ATROF MUHIT IFLOSLANISHI STATISTIK KO‘RSATKICHLARDA

So‘fiyeva Xusniya Soxibjonovna
TDIU Andijon fakulteti o‘qituvchisi
Kamoliddinov Ozodbek Ziyoyiddinovich
TDIU Andijon fakulteti
AI-70/23 guruh 2-bosqich talabasi
Tel: +998-(93)-001-30-41
E-mail; kamoliddinovozodbek1711@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada men hozirgi kundagi asosiy muammolardan biri bo‘lib kelayotgan atrof-muhit masalasini yoritib berishni o‘z oldimga maqsad qilib qo‘ygan holda maqola mavzuyimni “atrof-muhit ifloslanishi va uning sabablari.

Mamlakatimizdagi atrof muhit ifloslanishi statistik ko‘rsatkichlarda” deya nomladim. Buning asosiy maqsadi yuqorida ta’kidlaganimdek mamlakatimiz atrof muhiti shu qadar ifloslanib ketyaptiki bunga jim qarab turishimiz kerak emasligini bilishimiz darkor. Men ushbu maqolamda atrof-muhit ifloslanishi va uning asosiy sabablarini va albatta yurtimiz atrof-muhit ifloslanishini statistik tahlillar va jadvallarda ko‘rsatib o‘tishga harakat qilganman.

Kalit so‘zlar: *Atrof tabiiy muhitni ifloslanishi, havoning ifloslanshi, suv ifloslanishi, tuproq ifloslanishi, shovqin ifloslanishi, antropogen ifloslanish, tabiiy ifloslanish*

Загрязнение окружающей среды и его причины. Загрязнение окружающей среды в нашей стране по статистическим показателям

Аннотация: В данной статье я поставил перед собой цель осветить проблему экологии, которая является одной из главных проблем современности, и выбрал тему своей статьи «Загрязнение окружающей среды и его причины». «Загрязнение окружающей среды в нашей стране отражено в статистике», — назвал я это. Главная цель этого, как я уже упоминал выше, — донести до нас, что окружающая среда нашей страны становится настолько загрязненной, что мы не должны оставаться безучастными. В этой статье я попытался представить загрязнение окружающей среды и его основные причины, и, конечно же, загрязнение окружающей среды нашей страны, посредством статистического анализа и таблиц.

Ключевые слова: *загрязнение окружающей среды, загрязнение воздуха, загрязнение воды, загрязнение почвы, шумовое загрязнение, антропогенное загрязнение, природное загрязнение.*

Environmental pollution and its causes. Environmental pollution in our country in statistical indicators

Annotation: in this article, I set myself the goal of highlighting one of the main problems of today, the environmental issue, and I named the topic of my article “Environmental pollution and its causes. Environmental pollution in our country in statistical indicators”. The main purpose of this is, as I noted above, that our country's environment is becoming so polluted that we should not remain silent about it. In this article, I tried to show environmental pollution and its main causes, and of course, the environmental pollution of our country in statistical analyses and tables.

Keywords: *Environmental pollution, air pollution, water pollution, soil pollution, noise pollution, anthropogenic pollution, natural pollution*

Kirish

Hozirgi kundagi eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib kelayotgan muammo bu atrof muhitning ifloslanishidir. Buda tez sur’atlar bilan rivojlanayotgan sanoat, urbanizatsiya, transport vositalari, issiqxonalar va texnologik yutuqlar tabiatga jiddiy zarar yetkazib kelmoqda. Bu muammo barcha mamlakatlar singari bizning yurtimiz ham bundan mustasno emas. Havo, suv va tuproqning ifloslanishi nafaqat ekologik muvozanatni buzmoqda, balki inson salomatligi va kelajak avlodlar uchun ham xavf tug‘dirmoqda. Albatta buni bartaraf etish choralarini ko‘rmog‘imiz kerak. **Atrof tabiiy muhitni ifloslanishi** — ekologik holatga salbiy ta’sir qiladigan moddalarning atrof muhitda mavjudligi. Atrof tabiiy muhitni ifloslanishi tabiiy resurslarning kamayib ketishidan tashqari, ekologik tizimlarning buzilishiga va energiya almashinuvining tabiiy holatda kechishiga jiddiy ta’sir qiladi. Atrof tabiiy muhitni ifloslanishi tabiiy moddalar tuproq, suv, yer osti boyliklari, atmosfera havosi tarkibining fizik va kimyoviy o‘zgarishiga olib keladi. Agar bunday o‘zgarish inson hayotining faoliyati bilan bog‘liq bo‘lsa — antropogen ifloslanish, uning ishtirokisiz bog‘liq bo‘lsa, tabiiy ifloslanish deyiladi.

Quyida atrof-muhit ifloslanishi turlarini va uning sabablarini ko‘rishimiz mumkin:

Havo ifloslanishi: Bunda zavodlar va transport vositalaridan chiqadigan tutun, karbonat angidrid, oltingugurt dioksid va boshqa gazlar atmosferani ifloslaydi. Havo ifloslanishi nafas olish yo'llari kasalliklari va iqlim o'zgarishiga olib keladi.

Suv ifloslanishi: Bunda sanoat chiqindilari, maishiy chiqindilar va qishloq xo'jaligi dori vositalari suvlarga tushib, ichimlik suvi manbalarini va suv ekotizimlarini ifloslaydi. Bu holat suv jonivorlarining hayotini xavf ostiga qo'yadi va inson salomatligiga zarar keltiradi.

Tuproq ifloslanishi: Bunda kimyoviy o'g'itlar, zararkunanda dori vositalari va sanoat chiqindilari tuproqni ifloslaydi. Bu o'simlik toplamini yo'q qilishi va oziq-ovqat zanjiriga zaharli moddalar kirishiga sabab bo'lishi mumkin. Ifloslangan tuproq qatlamida yetishtirilgan qishloq xo‘jalik mahsulotlari sifati buziladi va inson hayotiga zarar yetkazishi ham mumkin.

Shovqin ifloslanishi: Bunda esa yo'l harakati, qurilish ishlari va sanoat mashinalaridan keladigan ortiqcha shovqin inson salomatligiga va tinchligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shovqin ifloslanishi insonni, stress, uyqu buzilishlari va eshitish qobilyati pasayishi kabi muammolariga sabab bo‘lishi mumkin.

Yuqolida keltirilgan atrof-muhit ifloslanishini oldini olish uchun qisqacha chora-tadbirlarni ko‘rib o‘tamiz:

Qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish: bunda transport vositalaridan chiqadigan zaharli gazlar va asosiy issiqxonalarni isitish maqsadida avtobomil shinalarini yoqishdab chiqadigan zaharli tutunlar inson salomatligiga katta salbiy ta’sir ko‘rsatishi asosiy masala bo‘lib kelmoqda. Buni oldini olishda quyosh, shamol va gidroelektr kabi qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishda muhim ro‘l o‘ynaydi.

Qayta ishlash va chiqindi boshqaruvi: bunda chiqindilarni qayta ishlash va organik chiqindilarni kompost qilish, atrof-muhit ifloslanishini kamaytirishning samarali usullaridan biridir. Plastik, shisha va metall kabi materiallarni qayta ishlash tabiiy resurslarni saqlashga hissa qo'shadi. Shuning uchun ko‘p ovqatlanish joylarida va kichik fastfood markazlarida ovqatlarni plastik yoki plyonka idishlarga emas balki ekologik toza va qayta ishlanadigan qog‘oz idishlardan foydalanish maqsadga muvofiq deb o‘ylayman. Bunda qog‘ozdan tayyorlangan idishlarni qayta ishlash oson va insonlarga zarar keltirmaydi. Agar bir marttalik plastik va plyonka sarafandan foydalanilsa bunda bularni qayta ishlab bo‘lmaydi agar ularni yoqib yuborsa havoga zararli gazlar va tutunlar chiqib havoni ifloslanishiga sabab bo‘ladi.

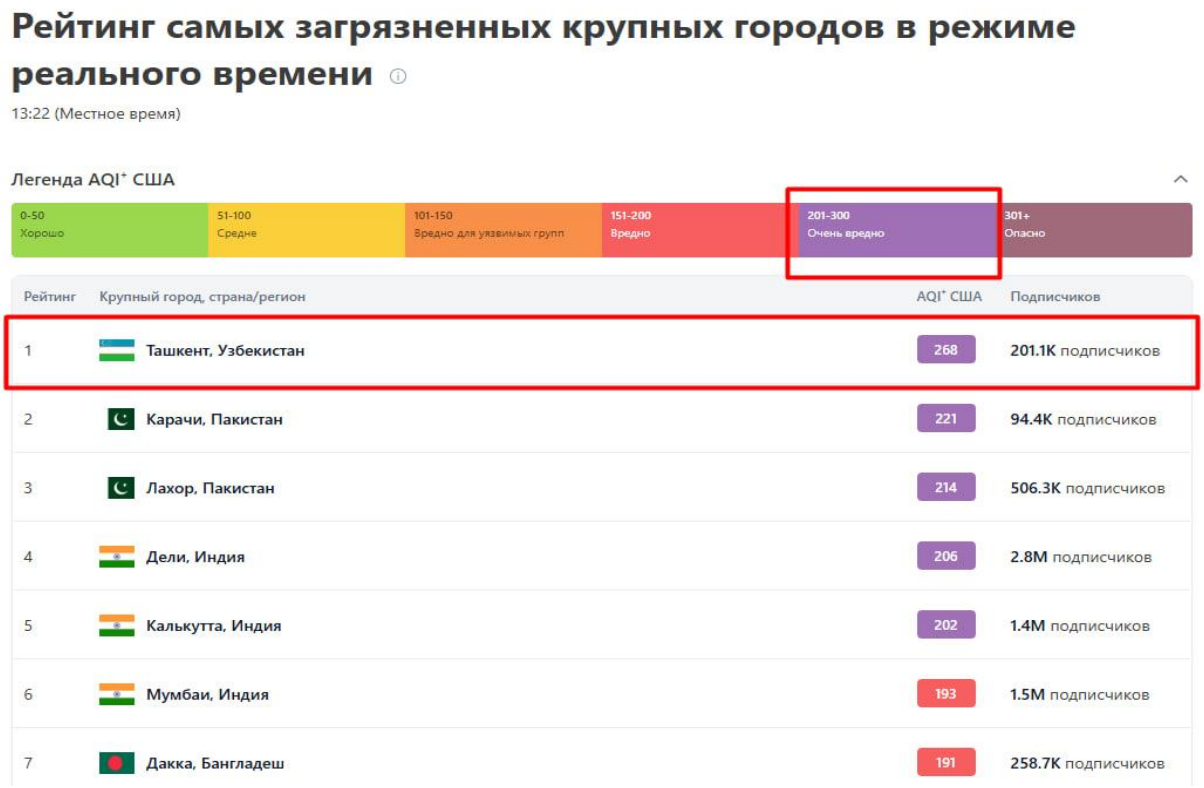
Yashil hududlarni himoya qilish va ko'paytirish: Bunda daraxtlar va o'simliklar karbonat angidridni yutib, havoga kislorod chiqaradi. Parklar va o'rmonlarni himoya qilish va yangi yashil hududlarni yaratish atrof-muhit salomatligi uchun zarurdir. Bunda albatta davlatning ham hissasi katta ro‘l o‘ynaydi nimaga deganda davlat daraxt va o‘simliklarni asrash uchun maxsas qarorlar qabul qilishi kerak. Bu nima degani? Bu yuqorida ta’kidlagandek jamoatchilik joylaridagi, ko‘chalardagi, davlat tashkilotlaridagi va hatto mahallalardagi daraxt va o‘simliklarni asrab avaylash hamda ular sonini yanada ko‘paytirish chora-tadbirlarini o‘tkazish darkor. To‘g‘ri bu borada yurtboshimiz ham ko‘plab ishlarni olib bormoqda va eng asosiysi shundaki, bu yil ham atrof-muhitni yaxshilash uchun **O‘zbekitonda 2025-yil “Atrof-muhitni asrash va „yashil“ iqtisodiyot yili”** deb nomlandi. Demak bundan ko‘rinib turibdiki bu yilda biz o‘z oldimizga atrof-muhitni asrashni asosiy maqsad qilib belgilashimiz kerak.

Atmosferaga chiqarilgan ifloslantiruvchi moddalar

Klassifikator	Klassifikator_ru	Klassifikator_en	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
O‘zbekiston Respublikasi	Республика Узбекистан	Republic of Uzbekistan	729,0	788,2	817,6	855,2	1162,1	975,1	1008,2	853,5	883,7	952,8	924,4	908,7	873,6	763,2
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	Республика Каракалпакстан	Republic of Karakalpakstan	29,2	23,5	19,5	25,8	26,7	32,8	30,6	37,7	34,0	37,2	28,9	31,4	21,1	9,8
Andijon viloyati	Андижанская область	Andijan region	8,7	13,6	12,2	14,4	6,6	18,5	36,7	15,8	15,9	14,3	11,5	4,9	17,3	10,5
Buxoro viloyati	Бухарская область	Bukhara region	75,5	71,7	61,7	50,7	51,9	55,6	58,5	63,8	74,8	69,1	37,1	44,8	35,6	30,7
Jizzax viloyati	Джизакская область	Jizzakh region	23,8	17,3	14,1	17,2	37,2	70,2	63,4	5,2	11,8	4,3	3,4	2,9	27,0	29,5
Qashqadaryo viloyati	Кашкадарьинская область	Kashkadarya region	141,2	142,5	163,0	167,0	171,8	176,3	167,9	165,7	152,2	140,4	128,1	132,2	115,7	117,7
Navoiy viloyati	Навоийская область	Navoi region	40,3	45,2	42,4	43,9	42,6	47,0	57,4	44,1	49,9	43,6	48,4	68,6	41,6	35,0
Namangan viloyati	Наманганская область	Namangan region	5,4	5,6	7,0	3,7	3,9	7,8	15,8	15,9	15,2	15,8	15,0	24,0	7,4	5,0
Samarqand viloyati	Самаркандская область	Samarkand region	51,5	51,8	52,8	49,1	51,3	54,7	51,6	37,2	52,1	44,2	52,7	39,4	38,7	39,4
Surxondaryo viloyati	Сурхандарьинская область	Surkhandarya region	3,5	3,3	4,4	3,7	5,8	3,1	3,2	3,2	5,1	6,9	6,5	7,1	7,3	7,4
Sirdaryo viloyati	Сырдарьинская область	Syrdarya region	21,0	58,7	46,9	35,4	69,3	66,1	68,9	59,6	60,5	47,8	71,8	45,7	49,1	3,1
Toshkent viloyati	Ташкентская область	Tashkent region	257,6	280,3	290,4	372,3	619,2	370,6	318,7	302,9	336,6	397,9	430,0	425,4	438,0	430,1
Farg‘ona viloyati	Ферганская область	Fergana region	43,0	42,8	73,5	40,2	38,4	38,9	103,2	60,1	53,2	49,6	50,5	46,5	49,5	26,4
Xorazm viloyati	Хорезмская область	Khorezm region	4,8	4,9	4,9	6,2	6,3	5,0	5,2	9,2	7,1	7,2	6,8	7,2	4,5	3,4
Toshkent shahri	город Ташкент	Tashkent city	23,5	27,0	24,8	25,6	31,1	28,5	27,1	33,1	15,3	74,5	33,7	28,6	20,8	15,2

Malumotlar shuni ko‘rsatadiki O‘zbekiston huhudidagi barcha viloyatlar, Toshkent shahri va Qoraqalpog‘iston respublikasining 2010-yildan to 2023-yilgacha bo‘lgan atmosferaga chiqarilgan ifloslantiruvchi moddalar hajmi ko‘rsatib o‘tilgan. Bu jadvalda shuni ko‘rishimiz mumkinki, ko‘p joylarda bu ko‘rsatkichlar ortib bormoqda lekin bazi hududlarda esa kamayish holatlari kuzatilmoqda. Biroq hozirgi paytda Toshkent havoning ifloslanish darajasi bo‘yicha 28-yanvarda dunyoning yirik shaharlari orasida 1-o‘ringa chiqdi. IQAir portali havo sifati haqida ma’lumot berdi.

Reyting real vaqt rejimida o‘zgarib turadi. Soat 13:22 holatiga ko‘ra, Toshkent havosi ifloslangan shaharlar orasida yetakchilik qilmoqda. Poytaxt havosida mayda PM2,5 dispers zarralarining konsentratsiyasi 193,5 mkg/m3 ni tashkil etgan. Hozirda poytaxt havosi sifati “o‘ta zararli” tasnifda turibdi.

Buni yaxshilash albatta siz va bizga bog‘liq shuning uchun atrof-muhit ifloslanishiga befarq bo‘lmang!

Xulosa

Xulosa o‘rnida shuni aytishim mumkinki atrof muhitning ifloslanishi nafaqat tabiat, balki insoniyat kelajagi uchun ham katta xavf tug‘dirmoqda. Mamlakatimizda ushbu muammo jiddiy masala sifatida ko‘tarilib, uni bartaraf etish uchun qator davlat dasturlari va qonunchilik choralari amalga oshirilib kelmoqda. Ammo, yuqorida ta’kidlaganimizdek ekologik muammolarni faqat davlat darajasida hal qilishning imkoni yo‘q. Bunda har bir fuqaroning ekologik madaniyati va mas’uliyatini oshirish, chiqindilarni kamaytirish, resurslarni tejamkorlik bilan ishlatish kabi ishlarni qilishimiz darkordir. Atrof muhitni asrab-avaylashimiz – kelajak avlodga sog‘lom va yashashga qulay dunyo qoldirishning asosiy kafolati hisoblanadi. Shu sababli, bu borada barchamiz birlashib qo‘lni-qo‘lga berib bu borada hammamiz qo‘ldan kelganicha hissa qo‘shishimiz zarur. Shunda biz boshqa davlatlarga kim ekanligimizni va kimning avlodlari ekanligimizni ko‘rsatib qo‘yamiz!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. ***Яшил иқтисодиёт: Дарслик.*** */А.В.Вахабов, Ш.Х.Хажибакиев ва бошқалар. –Тошкент.: “Universitet”, 2020. -262 б.*

2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Yashil_iqtisodiyot

3. https://daryo.uz/2025/01/28/toshkent-havosi-iflos-shaharlar-reytingida-1-oringa-chiqdi
4. https://www.iqair.com/ru/world-air-quality-ranking
5. https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/20/yil/
6. https://www.nano-lab.com.tr/uz/blog/detail/atrofiya-muhitning-ifloslanishi-1246
7. https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_1569.pdf

“O‘ZBEKISTONDA BANKLAR FAOLIYATINI YANADA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI”

Abdaminova Pokizaxon Tavakkal qizi
Toshkent Davlat iqtisodiyot Universiteti
III-bosqich MMT 60/22-guruh talabasi
Ilmiy rahbar:Umarova Gulzodaxon Qodirbekovna
Toshkent Davlat Iqtisodiyot Unvirsiteti
“Mutaxassislik, ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar” kafedrasi o’qituvchisi.

Annotatsiya*: Ushbu maqolada O‘zbekistonda banklarning faoliyatini yanada rivojlantirish istiqbollari va tijorat banklarining istiqbollari O‘zbekiston Respublikasiga qanchalik muhim hamda davlatimiz rivojlanishiga qanchali hissa qo’shishi yortib o’tilgan.*
Kalit so‘zlar*: Tijorat banklari, markaziy bank, blokcheyn, IT, AI(Artifical intellegent), mobil ilova, moliyaviy nazorat.*

Bank deb, pul mablag‘larini yig‘uvchi, saqlab beruvchi, kredit- hisob va boshqa har xil vositachilik operatsiyalarini bajaruvchi muassasaga aytiladi. Banklar paydo bo'lishining asosi tovar-pul munosabatlarining rivojlanishi hisoblanadi. Bank italyancha “banca” so‘zidan olingan bo‘lib, “stol”, aniqrog‘i, “pulli stol” ma’nosini anglatadi. O‘rta asrlarda italiyalik puldorlar hamyonlaridagi, idishlardagi monetalarni stol ustiga qo‘yib hisob-kitob qilishgan.

Bank tizimi mustaqillik erishganimizdan so‘ng mamlakatimizda ham rivojlanib kelmoqda. Mamlakatimizda bank tizimi 2 ga bo‘linadi. Markaziy bank va tijorat banklari. Hozirgi kunda mamlakatimizda markaziy bank va 36 ta tijorat banklari o‘z faoliyatini olib boradi.

Markaziy bank –mamlakatning pul belgilarini emmisiya qilish (pul bosib chiqarish) va tijorat banklari faoliyatini nazorat qilish huquqi berilgan bosh davlat banki. Markaziy bank “banklarning banki” bo‘lib, pul muomalasini tartibga solishda va byudjetni boshqarishda davlatga va hukumatga yordam beradigan organ hisoblanadi. Pul emissiyasini amalga oshirish, davlatning oltin-valyuta zaxiralarini saqlash, bank tizimini kreditlash, hukumat va tijorat banklarining hisoblarini olib borish, pul muomalasini tartibga solish, kredit muassasalarini nazorat qilish Markaziy bankning asosiy vazifasiga kiradi.

Tijorat banki - korxonalar, tashkilotlar, fuqarolarga universal bank xizmatlari (hisob-kitob, to‘lov operatsiyalari, qo‘yilmalarni jalb etish, omonatlarni saqlash, ssudalar berish, shuningdek, qimmatli qog‘ozlar bozoridagi operatsiyalar) ko‘rsatadigan yirik kredit muassasasi. Tijorat banki bank harakatlarini amalga oshirish uchun pul mablag‘larini, asosan, qo‘yilmalar (omonatlar), banklararo kreditlar, o‘z aksiya va obligatsiyalarini chiqarish hisobiga shakllantiradi.

O‘zbekistonda Markaziy bank Tijorat banki faoliyati uchun litsenziya beradi va uning ishini nazorat qiladi. Tijorat banklari mulkchilikning turli shakllari asosida - davlat ishtirokidagi, davlat aksiyadorlik, ochiq va yopiq aksiyadorlik jamiyatlari tarzida tashkil etilgan.

Mamlakatimizda tijorat banklarining faoliyatini rivojlantirish maqsadi hozirgi kundan qator qonunlar va hujjatlar qabul qilinmoqda. “Banklar va bank faoliyati to‘g‘risidagi o‘zbekiston respublikasi qonuniga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish” kiritilib qator yangiliklar amaliyotga joriy etilmoqda. Bu bilan malakatimizdagi banklar faoliyati yanada yaxshilash hamda aholiga qulaylik yaratib beruvchi tizimlarni joriy etilishi mamlakatimizning asosiy vazifalaridan biri bo‘lib qolmoqda. Shu sababli biz ham mamlakatimizdagi banklarning faoliyatini yanada rivojlantirish maqsadida bir qancha takliflarni berib o‘tmoqchimiz.

Mijozlarga qulaylik yaratish: Mijozlar uchun qulaylik va sodiqligi oshirish uchun joylarda smart offiselarning faoliyatini ko’paytirish, tijorat banklariga muammo bilan borgan aholini murojaatlarini o’rganish uchun hodimlar sonini kengaytirish va qator navbatlarni kamaytirish. Bundan tashqari mobil ilovalarni yaxshilash, aholi orasida ilovalardan to’g’ri foydalanish maqsadida qator targ’ibotlarni ko’paytirish hamda mijozlarga xorijiy valyuta operatsiyalarini bajarish imkoniyatlarini kengaytirish va eng muhim pul o’tkazmalaridagi foizlar limitini ko’paytirish.

Tizim faoliyatini kengaytirish: Banklar tizimining taraqqiyotga ega bo'lishi uchun IT mutahasislari hamda AI blokcheynidan unimli foydalanib bankning ma’lum bir sohalariga sun’iy intellektni joriy etish va infratuzilma yangilanishi muhimdir.

Yangi texnologiyalardan, masalan, blockchain yoki islohotlardan foydalanishni qo'llab-quvvatlash lozim.

Huquqiy va regulyativ tizimni mustahkamlash: Huquqiy va regulyativ tizimning banklar sohasidagi yangilanishlarga mos ravishda rivojlantirilishi lozim. Bu, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va investorlar uchun ishonchli muhit yaratishga yordam beradi. Bu orqali banklarning bankrot e’lon qilinish extimolligi kamayadi.

Kadrlar salmog’ini kengaytirish: O'zbekiston bozorining maxsus xususiyatlarini hisobga olgan holda, banklar sektoriga oid talablarni va kadrni rivojlantirish lozim. Bu, turli sohalar uchun mutaxassislar bilan xilma-xil tashkil etishni, shuningdek, moliyaviy va texnologik bilimlarni ko'paytirishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. T.Malikov Moliya nazariy asoslar o‘quv qo’llanma T. 2020-yil.
2. A. Omonov T. Qoraliyev Pul va banklar o‘quv qo’llanma darslik. T. 2018-yil.
3. lex.uz milliy qonunchilik ba’zasi.
4. openbyudjet.uz davlat ochiq ma’lumotlar ba’zasi.
5. stat.uz statistika agentligi.
6. https://uz.wikipedia.org/wiki

ISLOM MOLIYA TIZIMINING O’ZBEKISTON BANK TIZIMIGA INTERIGATSIYALASHUVINING AYRIM JIHATLARI.

Suyarov Zokirjon Ergashevich
TDIU Andijon fakulteti
“Mutaxassislik,ijtimoiy-gumanitar va aniq fanlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi
Muhammadaliyev Xusniddin Ahliddin o`g`li
TDIU Andijon fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada islom banki tizimining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari va hozirgi jarayonlari tahlil qilingan. Islom bankining tamoyillari, ya’ni ribo (foiz)ga asoslanmagan moliyalashtirish, sheriklik asosidagi investitsiyalar va adolat tamoyillarining iqtisodiy ahamiyati batafsil yoritilgan. Shuningdek, uning zamonaviy moliyaviy bozorlar va global iqtisodiyotdagi o‘rni ham ko‘rib chiqilgan. Maqolada islom banklarining asosiy modellariga, jumladan, mudaraba, mushoraka, ijara va murabaha kabi moliyaviy vositalarga e’tibor qaratilgan. Hozirgi vaqtda islom banklari nafaqat musulmon mamlakatlarida, balki boshqa mintaqalarda ham keng ommalashib

bormoqda. Mazkur maqola mazmunida islom banki tizimining O‘zbekiston iqtisodiyotiga kiritilishi istiqbollari ham muhokama qilingan.

Kalit so`zlar: Islom moliyasi, moliyaviy operatsiyalar, savdo, islom madaniyat, ijara, murabaha, iqtisodiyot, modernizm.

Kirish.

Islom olamida tijorat va moliyaviy operatsiyalar kengayib, savdo yo'llari orqali boshqa madaniyatlarga ta'sir o‘tkazilgan. O‘sha davrda musulmon olimlari, xususan, Abu Yusuf, Muhammad ash-Shayboni va boshqa iqtisodchilar moliya va savdo masalalariga oid asarlar yozib, moliyaviy faoliyat qoidalarini rivojlantirishgan

Islomiy bank tizimining hozirgi zamonaviy shakli XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan. 1970-yillarda islomiy banklar tashkil etila boshladi.

1963-yil – Misrda birinchi islomiy bank – Mit Ghamr Savings Bank tashkil etildi. U ribosiz operatsiyalar tamoyiliga asoslangan edi.

1975-yil – Islom taraqqiyot banki (IDB) tashkil etildi. U islomiy moliya va taraqqiyotni rivojlantirishga qaratilgan xalqaro moliya muassasasi hisoblanadi.

Shundan so'ng, Saudiya Arabistoni, Pokiston, Malayziya kabi mamlakatlarda islomiy banklar tez rivojlandi.

Hozirgi zamon (XXI asr) Hozirda islomiy moliya dunyo bo‘ylab keng tarqalgan bo‘lib, turli moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni taklif qiladi: sukuk (islomiy obligatsiyalar), ijara, murabaha va boshqalar. Islomiy banklarning global moliyaviy tizimdagi ulushi oshib bormoqda. Malayziya, BAA, Saudiya Arabistoni, Turkiya kabi mamlakatlar bu sohada yetakchi hisoblanadi.1 Islom banki nafaqat diniy tamoyillarga asoslanadi, balki moliyaviy barqarorlik, halollik va iqtisodiy adolatni ta'minlashni maqsad qiladi. Islomiy moliyada spirtli ichimliklarni iste’mol qilish, qimor o‘yinlari, noaniqlik va hokazolar kabi ko‘plab taqiqlar mavjud bo‘lsa-da, „foizning barcha shakllari ribo va shuning uchun taqiqlangan “degan e’tiqod uning asosi bo‘lgan g‘oyadir."Ribo" so‘zi to‘g‘ridan-to‘g‘ri „ortiqchalik yoki qo‘shimcha “ma’nosini bildiradi va „foiz”, „subo“, „ortiqchalik“, „ko‘paytirish“ yoki „qo‘shish“ deb tarjima qilinadi.

Islom iqtisodchilari Choudhuri va Malikning fikriga ko‘ra, qiziqishning yo‘q qilinishi xalifa Umar (milodiy 634-644-yillarda) davrida „to‘liq islom iqtisodiy tizimi bilan kulminatsiyaga uchragan ilk islomda bosqichma-bosqich jarayon ortidan sodir bo‘lgan.

Boshqa manbalar (Islom va musulmon dunyosi entsiklopediyasi, Temur Qur’on) bunga qo‘shilmaydi va ba’zida huquqiy hiylalar (hiyyal) yordamida) musulmon jamiyatida bu harakatlar davom etganligini ta’kidlaydi“. Shu jumladan Usmonli

imperiyasi davrida ham shunday bo‘lgan. Yana bir manbada (International Business Publications) aytilishicha, „Islom oltin davri” davrida islom huquqi va iqtisodining „klassik huquqshunoslari orasida riboga nisbatan umumiy nuqtai nazari“ oltin va kumush valyutalarga foiz qo‘llash harom bo‘lgan, lekin ribo emas va shuning uchun qog‘oz yoki oddiy metallar kabi boshqa materiallardan tashkil topgan pul birliklariga nisbatan foizlarni qo‘llash maqbuldir.

19-asr oxirida islom modernistlari Yevropaning qudrati va ta’sirining kuchayishiga hamda uning musulmon mamlakatlarini mustamlaka qilishiga munosabat bildirishdi, foiz stavkalari va sug‘urta amaldagi zamonaviy iqtisodiyotda „samarador investitsiyalar uchun dastlabki shartlar“ qatoriga kirishi yoki yo‘qligini qayta ko‘rib chiqishdi. Sayyid Ahmad Xon iste’mol uchun qarz berish to‘lovlari bilan cheklangan deb bilgan gunohkor riba „sudxo‘rlik“ va tijorat sarmoyasi uchun qarz berish uchun qonuniy noriba „foiz“ o‘rtasidagi farqni ilgari surdi. Biroq, 20-asrda islom uyg‘onish tarafdorlari islomchilar faollar barcha foizlarni riba deb belgilash, musulmonlarni qat’iy belgilangan stavkalardan qochgan „Islom banklari“da qarz berish va qarz olishga majburlash ustida ishladilar. 21-asrga kelib, bu islom banking harakati „dunyo bo‘ylab foizsiz moliyaviy korxonalar institutlarini” yaratdi. Agar to‘lanadigan foizlar investitsiya natijasida olingan foyda yoki zarar bilan bog‘liq bo‘lsa, Islomda qarz berishga ruxsat beriladi. Foyda tushunchasi islomda foyda, zarar va tavakkalchilikni teng taqsimlash ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Muhammad Navid kabi uyg‘onish tarafdorlari islom banki „dinning o‘zi kabi qadimgi, uning tamoyillari asosan Qur’ondan olingan“, deb ta’kidlasa-da, dunyoviy tarixchilar va islom modernistlari buni zamonaviy hodisa yoki „o‘ylab topilgan an’ana“ deb bilishadi. Ta’kidlanishicha, Zubayr ibn al-Avvomning mablag‘ yig‘ish biznesi deyarli foizsiz bank bo‘lgan. Zubayr pulni saqlash xizmatini texnik jihatdan o‘zgartirib, Zubayr to‘lashi shart bo‘lgan qarz bo‘lib, bu amaliyotga kashshof bo‘ldi. Zubayrning o‘z mijozlaridan foiz olinmasdan, xalqdan omonat qabul qilish amaliyoti Zubayrning vafoti chog‘ida 2 000 000 dinor miqdorida oshib ketgan qarziga duchor bo‘lishiga sabab bo‘lgan edi. Biroq, al-Zubayr mijozlarning omonat pullarini o‘zining daromadli biznesi uchun sarmoya qilgan, shuning uchun uning merosxo‘rlari oilasiga ko‘p meros qoldirib, qarzlarini to‘lashga muvaffaq bo‘lishgan. Uning o‘limidan so‘ng uning o‘g‘li Abdulloh ibn Zubayr mulkni 1.600.000 dinorga sotdi. Bu amaliyotga Ibn Taymiya o‘zining "Majmui fatvo "sida o‘xshagan mumtoz olimlarning ijmosiga ko‘ra ruxsat berilgan

Islomiy moliyada islom dinidagi shariat hukmlariga asoslangan moliyaviy amallar tushuniladi. Islomiy moliyaga shariat asosida amalga oshiriladigan ssudalar,

zakot, sadaqa va vaqf kiradi. Ularning har biri bilan batafsil tanishib, islomiy moliyaning kambagallik darajasini qisqartirishdagi ahamiyatini anglashimiz mumkin.

Islomiy mikroqarz qisqa muddatga kam taminlangan yoki iqtisodiy tomondan barqaror bolmagan shaxslarga beriladigan kichik miqdordagi qarzdir. Bu turdagi mikroqarz kichik va orta biznes yurituvchi shaxslar uchun ham mos keladi. Odatdagi moliya tizimidagi mikrokreditlar foizli qarz asosiga qurilgan bolib, unda qarz oluvchining ozigina tavakkal qiladi. Qarz beruvchi tashkilot banklarning yagona maqsadi boshqalarga qarz berish ortidan foyda olish boladi. Islomda foizli qarzga yol qoyilmaydi, bu holatga ribo deyiladi. Ribo islomda harom qilingan bolib, u nafs muqtai nazaridan ham ijtimoiy va iqtisodiy jihatlardan ham zararli amal hisoblanadi. Jamiyatda faqat ozining manfaatini ustun deb biluvchilar bolishi, ular odamlarning muhtojligidan foyda olishi odamlar orasidagi adovat va hasad tuygularini orttiradi. Ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan jamiyat bir-biridan katta farq qiluvchi tabaqaga bo’linib qoladi.

Islom moliya tizimiga ko’ra;

Qarz beruvchi ham va qarz oluvchi ham zararga sherik bolishi. Odatdagi mikrokredit tizimida faqatgina qarz oluvchi zararga kiradi, qarz beruvchi tashkilot doim foyda oladi.

Foydaga qarz beruvchi ham qarz oluvchi ham sherik boladi. Islomiy mikrokreditda ikki tomon hamkor, sherik sifatida ishlashi foydani ham ikki tomonga bolinishini talab qiladi.

Sudxorlik aralashmagan holda qarzni qaytarishning ozgarmas stavkasi amal qiladi.

Shaffoflik taminlanib ikki tomon huquq va majburiyatlari qarz shartnomasida ochiq yozilishi, ikkinchi tomonda esa ochiqlanmagan qarz shartlarining bolmasligi shart qilib belgilanadi.

Ijtimoiy farovonlik va adolat tamoillariga amal qilininadi.

Xulosa qilib aytadigan bo’lasak, Islom insonlarni tadbirkorlikka, kasbkorlarni organishga chaqirib, har bir musulmonga kifoya qilsa boladigan darajadagi rizqni halol mehnat qilib topishga targib etadi. Islom dini jamiyatdagi boy va kambagallarni hamjihatlikka va mehr oqibatga yollaydi. Islomning asosiy arkonlaridan bo‘lmish zakot aynan jamiyatdagi mulkiy tengsizlik va kambag‘allikni yechimi sifatida katta ijtimoiy ahamiyatga ega. Shuningdek, islom dini g‘oyalarida kambag‘al va miskinlarga ehson qilishlik savobli amal sifatida musulmonlarga targ‘ib etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ahmadjonov, A Abdullayev, M Mamayusupov, O Umarjonov. (2021). Raqamli iqtisodiyotda boshqaruv muammolari. Science and Education, 2(10), 636-642.

2. O`zbekiston milliy ensiklopediyasi 2010
3. Muhammadsodiq Muhammadyusuf “Islom tarixi”
4. Suyarov Zokirjon, Muhammadaliyev Xusniddin. Islom moliyasi va bank tizimi. Образование наука и инновационные идеи в мире Выпуск журнала №-59 Часть–8_Декабрь–2024.https://scientific-jl.org/obr
5. Ergashevich Zokirjon Suyarov, Alibek Husanov. Ijtimoiy himoya tizimining raqamlashtirish muammosi. Ilm-fan va ta'lim. Том 1. Номер 3.

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ШАРОИТИДА ИҚТИСОДИЁТ ВА МАЪНАВИЯТ УЙҒУНЛИГИ

Набиев Маҳмуджон Маннобович
катта ўқитувчи
Қўқон Университети Андижон филиали
“Ижтимоий-иқтисодий фанлар” кафедраси.
Nabiyev@1976mail.ru

Инсоният тамаддуни ва жамият тараққиётида маънавият ҳамда иқтисодиётнинг ўрни беқиёс. Давлат ва жамиятни барқарор бошқаришда уларнинг ўзаро уйғунлиги муҳим ўрин тутади. Маънавият юксалган мамлакатда иқтисодиёт ҳам ривож топади. Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганларидек: “Агар жамият ҳаётининг танаси иқтисодиёт бўлса, унинг жони ва руҳи маънавиятдир. Биз янги Ўзбекистонни барпо этишга қарор қилган эканмиз, иккита мустаҳкам устунга таянамиз”.[1] Биринчиси, асарида таъкидлаганидек, моддият ва маънавият қушнинг икки қанотига қиёсланади. Шу маънода тарихга назар ташласак, қадимги Юнонистон ва Римда маънавият юксак чўққиларга кўтарилгани ҳаммага яхши маълум. Лекин, айнан шу даврда ушбу мамлакатлар иқтисоди ўша давр жаҳон иқтисоди тараққиётининг энг юксак чўқиллари бўлганини ҳамма ҳам билавермайди. Мамлакатимиз ҳам шундай фикр айтиш мумкин. Чунончи, IX – XV асрларда минтақамизда кескин маънавий юксалиш билан биргаликда иқтисодиёт соҳасида ҳам жонланиш рўй берди: фан ва маданият, дунёвий ва диний илмлар, адабиёт ва санъат ривож топди. Асрлар оша ўз кўрки ва тароватини сақлаб келаётган тарихий обидаларимиз ҳам ўша даврларда барпо этилган. Демак, тарихимиз гувоҳлик бераётганидек, жамият тараққиёти учун иқтисод ва маънавиятнинг уйғунлигини таъминлаш лозим.

Маънавият иқтисодий жараёнларни ҳаракатга келтирувчи, жамиятни ривожлантирувчи муҳим омиллардан ҳисобланиб, айни пайтда, унинг ўзи иқтисодиёт билан узвийликда юқори чўққиларга кўтарилиши мумкин. Иқтисодий тушкунлик даврида маънавият ривожланса-да, унинг ҳақиқий тараққиёти иқтисодий ўсиши даврида юз беради. Иқтисодий ўсишнинг бир кўриниши мамлакатда савдонинг, хусусан, ички ва ташқи савдонинг қай даражада ривожланганида ўз аксини топади.

Херман Вамбери “Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи” номли китобида Амир Темур ҳукмронлиги даврида Мовароуннаҳр саноатнинг ривожланиши ва унинг халқаро савдо – иқтисодий алоқалардаги иштироки ҳақида қуйидаги маълумотларни келтиради: “Темурнинг амри билан Дамашқнинг энг моҳир тўқувчилари, Халабнинг машҳур паҳта йиғувчи корхоналари, Туркиянинг ҳамда Гуржистоннинг заргарлари, хуллас, саноатда қанча ишлар, ҳаммаси Самарқандга кўчдилар. Хусусан, бунда ички савдо яхши тараққий қилиб, ўша даврда юксак натижаларга эришди”.[2]

Беруний оғир меҳнат билан шуғулланувчилар мамлакат бошқарувчилари томонидан рағбатлантирилиб туришлари лозимлигини алоҳида таъкидлайди. Аслини олганда, бу манфаатдорлик тамойилининг худди ўзидир. Айниқса, ерга ишлов бериб, ризқ – рўз яратувчиларга кўрсатилган ғамхўрлик натижасида ҳосилдорлик ортади, меҳнаткаш ва жамият манфаатлари баробар ҳимоя қилинади. Зеро, моддий ноз – неъматлар инсон ва жамият учун ўта зарур иқтисодий эҳтиёждир.

Давлатнинг иқтисодиёт билан шуғулланиши натижасида фуқаролар тўқ ва ҳокимият кучли бўлади. Ҳукмдорларнинг вазифаси эса, юқори табақалар билан қуйи табақалар ўртасида адолатли, кучлилар билан заифлар ўртасида ижтимоий – иқтисодий тенглик ва инсонпарварлик тамойилларига асосланган қонунларни ўрнатишдан иборатдир, деб уқтиради олим. Берунийнинг жамият шаклланиши ва ривожланишида муҳим ўрин тутган иқтисодий омиллар – моддий неъматлар ишлаб чиқариш, меҳнат тақсимоти ва мол айирбошлаш ҳақида иқтисодий қарашлар мужассам фикрлари ҳам қимматлидир. Олим таъкидлашича, савдода пул олтин ва кумуш сингари муомалада бўлиши инсоннинг барча эҳтиёжини қондира олмаганидек, улар алоҳида ҳолда ҳам маълум бир қийматга эга бўлмайди. Бундай ҳолат маълум бир табиий қонунлар асосида эмас, балки жамиятдаги шартли келишувлар туфайли содир бўлгандир. Чунки, олтин ва кумуш ҳам дастлабки мазмун-моҳиятига кўра, инсонни на тўйдиради, на чанқоғини қондиради, на зулм ёки зўрлик хавфидан қутқаради.

Берунийнинг фикрича, пул туфайли фақат товарлар айирбошлаш қилинмайди, ишчи кучи ҳам ёлланади.: “Бири иккинчисини ёллайди, яъни бир киши иккинчисига адолатли шартнома туфайли доимо ишлаши керак, бунинг эвазига у мукофатланади”. Ёлланма меҳнатда Беруний фақат одил меҳнат шартномасини кўрибгина қолмай, шу билан бирга ҳар қандай мажбурий меҳнатга қарши чиқади”. “Зўрлик ва ёллаш орқали амалга ошириладиган мажбкрий меҳнат доимий ва тўғри эмас”, [3] деб ёзади у.

Ўрта Осиёда уйғониш даврида,хусусан, мовароуннаҳрлик савдогарлар дунёнинг узоқ мамлакатларида ҳам фаол савдо – сотиқ ишларини олиб борганлар. 1150 йилда Венгрияга борган араб сайёҳи Абу Ҳамид ал – Гарнатий у ердаги бозорлар ва савдогарлар тўғрисида шундай ёзган эди: “Ункурия деб аталувчи бу мамлакат 78 шаҳардан иборат Б шаҳарлардан ҳар бири кўплаб қалъа, қишлоқ, тоғ, ўрмон ва боғларга эга. Уларда минглаб хоразмликлар ҳам яшайдилар. Хоразмликлар савдо билан шуғулланадилар”. [4] ХИИ аср бошларидаёқ, Ункурияда минглаб хоразмлик савдогарларнинг қизғин фаолият олиб борганликлари европада савдо ишлари, Хоразмда эса, ўз ўрнида, иқтисодиёт ривожланганидан далолатдир. Чунки, ўрта асрларда хунармандчилик, умуман иқтисоди ривожланган ўлкалар савдогарларини бошқа минтақаларга маҳсулот олиб бориб, савдо қилишлари мумкин бўлган.

Фикримизча, Давлат ва жамият бошқарувида иқтисодиёт ва маънавиятнинг ўзаро боғлиқлигини фақат соҳа мутахассислари эмас, шунингдек, аксарият иқтисодчи олимлар ҳам англаб етганлар. XX асрнинг кўзга кўринган иқтисодчиларидан бири Жон Мейнард Кейнс бу алоқадорликни англабгина қолмай, фандаги ўз хизматини руҳият қонуни билан боғлаган.

Кейнснинг асосий қоидаларидан бири иқтисоднинг давлат томонидан бошқарилиши зарурлиги тўғрисидаги хулосасидир. Кўплаб иқтисодчилар Ўзбекистон иқтисодий ривожланишида Кейнс модели қўлланиляпти, деган фикрни билдирганлар. Холбуки, иқтисодни бошқаришга давлат аралашуви Кейнсдан анча илгари ҳам талқин қилинганди. Ўзбекистонда Кейнс таълимотидан ўзига хос фарқ қилувчи модел қўланилмоқда. Бу модел маҳаллий шарт – шароитлар, аҳоли анъаналари, хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда ишлаб чиқилган ва ҳаётган татбиқ қилиб келинмоқда. Кейнс таълимотида иқтисодиётни тартибга солишда давлатнинг ҳуқуқий мурувватларидан фойдаланиши ҳақидаги фикрлар баён қилинган, лекин иқтисодиётнинг маъавият билан алоқадорлиги тўғрисида ҳеч нарса дейилмаган.

Маънавият иқтисодиётдан узоқлашар ёки унутилар экан, мамлакат аста – секин инқирозга юз тутади. Бунинг сабаби шундаки, жамият ҳаёти бир – бири билан чамбарчас боқлиқ икки қисмга: иқтисодий ва маънавий ҳаётга бўлинади. Уларнинг бир – бирига қарши қўйилиши, бир – биридан ажратилиши воқеликка зид бўлиб, муваффақияцизликка олиб келиши шубҳасиздир. Шу туфайли ҳар қандай давлат ва жамият ривожланиши учун, энг аввало, иқтисодиёт ва маънавиятнинг уйғунлигини таъминлаш лозим. Чунки, фақат шу йўл юксак суръатлар билан тараққиётни таъминлайди, шу туфайли Ўзбекистонда маънавиятнинг юксалиши давлатимизнинг ўсиш давридаги вазифалардан бирига айланган. Алоҳида таъкидлаш жоизки, ҳозирги шароитда иқтисодий ўсишга маънавий юксалишга нисбатан осонроқ эришиш мумкин. Негаки, иқтисодиётнинг глобаллашув жараёни ҳамма мамлакатларда бир хил илғор технологияларни жорий қилиш имконини туғдиради. Бироқ, маънавият соҳасида ҳар бир миллат, мамлакат ва давлатнинг ўзига хом жиҳатлари мавжуд. Шуни унутмаслик керакки, иқтисодиёт маънавият билан шу қадар боғлиқки, иқтисодий ўсиш маънавий юксалиш эвазига таъминланса, маънавий юксалишнинг ҳам омилҳам иқтисодий ўсишдан иборат бўлади. Аммо маънавиятнинг юксалиши иқтисодиётнинг ўсишига нисбатан ўта қийин, мураккаб ва машаққатли жараёндир. Бунинг туб сабаблари, фикримизча қуйидагилардан иборат.

- иқтисодиётни ривожлантириш учун унга хорижий технологиясини киритиш мумкин, миллий маънавиятимизга чет эл маънавиятини киритиб бўлмайди;
- иқтисодиёт ўнгланиб бозоримиз маҳсулотларга тўйингунча уни хориждан импорт қилишимиз мумкин, аммо миллий маънавиятни четдан импорт қилиб бўлмайди. У фақат шу ернинг ўзида, шу ерлик одамлар руҳиятида шаклланади ва ривожланади;
- жамиятда иқтисодий бўшлиқ пайдо бўлса, бировларнинг маҳслуоти ва маблағи билан тўлдириш мумкин. Унинг ўлчови бор. Аммо, маънавий бўшлиқни тезликда бировнинг “маҳсулоти” билан тўлдириб бўлмайди. Ҳамма ўз маънавиятини ўзи тўлдириши, у фақат шу жамият, шу халқнинг ўзида шаклланиши лозим;
- иқтисодий неъматларни қарзга бериш ва олиш мумкин. Маънавий неъматни қарзга бериб ҳам, олиб ҳам бўлмайди;
- иқтисодий бойлик қийматга эга, маънавий бойликнинг қиймати, ўлчови йўқ. Шу туфайли иқтисодий бойлик давлатлар ўртасида айирбошланади, маънавий бойлик эса, айниқса миллий маънавиятни айирбошлаб бўлмайди;

- иқтисодиёт тан озиғи, маънавият эса жон, руҳият озиғидир. Иқтисодиётда мулкдорлик, эгаллик ҳисси бор. Маънавиятни тақсимлаб, одамларнинг маънавий бойлигини ўлчаб бўлмайди;
- иқтисодиётда инқироз бўлиши мумкин, маънавий инқироза йўл қўйиб бўлмайди. Иқтисодий инқирозни турли йўллар билан ўнглаш мумкин. Аммо, маънавий инқирозни иқтисодий инқироз сингари тезда ўнглаб бўлмайди. Маънавий инқироз юзага келган жамият, давлат таназзулга учраши тайин;
- иқтисодиётдаги мулкдан фарқли ўлароқ, маънавият хусусийлаштирилмайди. Ҳар кимнинг маънавий бойлиги ўзиники. Уни тортиб олиш ҳам, қўшиб бериш ҳам мумкин эмас. Одамларнинг маънавий бойлиги уларнинг маънавий савиясида намоён бўлади ҳамда улар миллат ва жамиятнинг маънавий бойлигини ташкил қилади;
- моддий жиҳатдан қашшоқ одамни унга катта мулк бериб, тезда бой қилиш мумкин. Маънавий қашшоқ одамни маънавий жиҳатдан тезда бой қилиб бўлмайди, чунки бировнинг маънавий бойлигни унга олиб бериб ёки сотиб бўлмайди. Ҳар бир инсон ўз маънавиятининг эгаси, унинг юксалиши учун ўзи курашиши керак;
- моддий бойлик эҳсон ёки садақа қилинади, маънавий бойликни садақа қилиб ҳайрияга бериб ҳам бўлмайди. Фақат тарбия, ўқиш ва ўқитиш йўли билан биридан иккинчисига ўтилади;
- моддий эҳтиёжни қондириш мумкин, лекин маънавий эҳтиёжнинг чегараси йўқ. Иқтисодий бойлик моддий бўлиб, у ўзлаштирилиши, ўғирланиши мумкин. Маънавий бойлик номоддийдир. Уни ўғирлаб бўлмайди.

Хулоса қилиб айтганда, маънавий бойлик – хориждан импорт қилинмайдиган миллий аҳамиятга эга бўлган, ҳар бир миллатнинг ўзига хос ҳолда юксаладиган, ўлчови йўқ, қимматга эга бўлмаган, лекин ўта бебаҳо бойликдир. Шу боис давлат ва жамият бошқарувида иқтисодиёт ва маънавиятнинг чамбарчас уйғунлигини юқорида эътироф этганимиз ҳолда маънавий юксалишга усутувор эътибор қаратилган тақдирдагина иқтисодиётнинг гуркираб ривожланиши таъминланади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз Тошкент – “Ўзбекистон” – 2017
2. *Герман Вамбери*. Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи. «Шарқ. Юлдузи» журнали “*Бухоро ёҳуд Мовароуннаҳр тарихи”*. Шарқ юлдузи, 1990, 5- сон.

3. *Исломов А*. Эгамов Э. “Иқтисодий таълимотлар тарихи” Ўзбекистон нашриёти, 2003 й.
4. Ильясов Б. С., Муллагулов М. Г. Гарнати // Башкирская энциклопедия / гл. ред. М. А. Ильгамов. — Уфа : ГАУН РБ «Башкирская энциклопедия», 2015—2024. — ISBN 978-5-88185-306-8.

ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ РЕАЛ СЕКТОР МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИГИНИ ОШИРИШДАГИ РОЛИ

Анваров Нозимжон Махсудбек ўғли
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
таянч докторант
anvarovnozim40@gmail.com
Tel:+99897-988-22-77
*ORCID:*0009-0006-5205-6913

Ҳозирги вақтда ижтимоий-иқтисодий ҳаётни тижорат банклари фаолиятисиз, уларнинг молиявий кўмагисиз тасаввур этиш мумкин эмас. Жаҳоннинг ривожланган ва ривожланаётган давлатларида тижорат банклари кредитлаш амалиётини такомиллаштириш борасида банк кредитлари сифатини ошириш, кредит рискларини камайтириш, мижозларнинг кредит қобилиятини объектив баҳолаш усуллари ҳамда скоринг механизмларини мукаммаллаштириш, кредитлаш амалиётини банк учун энг мақбул бўлган даромадлилик стратегиясига айлантириш, банкларнинг молиявий барқарорлиги ва кредитлаш салоҳиятини ошириш бўйича илғор инновацион банк хизматлари ва маҳсулотларини жорий этиш сингари тадқиқот йўналишларига алоҳида эътибор берилмоқда.

Тижорат банклари иқтисодиётда, хусусан реал секторнинг қўллаб-қувватланишида аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Йирик корхоналар фаолиятидан тортиб, кундалик турмушимизнинг ҳар бир жабҳасида уларнинг фаол иштирокини кўришимиз мумкин. Шу боис ҳам, банклар иқтисодиётнинг қон томирига қиёсланиши чуқур маъно-мазмун касб этади. Мустақиллик йилларида миллий иқтисодиётда молиявий ташкилотлар ва хўжалик юритувчи субъектлари фаолияти учун қулай иқтисодий шарт-шароитларнинг яратилиши мамлакат банк тизими барқарорлигининг ошишига имкон яратди. Банк хизматлари бозоридаги рақобатлашув жараённинг кучайиши натижасида

тижорат банклари томонидан кўрсатиладиган молиявий хизматлар ҳажми кенгайиб бормоқда. Мазкур жараёнининг жадаллашуви банк операцияларини амалга ошириш тартибларининг соддалаштирилганлиги, иқтисодиёт тармоқларида фаолият юритаётган корхоналарни қўллаб-қувватлашда молиявий ташкилотлар ролини оширишга қаратилган чора-тадбирларнинг фаол тарзда амалга оширилаётганлиги билан изоҳланади. Мамлакатимизнинг келгуси тараққиёти, асосан, инвестицияларга боғлиқлигини бугунги кунда инкор этиб бўлмайди. Шу боисдан, ҳозирги 139 кунда республикамиз иқтисодиётида реал сектор корхоналари фаолиятини молиялаштириш, уларни фаолиятига тижорат банклари кредитларни, хусусан, хорижий молия институтлари маблағларини кенгроқ жалб этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир. Маълумки, иқтисодий жиҳатдан фаол бўлган ҳар қандай корхона ўз молиявий ресурслари ҳисобидан инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришга ҳар доим ҳам имкон топа олмаслиги мумкин. Бундай ҳолатларда, тижорат банклари кредитлари реал сектор корхоналари фаолиятини молиялаштиришнинг асосий манбаи бўлиб майдонга чиқади. Тижорат банкларининг кредитлари ҳар бир мамлакат иқтисодиётини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайдиган молиялаштириш манбаси ҳисобланади. Банк кредитлари ёрдамида иқтисодиётнинг реал сектор корхоналари фаолиятини модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш билан боғлиқ бўлган инвестицион харажатларнинг молиялаштирилиши муҳим аҳамият касб этади.

Таъкидлаш жоизки иқтисодиётимизни модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, унинг рақобатдошлигини кескин ошириш, экспорт салоҳиятини юксалтириш, инновацион ва энергияни тежайдиган технологияларга асосланган янги ишлаб чиқаришларни ташкил этиш, жаҳон бозорида талаб мавжуд бўлган янги турдаги товарлар ишлаб чиқаришни ўзлаштириш ва шу орқали мамлакатимизнинг молиявий-иқтисодий барқарорлигини таъминлашда банк тизими томонидан олиб борилаётган инвестицион сиёсат ўз самарасини бермоқда. Тадбиркорлик субъектларининг барча молиявий муносабатларини пул оқимлари таркиби бўйича ифодалаш

Тадбиркорлик фаолияти меъёрида фаолият юритиши учун соф пул оқими нолга тенг бўлиши мақсадга мувофиқдир. Бу, корхона томонидан ҳисобот даврида ишлаб топилган пул маблағлари харажат манбалари бўйича самарали тақсимланганлигидан далолат беради. Соф пул оқими муайян фаолият тури ёки барча фаолият турлари бўйича ижобий ва салбий пул оқимлари ўртасидаги тафовутни акс эттиради. Пул маблағлари минимал зарурий

захирасининг мавжуд эмаслиги молиявий қийинчиликлардан дарак беради. Пул маблағларининг ортиқчалиги эса, корхона зарар кўраётганлигини билдиради.

Тадбиркорлик субъектлари барқарорлигининг яна бир муҳим кўрсаткичи ҳамда вақт бўйича ижобий ва салбий оқимлар даражаси ҳисобланади. Бу, айниқса, Тадбиркорлик субъектлари учун муҳим, чунки уларда йирик корхоналар каби молиявий ресурс ва маблағлар захиралари мавжуд эмас. Уларнинг моҳияти келажакдаги молиявий даврнинг ҳар бир оралиғида корхоналар тўлов қобилиятининг етарли даражасини бир вақтнинг ўзида таъминлашдан иборат. Соф пул оқимини максимал даражада ошириш ўз-ўзини молиялаштириш тамойили асосида Тадбиркорликнинг иқтисодий ривожланиш суръатларини оширишни таъминлайди, ташқи молиялаштириш манбаларига қарамликни камайтиради ва унинг бозордаги рентабеллигини оширади.

Молиявий бошқарувни самарали ташкил этишга тўғри ёндашув муҳим аҳамиятга эга бўлган кичик бизнесда молиявий фаолият одатда мулкдорнинг ўзи томонидан амалга оширилади. Бу корхонага пулни тежаш, қўшимча даромад олиш ва тўлов қобилиятини сақлаб қолиш имконини беради.

Кичик бизнес субъектларини молиявий бошқариш усулларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

– сотилган маҳсулот ёки хизматлар учун маблағларни олиш;

– корхонанинг жорий фаолияти билан боғлиқ барча турдаги харажатларни пул маблағлари билан таъминлаш (етказиб берувчилар, ходимлар, ижарачилар ва бошқалар билан ҳисоб-китоблар);

– молия институтлари билан ўзаро манфаатли шартларда ҳамкорлик қилиш (банклар, суғурта компаниялари ва бошқалар);

– давлат ва маҳаллий ҳокимият олдидаги молиявий мажбуриятларни бажариш (солиқлар ва йиғимларни тўлаш);

– кичик бизнес субъектларининг молиявий барқарорлиги ва тўлов қобилиятини сақлаш. Ушбу вазифаларни самарали тарзда амалга ошириш бўйича фаолият режалаштириш, молиявий назорат ва молиявий ҳолат таҳлилига бевосита боғлиқ бўлади.

Молиявий режалаштиришнинг асосий жиҳати молиявий барқарорликни таъминлаш учун энг мақбул ва фойдали молиявий режани тузишдан иборат бўлади. Молиявий режа - ишлаб чиқариш, молиявий ва инвестиция фаолиятининг келажакдаги самарадорлиги ва натижаларини башорат қилишга асосланган режа сифатида ифодаланади. У кичик корхона фаолияти натижалари бўйича товар-моддий захиралар, молиявий оқимлар тўғрисида тасаввур

берадиган кўрсаткичларни акс эттиради.

Тижорат банклари иқтисодиётда, хусусан реал секторнинг қўллаб-қувватланишида аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Йирик корхоналар фаолиятидан тортиб, кундалик турмушимизнинг ҳар бир жабҳасида уларнинг фаол иштирокини кўришимиз мумкин. Шу боис ҳам, банклар иқтисодиётнинг қон томирига қиёсланиши чуқур маъно-мазмун касб этади.

Умуман олганда, кредит бозорида кредит фоизлари миқдори асосий ставка, пул ресурсларига бўлган талаб ва таклифнинг ўзаро нисбати, инфляция ва инфляцион кутилмалар, кредит хизматлари бозорида банк рақобати, депозитлар бўйича мижозларга тўланадиган фоизлар, банк таваккалчилигини камайтириш мақсадида фоиз ставкаларини бошқариш, кредит ресурслари структураси ва бошқа бир нечта макро ва микроиқтисодий омилларга боғлиқдир. Яна бир муҳим масала, соғлом рақобатни шакллантириш ва ажратилаётган кредитларнинг рисклилик даражасини камайтириш учун пировардида молиявий маблағларнинг узлуксиз айланишини таъминлайда. Бунда тижорат банкларинг фаолиятинининг мустақиллигини ҳукумат даражасида таъминлаш, яъни Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонунининг 8-моддасида келтирилган “Банклар молиявий операцияларни амалга ошириш билан боғлиқ қарорлар қабул қилишда мустақилдир” деб киритилган талаб ижросини тўлиқ таъминланиши муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 68.

2. Савинова Д. В. О формировании механизма привлечения кредитных ресурсов в малый бизнес // Деньги и Кредит.- Москва, 2009. - № 5. – С. 60-61.

3. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и и в индустрии финансовых услуг. Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2017. – С. 590-591.

4. Шумпетер Й. Основы предпринимательства. Пер. с нем. – М.:Дело, 1974. – С. 132.

5. http:www.stat.uz –. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ҳузуридаги статистика агентлиги

6. Абдужабборова М. Пул оқимлари тахлили. Иқтисодий тараққиёт ва тахлил. Илмий электрон журнал. 2023-йил август. www.e-itt.uz.

MUNDARIJA

I SHO‘BA- ZAMONAVIY KADRLAR TAYYORLASHDA FAN, TA’LIM VA ISHLAB CHIQARISHNING UYG‘UNLIGINI TA’MINLASH MASALALARI

Легай Владимир Олегович Хаджимуратов Абдукаххор Абдумуталович	*К вопросу инновации в менеджменте здравоохранения*	6
Abdullayev Mirzohid G‘ayiberdiyevich	*Sanoat korxonalarida kadrlarni boshqarishni takomillashtirish yo‘llari*	11
Абдунабиева Севинч Нозимали кизи Хаджимуратов Абдукаххор Абдумуталович	*Как визуальный контент влияет на принятие решения о записи к стоматологу*	15
Azamov Afzalbek Yorqinjon O‘g‘li	*Byudjet tashkilotlarida moliyaviy natijalar hisobini yuritishning huquqiy va amaliy asoslari*	21
Alijonov Ergashboy Ilhomjon o‘g‘li	*Uzoq va qisqa muddatli aktivlarni samarali boshqarish orqali korxonalarda barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash*	24
Dehqonov Diyorbek Davronbek o‘g‘li	*Xo‘jalik yurituvchi subyektlarda mahsulot tannarxini tahlil qilish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘llari*	27
Muslimakhon Muminova Mukhiddin kizi Ibrokhimov Shahriyorbek Azamat ugli	*The use of interactive platforms for effective foreign language learning*	30
Zokirjon Ergashevich Suyarov To`xtasinov Javlonbek Jahongir o`g`li	*Bola huquqlarini ishonchli ta’minlashning asosiy jihatlari*	34
Muhammadrasulova Basida Mansurali qizi	*Fermer xo‘jaliklarining iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlarini ekonometrik modellashtirish*	38
Iskandarov Davlatbek Joylovova Marjona Abdunazar qizi	*Ekonometrika fanini o’qitishda innavatsion usullarni qo’llash*	45
X.Muydinov Kamoliddinov Ozodbek Ziyoyiddin o‘g‘li	*Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining ishlab chiqarish jarayonlarini ko'p omilli ekonometrik modellarini ishlab chiqish*	49
X.Muydinov Miraxmatova Arofatxon Muhtorjon qizi	*Ishlab chiqarishda dinamik ekonometrik modellardan foydalanish*	58
Ergashev Ilxomjon Ikromovich Abdurafikova Dilnoza Obidjon qizi	«*Yashil» iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha jahon tajribalari*	62
O.X.Maxmudov F.B.Yoqubova	*Barqaror iqtisodiy o'sish orqali turmush tarzini yaxshilash imkoniyatlari*	67

Xolmatova Nodiraxon Quddusovna Joylovova Marjona Abdunazar qizi	*Barqaror moliyaviy hisob yuritishda kadrlar malakasi va ta’lim sifati bilan bog’liq masalalar*	74
Iskandarov Davlatbek Jumaboyeva M	*Makroiqtisodiy indikatorlarni ishlab chiqarish funktsiyalari yordamida tadqiq qilish*	77
Mamasidikov Murodjon Kobuljon o’g’li	*Missionerlik va prozelitizmning ijtimoiy siyosiy xavfi*	81
Mamasidikov Murodjon Kobuljon o’g’li	*Yangi diniy harakatlar va sekta – zamonaviy jamiyat muammosi*	83
Xabibullayeva Feruzabonu Xurshidbek qizi Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли.	*Aholi bandligi va daromadlarini oshirishda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlari ko‘rsatkichlarini ekonometrik tahlil qilish.*	86
Suyarov Zokirjon Ergashevich Axmedov Ahadulloh Otabekovich	*Ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish va zamonaviy texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish*	95
Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o‘g‘li	*Pedagogik faoliyatda raqamli texnologiyalardan foydalanish*	101
Тухтасинов Джавлонбек Джахонгир угли	*Роль онлайн-ресурсов в самостоятельной практике изучения русского языка студентами в узбекистане. (обзор доступных онлайн-платформ для пользователей в узбекистане, их эффективности и удобства).*	105
Saliev Bahodir Kamilovich Joylolova Marjona Abdunazar qizi	*O‘zbekiston oliy o‘quv yurtlarida iqtisodiy tahlilni o‘qitishning dolzarb masalalari*	109
Saliev Bahodir Kamilovich	*Sotish hajmini o‘sish sur’atiga ta’sir etuvchi omillarni modellashtirish*	112
Saliev Bahodir Kamilovich Isroiljonov Nurmuxammadbek Sherzodbek o‘g‘li	*Iqtisodiy o‘sish omillarining ekonometrik modellarini qiyosiy tahlili*	116
Iskandarov Davlatbek Abdusalomov Samandar	*Statistik gipotezalarni tekshirish uslubiyati*	119
Iskandarov Davlatbek Hakimjonov Shahriyor	*Additiv va multiplikativ ekonometrik modellarni tuzish*	123
Muxitdinova Feruza Rahmatulla qizi	*Structural and content characteristics of texts and increasing the various types of oral work*	130
Abdullayev Tursunboy Yaxshibayevich Muhammadaliyev Husniddin Ahliddin o’g’li Abduvoitov Azizjon Abdunabi o’g’li	*Ekstremizm va terrorizm – milliy xavfsizlikka tahdid va unga qarshi kurashda jamoatchilik nazoratining o’rni va ahamiyati*	132
Kuchkarov Muxiddin Umaraliyevich	*Talabalarda mustaqil va tanqidiy fikrlash kabi qobiliyatlarni rivojlantirish*	137
X.Muydinov Tursunov Ziyodillo	*Makroiqtisodiy ishlab chiqarish funksiyalari asosida respublikada barqaror iqtisodiy o‘sishni modellashtirish*	141

Toxirov Farruhbek Baxtiyorovich	*Talabalarni innovatsion g‘oyalarga yo‘naltirish metodlari*	145
Suyarov Zokirjon Po’latov Umidbek	*Kiberxavfsizlikning jamiyat taraqqiyoti uchun ahamiyati*	150
Каримов Музаффар Абдумалик ўғли	*Олий таълим муассасалари инновацион бошқарувининг ташкилий-иқтисодий механизмини шакллантириш.*	153
Мухитдинова Феруза Рахматулла кизи	*Модульное обучение иностранному языку студентов экономического вуза*	157
Numonjonova Nargiza Ashuraliyevna	*Investitsiyaning mazmun-mohiyati va ahamiyati*	160
Юсупов М.Т	*Анализ процесса сушки винограда*	164
Эшонов Мухаммад Айюб Хошимжон угли	*Роль “зелёных” налогов в охране окружающей среды*	169
Mirabdullayev Izzatillo Isroiljon o‘g‘li	*Pedagogik faoliyatda raqamli texnologiyalardan foydalanish.*	173
II SHO‘BA- XUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISHDA HAMDA BARQAROR VA YUQORI SUR’ATLARGA ERISHISHIDA DAVLAT, XUSUSIY VA XALQARO MOLIYAVIY RESURSLARDAN FOYDALANISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI OSHIRISH MASALALARI		
Khajimuratov Abdukakhkhor Abdumutalovich	*Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya va barqaror rivojlantirishni ta’minlash sharoitida iqtisodiyot nazariyasi fanining rolini oshirish masalasi*	178
Ro‘zmatzoda Qodirqul Ruzmat o‘g‘li	*Tarixiy adolatni tiklash va ichki mehnat migratsiyasi xududlarini ijtimoiy –iqtisodiy rivojlantirishning muhim omili*	187
Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich	*Qishloq xo‘jalik mahsulotlarini xarid qilishda logistika infratuzilmasini takomilashtirish*	190
Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich Aminova Farangiz Rustamovna	*Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari xarid qilish logistikasi rivojiga ta’sir qiluvchi omillar*	197
Мирзаев Отабек Одилжонов Исламбек Каримов Мухаммадрасул Шермухаммедов Хурсандбек	*Процессы трансформации промышленных предприятий при переходе к цифровой экономике*	203
To’raboyev Qambarali Qodirovich o’g’li Ahrorqulov Jonibek Otabek o’g’li	*Yashil tadbirkorlik faoliyatining barqaror rivojlantirish masalalari*	206
Saydakbarova Madinaxon Anisbekovna Ahrorqulov Jonibek Otabek o’g’li	*Asosiy makroiqtisodiy ko’rsatkichlar*	210
Saydakbarova Madinaxon Anisbekovna Miraxmatova Arofatxon Muhtorjon qizi	*Iqtisodiy davrlar: tsikllar, sabablari va oqibatlari*	216
Axunov Muhammadamin Abduvasitovich	*Yangi o‘zbekistonda mahallalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning o‘rni*	222
Razzaqov Muhammadqodir	*Healthy competition in the national economy is the driving force of progress*	225

Jabborov Otabek Erkin o‘g‘li	*Mamlakat iqtisodiy o‘sishini ta’minlashda tijorat banklarining o‘rni*	228
Saidakbarova Madinaxon Anisbekovna Joylovova Marjona Abdunazar qizi	*O’zbekiston iqtisodiyotida inflatsiyaning sabablari va unga qarshi kurash choralarining samaradorligi*	232
Xolmatova Nodiraxon Quddusovna Maxmudov Farrux Rustamjon o’g’li	*Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish*	237
Suyarov Zokirjon Ergashevich Bahriddinov Ulugbek Bahridin o’g’li	*Raqamli valyutalarning jamiyat taraqqiyotiga ta’siri va ahamiyati*	242
Suyarov Zokirjon Ergashevich Azimov Shahriyor	*Yashil iqtisodiyot rivojlanish va farovonlik asosi*	245
Rustamov Xurshidbek Marufjon o‘g‘li	Aholini ish bilan bandligining ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy omillari	248
Nasibboyev Fazliddin Sirojiddinovich	*Mamlakatimizda sanoat tarmoqlarida to‘qimachilik sanoati korxonalarining innovatsion faoliyatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish boshqarish mexanizmi*	252
Qodirov Baxodir Tursunovich Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o’gli	*The importance of the green economy in 2025: analysis and prospects.*	256
Qodirov Baxodir Tursunovich Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o’gli	*Yashil iqtisodiyotda quyosh panellarining roli*	260
Qodirov Baxodir Tursunovich Razzaqov Muhammad Qodir Baxtiyorjon o’gli	*The economic side is the production and performance of solar panels*	264
Kamoliddininov Ozodbek Ermatov Ilxomjon	*“Yashil” energetikani rivojlantirish*	268
Axmadjonov Sodiq Solievich	*Mahalliy byudjetning shaкllanishida raqamli iqtisodiyotning ahamiyati*	271
O.X.Maxmudov M.N.Orziqulova	*Axoli farovonligini oshirishda ish bilan bandlikni rivojlantirish yo’llari*	275
Эргашев Илҳомжон Икромович	*Кичик бизнесни инвестицион салоҳиятини баҳолаш амалиётини такомиллаштириш*	278

Xolmirzayev Ikromjon Odiljon O‘g‘li	*Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda mehnat saloxiyatining rivojlanishi va uning nazariy asoslari.*	288
M.M.Muxtorov	*Klasterlarni milliy iqtisodiyotda tutgan o‘rni*	291
M.M.Muxtorov	*Sanoat korxonalarining iqtisodiy samaradorligiga raqamli texnologiyalar ta’siri*	294
Saydakbarova Madinakhan Anisbekovna	Fiscal policy is a factor in stimulating economic growth and ensuring stability	298
Saydakbarova M Jumaboyeva M	Iste’mol, jamg’arish va investitsiya	304
Ermatov Ilhomjon Ismoiljonovich	*Milliy xo’jalik sifatli tizimi amaliyotiga xos mulohazalar*	308
O.X.Maxmudov	*Andijon viloyati hududiy sanoat tarmog‘ining rivojlanishda personalni boshqarish holatini va o‘zgarish tendensiyalari*	317
A.A.Хаитов	*Янги ўзбекистон ва унинг худудларида ишлаб чиқариш омилларининг айрим муаммолари*	323
Qorabayev Shuhratjon Axmadjonovich	*Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish investisiyalaridan samarali foydalanish*	327
III SHO‘BA- XALQARO INTEGRASIYA VA GLOBALLALASHUV SHAROITIDA BUXGALTERIYA HISOBI VA AUDITNING USLUBIY VA TASHKILIY MASALALARIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI TADBIQ ETISH, XALQARO XISOB-KITOBLAR VA MOLIYAVIY XISOBOTLARNING XALQARO STANDARTLARIDAN FOYDALANISH MASALALARI		
Туйчиев Абдурахмон Ғофурович Abdumutaliyev Azamat Ahadjon o’g’li Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли	*Moliyaviy bozorlar - moliyaviy aktivlarning savdo qilinishi uchun platforma sifatida*	336
Туйчиев Абдурахмон Ғофурович Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли	*Moliya tizimining mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishdagi roli*	339
Alijonov Ergashboy Ilhomjon o‘g‘li	*Aksiyadorlik jamiyatlarida tovar-moddiy zaxiralarning hisobini tashkil qilish va ularning tahlili (andijon mexanika javodi aj misolida)*	344
Axmedov Nasiba Xasanovna	*Tadbirkorlikni rivojlantirishni jadallashtirish – kambag’allikni qisqartirishning muhim sharti*	350
Urishev Baxtiyor Abdusamatovich Абдугофуров Боходир Абдурахмон угли	*Buxgalteriya hisobi hamda auditda raqamli texnologiyalarni joriy etish*	353
Abduraxmonov Valijon G‘ofurovich Aminova Farangiz Rustamovna	*Tijorat banklarda qimmatli qog‘ozlar bilan bog‘liq operatsiyalari va ularning bank faoliyatida tutgan o‘rni*	358
Abdaminova Pokiza	*Milliy hisobchilik tizimidagi asosiy institutsional sektorlar va hisoblar*	362
Qosimova Nilufarxon Chinberdiyevna Olimov Abduvosid Hayotjon o’g’li	*Buxgalteriya balansini tuzishning ahamiyati*	365

Qosimova Nilufarxon Chinberdiyevna Olimov Abduvosid Hayotjon o’g’li	*Inventarizatsiya o‘tkazishning ahamiyati va qoidalari*	369
Yusupov Muxtorjon Toshboyeva Xusnida Alisherovna	*Bank boshqaruvi va avtomatlashtirishni tashkillashtirish*	372
Saliev Bahodir Komilovich Bahodirov Миркомил Nodirbek o‘g‘li Isroiljonov Nurmuxammadbek Sherzodbek o‘g‘li	*Пул маблағларини самарали бошқаришниш такомиллаштиришнинг долзарб масалалари*	375
Saliev Bahodir Komilovich Sattoraliev Tolibjon Jahongir o‘g‘li	*Moliyaviy hisobotnilarnning xalqaro standartlari (ifrs) ga moslashtirishning afzalliklari*	380
Yusupov Muxtorjon Toshboyeva Xusnida Alisherovna	*Axborot texnologiyalarini moliya tizimiga tadbiqi*	383
Eshonov Muhammad Ayyub Khoshimjon o’g’li	*Issues of harmonizing tax exemptions granted to individuals*	388
Tuychiyev Abduraxmon G‘ofurovich Abdug‘ofurov Bohodirjon Abduraxmon o‘g‘li	*Innovatsiyion texnologiyalar va ularni rag‘batlantiruvchi moliyaviy mexanizm*	390
Мамажонов Лазизбек Азамжонович	*Ҳудуд солиқ потенциалини самарали баҳолаш ва ундан фойдаланиш орқали барқарор иқтисодий ривожланишни молиявий таъминлаш масалалари*	398
Мамажонов Лазизбек Азамжонович	*Ҳудуднинг солиқ потенциалини баҳолашнинг замонавий ёндашувлари: маҳаллий бюджетларнинг молиявий мустақиллиги ва барқарор иқтисодий ривожланиш омили сифатида*	402
Турабоев Камбарали Кодирович	*Қўшилган қиймат солиғини ундириш механизмини такомиллаштириш*	408
Эшонов Муҳаммад Айюб Хошимжон угли	*Социальные аспекты налогообложения*	414
Эшонов Муҳаммад Айюб Хошимжон угли	*Солиққа тортиш масалаларини такомиллаштиришнинг айрим бир йўналишлари*	418
Xolmatova Nodiraxon Quddusovna Sayfullayev Abdulahadbek Ismoil o‘g‘li	*Aksiyadorlik jamiyatlarida daromadlar va xarajatlarni hisobga olish*	420
IV SHO‘BA- XUDUDLARNI IJTIMOIY-IQTISODIY RIVOJLANTIRISH DASTURIGA KIRITILGAN LOYIHALARNI MOLIYALASHTIRISH HAMDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHDA BANK KREDITLARIDAN VA XALQARO RESURSLARDAN FOYDALANISH		
Turg‘unov Xurshidbek Azizbek o‘g‘li	*Tadbirkorlik sub’ektlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlashni rivojlantirish*	423
So‘fiyeva Xusniya Soxibjonovna Kamoliddinov Ozodbek Ziyoyiddinovich	*Atrof muhit ifloslanishi va uning sabablari. Mamlakatimizdagi atrof muhit ifloslanishi statistik ko‘rsatkichlarda*	426

Abdaminova Pokizaxon Tavakkal qizi Umarova Gulzodaxon Qodirbekovna	*“O‘zbekistonda banklar faoliyatini yanada rivojlantirish istiqbollari”*	432
Suyarov Zokirjon Ergashevich Muhammadaliyev Xusniddin Ahliddin o`g`li	*Islom moliya tizimining o’zbekiston bank tizimiga interigatsiyalashuvining ayrim jihatlari*	435
Eshonov Muhammad Ayyub Xoshimjon O‘g‘li Fozilov Ziyohiddin Mo‘ydinjon O‘g‘li Azamov Afzalbek Yorqinjon O‘g‘li	*O‘zbekistonda soliq tushumlarining davlat byudjeti daromadlaridagi o‘rni: tahlil va takliflar*	441
Чинбердиев Пулатжон Лочинбоевич	*Инновационные подходы к развитию сопутствующих услуг в аудиторской деятельности*	443
Набиев Маҳмуджон Маннобович	*Янги ўзбекистон шароитида иқтисодиёт ва маънавият уйғунлиги*	447
Анваров Нозимжон Махсудбек ўғли	*Тижорат банкларининг реал сектор молиявий барқарорлигини оширишдаги роли*	452

“Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish va yuqori iqtisodiy o‘sish sur’atlarini ta’minlashning ustuvor yo‘nalishlari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiya

(KONFERENSIYA MATERIALLARI)

Muharrir: O.Abdullayev
Dizayner: J.Qobilov

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MCHJ
Andijon shahri, Bobur shox ko`chasi, 39 a uy.
Nashriyot litsenziya raqami: № 156677.
2023-yil 7-noyabrda berilgan.
Tijoriy takliflar uchun: 99-906-90-71

Bosmaxonaga 2025 yil 13 iyunda berildi.
Bosishga 2025 yil 20 iyunda ruxsat etildi.
Bichimi 84x108 1/16. Hajmi 28,9 bosma taboq.
Times New Roman garniturasi,
ofset qog`ozi, ofset usulida chop etildi.
Buyurtma 785 Adadi 50 dona.

Ushbu kitobning hech bir qismidan mualliflarning yozma ruxsatisiz elektron yoxud bosma shaklda tijoriy maqsadlarda foydalanish uchun chop etish hamda internet, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqatish mumkin emas.
Mualliflik huquqlari qonun bilan himoya qilinadi.

“OMADBEK PRINT NUMBER ONE” MCHJ
bosmaxonasida chop etildi.
Andijon shahar Bobur shox ko`chasi, 39 a uy.
O`zbekiston Respublikasi Prezidenti adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligining **19.02.2025** dagi **627268** raqamli guvohnomasi.